

ધર કુટુંબીજ્ઞાને શિક્ષણ લેવા યોગ્ય, સંસ્તરોપયોગી
સંપૂર્ણ વિષયોથી બરપૂર ગ્રંથ.

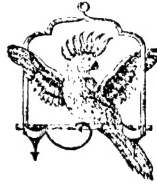
સતીમંડળ.

અને

સ્ત્રીપુરૂષના ધર્મ.

રચી પ્રગટ કર્તા,
કેશવજી વિશ્વનાથ ત્રિવેદી.
દ્રોણ—કાઠિયાવાડ.

સતીમંડળ ભૂમંડળે, પ્રકાશિ ચારે પાસ;
સુખોઽથ આપીકુખોઽથને, ક્ષણભાંકરશેનાશ.

અમદાવાદ

“વિજય પ્રવર્તક” પ્રેસમાં છાપ્યું.

સંવત ૧૯૪૯—સને ૧૮૯૩.

કીંમત રૂ. ૨-૮-૦

અંત્ર સ્વામીત્વની સર્વ સત્તા સને ૧૮૬૭ ના આક્ટ રૂપ પ્રમાણે
રજીસ્ટર કરાવી સ્વાધીન રાખી છે.

અર્પણપત્રિકા.

એહુરખાન સ્વદેશપ્રેમી રા. રા. છોટાલાલ સેવકરામ
કચ્છાધિશ મહારાજા મહારાવશ્રી ખેંગારજી સવા-
ઈબહાદુરનાસેક્રેટરી.—નિવાસ શ્રી કચ્છભૂજ.

મહાશય !

આપ એક મહાન દેશી રાજ્યના વિદ્વાન, ઉત્સાહી, અને શાણા સલા-
હકાર છો. રાજ્યનીતિમાં નિપૂણતા દર્શાવી રાજ્યનું હિત કરવા સદા
યત્ન કરો છો તથા પ્રજા જનના ઉત્કર્ષ અર્થે વિદ્યાદિ સાધનો
પ્રવૃત્તિત કરવા, સદા ઉત્કર્ષિત રહો છો અને એવો રૂડો યત્ન
કરી આપે રાજ્યમાં તથા પ્રજામાં સારી કીર્તિ સંપાદન
કરેલી છે. એટલુંજ નહિ પણ સ્ત્રી વર્ગ ધર્મનીતિવાળી
કેળવણી પામી, પોતાના કર્તવ્ય કર્મને સમજીને વર્તે
અને દંપતિ પ્રાચીન સુખદાયી સ્થિતિમાં આવે,
એવું જોવાને સદા ઉત્સુક રહો છો તથા
એવા સાધનરૂપ ગ્રંથો પ્રસાર કરનારને
ઉત્તેજન આપી અપાવી, ઉત્સાહવાન
કરો છો. એ આદિ આપના અનેક
ગુણ અને ઉજ્જવળ કીર્તિથી
આકર્ષાઈ દંપતિના શિક્ષણ
અને સુખના સાધનરૂપ આ
ગ્રંથ આપને ઉદ્ધાસ
સહિત માન પૂર્વક
અર્પણ કરી
અત્યાનંદ
પામું
છું.

તા. ૨૨-૧-૯૩

સેવક આપનો.
કેશવજી વિશ્વનાથ ત્રિવેદી.

તૈયાર છે ! તૈયાર છે !

કન્યાવિક્રય જેવા કુર અને પાપી કુચાલને દૂર કરવાને સાધન તરીકે ઉપયોગી.

કન્યાવિક્રય નિષેધ દર્શક.

આવૃત્તિ બીજીની ૫૦૦૦ નકલોમાં હવે જુજ ખાકી છે.

આહુકો ચાલુ છે. માટે જોઈએ તો તરત મંગાવો.

આ કુચાલ દૂર કરવાનું ઉત્તમ સાધન લોકોમાં વધારે ફેલાવો પામે, એવા હેતુથી એક સદ્ગૃહસ્થે સારો આશ્રય આપ્યો છે. તેથી આ પુસ્તક અરધી ફીંગરે આપવાનો ઠરાવ થયો છે. પુસ્તકમાં નીચેની ખાખતોનો સંગ્રાવેશ છે. કન્યાનું યથાર્થ લગ્ન કેમ કરવું, એવાં લગ્ન કેટલા પ્રકારનાં થાય છે, કન્યાદાન દેવાથી કેટલું પુણ્ય અને લાભ થાય છે, કન્યાવિક્રયના રીવાથી કેટલી હાની તથા કેટલું પાપ છે, શું શું ધારણીથી એ રીવાજ ઉત્પન્ન થયો, એ રીવાજ બંધ પાડવાને કેવા ઉપાયો લેવા, કેવા વર્તને દીકરી દેવી, સ્ત્રી અને દીકરીઓને કેવી રીતે રાખવી, કુલીન અને અકુલીન કોને કહેવો, જેના કુળમાં સ્ત્રીઓ અને દીકરીઓ દુઃખી થાય છે, તેના કુળની કેવી દશા થાય છે, અને દરેક મનુષ્યે કેમ વર્તવું. વગેરે દાખલા દૃષ્ટાંતો અને શાસ્ત્ર આધારો આપી સિદ્ધ કરેલું છે.

આ પુસ્તક વિષે પડેલા અભિપ્રાયો;—ટોળેકશુભેચ્છક પત્રિકા;—“ આ પુસ્તક વાંચતાં આનંદ છૂટે છે. કન્યાવિક્રયના મહા પાતકી કામ કરનારાઓને નર્કમાં જતાં અટકાવવાના સાધન તરીકે આ પુસ્તક ઘણું ઉપયોગી છે. ” જ્ઞાનવર્ધક;—“ પૈસા લઈ દીકરી વેચે છે, તે કામ જોઈલું નુનિયુના નીતિના નિયમથી ઉલટું છે, એટલુંજ સંસારીકાનુનથી તથા ધર્મના ફરમાનથી પણ ઉલટું ગણાયજે, મજદૂર લખનારે આ સધળું પુષ્કળ દૃષ્ટાંતો અને શાસ્ત્ર આધારોથી સિદ્ધ કર્યું છે. દીકરો વેચી મેળવેલી દોલત ઉપર કુદકારા મારનારાઓને આપુસ્તક એક મજાનુત તમાચો છે. આથી હિંદુ સંસાર ઉપર જોઈતી અસર થવાની અમે આશા રાખીએ છીએ. ” આસિવાય કવિદલપતરાગ ડાહ્યાભાઈ, ગ.પ્રિ. નવલરામ લક્ષ્મીરામ, પ્રોફેસર મણીલાલ નલુભાઈ વગેરે વિદ્વાનોના ઉત્તમ અભિપ્રાયો પડ્યા છે.

ક્રીંમત ૦-૨-૦ પોપ્ટેજ ૦-૦-૬. દશ નકલ રાખનાર ચા ખાવનારને એક નકલ યક્ષીસ.

જે સદ્ગૃહસ્થો પોતાની જ્ઞાતિમાંથી આ કુચાલ દૂર કરવાને ચાહતા હોય, તેમણે આ અમૂલ્ય તકનો લાભ નહિ જવા દેતાં, તરત મંગાવી લેવા ચૂકવું નહિ. જે કોઈ પોતાની જ્ઞાતિમાં પ્રથમ આ ઉપદેશ ફેલાવવાની ખાતર પરોપકાર અર્થે લાહાણી કરવા સો ઉપર નકલો લેનારને પોપ્ટેજ માફ.

મુ. ધ્રોળ—કાઠિઆવાડ. } કેશવજી વિશ્વનાથ ત્રીવેદી.
સતીમંડળ અને કન્યા વિ. નિ. કર્તા.

પ્રસ્તાવના.

પ્રાચીનકાળમાં ભારત ભૂમિની સ્ત્રીઓ વિદ્યા, સ્ત્રીધર્મનીતિ અને આત્મજ્ઞાન વગેરેમાં કુશળ હતી. પતિ અને કુટુંબ પ્રત્યે કર્તવ્યકર્મ સમજતી અને વર્તતી હતી. કેટલીકે તો વિદ્યા, ધર્મનીતિ વગેરેમાં પોતાની એવી તો અદ્વૈતિક શક્તિ દર્શાવેલી છે, કે જેની પ્રાર્તિનાં કીર્ણા આજે પૃથ્વીમાં ચોપાસ પ્રશ્નરી રહ્યાં છે. એજ આર્થ મલિકાની ઓલાદની અળખાઓ આજે વિદ્યા અને ધર્મનીતિથી વિમુખ થઈ અજ્ઞાનતામાં અવતાર ગાળે છે. તેમને ધર્મ નીતિવાળી કેળવણી આપી જ્ઞાનવાન કરવાની તથા તેમને વાંચવા જેવાં પુસ્તકો હાલ બહુ થોડાં છે. તે વધારવાની જરૂર છે. વગેરે પર વિચાર કરતાં સ્ત્રી વર્ગને શિક્ષણ લેવા સર્વ રીતે ઉપયોગી થઈ પડે, એવા અનેક વિષયોવાળું પુસ્તક તૈયાર કરવાની મારી જાણના ધણા વખતથી ઉત્પન્ન થઈ હતી, તે હાલ ધણા યત્ને પાર પાડવા ફતેહગંદ થયો છું.

આ પુસ્તકમાં પ્રથમ સતી ચરિત્રો દાખલ કર્યા છે, કેમકે સદ્ગુણી સ્ત્રીઓનાં જીવનચરિત્રો એ સ્ત્રીઓનું ચરિત્ર સુધારવાને ધણી મદદ કરે છે. એથી મન ધણુંજ સુધરે છે અને મોટામોટો દેવભાવ પ્રકાસે છે. હાલ સ્ત્રી કેળવણીનો વધારો થતો જાય છે, પણ તેની જોડે સ્ત્રીઓના કોમળ હૃદયમાં સદ્ગુણી સ્ત્રીઓનાં ચરિત્રોની ઉંડી છાપ પાડવાને ઉપયોગી થઈ પડે, એવા જુદા જુદા સદ્ગુણો ધરાવનારી અનેક સ્ત્રીઓનાં જીવન ચરિત્રોનાં પુસ્તકોનો જોષએ તેવો ફેલાવો થયો નથી. માટે આ પુસ્તકમાં સદ્ગુણી સ્ત્રીઓનાં જીવનચરિત્રોનો અપૂર્વ સંગ્રહ આપ્યો છે.

એ પછી સ્ત્રીપુરૂષના ધર્મ દાખલ કર્યા છે. તેમાં પતિપત્ની અને કુટુંબીઓએ પરસ્પર વર્તવાના ધર્મો તથા સ્ત્રી ઉપયોગી અનેક અગત્યના વિષયો દાખલ કરી, આ પુસ્તક કુટુંબમાં ઉપયોગી થઈ પડે એમ કરવા જનતો પ્રયાસ કર્યો છે. સુત્રો ! દુનિયામાં કોઈ સર્વજ્ઞ નથી, કપાળે કપાળે જુદી મતિ છે અને મનુષ્ય માત્ર ભૂલ ભરેલું છે. એ સુજ્ઞ આ પુસ્તકમાં કોઈ પ્રકારનો દોષ જણાય, તો એ તરફ દૃષ્ટિ નાદિં કરતાં, હંમેશાં જની આસારને તજી સારને ઝલણ કરવા લક્ષ આપશો. આ પુસ્તકનું કદ પ્રથમ જાહેર ખર્ચમાં જણાવ્યા કરતાં પાછળથી ધણા નવા વિષયો વધારી લગભગ દોહું કર્યું છે. એમ કરતાં મહેનત અને ખર્ચ વધારે થયાં, છતાં સુચ આલકને મૂળ કીમતેજ દોઢો લાભ આપ્યો છે. પ્રુફ સુધારવામાં બાધ જરાશંકર લીલાધરે મહેનત લઈ મદદ આપી છે. એ માટે એ બાધનો મોટો આભાર માનું છું.

આ પુસ્તક સ્ત્રીપુરૂષ અને જાળક સર્વે કુટુંબીઓ વાંચી, સાંભળી ઉપયોગી જ્ઞાન લે અને પોતાની જીંદગી સુધારી પ્રાચીન સુખદાયી રિથિતિ-એ આવે, એવી મારી પ્રભુ પ્રત્યે પ્રાર્થના છે.

તા-૨૨-૧-૯૨ માહાશુદ પ વસંતપંચમી.

કેશવજી વિદ્યનાથ ત્રિવેદી.

અનુક્રમણિકા.

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
સતી સીતા	૧	ગાંધારી.....	૮૪
સુકન્યા.....	૧૬	સતી નર્મદા	૯૫
તારા	૨૬	પદ્મણી.....	૯૮
સસ્વતી.....	૨૮	આદ્યાળ	૧૦૦
સુલોચના	૨૯	રૂકમણીળ	૧૦૨
દેવીઅનસ્યા	૩૪	પાર્વતી (દે. સ્ત્રી.)	૧૦૩
સતી સાવિત્રી.....	૪૦	શકુન્તલા	૧૦૬
મદાલસા.....	૪૧	દુઃશલા	૧૦૮
તારામતિ	૫૦	લીલાવતી.....	૧૦૯
સુભદ્રા	૫૪	ગૌરી.....	૧૧૧
ભક્તીળ	૫૬	કવિસીતા	૧૧૨
પાર્વતીળ	૫૯	દમયંતી	૧૧૩
દેવહૂતિ.....	૬૧	ભોગવતી	૧૨૫
દેવયાની	૬૩	કૌશલ્યા	૧૨૭
ભોપાસુદ્રા	૬૫	વિજ્યા	૧૨૯
સંગા.....	૬૮	જ્યા	૧૩૨
સ્વાહા	૬૯	વિદુલા	૧૩૬
સત્યરૂપા	૬૯	કમળાદેવી.....	૧૪૦
ગાર્ગી	૭૦	મરીચી	૧૪૪
રેણુકા	૭૧	સુમતિ.....	૧૪૭
રેવતી	૭૫	પ્રભાવતી	૧૪૮
તુળશી.....	૭૫	માલતી	૧૪૯
અંશુમતિ	૭૯	પદ્મા	૧૫૧
મૈત્રેયી	૮૦	મરિચમ (ઈ. મા.).....	૧૫૨
ઈલા	૮૨	આમેના (મ. પે. ગા.).....	૧૫૪
સુલીઆપંડિતા	૮૩	સાવિત્રી (સ. સ્ત્રી.).....	૧૫૫
મંદોદરી.....	૮૬	રૂપમંજરી	૧૬૩
અરૂંધતી.....	૯૦	મીરાંબાઈ.....	૧૬૪
ઈંદ્રાણી.....	૯૧	ચંદ્રપ્રભા.....	૧૬૬
કુન્તાળ-પૃથા.....	૯૨	કર્મદેવી	૧૬૭

વિષય.	પૃષ્ઠ.
વીરનારીચન્દા.....	૧૬૯
વિમળદેવી.....	૧૭૧
દુર્ગાવતી.....	૧૭૧
સતી સંયુક્તા	૧૭૯
સારામાટીન	૧૮૧
વીરબાળા.....	૧૮૪
સલ્પવતી.....	૧૮૫
કળાવતી.....	૧૮૨
સતીપ્રભા	૧૮૩
ઋષિદર્શન.....	૧૮૪
શરતસુંદરી દેવી.....	૧૮૪
વસુમતિ રાણી હેમંત કુમારી...	૧૮૫
ધનલક્ષ્મી.....	૧૮૬
સતીના ગુણ ગાવાની ગરબી...	૨૦૫
સ્ત્રીનો પતિ પ્રત્યે ધર્મ.....	૨૦૯
પતિનો સ્ત્રી પ્રત્યે ધર્મ.....	૨૧૮
પતિવ્રતત્રાં લક્ષણ.....	૨૨૫
સતી લક્ષણ વિષે ગરબી.....	૨૨૬
પતિવ્રતા પ્રતાપ.....	૨૨૯
પતિ પરદેશ જાય ત્યારે કેમ વર્તવું.....	૨૩૧
રત્નેદર્શન.....	૨૩૪
ગર્ભીણીએ કેમ વર્તવું.....	૨૪૦
કેળવાએલી સ્ત્રીથી કાયદા.....	૨૪૬
હાલ અપાતી સ્ત્રી કેળવણીને—	
તેમાં ખામી.....	૨૫૦
સ્ત્રીએ મુખ્યશુશ્રુષિખવું જોઈએ?.....	૨૫૪
બાળરક્ષણ.....	૨૬૦
નાળ.....	૨૬૨
નવરાવવું.....	૨૬૨
કપડાં.....	૨૬૩
ધવરાવવું.....	૨૬૫
ધાવણની પરીક્ષા.....	૨૬૬

વિષય.	પૃષ્ઠ.
ધવરાવવાનો વખત.....	૨૬૬
ધવરાવતાં રાખવાની સં—	
બાળ.....	૨૬૬
ધાવણ પૂરું ન પડે ત્યારે—	
શું કરવું?.....	૨૬૭
ધાવ	૨૬૭
જોરાક.....	૨૬૭
દવા	૨૬૯
ઊંચ	૨૭૦
કસરત	૨૭૧
દાંત	૨૭૨
પગ	૨૭૨
મસ્તક	૨૭૩
લમ	૨૭૩
કાન	૨૭૪
શીતળા	૨૭૪
બાળાગોળી	૨૭૫
આંખ.....	૨૭૫
એપીરોગ	૨૭૫
બાળશિક્ષણ	૨૭૬
બાળકની તર્કશક્તિ.....	૨૭૯
રમત.....	૨૮૦
ગમતની સાથે જ્ઞાન.....	૨૮૦
વાર્તાઓ અને ગાવાનું.....	૨૮૧
નિશાળ.....	૨૮૩
શિક્ષાગુરુ.....	૨૮૪
શિષ્ય.....	૨૮૪
કેળવણી.....	૨૮૮
શિક્ષણ ઉપયોગી સં—	
અહર્યાન	૨૮૫
શરીર શિક્ષા.....	૨૮૬
મામાપેરાખવાનીદેખરેખ.....	૨૮૬

વિષય.	પૃષ્ઠ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
વાંચનું તથા લખનું.....	૨૮૭	ચાકર કેવા રાખવા?.....	૩૭૬
બાળનિલભોધ	૨૮૮	ચાકર સાથે વ્યવહાર.....	૩૭૭
આયુષ્ય વધારવાનો ઉપાય. ૨૯૮		મનુષ્યનું મુખ્ય કર્તવ્ય.....	૩૭૯
દીર્ઘાયુષ્ય થવાના નિયમો ૩૦૩		ધર વ્યવસ્થા	૩૮૧
બાળકો રૂપાળાં, બુદ્ધિવાન, ગુણ- વાન અને અંગોનાં સુશોભિત- શી રીતે ધર્મ શકે?.....	૩૦૯	સુધડતાઈ.....	૩૮૧
માઉપરછોકરાંના ભવિષ્યનોઆ- ધારમાટે માકેવા ગુણની જોઈએ? ૩૧૫		રસોઈ.....	૩૮૩
બાળકનો માઆપ પ્રત્યે ધર્મ ...	૩૨૦	ભોજન	૩૮૪
કુટુંબ પ્રત્યે ધર્મ.....	૩૨૬	સંગ્રહ કરેલીવસ્તુઓની-	
માઆપનો બાળક પ્રત્યે ધર્મ ૩૨૮		સંગવડ	૩૮૫
કન્યાવિક્રય	૩૨૯	શયનગ્રહની શોભા.....	૩૮૬
કુત્રીન.....	૩૨૯	ગૃહવાટીકા.....	૩૮૭
બાળલક્ષ્મી વિષે કવિતા... ૩૨૯		લેવડદેવડ	૩૮૮
પુત્રીને સારારે જતાં શિખામણ.. ૩૩૦		કરકસર.....	૩૮૯
પુત્રીને શિખામણ વિષે-		ધરધેધો.....	૩૯૦
કવિતા.....	૩૩૫	હિસાબ લખવો.....	૩૯૧
સ્ત્રીએ સાસુ, સસરા, દેર, જેઠ વ- ગેરે સગાં સનેહી સાથેકેમ વર્તવું? ૩૩૭		નવરાસનો વખત	૩૯૨
ધર ઉપયોગી વૈદક.....	૩૪૨	પ્રાચીન સ્વયંવર પદ્ધતિ... ..	૩૯૩
માંદાની માવજત,.....	૩૬૩	પ્રાચીન વિવાહ પદ્ધતિ... ..	૩૯૫
સ્ત્રી પરીક્ષા.....	૩૬૭	પત્નીતરીકેકેવીકન્યાપસંદકરવી? ૩૯૮	
પતિ વશ કેમ થાય?.....	૩૬૮	કેવી કન્યાને પરણવીનહીં? ...	૩૯૯
પતિ વશ કેમ થાય?.....	૩૬૮	પતિતરીકેકેવાપુરુષનેપસંદકરવો? ૪૦૦	
શિયળ વ્રત.....	૩૭૨	કન્યાની દૈવપરીક્ષા.....	૪૦૨
શિયળ વિષે કવિતા.....	૩૭૪	પરણતીવખતેવરકન્યાનીકળૂલાતો ૪૦૩	
પરોણા ચાકરી.....	૩૭૫	પ્રાચીન અર્વાચીન સ્ત્રીઓમાં-	
		તક્ષવત ને તેનાં કારણો.....	૪૦૬
		સદાયરણે આવવા વિષે બોધ-	
		(સતીગીતા) અને સ્ત્રીબોધ-	
		જુદા જુદા રાગમાં ગાવાની	
		ગરબીઓ.....	૪૦૯

સતીમંડલ.

સતી સીતા.

જંગાળમાં આવેલા બહાર પ્રાંતના ઉત્તર ભાગને તીરહુત કહે છે. તે અસલ મિથીલા નામથી ઓળખાતો. તેનો વિસ્તાર નેપાળની ઉત્તર સીમા સુધી છે. તે ભાગ ઘણો ફળદ્રુપ અને રમણિય છે. તેમાં જનકપુર કરીને હાલ ગામ છે, તે અસલ રાજનગર હતું. તેમાં જનક નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે ઘણો ધર્મશીલ હતો. તે નિત્ય એક ઈશ્વર ઉપર શ્રદ્ધા રાખીને દાનધર્મ કરતો. તેને કંઈ સંતાન નહોતું. એક વખતે પદ્મનાભ મામના વિદ્વાન બ્રાહ્મણને રાજાએ કેટલીક જમીન ધર્માદા આપી હતી. તે જમીન ખેડતાં તેમાંથી એક પેટી નીકળી, તે જોઈ એ વિદ્વાને વિચાર્યું કે મને રાજાએ ભૂમિ દાનમાં આપી છે; તેથી આ પેટીપર મારો હક નથી. એ પેટી તો રાજાને જઈ આપું. એમ વિચારી ભર સભામાં રાજાને જઈ આપી. રાજાએ તો સભામાંજ તરત ઉઘાડી તો માંહે એક રૂપ સુંદર કન્યા દીઠી. આ જોઈ રાજા ઘણો રાજી થયો. આ બ્રાહ્મણને રાજાએ ઘણું સોનું આપ્યું. પુરોહિત શતાનંદે તે કન્યાનું નામ (હળપુણ્ણીથી જડી માટે) સીતા એવું પાડ્યું.

સીતાને જનકે પોતાની પટરાણી અનુસૂયાને સોંપી. કન્યા દિવસે દિવસે મોટી થતી ગઈ. સાતેક વર્ષની થઈ તેવામાં જમદગ્નિ ઋષિના પુત્ર પરશુરામ જોણે એકવીશવાર પૃથ્વી નક્ષત્રી કરી હતી, તે કામથી કંટાળીને મિથીલાપૂરમાં આવ્યા. રાજા તેને આવતા જોઈ આસનપરથી ઉઠી સામે લેવા ગયો. તેડી લાવી સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રણામ કરી સિંહાસનપર બેસાડ્યા. વિધિપૂર્વક પૂજન કર્યું. ભોજનનો વખત થતાં પોતાની ફરસી, બાથાં અને મોટું ધનુષ એ એક વચ્ચે મૂકી જમવા ગયા. એવામાં સીતાએ રમતાં રમતાં આવી ધનુષ ઉપાડી તેનો ઘોડો કરી રમવા માંડ્યું. પરશુરામ તથા જનક રાજા ભોજન કરી બહાર આવ્યા તો સીતાને ધનુષનો ઘોડો કરી રમતી જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યા, ને રાજાને કહ્યું કે હે રાજેન્દ્ર! આ કોઈ અદ્ભૂત કન્યા છે? આ ધનુષ મહાદેવનું આપેલું છે. તે ધણું બારે હોવાથી ઐઘથી ઉપાડી શકાતું નથી, તે આ કન્યાએ સહેજમાં

ઉપાડ્યું. માટે તેનો વર પણ તેવોજ બળીઓ શોધવો જોઈએ. માટે પ્રતિજ્ઞા કરો કે એ ધનુષ જે ચઢવી શકે એવો પુરુષ સ્વયંવરમાંથી મળી આવે તેને કન્યાદાન આપવું. આ પ્રમાણે કહી ઋષિ બદ્રિકાશ્રમમાં તપ કરવા ચાલી નીકળ્યા.

આહા ! મહાત્મા પરશુરામનાં આવાં વચનો દેશને કેટલાં બધાં લાભ કરતા છે ! હાલ કેટલાંક માતા પિતાઓ પોતાનાં પુત્ર પુત્રીનાં લગ્ન કરવામાં જોડ કળેડોને વિચાર નહીં કરતાં “લાકડે માકડું વળગાડી દે છે” ને તેમનો આખો ભવ બાળે છે. તેમણે આ મહાત્માની શિષ્યામણુ લક્ષમાં લેવાની છે. જનક રાજાએ પરશુરામની શિષ્યામણુ પ્રમાણે, જ્યારે સીતા પરણવા લાયક ઉમરની થઈ, ત્યારે દેશો દેશના રાજાઓને આમંત્રણ પત્રો મોકલી સ્વયંવરની તૈયારી કરી.

અયોધ્યા નગરીના રાજા દશરથને રામચંદ્રજી નામે જ્યેષ્ઠ પુત્ર હતા. તે મહા તેજસ્વી, વિદ્યાકળામાં કુશળ અને શૂરવીર હતા. મારીચ અને શુબાહુ નામે રાક્ષસો વિશ્વામિત્ર ઋષિને યજ્ઞમાં અડચણ કરતા હતા. તેને મારી યજ્ઞનું રક્ષણ કરવા માટે રામચંદ્રજીને તેડી લાવ્યા. સાથે લક્ષમણુ પણ હતા. આ વખતે તેમની ઉમર બાર વર્ષની સુકુમાર હતી. એવડી નાની વયમાં તેમણે એ દુષ્ટ વિકાળ રાક્ષસો વગેરેને મારી યજ્ઞનું અચ્છી રીતે રક્ષણ કર્યું. તેમના પ્રતાપ બળથી સત્યાની અહલ્યા થઇને ગૌતમીને પુનઃ પ્રાપ્ત થઈ. આ વખતે જનકપૂરમાં થતા સ્વયંવરમાં દેશો દેશના રાજા અને ઋષિ વગેરે સૌ જતા હતા. તેમાં વિશ્વામિત્ર ઋષિ પણ પોતાના શિષ્ય મંડળ અને રામ લક્ષમણુને સાથે લઈ ચાલ્યા. ઋષિએ મિથિલાપૂરના દરવાજા બહાર એક સુંદર સરોવરને તીરે એક રમણિય વાડીમાં પોતાનો સુકામ રાખ્યો. ઋષિ સાથેના શિષ્યો અને રાજકુમારો સરોવર તીરે સુંદર વાડીમાં આમ તેમ ફરવા લાગ્યા. એવામાં સીતા પોતાની સખીઓ અને દાસીઓને સાથે લઈ અંબા બવાનીની પૂજા કરવાને સારૂં ત્યાં થઇને નીકળી. તેણે રાજકુમારોને દીદા. તે તેમની સુંદર કાન્તિ જોઈ મોહમાં પડી, મનમાં વિચારવા લાગી કે “મારા પિતાએ જે પ્રતિજ્ઞા કરી છે તે પૂરી કરવાનું સામર્થ્ય આમાં હોય તો કેવું સારૂં ! ઇશ્વર પતિ આપે તો આવોજ આપજો.”

હવે જનક રાજાને વિશ્વામિત્ર ઋષિ આવ્યાના ખબર થયા, કે તરત

પુરોહિત શતાનંદ, વશિષ્ઠ વગેરેને સાથે લઈ મળવાને ગયા. વિવેકનાં વચ-
નો અને પૂજનથી સત્કાર કરી ખબર અંતર પૂછ્યા. પાસે ઉભેલા રૂપ
સુંદર સુકુમાર રાજકુમારોને જોઈ જનકે પૂછ્યું. હે મહા મુનિ! આ બે
કુમાર કોણ છે? વિશ્વામિત્રે ઉત્તર આપ્યો કે જેણે સિદ્ધાશ્રમમાં રાક્ષસો-
ને મારીને અમારો યજ્ઞ નિર્વિઘ્ને સમાપ્ત કરાવ્યો તથા સત્યાની પાછી
અહલ્યા કરીને જાતમને મેળવી તે આ દશરથના પુત્રો છે. તે અહીં મહા
ધનુષ જોવાની જીજ્ઞાસાથી આવ્યા છે. આ સાંભળી રાજા ધણે ખુશી થ-
યો, અને રામ લક્ષ્મણને મળ્યો. સર્વ મંડળને ગામમાં લાવી ઉતારો
આપ્યો. બીજે રોજ રત્ન જડીત સુશોભિત મંડપમાં એક બાબુએ સો-
નાના હીરા માણેક જડીત સિંહાસનોપર મોટા મોટા રાજાઓ ઠાઠમાઠથી
બિરાજેલા છે; બીજી બાબુએ તમામ ઋષિ મંડળ સ્વેત વસ્ત્ર અને ભસ્મ
ધારણ કરી વેદનાં પુસ્તકો સાથે લઈ બેઠું છે; વચ્ચેવચ્ચ મહા પ્રચંડ
ધનુષ પડેલું છે; એવી રીતે સભા ચિહ્ન બરાબર બેઠી છે. તેમાં ઠરાવેલે
સમયે રાજા જનકનો ભાટ ઉઠીને બોલ્યો કે હે નરેન્દ્રો! “જનક રાજાએ
પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે જે આ ધનુષ ચઢાવી શકે તેને મૂરી કન્યા પરણા-
વવી. માટે મહા શૂરવીર અને પરાક્રમીઓ ઉઠો? અને આ ધનુષ ચઢા-
વીને રૂપવંતી કન્યાને વરો?” આ સાંભળીને ધણે રાજાઓનાં તો ગાત્ર
શિથિલ થઈ ગયાં. કોઈ કહે હુંતો જનકનો સગો થાઉં છું, તો મારે આવ્યા
વગર કેમ ચાલે? માટે આવ્યો છું. કોઈ કહે હુંતો આ સ્વયંવર જોવા
આવ્યો છું. એમ એક બીજા બહાનાં કાઢવા લાગ્યા. આ વખતે રાવણ
બોલ્યો હે જનક! તે શી પ્રતિજ્ઞા કરી છે? જનકે કહ્યું જે આ કામઠું
ચઢાવે તેને મારી કન્યા પરણાવવી. એવું મેં પણ લીધું છે. જો કોઈથી
એ કાર્ય નહિ થાય તો મારી કન્યાએ આખો ભવ કુંવારી રાખવી પડશે.
આ વચનો રાવણે સાંભળી કહ્યું કે એમાં તે શું? લે આ ચઢાવ્યું, એમ
કહી જેવો એક હાથે કામઠું ને બીજે હાથે પણ્છ તાણવા જાય છે, કે
એકદમ અમળાઈ ભોંયપર પડયો; ને તેનાપર ધનુષ પડ્યું. આવો મામ-
લો જોઈ સૌ આશ્ચર્ય પામ્યા. જનક રાજા પણ્ શોકાતુર થયો. એ વખતે
વિશ્વામિત્ર ઋષિની પાસે બેઠેલા રામચંદ્રજી ઋષિની આજ્ઞા લઈ ઉઠ્યા.
ઉડતાંજ ધનુષને યોગ શ્રમે એવું તાણ્યું કે સહેલથી તેના કટકે કટકા થઈ
ગયા. આ જોઈ સભાજનોએ જયજયકારનો આનંદથી ઘોષ કરી મૂક્યો.

જનકને પણ તેથી સવામણુ લોહી ચઢે એટલો આનંદ થયો. સીતાને પણ ધારેલો વર મળ્યો તેથી તે પણ ઘણી ખુશી થઇ. સૌ સભાજનો દેખતાં સીતાએ જે કુલનો હાર તૈયાર કરી રાખ્યો હતો, તે રામચંદ્ર સન્મુખ આવી તેની કંઠમાં નાંખ્યો. જનકપૂરમાં ઘેર ઘેર આનંદ, મંગળ થઈ રહ્યું. આ વધામણી દશરથને આપવા દૂતો દોડ્યા. આવા શુભ સમાચાર અયોધ્યામાં સાંભળી સર્વ ઠેકાણે આનંદ આનંદ થઈ રહ્યો.

દશરથ રાજા અયોધ્યાથી જન લઈ જનકપૂર આવ્યા. તેનો રાજાએ પ્રીતિપૂર્વક સત્કાર કર્યો. લોકપ્રિય રામચંદ્રની વિવાહની ક્રિયા વશિષ્ઠ ઋષિએ વિશ્વામિત્ર અને શતાનંદને આગેવાન કરી કરવા માંડી. મંડપમાં વિધિ પ્રમાણે વેદી કરી તેમાં મંત્ર વડે અગ્નિનું સ્થાપન કર્યું. અગ્નિ દેવની સમક્ષ રામ સીતાને સોજે શણગાર સજવી બેસાડ્યાં. એ વખતે જનક રાજાએ રામને કહ્યું, “આ મારી દીકરી સીતા તમારી ધર્મપત્ની થઇ છે. માટે હે ભગવન! તેનો તમે હાથ જાલો ! એ પતિવ્રતા સૌભાગ્યવતી તમારી છાયા નીચે રહી તમને અનુસરીને ચાલશે.” એમ બોલી રામચંદ્રના હાથમાં પાણી મૂક્યું. એટલે આકાશમાંથી પુષ્પ વૃષ્ટિ થઇ, દેવોનાં દુર્દભી વાગ્યાં. ઋષિ મુનિઓએ આશીર્વાદ આપ્યો. ચોતરફ ગીતવાદિત્રાદિનો ધ્વનિ થયો. અપ્સરાઓ નાચવા લાગી; અને ગાંધર્વો મધુર, રાગથી ગાવા લાગ્યા. થોડા રોજ જનકે ત્યાં રહ્યા બાદ અયોધ્યે આવી માતા કૌશલ્યા, સુમિત્રા, અને કૈકેયી વીગેરેને વર વધૂ પગે લાગ્યાં. પછી દેવપૂજન કરી બીજા વૃદ્ધ જનોને નમન કર્યું.

આ પ્રમાણે આનંદ મંગળમાં દિવસો ગાળેછે; તે રંગમાં ભંગ થયા જેવું થયું. બિચારી સીતાને સંતાપના દહાડા આવ્યા. એક વખતે અયોધ્યાવાસી મહાજનોએ મળી દશરથ રાજાને કહ્યું કે, આપ સુવરાજ સ્થાપો, કે આપને ઘડપણમાં રાજકાજમાં સહાયતા કરે, અને રાજનો અનુભવ આપના હાથ નીચે લે, વળી છેવટ ગાદી સંબંધી કોઇને તકરાર રહે નહીં. આ અરજીપરથી રાજાએ રામનો રાજ્યાભિષેક કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. બીજે રોજ અભિષેક કરવાનું મુદ્દત હતું. તે પ્રસંગે જોઈ દશરથ રાજાની પ્રિય સ્ત્રી કૈકેયીએ પોતાની દાસી મંથરાના શીખવવાથી ઉશ્કેરાઈ રાજાએ આગળ આપેલું વચન પાળવાની આ વખતે માગણી કરી કે, મારા પુત્ર ભરતને રાજ આપો, ને રામને ચૈદ વરસ વનવાસ કાઢો. આ સાંભળી દશ-

રથ રાજા દિગ્મુદ્ધ બની ગયો. તેણે કૈકયીને ધણું ધણું સમજાવી પણ તેણે માન્યું નહી, ત્યારે તે તેણે કબૂલ કર્યું. આથી કૌશલ્યાને ધણું મારું લાગ્યું. લક્ષ્મણનો મિત્રજ ગયો. અને તે પ્રમાણે ન કરવાનું કહ્યું. આખા શહે-રમાં હાહાકાર થયો. વનમાં નહિ જવા રામચંદ્રને ધણા બોકાએ સમજાવ્યું; પણ તેનું મન જરાએ ડગ્યું નહીં. તેણે તો પિતાનું વચન પાળવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરી રાખ્યો હતો, તે કદી ફેરવ્યો નહી. રામ પોતાની પ્રિય સ્ત્રી સીતાની રજા લેવા તે અંતઃપુરમાં ગયા. “ખરેખર સંસારમાં પુરૂષનું ખરું સુખ દુઃખ ધણું કરીને સ્ત્રીપર આધાર રાખે છે. જો કદી કોઈ કળત સ્ત્રીથી સંબંધ બંધાયો તો પુરૂષ મોટો ચતુર અને રાજા જેવો વૈભવી હોય, તોપણ તે કાયર કાયર થાય છે. તો પછી કોઈ ગરીબ એવી સ્ત્રી-તિમાં આવી પડે તો તેના દુઃખનો પારજ શો ! તે અખળા તેના દુઃખનું કારણ થઈ પડે છે, અને તેથી આખરે તો આખો સંસાર બગડી તે ઉપર કંટાળો આવે છે; પણ તેજ સ્ત્રી જો સુંદર, સરળ સ્વભાવની અને સદ્ગુણી હોય તો તે પોતાના પતિના દુઃખમાં ભાગીયણ થઈ પતિનું દુઃખ ઓઠું કરે છે. તેની સુજનતાથી તેનો થાક અને ઉદાસી દૂર થાય છે. પ્રિય, મોહક અને મધૂર બાણથી તેનું મન સદાયરણુ ભણી વાળે છે. તેના સુસ્વભાવ વડે પતિના ત્રુણે તાપ શમાવી નાખે છે, તથા તે તેની પાસે હોય છે ત્યારે તેને સર્વોગ હર્ષ વ્યાપી રહે છે. તેના સ્મિત લલિત મુખદર્શનથી મનની સર્વ ચિંતા દૂર થઈ પુરૂષ એમ સમજે છે કે મને આનંદ આપવા સાફ પર-મેશ્વરે તેને ઉત્પન્ન કરી છે.” તો સીતા જેવી ઉત્તમ સ્ત્રીથી જુદા પડવાની વિદાયગીરી માગતાં રામને પોતાની છાતી કેટલી કઠણ કરવી પડી હશે ? તેનો ખ્યાલ વાંચનારે મનમાં કરી જોવો.

રામે ઉદાસીન ચહેરે અંતઃપુરમાં આવી બધી હડીકતથી સીતાને વાકેફ કરી કહ્યું કે:—“હે પ્રિયા ! તારા તરફથી મને રજા મળવી જોઈએ.” આ વચનો સાંભળતાંજ જેમ કોઈ કેળને કુહાડાના ધાથી કાપી નાખે ને એકદમ ભોંયપર પછડાઈ પડે; તેમ સીતા અચેત થઈ પડી ગયાં. થોડીવારે તેનો જીવ શુદ્ધિમાં આવ્યો. ત્યારે કહ્યું, “હે સ્વામીનાથ ! શું તમે મને મૂકીને જવાનું કહો છો ? ત્યારે રામે કહ્યું, અરે પ્રિયા ! તમને સાથે રાખવાનું બને તેમ નથી; મારે જો તમારી ઇચ્છા અહીં રહેવાની હોય તો અહીં રહો, અને તમારે પિયર જવાની ઇચ્છા હોય તો પિયર

જાગે. મારે વસ્તીમાં નહીં પણ વનમાં રહેવાનું છે. સાથે ગાડી ઘોડા નથી, દાસદાસીઓ નથી, અન્ન વસ્ત્ર વગેરે સુખના પદાર્થો રખાશે નહીં. તેથી કંદમૂળ, ફળપૂલ ખાઈને કે અપવાસ કરીને દિવસ કાઢવા પડશે. જંગલમાં રહેવાને ઘર નથી, પણ ઝુંપડીમાં રહેવું પડશે. સૂવાનું પથારી કે ખાટયો નથી; પણ ઘાસની પથારી કે ભોંયપર સૂવું પડશે. તમે સુકુમાર રાજ કન્યા છો, તો તમારાથી એ સંકટ કેમ સહન થશે? વળી ચૈત્રવૈશાકનો તાપ ને લૂના ભડકા, અપાડમાં વરસાદની હેલી, વિજળીના ચમકારા, ગર્જનાના ગડગડાટ, મોટા પર્વતો, કોતરો, જંગલની ગીચ ઝાડી તેમાં વાઘ, વર, વણીયર, સિંહ, ચિતા, રીંછ, અને સર્પ વગેરે જંગલી ફાડી ખાનારાં જનાવરોનો ભયંકર અવાજ સાંભળી મોટા શૂરવીર પુરુષો પણ હચમચી જાય; ત્યાં તમારા જેવી કોમળ સ્ત્રીઓનું ગળુ શું? વળી ત્યાં ઘાતકી રાક્ષસોનો ભય ધણોછે. માટે મારી મરજી એમ છે કે, તમે પરણીને આવ્યા પછી પિયર ગયાં નથી, તો ત્યાં જાઓ તો તમને, મને અને તમારાં માતૃપિતા બધાંને ખુશી થવા જેવું છે. મુદત પૂરી થયે હું આવી તમને તેજવી લઈશ. આ સાંભળી સીતા ઉઠે નિશ્વાસ નાંખીને બોલ્યાં, હે સ્વામિનાથ ! “આપ જુદા પડવાની વાત કરોછો, એ મારાથી ખમાતું નથી. આપ જ્ઞાતા છો એટલે વધારે શું કહું, એમ કહી આંસુ ભરી આંખે નમ્રતાથી બોલ્યાં, પ્રાણુનાથ ! મને જંગલનાં સર્વ દુઃખો જાણિતાં છે, પણ આપની સાથે રહેવાથી એ સર્વે દૂર થશે; એમ હું જાણું છું. જંગલનાં વિકાળ ફાડી ખાનારાં સર્વ જનાવરો આપને જેતાંજ પીઠ ફેરવશે. મને સાથે રાખવાથી આપને દુઃખ થાય એમ હોય તો મારો અંત લાવી જાઓ, એટલે હું સર્વ દુઃખથી વિરામ પામીશ; કેમકે ધણી વિનાની એકલી સ્ત્રીપર ધણીક આફતો અને આજો આવેછે. તે વિના વળી જે ઝુરણુ લાગે તે તો જુદુંજ. માટે આપની દાસીની અરજ છે કે મને સાથે રાખશો. ત્યાં આપની જે વલે તે મારી વલે થશે. આપની નિરંતર સેવા મળશે, ત્યાં પછી શી કમી? આપની હાજરીને લીધે મને ઝુંપડી તે મહેલ, જંગલ તેજ બાગબગીચા અને ભાજપાલો તે ઉત્તમ પકવાન જેવું લાગશે. કડવાં ફળો, કંદ, મૂળ ઇલાદિ મને અમૃતફળ જેવાં સ્વાદીષ્ટ લાગશે. કદી એ ચીજો નહીં મળે, તોપણ આપના મધુર શબ્દો સાંભળવાથી તેનો બદલો વળી રહેશે. જનાવરોનાં ચામડાં તથા ઝાડની છાલનાં વસ્ત્રો પહેરવા માટે

મને દીલગીરી લાગતી નથી, કારણ કે પાર્વતી દેવી જેવીએ પોતાના ઘણી શિવને ખાતર તેવાં વસ્ત્રો પહેર્યા હતાં. આપ વિના મારી જીંદગી નકામી છે, પરંતુ આપ પાસે હો તો ઈંદ્રનો પણ મને ડર લાગવાનો નથી. આપ વિના અત્રેના મહેલો, પર્વત, હવા અને વસ્તી ભયંકર રમશાન જેવાં લાગશે. આપની સાથે જેજે વસ્તુ આનંદ પમાડે, તેજ વસ્તુ આપની ગેરહાજરીમાં દુઃખદાયક થશે. અરે પ્રાણપતિ ! સ્ત્રીનો સર્વથી મોટો દેવ તેનો પતિ છે. વેદમાં કહ્યું છે કે :—“ જે સ્ત્રી આ દુનિઆમાં પોતાના પતિની પાછળ તેના છાયાની માફક ફરીને તેની સેવા કરશે, તે ખીજ દુનિયામાં પણ તેની સાથેજ રહેશે.” માટે હું પ્રાણાધાર ! મને આપની સાથે લૂઈ જઈ આપના સુખ દુઃખમાં ભાગ લેવા દો. આપના વિના રાજ-મહેલની મજા ભોગવવા કરતાં આપની સાથે રહેવાથી જંગલના સર્વ ભય છતાં મને વધારે સાફ લાગશે. માટે મને સાથે તેડી જાઓ; અગર મારી જીંદગીનો અંત આવ્યા પછી જાઓ. જે એમના એમ જશે તો પાછા મળવાની આશા રાખશોમાં.

અહા ! પતિ પત્નીમાં કેવો પ્રેમ !! પોતાના કરતાં પતિના સુખની વધારે કાળજી અને તેનાં છેવટનાં વફાદારીનાં વચનો સાંભળી રામે સીતાને સાથે આવવાની આજ્ઞા કરી. મહેલ બહાર નીકળ્યાં એટલે લક્ષ્મણ જે તેને મળવાને આતુર હતા, તેણે પગે પડીને ઘણી આજીજી સાથે અરજ કરી કે હું પણ આપની સાથે આવું છું. મને સાથે આવવાની આજ્ઞા આપો. આવાં પોતાના નાના ભાઈનાં નમ્ર અને આજીજીનાં વચનો સાંભળી રામે વિચાર કર્યો કે સ્ત્રી સાથે છે, અને વનવાસમાં ઘણાં સંકટ પડવાનો સંભવ છે. તો એકથી ભત્રા બે, એમ ગણીને તેને પણ હા પાડી. ત્રણે જણ સાથે દશરથ રાજાની આજ્ઞા લેવાને ગયાં, ત્યાં વશિષ્ઠ ગુરૂ પણ બેઠા હતા, તેને ત્રણે જણ પગે પડ્યાં. રામે રજા માગી એટલે કૈકેયીએ ત્રણેના હાથમાં વલ્કલ (ઝાડની છાલો વગેરેનાં વસ્ત્ર) આપ્યાં. આ જોઈ સીતાને વિચાર થયો કે આ શી રીતે પહેરાશે ? આમ વિચારતાં આંખમાં ઝળઝળીઆં આવ્યાં. તે જોઈ દશરથ ને વશિષ્ઠગુરૂ બંનેનો મિજાજ તપી ગયો. દશરથ રાજાએ ક્રોધ કરી કહ્યું કે, હું કુભારજી ! આ શો જુલમ માંડ્યો છે ? રામને તો જાણે મારા વચનથી વનવાસ મળ્યો છે, પણ સીતા તથા લક્ષ્મણે શો ગુનો કર્યો છે ? કે તેને તું વલ્કલ આપી બેઠી છે ? એ તો એ-

મની મરજીથી સાથે જાયછે, તેને વલ્કલ કેમ અપાય? એ પછી વશિષ્ઠ ઋષિ કૈકેયીને ધિક્કાર આપી બોલ્યા,—“ હે પાપીણિ ! તારા રાજ્યમાં તારો બરત સુઢાં પણ રહેશે નહીં, તો પછી તું આ ઉજડ ગામમાં એ-રંગની પેઠે માલ્યા કરીશ શું? આ વગેરે બંનેએ ઘણાં કહ્યું વચ્ચેજો કહ્યાં.—

રામ સીતા અને લક્ષ્મણ એ ત્રણે અયોધ્યા છોડી દક્ષિણ દિશા તરફ ચાલ્યાં. માર્ગમાં ઘણી વહેતી નદીઓ, નિર્મળ સરોવરો, લીલા ધાસ-થી શોભતા પર્વતો, અનેક પશુ પક્ષીના કલ્લોલથી કાનને મિહાસ આપતાં વનો, વગેરે જોતાં જોતાં ને ઓળંગતાં ચિત્રકૂટ પર્વત ઉપર આવ્યાં; ત્યાં રાક્ષસોની હરકત વધારે હોવાથી પંચવટીમાં આવી પોતાનો મુકામ કર્યો. આ આશ્રમમાં કોઈવાર ધર્મ ધુરંધર રઘુનંદન, સીતા અને લક્ષ્મણને ધર્મોપદેશ કરતા; અને કોઈવાર સંસારોપયોગી વાતો કરતા. કોઈવાર સ્વામિના વચનામૃતથી, કોઈવાર દિયરની વાક્યાતુરીથી તો કોઈવાર ગીત રાગથી, કોઈવાર વાદ્ય બકરીની રમતથી એમ સીતાજી આનંદથી દિવસો નિર્ગમન કરે છે. ઇશ્વરની ગતિ ન્યારી છે. તેની ગતિની કોઈને ખબર પડતી નથી. તે પળમાં રાયને રંક અને રંકને રાય બનાવે છે, જળ ત્યાં સ્થળ અને સ્થળ ત્યાં જળ કરે છે, ગામ ત્યાં અરણ્ય અને અરણ્ય ત્યાં મોટું વિશાળ શહેર બનાવી દે છે. મહાન પવિત્ર અને સાધુ સ્ત્રી પુરુષો હોય છે તે પીડા પામે છે અને મહા પાતકી ને કુર હોય છે તે સુખમાં માહાલતાં જોવામાં આવે છે; આથી તેની અદ્ભૂત અને કળી ન શકાય એવી કળા છે. રામ સીતા અને લક્ષ્મણ એક દિવસે વાદ્ય બકરીની રમતથી આનંદ લેતાં હતાં, ત્યાં એ વખતે બે મૂખવાળો સોનેરી રંગવાળો ચમત્કારિક મૃગ નાસતો સીતાની નજરે પડ્યો. તેના સોનેરી રંગના ચામડાનો ચળકાટ જોઈ તેના ચામડાની કાંચળી કરવાનું સીતાને મન થયું. તેથી તેણે રામને વિનંતી કરી કહ્યું કે, હે સ્વામિનાથ ! આપણે જ્યારે અયોધ્યે જઈશું, ત્યારે વનવાસની નવાઈની ચીજોમાં આ મૃગચર્મની ચોળી લઈ જઈશું; માટે તે લાવી આપો. રામે કહ્યું કે, એ ખરો મૃગ ન હોય, એમાં મને સંદેહ રહે છે; કારણ કે આ વનની આજુ બાજુ રાક્ષસો રહે છે તો વખતે તેમનું કંઈ કપટ હોય? માટે એ વાત તું છોડી દે. આમ રામચંદ્રજીએ ઘણું કહ્યું, પણ અતે સીતાનો ઘણો આગ્રહ જોઈ રામ હાથમાં બાણ લઈ તેની પાછળ ગયા. એક બાણ માર્યું કે

એ કપટરૂપી મૃગલે ચીસ પાડી કે દોડ લક્ષ્મણ ! ! આવો શબ્દ સીતા તથા લક્ષ્મણને કાને પડ્યો. એટલે સીતાએ કહ્યું કે, લક્ષ્મણજી ! તમે તમારા ભાઈની મદદે જાઓ. લક્ષ્મણે કહ્યું કે, ચિંતા ન કરો. મારા મોટા ભાઈ રામ કદી સંકટમાં હોયજ નહીં. એ હમણાં મૃગચર્મ લઇને આવશે. હું તમને આ વનમાં એકલાં આશ્રમની અંદર મૂકીને કેમ જઇ શકું ? આંખ ધણી રીતે કહ્યું, પણ સીતાજીએ નહીં માનવાથી, લક્ષ્મણજી હાથમાં ધનુષ ધારણ કરી રામને શોધવા ચાલ્યા.

આ કાવતરું રાવણજીનું હતું. તેણે પ્રથમથીજ આ પેચ રચી રાખ્યો હતો. તે પાર પાડવાનો આ લાગ જોઈ પોતે બ્રહ્મચારી વેશે સીતાના આશ્રમ આગળ આવી “ બિક્ષાત્ર દેહી. ” આ પ્રમાણે બોલી પર્યુક્ટીને બારણે આવી ઉભો. જેવાં સીતા અન્ન દેવાં આવ્યાં કે તેનું પાંગોડું પકડી ઉપાડી પોતાના વિમાનમાં બેસારી લંકાનો રસ્તો લીધો. સીતા આ અકસ્માત આપત્તિ જોઈ હબકી ગયાં. તેણે ઘણા કષ્ટાંત સાથે છૂટા કેશે ચોધાર આંસુએ રૂદન કરવા માંડ્યું. રૂદન કરતાં તેને એક વિચાર સૂઝ્યો. તેથી પોતાના અંગપરના અલંકારો એક પછી એક રસ્તામાં નાખવા માંડ્યા, તે એવા વિચારથી કે રામ લક્ષ્મણને શોધવા નીકળે, ત્યારે તેને એ નિશાનીઓ હાથ આવવાથી જાણે કે તે આ રસ્તે ગયાંછે. પંપા સરોવર પાસે આવેલા ઋષિમુખ પર્વત ઉપર બેઠેલી વાનર ટાળીને એક આભૂષણ હાથ આવ્યું, તે તેણે સાચવી રાખ્યું. રાવણે સીતાને લંકામાં લાવી મહેલના એકાંત ભાગમાં રાખી દાસીઓને હુકમ કર્યો કે જે જોઈએ તે તેને પૂરું પાડજો. મારા વિના કોઇને તેની પાસે આવવા દેશો નહીં, એટલે તે પોતાની મેળે મારો સ્વીકાર કરશે. બે દિવસ પછી રાવણે આવી સીતાને સમજાવવા માંડી કે, હું તને મારી પટરાણી કરું; તું આ કુબેરની લંકાની માલેક થા. આ મહેલ, આ વૈભવ, આ સુખ અને મારું બળ તો તું જાણે છે. આ પાસે તારી વનવાસની મઠી તે શી વિશાતમાં છે ? માટે તું મારો સ્વીકાર કર. આ વખતે સીતાએ તો નીચુંજ જોઈ એવું મૈન્ય ધારણ કર્યું કે પથ્થર બોલે તો તે બોલે. આખરે રાવણે કંટાળીને હુકમ કર્યો કે, આને આજણી અશોકવાડીમાં રાખો, અને તે મારે વશ થાય તેવા ઉપાયો કરો. તેની પાસે બીજા કોઇને આવવા દેશો નહીં, તેની બરાબર ચોકી રાખજો.

હવે રામ લક્ષ્મણ મૃગચર્મ લઈ આશ્રમમાં આવી જુએ છે તો સીતાને ન દીધાં. તેથી બંને ઘણા શોકાતુર થયા, અને તરત સીતાની શોધ કરવાને નીકળ્યા. રસ્તામાં પડેલી કેટલીક નિશાનીઓપરથી તેણે જાણ્યું કે સીતાને રાવણ હરણ કરી ગયો છે. તેની શોધ કરી, લખવાની હિંમત હનુમાને કરી. તેણે લંકામાં જઈ તપાસ કરી તો સીતા અશોક વનમાં આસોપાલવના ઝાડ તળે રાક્ષસીઓની વચ્ચે વાધથી ઘેરાયેલી હરણીની માફક રામનું સ્મરણ કરતાં બેઠેલાં દીધાં. રામે પોતાની નિશાની દેખાડવાને સાડ પોતાના નામવાળી વીંટી હનુમાન સાથે મોકલી હતી. તે એવા કારણથી કે આ નવો માણસ રામનો મોકલેલો છે, એવું જાણી તેની વાતપર વિશ્વાસ આવે. હનુમાન એ વીંટી લઈ આસોપાલવના ઝાડ પર ચડી ચિકિત્સા જોવા લાગ્યો. એટલામાં રાવણ ધણીક દાસીઓ સાથે આવ્યો. સીતા તેને જોઈ થરથર કંપવા લાગ્યાં. રાવણે તેને મધુર વચ્ચનોથી કહ્યું કે, હે સુંદરી ? તું શા માટે દુઃખ ભોગવે છે અને રૂદન કરે છે ? તું મારાથી ડરીશ નહીં. હવે અહીં કોઈ તારું આવવાનું નથી, માટે હવે પેલા જોગટાનો મેળાપ થવાની આશા મૂકીને મારી સાથે હસી ખેલ, ઉંચું ઉપાડીને જો, આ અમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકાર પહેર અને માફી સાથે બેસી આ મધપાન કરી સુખથી આનંદ કર. તું જે કહીશ તે હું તનુમનથી કરીશ. આવાં વચનો સાંભળી સીતાએ રોમાંચિત થઈને ક્રોધ કરી કહ્યું કે, હે લંકાપતિ ! “ તું તારી કીર્તિને પરસ્ત્રીપર કુદૃષ્ટિ કરી ઝાંખ ન લગાડ. મારી તને એટલીજ અરજ છે કે દયા કરી મને મારા સ્વામીને સ્વાધીન કર, કે તેથી હું તારો ઉપકાર જાંદગી પર્યંત નહીં ભૂલું. તું નક્કી જાણુને કે હું મરતાં સૂધી પણ મારું શીળ છોડનાર નથી. આવાં સીતાનાં વચનો સાંભળી રાવણે ક્રોધ કરી દાસીઓને કહ્યું કે, જો એ બે માસમાં સમજે તો ભલે; નહીં તો એનું માથું કાપીને તેનું માંસ મારા ભોજન સાડ લાવજો. આ ધમકીથી સીતા કંઈ ડરી નહીં, પણ એમ વિચાર્યું, કે રોજ કલેશ થાય તેના કરતાં મરવું સાડ. એમ વિચારી વનમાંથી કાઢ એકઠાં કર્યા અને જળી મરવાનો વિચાર કર્યો; પરંતુ પાસે અગ્નિ મળે નહીં. તેથી આમ તેમ ફાંદાં મારી ધૈર્ય રતુતિ કરી કે, હે દીન દયાળ ? ભક્તવત્સલ, મારાપર આ શો તારો ગજબ ! મેં પિયરમાં માત પિતા, સહુ રામાં સાસુ સસરા કે. અતિથિ અબ્યાગત કોઈને પણ

દુઃખ દીધું નથી. ફક્ત મારા સ્વામીની ઈચ્છા ઉપરાંત મૃગ મારીને મૃગ ચર્મ લાવવાનો મેં દુરાગ્રહ કર્યો, એજ મારો અપરાધ છે. તેને માટે મેં ધણું દુઃખ ભોગવ્યું. આવા પ્રકારે દુઃખો ભોગવવા કરતાં તો આ નાશવંત દેહનો ત્યાગ કરીને તારે શરણુ રહેવું એ ઉત્તમ છે. હવે રોજ રોજ મારાથી દુઃખો સહન થતાં નથી, માટે હે કૃપાનિધે ! તું મારાપર દયા કરી મને સંહાય થા. અને મારાપર એકદમ વિજળી પાડ અથવા તો એ દુષ્ટ-બુદ્ધિ રાવણને એવી બુદ્ધિ આપ કે તે મને મારી નાંખે. મને વિચાર થાય છે કે આપઘાત કરવો એ મોટો અધર્મ છે, પણ કદી એ તારી ઇચ્છામાં ન આવતું હોય ને તારે આપઘાતજ કરાવવો હોય, તો આ સ્થળે કાષ્ટ એકઠાં કર્યા છે; પણ પાસે અગ્નિ નથી તે આપ. એટલે બળી મરું, ને તારે શરણુ આવું. એવી રીતે સ્તુતિ કરી રહી કે હનુમાને ઉપરથી વીંટી નાંખી. તેના અવાજથી તે બેબાકળી બની તેને અંગારો સમજી લેવા દોડી. હાથમાં લઇ જુએ છે તો “શ્રી રામ” એવા શબ્દો કોતરેલા દીકા. આ જોઇ વિચારવા લાગી કે અહીં પ્રિયપતિની વીંટી ક્યાંથી ? શું તેનો દુષ્ટોએ નાશ કર્યો ! કે શું રામે મારાપરથી પ્રેમ ઉતાર્યો ? એમ અશ્વસોસ કરતાં મધ્ય રાત્રિ થઇ. ચોટી કરનારાઓ ભરનિદ્રામાં સૂતા છે. ફક્ત સૂતાજ નામે છે. એટલે હનુમાને રામચરિત્ર ગાવા માંડ્યું. તેથી સૂતા વધારે આશ્ચર્ય પામ્યાં. તે વિચારવા લાગ્યાં કે આ બધું રાક્ષસી કૃત્ય છે. માટે હવે કોઇપણ રીતે મારે આ દેહનો ત્યાગ કરવો અને આ કપટી દુનિઆથી જુદાં પડવું. પોતાની પાસે કંઇ સાધન મળે નહીં; તેથી પોતાના ચોટલાના કેશવડે ગળામાં ફાંસો ઘાલી મરવાની તૈયારી કરે છે, તેટલામાં હનુમાન તરત હેઠે ઉતરી સામે હાથ જોડી ઉભા રહ્યા. તેણે પગે લાગી કહ્યું કે, માતૃશ્રી ! રામ લક્ષ્મણ બંને ભાઇઓ ક્ષેમકુશળ છે. તેઓ કિષ્કિંધામાં છે. મને તમારી શોધ કરવાને મોકલ્યો છે. હું ત્યાં જઇ બધી બબ્બર આપીશ, ને તેઓ મોટું સૈન્ય લઈ અહીં આવી રાવણનો સહકુટુંબ નાશ કરી તમને તેડી અયોધ્યે જશે. તમો કશી ચિંતા ન કરો. આવાં હનુમાનનાં વચનામૃતો સાંભળી સીતાને ધીરજ આવી. રામના બબ્બર અંતર પૂછ્યા. હનુમાનને જતી વખતે પોતાના માથાનો મણીનો ઝાક ચોટલામાંથી કાઢી આપીને કહ્યું કે, આ મારી નિશાની રઘુપતિને આપજો. એ જોઈ તેને ખાતરી થશે કે તમે મને મળ્યા છો.

આ પ્રમાણે થયા પછી અને હનુમાનના ગયા પછી રાવણે આવી સીતાને ધમકાવવામાં, પીડા કરવામાં, અને ફેસલાવવામાં કશી મણા રાખી નહીં. છેવટ રામ લક્ષ્મણના જેવાં કૃત્રિમ માથાં બનાવી તેનાં સામાં મૂક્યાં કે લે, આ તારા વહાલા. મેં તેને મારી નાંખ્યા. હજુ જો તું મારી ઇચ્છાને તામે નહીં થાય તો તારી પણ તેજ દશા થશે. આ દેખાવથી સીતા ધણું રૂદ્ધ અને કદ્દપાંત કરવા લાગ્યાં. પણ તેટલામાં વિભીષણની સ્ત્રી શર્માએ આવી તેના કપટની વાત જણાવી દીધી. એટલે તેના જીવને શાંતિ થઈ. વળી સીતાને સમજાવવાને દાસીઓ મોકલી કહાવ્યું કે, તું રામ ને રાવણમાં તફાવત રાખ માં, કારણ જે રામના દેહમાં ઇશ્વરનું વ્યાપકપણું છે, તેજ ઇશ્વર રાવણમાં પણ વ્યાપક છે. માટે તું નકામો મમત છોડી રાવણનો સ્વીકાર કર. તેના ઉત્તરમાં સીતાએ ઉત્તર આપ્યો કે, હે દુષ્ટ ! તું આ પાપી રાવણને મારા પ્રાણપ્રિય રામચંદ્રજીની બરોબર ગણે છે ? સોનું માત્ર તો એકજ હોયછે, પરંતુ તેના જીદા જીદા અલંકારો બનેછે. તેમાં જે અલંકાર જ્યાં પહેરવા યોગ્ય હોયછે, ત્યાંજ પહેરાય છે. જો તેથી ઉલટી રીતે પહેરવામાં આવે તો લોકમાં નિંદા ને હાંસી થાયછે. રામ એ તો સત્ય વસ્તુ છે. તેના આગળ દૈવ્ય યુદ્ધિ કશા કામની નથી. માટે તારી વૃથા બ્રમણા છે, તે છોડી દઈ રાવણને કહે કે મને રામ પાસે મૂકી આવે. આવાં સીતાનાં વચનો સાંભળી દાસી નિરાશ થઈ, રાવણને જઈ કહ્યું કે, એમાં અમારું કહાવણ કે જેર આલે તેમ નથી.

હવે હનુમાનજીએ રામચંદ્રજી પાસે સર્વ સમાચાર આપ્યા કે તેણે એકદમ લસ્કર લઈ લંકામાં પડાવ નાંખ્યો. ત્યારે રાવણની સ્ત્રી મંદોદરી જે મહા પતિવ્રતા હતી, તેમજ ચતુર હતી, તે પોતાના પતિના આવા કૃત્યથી ઘણી શોકાતુર થઈ, અને પતિ પાસે જઈ ઘણી આજીજી કરી કહ્યું કે, “ મહારાજ ! રામચંદ્રજી ઘણા બળવાંત છે, ને સાક્ષાત્ ઇશ્વરનો અવતાર ગણાય છે. તમે આ કૃત્ય કેવળ નીતિ શાસ્ત્ર વિરૂદ્ધ કર્યુંછે. માટે તમારા કુટુંબનો નાશ થશે. આપનું અને અમારું સર્વનું સાઈ આહતા હો તો રઘુપતિને તેની સીતા પાછી આપો, અને પગે પડીને માફ માગો. તેથી એ મહા દયાળુ પુરૂષ તમારા બધા અપરાધ ક્ષમા કરશે. અને ઉલટું આપને ચિરંજીવીપણું આપશે. માટે આટલી મારી અરજ સ્વીકારો તો સર્વનું શ્રેય થાય એવું છે. મંદોદરીનાં આ વચનો માન્ય કર્યા નહીં.

તેણે તો વળી રામને નિરાશ કરવાને સીતાનું ડોકું કૃત્રિમ બનાવી લોહીનું બર્ધુ રામને મોકલ્યું. આ વાતની જ્યારે સીતાને ખબર થઇ ત્યારે તેણે રામને કહાવ્યું કે, પ્રાણાધાર ? આ પાપીથી મને બળાતકારે તો સ્પર્શ થવાનોજ નથી. તોપણ જ્યારે આખર સમય આવશે ત્યારે મારી આબરૂ રાખવા સારું હું પ્રાણુ લાગ કરીશ; પરંતુ આપ તેને શિક્ષા કરવામાં પાછી પાતી કરશો નહીં. સીતાનાં આવાં વચનોથી રામને ધણો આનંદ થયો. રામે ધણીક લડાઈઓ કરી તેના પુત્રપરિવારને મારી તેનો પશુ નાશ કર્યો. એટલે વિભીષણુ સીતાને તેડી લાવી રામને સોંપી પગે લાગ્યો. વિભીષણુને લંકાનું રાજ્ય સોંપ્યું. રામ સીતાને લઈ પોતાની નગરી અયોધ્યા તરફ ચાલ્યા. રસ્તામાં સીતાએ અગ્નિ સોંસરા નીકળી જઈ પોતાના સતીત્વની ખાંતરી રામને કરી આપી. આ જોઈ રામ ધણા ખુશી થયા. સર્વ મંડળ અયોધ્યા નગરીમાં આવ્યું. તેથી સર્વ પ્રજા રાજી થઇ. ઘેર ઘેર આનંદ ઓચ્છવ થઈ રહ્યો. હામહામ ધવળમંગળ ગવાવા માંડ્યાં. ધણેક દિવસે સીતા ગર્ભવંતી થઇ, ત્યારે આખી નગરીમાં આનંદ આનંદ વ્યાપી રહ્યો. તેવામાં એક ધોખીએ પોતાની સ્ત્રીને મેણું માર્યું કે એતો રામજ, જે પર ઘેર રહેલી સીતાને પોતાના ધરમાં રાખે, હું તને કદી ધરમાં રાખું નહીં. આ વચનો રામને કાને પડવાથી તથા પેલી દુષ્ટ કૈકેયી અને બીજી દાસીઓ એક દિવસે સીતા પાસે બેસી લંકાના ખબર પૂછવા લાગી. તેમાં એવું પૂછ્યું કે રાવણનું સ્વરૂપ કેવું હતું, તે તમે ચિત્ર વિદ્યામાં કુશળ છો તો ચિત્રી બતાવો. સીતા બિચારી બોળી હતી. તેના પેટમાં કંઈ કપટ કે પાપ નહોતું. તેથી તેણે કહ્યું કે,—“ મેં મારી નજરે આખા રાવણને કદી જોયો નથી, કેમકે હું નીચેથી ઉંચું કદી જોતી નહોતી, પણ તેના પગનો અંગુઠો માત્ર મેં જોયોછે. તેપરથી હું તમને ચિતરી બતાવું છું. એમ કહી તેનું ચિત્ર કાગળપર ચિતરી બતાવ્યું.

આ ચિત્ર કૈકેયી પોતાના હાથમાં લઇ બીજા ઓરડામાં સૌ બેઠાં હતાં ત્યાં આવી કહેવા લાગી કે, જુઓ ! સીતાને રાવણપર કેવી પ્રીતિ છે ! એનું મુખ જોયા વગર તો વહુને અત્ર પશુ ભાવતું નથી. માટે તેનું મુખ જોવાને આ ચિત્ર પાડી રાખ્યું છે. આ વાત સાંભળીને તો રામને અગ્નિમાં ધી રેડ્યા જેવું થયું. રામ જાણુતા હતા કે સીતા પવિત્ર છે. તોપણ લોક નિંદાની ખીકથી સીતાને વનમાં મૂકી આવવાને લક્ષ્મણને આજ્ઞા કરી. એ

માટે લક્ષ્મણે, ભરતે, શત્રુઘ્ને વગેરેએ રામને ધણું ધણું કહી વિનતી કરી દે, આ કામ અયોગ્ય છે. રામે કહ્યું કે, મારી ખાત્રી છે કે સીતા નિર્દોષ છે, પણ લોકમાં મારી નિંદા થાય તે ખોટું. માટે એમ કયા વગર ખીજે ઉપાય નથી. પછી લક્ષ્મણે પોતાના મોટા ભાઈની આજ્ઞા માન્ય રાખી સીતાને રથમાં બેસારી ચિત્રકૂટ પર્વતપર જ્યાં વાલ્મિકિ ઋષિનો આશ્રમ હતો, તેથી થોડે દૂર સીતાને મૂક્યાં. આ પ્રમાણે પોતાને પતિ તરફથી દુઃખ આવી પડ્યાં છતાં લક્ષ્મણને મૂકી જતી વખતે રામને કહાવ્યું કે, હું પ્રાણનાથ ! “ હું આપની દાસી છું. ખીજા લોકોના રક્ષણની સાથે આ વનમાં પણ માફ રક્ષણ કરનાર તમેજ છો. તમેજ માફ સર્વસ્વ છો. હું તમારી સુકીર્તિ સાંભળી ધણી ખુશી થઈશિ.” વગેરે વગેરે વચ્ચેનો કહાવી મોકલ્યાં. આહા સાધવી ! ધન્ય છે તારા નેક પ્રેમને ! તારા જેવી ધીરજ આ ધરણીપર કોણ ધારણ કરી શકશે ?

આ અંધાર વનમાં સીતા ગર્ભવંતી અવસ્થામાં સખત તડકામાં એકલાં બેઠાં રહત કરે છે. એ વખતે વાલ્મિકિ ઋષિના શિષ્યો દર્ભ લેવાને આવ્યા. તેની દૃષ્ટિ સીતાપર પડી કે તેણે પાસે જઈ ધીરજ આપી આસના વાસના કરી શાંત કરી. પછી આ હકીકત ઋષિ પાસે જઈ કહી. ઋષિએ આવી સીતાને પોતાને આશ્રમે તેડી જઈ પોતાની પ્રત્નિને સોંપ્યાં. કેટલેક દિવસે તેને બે પુત્રો જન્મ્યા. ઋષિએ તેમાંના એકનું નામ ‘લવ’ અને ખીજાનું નામ ‘કુશ’ પાડ્યું. તે પાંચ વર્ષના થયા, ત્યારે તેને વિદ્યાબ્યાસ કરાવવા માંડ્યો. આઠમે વર્ષે જનોઈ દીધું. તેઓને અનેક શાસ્ત્રોનો અને અસ્ત્ર શસ્ત્રોનો અભ્યાસ કરાવ્યો. સીતા પણ તેમને નિત્ય સદુપદેશ આપતાં. જેમ જેમ ઉંમર વધતી ગઈ, તેમ તેમ તેનું પ્રારાધન અને ખુદ્ધિ ખીલતાં ગયાં. ઋષિની પણ તેમનાપર અત્યંત પ્રીતિ હતી.

રામચંદ્રજી મહા મ્હાની, એકપત્નિવ્રતવાળા અને તત્વવેત્તા પુરુષ હતા. તેમણે સીતાને વનવાસ મોકલ્યાં તે ફક્ત લોક નિંદાના ભયથીજ, પણ તેના અત્યંતકરણમાં સીતા ઉપર અત્યંત પ્રેમ હતો, તે દુર થયો નહોતો. મનુષ્ય એકદમ ઉતાવળે લાગણીથી સાહસ કરી દે છે, પણ પછી વખત જતાં શાંત થાય છે; ત્યારે ખરો વિચાર ઉત્પન્ન થઈ કરેલા કામથી પસ્તાવો કરી દિલગીર રહ્યા કરે છે. તે પ્રમાણે રામચંદ્રજીને પણ નિરંતર દિલગીરી રહેતી. તે દૂર કરવાને વશિષ્ઠ શ્રુર વગેરે ઋષિઓની

સલાહથી રામે અશ્વમેધ યજ્ઞ આદ્યો. યજ્ઞનો ઘોડો રીત પ્રમાણે છોડી મૂક્યો. પાછળ તેનું રક્ષણ કરવાને કેટલુંક સૈન્ય લઈ શત્રુદ્ધને મોકલ્યા. એ ઘોડો, ફરતો ફરતો વાલ્મિકિ ઋષિના આશ્રમ પાસે આવ્યો. તે લવ કુશના જ્ઞેવામાં આવતાં તેણે બાંધી મૂક્યો. આ વખતે લવકુશની ઉંમર પંદરેક વર્ષની હતી, પણ સાદો ખોરાક, ચોખી હવા, ક્ષતી ખીજ, અને ઋષિ તથા સીતા જેવી સાધવી માતાના શિક્ષણથી મહારથી થયા હતા. શત્રુદ્ધે ઘોડો છોડી મુકવાનું ધણું એ કહ્યું, પણ તેણે માન્યું નહીં. અતે લડાઈ કરી શત્રુદ્ધને હરાવી જખમી કર્યા. આ ખખર રામ લક્ષ્મણને થતાં તેઓ મોટું લશ્કર લઈ આવ્યા, અને સામ સામે લડવાને તૈયાર થઈ ઉભા. લવ કુશનાં મુખ જોઈને રામને પિતૃપ્રેમ ઉપજ્યો. રામના જાણવામાં આવ્યું કે એતો મારા પુત્રો છે. લવ કુશે આ હકીકત પોતાની માતાને કહી, ત્યારે સીતાએ જાણ્યું કે એતો મારા પ્રિય સ્વામીનાથ છે. એ ખખર ઋષિને કરવાથી ઋષિ તેમને પોતાને આશ્રમે તેડી લાવ્યા. બધી વાત ત્યાં નિવેદન કરી, કહ્યું કે તમારી આ સાધવી પત્ની સીતાનો અનુગ્રહ કરો. આ પરથી રામચંદ્રજી સીતાને તથા પોતાનાં બે સંતાનોને આનંદભરે બેઠયા. ત્યાં હર્ષનો પાર રહ્યો નહીં. સીતાને તથા પોતાનાં બે સંતાનોને ઋષિ પાસેથી રજા માગી અયોધ્યે મોટી ધામધુમ સાથે તેડી લાવ્યા. નગરીમાં આનંદનો પાર રહ્યો નહીં. પછીથી આનંદમાં દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યાં અને સૌ સુખી થયાં. આહા ! કેવો પતિ પત્નિમાં પ્રેમ ? કેવું સીતાનું સતીત્વ કે પોતાને અનેક દુઃખો આવી પડ્યાં, પતિનો વિયોગ થયો, તિરસ્કાર થયો વગેરે અનેક આપત્તિઓ આવી પડતાં છતાં પોતાનું વ્રત કદી પણ ભંગ થવા દીધું નહીં ! ધન્ય સીતા તારી સાધુતાને ! તારી પવિત્રતામાં તો આડો આંકળ ! આવાં પવિત્ર મનનાં જોડાં જે દેશમાં હોય તે દેશને પણ હજારવાર ધન્ય છે ! ! અહો દેવ ! આ ભારતભૂમિપર આ પવિત્ર મનનાં જોડાં ફરી પ્રગટ કર, એવી અમારી નમ્ર પ્રાર્થના છે.

સુકન્યા.

સુકન્યા—મનુનો પુત્ર શર્યાતિ નામે રાજા હતો તેની આ પુત્રી થાય. એ રાજાને ઇક્ત આ એકજ બાળક હતું. તે કન્યા સ્વરૂપે સુંદર અને મનોહર હતી, તેમજ વિદ્યાકળામાં પણ કૃશણ હતી. શર્યાતિ રાજાના શહેરથી થોડેક છેટે માનસરોવરના સરખું એક સુંદર મોડું સરોવર હતું. તેનું પાણી સ્વચ્છ અને મિષ્ઠ હતું. અંદર અનેક પ્રકારનાં કમળો ખીલી રહ્યાં હતાં. આગુઆગુ ચોતરફ સાગ, સીસમ, દેવદાર, તમાલ, કેતકી, કેવડો, આસુપાલવ, આંબા, કેળ, પીપર, પીપળા, વડ, કદમ, લીંબુ, બદામ, ફણસ, સોપારી, જાંબુ, આંબલી, લીંમડા વગેરે ઝાડોની ઝાડી ઝુકી રહી હતી. તેમાં હરણ, હંસ, મેના, પોપટ, મોર, કોયલ, કાકાઝાવાં, કબૂતર, ચક્રવા, ચક્રવી, સારસ, સિંહ, ચિત્તા, વાઘ, સાંપર, રાજ અને રીંછ વગેરે પશુપક્ષીઓ આનંદથી આમ તેમ વિહાર કરતાં હતાં. તેમાં ગુલાબ, જાંબુ, જીંદ, મોગરો, ચંબેલી, કરેણુ, કેતકી, ગુલદાવદી વગેરે અનેક પ્રકારનાં ફૂલ તથા ફળ અને કંદમૂળથી એ વન ભરપૂર અને સુશોભિત હતું. આવા મનોહર રમણિય વનમાં મહાત્મા ભૃગુશ્ર્વપિના પુત્ર વ્યવન મુનિનો આશ્રમ હતો. આ તપસ્વી મુનિના તપોબળથી એ આશ્રમમાં રહેલાં પશુપક્ષીઓ કોઇ કોઇને પીડા કરી શકતાં નહોતાં. સર્વ હળીમંળીને આનંદથી મગ્નપણે રહેતાં. તેમાં મુનિ દૃઢ આસન કરી પ્રાણાયામ કરી, સર્વ ઇન્દ્રિયોને જીતી અન્ન જળનો ત્યાગ કરી એકાગ્ર ચિત્તે તપશ્ચર્યા કરતા હતા. ધણાક કાળે તેનાપર રાફડો થઈ ગયો હતો તે માથે ઝાડો ઉગી ગયાં હતાં. ઇક્ત રાફડામાં બે છિદ્રો જણાતાં હતાં.

એક સમયે શર્યાતિ રાજા પોતાની રાણીઓ અને સુકન્યા સહિત તે મુનિના આશ્રમવાળા વનમાં સુંદર સરોવર હતું, ત્યાં વિહાર કરવા આવ્યો. રાજારાણી તે સરોવર અને આગુઆગુના વનમાં રમવા લાગ્યાં. સુકન્યા પોતાની સખીઓ સાથે ફળફૂલ વીણતી ને રમતી વ્યવન મુનિના રાફડા પાસે આવી. રાફડામાં જુએ છે તો તેમાં બે છિદ્રો જોવામાં આવ્યાં. તેમાં પતંગીઆ જોવાં બે તેજ તેના જોવામાં આવ્યાં. બાળા તેને જોઈ આ શું હશે એમ જાણી બાળકપણાથી તે છિદ્રોમાં સળીઓ ખોલી. તેથી તે મુનિની દૃષ્ટિએ દેવ કન્યા સરખી સુંદર કેશવાળી સુકન્યા

જેવામાં આવી. તેણે કહ્યું બાળા, આ શું કરેછે ? તું અહીંથી જા. હું તપસ્વી છું. તું સળીઓ ખોસ માં. આ બોલતું સુકન્યાના સાંભળવામાં આવ્યું નહીં. તેથી તે સળીઓ તેમાંજ ખોસી રાખી. આથી કરી મુનિની બંને અંગે કૂટી ગઈ, અને લોહીની ધારા વહેવા લાગી; ત્યારે સુકન્કાએ જાણ્યું કે આમાં કંઈ હશે. એમ ધારી તે તો પાછી પોતાની રમતની ધુનમાં રમવા લાગી.

અવન મુનિ આંખો ઝૂટવાથી મહા ક્રોધાયમાન થયા. મુનિના તપો-બળના પ્રતાપે તે રાજના સૈન્યમાંનાં મનુષ્યોનાં મળ મૂત્ર બંધ થઈ ગયાં. તેથી આખું સૈન્ય બહુજ વેદનાયુક્ત થઈ અકળાવા માંડ્યું. આ વાત રાજા પાસે ગઈ, ત્યારે રાજાએ જાણ્યું કે આ વનમાં તો મહાત્મા અવન મુનિનો આશ્રમ છે. તે મહા તપસ્વી છે. તેનો ક્રોધએ અપરાધ જાણે અજાણે કયો હશે, તેમાં કશો સંશય નથી. તે અપરાધતુંજ આ કૃષ્ણ હોતું જોઈએ. મુનિનો ક્રોધે અપરાધ કયો છે એ તપાસવા માંડ્યું, પણ સૈન્યમાં સૈાએ કહ્યું કે અમારામાંથી ક્રોધએ અપરાધ કયો હોય એવું અમે જાણતા નથી. આમ સર્વને પૂછતાં સુકન્યાએ કહ્યું કે, હે પિતાશ્રી ! તે મહાત્મા તપસ્વી અવન મુનિના આશ્રમમાં મેં રમતાં રમતાં લતાઓથી વિટાએલ અતિ મજબુત છિદ્રોવાળો એક રાક્ષસ દીડો. તેમાં બે પતંગીઓની પેઠે બે તેજ જેવામાં આવતાં તેમાં મેં પતંગીઓની શંકાએ બે શળીઓ ખોસી. તે વખતે રાક્ષસમાંથી કંઈ શબ્દનો ગળુગળુટ થતો હતો. તે મારા સાંભળવામાં આવ્યો હતો. એ શબ્દ સાંભળતાંજ હું આશ્ચર્ય પામી. તે રાક્ષસમાં શું હશે, શળીઓ ખોસવાથી શું થયું, અને શું વાણી થઈ, એ મારા સમજવામાં આવ્યું નથી.

સુકન્યાનાં આવાં વચન સાંભળી રાજાએ નક્કી કર્યું કે મહાત્મા અવન મુનિનો કંઈ પણ અપરાધ આથી થયો છે. એમ જાણી તરત તે રાક્ષસ પાસે આવી, અંદર મુનિ દુઃખ પામતા હશે એમ જાણી, ઉપર જે રાક્ષસ બંધાય ગયો હતો તે ફેડાવી નાંખ્યો. રાજા બે કર જોડી નમ્રતા પૂર્વક લાંબો થઈ ઋપિના પગમાં પડ્યો. દંડવત પ્રણામ કરી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યો કે, હે મહા મુનિ ! મારી બાળ કન્યાએ રમતાં રમતાં રમતની ધુનમાં અજાણપણે આપનો અપરાધ કયો છે. તે કૃપા કરી ક્ષમા કરો. આજ જેવા મહાત્માને ક્રોધ હોય નહીં. મુનિએ કહ્યું, હે રાજા !

હું કદી ક્રોધ કરતો નથી. તારી પુત્રીએ મારી આંખો ફેડી, તોપણ મેં શાપ દીધો નથી. મારી નિરાપરાધીની આંખો ફેડી દુઃખ આવ્યું. તે પાપથી આ તને અને તારા સૈન્યને દુઃખ થયું છે, એમ હું ધારૂં છું. હું વૃદ્ધ છું અને વળી આંધળો થયો, હવે મારી ચાકરી કોણ કરશે ? રાજાએ કહ્યું કે, તમે ચિંતા ન કરો. હું આપની સેવામાં મારા ચાકરો આપીશ. આપ ક્ષમા કરો.

મુનિએ કહ્યું—રાજા! ઘડપણ મહા બુદ્ધ છે, વળી તેમાં આંધળો એથી ઘણી વિપત્તિ પડે છે. તે અવસરે ચાકરો જોઈએ તેવી રીતે મરજી કદી સાચવી શકેજ નહીં. તે અવસરે તો સંબંધમાં જોડાએલ મનુષ્ય સિવાય બીજા કોઈથી જોઈએ તેવી મરજી સાચવી શકાતી નથી. મારી આ અવસ્થા થઈ, હું તપસ્વિ છું, હવે મારે યોગ સાધનામાં સંબંધમાં જોડાએલા મનુષ્ય વિના પૂર્ણ હરકત આવી પડી. મારા યોગમાં ભંગ થશે. તમારા ચાકર શું માંડે કરી શકે ? જો તમે ક્ષમા માગતા હો, અને મારા તપમાં ભંગ કરવાને ન ઇચ્છતા હો; તો આ તમારી પુત્રી સુકન્યાનું કન્યાદાન મને આપો. એમ કરવાથી તમારું આ લોક ને પરલોકમાં કલ્યાણ થશે. કારણ હું ઉત્તમ નિયમવાળો તપસ્વિ છું.

રાજા મુનિનાં આવાં વચન સાંભળી ચિંતાતુર થઈ કંઈ બોલ્યા વગર વિચાર કરવા લાગ્યો કે મારી દેવપુત્રી સરખી કન્યા આ વૃદ્ધ અંધને શી રીતે આપી શકું ? જાણતાં છતાં આવી સુકોમળ કન્યાના સુખનો નાશ કેમ કરાય ? આ મુનિને કન્યાદાન આપું તો મારી કન્યાનો જન્મારો શી રીતે જાય ? ના, ના, તે કન્યા તો તેના જવાજ સદ્ગુણો ને યુવાન પુરુષને શોધી આપવી જોઈએ. બલે મને દુઃખ રહ્યું, પણ આ કન્યા મુનિને તો આપવી નહીં. આવો વિચાર કરતો ને ખેદ પામતો રાજા પોતાને ઘેર ગયો. રાજસભા બોલાવી મંત્રી મંડળનો અભિપ્રાય લેવા માંડ્યો. તેમાં મંત્રીઓએ કહ્યું કે, મહારાજા ! આ ધર્મ સંકટ આવ્યું છે. આવી રૂપવંતીને સુકોમળ કન્યા આ વૃદ્ધ અંધ મુનિને કેમ અપાય ! તેના દિવસ વનમાં કેમ જાય ! આ પ્રમાણે રાજા અને મંત્રી મંડળ ચિંતામાં ગરકાવ હતું. ત્યાં અકસ્માત સુકન્યા આવી ઉભી રહી. તેણે કહ્યું, પિતાજી ! આજ આપ કેમ આનંદમાં જણાતા નથી ? એવડી બધી આપને શું ચિંતા આવી પડી છે ? તેમ મંત્રી મંડળ પણ કેમ ચિંતાતુર દેખાય

છે? હું હમેશાં જ્યારે આવું છું, ત્યારે સર્વ આનંદમય દેખું છું. આજે કંઈ છે ખરું. માટે પિતાજી! તમારી પ્રિય બાળાને કૃપા કરી જણાવો, શું મુનિએ આપનું કહેલું માન્યું નથી? તમે મારે માટે આટલું બધું દુઃખ પામી વ્યકુળ શા માટે થાઓ છો? હું તે મુનીશ્વરના આશ્રમમાં જન્મ મારાથી પીડા પામેલા તેને ધીર! પાડી માફ શરીર તેને અર્પણ કરીશ. હું તેની અહોનિશ સેવા કરી તેમને તપ કરવામાં મદદગાર થઈશ અને તે જે રીતે પ્રસન્ન થશે તે હું કરીશ. આપ ચિંતા ન કરો. આ મારો દૃઢ નિશ્ચય થયો છે. તેમાં અટકાય નહીં કરતાં મારી પ્રાર્થના માન્ય કરશો.

શયાંતિ રાત્રિએ સુકન્યાનાં આવાં વચન સાંભળી મંત્રી મંડળ સાંભળતાં કહ્યું કે, પ્રિય પુત્રિ! તું હજી બાળા છે. વળી અબળા જાતિ છે. તેથી વનમાં રહી અંધ અને વૃદ્ધ મુનિની શી રીતે સેવા કરીશ? હું મારા મુખ સાફ વૃદ્ધ અને આંધળા ઋષિને તારા સરખી મનોહર, રૂપ લાવણ્ય-તાવાળી કન્યાને કેમ આપું? માળાપે કન્યાને સ્વરૂપે સુંદર, વયે જીવાન, ગુણની કેવળ ખાણ, સર્વ વિદ્યામાં કુશળ, પાપ અને દારિદ્ર જેના કુળમાં પણ ન હોય, ધન, ધાન્ય, વગેરે સંપત્તિથી ભરપૂર હોય એવા વરને શોધી કન્યાદાન આપવું જોઈએ. તું બુદ્ધિશાળી છે. માટે હઠ ન કર. બાળા! તારાં વિશાળ નેત્ર અને મનોહર સ્વરૂપ ક્યાં, અને આ વનમાં રહેનાર વૃદ્ધ મુનિ ક્યાં! હું કમળ સરખાં નેત્રવાળી! તે નિરંતર પર્ણકૂટીમાં રહેનાર છે. તેને મારાથી તારો પતિ કેમ કરી શકાય? મારું અને સૈન્યનું ભલે મૃત્યુ થાય, અને સર્વસ્વ નાશ થાય, તોપણ શું થયું? જે બનવાનું હશે તે બનશે, પણ હું ધીરજ નહીં છોડું. પુત્રિ તું સ્થિર થા! હું અંધને કદી આપીશ નહીં.

સુકન્યાએ પિતાશ્રીનાં આવાં વચન સાંભળી પ્રસન્ન મુખે કહ્યું, પિતાજી! તમે મારે માટે કશી ચિંતા કરશો નહીં. તમે મુખેથી એ તપસ્વિ મુનિને માફ કન્યાદાન આપો. મને એથી ધણો સંતોષ થશે, તમે ગમે તેટલું કરશો, પણ હવે હું બીજા સાથે વરનાર નથી. મેં મારા મનથી તેને પતિ કરી લીધો છે. મારે તો હવે તેજ પતિ છે. એ સાથે રહેવાથી હું ધણો સંતોષ પામીશ. મનુષ્ય વગરના વનમાં હું તપ કરી પૂર્ણ ભક્તિવડે પતિ સેવામાં તત્પર રહીશ. હું સતી ધર્મમાં પ્રવિણ રહી,

યોગ્ય આચરણ કરીશ. પિતાજી ! મને આ અસાર સંસારના ભોગ વિલાસની ઇચ્છા નથી. માંડે ચિત્ત સ્વચ્છ છે. આ સંસારની માયા ખોટી છે. પિતા, માતા, કુટુંબ, પરિવાર, ભાઈ, બેન, રાજપાટ. એ બધું અચળ નથી. સર્વ આ દેખાતું જગત નાશવંત છે. મૃત્યુ કોઈને છોડતું નથી. માટે આ સંસારમાં અવતરી ધર્મકર્મ, પતિ સેવા વગેરેમાં તત્પર રહી જોટલું બને તેટલું કરી લેવું જોઈએ. અંતે તે સાથે આવશે. માટે હું પિતા ! મારે માટે કશી ચિંતા રાખશો માં. આ મારા નિશ્ચયમાં ભંગ કરશો નહીં. મારાં ધન્ય ભાગ્ય કે આવા તપસ્વિ મહા મુનિ, જેવા મારે પતિ થશે. તેની સેવાવડે મારો ઉદ્ધાર થશે. એ મહા મુનિને ઉપરથી અંધ અને વૃદ્ધ જાણી, અંધ અને વૃદ્ધ જાણુશો નહીં. તે જ્ઞાન ચક્ષુએ કરી સર્વ દેખે છે, અને તપોબળે કરી તે યુવાન છે. એ તમો નક્કી જાણજો. માટે આ મુનિને માંડે કન્યાદાન આપો.

સુકન્યાનાં આવાં વચન સાંભળી રાજા અને મંત્રિમંડળ સૌ ધણા આશ્ચર્ય પામ્યા, અને ધણા પ્રસન્ન થયા. રાજા અને મંત્રિમંડળે ઋષિના આશ્રમમાં જઈ તેમને પ્રણામ કરી કહ્યું કે, હું મુનિ ! આપની સેવા કરવા આ મારી પુત્રી આપને અર્પણ કરું છું. તે આપ વિધિસર ગ્રહણ કરો. આ પ્રભાણે કહી શર્યાતિ રાજાએ વિવાહની વિધિ કરી. મુનિને કન્યાદાન આપ્યું. તેથી મુનિએ રાજા થઈ આશીર્વાદ દીધો. રાજાએ પહેરામંજી આપવા માંડી તે મુનિએ લીધી નહીં. રાજા તથા સૈન્યનો રોગ મટી ગયો. સૌએ ખુશી થતાં પોતાને ઘેર જવાની તૈયારી કરી. ત્યારે સુકન્યાએ કહ્યું કે, પિતાજી ! મારાં ઉત્તમ વસ્ત્રો, ઘરેણાં વગેરે સર્વ અલંકારો લઈ જાઓ. હું મુનિની સ્ત્રી તપશ્ચર્યાને યોગ્ય વેષ ધારણ કરી મારા પતિની સેવા કરીશ. તેથી ત્રિલોકમાં આપની કીર્તિ અચળ રહેશે. હું પરલોકના સુખને માટે અમારા પ્રિય પતિની અહોનિશ સેવા કરીશ. અને જેમ સતી સીતા, સાવિત્રી, અનસૂયા, લક્ષ્મીજી, પાર્વતીજી, વગેરે સતીઓએ પોતાના પતિમાં પ્રેમ રાખી પોતાનું શિયળ ભંગ થવા દીધું નથી, તેમ હું મારા પ્રિયપતિ વ્યવન મુનિની ધર્મ પત્નિ થઈશું, તો હું માંડે શિયળ સાચવી પતિ સેવામાં તત્પર રહીશ. હું મારો પતિવ્રતા ધર્મ ગમે તે થશે પણ ચુકીશ નહીં. આપ મારે વિષે કંઈ પણ ચિંતાં કરશો નહીં.

સુકન્યાનાં આવાં વચનો સાંભળી રાજાને હર્ષનાં આંસુ આવી ગયાં,

વધ્કલ અને મૃગચર્મ પહેરેલાં જોઈ રાણીઓ પણ હર્ષનાં આંસુ પાડી રેવા લાગી. આ વખતે સર્વ વ્યાકુળ ચિત્તે થઈ ગયાં. સુકન્યાને મુનિ પાસે રાખી તેની રજા લઈ સર્વ શહેરમાં આવ્યાં. રાજના ગયા પછી ધર્મમાં એક નિષ્ઠાવાળી સુકન્યા અગ્નિહોત્રના કાર્યમાં પતિને મદદ કરી સેવા કરવા લાગી. નિલ વનમાં જઈ કૂળ, કંદ, મૂળ અને લાકડાં વગેરે લાવી હાજર કરતી. નાહાવાને પાણી, પહેરવાને વસ્ત્ર અને બેસવાને મૃગચર્મ એ સર્વ તૈયાર રાખતી. પ્રાતઃકાળે અને સાયંકાળે નિલકર્મ કરવાની જવ, તલ, દર્ભ, પંચપાત્ર, ભરમ, કમંડળ વગેરે સામગ્રી લાવી સમીપે મૂકતી. નિલકર્મ થયા બાદ નિલ નિમિત્ત વખતે ભોજન કરાવતી અને સુવાને વખતે શય્યા તૈયાર કરતી. આ પ્રમાણે થયા પછી પતિની આજ્ઞા લઈ પોતે કૂળાદાર કરતી. આ સિવાય પતિ જે આજ્ઞા કરે તે કરવા તૈયાર રહેતી. પતિને નિલ નિવૃત્તિના પ્રસંગે પતિવ્રતાના ધર્મ પૂછતી. ઉષ્ણકાળમાં પંખાથી પવન નાંખતી અને શીતકાળમાં અગ્નિ સળગાવી તપાડતી. બે ઘડી રાત્રિ હોય તે વખતે પતિથી પહેલાં ઉઠતી ને સર્વ સામગ્રી નિલ પ્રમાણે કરતી. આશ્રમમાં કોઈ પણ અતિથિ આવે તો તેનો પ્રેમપૂર્વક આદરસત્કાર કરતી. પતિને સદા સંતોષી પોતે આનંદમાં રહેતી.

એક પ્રસંગે સૂર્ય પુત્ર અશ્વિનીકુમાર રમતાં રમતાં વ્યવન મુનિના આશ્રમ પાસે આવ્યા. તે વખતે મનોહર રૂપવંતી સુકન્યા સ્નાન કરી આવતી હતી. તે તેના જોવામાં આવી. દેવકન્યા સરખી તે કન્યાને જોઈ અશ્વિનીકુમારે પાસે જઈ કહ્યું, હે સુંદરી, ઉભી રહે. હું પૂછું તેનો જવાબ હોય તેવો ઉત્તર આપજે. તું કોની દીકરી છે? તારો પતિ કોણ છે? તું આ સરોવરમાં સ્નાન કરવા કેમ આવી છે? તું લક્ષ્મી જેવી મહા તેજસ્વી છે! તારા સુકોમળ પગ પૃથ્વીપર મૂકી ચાલે છે, તેથી મારા મનમાં ધણો ખેદ થાય છે. સુંદરી, તું વિમાનમાં બેસવાને યોગ્ય છે, તે તું આ પગે કરી વનમાં કેમ ચાલે છે? સુંદર વસ્ત્ર ધારણ કર્યા વગર આ વધ્કલ કેમ પહેરે છે? અને આ વનમાં કેમ આવી છે? સખી સાથે કેમ નીકળતી નથી? તું કોઈ રાજ્ય કન્યા છે કે અપ્સરા છે? તારો જે માખાપને ઘેર જન્મ થયો હશે તેનાં ધન્ય ભાગ્ય સમજું છું. તારો પતિ પણ મહા ભાગ્યશાળી હોવો જોઈએ. સુંદરી જે હોય તે સલ્ય કહે.

સુકન્યાએ અશ્વિનીકુમારનાં આવાં વચન સાંભળી કહ્યું કે,—હે મા-

હાત્મા ! હું શર્પાતિ રાખની કન્યા છું. મહાત્મા વ્યવન મુનિની પતિવ્રતા સ્ત્રી છું. મારા પિતાએ મુનિ સાથે પરણાવી છે. મારા પતિ મોટા તપસ્વી છે, પરંતુ તે અંધ અને વૃદ્ધ છે. તેથી હું અહોનિશ પતિ સેવામાં હાજર રહું છું. હું સ્નાન કરવા ગઈ હતી, ત્યાંથી આશ્રમમાં જઈ છું. આપ કોણ છો ? અહીં શા માટે આવ્યા છો ? મારા પતિ આશ્રમમાં છે. ત્યાં આપ પધારી અમારો આશ્રમ પવિત્ર કરશો. અશ્વિનીકુમારે તેનાં આવાં વચન સાંભળી કહ્યું કે,—પતિવ્રતે ! તારા પિતાએ આ તપસ્વીને કન્યાદાન કેમ આપ્યું ! આકાશમાં વાદળાંની ઘટા હોય ને તેમાં જેમ વિજળીનો પ્રકાશ સારો દેખાય છે, તેમ તું આ ઘટ અને શોભાયમાન વનમાં વિજળીની પેઠે શોભે છે. તારા જેવી સુંદર અંગવાળી કન્યા અમે આજ સુધી ક્યાંએ દીઠી નથી. હે સુંદર કેશવાળી, તું ઉત્તમ વસ્ત્ર ધારણ કરવાને યોગ્ય છો. આ વહકલ અને મૃગચર્મ ધારણ કરવાને તારું અંગ યોગ્ય નથી. અરે ! ખરેખર દૈવની ગતિ ન્યારી છે. તેની અદ્ભૂત કળા કોઈના જાણવામાં આવતી નથી. તારા જેવી વિશાળ નેત્રવાળી આ વનમાં રહી, અંધ અને વૃદ્ધ પતિને સેવવા યોગ્ય નથી. તું શા માટે આ વનમાં દુઃખ ભોગવે છે ? આ પતિ સાથે તું શોભતી નથી. તારી અવસ્થા યુવાન છે. તેને આવો અંધ અને વૃદ્ધ પતિ વિધાતાએ આપ્યો. ખરેખર વિધાતા પણ ઓછી સમજણી બાગે છે. આવા પતિ સાથે તું કેમ રહી શકે છે ? આવાં પતિની સેવા કરી તારી અવસ્થા શા માટે ફેકટ કાઢે છે ? તારું ભરણપોષણ કરવામાં પણ તે અસમર્થ છે, માટે ભાગ્યહીન પતિ શા માટે સેવે છે ? આથી તું શું સુખ પામે છે ? તું રાજ્યકન્યા થઈ સંસાર સુખ જાણે છે છતાં દુઃખાનિણી થઈ આ મનુષ્ય વગરના વનમાં ફેકટ વખત શા માટે કાઢે છે ? તું સંસાર સુખ ભોગવવા માટે અમારા બેમાંથી એકને પતિ કર. આ વૃદ્ધ અને અંધને છોડી, દેવતાઓના સુશોભિત બાગમાં અનેક પ્રકારનાં સુખ ભોગવ.

સુકન્યા તેમનાં આવાં વચન સાંભળી ક્રોધાવેશમાં આવી ક્રોધાયમાન થઈ ગઈ, પરંતુ ધીરજ રાખી બોલી કે,—દેવ, આ તમે સૂર્ય પુત્ર મહા શું બોલો છો ? શું તમે દેવતાઓમાં માન પામેલા ધર્મિષ્ઠ સ્વભાવવાળી સતી સ્ત્રીઓના ધર્મ જાણતા નથી ? હું મારા સતી ધર્મમાં વર્તનારી, તેને આવાં વચન તમારે કહેવાં યોગ્ય નથી. મારા પિતાએ અને યોગ્ય ધર્મ

પાળનાર મહાત્મા વ્યવન ઋષિને આગી છે. તેની હું ઈશ્વરભાવથી સેવા કરું છું. આ સૃષ્ટિમાં ગમે તો દેવ, મનુષ્ય, કે ગાંધર્વ હોય, તોપણ સતી સ્ત્રીને પોતાના સ્વામીનાથ સિવાય કોઈ વાહાણો નથી. સતીને પોતાનો સ્વામી ગમે તેવો મળ્યો હોય, તો પણ તેને તેજ ઈશ્વર છે. એવી ભાવના રાખી નિત્ય તેની આજ્ઞામાં રહી સેવા કરે તોજ સ્ત્રીનું કલ્યાણ છે. કસ્યપથી ઉત્પન્ન થયેલ કર્મના સાક્ષી સૂર્યદેવ ત્રણે લોકમાં સાક્ષી રૂપે જોયા કરે છે. તેના આપ પુત્ર તે મને દુષ્ટ સ્ત્રીઓએ આચરેલો માર્ગ બતાવો છો ! આવી રીતે બોલતું આપ સરખાને યોગ્ય નથી ! ! સારા કુળની કન્યા પોતાના પતિનો લાગ કરી બીજો ગમે તેવો પુરૂષ હોય, તોપણ તેને ભજ્જે નહીં, કે સામું પણ જીએ નહીં. તમે દેવ આ અસાર સંસારમાં ધર્મનો નિર્ણય સારી પેઠે જાણો છો. છતાં આવા અધર્મીત વાક્યો બોલો છો. સદ્ગુણી પુરૂષના મોંમાં આવાં વચન કદી ધટે નહીં. ખેર ! તમે સતીનો ધર્મ જાણો છો, માટે તમારી જ્યાં ઇચ્છા હોય, ત્યાં તરત જતા રહો. નહીં જાઓ તો હું તમને શાપ દઇશ.

અશ્વિનીકુમાર તેમનાં આવાં વચન સાંભળી અત્યંત આશ્ચર્ય પામ્યા. આ સતી શાપ આપશે અને મુનિશ્વર કોપ કરશે, એમ જાણી કહ્યું કે, પતિવ્રતે ! અમે તમારી પરીક્ષા જેવા માટેજ આવાં વચનો કહ્યાં છે, માટે ક્ષમા કરો. અમે તમારો ધર્મ જોઈ અત્યંત પ્રસન્ન થયા છીએ. માટે વરદાન માગો. તમારા કલ્યાણ માટે તમે જે માગશો તે અમે આપીશું. અમે દેવતાઓના મોટા વૈદ્ય છીએ, માટે તમારા પતિને અમારા જેવોજ સુવાન, રૂપાળો, અને દેખીતો કરીશું. અમારા જેવુંજ તેનું રૂપ થઈ જશે. અમે ત્રણે એક સરખા થઈ જઈશું. તેમાંથી તમે તમારા પતિને શોધી લેજો.

અશ્વિનિ કુમારનાં આ વચન સાંભળી સુકન્યા વિસ્મય પામી પોતાના પતિ પાસે જઈ કહ્યું કે, સૂર્યના પુત્ર બે અશ્વિનિકુમાર નામના દેવ આપના આશ્રમમાં આવ્યા છે, તે કહેછે જે તારા પતિનું શરીર અમારા જેવું દિવ્ય કરી દઈએ. પછી અમારા ત્રણમાંથી પતિ શોધી લેજે. એ અદ્ભુત કાર્ય વિશે શું કરવું તે કહો. આ કાર્યમાં કંઈ પ્રપંચ જેવું હોય તો હું જાણતી નથી, કારણ દેવતાઓની માયા જાણવી અશક્ય છે. માટે જેવી આપની મરજી હોય તેમ કરીએ. વ્યવનમુનિએ આ સાંભળી કહ્યું કે, તું અહીં તેડી લાવ. તેમના કહેવા પ્રમાણે હા પાડવી. તેમાં શંકાતું નહીં-પતિની

આજ્ઞા પ્રમાણે તેમને આશ્રમમાં તેડી લાવી. ઋષિએ અશ્વિનીકુમાર સાથે સરોવરમાં સ્નાન કર્યું કે તરત ત્રણેનું સ્વરૂપ સરખું થઇ ગયું. પછી ત્રણેએ કહ્યું, હે સુંદરી ! તને આ ત્રણેમાં જે પ્રિય અને વધારે સ્વરૂપવાન લાગે તેને પતિ કરી લે. આવાં તેમનાં વચન સાંભળી ત્રણેનાં સરખાં રૂપ જોઈ ધણી વિચારમાં પડી કે આ ત્રણેમાં મારા પતિ મુનિ કયા હશે ? અને આમાં બે અશ્વિનીકુમાર કયા હશે ? રખેને દેવતાઓએ ઈંદ્રજાળ રચી હોય ! હું મારા પતિને છોડી બીજાને કદી વરવાની નથી. એ મારો દૃઢ નિશ્ચય છે. નહીં તો મારે મરવું પડશે. આ પ્રમાણે વિચાર કરી જગદંબાદેવીની પ્રાર્થના કરી કે, દેવી ! તારી પુત્રીપર દયા કરી મારા પતિવત ધર્મનું તું રક્ષણ કરજે. આ પ્રમાણે ધ્યાન કરવાથી દેવીએ હૃદયમાં પ્રેરક થઇ જ્ઞાન આપ્યું. તેના વડે વિચાર કરી એ ત્રણેમાંથી પોતાના પ્રિય પતિ વ્યવન મુનિને શોધી વરી. સુકન્યાનો પતિવ્રતા ધર્મ જોઇ અશ્વિનીકુમાર ધણા રાજ થયા. વ્યવન મુનિએ અશ્વિનીકુમારને કહ્યું કે, દેવ ! તમે મારા ઉપર ધણો ઉપકાર કર્યો છે. મારો અંધાપો અને વ્રક્ષપાણું દૂર કરી યુવાની સાથે સ્વરૂપને પણ આપ્યું. માટે જે ધણી ઉપકાર કરે તેને સામો ઉપકાર ન કરે તેને ધિક્કાર છે. માટે આપ મારો, તે હું આપીશ. વ્યવન મુનિનાં આવાં વચન સાંભળી અશ્વિનીકુમારોએ કહ્યું કે, અમારે દેવતાઓ સાથે સોમપાન કરવાની ઇચ્છા છે. જ્યારે બ્રહ્માએ મેરૂ પર્વત ઉપર યજ્ઞ કર્યો, ત્યારે ઈંદ્રે અમને વૈદપણાને લીધે અધમ જાણાવી સોમનું પાત્ર લેવા ના પાડી માટે એ તમારાથી બને તો અમને સોમપાન કરાવશો તેથી અમને ધણોજ સંતોષ થશે. વ્યવન મુનિએ શર્યાતિ રાજાનાં યજ્ઞમાં તે પ્રમાણે કરાવી દેવાની હા પાડી. તેથી તેઓ ખુશી થઈ સ્વર્ગ પ્રત્યે ગયા.

એક વખતે શર્યાતિ રાજાની સ્ત્રીએ રાજાને પોતાની પુત્રી કેવી રીતિમાં હશે તેનો તપાસ કરવો જોઈએ, એવું કહેવાથી શર્યાતિ રાજા રથમાં બેસી મુનિના આશ્રમમાં આવ્યો. ત્યાં દેવ સરખા કાન્તિવાળા તેજસ્વી માહા-મુનીશ્વરને જોયા. આ જોઈ રાજા ધણો વિસ્મય થયો, ને વિચારવા લાગ્યો કે, પુત્રીએ કાંઈ નીચ કર્મ કર્યું કે શું ? જગતમાં જેની પુત્રી નીચ થાય, તેના જીવતરને ધિક્કાર છે. મનુષ્યને સર્વ પાપના રૂપ રૂપ દીકરી દુઃખ દેવા વાસ્તે જન્મે છે. મેં મારા સ્વાર્થ સાથે વૃદ્ધ અને અધને દીકરી દીધી એ મેં ધણુંજ નીચ કર્મ કર્યું. હવે મારે શું કરવું ? એ પ્રમાણે રાજા ચિંતા કરવા લાગ્યો.

તેવામાં દૈવ ઈચ્છાથી સુકન્યાની દૃષ્ટી તેનાપર પડી ત્યારે પ્રેમથી કહ્યું કે, પિતાજી ! આ સ્વરૂપે સુંદર ને વયે જુવાન મુનિને જોઈ શું વિચાર કરો છો? તમે કેમ ચિંતામાં ગરકાવ લાગો છો? સુકન્યાનાં આવાં વચન સાંભળી રાજા ક્રોધાવેશમાં બોલ્યો—પુત્રિ ! વ્યવન મુનિ ક્યાં છે? અને આ જુવાન કોણ છે? તે તરત જણાવ, મને ધણો સંદેહ પડ્યો છે. આવાં પિતાનાં વચન સાંભળી તેને પ્રેમપૂર્વક પોતાના પ્રાણપતિ મુનિશ્વર પાસે લાવી બોલી, પિતાજી ! આ તમારા જમાઈ વ્યવન મુનિ છે. તેમાં કંઈ સંશય રાખશો માં. અશ્વિનીકુમારની કૃપાથી આવો સુંદર દેહ થયો છે. હું તમ સરખા ધર્મિષ્ઠ રાજાની પુત્રી થઈ, મારો પ્રાણ જાય તો પણ કદી પાપ કર્મ કરું નહીં. આ ભૂચુ પુત્ર મહાત્મા વ્યવન મુનિને સર્વ વૃત્તાંત પૂછો. તે કહી સંભળાવશે. પછી વ્યવન મુનિએ રાજાને સર્વ વાત કહી સંભળાવી. તેથી રાજા ધણો ખુશી થયો. અશ્વિનીકુમારને ઉપકારના બદલામાં સોમપાન કરાવીશ, એવું વચન આપ્યું છે; માટે યજ્ઞની તૈયારી કરો. આ પ્રમાણે સાંભળી રાજા ખુશી થયો. વશિષ્ઠ વગેરે ઋષિઓને તેજવી યજ્ઞનો આરંભ કર્યો. યજ્ઞ ચાલતો હતો ત્યાં ઈંદ્રાદિ સહિત સર્વ દેવતાઓ આવ્યા. તેમાં અશ્વિનીકુમાર પણ આવ્યા. અશ્વિનીકુમારને જોઈ ઇંદ્રે કહ્યું, કે આને સોમપાન કરવાનો અધિકાર નથી, છતાં કોણ તેડી લાવ્યું છે? દેવતાઓ કંઈ બોલ્યા નહીં. પછી મહા મુનિ વ્યવન મુનિએ સોમપાત્ર ઉપાડી અશ્વિનીકુમારને દેવા માંડ્યું. ત્યારે ઇંદ્રે તેનો અટકાવ કર્યો. ત્યારે વ્યવન મુનિએ કહ્યું કે તે સૂર્ય પુત્ર છે, માટે તે કેમ યોગ્ય નથી તેનો નિર્ણય કરવો જોઈએ. મેં તેને અધિકારી ઠરાવ્યા છે. તો હું તો તેને આપીશ. આ પ્રમાણે ધણો સંવાદ ચાલ્યો. તેમાં ઇંદ્રને પોતાના તપોબળથી હરાવી અશ્વિનીકુમારને સોમપાન કરાવ્યું. આ મહાત્મા મુનિનું તપોબળ જોઈ સર્વ દેવતાઓ તેમની સ્તુતિ કરવા લાગ્યા. પછી યજ્ઞ સમાપ્ત થયો અને સૌ સૌને આશ્રમે ગયા.

તારા.

આ સતી તારા કિષ્કિંધાના રાજ વાલીની સ્ત્રી અને અંગદની માતા થાય. આ ધણી રૂપાળી, વિવેકી, જ્ઞાનસંપન્ન અને મહા પતિવ્રતા સ્ત્રી હતી. તેનો પતિ વાલી પોતાના ભાઇ સુગ્રીવને દગો દઇ રાંજ્ય દયાવી પડ્યો હતો. જ્યારે રામ લક્ષ્મણ સીતાની શોધ સારૂ ઋષિધુમ્ર પર્વત પર આવ્યા, ત્યારે સુગ્રીવે તેમને સીતાની અલંકાર વગેરે જે નિશાનીઓ પડી હતી, ને વાનરોએ છુપાવી રાખી હતી તે આપી. તેમજ સીતાને લંકાપતિ રાવણ લઈ ગયો છે એવા સમાચાર અહિં મળ્યા. સીતાની શોધ કરવામાં ને ત્યાં જઈ લગાઈ કરી લાવવામાં મદદ કરવા સુગ્રીવે જ-ણાવ્યું, તેથી રામ લક્ષ્મણ તેના પર ધણી રાજ થયા. સુગ્રીવે પોતાનું કુખ નિવેદન કર્યું. તેપરથી રામચંદ્રજીએ તેને મદદ કરી વાલી સાથે લગાઈ કરી તેને મારી કિષ્કિંધાનું રાંજ્ય અપાવ્યું. રણક્ષેત્રમાં પોતાના પતિ વાલીના મરણના ખબર થતાં સાધવી સ્ત્રી તારા પોતાના પુત્ર અંગદને સાથે લઈ જ્યાં વાલીનું શય પડ્યું હતું ત્યાં આવી શય પાસે બેસી કલ્પાંત સાથ મહા રૂદન કરવા લાગી; અને રામચંદ્રજીને કરજોડીને કહેવા લાગી કે હે રઘુપતિ ! મારા પ્રાણપતિને શ્વા માટે માર્યો ? હું પતિવ્રતા સ્ત્રીને વિધવા કરી, મારો સુંગાર ઉતાર્યો. માટે હવે મને એક બાંણ મૂકી મારો, એટલે મારો પ્રાણ પણ મારા પતિના પ્રાણ સાથે સ્વર્ગમાં મેળાપ કરે. પતિવ્રતા સ્ત્રીને પતિ વિના એકલું રહેવું શાસ્ત્રમાં કહેલું નથી. સ્ત્રીને પતિ એજ પ્રાણ છે. પતિ વિનાની સ્ત્રીનો પ્રાણ છતાં પ્રાણ વગરની સમજવી. સ્ત્રીને પતિ વિના જીવવું વૃથા છે. માછલી જેમ જળ વિના તરફડી મરણ પામે છે, જેમ જળ વિનાની નદી સુકી, બચકર, અને નકામી છે; તેમ પતિ વિનાની સ્ત્રી તેવીજ નકામી ને શોભા રહિત છે. આ સંસારમાં સ્ત્રીને પતિ એજ સર્વસ્વ છે.

હે સારંગપ્રાણ ! તમે મારા સર્વસ્વનો નાશ કર્યો. તમે મને લુપ્ત ને શોભા રહિત કરી. જીવ વિનાનો દેહ એ મધ વિનાના મધપુડાના ખોખાના જેવો છે. તેમ મને મધ વિનાના ખોખાના જેવી કરી. મારો મધ રૂપી પતિ જતો રહ્યો. હવે હું જીવીને શું કરું ? હે પ્રભુ ! મને તરત બાણ મારો. આ પ્રમાણે પતિવ્રતા તારા રૂદન સાથે કલ્પાંત કરવા લા-

ગી. આ જોઇને ગમે તેવા કંઈક કાળજીના મનુષ્યનું પણ હૃદય પીગળી ગયા વિના રહે નહીં. આવા વિલાપથી રણક્ષેત્રમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. સૌ તેના રૂદનથી અશ્રુ પાડવા લાગ્યા. રામચંદ્રજીએ કહ્યું,—પતિવ્રતે ! તું શું કામ વૃથા રૂદન અને કલ્પાંત કરે છે? જે ભાવિ બનવાનું હોય છે, તે વૃથા થતું નથી. સુંદરી ! તું કેનો શોક કરે છે? જો તું આ દેહનો શોક કરતી હોય તો, દેહ તો આ તારી પાસેજ પડ્યો છે. આ શરીર પંચમહાભૂતનું બનેલું છે. તે કર્માનુસારે થાય છે, અને જાય છે. તેનો ધીર અને જ્ઞાનવાન શોક કરેજ નહીં. વળી તું કહેશે કે, હું તો આત્માને રડું છું, તો એતો મોટો અવિવેકજ સમજવો જોઈએ. આત્માતો અખંડ, અજ, અવિનાશી, અને એક ચૈતન્ય દૃષ્ટાંત છે. એ અપરિચિન્ન છે. દુઃખ રહિત છે. માટે એતો સુખ સાગર અમર આત્મા છે. તેનો શોક કરવો વૃથા છે. નાશવંતનું દુઃખ શું ધરવું? ને અખંડનો શો શોક કરવો? વગેરે ઉપદેશ આપ્યો.

આ પ્રમાણે રામચંદ્રજીના ઉપદેશથી તારાને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું અને તેનો શોક જતો રહ્યો. તેણે ઉઠી રઘુપતિના ચરણમાં શીશ નમાવ્યું. રામચંદ્રજીએ આશીર્વાદ આપ્યો કે, હે તારા ! તારું નામ આ જગત્માં અમર રહેશે, આ પ્રમાણે કહ્યા પછી વાલીના શયને અમિસંસ્કાર કર્યો. સુત્રીવે તેની ક્રિયા કરી. તારા પોતાના પતિવ્રતપણાએ કરી આ જગત્માં અમર નામ રાખી ગઇ છે. તારાના અંગદ જેવા મહા શૂરવીર ધીર પુત્રે રામચંદ્રજીને લંકાપતિ સાથે લડવામાં ધણી સહાયતા કરી હતી. રાવણ સાથે વિદિ કરવાને તેને મોકલ્યો હતો. પણ રાવણે નહીં માનવાથી તે સાથે જળ્પરી લડાઇ કરી પોતાની નામના મેળવી હતી. જેને આજે લોકો “અંગદવિદ્વી” કરી કહે છે. આ બધો પ્રતાપ તારા જેવી સાધ્વી માતાનોજ, કે તેના પેટે અવતરી, તેના હાથ નીચે ઉછરી ઉત્તમ શિક્ષણ મેળવ્યું હતું. આહા ! ઉત્તમ માતાનો કેવો પ્રતાપ ! સાધ્વી તારા ! તારી સાધુતાને ધન્ય છે !

સરસ્વતી.

સરસ્વતિ એ આપણા જગત્ પિતા બ્રહ્માનાં પુત્રી. એની માતાનું નામ સાવિત્રી. સરસ્વતી ૩૫થણે અનુષ્ઠાન અને મનોહર હતાં. તે સર્વ કાર્ય પોતાની જાતે કરી શરીર આરોગ્ય રહે તેમ કરતાં. તે ઘણી કાળજી અને મહેનતથી પોતાના પિતાજી પાસે તથા સનક, સનકાદિક જેવા ઋષિઓ જે તેના બાધ થાય તે પાસે વિદ્યા બણવા લાગ્યાં. બણતાં બણતાં વિદ્યામાં એટલાં તો પારંગત થયાં કે છેવટ તેમણે પોતાની પ્રવિણતા ને બુદ્ધિ બળવડે કેટલીક નવીન વિદ્યાઓ શોધી કાઢી. અર્વાચીન જે ઈશ્વર ભજનમાં અને આત્માનંદ ભોગવવામાં સંગીત શાસ્ત્રનો ગાયનકળાનો ઉપયોગ થાય છે, તેને પ્રથમ ઉત્પન્ન કરનાર અને પ્રવર્તક તેજ હતાં. તેણીએ સંસ્કૃત વાણીને ઉત્પન્ન કરી છે. તે સમયે તે મોટી મોટી દેવ સભામાં વિદ્યા જ્ઞાનનાં વ્યાખ્યાનો (ભાષણો) આપતાં, અને કુશળ વ્યવહાર જ્ઞાન શીખવતાં. અંક સંખ્યાનું ગણિત, હિસાબની ગણતરી તથા મૂળાક્ષર અને વ્યંજન તેણેજ ઉભા કર્યા છે, કે જેનાથી કરી આપણે આજે વાતચીત કરવાની આટલી સગવડ થઈ છે. એ મૂળાક્ષરવડે આપણે દુર દેશાવરનું ને આગળ પાછળનું સર્વ જાણી શકીએ છીએ. તે સરસ્વતી દેવી પોતાને લાયક વિદ્વાન વર ન મળવાથી બ્રહ્મચર્ય એટલે કુમારી અવસ્થામાંજ રહ્યાં હતાં. એ પ્રમાણે આજે યુરોપાદિ દેશમાં થાય છે. પ્રાચીનકાળમાં આ દેશમાં આર્ય સ્ત્રીનું મહત્વ પુરૂષ પ્રમાણેજ હતું. અર્વાચીન સ્ત્રીઓની પેઠે દાસત્વ દશામાં નહોતી. એવું આ આર્ય ભૂમિની ભૂષણ ૩૫ દેવી સરસ્વતીના ચરિત્ર ઉપરથી જણાઈ રહે છે. સરસ્વતી વિદ્યા વિશારદ ગણાવાથી આર્યોમાં તે સમયના રિવાજ પ્રમાણે દેવી એવા માનપ્રદ ઉપનામને પામ્યાં હતાં. એ સર્વ પોતાના આત્મ બળવડેજ તેણે મેળવ્યું હતું. અર્વાચીન કાળમાં પણ આ દેશમાં સર્વ કુટુંબની અંદર સરસ્વતી દેવી તરીકે પૂજાય છે. તથા તેને વિદ્યાની આદિ માતાના નામથી સૌ કોઈ જાણે છે. આ દેશની અંદર પ્રત્યેક વર્ષ દીવાળી પરજ હિસાબી ચોપડાએ જલ્લાય છે, ત્યારે તે રોજ શારદા—સરસ્વતી પૂજન થાય છે. તેમજ પ્રથમ તેમાં શારદાય નમઃ એવો શબ્દ બખવામાં આવે છે. પક્ષી પ્તીત્તું લખવું શરૂ થાય છે. ગ્રંથકાર પણ

અંથ રચતાં પ્રથમ તેમની સ્તુતિ કરે છે. આ દેવીના નામની સરસ્વતી નદી છે. તે સરસ્વતીમાં લોકો સ્નાન કરી પવિત્ર થાય છે. એવું પ્રાચીનથી આદ્યું આવે છે. એવું એ સરસ્વતી દેવીનું મહાત્મ્ય છે. એ બધું તેણે પોતાના સત્ય જ્ઞાનથીજ મેળવ્યું હતું. આહા! દેવીનું કેવું આત્મબળ! અહો! ભારત વર્ષમાં આવી ભાર્યાઓ ફરી ક્યારે પ્રગટ થશે? હે દેવી! તું ફરી આ દેશપર કૃપા કરી જન્મ ધર, અને પ્રાચીનની નાશપામતી વિધાનો જીર્ણોદ્ધાર કર! મંગળ! મંગળ! અસ્તુ.

સુલોચના.

સુલોચના શેષ કન્યા હતી અને લંકાપતિ રાવણના પુત્ર ઈંદ્રજીતની પત્ની થાય. આ સાધ્વી રૂપે, ગુણે અને વિદ્યાએ અનુપમ હતી. એના રૂપ આગળ તો રતી અને ઇંદ્રાણી પણ કશા લેખામાં ન હતી. તે પતિની આજ્ઞાને અનુસરી તેમની સેવામાં તત્પર રહેતી. તેમજ સાસુ, સસરા અને નણંદ વગેરે સંબંધીઓપર સ્નેહ રાખતી અને નમ્રપણે પ્રીતિથી વર્તતી. આવાં તેમનાં શુભ આચરણથી સંબંધીઓ પણ તેમનાપર સ્નેહ રાખતા. જ્યારે લેનો સસરા લંકાપતિ રાવણ સીતાનું હરણ કરી લાવ્યો, ત્યારે સુલોચનાએ પોતાના પ્રાણપતિ ઈંદ્રજીતને કહ્યું કે,—પ્રાણેશ! સીતા જેવી સતીને તમારા પિતા હરણ કરી લાવ્યા છે, એ તેણે મોટો અપરાધ કર્યો છે! જનકની તનયા અને રામચંદ્રજીની રાણી જે લક્ષ્મી રૂપ ગણાય છે, તે ઉપર કુદ્રષ્ટી કરી, તે પાપથી રાજ્ય ખોશો. એટલુંજ નહીં પણ જીવ્યાની પણ આશા રાખશો નહીં. પરસ્ત્રીની અભિલાષા રાખતાં કુળનો પણ નાશ થાય છે. જે કોઈ સાધુ ઉપર દ્વેષ કરે, ગુરૂની આજ્ઞાનો ભંગ કરે, માઆપનો તિરસ્કાર કરે, પરસ્ત્રીનો સંગ કરે, બ્રાહ્મણના બ્રહ્મત્વનો નાશ કરે, જીવની હિંસા કરે, ધર્મિય ચરિત્રની નિંદા કરે,

અને સદ્ અંયનો નાશ કરે, તે પાપી જન આ પૃથ્વીમાં અપજ્ઞ શ્રે-
ળવી વહેલો મરણ પામે છે. માટે હે પ્રાણપતિ ! તમારા પિતાને આ
બુદ્ધ સૂઝ્યું છે. તે ખરેખર નાશ થવાની નિશાની સમજવી.

ઈદ્રજીતે સુલોચનાનાં આવાં વચનો સાંભળી કહ્યું કે,—પ્રિય સુંદરી !
તું સત્ય કહે છે ! હું શું કરું ! એ મારો પિતા છે. એટલે તે બહુ બૂકું
કરે તોપણ મારાથી કંઈ પણ તેને કહેવાય નહીં. હું બધું સમજું છું,
પણ એ બધું મનમાં સમજી બેસી રહ્યો છું. મારો હાથ કશો ઉપાય
નથી. જો બીજો કોઈ હોય તો તે નહીં સાંખતાં તેને શિક્ષા કરું. માટે
પ્રિયા ! તું કંઈ શોચ ન કર. જે ભાવી હશે, તે થશે. જે જીવે જેવું
કર્મ કર્યું હશે, તેને તેવું સૂઝશે; અને તેને તેવું મુખ, દુઃખ, શત્રુ મિત્ર
વગેરે થશે.

એ પ્રમાણે સુલોચના અને ઈદ્રજીત વચ્ચે પરસ્પર વાત ચિત થઈ,
સીતાને પાછી સોંપી દેવાને રાવણ પાસે અંગદ વિદી કરવા આવ્યો, પણ
તેણે માન્યું નહીં. અતે મોટી લડાઈ થઈ. તેમાં કુંભકરણ અને ધણું
લશ્કર મરાઈ ગયું, અને છેવટ ઈદ્રજીત જેવા શૂરવીર પુરષનું પણ મરણ
થયું. આ વખતે સુલોચના સતી પોતાના રંગમહેલમાં રૂપાને હાંડોળે બેઠી
હાંચતી હતી. ગંધર્વ, કિન્નરની કન્યાઓ દાસીઓ હતી, તેઓ તેમની સે-
વામાં હાજર હતી. કોઈ ચમર લઈ ઉભી છે, તો કોઈ પાંખો લઈ ઉભી
છે, કોઈ પુષ્પહાર લાવી પહેરાવે છે, તો કોઈ હાર ગુથે છે, કોઈ ઉ-
પબોગ લાવી હાજર કરે છે, તો કોઈ ખમાં ! ખમાં ! કરે છે. એમ સુ-
લોચના આનંદમાં પતિ સ્મરણ કરતી બેઠી હતી. તેવામાં રંગમાં ભંગ
પડ્યો. ધડાક કરતો ઈદ્રજીતનો હાથ ચોકમાં આવી પડ્યો. દાસી આવે
ધડાકો સાંભળી દોડી ગઈ જુએ છે તો વિપરીત દીડું. જેમ અમૃતમાં
ઝરનું બિંદુ આવીને પડે, તેમ આ વખતે થઈ રહ્યું. દાસીએ ઉદાસીન
ચેહેરે આવી કહ્યું કે,—બાઈ સાહેબ ! આજ આપનું નશીબ ફૂટ્યું ! આ-
કાશ માર્ગેથી ન જાણવામાં આવે એવી રીતે તમારા સ્વામીનો હાથ આ
ચોકમાં પડ્યો છે તે મારા જેવામાં આવ્યો. એવું સાંભળતાંજ સુલોચ-
નાને મોટી દ્રાવ પડી. હાય ! ગજબ ! કરતી કે બેબાકળી થઈ ઉઠી
ઉભી થઈ. સખીઓને સાથે લઈ ચોકમાં ગઈ. જુએ છે તો પોતાના
સ્વામીનો હાથ દીઠો, હાથની પાંચે આંગળીએ રત્ન જડીત પાંચ વીંટીઓ

હતી અને મણી કંકણ સહિત બાજુબાંધ હતો. સુલોચના આ પ્રમાણે જોતાંજ મૂઠામાં આવી ધરતીપર ઢળી પડી. થોડી વારે સચેત થઇ વિલાપ કરતી, માથું, શરીર, હાથ અને છાતી પૃથ્વી સાથે પછાડવા લાગી, અને હાથ ! હાથ ! ના પોકારથી કલ્પાંત કરવા લાગી. જેમ લોભીનું બધું ધન જાય, જેમ મત્સને પાણીનો વિયોગ થતાં તરફડવા લાગે; એમ પતિ વિજેગે શેષ કન્યા અપાર રૂદન કરી તરફડવા લાગી. સખીઓએ શિખામણ દેતાં સાવચેત થઇ બેઠી. સ્વામીનો હાથ ઉપાડી હૃદય સાથે ચાંપ્યો. આંખમાંથી ચોધાર આંસુ પડવા લાગ્યાં. રૂદન કરતાં તે બેલી, હા, હા, સ્વામીનાથ ! આ શું કર્યું ? પૂર્ણ બ્રહ્મ સ્વરૂપ રામને જીતવાની તમારી હામ હતી. તે રામને તમે પ્રાણ સોંપી તમારું તમે કલ્યાણ ધન છોડ્યું. પ્રિય પ્રાણાધાર, તમે કેમ મરણ પામ્યા ? હવે હું કોને શરણે રહીશ ? સ્વામીનાથ ! મને તમારા મરણની વિગત લખી દેખાડો. હાથ પાસે ખડીઓ, કલમ મૂકી કહ્યું કંથ ! તમને કોણે માર્યા ? હાથ આકાશ માર્ગે અહીં આવ્યો અને ધડ ક્યાં રહ્યું છે ? જો હું શુદ્ધ પતિવ્રતા હોઉં, તો મારા સત્વથી જેવું થયું હોય તેવું લખી દેખાડો. હાથમાં ચૈતન્ય આવ્યું. કલમ લઇ પત્રમાં લખ્યું કે,—હે પ્રિયે ! “સૌમિત્રાનો પુત્ર લક્ષ્મણ જે મહા તપસ્વી, પુન્ય પવિત્ર, નિદ્રાજીત, મિતાહારી, શુદ્ધ, સત્સર્વાદી અને બ્રહ્મચારી છે, તે મારું શીશ લઇ જ્યાં રામચંદ્રજી છે, ત્યાં ગયેલ છે, મારું ધડ રણમાં પૃથ્વીપર પડ્યું છે, અને એક હાથ આ ચોક્કમાં ઉડીને તને ખજર આપવા આવ્યો છે. હું આ સંસાર રૂપી માયા નદી ઝોળંગી ગયો છું, અને તારી વાટ જોઉં છું. મેં શ્રી જમદીશને મિત્ર કર્યા છે. મેં કૃપણતા તજી મારું શીશ અર્પણ કર્યું છે. માટે હે સાધવી ! હું આ દુઃખરૂપ સંસાર છોડી શ્રી ભગવાનને શરણે ગયો છું. શ્રી જમદીશને ચરણે રહેતાં સર્વ દુઃખ ટળી હું બ્રહ્માનંદ સુખ પામ્યો છું.”

એ પ્રમાણે હાથે લખી દેખાડ્યું. એ વાંચીને સુલોચના સતી અશ્રુપાત કરવા લાગી. એ વખતે પશુ, પક્ષી સર્વ ગર્વ તજી રોવા લાગ્યાં. તે પાસેની સખીઓની શિખામણથી શાંત થઇ, સ્વામીના હાથને પાલખીમાં બેસારી સ્વામી સાથે સહગમન કરવા તેનું શીશ લેવા કેટલી સખીઓ અને વિદ્વાનો સાથે ચાલી. પ્રથમ સસરા—રાવણની સભામાં આવી, તેને પાપે પડી પોતાના સ્વામીનું સર્વ વૃત્તાંત કહ્યું, અને હાથ અને

પત્ર દેખાડ્યો. આ જોઈ રાવણ મૂંઝા ખાધ પૃથ્વીપર પડ્યો. મંદોદરી વગેરે રાણીઓ મોટે સ્વરે રૂદન કરવા લાગી. ચારે તરફ હાહાકાર થઈ રહ્યો. આખી નગરી શોકાતુર થઈ ગઈ. સૌ કોઈ વિચારવા લાગ્યા કે હજુએ કોણ બાણે શુંએ થશે ! રાવણ રૂદન સાથે કંઈપાંત કંઈવા લાગ્યો. અરે દૈવ ! તે શું કર્યું ? અરે ! મારો ઈંદ્રિયત જેવો પાટવી કુમાર ગયો ! અરે ! મારું સર્વસ્વ ગયું ! અરે ! શું મારું ધરસૂત ઉજડ થયું ? હાય ! હવે હું શું કરીશ ? આ પ્રમાણે તેણે ઘણો અફસોસ કર્યો.

મંદોદરીએ સુલોચનાને કહ્યું કે,—અરે બાપ ! તું રામ પાસે જઈ શીશ માગી લાવ ! તે ઘણા દયાળુ, ધર્મધુરંધર, જેને સીતાજી એક પત્ની છે, એવા એકપત્નીવ્રતવાળા છે, જેને બીજી સ્ત્રીઓ મા, બેન સમાન છે. જેને એક બાણ, એક વચન, સત્ય કરવાવાળા, એવા રામચંદ્રજી છે; તે તને શીશ આપશે. તે પાસે જવામાં કંઈ ભય નથી. પછી રાવણને સુલોચનાએ કહ્યું કે,—જે પર સ્ત્રીનો અભિલાષ કરે છે, તેનું કલ્યાણ થાય નહીં. આ પ્રમાણે વચન કહી, હસ્ત રાખેલી પાલખીને આગળ કરી પોતે પાછળ ચાલી. સાથે બૃહસ્પતિ સરખા વિદ્વાનો અને સહસ્ર દાસીઓ લઈ રામચંદ્રજી પાસે ગઈ. જેમ સંતને ઘેર જવાથી વિશ્રાંતિ મળે તેમ સુલોચનાને શ્રી રામચંદ્રજીના મુકામપર આવતાં વિશ્રાંતિ વળી.

સુલોચનાએ આવતાં વેંતજ રામચંદ્રજીને સાષ્ટાંગ દંડવતં પ્રણામ કર્યા. તે ચોધાર અશ્રુ પાડી રૂદન કરવા લાગી. શ્રી રામચંદ્રજીએ કશ્ચાભય વચને કહ્યું, હે પુત્રી ! હવે ઉઠ. તું જે માગે તે હાસજ આપું. પછી સુલોચના સન્મુખ આવી બે લાથ જોડી ઉભી રહી, અને ગદ ગદ કંઠે રામચંદ્રજીની સ્તુતિ કરવા લાગી. હે મહારાજ ! મારા સ્વામીનું શીર આપો, મારે પતિ સાથે સહગમન કરવું છે. મેં મારા નાથના મરણના ખબર ઘણીવાર થયાં જાણ્યા છે, માટે હવે મારે વિલંબ થાય છે. મારા પ્રંય પ્રાણ તો પ્રથમથીજ ગયા છે, પણ દેહ નિમિત્ત શીર માગવા આવી છું, તે દયા કરીને આપો. રામચંદ્રજી આ પ્રમાણે સાંભળી ઘણા ખુશ થયા, અને કહ્યું કે,—હે શેષ કન્યા ! તને ધન્ય છે ! સૌ નદીઓમાં જેમ ગંગા શ્રેષ્ઠ છે, તેમ તું સાધ્વી સૌ સ્ત્રીઓમાં રત્ન રૂપ છે. સાધ્વી ! તેં કેમ જાણ્યું અહીં શીશ લાવ્યા છે ? ત્યારે સુલોચનાએ ચોકમાં પડેલા હસ્તે જે પત્ર લખ્યો હતો તે પત્ર અને હસ્ત દેખાડ્યો. આ જોઈ સૌ

આશ્ચર્ય થયા, પરંતુ કપીઓએ કહ્યું કે,—એ મરેલ દસ્તે પત્ર લખ્યો એ અમે માનીએ નહીં. જો આ મસ્તક હશે તો, અમે સાચી વાત માનીએ, અને તો અમને વિશ્વાસ આવે; ત્યારે રામચંદ્રજીએ કહ્યું કે,—એ પત્ર સાચો છે. સતી શું ન કરે? પતિવ્રતા સ્ત્રીનો મહિમા ઘણો પ્રસિદ્ધ છે. પછી રામચંદ્રજીની આજ્ઞાથી સુસોયનાએ મસ્તક આપ્યું. તે સુસોયનાએ લઈ હૃદય સ્પર્શે આંખી અપાર રૂદન કર્યું, અને ચીરનો છેડો પાથરી તેમાં શીશ મૂકી બે કર જેટલી પ્રાર્થના કરી. હે પ્રાણુવક્ષભ! પ્રાણુજીવન!! મારી લાજ રાખો! સમા દેખે તેમ એકવાર હાસ્ય કરો! હે સ્વામી! મારો અપરાધ દામા કરો. પ્રભુ! સ્નેહ લાવી દાસીપર દયા કરો. સ્વામી! મારા પતિવ્રતાના ધર્મનું અતુલ્ય જળ આજે રામચંદ્રજીને દેખાડો. આ પ્રમાણે તેણે કહ્યું, પણ શીર હસ્યું નહીં. ત્યારે સુસોયનાએ કહ્યું, શું કંઈ! હું એ પ્રથમ ચૂકી. જો મારા પિતાને તેજાવત તો તે આવી સહાયતા કરત, અને પ્રભુ કરત તો મરણ પામત નહીં. એવું સાંભળતાંજ શીર ખડખડાટ હસ્યું. જમણું નેત્ર ઉઘાડીને ચારે તરફ જોયું. આ જોઈ સર્વે ઘણાજ આશ્ચર્ય પામ્યા. રામચંદ્રજીને સુસોયના પૂછ્યું. મહારાજ! સતીએ એ શું કહ્યું? કે જેથી મસ્તક હસ્યું, રામચંદ્રજીએ જવાબ આપ્યો કે, સતીના બોલવાનો ભાવાર્થ એવો હતો કે જો આ યુદ્ધમાં તેના પિતાને તેજાવત, તો એ શેષ તેણીના પતિની સહાયતા કરત. પરંતુ શણે હાસ્ય કરીને એમ બતાવ્યું કે જે શેષ (લક્ષ્મણ) તારો પિતા કહેવાય છે, તેણે તો મને મારીને વિપરીત કર્યું!!! લક્ષ્મણજી શેષનો અવતાર છે. આતું રામચંદ્રજીનું સાંભળી લક્ષ્મણજીએ સુસોયના સામું જોઈ ઘણું રૂદન કર્યું. પછી રામચંદ્રજીએ તેને ઉપદેશ આપી શાંત કર્યા.

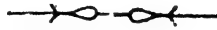
સુસોયના શીશ લઇ ચાલી. જ્યાં ઈંદ્રજીતનું ઘડ પડ્યું હતું ત્યાં આવી સમુદ્ર કિનારે ચંદન કાષ્ટની ચિતા ખડકાળી, સમુદ્ર સ્નાન કરી, પતિને ચિતામાં પધરાવી વિધિ પ્રમાણે શાસ્ત્ર ક્રિયા કરી. પછી ચિતાને પ્રદક્ષિણા કરી પોતે અંદર બેસી કે, અગ્નિ પ્રગટ થતાં દંપતિ બળી ભસ્મ થઇ આ જગતમાં અમર કીર્તિ રાખી ગયાં.

“વિનાશકાળે વિપરીત વૃદ્ધિ:” આ પ્રમાણે દુષ્ટ દુરમતિ મહા બળવાન રાવણે પરસ્ત્રીની ઈચ્છા કરી, તો તેના પાપથી કુંભકરણ જેવા ભાઈ, ઈંદ્રજીત જેવા મહા બળીઆ પુત્ર અને સુસોયના જેવી સતી સ્ત્રી એ વગેરે કુટુંબનો નાશ થયો. લંકા લૂટાણી, અને છેવટે પોતાનો પણ

પ્રાણ ગયો. ખરે! પાપનું ફળ મળ્યા વગર રહેતું નથી !

સુસોયના જેવી સાધ્વી સ્ત્રીનો ઈર્ષ્યત જેવા રાક્ષસને સંગ થયો, ત્યારથીજ એ સતીએ પોતાના પતિને અનેક રીતે ઉપદેશો આપી સુધાર્યો હતો, અને સર્વ રીતે લાયક કર્યો હતો; પરંતુ પોતાના દુરમતિ પિતા રાવણની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરી શકતો નહોતો. એ દુરમતિના પાપ પ્રતાપે સર્વેનો નાશ થયો. એના પાપનું ફળ સર્વ કુટુંબને પણ ભોગવતું પડ્યું— અરે! કુટુંબમાં કોઈ આવા દુર્મતિ યાશે માં.

દેવી અનસૂયા.

અનસૂયા દેવી દેવહૂતી તથા ભગવાન કર્દમ ઋષિનાં દીકરી' થાય. તેના ભાઈનું નામ કપિલદેવ હતું. તેણે પોતાની પૂજ્ય માતૃશ્રી દેવી દેવહૂતીનો નિરંતર ઉપદેશના બળથી અપાર સંસાર સાગરના પારથી ઉદ્ધાર કર્યો, તથા તેણે સાંખ્ય શાસ્ત્ર બનાવ્યું. મહા સતી અનસૂયાનું પાણી ગ્રહણ ત્રણ લોકમાં પ્રખ્યાત મહાત્મા અત્રિ ઋષિ સાથે થયું હતું. એ સતી સર્વ સતીજનોમાં શિરોમણી હતાં. જગત્પત્ની સ્ત્રીઓના ઉદ્ધાર કરવામાં પોતાનું બહુ સામર્થ્ય વાપરી ત્રણ લોકમાં પ્રખ્યાત થયાં. એટલુંજ નહીં, પરંતુ ત્રૈલોક્યનાં માતા મહા સતી પાર્વતીજીએ મહા પ્રભુ ચંદ્ર મૌલિ સદાશિવને સતીઓ વિષે પ્રશ્ન પૂછતાં તેણે પતિવ્રતાઓની ગણતરીમાં તેને પહેલી પંક્તિએ લેખ્યાં છે.

એક વખતે વિચિત્ર ચરિત્રવાળા પવિત્ર મહાત્મા અત્રિ ઋષિ કોઈ કારણસર બહાર ગયા હતા. તે સમયે સતીના સતીત્વની પરીક્ષા લેવા સાઙ્ગ્રહા, વિષ્ણુ, અને મહેષ એ ત્રિગુણાત્મક પ્રભુ ગુદો વેશ ધારણ કરીને તેમના આશ્રમમાં પધાર્યા. આ પ્રમાણે જોઈ સતીએ પોતાના સતીત્વના પ્રભાવે મન, વચન, કર્મ અને કાયાથી પોતાનાં હૃદયના ઇશ્વર અત્રિ ઋષિમાં ઇશ્વર બુદ્ધિથી અને પોતાના ધર્મથી, કુળના ધર્મથી તથા સત્ત્વ ધર્મ પાળવાની ચતુરાઈથી એ ત્રણે દેવોને છછ માસનાં બાળક રૂપ બનાવી દીધા હતા. વળી ત્યાર પછી તે ત્રણે દેવો તેના પુત્રપણુને પામ્યા હતા. આ વાત આજ સૂધી સતીજનો અને કુળવાન કન્યાઓના અંતઃકરણને ખેંચે છે.

દૈવ ઇચ્છાથી એક સમયે જ્યારે મહા દુઃખદાયક દુષ્કાળ પડ્યો, ત્યારે તમામ વનસ્પતિ સૂકાઈ ગઈ, પાણીનાં નવાણો સૂકાઈ ગયાં, ઝાડપરથી

ખરી ગયેલાં પાંદડાઓના ઢગથી આખું જંગલ સુનું અને બચાનક જણા-
વા લાગ્યું, ફળ, ફૂલ, પાંદડાં, કંદ, મૂળ અને પાણી વગેરે ન મળવાથી
વનની અંદર મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી, અને કીટ વગેરે પ્રાણીઓ વ્યાકુળ
વ્યાકુળ થવા લાગ્યાં. તેવે સમયે અત્રિ ઋષિ પોતાના ઇષ્ટ દેવ સદાશિવનું
સ્વરૂપ હૃદયમાં ધારણ કરી સમાધિમાં મગ્ન થયા, સારે સતી અનસૂયાજી
જૂખ, તરસ, રોગ, વાયુ, વરસાદ, ટાઢ, તડકો વગેરે કાંઈ ન ગણકારતાં
પોતાના પ્રાણપ્રિય પ્રાણનાયની મન, વચ્ચન અને કર્મથી સેવામાં તત્પર
રહેવા લાગ્યાં. એકાગ્ર ચિત્તથી પોતાના સ્વામીના ચરણ કમળની સેવાને
લીધે ઉત્પન્ન થયેલા હર્ષથી આવી સો દુકાળી પણ તેને જણાઈ નહીં,
જ્યારે સો દુકાળીમાં એક વર્ષ ઓછું હતું, સારે પોતાના પ્રાણપ્રિય સ્વા-
મીનાથ સમાધિમાંથી જાગૃત થયા, અને પાણી લાવવાની આજ્ઞા કરી કે
તરત આજ્ઞા માથે ચઢાવી હાથમાં કમડાં લઈ ઉતાવળે ઉતાવળે પાણીની
શોધ કરતાં ચાલ્યાં. હજી થોડે દુરે ગયાં નહીં ત્યાં પાછળથી કોઈ વખતે
નહીં જોયેલાં એવાં દેવીએ કહ્યું, હે સતી ! પ્રાણપતિના ચરણની સેવામાં
તત્પર રહેનાર તું ક્યાં જાય છે ? તારા કમળ સરખા કોમળ ચરણવડે આ
તપેલી પૃથ્વીપર આમતેમ કેમ ફરી ધણો શ્રમ લે છે ? પ્રિય સખી ! આ
અપાર અને અમોઘ વાયુ તારી ચાલવાની ગતિ અટકાવે છે છતાં તું ખીન
અટક્યે કેમ વ્યાકુળ ચિત્તે દોડી જાય છે, હે કોમળ અંગવાળી ! આવી
આતુર તું શા કારણથી રહે છે !

દેવીના આવાં વચન સાંભળી અનસૂયા પોતાના પ્રાણપતિને પાણી
પહોંચાડ્યું હતું, તેમાં વિલંબ થાય માટે તે સામું પણ ન જોતાં બોલ્યાં
કે, આપ કોણ છો, ક્યાંથી આવો છો, અને અહીં આપનું પધારવું શા
કારણથી થયું છે ? હું આપને ઓળખતી નથી. તે જાણવાને હું હાલ રો-
કાઈ શકું તેમ નથી, કારણ મારા પ્રાણનાથે મને પાણી લાવવાની આજ્ઞા
કરી છે; માટે વધારે વખત મને નથી, તેથી ક્ષમા કરશો. હું પાણી લાવી,
આપનો યથાશક્તિ આદર સત્કાર કરીશ. આવાં વચન સાંભળી દેવીએ કહ્યું,
સતી ! આટલુંએ બહુ થયું. હાલ દુઃખકારક સો દુકાળી ચાલે છે; માટે
સો સો યોજન સૂંધી ક્યાંએ પાણી મળશે નહીં. તેથી વૃથા શ્રમ ન કર.
આવાં દેવીના તરફથી નિરાશાનાં વચન સાંભળી વ્યાકુળ ચિત્તે કહેવા લા-
ગી. હો પ્રભુ ! હે દીનનાથ ! ! હું હવે શું કરું, ક્યાં જઈ, અને કેમ ક-
રી પ્રાણનાથને પાણી લાવી આપું ? અરેરે ! હું હત ભાગ્યવાળી, આજ

સો વરસે પ્રાણપતિ સમાધિમાંથી જાગૃત થયા તેને પાણી લાવી આપી રાજ્ય રાખવા શક્તિવંત નહીં થાઉં ! હાય ! મારાં કમનસીબા ! ! હે ભગવતિ ભાગીરથી ! દેવી નર્મદા ! યસુના ! ! અને હે મોક્ષદાતા સરસ્વતિ ! આ તમારી પુત્રી પોતાના પ્રાણપતિ સાર પાણી લેવા આવી છે, પરંતુ ક્યાંએ મળતું નથી માટે બે કરનેડી પ્રાર્થના કરું છું કે મને કૃપા કરી મારા સ્વામી સાર એક કમંડલુ પાણી આપે. અરે ! સો દુઃખી જરા-એ જણાઈ નહીં. આજ સુધી મારા સ્વામીનું કમંડલુ પાણીથી ભરેલું હતું અને હાલ થોડી વારમાં ખાલી થઈ ગયું. એ ખરેખર મારા પ્રાણપતિના તપનો પ્રભાવ હોવો જોઈએ. મારા પ્રિય સ્વામીને તરસ લાગી કે તરત પાણી ન મળવાનું દુઃખ ક્યાંથી આવ્યું ? હો દેવ ! આ દુઃખ કેમ આવ્યું ? આ પ્રમાણે બોલતાંજ મૂંઝા આવી સ્તબ્ધ થઈ પડી.

દેવીએ આ બધું જોયા કર્યું. તરત પાસે આવી કહ્યું, પ્રિય પુત્રી અનસૂયા ! તું શોક શા માટે કરે છે ? અહીં એક ખાડો કર. હું ભાગીરથી ગંગા છું. મેં તારી પાસે રહેવાની ઈચ્છાથીજ તારા પતિનું કમંડલુ પાણીથી ભરપૂર રાખ્યું હતું. હાલ હું પ્રસન્ન થઈ પ્રત્યક્ષ આવી છું. તારા પતિની તરસ મટાડવા આ ઢેકાણે પ્રગટ થઈશ. દેવીનાં આવાં વચનથી ઉઠી, એક ખાડો કયો કે તે તરત ગંગાજળથી ભરાઈ ગયો. તેમાંથી કમંડલુ ભરી, પ્રાર્થના કરી કે, દેવી ! આપના પ્રગટ થયાના ખરેખર મારા પ્રાણપતિ સાંભળશે, તો તેમને નહાવાની ઈચ્છા થશે; માટે આપ લાં સુધી અહીં રહેશો, એવી આપની પુત્રીની માગણી છે. દેવી બોલ્યાં, પુત્રી ! તું તારા પતિપર ઘણો પ્રેમ રાખી તેની અત્યંત સેવા કરે છે. એવા તારા પતિવ્રત ધર્મના પ્રભાવે તે મને વશ કરી છે, તો પણ તું મને તારા પતિપૂજનું એક વર્ષનું પુણ્ય આપે, તો હું અહીં રહીશ. અનસૂયાએ આ વચન કબૂલ કર્યું, પછી પોતાના પ્રાણનાથ પાસે ગયાં; અને નિર્મળ ગંગાજળ પીવા આપ્યું. સંસારના રોગને મટાડનાર ગંગાજળ પી અત્રિ ઋષિએ કહ્યું કે, તમે આ પાણી ક્યાંથી લાવ્યાં ? અનસૂયાએ આ વખતે પોતાનું મહાત્મ્ય ન કહેતાં બે હાથ જોડી ઉત્તર આપ્યો કે, સ્વામીનાથ ! આપના તપના પુણ્ય પ્રતાપે અહીં થોડે છેટે ભાગીરથી ગંગા પ્રગટ થયાં છે. ઋષિ આ સાંભળી ઘણા આશ્ચર્ય થયા, અને લાં સ્નાન કરવા ગયા. સ્નાન કર્યા પછી પોતાના આશ્રમમાં પધારવા પ્રાર્થના કરી. તેપરથી દેવી ભાગીરથીએ કહ્યું કે, “જો અનસૂયા પોતાના પતિવ્રતપણાનું એક વર્ષનું

પુણ્ય મને આપે, અને જગતપતિ મહા પ્રભુ સદાશિવ તમારાથી પ્રસન્ન થઈ અહીં રહે, તો મારે અનસૂયા પાસે રહેવા જેવું બીજું કાંઈ પ્રિય નથી.” ઋષિએ તે પ્રમાણે કરી સદાશિવને પ્રસન્ન કરી આશ્રમમાં રાખ્યા, અને ભૂંગીરથી ગંગાને પણ રાખ્યાં.—(આને પણ દક્ષિણમાં અત્રીશ્વર અને અત્રિગંગા નામે પ્રસિદ્ધ છે. એ પાણી ગમે તેવો દુકાળ પડે તો પણ સૂકાતું નથી.)

સતી અનસૂયાને એક વખતે ઇંદ્રાદિ દેવોએ એ હરત જોડી પ્રાર્થના કરી કે, “માતૃશ્રી! સતી નર્મદાએ પોતાના પતિના કાર્ય માટે પોતાના સતીત્વના પ્રભાવે સૂર્યનારાયણને ઉદય થતાં અટકાવેલ છે. તેથી ઘણું દુઃખ પેદા થયું છે. તે દૂર કરવાને બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને મહેશે આજ્ઞા આપી છે કે તમે સતીઓમાં શિરોમણિ અને ત્રણ લોકમાં પ્રખ્યાત કીર્તિવાળાં સતી અનસૂયાજી પાસે જાઓ. એ તમારું દુઃખ દૂર કરશે.” એ ઉપરથી અમે આપને આશ્રમે આવ્યા છીએ, તો આપ તેનો ઉપાય કરશો. આ પ્રમાણે દેવોની પ્રાર્થના સાંભળી અનસૂયાજીએ કહ્યું કે, તમે ધીરજ રાખો, હું એ પતિવ્રતાની મરજી પ્રમાણે તેમને રાજી કરી તમારું દુઃખ દૂર કરીશ. એમ કહી સતી અનસૂયા પ્રતિઘાનપૂરમાં રહેનાર કૌશિકને ઘેર ગયાં. નર્મદા દૂરથી અનસૂયાજીને આવતાં જોઈ ઉભાં થઈ સામે લેવાને ગયાં. પ્રેમથી બેઠી પગે લાગી ઘરમાં તેડી લાવ્યાં. આસને બેસારી વિધિ પૂર્વક પૂજન વગેરે આદર સહાર કર્યો. સતી અનસૂયા પ્રસન્ન મુખે બોલ્યાં—સતી નર્મદા! તું કુશળ છો? તારા પ્રાણપતિના મુખ દર્શનથી આનંદમાં છો? તારા કલ્યાણના ઉદયની સિદ્ધિના મૂળરૂપ ધર્મ કુશળ છે? તું તારા પ્રાણપતિને દેવો કરતાં પણ અધિક માન આપે છે? પુત્રિ! પતિના ચરણની સેવા એજ સત્કુળમાં ઉત્પન્ન થનારી સ્ત્રીઓને ઉત્તમ છે. જેને પતિ એજ પ્રાણ છે, જેને સદ્ગુણો એજ આભૂષણ છે, સાસુ સસરા એજ જેને તીર્થ રૂપ છે, નણદો એજ જેને બેનો છે, જેને દેર એ દીકરા બરોબર છે, દેરાણી એ દીકરી બરોબર છે, જેણી એ જેને માતા તુલ્ય છે, જેને શીલ એજ ધન છે, પતિવ્રતા સ્ત્રીઓજ જેને બેનપણીઓ છે, જે મન, વચન, કર્મ અને કાયાથી પતિને પરમેશ્વરની પેઠે પૂજે છે, પોતાના પ્રાણ જતાં સૂધી પણ પતિનું હિત કરે છે, પતિના મુખે મુખ અને તેના દુઃખે દુઃખ જે માને છે, જેને પતિનું મૂખ જોવાનું જ વ્યસન છે, તેના ગુણો સાંભળવાની જ ઇચ્છા હોય છે, પતિ ગમે તો દુર્ગુણી, લૂચો, લંગડો, કે રોગી

વગેરે અનેક ખોટ ખાંપણ કે દોષવાળો હોય, તોપણ તેની મન, વચન અને કર્મથી અવગણના કરતી નથી, પતિનેજ તન, મન, અને ધન સમજે છે, એવી જે પતિવ્રતા સ્ત્રી હોય તેને દેવ, દાનવો, અને બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ એ ત્રિગુણાત્મક પ્રભુ આધિન હોય, એમાં નવાઈજ શી ? એવી જે સ્ત્રી હોય તેજ સતી, તેજ પવિત્રતા, તેજ કુળવાન કન્યા, અને તેણેજ બને કુળનો ઉદ્ધાર કર્યો, તેણેજ આ પૃથ્વીને પવિત્ર કરી એમ સમજવું. તેને લીધેજ મૃત્યુલોકને દેવોએ વખાણ્યો છે. પ્રિય પુત્રિ ! તારા સ્વાભાવિક પ્રેમથી, શીલથી, આચરણથી, તારા વૃત્તાંતથી તું પણ સતી-ઓમાં ઉત્તમ છે. તું કેને વંદવા યોગ્ય કે માનવા યોગ્ય નથી ? નર્મદા પોતાનાં આ પ્રમાણે અનસૂયાજીને મૂખે વખાણ સાંભળી શરમાઈ ધીરેથી બોલ્યાં—ત્રણ લોકને પવિત્ર કરનાર માતૃશ્રી ભગવતિ અનસૂયા ! હું તો આપ જેવી સતીજનોના ચરણની રજ રૂપ છું. દીનદાસીને વખાણી ઉઝે શું ચડાવો છો ? આપ જગતજનની છો. ત્રૈલોકનાં આભૂષણ રૂપ સદા-ચરણવાળાં સતી પાસે બેસવા, બોલવાને હું કોણ માત્ર છું. ? આપ કહ-ણાવાળાં દેવીએ મારા કયા સત્કર્મથી દયા કરી દીનદાસીને દર્શન આપ્યું ? આપના દર્શનથી હું પૂર્ણ ભાગ્યશાળી સમજું છું. મારો જન્મ અને જીવિત આજે સફળ થયું. આપનું દર્શન આજે મને આનંદ આપે છે. બૃહ-સ્પતિ, શુક્રાચાર્ય, વ્યાસ, વાલ્મીકિ વગેરે મૂનિઓએ સ્તુતિ કરેલાંની હું શું સ્તુતિ કરું ! આપ મારાપર આશ્રા કરી મને કૃતાર્થ કરશો ? આ પ્રમાણે બોલી સતી નર્મદા હાથ જોડી ઉભાં. ભગવતિ અનસૂયાએ કહ્યું, પુત્રિ ! મને પ્રસન્ન કરવાને ઇચ્છા ધરાવતી હો તો તે તારા પતિના કાર્ય માટે સૂર્યનારાયણને અસ્ત કરેલ છે, તેથી ત્રિલોક દુઃખી થાય છે. માટે તેના સુખ માટે આજે ઉદય થાય તેમ કરવું જોઈએ. આ વચનો સાંભળી નર્મદા બોલ્યાં—દેવી ! માંડવ્ય મુનિના આપથી મારા પતિનું અમંગળ થાય તેવું છે. તેથી સૂર્યોદય થતાં અટકાવ્યો છે. હવે આપની મરજી હોય તે પ્રમાણે મારે કબૂલ છે. અનસૂયાએ કહ્યું કે, સખી ! તું આવી મોટી આપત્તિને કબૂલ કરી ત્રણ લોકના તાપને દૂર કરીશ તો તારું કાંઈ પણ અમંગળ (પતિ મરણ) થશે નહીં, અને થશે તો હું મારા પતિસેવાના પ્રતાપે તારા સ્વામીનાથને સજીવન કરીશ. આવાં અનસૂયાનાં વચન સાંભળી સતી નર્મદાએ બે હાથ જોડી સૂર્યનારાયણની પ્રાર્થના કરી કે, સૂર્યોદય થયો. સૂર્યોદય થતાંજ નર્મદાના પતિનું મરણ થયું; સતી નર્મદાએ ઘણો

કહ્યાંત કરવા માંડ્યો, ત્યારે અનસૂયાજી ધીરજ આપી બોલ્યાં. પ્રિય પુત્રિ ! “બીજાં જય તપ આદિ કર્યોથી તો શું પણ મારા પ્રાણનાથની પૂજના પ્રતાપથી મને જે કાંઈ પણ બળ મળેલું છે, તો હમણાંજ તારા પતિને સજીવન દેખીશ. માટે તું શોક કર માં.” એમ કહી તેને શાંત કરી, બોલ્યાં કે,—“જે શીલથી, રૂપથી, બુદ્ધિથી અને વાણીની મીઠાસથી મારા પ્રાણપતિને રાજી રાખ્યા હોય, તો એજ મારા સત્યથી આ સતીનો પતિ રોગ રહીત બની સજીવન થઇ તેની સ્ત્રી સાથે હજારો વર્ષ સુખી સુખ ભોગવે. જે મારા પતિનેજ એક ઇશ્વર માનતી હોઈ, જે મન વચન કર્મથી મારા પતિની પૂજમાં પ્રીતિ રાખતી હોઈ તો આ બ્રાહ્મણ સજીવન થાઓ.” સતી અનસૂયા એમ બોલ્યાં કે સતી નમદાનો પતિ સજીવન થઇ અનસૂયાજીના ચરણમાં પડ્યો. સતીએ તેને આશીર્વાદ આપ્યો કે પુત્ર ! સુખ સંપત્તિ, પુત્ર પરિવાર વધો, અને ચીરંજીવી રહો ! દેવોએ પુષ્પવૃષ્ટિ કરી. સર્વ ઠેકાણે જ્યજ્ઞકારનો ધ્વની થયો. દેવોએ રાજ ધર્મવરદાન માંગવા કહ્યું. આવાં દેવોનાં વચન સાંભળી અનસૂયા બોલ્યાં કે જે તમે મારાપર પ્રસન્ન થયા હો, તો હરિહર અને બ્રહ્મા મારે ત્યાં પુત્રપણાને પામે. દેવોએ તેમ કરવા કબૂલ કર્યું. છેવટે પુત્રપણાને પામી માતૃશ્રીને માન આપી સંતોષ્યાં.

આ સિંચાય રામચંદ્રજી જ્યારે વનવાસમાં હતા, ત્યારે અત્રિ ઋષિના આશ્રમમાં સીતાજી સાથે આવ્યા, સીતાજીની કુશળતા પૂછી અનસૂયાજીએ ઉપદેશ આપતાં કહ્યું કે, સીતા, તું રાજપુત્રી છે, તો હું વનવાસ કેમ જાઉં, એવું અભિમાન છોડી પોતાના પતિ રામ સાથે વનમાં ફરે છે, એ ધણું સાફ કરે છે. પુત્રી ! તને ધન્ય છે, પતિ તીક્ષ્ણ સ્વભાવનો, નિર્ધન, રોગી, વગેરે દોષવાળો હોય તો પણ સ્ત્રીને પોતાનો પતિ પ્રિય હોય છે, તે સ્ત્રી આ લોકમાં પરમ સુખ પામી સ્વર્ગવાસ કરે છે. હે પ્રિય પુત્રિ ! સ્ત્રીને અખંડ તપ એ પતિ સેવાજ છે. જે સ્ત્રી કામને વશ થયેલી, પતિને આગ્રા કરનારી, પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે અહીંથી તહીં ને તહીંથી અહીં ફરનારી, પતિ ગુણવાન કે ગુણરહીત હોય તોપણ, તારી પેઠે પાછળ જતી નથી, એવી અર્ધર્ષિ સ્ત્રીઓ નફને પ્રાપ્ત થાય છે. તારા જેવી વિવેકી ને ધર્મી સ્ત્રી હોય છે, તેજ સ્વર્ગને પામે છે; અને સતીત્વના પ્રભાવે ત્રિલોકના જ્ઞાનને પણ પામે છે, માટે તું તારા પ્રાણપ્રિય સ્વામીને અનુસરીને ચાલજે. તેથી તું ત્રિલોકમાં ધર્મ, યશ ને કીર્તિને પામીશ. આ

પ્રમાણે અનસયાજીએ આશીશ આપી. પછી સીતા રામ રાજ માગી ચાલતાં થયાં. આહા ! કેવો સતીનો પ્રતાપ ! ખરે ! સતીત્વ બળની તુલ્ય જગતમાં કંઈ નથી !!

સતી સાવિત્રી.

આ સાધ્વી જગત્ની આદિ માતા અને આપણા આદિ કારણ બ્રહ્માનાં પરમ પવિત્ર પત્ની થાય. તે દેવી અધ્યાત્મિક જ્ઞાનમાં નિપુણ હતાં. તેમને વિદ્યા દેવી સરસ્વતી જેવી પરમ પવિત્ર પુત્રી અને સનક, સનતકુમાર, સનન્દન અને સનાતન એ ચાર પવિત્ર પુત્રો થયા. આ પાંચે બાળકો પોતાના પિતા બ્રહ્મા અને સાક્ષાત્ દેવીરૂપ સાવિત્રી માતાના હાથ નીચે ઉછરી પરમ જ્ઞાનવાન થયાં હતાં. આવી સાધ્વી માતાના પ્રતાપ બળથીજ આ પાંચે બાળકો જગત્ વિખ્યાત અને પૂજ્ય થયાં છે. આ મહા પુણ્ય પવિત્ર જ્ઞાન સંપન્ન દેવીએ પોતાના જ્ઞાનનો લાભ પોતેજ એકલાએ નહીં લેતાં ઘણીકે ઋષિપત્નીઓ વગેરે સ્ત્રીઓને આપી તેમને જ્ઞાનવાન બનાવી હતી. તેમજ તે નિલ નિવૃત્તિને પ્રસંગે મહિલા મંડળને એકઠું કરી તેમના નીતિ ધર્મ, તથા પતિવ્રતાના ધર્મનો ઉપદેશ આપતાં આટલુંજ કરી એ દેવી બેસી રહેતાં નહિ પરંતુ પોતાના સાક્ષાત્ ઇશ્વરરૂપ પતિ બ્રહ્માને ધર્મ શાસ્ત્રો રચવામાં સહાયતા આપતાં. એવું કેટલાક ગ્રંથોમાંથી માલમ પડે છે.

આ સાધ્વી માતા પોતાની અને પતિની નિવૃત્તિના પ્રસંગે ધર્મ ચર્ચા કરી તેમાં પોતાને જે શંકાઓ માલમ પડતી તેના ખુલાસા પતિ પાસેથી મેળવતાં. તેમજ પવિત્રતા સ્ત્રીઓના ધર્મ પૂછતાં, નિરંતર પોતાના પતિની સેવામાં તત્પર રહેતાં. અને નિલ તેમની પૂજા કરી સામવેદના મંત્રે સ્તુતિ કરી નમસ્કાર કરતાં તેનો ભાવાર્થ આ પ્રમાણે “હે સ્વામિન ! આપ પ્રકાશ સ્વરૂપ, ભરણુ પોષણુ કરનાર, મસ્તકને વિષે ચંદ્ર સ્વરૂપ છો, એવા પ્રાણનાથ તમને હું નમસ્કાર કરું છું. વળી તમે શાંત સ્વરૂપ છો. હાંત એટલે સર્વ ઇન્દ્રિઓને વશ કરનાર છો, સર્વ દેવના સ્થાનરૂપ તમને નમસ્કાર કરું છું. આપ સાક્ષાત્ પૂર્ણ બ્રહ્મ સ્વરૂપ છો, સતી સ્ત્રીને પ્રાણુથી પણ વહાલા છો, એવા તમને હું નમસ્કાર કરું છું. તમે પૂજવા યોગ્ય હૃદય અને જ્ઞાનના આભાર રૂપ છો. મને પરમ આનંદ સ્વરૂપ છો, બ્રહ્મા પણ તમે છો, અને વિષ્ણુ તથા મહાદેવ તે પણ તમે છો. સર્વ જગત્તા

આધાર નિર્ગુણુ બ્રહ્મ તે રૂપી પતિ તમે છો. હે નાથ ! મારાથી જ્ઞાન કે અજ્ઞાનવડે જે દોષ થયા હોય તે ક્ષમા કરજો. હે સહાયક ! રેદયા સિંધુ ! હું આપની દાસી છું. મારામાં કંઈ દોષ હોય તે ક્ષમા કરશો.”

આ પ્રમાણે નિત્ય કર્યા પછી તે પોતાના બીજાં કાર્યમાં લાગતાં, વગેરે વગેરે વર્ણન ધર્મ શાસ્ત્રોમાં કરેલું છે. આ દેવી આદ્યશક્તિ સ્વરૂપ ગણા-યાં છે. તેના ગુણનો શું પાર આવે ? તે ખરેખર નમન કરવા યોગ્ય છે. એના ચરિત્ર ઉપરથી અર્વાચીન સ્ત્રીઓએ શિક્ષણ લેવાનું છે કે સાવિત્રી જેવાં સાક્ષાત્ જગદંબા પણ પોતાના સ્ત્રી ધર્મમાં કેવાં પ્રવિણ રહેતાં. પોતાનો પરણેલો “ ધર્મસ્વામી ” પ્રત્યેનો ધર્મ કેવો જાણતાં. તેનામાં નીતિ, સત્ય, ન્યાય, વિજ્ઞાન, સમય સુચકતા અને સંવાદ પ્રશ્નોત્તર કરવાના ગુણ બ્રહ્માના પ્રમાણે જ હતા. આમાંના ઘણાં તો બ્રહ્માના શિક્ષણ બળનું ફળ હતું. બ્રહ્મા પણ તેમની યોગ્યતા સાચવી માન આપી તે સાથે વર્તતા, અને તેને પોતાનું જ બીજું સ્વરૂપ છે એમ જાણતાં અર્વાચીન કાળમાં કેટલાક પુરૂષો પોતાની સ્ત્રીને સુધારી જ્ઞાનવાન કરવામાં બેદરકાર રહે છે. બાધ જણેલાં તો બાધ મનનાં બગડેલાં અભણ, આથી બંનેનાં મન કદી મળે-જ નહીં અને જ્યાં મન ન મળે ત્યાં સંસાર સુખ ક્યાંથી મળે ? માટે જેઓ સમજીને જ્ઞાનવાન છે તેમણે તો આપણા આદિ મૂળ બ્રહ્માનો દા-ખલો લઈ પોતાની સ્ત્રીને જેમ અને તેમ પોતા જેવી કરવા લક્ષ રાખવું જોઈએ. આમાં જેટલું ધ્યાન ઓછું તેટલું પોતાને જ સુખ ઓછું સમજ-વું. માટે તે કેવી રીતે સમજે, સુધરે અને એકાત્મ થાય એ સંબંધી પૂ-ર્ણ વિચાર કરી વર્તવું જોઈએ. તેજ પ્રાચીન સતીઓના જેવા કંઈ ગુણ પ્રકાશ પામે. અને પરસ્પરનું કલ્યાણ થાય. સારે જ માતા સાવિત્રીના જેવા સ્તુતિ કરવાના ઉમળકા અંતઃકરણમાં સ્પૂરે. અહો ! આર્ય માતા સાવિ-ત્રી ! તારી આર્ય પુત્રીઓનાં અંતઃકરણ નિર્મળ કરવા તેમને સદ્બુદ્ધિ પ્રેરે :

મદાલસા,

આ સાધ્વી સ્ત્રી ગાંધર્વ લોકના રાજા વિશ્વસુદ્ધા ગાંધર્વની કુંવરી થા-ય. તેનો વિવાહ અયોધ્યાના રાજા શત્રુઘ્નિતના કુંવર ઋતુધ્વજ સાથે કર્યો હતો. આ કુંવરી રૂપે રંભા કરતાં પણ અધિક હતી. તેના પિતાએ તેને બાળપણથી જ વિદ્વાન પુરૂષો પાસે રાખી અનેક શાસ્ત્રમાંથી ધર્મ, નીતિ,

સંગિત, કાવ્ય વગેરે વિધાનું જ્ઞાન અપાવી પ્રવિણ કરી હતી. તે એક દિવસે પોતાની સાહેલીઓ અને દાસીઓ સાથે અશોકવનમાં રમવાને ગઈ હતી. ત્યાં અકસ્માત પાતાળકેતુ નામનો રાક્ષસ આવી ચડ્યો. તે મદાલસાનું રૂપ અને ચાતુર્ય જોઈ મોહમાં પડ્યો. તેણે યુક્તિ રચી મદાલસાને ઉપાડી જવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ બાળા પોતાની રમતની ધુનમાં લાગેલી હતી, ત્યાં ધણુ દાસ, દાસીઓની ચોડી હતી તેમાંથી તે પાપી રાક્ષસ યુક્તિથી તેને ઉપાડી નાંદો. અકસ્માત આ શો ગજબ થયો ! આ જોઈ દાસદાસીઓ આંબુઆંબુ શોધ કરવા લાગ્યાં, પણ કશો પત્તો લાગ્યો નહીં; ત્યારે આ ખબર નગરીમાં તેના પિતાને આપ્યા. આ ખબર સાંભળી તેનાં માતપિતા ધણું કદખાંત કરવા લાગ્યાં. આંબુઆંબુ અને દેશદેશાંતર શોધ કરવાને માણસો દોડાવ્યાં, પણ કશો તેનો પત્તો લાગ્યો નહીં; ત્યારે તે બિચારાં માઆપ રોઈ ટળવળી બેસી રહ્યાં.

હવે મદાલસાએ રસ્તે જતાં વિચાર્યું કે ભાવિ પદાર્થ ટળે નહીં. એમાં કોઈનો વાંક નથી મારા નશીબનોજ વાંક. હીક જે ઈશ્વરે બનાવ્યું તે ખરૂં. આમ વિચારતી, કદખાંત કરતી, ચોધાર આંસુએ છૂટા કેશ મૂકી રૂદ્ધ કરવા લાગી. આ પ્રસંગે કૈલાસપતિ શિવ અને પાર્વતીજી કૈલાસ તરફ વિમાનમાં બેસી જતાં હતાં. તેમણે આ બાળીકાનું મહારૂદ્ધ સાંભળ્યું. આ સાંભળી કર્ણાળી પાર્વતીજીએ શિવજીને કહ્યું, પ્રાણનાથ ! કોઈ બાળકી મહા સંકટમાં હોય એવું જણાય છે. શિવજીએ કહ્યું, સતી ! નારીનું નારીએ રક્ષણ કરવું જોઈએ. જો તમને દયા આવતી હોય તો, તમે એ દૈત્યને મારી તેનું રક્ષણ કરો. પાર્વતીજી પોતાનાં પતિનાં આવાં વચન સાંભળી બોલ્યાં કે,—મદાલસા ! તું રોઈશમાં ! તારો પતિજ તારા હરનારને મારી તને પરણશે, અને તને સુખ આપશે. (અમરસૈન્ય રાજાનો પુત્ર ઋતુધ્વજ પરણશે.) રાક્ષસ અને મદાલસા એ બંનેએ સતીનાં આ વચનો સાંભળ્યાં. રાક્ષસ આ સાંભળી મદાલસાને પાતાળમાં પોતાને ઘેર લઈ ગયો. તેનું ઘર અનેક મણીઓથી શણગારેલું તેજસ્વી હતું. પાસે એક સુંદર સરોવર તેને કિનારે સુશોભિત સુગંધમય વાટિકા, જેમાં અનેક પ્રકારનાં તરવરો રોપેલાં હતાં. માંહે અનેક પ્રકારનાં પક્ષીઓ કોલાહલ કરતાં હતાં, પરંતુ આ ઘરમાં બધે જોતાં શુન્યકાર લાગતું હતું. તેમાં રૂક્ત આ બે જણ શિવાય કોઈ દીસતું નહોતું. મદાલસા આ પ્રમાણે જોઈ મહારૂદ્ધ કરવા લાગી. રાક્ષસ ધણું ધણું કહી સમજાવી પટાવી

શીજી રાખવાનો ઉપાય કરવા લાગ્યો. અનેક પ્રકારના સુખ વૈભવ વગેરેની લાલચ આપી લપટાવવાનો ઉપાય કર્યો, પણ તે સધળું નિષ્ફળ ગયું. મદાલસાએ તો નિશ્ચય કર્યો હતો કે ગમે તો પ્રાણ જાય તોપણ શું, પણ કદી મારું શીળ ભંગ થવા દઈશ નહીં. માટે તેને એક વિચાર સૂઝ્યો કે, જો હું પરણવાનો પ્રયત્ન કરી વાર લગાડીશ તો પાર્વતીજીનું વચન કદી પણ સિદ્ધ થયા વગર રહેનાર નથી. તેનો ભાઈ ગાલ્લવ ઋષિનો યજ્ઞ ભંગ કરવા જતાં ઋતુધ્વજને હાથે મરાણો છે. તેનું વેર ઋતુધ્વજપર છે. માટે હું આ વખતે યુક્તિ કરી તેને યાદ આપું કે તેને તેનો ભાઈ સાંભરે કે તરત વેર લેવા દોડે. તેથી મને ઘણો વખત મળે, તેમાં પાર્વતીજીનાં વચનો સિદ્ધ થઈ આવશે. આવો વિચાર કરી સુખ આનંદમય કર્યું. મદાલસાને હસતી જોઈ રાક્ષસ માયાઈદમાં પડ્યો. મદાલસાએ કહ્યું કંઈ ઉતાવળનું કામ નથી. તમારા કુટુંબે મને જોઈ નથી, માટે તેને તેજવો. એટલે તે સૌ મંગળ ગીતો ગાઈ વિધિસર વિવાહ કરે.

આ પ્રમાણે કુટુંબનું નામ સાંભળતાંજ પોતાના ભાઈને ઋતુધ્વજે માર્યાનું વેર સાંભરી આવ્યું, કે તરત ક્રોધાંધ થઈ અશ્રુ પાડવા લાગ્યો. ઋતુધ્વજને મારવા જવા તૈયાર થયો. મદાલસાને એક કુન્ડલા નામે નાગની કન્યા વિકુન્ડલાને સોંપી, જ્યાં ગાલ્લવ ઋષિના યજ્ઞ રક્ષણાર્થે ઋતુધ્વજ હતો ત્યાં ગ્રહોચ્ચો; ત્યાં અનેક પ્રકારથી રાક્ષસી કૃત્યો કરી હાહાકાર મચાવ્યો તેમાં અંતે લગાઈ કરી ઋતુધ્વજે હરાવ્યો એટલે હથિયાર છોડી નાંદો. તેની પૂંઠે ઋતુધ્વજ ઇંદ્રનો આપેલો ઘોડો લઈ ગયો. પાતાળકેતુ પાતાળમાં નાશી ગયો અને ગુપ્ત ઠેકાણે સંતાઈ બેઠો. ત્યાં ઋતુધ્વજ પણ પાતાળમાં ગયો અને પાતાળકેતુનો શોધ કરવા લાગ્યો. શોધ કરતાં કરતાં જ્યાં મદાલસા હતી તે ઘર પાસે આવ્યો. આ ઘરની અને આજીવનની શોભા જોઈ ઘણાજ ખુશી થયો. રાજકુંવરને આવતો જોઈ, વિકુન્ડલા દાસીએ દોડી જઈ મદાલસાને ખબર આપ્યા કે, રાણીજી ! કોઈ રાજકુંવર આવેછે ! આ સાંભળી મદાલસાએ જાણ્યું કે માતા પાર્વતીજીનાં વચન સત્ય હયાં. હવે એ પાપીને નિશ્ચે એ મારશે અને તેજ મારો પાર્વતીજીનો કહેલો પતિ થશે. એવું જાણી દાસીને જળપાત્ર ભરી સાંભે મોકલી. દાસીએ જઈ કહ્યું, રાજન ! શોક મૂકી દઈ અહીં પધારો. તમને મારી મહારાણી બોલાવે છે. ઋતુધ્વજ આ સાંભળી વિસ્મય થયો, કે જેની દાસીનું રૂપ આવું મનોહર છે તો તેની રાણીનું તો કેવુંએ હશે.

આવું વચારી દાસી સાથે ગયો. તેણે આસન આપી વિધિસર પૂજા કરી. તે ધરની રચના નિહાળી ધણુજ આશ્ચર્ય પામ્યો. તેણે પૂછ્યું કે આ ધર કેતું છે, કોણે બાંધ્યું છે, આ સ્ત્રીના વરતું નામ શું છે, આવડા મોટા ધરની અંદર તમે બેજ કેમ છો, તથા આ ધર શુન્યકાર કેમ દીશે છે? દાસીએ કહ્યું,—રાજન ! આ ધર વિશ્વકર્માએ બાંધ્યું છે, તેમાં પૂર્વે દેવતાઓ વસતા હતા. પછી ઇંદ્રે આ ધર કંઠલધાર દૈત્યને સોંપ્યું. સ્વાસ્થી વિશ્વદેવ થયા, ને કંઠલધાર અહીં રહ્યો. એ રાજની કુંવરી હું છું. મારા પિતાને તાળકેતુ અને પાતાળકેતુએ માર્યો. એ બંને વૃક્ષકેતુના દીકરા મહા વિક્રાળ છે. તેણે ધરની બધી રિક્કિસિક્કિ લૂટી લીધી. મને દાસી બનાવી. એ દુષ્ટ દૈત્યે ત્રણ ભુવન લૂટી અહીં બંધુએ. મને, અહીં રાખીએ એ મારી પીડા કોણુ જાણે? ગાક્ષવ ઋષિનો યજ્ઞ ભંગ કરવા જતાં ઋતુધ્વજે તાળકેતુને માર્યો, અને પાતાળકેતુ તેનાથી હારીને સંતાઈ ગયોછે. આ મદાલસા નામે સ્ત્રી વિશ્વાવસુ ગાંધર્વની પુત્રીને એ પાતાળકેતુ હરી લાવ્યો છે. તે હજુ પરણી નથી. મને ધર સાચવવા રાખી છે. આ કન્યા આપને યોગ્ય છે. તો આપ પરણો.

ઋતુધ્વજે કહ્યું,—હુંજ ઋતુધ્વજ છું ને મેંજ તાળકેતુને માર્યો છે. અહીં પાતાળકેતુની પાછળ આવ્યો છું. તે પાપી ક્યાં છે? એ મને દેખાડો. મદાલસાએ જાણ્યું કે આ કોઈ બળવંત છે. એમ વિચારી અંતરપટ કંપ્યો. સામ સામી આંખો મળવાથી એક ખીજતું દુઃખ દૂર થયું. મદાલસાએ કહ્યું કે,—તમે મારા પતિ થશો, એવું મહા સતી પાર્વતીજી કહી ગયાં છે. ઋતુધ્વજે કહ્યું કે તું ચિંતા ન કર. હું તને હરી લાવનાર પાપીને મારીશ. એટલામાં નારદજી પધાર્યા તેનું વિધિથી પૂજન કર્યું. નારદજીએ કહ્યું કે,—હું તમેને પરણાવવા આવ્યો છું. માટે શિષ્ય થાઓ. તમે પરણી આ અશ્વ ઉપર બેસી વિદાય થાઓ. એમ કહી બ્રહ્મકુમાર નારદજીએ ચોરી રચી શાસ્ત્ર વિધિએ ગાંધર્વ લગ્ન કર્યું. વિકુન્ડલા પાસે કન્યાદાન અપાવ્યું. નારદઋષિ સ્વાંથી ચાલતા થયા, અને રાજ રાણી પણ ગાક્ષવ ઋષિને આશ્રમે ગયાં. આ જોઇ ઋષિએ ધણા ખુશી થયા, અને આશીર્વાદ આપ્યો. આ બપોર ઋષિએ અયોધ્યે આપ્યા, અને શત્રુજિતે મદાલસાના પિતા વિશ્વસુદાને કહાવ્યું. આ સાંભળી સૌ ખુશી થયાં. મદાલસાના પિતાએ અયોધ્યે આવી તેનો ફરીથી વિવાહ કરી કન્યાદાન આપ્યું. મદાલસાએ પોતાના હાથનો મણી ઋતુધ્વજને હાથે બાંધ્યો, અ-

ને કહ્યું કે,—સ્વામી ! “આ મણી તમથી હું વેગળો દેખીશ તો તેજ ક્ષણે પ્રાણ ત્યાગ કરીશ. માટે કોઇને આપશો નહીં.” આપણો દુઃખન પાતાળ-કેતુ અનુ જળ લીધા વગર શોધતો ફરે છે. તે જુઠી વાત ઉડાડશે માટે સાવચેત રહેજો.

આ પ્રમાણે થયા પછી રાજા એક દિવસે વનની અંદર મૃગયા ર-
મવા ગયો. ત્યાં એક સરોવરને તીરે ઉતારો કરી પાણી પીવા ગયો કે મ-
ણીનું તેજ જળમાં પડ્યું. તે દેખી પાણીમાંથી જે માગ નીકળ્યા. લેવોજ
ઋતુધ્વજ પાછો ફરી ધનુષ્ય લઈ નાગને મારવા જાય છે કે, નાગોએ ક-
હ્યું, મહારાજ ! અમે તમારા મણીનું તેજ જોઈ હર્ષ પામી અહીં આવ્યા
છીએ. તમે મનુષ્ય માત્રમાં અધિક છો. માટે તમે અમારી સાથે મિત્રા-
ચારી કરો. એમ કહી ધણીજ અધરા સોગન ખાધા. ઋતુધ્વજે કહ્યું. તમે
કોના દીકરા છો ? તેણે કહ્યું અમે નાગની જાત છીએ, પાતાળ અમારું
ગામ છે, અરજક નાગના દીકરા છીએ, અંદ્રયુગમણી અમારું નામ છે,
અને અમો મોટા પુરુષને નમતા રહીએ છીએ. આપણે આજ મિત્ર થયા
છીએ. રાજન ! તમો નિત્ય અહીં આવજો. અમે તમને સ્વર્ગ સમાન સુ-
ખ દેખાડીશું. તમે ગાંધર્વ ઋષિના યમનું રક્ષણ કર્યું. તેથી તમે પૃથ્વીમાં
પંકાયા છો. તમે દેવને પણ વાહાલા છો. માટે મિત્ર ! તમે સર્વ પ્રકારે
સત્કારને યોગ્ય છે. અમે તમારો વિયોગ ધડી પણ સહન નહીં કરી શ-
કીએ. તમે જે રોજ અહીં નહીં આવો, તે રોજ અમારે અપવાસ થશે.
એટલું કહી નાગકુમાર પોતાને સ્થાનકે ગયા. પછી દરરોજ ઠરાવેલે વ-
ખતે ત્રણે જણ એકઠા થતાં, અને નવીન નવીન મેવા મીઠાઈ વગેરે અ-
લૌકિક સ્વાદનું ખાવાનું ખાઈ સુખ આનંદમાં રહેતા. ઋતુધ્વજને એક
દિવસે મદાલસાએ પૂછ્યું કે,—પ્રાણપતિ તમો નિત્ય ક્યાં જાઓ છો ? પ-
રંતુ તેનો જોઈએ તેવો ઉત્તર મળ્યો નહિ.

હવે પાતાળકેતુને મદાલસાને પરણી લઈ ગયાનાં ખબર થયા કે
શોકાતુર થયો. તેણે નિશ્ચય કર્યો કે તેને જોળીને માફે તે પછી અજ જ-
ળ લઈ, આવું પણ લઈ યોગીને વેશે પૃથ્વીમાં ફરવા લાગ્યો. તેવામાં ર-
સ્તે નારદજી મળ્યા તેણે પૂછ્યું કે તું ક્યાં જાય છે ? રાક્ષસે કહ્યું હું મ-
દાલસાને શોધવા જાઉં છું. તે ક્યાં છે ? નારદજીએ કહ્યું તું મને બહુ
વાહાલો છે, માટે તને જણાવું છું કે તે અયોધ્યામાં શત્રુજીતને ઘેર છે. આ
પ્રમાણે કહી આસતા થયા. પાતાળકેતુ બિશુકને વેશે મદાલસાને મદીર

આવ્યો ને વિચાર કર્યો કે જો હું તેને હરી જાઉં તો એ સતી સત્ય પા-
 જે છે, તો તે કદી મારે તાબે થશે નહીં. અને જો અસુર વિચારે બળ
 કરે તો એ સતી શાપ દષ્ટ બાળી ભસ્મ કરે. માટે હુંએ ન ભોગવું અને
 ઋતુધ્વજે ન ભોગવે ને મદાલસાનું મરણ થાય એમ કરું, ત્યારેજ મારી
 દાઝ ઓલવાય. એમ વિચારી ઋતુધ્વજને હાથે બાંધેલો મણી કપટથી લે-
 વાનો વિચાર કર્યો. જ્યાં સરોવર તીરે ત્રણે જણા એકઠા મળતા હતા ત્યાં-
 થી થોડે દૂર જઈ કાઠ દુઃખમાં ડુબેલો હોય નહીં, તેની પેઠે ઋષિને વેશે
 કપાળે હાથ દધ બેઠો. થોડીવાર થઇ કે ઋતુધ્વજ સ્નાન કરવાને આવ્યો.
 તેની નજર પેલા ઋષિપર ગઇ, કે તેણે પૂછ્યું કેમ મહારાજ ! દુઃખી
 દીસો છો ? તેણે કહ્યું હું વરણ લોકમાં રહું છું. મારું નામ અતિતેજ છે.
 એક બ્રાહ્મણને ઘેર રૂપ જોબનવાંતી કન્યા છે. તે સાથે મારા પુત્રનો વિવા-
 હ કરવો છે. પરંતુ એ કન્યાએ પણ લીધું છે કે, હું મદાલસાનો મણી
 જાઉં તો પરણું. તે મદાલસા અયોધ્યામાં પરણી છે. તેના પતિનું નામ
 ઋતુધ્વજ છે. તે મણી લેવાને હું આવ્યો છું તો મને તે ગામનો રસ્તો
 દેખાડશે. શત્રુજિત રાજા ધણો સત્યવાદી છે ને તેનો પુત્ર પણ તેવોજ છે.
 મારા જેવા ગરીબ ઋષિનું એટલુંએ કામ નહીં કરે ? આવાં એમનાં વ-
 ચન સાંભળી ઋતુધ્વજે કહ્યું કે, તમે જેને જોવા જાઓ છો તે તો મારું
 નામ. મણી પણ મારી પાસે છે, પણ તે કાઠને અપાય તેમ નથી; કેમકે
 મદાલસા જો એ જાણે તો ધણું ખોટું થાય. આ કાવતરાખોરે કહ્યું, રા-
 જન ! મારું કામ થયા પછી હું તમને તરત એ પાછો આપી જઈશ. હું
 જે વચન આપું છું તે બરાબર પાળીશ. વળી તેણે કહ્યું કે મને આજે
 નાગ કુંવરો મળ્યા હતા તેણે કહાવ્યું છે કે, આજે અમે અનુપમ વસ્તુ
 લાવીશું માટે તમે સંધ્યાકાળ સૂધી રોકાજો. તમો પાછા જશો નહીં. આ
 સાંભળી રાજાએ પોતાના હાથનો મણી છોડી આપ્યો. એટલે તરત એ
 પાપી પોતાનું ધાર્યું હવે કામ થશે એથી હર્ષ પામતો નાગકુંવરો પાસે
 આવ્યો. તેને કહ્યું કે, ઋતુધ્વજે કહાવ્યું છે કે, આજે મારે કામ છે માટે
 મૃગયા રમવા આવશો નહીં. આમ બંને સ્થળે ખોટા સંદેશા કહ્યા. નાગ
 કુંવરોએ જાણ્યું કે તેણે કહાવ્યું હશે તેથી તેઓ પણ સરોવર તીરે આ-
 વ્યા નહીં. અને ઋતુધ્વજ જાણે અવશ્ય આવશે એવું જાણી સાંજ સુધી
 વાટ જોઇ રોકાણો.

આ પાપી દૈત્ય આ પ્રમાણે દગાનું કામ કરી તરત બ્રાહ્મણને વેશે

અયોધ્યે ગયો, અને ઋતુધ્વજનું નામ લેતો રેતો રેતો ને કડપાંત કરતો રાજમહેલ પાસે આવ્યો. આ ખૂબર શત્રુજિતને થતાં બેઆકળો થઈ પૂ-છવા લાગ્યો કે હે આલ્મણ ! તું જેવી હોય તેવી વાત કર ! તેપરથી તેણે કહ્યું કે તારા કુંવર ઋતુધ્વજને સરોવરમાં મગરે ગળ્યો તે મેં નજરો ન-જર જોયો છે. તે વખતે ત્યાં હું હતો. આ સાંભળી રાજ રોવા લાગ્યો. કેટલાકે કહ્યું કે આ વાત કદી ખરી ન હોય, એ જુડું બોલે છે. મદાલ-સાએ વેશ ધારીને બોલાવી પૂછ્યું કે તેની નિશાની શું છે ? તે બતાવ. મેં જે એઘાણી બાંધી છે, ત્યાં સુધી તે મરે નહીં, ત્યારે તેણે મણી છો-ડી બતાવ્યો કે, મદાલસાએ સત્ય માન્યું; ને તરત તેનું કાળજી ફાડી જીવ સુરસોકમાં ગયો. આ દૈત્ય પોતાની ધારેલી ધારણા પાર પડી સમજી રાજ થયો, અને પોતાના ભાઈનું વેર વળ્યું એમ સમજી આવતો થયો. શત્રુ-જિતે મદાલસાને મહેલ આવી જોયું તો તેને મરેલી દીદી, ત્યારે પુત્ર મ-રણનો નિશ્ચય થયો કે તરત મૂછા આવી ધરતીપર પડ્યો. છાતી, માથું, અને શરીર પૃથ્વીપર પછાડવા લાગ્યો. હાય હાય ! ગળ્ય થયો ! મારો વહાલો પુત્ર અને વાહાલી પુત્ર વધુ એ બને ગયાં ! હવે હું શું કરીશ ! હે દૈવ, તેં આ શું કર્યું ? એવી રીતે કડપાંત કરવા લાગ્યો. આખી ન-ગરી આ બનાવ જોઈ શોકાતુર થઈ. રાણીએ છાતીફાટ રૂદન કરવા લા-ગી. આ પ્રમાણે સર્વ ઠેકાણે અફસોસ અફસોસ વ્યાપી રહ્યો. મદાલસાના મડદાને અગ્નિસંસ્કાર કર્યો. સૌ શોક સાગરમાં ગરકાવ છે.

એટલામાં ઋતુધ્વજ આવ્યો. નગરીમાં પેસતાંજ સર્વ સ્થળે શુન્ય-કાર જેવું શાંત લાગ્યું. કોઈના ચહેરા ઉપર દુઃખ નહીં. નગરીમાં પેસ-તાંજ જેણે તેને જોયો તેઓ રાજન પાસે દોડતા આવી વધામણી આપી કે મહારાજ ! કુંવરજી તો આ આવ્યા. આ સાંભળી જેમ મડદામાં જીવ આવે ને સૌને આનંદ થાય તેમ થયું. એક તરફ ખુશી થઈ તો બીજી તરફ મદાલસા મરી જવાથી ઋતુધ્વજને ધણું લાગશે, ને તે કેમ રહી શકશે એ પણ વિચાર થયો; ત્યાં ઋતુધ્વજ આવી પહોંચ્યો. સર્વ સ્થળે ઉદાસી કેમ છે, આતું કારણ પૂછતાં યથાસ્થિત વાત કરી બતાવી. જેવું મદાલસાનું મરણ થયું સાંભળ્યું કે એકદમ વ્યાકુળ ચિત્તે રોવા લાગ્યો. મૂછા આવી ધરતીપર ઢળી પડ્યો. થોડી વારે શુદ્ધિ આવી, કે તરત સ્મ-શાનમાં જઈ મદાલસાની ચિતા ભસ્મ હતી, તેને પ્રદક્ષિણા કરી પોતાની મામરીમાં પોટલો બાંધી માથે લીધો. હા ! મદાલસા ક્યાં છે ? તું કેમ

બોલતી નથી ? અરે ! આમ દગો દેવામ ? અરે શું ! તું અમોલા લઘ-
 શ ? નહી, નહીં, પ્રિયાને આમ ધરે નહીં ! હે નારી ! કેમ બોલતી ન-
 થી ? સાધવી ! હે પતિવ્રતે ! જવાબ આપ ! આમ વારંવાર પોકારતો, પ-
 નિના સ્નેહમાં ગરકાવ રહેલો યોગી વેશે દેશેદેશ, પર્વતે પર્વત, નદીએ ન-
 દી, વને વન, તીર્થે તીર્થ, ગુફાએ ગુફાઓ અને સમુદ્રે સમુદ્ર પોતાની પ્રિય
 જામનીતુંજ રમરણ કરતો, અશ્રુપાત કરતો, ફરવા લાગ્યો. તેના માત-
 પ્રિતા અને સગા સહોદર વગેરેએ ધણું કહ્યું કે તને કહે તો મદાલસા
 જેવી હળર સ્ત્રીઓ પરણાવીએ; પણ તું પાછો ફર. તેણે કહ્યું, હું શું
 પાછો ફરું ? અને તો મદાલસા ભાવી આપો તો પાછો ફરું. અંતે કાંઈતું
 માન્યું નહીં, ત્યારે સૌ દીલમીર થતાં પાછાં ગયાં. ઋતુધ્વજે બધે ફરી
 એક વનમાં સામે ભરમનો પોટલો મૂકી આસન વાળી મદાલસાનું રમ-
 રણ કરતો બેઠો. હવે નાગ કુંવરો સવારે મિત્ર ન મળવાથી અયોધ્યે
 આવ્યા ત્યાં આવા માઠા સમાચાર સાંભળી મૂંઝામાં પડ્યા. શુદ્ધિ આવતાં
 રદન કરતા મિત્રની શોધ કરવા ચાલ્યા. ચાલતાં ચાલતાં ધણી મુદતે મે-
 ળાપ થયો. ઋતુધ્વજે કહ્યું, બાધ ! શું મદાલસાને ભાવ્યા છે ? નાગે કહ્યું,
 બાધ ! એ હવે ક્યાંથી આવે ? તમે રાજપાટ અને માતપિતા મૂકી આ
 શું કર્યું ! બાધ ! કહે તો, મદાલસા જેવી હળર લાવી આપું. પણ તમે
 ઊઠો. ઋતુધ્વજે કહ્યું, અરે ! ક્યાંય મદાલસા ન મળે ! હરિહર ને બ્રહ્મા
 મળીને ધડે તોપણ તેવી ન થાય. તમે તમારે મંદીર ખુશીથી જાઓ,
 અને સુખેથી આનંદમાં રહો. મને જ્યારે મદાલસા કહેશે, સ્વામીનાથ !
 પ્રધારો, ત્યારે હું મારો જોગ ઉતારીશ. એટલું કહી ભરમ ગાંસડી મૂકી
 આસન વાળી બેઠો. મદાલસા ! ઉઠ ઘેર જઈએ ! કેમ બોલતી નથી ? શું
 નિર્દય થઈ ? એવું ઘેલું ઘેલું બોલવા લાગ્યો. નાગપુત્રોએ ધણીએ ઉપાય
 કર્યો, પણ તેનું કાંઈ વળ્યું નહીં. અંતે તેઓએ પણ તે સાથે અનઉદક
 નહીં લેતાં રહેવાનો વિચાર કર્યો. તેણે પ્રથમ જઈ પોતાના પિતાને જ-
 ણાવ્યું કે, પિતાજી ! અમારો મિત્ર મદાલસાના કારણથી જોગી થયોછે
 તો અમને પણ જોગીજ સમજવા. અમે અમારી કાયા એમાંજ પાડી-
 શું. તેના પિતાએ કહ્યું, એમાં શું છે ? તમે આટલા દિવસ કેમ બો-
 લ્યા નહીં ? આ સિવાય બીજું પણ કામ હોય તો કહે. ફિકર ન કરો
 હું મદાલસાને લાવી આપીશ. ચાલો જઈ ત્રિપુરાસીને રીઝવીએ. એજ ક-
 પાળુ મદાલસાને લાવી દેશે.

આ સાંભળી નાગપુત્રો ખુશી થયા. અરજકે સાથે અનેક અપ્સ-
રાઓ લઈ જઈ ગાન, તાન અને નૃત્યથી બોળાશંભુને ખુશી કર્યા. શંભુ
પ્રસન્ન થઈ બોલ્યા, હે અરજક ! માગ, માગ. તારે જે ઇચ્છા હોય તે મા-
ગ, હું આપીશ. તેણે કહ્યું કે, પ્રભુ ! મદાલસા જીવતી થાય ! શંકરે 'ત-
યાસ્તુ' કહી કહ્યું કે, —તમે યમુનાજીને તીરે જઈ પિતૃશ્રાદ્ધ કરી ત્રણ પિંડ
આપજો. તેમાં મધ્યનો પિંડ બાંગળે, તેમાંથી ત્રણ ફેણનો ખગધારી ની-
કળશે. એટલું કહી શિવજી કૈલાસ પ્રત્યે પધાર્યા. અરજકે પોતાના કુંવરોને
ઋતુધ્વજને તેડી લાવવા મોકલ્યા, અને પોતે યમુનાજી શ્રાદ્ધ કરવા ગયો.
શ્રાદ્ધ કરી શિવજીના કહેવા પ્રમાણે કરતાં તેમાંથી મદાલસા પતિનું સ્મરણ
કરતી બહાર નીકળી. રસનાએ એક ઋતુધ્વજનુંજ રટણ લાગી રહ્યું હતું.
બહાર આવી બોલી હું ક્યાં આવી છું ? મારા પ્રાણનાથ ક્યાં ગયા ? સ્વા-
મીનાથ, કેમ બોલતા નથી ? શું મારી પરીક્ષા લે છે ? આમ બોલતી
બેબાકળી થઈ આગુઆગુ જોવા લાગી. અરજકે કહ્યું, સતી ! ધીરજ રા-
ખો. એમ કહી પછી જે વાત બની હતી તે કહી બતાવી, ત્યારે મદા-
લસા તેને પાથે પડી દંડવત કર્યા અને કહ્યું કે, મારો પતિ જે વનમાં છે
તેની વાટ બતાવો. મારા પતિ જોગી થઈ ક્યાં બેઠા છે ? અરજકે કહ્યું, તું
મારી સાથે પાતાળમાં ચાલ, ત્યાં તારો પતિ તને મળશે. પછી નાગે પો-
તાને ઘેર તેડી જઈ સ્ત્રીઓની સાથે એકાંત સ્થળમાં રાખી સારી બરદાસ કરી.

નાગકુંવરો ઋતુધ્વજને ધણું ધણું સમજાવી અરજક પાસે લાવ્યા,
પરંતુ તેતો એક મદાલસાના સ્મરણ સિવાય કશી વાત પણ કરતો નથી.
આ પ્રમાણે તેને વિદેહી જેવો બનેલો જોઈ અરજક ધણું આશ્ચર્ય પામ્યો.
ઋતુધ્વજે તો સાંધી આગા માગી ઉઠી ચાલવા માંડ્યું, ત્યારે અરજકે ક-
હ્યું કે, તમે મનમાંથી શરમ છોડી તમારે મન પ્રસન્ન ગમે તે માગો. ઋ-
તુધ્વજે કહ્યું કે, હું જે માગું તે ઈર્ષ્યથી પણ ન દેવાય, ત્યારે વૃથા શું
માગું ? અરજકે કહ્યું, ભલે તમને જેથી સુખ થાય તે માગો. હું આપીશ.
આપરથી તેણે મદાલસા રાણીને માગી કે મને જે તે જીવતી કરી આપો
તો તેજ જોઈએ છીએ. અરજકે કહ્યું, રાજન ! પેલી કોટડી પાસે મદા-
લસા એવું નામ લઈ હાક મારો. જે તેમાં હશે તો બોલશે. જેવી હાક
મારી કે કોટડીનાં કમાડ બડાક દેતાં ઉધડી પજાં ને અંદરથી હાથ બેડી
મદાલસા નીકળી ઋતુધ્વજને ગળે બાઝી પડી. બંને થોડી વાર બોલ્યા ચા-
લ્યા વગર સ્તબ્ધ થઈ ગયાં. બંનેને હર્ષનાં અશ્રુ પડવા લાગ્યાં. આ જોઈ

નાગ મિત્રો પણ ધણા રાજ થયા. મિત્રોનો અને તેના પિતાને બંનેએ ધણો ઉપકાર માન્યો. પછી ત્યાંથી રજા લઈ અયોધ્યે ગયાં, ત્યાં માત-પિતા અને આખી નગરી તેમને આવ્યાં જોઈ ધણાં ખુશી થયાં. ઠેરઠેર આનંદ ઓછવ થઈ રહ્યો.

પાતાળકેતુ ફરીવાર અતિતનું રૂપ લઈ આવ્યો. તેની માર્ગે નાગે અને ઋતુધ્વજે નળી લીધી જે આ મદાલસાને મારનારો છે, પણ તેને નહીં મારતાં મૂકી દીધો. વળી એકવાર અતિતોને જમવાનું કહ્યું હતું તેમાં પણ અતિતના વેશે આવ્યો, અને સર્વ જોજન સામગ્રી માયા કરી ખાઈ ગયો. એ ઋતુધ્વજના નળીવામાં આવતાંજ તેના કેશ પકડી પૃથ્વીપર પછાડ્યો અને શીશ છેદી નાંખ્યું. તેવોજ ચીસ પાડતો મરણ પામ્યો. સર્વે ઠેકાણે જ્યજ્યકાર થયો, અને સૌ સુખી થયાં. પછી શત્રુજિત ઋતુધ્વજને રાજ સોંપી વનમાં તપ કરવા ગયો. ઋતુધ્વજે પ્રજા ને પુત્ર સમ પાળી તેની અત્યંત પ્રીતિ મેળવી પ્રજા આરો થયો. મદાલસા સદા પતિ સેવામાં પ્રવિષ્ટ રહેતી અને પોતાનો પતિવ્રતા ધર્મ પાળી પ્રેમમાં ગરક્ષવ રહેતી. ઋતુધ્વજનો પણ તેવોજ પ્રેમ હતો. આ જોડું કદી પણ વિચ્છેદ પડતું નહીં. આહા ! કેવો પતિ પત્નિમાં પ્રેમ ! ધન્ય છે દંપતી તમોને અને તમારા પ્રેમને ! ભારતભૂમિની ભામનિઓ ! તમારામાં આવો પ્રેમ ફરી ક્યારે પ્રગટ થશે ? હે ઈશ ! તું એમને આવી પ્રેરણા કર. જેથી તેમનો સંસાર સુખરૂપ થાય અને જન્મ લેખે લાગે.

તારામતિ.

પતિવ્રતા સ્ત્રીનો પતિપર અચળ પ્રેમ હોય છે. તે સુખ દુઃખમાં પણ સરખી પ્રીતિ રાખે છે. ગમે તો પતિ તરફથી અનેક દુઃખો આવી પડે, ગમે તો તિરસ્કાર કે વિયોગ થાય તો પણ પોતાની નેક ટેક છોડી પ્રીતિમાં અભાવો લાવી પોતાની સાધુતાનો જંગ કરતી નથી. તારા પણ તેવીજ સ્ત્રી હતી. તેને પતિને લીધે ધણું સંકટ સોસતું પડ્યું છે. પારકે ઘેર વેચાઈ દાસીપણું કરવું પડ્યું છે. વિયોગ થયો, શીર કપાવાનો વખત આવ્યો તોપણ તે સદા પતિપર એકજ તરેહનો ભાવ રાખી રહી છે, અને પોતાનું પાતિવ્રત સાચવ્યું છે. આ સાધ્વી સ્ત્રીના પતિનું નામ હરિશ્ચંદ્ર જે મહા સત્યવ્રતને માટે પંકાયો છે. હરિશ્ચંદ્ર રાજાએ પોતાના કુળ

ગુરે વિશ્વામિત્ર ઋષિને પોતાનું રાજપાટ, ધન, માલ મિલકત, વગેરે સર્વ-સ્વ આપી દઇ ફક્ત સ્ત્રી પુરુષ અને એક બાળક એ ત્રણ વસ્તુ સહિત બહાર નીકળ્યાં. આ પ્રમાણે બધું દાનમાં અર્પણ કર્યું પણ ઉપર દક્ષિણા જોઇએ, ન્તે, આપવા પોતા પાસે કંઈ મળે નહીં, સારે છેવટ પોતાની સ્ત્રીને કાશીમાં એક બ્રાહ્મણને ત્યાં વેચી અને પોતે ત્યાંના એક ચંડાળને ત્યાં મોકલ રહી તૈનાથી જે દ્રવ્ય આવ્યું તે ઋષિને દક્ષિણા તરીકે આપ્યું. અને પોતાનું વચન સત્ય કર્યું.

હરિશ્ચંદ્ર રાજ પોતાના ધણી ચંડાળના તરફથી ત્યાંના મશાણમાં જે શય બાળવા આવે તેના પરનું વસ્ત્ર અને કર લેવા રજો હતો. આ પ્રમાણે તેમનું કામ કરતાં ધણીક કાળ વિત્યો, તેમાં સ્ત્રી પુરુષ બંને કોઇ કોઇને મળ્યાં નહોતાં. બંને એક નિઠાથી પોતાના ધણીનું કામ બળવવામાં પ્રવિણ રહેતાં. આમ વચમાં ધણી કાળ જવાથી અને દુઃખી હાલત થઈ જવાથી તે બંનેમાં કોઇ કોઇને ઓળખતું નહોતું. આવી દશાએ તેઓ પહેલાંનાં હતાં તો પણ તેણે પોતાની નેક ટેક છોડી નહોતી કે મન બગાડ્યું નથી. એક વખતે ઇશ્વર ઇચ્છાથી તારાના પુત્ર રોહિતને અધરાત્રે સર્પ ડંશ થયો અને તત્કાળ મરી ગયો. દુઃખમાં દુઃખ આવી પડ્યું. જે બિચારી પુત્રનું મુખ જોઇને આશાએ દિવસો કાઢતી હતી, તે આશા પણ નિષ્ફળ થઈ. માથે દુઃખના ડુંગરા ઉગવા લાગ્યા. આ આવી પડેલા દુઃખથી પુત્રને જોળામાં લઇ મહા છાતીફાડ કદખાંત કરી રૂદન કરવા લાગી. અરેરે ! આ શું ગળખ ! હાય, હાય ! હું હવે નિરાધાર થઇ ! અરે ! મારો હૈયાધારણ નાશ પામ્યો ! અરે ! હું હવે શું કરીશ ! હું ક્યાં જાઉં ? અરે ! દુષ્ટ સર્પ ! તેં આવા કોમળ નિરપરાધી બાળકનો જીવ કેમ લીધો ? આથી તને શું ફળ મળશે ? શું અપરાધ વગરના લોકને પણ દુઃખ દેવું એજ કુર પ્રાણીઓનો સ્વભાવ છે ! સર્પરાજ ! ક્યાં ગયો ? મને પણ તું ડંસ કર, તેથી અમે બંને મા દીકરાને ધણો અંતરાય પડે નહીં. પ્રિય પુત્ર ! એકવાર બોલ ! મને નિરાધાર મૂંઝી ક્યાં જાય છે ? તારા વિના બીજા કોનું સુંદર હસ્તુમુખ જોઈ તારા પિતાના વિયોગનું દુઃખ વિશારીશ ? પુત્ર ! ઉઠ ! એકવાર કાલું કાલું બોલી ઉત્તર આપ. નહીંતો પુત્ર ! હું પણ તારી પાછળ આવું છું ! આ પ્રમાણે રમશાનમાં પુત્રને જોળામાં લઇ વિલાપ કરતી બેઠેલી સ્ત્રીને જોઇને, હરિશ્ચંદ્રે આવીને કહ્યું, અરે ! તું કોણ છે ? આ અધરાત્રીને સમયે ક્યાંથી આવી છે ? શું મારા

ધણીનો કર આપ્યા વગર તારા પુત્રના શયને બાળવા ઈચ્છે છે? હું મારા ધણીનો કર ઉધરાવવા માટેજ આ રમશાનની ચોકી તરવાર લઇ કંઈ છું, માટે તું પ્રથમ કર આપ. પછી તારા પુત્રને બાળજે. તારામતિ આવાં વચન સાંભળી નિશ્વાસ નાંખી બોલી કે, મારી પાસે કર આપવાને કંઈ નથી. માટે દયા કરી મારા પુત્રને બાળવાની રજા આપો. અરે રે! સર્વ રાજાઓમાં શ્રેષ્ઠ સત્યવાદી હરિશ્ચંદ્ર રાજાની સ્ત્રી ક્યાં, અને આ વિકટ દશા ક્યાં! અરે! આ દશામાં મારા પુત્રને બાળવાને માટે રમશાનનો કર આપવાને પણ શક્તિમાન નથી. આહા! દૈવની ગતિ વિચિત્ર છે! હો દૈવ! તું કરે તે ખરું!

આવાં વચન રાજાએ સાંભળ્યાં કે તે મૂર્છિત થઇ પૃથ્વીપર પડ્યો. ધણીવારે સંજા આવી, સારે સ્ત્રી સામું જોતાં ફરી મૂર્છાગત થયો. કેટલીક વારે ચૈતન્ય આવ્યા પછી હરિશ્ચંદ્ર દુઃખથી વિલાપ કરવા લાગ્યો. પુત્ર! તું ક્યાં અંતરધ્યાન થયો! તારી બિચારી માતા સામું દયા વિનાનો થઇ કેમ જોતો નથી? પ્રિય પુત્ર! એકવાર મનોહર આનંદ આપનારી મધુરી કોમળ વાણી બોલ! આ તારી માતાને ધન્ય છે, કે આજ સુધી તારા બોલ સાંભળવાના સુખનો અનુભવ કર્યો, પરંતુ મેંતો તારા બોલ આગળ સાંભળેલા, તે યાદ કરી આટલા રોજ કાઢ્યા. આ સમયે તું મને મળ્યો છે. પરંતુ એક વચન પણ બોલતો નથી. જીવન આધાર! તારા પિતા સામી એકવાર દૃષ્ટી કર! નહીં તો હું તને થોડા વખતમાંજ સ્વર્ગમાં બેજો થઈશ. આ પ્રમાણે ઘણો વિલાપ કરી, નિશ્વાસ નાંખી પોતાની સ્ત્રીને કહું, પ્રિયા! તું તારા જે પ્રાણનાથનું સ્મરણ કરે છે, તેજ વજ્રમય હૃદયનો આ હું હરિશ્ચંદ્ર છું. હે પ્રભુ! માંડે રાજાપણું ક્યાં! અને આ ચંડાળની ચાકરી ક્યાં! મારા જેવો કોઈ પણ પૃથ્વીમાં દુઃખીઓ હશે નહીં. પ્રિયા! તું મારા પ્રાણથી પણ પ્રિય છે, અને આ મારો પુત્ર પણ મારા પ્રાણથી અધિક છે, તોપણ હું મારા ધણીનો કર લેવાને ચૂકીશ નહીં. જે પોતાના શરીર, સગા, પુત્ર, કે સ્ત્રી સારૂ પોતાના ધણીનું અહિત કરે છે, તે મહા અધમમાં અધમ ગણાય છે. માટે તું જ, બ્રાહ્મણ અગર બીજા કોઈ પાસેથી યાચના કરી માંડે પોપણ કરનાર ચંડાળનો કર આપ, કે તેથી મારો ધર્મ સચવાય.

તારામતિ પોતાના સ્વામીના કહેવા પ્રમાણે ધીરજ નહી છોડતાં કાશી તરફ ચાલી. રસ્તામાં કોઈ મુઝેલ બાળક પડેલું દીડું તેને પોતે દયાથી

ઉપાડી જોવા લાગી. તેટલામાં પાછળથી સિપાઇઓ દોડતા આવ્યા, ને તેને પકડી લીધી; ને કહેવા લાગ્યા કે આજ સ્ત્રી રાજના બાળકને મારનારી છે. માટે તેને પકડી રાજ પાસે લઈ ચાલો. આ પ્રમાણે બોલી પકડી રાજ પાસે લાવ્યા. રાજ્યએ જાણ્યું કે આજ સ્ત્રી મારા બાળકને મારનારી છે. માટે તેને ફાંસીએ ચડાવો. ફાંસી દેવાને કાળસેન ચંડાળને હુકમ કર્યો. એ ચંડાળે નોકર હરિશ્ચંદ્રપર હુકમ કર્યો. હરિશ્ચંદ્ર રાજ્યએ જાણ્યું કે આ મારી સ્ત્રી નિરપરાધી છે. તોપણ પોતાના ધણીનો હુકમ બંગ કેમ થાય ? એમ વિચારી તેણે તારામતિને મારવા તરવાર ખુદી કરી. તે વખતે સ્ત્રીએ કહ્યું કે,—“પ્રાણપતિ ! તમારા હાથથી નાખેલી તરવાર ગળામાં મોતીની માળા જેવી લાગશે. માટે ચિંતાતુર ન થતાં તરત ધા કરો. રાજ્યએ કહ્યું કે, બો મેં નિષ્કપટ થઈ મારા ધણીની આજ્ઞા પાળી છે તો આપણું ઇશ્વર કલ્યાણ કરશે. આપણે સૌ થોડા વખતમાં સ્વર્ગમાં એકઠાં થઈશું. આ ખડગ આપણા વિયોગને વધારેવાર સહન કરશે નહીં.” આ પ્રમાણે બોલી જેવી તરવાર ઉગામી ધા કરવા જાય છે, તેટલામાં સાક્ષાત્ શ્રદ્ધા, વિષ્ણુ અને મહેશે આવી હાથ પકડ્યો, અને કહ્યું, હે રાજન ! તું પ્રાણુ જતાં સુધી પણ તારો ધર્મ ચૂક્યો નથી, તેથી તને ધન્ય છે ! ધન્ય છે ! એટલું બોલી તેને કેટલાંક વરદાન આપ્યાં, અને પુત્રને સજીવન કર્યો. તેઓ સૌ પાછાં રાજધાનીમાં ગયાં ને સુખથી દિવસો ગાળ્યા. આહા ! સ્ત્રી પુરુષની સત્યતા માટે કેટલી ટેક ! અરે ધન્ય છે ! તારામતિ, તારા પતિ-પરના નિર્મળ પ્રેમને ! કે પોતે અને પુત્ર પતિને માટે વેચાયાં, પતિને માટે અનેક પ્રકારથી ખાવાપીવા અને વસ્ત્ર વગેરેથી પીડા ભોગવી, પુત્રવિયોગ થયો, છેવટ પતિ હાથે તરવારથી કટકા થવાને પણ તૈયાર થઈ. આટલું બધું દુઃખ પડવા છતાં પણ તેની પતિ તરફના પ્રેમની દોરી કહી તૂટી નહોતી. આ સાધ્વી સ્ત્રી પારકે ઘેર વેચાઈ દાસી બની હતી, તોપણ તેણે પોતાનું શીળવ્રત બંગ થવા દીધું નહોતું. તેમ પતિપર જરા પણ અભાવ ન આવતાં પ્રેમ અને પાતિવ્રત્યમાં અટળ અને અચળ રહી હતી. આહા ! સાધ્વી તારા જન્મને ધન્ય છે, કે તે તારો ધર્મ એક ટેક રાખી બરાબર બજાવ્યો. અને પતિનું વચન પણ સત્ય કરવામાં સહાયતા કરી, તે તારી ફરજ બજાવી. અરે ! આવી સ્ત્રીને ધન્ય છે !

સુભદ્રા.

આ સાધવી શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની બેન થાય. તેનો વિવાહ પાંડુયુગ અર્જુન સાથે કર્યો હતો. સોનું અને સુગંધ કદી સાથે ન હોય, અને હોમ તો પછી તેનાં શું વખાણ કરવાં ! તેમ આ જોડું સોનું ને સુગંધ સાથે મળ્યા જેવું જોડાયું હતું. જેવી સુભદ્રા રૂપ ગુણે અને માન વગેરેમાં સંપૂર્ણ હતી, તેમ અર્જુન પણ તેવાજ હતા. આ પતિ પત્નીનું જોડું સર્વ પ્રકારે યોગ્યજ મળ્યું હતું. બંનેમાં પરસ્પર પ્રેમ ધણીજ હતો. એક વખતે સનકાદિ ઋષિ સર્વ સ્ત્રીઓનો પતિવ્રતા ધર્મ જોતા જોતા સુભદ્રાનું સતીત્વ સાંભળી તેમના પવિત્ર સ્થાને આવ્યા. સતીએ તે મહાત્માનું યથાવિધિ પૂજન કરી, નમસ્કાર કર્યા અને ભોજન કરાવ્યું. નમસ્કાર કરતાં તેના કપાળનો ચાંડલો ઋષિના અંચલે ચોપડાયો. આ જોઈ અન્ય સ્ત્રીઓએ તેનાપર આળ ચડાવ્યું. સુભદ્રા ખરેખર સતી હતી. તેણે કહ્યું, હું પતિ સેવા અને ઈશ્વર ભક્તિ સિવાય બીજું કશું જાણતી નથી. ત્યારે તે સ્ત્રીઓએ કહ્યું કે; જો તું સતી હોય તો તારું સતીત્વ બતાવ ! આ પરથી સુભદ્રાએ સૂર્યનારાયણની આરાધના કરી કે, હે જગતના શાક્ષીરૂપ પ્રભુ ! જો હું શુદ્ધ પતિવ્રતા હોઉં તો મને આ કલંકથી મુક્ત કરો ! સૂર્યદેવે કહ્યું, હે સતી ! તું સુંઝા માં ! આજ સૂર્ય ઉગતા પહેલાં આ નગરીના ચારે દરવાજા બંધ થઈ જશે. ત્યારે જો ખરી સતી હશે, તેજ ચાળણીએ કાચા સૂતરનો તાંતણો બાંધી ફૂવામાંથી પાણી કાઢી દરવાજાને છાંટશે અને દરવાજા તેથી ઉઘડશે. તે તારા સિવાય કોઈથી બનશે નહીં. તે પ્રસંગે તું ખરી સતી દરશે.

સૂર્યદેવના કહેવા પ્રમાણેજ શહેરના દરવાજા બંધ થયા. ઢંઢેરો પીટાયો કે જો સતી સ્ત્રી હોય તેણે આ ચાળણીને કાચા સૂતરનો તાંતણો બાંધી ફૂવામાંથી પાણી સીંચી દરવાજાને છાંટવું.

આ પરથી ઘણીક સ્ત્રીઓ બેળી થઈ. એ પ્રમાણે કરવા માંડ્યું પણ કોઈથી તેમ થયું નહીં. ત્યારે સતી સુભદ્રાએ આવી સૂર્યનારાયણની પ્રાર્થના કરી ચાળણીને કાચા સૂતરનો તાંતણો બાંધી ફૂવામાંથી તે વડે પાણી સિંચવાનું કર્યું, ત્યારે સ્ત્રીઓ હસવા લાગી કે શું આનાથી નીકળશે ? પણ તે તો ખરી સતી હતી. તેથી જેવું તે પ્રમાણે તેણે કર્યું કે પાણી નીકળ્યું, અને ત્રણ દરવાજાને છાંટ્યું કે બગાડ કરતાં ત્રણે ઉઘડી પડ્યાં, આ

નેઠ સૌ આશ્ચર્ય ધ્યાનમાં અને સતીનાં સૌ વખાણ કરવા લાગ્યા. ચોથા દરવાજાને બંધ રાખ્યો. તે એવા કારણથી કે, વખતે કોઈ સ્ત્રી બહાર ગામ ગયેલ હોય ને તે આવે ત્યારે એમ કહેશે કે એમાં શું? એતો હું હોત તો તે પ્રમાણે કરી દરવાજા ઉઘાડત. આવો ખોટો ગર્વ કરે તે માટે પરીક્ષા લેવા 'સાર બંધ રાખ્યો, પણ તે કોઈ બીજી સ્ત્રીથી ઉઘડ્યો નથી. આજે પણ ચંપાતગરીમાં સતી સુભદ્રાનું ચરિત્ર ગવાય છે તેમાં આ વાત આવે છે.

આ સતીને પેટે મહા પરાક્રમી અને ધીરવીર પુત્ર અભિમન્યુ જન્મ્યો. તે નાની વયમાંજ મહાભારત જેવી મોટી લડાઈમાં સાત કોડાની લડાઈ લડ્યો. તેમાં તેણે પેતાનું વીરપણું બતાવી આપ્યું છે. સાત કોડાની લડાઈનું જ્ઞાન તેને માતાના ગર્ભમાંજ થયું હતું એવું મહાભારતમાં જણાવેલું છે. જ્યારે અભિમન્યુ લડતાં રણમાં પડ્યો, ત્યારે સુભદ્રાએ ધણોજ વિલાપ કર્યો. જે સાંભળીને મોટા મોટા ધીરવીર અને કડાણ કાળજના પુરોનાં હૃદય પણ પીગળી ગયાં હતાં. અને તડોતડ હૃદયાર છોડી સ્તબ્ધ બની અશ્રુપાત કરવા લાગ્યા હતા. આવા તેના આકંદથી કૌરવ પાંડવ બંનેના લશ્કરમાં હાહાકાર આપી રહ્યો હતો. તેના વિલાપથી ભ્રમી જવા મહાભયવીર પુરૂષે પ્રતિજ્ઞા કરી કે જેણે અભિમન્યુને માર્યો છે, તેને આજ સાંજ સુધીમાં મારી તેનું લોહી પીઉં તોજ મારે જીવું, નહીં તો મારે બળી મરવું. તેનાજ અત્યંત વિલાપથી અર્જુન જેવા પાણ્ડવળી અને તમામ સૈન્યને મહાશૂર ઉત્પન્ન થયું. તેણે કરી કૌરવોનો સંહાર થયો.

સાધ્વી સુભદ્રામાં પ્રાર્થનાક્રિક ઉચ્ચ ભાવ ધણોજ વખાણવા લાયક હતો. એવું તેના વિલાપ સમયનાં વચનોથી જણાઈ આવે છે. તેણે વિલાપ કરતાં કહ્યું છે કે,—“હે વત્સ! સંયતવ્રત મુનિયો બ્રહ્મચર્યથી, અને પુરૂષો એક પત્નિ પરિગ્રહથી જે ગતિ મેળવે છે, તે ગતિ તમે મેળવો. બૂપાણો, સરદારો, અને ચાર વર્ણના મનુષ્યો પુણ્યના સંરક્ષણથી જે સનાતન ગતિને મેળવે છે, તે ગતિને તમે મેળવો. જેઓ ગરીબપર દયા દેખાડે છે, જેઓ સત્ય સંવિભાગ કરે છે, જેઓ પિશુનતાથી નિવૃત્ત થાય છે, જેઓ સર્વદા યજ્ઞાનુષ્ઠાન, ધર્માનુશીલન, અને ગુરુ સેવામાં લાગેલા છે, અતિથિઓ જેની પાસેથી વિમૂખ થતા નથી, જેઓ ધણા કષ્ટમાં પડ્યા છતાં, અને પુત્ર શોકાગ્નિમાં દગ્ધ થવા છતાં, પોતાની ધીરજથી રક્ષા કરે છે, જેઓ

સર્વદા માયાપત્ની સેવામાં લાગેલા છે, અને જેઓ પોતાની પત્નિમાં નિરત હોયછે, જેઓ મત્સર વગરના થઇને સર્વ ચાકરોના પ્રતિ સમદષ્ટિ રાખેછે, અને સર્વ શાસ્ત્રજ્ઞ જ્ઞાનવૃક્ષ, જીતેન્દ્રિય સાધુઓ વગેરેને જે ગતિ મળેછે, તે ગતિ તમોને પણ મળે.” આહા !! શું ઉચ્ચભાવ !

સતી સુભદ્રા અને સતી દ્રૌપદી એ બંને એકજ સંબંધમાં હતાં, પણ તેમાં કોઇ દિવસે પણ જશ વિક્ષેપ જેવું થયું નથી. તેમજ કુંતાજી જેવાં સાધ્વી સાસુજીને પણ કોઇ પ્રસંગે જરા કટુ વચન કહ્યું નથી. તે સદા સાસુજીની આજ્ઞાને અનુસરીને ચાલતાં, અને માન્ય રાખી સેવા કરતાં. સુભદ્રા પણ પોતાની પુત્ર વધૂ ઉત્તરાકુંવરીનાપર પણ પોતાની દીકરીના જેવો ભાવ રાખી રાજી રાખતી. તેમજ કુટુંબ પ્રત્યે કદી કડવી થતી નહીં. વગેરે તેમની વર્તણૂક ઉત્તમ હતી.

આહા ! ધન્ય છે માતાદેવકીજીને, કે જેના પેટે આવું પુત્રી રત્ન પેદા થયું !

લક્ષ્મીજી.

આ દેવી સાક્ષાત્ શક્તિ સ્વરૂપ દેવી હતાં. તેનો જન્મ ભૃગુઋષિને ત્યાં થયો હતો. આ સતી બાલકાળથીજ ચતુર, હુશિયાર અને યુદ્ધિવાન હતાં. અર્ધાચીન કાળમાં જેમ કેટલાક પોતાની પુત્રીમાં ઉત્તમ યુદ્ધિ લક્ષણ જણાતાં છતાં તેમને કેળવણી આપી સદ્ગુણી બનાવવામાં બેદરકાર રહેછે, તેમ પ્રાચીનકાળમાં નહોતું. પ્રાચીનકાળમાં તો માયાપો પોતાનાં બાળકોને ધર્મ નીતિવાળી કેળવણી આપી ઉત્તમ લક્ષણવાળાં બનાવવાને ઘણી કાળજી રાખતાં. તે નીતિ નિયમાનુસાર ઋષિએ લક્ષ્મીજીને અનેક ધર્મ શાસ્ત્રોતું અધ્યયન કરાવી મહા ધર્મ, નીતિવાળાં અને સદ્ગુણી કર્યા હતાં. જેવાં આ સતી જ્ઞાનમાં અલૌકિક હતાં તેવાંજ તે સદ્ગુણી, સ્વરૂપે સુંદર, તેજસ્વી, અને મનોહર હતાં. આ દેવીમાં અલૌકિક શક્તિ અને સદ્ગુણ જોઇ બીજા ઋષિમુનિઓ તેને સાક્ષાત્ દેવીનો અવતાર છે, એમ ગણી માન આપતા. ભૃગુઋષિને ત્યાં આવું પુત્રિરત્ન પેદા થવાથી તેના હર્ષનો પણ પાર નહોતો. તેના આશ્રમમાં પણ લક્ષ્મીજીના જન્મ પછી સર્વ ઠેકાણે અલૌકિકજ દેખાવ નજરે પડવા લાગ્યો હતો. આશ્રમમાં ઋષિ મુનિઓ અને પશુપક્ષીઓ સર્વ આનંદમય દીશતાં હતાં. વનની શોભા પણ અધિક

અધિક થવા લાગી હતી. આ સર્વ રચનાથી આશ્ચર્યાશ્ચર્યા યોગીઓ અને મુનિઓ પ્રસન્ન થિતે ધ્યાન, ધારણા અને યોગ સાધના કરવા આવવા લાગ્યા. એક વખતે આશ્રમનો પ્રભાવ સાંભળી મહામુનિ નારદજી ભૃગુઋષિને ત્યાં આવી. ઋષિએ આ મુનિનો ઘણી પ્રકારે સત્કાર કર્યો. આ વખતે લક્ષ્મીજી પોતાની સખીઓ સાથે આશ્રમમાં રમતાં હતાં. તે મુનિની નજરે પડ્યાં. મુનિ લક્ષ્મીજીનું તેજ, અને લક્ષણ જોઈ ઘણા પ્રસન્ન થયા. તેણે વિચાર્યું કે આ પુત્રી ખરેખર ઈશ્વરી સ્વરૂપ છે, અને તેનો વિવાહ શ્રીવિષ્ણુ ભગવાન સાથે કરવો યોગ્ય છે. એમ ધારી પોતાના મનની વાત તેણે ભૃગુઋષિને જણાવી કે, ઋષિ ! આ તમારી પુત્રી ખરેખર શક્તિ રૂપ છે. એ તેનાં રૂપ, તેજ અને લક્ષણથી સિદ્ધ થાય છે. માટે તેનો વિવાહ તો શ્રી વિષ્ણુભગવાન સાથે થવો જોઈએ. આ સાંભળી ઋષિએ તેમ કરવા હા પાડી. નારદમુનિ સાંથી ચાલી જ્યાં શ્રીવિષ્ણુ ભગવાન હતા ત્યાં આવ્યા અને કહ્યું જે તમારી અર્ધાંગના થવાને લાયક કન્યા ભૃગુઋષિને ત્યાં ઉપનિષદ થયેલ છે; માટે તેને શાસ્ત્રવિધિએ લગ્ન કરી ગ્રહણ કરો.

શ્રી વિષ્ણુભગવાનની મહત્તા મોટી હતી. તેમના હાથમાં જેમ રાજા બળ હતું, તેમજ તેમાં આત્મબળ પણ અધિક હતું. તેમનામાં પ્રાણી માનવનું પાલન કરવાની પ્રૌઢ શક્તિ હતી. અને સમય સુચકતા પણ પ્રબળ હતી. પ્રાચીનકાળે પોતાને યોગ્ય પત્ની શોધી પરણવું એમ હતું. નહીં કે ગમે તેવી અને ગમે તેટલી લાવી ઘરમાં બેસારી દેવી એટલે થયું કે મોટા કહેવાતા કુળમાંથી લાવી પરણવી, એમ નહોતું. તે કાળે તો સ્ત્રી રત્ન **દુષ્કુલાદપિ** એટલે નકારા કુળમાંથી પણ સ્ત્રી રત્ન લેવું. એવો અને મનુ ભગવાનના ધર્મશાસ્ત્ર પ્રમાણે એક પતિવ્રતનો સર્વોત્તમ ધર્મ માન્ય હતો. તે પ્રમાણેજ શ્રી વિષ્ણુભગવાને પણ પોતાની સ્ત્રી શોધવાની તજવીજ નારદમુનિ મારફતે કરાવી હતી. નારદમુનિએ તજવીજ કરતાં શ્રી વિષ્ણુભગવાનને સર્વ પ્રકારે યોગ્ય લક્ષ્મીજીને ભૃગુઋષિને ત્યાં શોધી કાઢ્યાં. નારદમુનિએ લક્ષ્મીજી વિશે વાત કરી એટલે શ્રી વિષ્ણુભગવાન ભૃગુઋષિનો આશ્રમ સમુદ્ર કિનારે વનમાં હતો ત્યાં જતે નિહાળવાને ગયા. લક્ષ્મીજી સર્વ પ્રકારે પોતાને યોગ્ય છે એવી ખાત્રી કરી તેને વરવાનો તેમણે નિશ્ચય કર્યો. ઋષિ પણ શ્રી વિષ્ણુભગવાન સાથે પોતાની પુત્રીનો સંબંધ થવાથી ઘણા ખુશી થયા. શ્રી વિષ્ણુભગવાન પોતાની સાથે અનેક દેવતાઓ, શંકર અને બ્રહ્માદિ સહિત ઋષિને ત્યાં પરણવા આવ્યા. ઋષિએ શાસ્ત્રવિધિથી કન્યા-

જ્ઞાન દીધું. આ જોડું સર્વ પ્રકારે યોગ્ય જોડાવાથી સર્વ દેવમંડળ ઘણું ખુ-
શી થયું. આ જોડું મોટી વયે પરસ્પરની પ્રસન્નતાથી પરબંધુ હતું, તેથી
તેમના વચ્ચે પ્રીતિની સુદૃઢ ગાંઠ ગુંથાઇ હતી.

લક્ષ્મીજી પરબંધુ પછી પતિની અદર્શિય સેવામાં રહેવા લાગ્યાં. તે
પતિને પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્રિય થઈ પડ્યાં હતાં. તેમજ તેને પોતાના
પતિ પ્રાણ કરતાં અધિક પ્રિય હતા. શ્રી વિષ્ણુભગવાને મહેનત કરી લ-
ક્ષ્મીજીને કેટલુંક વિશેષ જ્ઞાન આપી આત્મજ્ઞાન વગેરેમાં કુશળ કર્યાં હતાં,
તેથી તેનામાં કેટલીક શક્તિ વધી હતી. લક્ષ્મીજી વિષ્ણુ ભગવાનની ખી-
જી પ્રતિમા હતી; કેમકે તેનામાં નીતિ, સત્ય, ન્યાય, વિજ્ઞાન, સમયસુ-
ચકતા, આત્મજ્ઞાન અને સંવાદ પ્રશ્નોત્તર કરવાના ગુણો તેના જેવાજ હતા.
વિષ્ણુભગવાને પોતાની સ્ત્રી પ્રત્યે કેમ વર્તવું; કેવા સહવાસથી રહેવું, તથા
તે કેવી રીતે સમજે, સુધરે અને ઐકાત્મ થાય એ સર્વ તેણે લક્ષ્મીજી
સંબંધે સાચવ્યું હતું; તેથી તે સ્ત્રી નીતિમાં શ્રેષ્ઠ યોગ્યતાને પામ્યાં હતાં.
લક્ષ્મીજી પણ પોતાના સ્ત્રીધર્મ પ્રમાણે પતિ પ્રત્યે વર્તતાં. તે ગાયનકળામાં
શ્રણું કુશળ હતાં. એ જ્ઞાન તેણે પોતાના પતિ શ્રી વિષ્ણુભગવાન પાસેથી
મેળવ્યું હતું. આ સતી ગૃહ કાર્યમાંથી પરવાર્યા પછી સ્ત્રીસમાજમાં જઈ
સતી સ્ત્રીઓનાં સરિત્રોનો ઉપદેશ આપી તેના ધર્મનું જ્ઞાન તેમના હૃદયમાં
ઠસાવવા પ્રયત્ન કરતાં, અને તેમની શંકાઓનું સમાધાન કરી સંતોષ
પમાડતાં. તેમજ પતિ સાથે મહાત્માઓની સમામાં જઈ શાસ્ત્ર ચર્ચામાં
ભાગ લેતાં. એવાં એ વિદ્યા, કળા, ગાયન, ધર્મનીતિ વગેરેમાં કુશળ હતાં.

શ્રી વિષ્ણુભગવાનને લક્ષ્મીજી ઘણાં પ્રિય હતાં તેથી તેમનું વચન કદી
તેઓ ભંગ કરતા નહીં. એક વખતે સર્વ દેવો સાથે વિમાનમાં બેસી જતાં
હતાં. હાં રસ્તામાં એક રમણિય મનહર વન લક્ષ્મીજીએ જોયું. આ વનની
રમણિયતા જોઈ સતી ઘણાં ખુશી થયાં. તેણે પોતાના પ્રાણપતિને જણા-
વ્યું. પ્રાણનાથ ! આ વન મનને શાંત કરે એવું છે, માટે થોડો વખત
અહીં વિશ્રાંતિ લઇએ. સતીના કહેવાપરથી શ્રીવિષ્ણુએ સર્વ દેવો સહિત
સુકામ રાખ્યો. આ વનની ભવ્યતા અને સુંદરતા જોઇ લક્ષ્મીજીને અહીં ન-
ગરી રચાવી રહેવાની ઇચ્છા થવાથી વિષ્ણુએ વિશ્વકર્મા પાસે ભવ્ય રચ-
નાવાળી નગરી રચાવી. તે નગરી આજુબાજુના તીર્થક્ષેત્રોમાંથી જૈતમ
ઋષિ જેવા વિદ્વાન પવિત્ર બ્રાહ્મણોને બોલાવી અર્પણ કરી. એ ઋષિ બ્રા-
હ્મણોની જીવિકા માટે વાણીઆ, સોની વગેરે ધંધો કરનારી જ્ઞાતોને ઉત્પન્ન

કરી જોડવાણુ કરી આપી, એ નગરીનું નામ લક્ષ્મીજીના નામ પરથી “શ્રીમાલનગર” પડ્યું. તેમાં રહેનારા તથા આહારો તે શ્રીમાળીઆહાર, શ્રીમાળી વાણિયા, શ્રીમાળી સોની કહેવાણા. આ સર્વ પ્રજાપર લક્ષ્મીજીની ઘણી કૃપા હતી. હાલ આ પ્રજા કાળે કરી ઘણા દેશોમાં વિખરાઇ જઇ વસી છે, પરંતુ એ સઘળાનું મૂળસ્થાન એ નગરી છે; અને તેમની ઇષ્ટ દેવી શ્રીમદ્લક્ષ્મી છે. આજે પણ એ સર્વ પ્રજા એ લક્ષ્મીજીને જ માને છે, પૂજે છે. એ નગરને હાલ બિનમાળ કરીને કહે છે. તે મારવાડમાં ઉદેપૂર, જોધપૂરની પાસે છે.

સતી લક્ષ્મીજી પ્રજા સુખાર્ય ધણું કાર્યો કરવામાં પ્રયત્ન કરતાં તેમજ પતિને સલાહ અને મદદ આપી તે પાસે કરાવતાં. દીન દુઃખીઓની દાઝ હૈયે ધરી તેમને સુખી કરતાં. તેનામાં રૂપ, ગુણ, અને દયાળુતા ઘણી હતી તેથી આજે પણ કહેવાય છે કે,—“આ બાધ તો લક્ષ્મી જેવી છે.” મતલબ કે તેના જેવા ગુણો છે. આવા તેના ઉત્કૃષ્ટ ગુણોથી તેને આર્ય પ્રજા આજે “દેવી” ગણી પૂજે છે, માને છે અને સ્મરણ કરે છે. ધરતી સર્વ સમૃદ્ધિનું મૂળ જે ધન—તેને લક્ષ્મીરૂપ માને છે. જેના ધરમાં ધન ધણું તેને લોકો લક્ષ્મીવાળો છે એમ કહે છે. એટલે તે લક્ષ્મીની કૃપાવાળો છે એમ કહેવાય છે. લક્ષ્મીની કૃપાને સૌ કોઇ પ્રજા ચાહે છે, પરંતુ આર્ય લોકોની તો પૂજ્ય દેવી છે. દીવાળીના એસતા નવા વર્ષે મોટી ધામધૂમ અને આનંદ ઓગળ્ય કરી લક્ષ્મી દેવીનું પૂજન કરવામાં આવે છે, આવી આવી એ મહાલક્ષ્મી દેવીની ઘણી મહત્તા છે. આ બધું તેણે પોતાના આત્મ બળથી જ મેળવ્યું હતું. દેવી તારા આત્મબળને ધન્ય છે ! તારો મહાન પ્રતાપ આર્ય દેશમાં સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો છે ! !

સતી પાર્વતીજી.

આ મહા સતી દક્ષપ્રજાપતિ જનક રાજાની પુત્રી થાય. જનક રાજાએ તેને બાળપણમાં વેદ, ન્યાય વિજ્ઞાન, યોગાભ્યાસ વગેરેનું શિક્ષણ આપ્યું હતું. આ શિક્ષણથી તે આગળ જતાં ધણું ઉત્કૃષ્ટ બુદ્ધિનાં નીકળી આવ્યાં. તેણે ઘણો વખત તપશ્રય કરી હતી. તેનો વિવાહ મહા પ્રભુ સદાશિવ સાથે કર્યો હતો. આ દેવી જાણે સદાશિવની બીજી મૂર્તિ હોય નહીં, તેમ જ્ઞાન ગુણે એક જ રૂપ હતાં. તેઓ વચ્ચે એટલો તો ગાઢો પ્રેમ હતો

કે તેઓ પરસ્પરની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરતાં નહીં; એટલુંજ નહીં પણ એ પ્રેમની ગાંઠ એટલી તો સુદૃઢ બની હતી કે, પોતાના પ્રીતિપાત્ર શિવજીને જે અનુકૂળ તેજ પોતાને અનુકૂળ અને જે તેને પ્રતિકૂળ તેજ પોતાને પ્રતિકૂળ હતું. એ સતીએ પતિની અનુકૂળતા માટે પોતાના પ્રિય પ્રાણની પણ દરકાર રાખી નથી. એવો તેમનો પ્રેમ સુદૃઢ હતો. દક્ષ પ્રજ્ઞપતિએ જ્યારે મહા યજ્ઞ કર્યો, ત્યારે તેણે સર્વ દેવોને આમંત્રણ કર્યું, પરંતુ શિવજીને દ્વેષથી કર્યું નહીં; તેમજ યજ્ઞ મંડપમાં તેમનું સ્થાન પણ કર્યું નહીં. આ પ્રમાણે પોતાના પતિ સદાશિવ તરફ પોતાના પિતાનો દ્વેષ જોઈ સતીને ઘણું મારું લાગ્યું. પતિનું થયેલું અપમાન સહન ન થઈ શકવાથી સતીએ જનકને કહ્યું કે:—

અતસ્તપોત્પન્નમિદં કલેવરં નંધારયિષ્યે શિતિકંઠગર્હિણઃ ! •

જગદસ્ય મોહાદ્ધિવિશુદ્ધિમંધસો જુગુપ્સિતસ્યોદ્ધરણં પ્રચક્ષતે. ॥

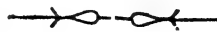
અર્થ—તું શિવજીનો દ્વેષ કરે છે, માટે તારાથી ઉત્પન્ન થયેલ આ કલેવર (શરીર) પણ મારા કામનું નથી. તેથી હું તેને છોડી દઉં છું. અરાગ્ય અને ભૂતથી અવાયું હોય, તો પછી તે ઝોટા કદાવું. એમ ધર્મશાસ્ત્ર કહે છે.

આ પ્રમાણે કહેતાંજ તેજ સ્થળે યોગબળે દેહનો ત્યાગ કરી પોતાના પતિવ્રત્ય ધર્મનું ગૌરવ બતાવી આપ્યું; એટલુંજ નહીં પણ ફરીથી એજ પતિને વરવા માટે શૈલ્ય રાજ હિમાચળની પવિત્ર પત્ની મેનાને પેટે જન્મ ધારણ કર્યો. માતા મેનાએ તેને બાળપણમાં તત્ત્વજ્ઞાન, પુરાણાદિ ધર્મશાસ્ત્રોનું તથા સ્ત્રી ધર્મ નીતિ, ગૃહકાજ અને સદાચરણ વગેરેનું શિક્ષણ આપ્યું હતું. તે જ્યારે યોગ્ય વયે આવ્યા ત્યારે પાઠશાળામાં કન્યાઓને શિક્ષણ આપવાને, તથા સ્ત્રીચરિત્રોનું ભાષણ આપી તેના સદ્ગુણોની ઉડી છાપ તેમના હૃદયમાં પાડવાને પ્રયત્ન કરતાં. તેમજ સ્ત્રી સમાજમાં જઈ સ્ત્રીઓને ધર્મ નીતિનો ઉપદેશ આપતાં. તે જ્યારે પરણવા લાયક ઉમરનાં થયાં ત્યારે પુનર્જન્મમાં પણ એજ પતિને વરવા માટે બાર વર્ષ સુધી દુષ્કર તપ કર્યું. છેવટ તપનું ફળ પ્રાપ્ત ન થવાથી ચિતા ખડકાવી તેમાં પોતાના કોમળ દેહની આહુતિ આપવા તૈયાર થયાં. તેટલામાં શિવજી પ્રલક્ષ આવી મળવાથી તેના મનને શાંતિ થઈ. શિવજીના આવ્યા પછી પાર્વતીજી શાસ્ત્ર વિધિએ પરણી પતિ સાથે કૈલાસ પ્રત્યે ગયાં. એ રીતે સ-

તીએ પોતાના સતીત્વ બળથી બંને જન્મમાં એજ સ્વામીની સંગિની થઇ રહેવાની સાર્થકતા સિદ્ધ કરી પોતાના પ્રેમની પવિત્રતા બતાવી આપી.

સદાશિવ પણ પત્ની પ્રેમમાં ઓછા ગુંથાયા નહોતા. બ્યારે સતીએ દેહ લાગુ કર્યો, સારે શંકરને તે ખબર મળતાંજ દક્ષ પ્રજ્ઞપતિને ત્યાં આવી તેના યજ્ઞનો ભંગ કરી દક્ષનું મસ્તક છેદી નાંખ્યું, આ વખતે તેને એટલો તો ક્રોધ ચડ્યો હતો કે ચારે તરફ ત્રાહે ત્રાહે થવા લાગ્યું. બ્યારે દેવોએ મળી સ્તુતિ કરી ત્યારે ક્રોધાગ્નિ શાંત થયો. સતીના દેહ ત્યાગથી તેને ઘણો શોક થયો. તેનાં અસ્તિત્વની પોટલી આંધી તીર્થે તીર્થ ફરી હિમાલયપર આવી બાર વર્ષ સૂધી અઘોર તપ કર્યું. છેવટ પોતાની પૂર્વ પત્નીને પરણ્યા. ખરેખર આનું નામજ પ્રેમ ! આવાં પ્રેમાળુ જોડાંને ધન્ય છે, કે જેઓ પરસ્પરના સુખ દુઃખનાં પ્રસન્નતાથી ભાગ લે છે.

શિવજી ગાવા બળવવામાં અને વૃત્યમાં કુશળ હતા. તેણે પોતાની પ્રાણુ પ્રિયા પાર્વતીજીને એ કળા શીખવી હતી, તેથી બંને પ્રસંગોપાત એક બીજાનું મનરંજન કરતાં. સતી પતિ સેવા, સ્તુતિ, જપ, તપ, દયા, દાન, અધ્યાત્મ જ્ઞાન વગેરેના પ્રબળ પ્રતાપથી જગત્ જનની—“મહાસતી” ના પદને પામી ત્રૈલોક્યમાં પ્રસિદ્ધિને પામી દેવી રૂપે પૂજવા લાગ્યાં. આ દેવી પ્રજા જનની પીડા ટાળવા પોતાના પતિને સમજાવી તેમને સુખ થાય તેમ કરતાં, દુષ્ટોનો સંહાર કરી સુજનોને સુખી કરતાં એવાં એ દયાળુ અને ન્યાયી હતાં. તે પોતાના પતિને હરેક કાર્યમાં સલાહ અને સહાયતા આપતાં. તે પોતાના અનેક ઉત્તમ ગુણો અને શક્તિથી આર્ય પ્રજામાં એટલામાં તો માનને પામ્યાં છે કે, આર્ય પ્રજા તેનું નામ સ્મરણ અને પૂજન કરી પવિત્ર થતી માનેછે, અને માનવું જોઈએ, કેમકે ધર્મ પાર્વતીજીના દયાળુપણાની અને તેની અદ્ભૂત શક્તિના દાખલા આર્યો વર્ત્તમાં અને આર્ય શાસ્ત્રોમાં યોડા નથી. એ સૌ કોઈ જાણેછે, માટે આ ઠેકાણે નકામું લખી લખાણ કરતા નથી.

દેવહૂતિ.

આ સાધ્વી સ્ત્રી મનુની પુત્રી થાય. તેની બુદ્ધિ બાળપણથીજ તીવ્ર હતી. તેની આવી બુદ્ધિ જોઇ તેના પિતાએ તેને વધારે ખીલવી પ્રદુક્ષિત કરવા ધર્મ શાસ્ત્ર, ન્યાય વિજ્ઞાન વગેરે વિદ્યાનું અધ્યયન કરાવ્યું હતું. આથી

તેની સ્વાભાવિક બુદ્ધિમાં ધણો વધારો થયો. આ સતી જેવી જ્ઞાન ગુણમાં ઉત્કૃષ્ટ હતી, તેવીજ રૂપમાં વિદ્યુત સરખી તેજસ્વી હતી. તેનાપર તેના માત પિતાની અત્યંત પ્રીતિ હતી. તેઓ તેને ધણું ચાહતાં અને તે જે રીતે સુખી થાય તેમ કરવા ઇચ્છતાં હતાં. હાલ જેમ કેટલાંક માથાપ પોતાની પુત્રીમાં ગમે તેવાં જ્ઞાન ગુણ કે રૂપ જુએ છે, તેપણુ તેને યોગ્ય પતિ મેળવી આપવામાં બેદરકાર રહે છે, તેમ દેવદૂતિનાં માથાપ તેવાં નહોતાં. તેણે તો પોતાની પુત્રીના જ્ઞાન, ગુણ, રૂપ અને સ્વભાવને મળતાજ જ્ઞાન, ગુણ અને સ્વભાવવાળા પતિ મહાત્મા કર્કમ મુનિને શોધી તે સાથે શાસ્ત્ર વિધિએ વિવાહ કર્યો હતો. પરસ્પર સરખા ગુણ સ્વભાવ મળવાથી પતિ પત્ની નિત્ય મગ્ન રહેવા લાગ્યાં. જ્યાં આવાં જોડાં જોડાય ત્યાં સુખ સંપત્તિની શું સીમા રહે ? ત્યાં પ્રેમની પવિત્ર ગાંઠ કેમ ન ગુંથાય ? ગુંથાયજ.

“સંગત તેવી અસર” તે પ્રમાણે પતિ પત્નીમાં કંઈ ગુણ કે જ્ઞાનની ન્યૂનાધિક્તા હોય છે, તો પરસ્પરના સહવાસથી એક બીજાના ગુણોનો પાસ લાગ્યા વગર રહેતો નથી. તેવી રીતે દેવદૂતિને પતિના કેટલાક ગુણોનો પાસ લાગ્યો હતો. તે હમેશાં પતિ સેવા, ગૃહકાર્ય વગેરે કરી પતિ સાથે ઇશ્વરાધનામાં તત્પર રહેવા લાગી. નિત્ય કર્મ કર્યા પછી નવરાશમાં પતિ પાસેથી તત્વજ્ઞાન મેળવવાને પ્રયાસ કરતી. સતી ને બ્રહ્મ જ્ઞાન ધણું પ્રિય હતું. તેથી પ્રસંગોપાત પતિને પ્રશ્ન કરી ખુલાસો મેળવી સંતોષ પામતી. એક વખતે કર્કમ મુનિએ વનમાં એકલાં તપ કરવા જવા ધાર્યું; ત્યારે સતીએ કહ્યું કે, સ્વામિનાથ ! આપ તપ કરવા પધારો છો, તો હું અહીં કોની પાસેથી જ્ઞાન મેળવું ? મારા જ્ઞાનોપદેશ માટે કોઈને રાખી જવાની આજ્ઞા કરો. આપરથી ઋષિએ પોતાના યોગ બળથી જાણ્યું કે, સતીને પુત્રની ઇચ્છા થઈ. તે પણ જ્ઞાન દાન આપે તેવાની, આમ જાણી ઇચ્છા પૂરી કરવા હા પાડી. તેઓ પરસ્પર સંપૂર્ણ પ્રેમથી બંધાયેલાં હતાં. જ્યાં નિરંતર પ્રેમનોજ પ્રકાશ પડી રહેછે, જ્યાં પવિત્ર મન મળેલાં છે; ત્યાં સ્વર્ગ સુખ પણ કંઈ વિસાતમાં નથી, ત્યાં એક બીજાનું ધાર્યું થયું એમાં શું નવાઈ ! વળી જ્યાં દંપતિ પવિત્ર મનનાં છે, અને ઇશ્વર તરફ ભક્તિભાવ વાળાં છે, તેના મનોરથો સફળ થવાને વાર લાગતી નથી, કેમકે પ્રભુ સદા ભક્તાધિન છે. તે નીતિ નિયમાનુસાર એ પવિત્ર મનનાં તપસ્વી દંપતિને ત્યાં પરમ કશ્ણા કર મંગળમય પ્રભુએ જ્ઞાન સ્વરૂપ પાંચમા અવતાર રૂપે જન્મ લીધો. તેનું નામ કપિલદેવ પડ્યું.

તે મહા તેજસ્વી હતા. તેણે મનુષ્ય તારક સાંખ્ય શાસ્ત્ર બનાવ્યું. તેનો એવો ઉપદેશ છે કે,—

**“નિરહંકાર અર્થાત્ દેહાદિમાં અહં બુદ્ધિગુન્ય અલંકારાદિ
દ્વારા પરબ્રહ્મને મેલવાય છે.”**

“બ્રહ્મ વિદ્યા એ આત્મનિષ્ઠગોત્રી પુરુષના શ્રેયનું કારણ છે, તેનાથીજ સુખ દુઃખની નિવૃત્તિ થાય છે. ચિત્તજી જીવનનું બંધન અને મુક્તિનું કારણ છે. વિવિધમાં આસક્ત થયાથી ચિત્ત જીવનું બંધન થાય છે અને પરમેશ્વરમાં સંલગ્ન થયાથી મુક્તિ મળે છે.” વગેરે, વગેરે. ખરેખર આ ઉપદેશ જ્ઞાનપ્રદ છે. !!

મુંગળગય બગવત્ સ્વરૂપ કપિલ મુનિએ પોતાની માતૃશ્રી દેવદૂતિજીને મુક્તિ પમાડવા પુત્ર પ્રેમથી યોગેશ્વર જ્યાં ભક્તિથી સિદ્ધિને પામે એવું જે સિદ્ધપૂર ક્ષેત્ર, જ્યાં જ્ઞાન સ્વરૂપ સરસ્વતી પ્રવાહ રૂપે વહે છે, ત્યાં તેણે બ્રહ્મ વિદ્યાનો ઉપદેશ આપ્યો. તેથી દેવદૂતિજી જ્ઞાનમાં ગળી જઈ મુક્તિને પામ્યાં. ધન્ય છે કપિલ દેવજીને, કે જેણે મનુષ્યતારક સાંખ્ય શાસ્ત્ર બનાવી માતાને મુક્તિ પમાડી. સુપુત્ર તો તેવાજ હોવા જોઈએ !! દેવદૂતિ જ્યાં મુક્તિને પામ્યાં, ત્યાં આજે બિંદુસર—બિંદુ સરોવર છે. તેમાં સ્નાન કરવાનું ઘણું પુણ્ય ગણાય છે. આ ક્ષેત્રનો માતૃ ગયા—માતૃને મુક્તિ પમાડવાનું સ્થાન કહે છે. અહીં કપિલદેવ, તથા દેવદૂતિનો આશ્રમ છે.

દેવયાની.

આ સતી શુક્રાચાર્યની કન્યા અને યયાતિ રાજની ધર્મ પત્ની થાય. તે વિદ્યુત સરખી તેજસ્વિની અને સૌન્દર્યવાન હતી. તેમજ તે ચતુર અને બુદ્ધિશાળી હતી. તેને શર્મિષ્ઠા નામે એક રાજ પુત્રી બેનપણી હતી. એક વખતે દેવયાની પોતાની આ બેનપણી અને બીજી કેટલીક સખીઓને સાથે લઘ નદીએ સ્નાન કરવા ગઈ. સ્નાન કર્યા બાદ ઉતાવળે બૂલથી શર્મિષ્ઠાનાં વસ્ત્રો પહેરાઈ ગયાં. આ જોઈ શર્મિષ્ઠાએ કહ્યું કે, તું ઋષિયાળા છતાં મારાં વસ્ત્રો કેમ પહેરે છે ? તેં મારું અપમાન કર્યું. માટે હું આ વાત મારા પિતાને જણાવી તને તથા તારા પિતા શુક્રાચાર્યને ગામમાંથી કાઢી મૂકાવીશ. એમ કેટલીક તકરાર કરી શર્મિષ્ઠાએ બીજી સખીઓને સાથે લઈ દેવયાનીને કૂવામાં નાંખી દીધી. આ ખબર શુક્રાચાર્યને થયા. તેણે ક્રોધ કરી રાજને

કહ્યું કે, તારી પુત્રીએ મારી કન્યાને વગર અપરાધે સહેજ વાત સારૂ કૂવામાં નાંખી દીધી. માટે હું આપ દષ્ટ તને અને તારા રાજને બાળી ભરમ કરીશ. ઋષિનાં આવાં વચનથી રાજ ધણો ગભરાયો. રાજએ કહ્યું, મારાપર કૃપા કરી આટલો અપરાધ ક્ષમા કરશે, એવી હું પ્રાર્થના કરું છું. આ અપરાધ બદલ આપ જે કહેશે તે કરવા હું તૈયાર છું. રાજનાં આવાં દીન વચન સાંભળી શુક્રાચાર્યે કહ્યું, તારી પુત્રીએ મારી પુત્રીનો અપરાધ કર્યો છે, માટે તે પોતાના પતિનો સંગ કર્યા વગર આખો ભવ તેની દારી યત્ન રહે. આ વાત રાજને કબૂલ કરી. એટલે ઋષિ ત્યાંથી પોતાને આશ્રમે ગયા.

હવે દેવયાનીએ કૂવામાંથી બહાર નીકળવાને ધણાંએ વળખાં માર્યા, પણ તેનું કાંઈ વળ્યું નહીં. તેવામાં યયાતિ રાજ મૃગયા રમવાને ગયેલ તે ત્યાં લાગવાથી અકસ્માત આવી ચડ્યો. તેણે કૂવામાં બેતાં અંદર એક રૂપ સુંદર કન્યાને દીઠી. કન્યાએ કૂવા કાંઠે રાજને દીડો. અંદરથી દેવયાનીએ કહ્યું કે, રાજન્ ! મને કાઢો. રાજએ પોતાનો જમણો હાથ લાંબાવી તેનો જમણો હાથ પકડી કાઢી. દેવયાનીએ બહાર નીકળી તેનો ધણો ઉપકાર માની કહ્યું કે, રાજન્ ! તમે મને આજે જીવિત દાન દીધું અને વળી મેં આજ સુધી કોઈ પુરૂષનો હાથ પકડ્યો નથી. આજ તમેજ મારો જમણો હાથ તમારા જમણા હાથથી પકડી કૂવામાંથી કાઢી; માટે મારે તો હવે તમેજ પ્રાણાધાર ખરા પતિ છો. હવે મારે બીજો પુરૂષ બાઈ આપ સમાન છે. જો તમે મને નહીં વરો તો હું તમને હત્યા આપીશ. હું હવે કદી પણ બીજો પતિ કરી વ્રત ભંગ કરીશ નહીં.

રાજએ કહ્યું કે, કુમારી ! હું એમ કદી કબૂલ ન થાઉં. જો તારો પિતા શુક્રાચાર્ય વિધિસર મને પરણાવે તોજ હું તારી સાથે વરીશ. દેવયાનીએ એ વાત માન્યા રાખી. ઘેર જઈ તેણે પોતાના પિતાને વિતેલી સઘળી વાત કહી બતાવી. તેપરથી શુક્રાચાર્યે વિચાર્યું કે—દેવયાનીનું કહેવું વાજબી છે. માટે મારે તેના કહેવા પ્રમાણે કરવું ઘટીત છે. એમ વિચારી તેનાં લક્ષ યયાતિ રાજ સાથે વિધિસર કર્યા. પછી ઋષિએ શર્માદાના પિતા પાસે જઈ કહ્યું કે, હવે તારી પુત્રીને પણ યયાતિ રાજ સાથે પરણાવ અને દેવયાનીની દાસી કરી મોકલ. દેવયાનીએ યયાતિ રાજ સાથે એવો કરાર કરાવી લીધો કે આ મારી દાસીને તમને એના કુંવારા ગ્રહ ઉતરે એવા કારણથી પરણાવું છું માટે તેનો તમારે કદી પણ સંગ ન કરવો. કરો તો મારામાં ને દાસીમાં પછી ફેર શો? દાસી કદી મારા પ્રમાણે લક

ભોગવવાને લાયક નથી. શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે, —“ સ્ત્રીને એકજ પતિ હોવો જોઈએ. અને પતિને પણ એકજ પત્ની હોવી જોઈએ. સ્ત્રીએ પતિવ્રત પાળવું એ તેનું ભૂષણ છે, અને પુરૂષે એક પત્નિવ્રત પાળવું; એ તેમનું ભૂષણરૂપ અને કલ્યાણકારક છે.” વળી લક્ષ ક્રિયા થતી વખતે કોલકરારમાં તમે પ્રતિજ્ઞા કરી કહ્યું છે કે, —“હું તારા સિવાય બીજી કોઈ સ્ત્રીને નહીં ઇચ્છું.” માટે તે પ્રમાણે વર્તવા મારી સાથે બંધાએલા છો. આ દાસીને તો મારે લીધેજ વરાવવી પડે છે. જે તમોએ પ્રતિજ્ઞા તોડી મારો અર્ધાગનાનો હક બીજાને આપશો, તો હું તે રોજથી મારા પિતાને ત્યાં જઈ રહીશ. યયાતિ રાજ દેવયાનીના કહેવા પ્રમાણે દુરવા બંધાયો. શર્મિષ્ઠાને પરણાવી, એટલે તે દાસી થઈ રહી. દેવયાની પતિની આજ્ઞાનુસાર રહી પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તવા લાગી. પતિને રાજકાજ વગેરેમાં સલાહ અને સહાયતા આપી ઘણી ઉપયોગી થઈ પડી. સુખ અને આનંદમાં ઘણું વર્ષ કાઢ્યાં. એક વખતે યયાતિ રાજાએ દૈવ ઇચ્છાથી ભૂલી શર્મિષ્ઠાનો સંગ કર્યો. તે રોજથી દેવયાની પિતાને ઘેર જઈ રહી. બાકીની જીંદગી ઇશ્વરારાધના માટે મોગિની દશામાં ગાળી સદ્ગતિને પામી.

લોપામુદ્રા.

આ પવિત્ર સતી વૈદિકકાળમાં વિદર્ભરાજાને ત્યાં આવતરી હતી. હાલ જેમ કુંવરીઓ રાજ વૈભવમાં પડી બાદ્યાવસ્થાનો અમૂલ્યકાળ એશ આરામ અને રમત ગમતમાં ગુમાવી જ્ઞાન વધારવામાં ખેદરકાર રહે છે, તેમનાં માળાપ પણ એ તરફ ઓછું ધ્યાન આપે છે, તેમ પ્રાચીનકાળમાં નહોતું. એ કાળમાં પુત્ર પુત્રી યોગ્ય વયે આવતાં વિદ્યાભ્યાસ કરાવવા પ્રથમ લક્ષ આપતા. આ રીતે લોપામુદ્રાને તેના પિતાએ ધર્મ, નીતિ વગેરે વિદ્યાનું અધ્યયન કરાવ્યું હતું. તેથી એ ઘણી હુશિયાર અને સદ્ગુણી થઈ હતી. લોપામુદ્રાના પિતાની સમૃદ્ધિ અને શક્તિ ઘણીજ હતી. હમેશાં લોપામુદ્રા પાસે ઘણી દાસીઓ રહેતી, જેઓ તેને બગાસું આવતાં ચપડીઓ વગાડી ચેતવતી, છીંક આવતાં ખમાં ખમાં કરતી, હાં કહેતાં હજાર દાસીઓ આવી હાજર થતી, ઝગઝગાટ કરતા મણીમય મહેલમાં

સોનાના રત્ન જડીત હીંડોળે હીંચવાનું હતું, તેનું શરીર હીરા મોતીથી ભરેલ રેશમી સુંદર સાડી અને ઝવેરાતના વિવિધ અલંકારોથી આચ્છાદિત થઈ રહેતું. પોઢવાને છત્રી પલંગ હતો. કદી પાલખી વિના પગે ચાલતી નહીં. એશઆરામ માટે વાડી, ગાડી પુષ્કળ હતી. વગેરે વૈભવ હતો છતાં તે પોતાનો અમૂલ્ય વખત નકામો એશ આરામમાં ગુમાવતી નહીં. તેને વિદ્યાપર વિશેષ વાલપ હતી. તેથી ઘણો વખત વિદ્યા વધારવામાંજ ગાળતી અને પોતાનો જન્મ શી રીતે સફળ થાય તે સંબંધી ચિંતવન કરતી.

હાલ રાજ્યો પોતાની કુંવરીઓને મોટાં મનાતાં રજવાડામાં દેવામાં વધારે વડાઈ ગણેછે, પછી તે રાજકુમાર ગમે તેવા ગુણુનો હોય, એ ચાર કે તેથી અધિક સ્ત્રીઓને પરણેલો હોય, તોપણ તેની દરકાર નહીં રાખતાં તેવા સાથે પરણાવી દુઃખરૂપી કૂવામાં નાંખે છે. તેથી અનેક ભેગી એક આ બિચારી પણ સંસારનો કશો લહાવો ન લેતાં ઓઝલરૂપી કેદખાનામાં પડી સડે છે. તેમને નથી મળતું પતિ તરફનું પૂર્ણ સુખ કે નથી મળતું યોગ્ય રીતે દરવા દરવાનું કે નથી મળતું પતિ સહવાસમાં રહી પ્રીતિ સંપાદન કરી પતિ ધર્મ બળવવાનું સુખ. આથી તેઓ બિચારી જેમ તેમ કરી પોતાનો ભવ પૂરો કરેછે. પ્રાચીનકાળમાં તેમ નહોતું. તે વખતે તો રાજ સત્તા કે સમૃદ્ધિ બળ વગેરે કશું નહીં જોતાં માત્ર જ્યાં પોતાની પુત્રી સુખી થાય ત્યાં એક પતિની ઇચ્છા રાખવાવાળા ગુણુવાન પતિને શોધી પુત્રીની પ્રસન્નતા પ્રમાણે પરણાવવામાં આવતી. તે રીતેજ સોપામુદ્રાને રાજ સમૃદ્ધિ વગરના પણ તે સમૃદ્ધિને હક્કે એવી તપ સમૃદ્ધિવાળા મહાત્મા મિત્રાવરણના પુત્ર અગસ્ત્યઋષિ જે મહાવિદ્વાન, તેજસ્વી, સદ્ગુણી અને તપસ્વી હતા તે સાથે પરણાવી હતી.

આ ઋષિની પ્રત્યક્ષ સમૃદ્ધિ જોઈએ તો પોતાના રક્ષણને માટે પલાસના લાકડાનો દંડ, પાણી પીવાને કમંડલુ, રહેવાને એક વનમાં શુંપડી અને પહેરવાને વદકલવસ્ત્ર, એટલુંજ ફક્ત હતું. તોપણ સોપામુદ્રા તેમાં વધારે સુખ માની રાજ વૈભવને તુચ્છકારી, પોતાના પિતા તરફથી સાસરવાસામાં રાજપુત્રીને યોગ્ય ઉત્તમ બાદશાહી વસ્ત્રાલંકાર વગેરે જે મળ્યું હતું, તે બધાને દૂર રોકી, પોતાના પતિની સમૃદ્ધિને યોગ્ય વદકલવસ્ત્ર ધારણ કર્યાં. વાધ, વર, ચિત્તા, વગેરે ફાડી ખાનારાં પશુઓના ભયંકર શબ્દોથી ગાળ રહેલા અરણ્યમાં પતિ સંગે રહેવામાં પૂર્ણ સુખ માની આનંદથી તેની પાછળ પાછળ ચાલી નીકળી. જેણે કદી ટાઢ, તાપ, કે વરસાદ વેઠેલ

નહીં, કે પગે ચાલેલ નહીં; તેવી કામળ અંગની સ્ત્રી મન, વચન અને કર્મથી સ્વામીની સેવામાં એક રૂપ થઈ દિવસ નિર્ગમન કરવા લાગી.

આ સાંભળી કેને આશ્ચર્ય ન થાય? જે સ્ત્રી રાજ વૈભવમાં ઉછરેલી, તે વનમાં યોગિનીને વિષે પતિ સંગે પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ કરવા ચાલી નીકળી!! આહા! શાખાસ છે, સતી તને! અને શાખાસ છે તારા માત-પિતાને કે તેમણે તારા જેવી પુત્રીને જન્મ આપ્યો!

સતી લોપામુદ્રા પતિની આજ્ઞાનુસાર રહી તેમની છાયા પ્રમાણે સદા ચાલતી. સ્વેચ્છાએ કંઈ પણ કરતી નહીં. નિત્ય પતિને ભોજન કરાવ્યા પછી કરતી, સુતા પછી સુતી અને ઉઠ્યા પહેલાં ઉઠતી. સ્વામી કંઈ પણ કારણથી કહે તો તે ધીરજથી સાંળી રહી સામો ઉત્તર પણ વાળતી નહીં. પતિને યોગ્ય સલાહ અને મદદ આપતી. કદી અસંતોષી થતી નહીં. વળી તેનો એક એવો મોટો નિયમ હતો કે:—“અતિથિ, ગાય, અનાથ, અને કુટુંબીઓને જગાડ્યા પછી જમતી.” આ મહાન વ્રત તેણે શુદ્ધી પર્યંત પાળ્યું હતું. તે ઉત્સવ કે શુભકાર્યોમાં પતિની આજ્ઞા લઈ ધામ-ધુમથી કામે લાગતી અને પૂરું કર્યે મૂકતી એવી તે ખાંતી અને ઉત્સાહી હતી. તેના ધ્યાન, જ્ઞાનનો વિષય માત્ર ઈશ્વર અને પતિજ હતો. તેણે પોતાના પતિ માસેથી તત્વજ્ઞાન મેળવ્યું હતું અને તપશ્ચર્યા કરી દેહનો ક્ષય કર્યો હતો. તેણે પોતાની વિદ્વતાથી ઋગ્વેદનાં કેટલાંક ઋક્ રચેલાં છે. તેનાં ધણાં પ્રમાણ વેદમાંથી મળે છે.

સતી લોપામુદ્રાને દૃઢરૂપે નામે એક માહા તેજસ્વી પુત્ર જન્મ્યો હતો. તે બાળપણથી ઇન્ધન એકઠું કરતો હતો, તેથી તેનું નામ ઇન્દ્રિવાહ પડ્યું હતું. અગસ્ત્ય ઋષિનો આશ્રમ એક જગ્યાપર નહોતો. સુતીક્ષ્ણ મુનિએ રામને જે પ્રકારનો માર્ગ બતાવ્યો હતો, તેપરથી જણાય છે, કે તેનો આશ્રમ દંડકારણ્યમાં હતો. આ અરણ્ય ગોદાવરી નદીના ઉત્તર કિનારા ઉપર છે. મહાભારતમાં તો તેનો આશ્રમ ગયા પાસે હતો એવું જણાવેલું છે. સતી લોપામુદ્રાએ પતિ સંગે ધણા દેશ વિદેશમાં મુસાફરી કરી હતી, તેમજ સમુદ્ર પર્યટન પણ કર્યું હતું. આ ઋષિએ ધણી શોધો કરેલી છે.

“અગસ્ત્ય સમુદ્ર પી ગયા” આમ જે કહેવાય છે, તેની મતલબ એવી જણાય છે કે આ ઋષિ પૃથ્વીના ધણા સમુદ્રમાં ફરી વળ્યા હતા. આ સમુદ્રમાં તેણે પ્રથમ હોડી—વહાણની રચનાની શોધ કરી. આજ આપ-

જો ને વાહાણો સંખ્યાબંધ જોઇએ છીએ, એ બધાએ ઋષિની મૂળ શોધનોજ પ્રતાપ છે. એ વગેરેથી એ દંપતી ધણી કીર્તિ રાખી ગયાં છે.

સંજ્ઞા.

આ સાધ્વી કોણ ! આપણા સૂર્ય દેવની સ્ત્રી. તે ધણી વિદ્વાન હતી. તેણે વેદનાં કેટલાંક ઋક્ રચેલાં છે. તેનામાં ધર્મ નીતિનું વિશેષ પરિચ્છેદ હતું. તેણે પ્રજામાં ધર્મ નીતિનો ફેલાવો કરવા ખાતર ઉપદેશ આપી ધણો પ્રયત્ન કરેલો છે. આ સતી સૂર્ય દેવને ધણી પ્રિય હતી. જ્યારે તેનો વિવાહ થયો ત્યારે તેણે પતિ પ્રત્યે કહેલ છે કે:—

“હું સ્વામિન ! તમો મારી સાથે રહી સુખને પામો. હું આપને સુખ આપનાર થઈશ. મેં અનેક પ્રકારનાં શુભ કર્મો કર્યા હશે, તેથી દેવતાઓએ મને આપ સરખા પતિ આપ્યા છે. હું બાળ, યૌવન, અને વૃદ્ધાવસ્થામાં તમારા કુટુંબનું પાલન કરીશ. હું સદા તમારી આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તીશ. હું નિલ નિર્મળ રહીશ. સૌભાગ્યને જણાવનારાં હાથ, પગ, કાન, અને નાક વગેરેનાં આભૂષણો સદા પહેરી રાખીશ. મન, વચન, અને કાયાના કર્મથી આપનીજ સેવા કરીશ. હું તમારા ભેગી રહી સુખ દુઃખાદિ ને પ્રાપ્ત થશે, તે સર્વે સહન કરીશ. તમે જ્યાં રહો ત્યાં મને સાથે રાખશો. પ્રાણનાથ ! માંડ પાલન કરનાર આપજ છો. આપજ મને નમવા યોગ્ય છો.” વગેરે, વગેરે તેણે કહેલું છે. આ સતી પોતાના નીતિના ઉપદેશથી તથા પતિ સેવાના પ્રતાપે જગતમાં અક્ષય કીર્તિ રાખી ગઈ છે.

સ્વાહા.

આ સતી અમિદેવની સ્ત્રી થાય. તે મહા રૂપ સુંદર મનોહર હતી તેમજ બુદ્ધિવાન, ઉત્સાહી, અને વિદ્વાન હતી. તેણે પોતાની વિદ્વતાથી ઋગ્વેદનાં કેટલાંક ઋક્ સ્તોત્રો છે. તે વિષેનાં ધણાં પ્રમાણો ઋગ્વેદ વગેરે શાસ્ત્રોમાં મળી આવેછે. આ દંપતિમાં પરસ્પર ધણી પ્રીતિ હતી, એવું અમિદેવનાં પ્રિય વચનો વગેરેથી જણાઇ આવેછે. એક વખતે અમિદેવે પોતાની પત્ની પ્રત્યે જે જણાવેલ છે, તેનું દેવી ભાગવતમાં આ પ્રમાણે વર્ણન છે:-

“સતી ! તું મને ધણી પ્રિય છે. માટે તારું નામ મારી સાથે સદા જોડાએલું જોવાને ઇચ્છું છું. જે કોઈ મનુષ્ય તારું નામ “સ્વાહા” એવો ઉચ્ચાર કરી મને બળિદાન કે આહુતિ આપશે, તથા જે “સ્વાહા” એ નામનું વારંવાર સ્મરણ કરશે, તે મને ધણો પ્રિય થશે, અને હું તેનાપર પ્રસન્ન થઈ તેનું કલ્યાણ કરીશ.” આવું તેનું વચન છે. આપરથી આર્ય લોકોમાં યજ્ઞ, યાગ, કે હોમ કરતી વખતે પ્રથમ “સ્વાહા” એવો ઉચ્ચાર કરી બળિદાન કે આહુતિ આપવામાં આવેછે. આપરથી પરસ્પર કેટલો પ્રેમ હશે, એ સૌ કોઈ અનુમાન કરી જોશે. સ્વાહા પતિ સેવા કરી તેની પ્રીતિ મેળવી તે સાંથે પોતાનું અખંડ નામ રાખી પૂજ્ય થઈ ગઈ. એ સધળો તેના આત્મ બળનોજ પ્રતાપ.

સત્યરૂપા.

આ દેવી આપણા આદિ પુરૂષ સ્વાયંભૂ મનુની પ્રિય પત્ની હતી. તેને શ્રીભગવાને પોતાની ઇચ્છાથી સૃષ્ટિ સૃજવાને અર્થે ઉત્પન્ન કરી હતી, એવું પુરાણોમાં જણાવેલું છે. સત્યરૂપા ધૈર્યવાન, ધાર્મિક અને પવિત્ર મનની સ્ત્રી હતી. તેનું મુખ ચંદ્ર સરખું તેજસ્વી હતું. હાલની સ્ત્રીઓની પેઠે નવરા બેસી પરનિંદા કરવાનું તેને પસંદ નહોતું, તે અવકાશનો અવસર ગૃહકાર્ય અને આત્મજ્ઞાનનો વિચાર કરવામાં ગાળતી. નિંદાખોર અને આધા પાછી કરી કલેશ કરાવનારને પોતાને ત્યાં પેસવા દેતી નહીં.

જ્યારે સ્વાયંભૂ મનુએ નૈમિષારણ્યમાં મહા તપશ્ચર્યા કરી, ત્યારે તે સાથેજ હતી. એ વખતે તેણે પતિની ધણી પ્રકારે સેવા કરી પોતાનો પતિવ્રતાનો ધર્મ બજાવ્યો હતો. તેણે પતિ સાથે કેટલાંક વર્ષ રૂઝ પૂલ, કંદમૂળ અને પાત્રાં ખાઈને, કેટલાંક વર્ષ પાણી પીને, કેટલાંક વર્ષ વાયુ ભક્ષ કરીને ઉગ્ર તપ કર્યું હતું. તે તપના પ્રતાપે પ્રભુ કૃપાથી તેના પવિત્ર પેટે પ્રિયવ્રત અને ઉત્તાનપાદ જેવા પ્રભુ રૂપ પુત્રો પેદા થયા. તથા આકૃતિ, પ્રસૂતિ અને દેવદૂતિ જેવી દેવીરૂપ પુત્રીઓ પ્રગટ થઈ. જે આગળ જતાં મહા સતીઓ થઈ ગઈ છે. જેની કીર્તિનાં કીર્ણો જગતમાં ચોપાસ પ્રસરેલાં છે. આવાં પવિત્ર બાળકોથી જોગમાયા સત્યરૂપા અન્નિત અને વિમળ થઈ. આ પાંચે બાળકોને સતીએ ધણી પ્રકારનું ઉત્તમશિક્ષણ આપી સુલક્ષણું કર્યું હતાં. તેથી કરી તે આગળ જતાં જગતમાં પ્રસિદ્ધિને પામ્યાં. એ સર્વજો સત્ય-રૂપા જેવી સાધ્વી માતાનોજ પ્રતાપ હતો. આવી માતાને ધન્ય છે, કે જેનાં બાળકો જગતમાં સુપ્રસિદ્ધ થઈ માતાને શોભાવે. ! !

ગાર્ગી.

આ તત્ત્વજ્ઞ સાધ્વી સ્ત્રી ધણીજ બુદ્ધિશાળી, ઉત્સાહી, ચંચળ અને હુશિયાર હતી. જેને સદાચાર અને નીતિ એ શણગારરૂપ હતાં. તેણે અનેક શાસ્ત્રનું અવલોકન કર્યું હતું. તેની શિક્ષા, આચાર અને વ્યવહાર અધ્યાત્મિક હતો. તે જે કંઈ શિખતી ને કરતી તે ઇશ્વર ઉપર દૃષ્ટિ રાખીને કરતી. બાહ્ય આડંબર ઉપર તેને અનાદર હતો. જે ઉપદેશ ઐહિક અને પારમાર્થિક મંગળજનક ન હોય, જે ઉપદેશ અને અભ્યાસ આત્માને શાંત કરે નહીં, તે ઉપદેશ અને અભ્યાસ તેને પ્રિય નહોતો. હૃદય જેવું અધ્યાત્મિક જળથી ધોવાય છે, તેવું બીજા કશાથી ધોવાતું નથી, એવો તેનો અભિપ્રાય હતો. તેનું શિક્ષણ ઇશ્વર અને આત્મા સંબંધી હતું. તેનું ચિત્ત એક પરિશ્રદ્ધ તરફ લાગેલું હતું. તેનો એવો ઉપદેશ છે કે:—

“ઋગ્વેદ, યજુર્વેદ, સામવેદ, અથર્વવેદ, શિક્ષા, કલ્પ, વ્યાકરણ, નિરૂક્ત, છંદ, અને જ્યોતિષ વગેરે આ સર્વમાં જેમાં અવિનાશી પરબ્રહ્મનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય તેવું ન હોય તે સર્વ નેષ્ટ વિધા છે. “યેનાહંનામૃતાસ્પદં

કિમહંતેનકુર્યાં.” જેનાથી અમૃતતત્ત્વ નહીં મેળવી શકું, તેને લઇને શું કરું ? ” ઉપલી વેદ પ્રેરણા અને ઉપદેશ આ આર્ય મહિલાના પવિત્ર હૃદયમાં મુદ્રાંકિત થયાં હતાં. તેનો મનોભાવ ધણેજ ઉચ્ચ હતો. એ તેણે ઋગ્વેદનાં કેઠલાંક ઋક્ રચેલાં છે, તેપરથી જણાઇ આવે છે. આ પંડિતા તત્ત્વજ્ઞાનમાં ધૃષ્ટીજ પ્રસિદ્ધ હતી. મિથિલાધિપતિ જનકે પુષ્કળ તત્ત્વજ્ઞાનીઓને ખોલાવ્યા હતા. ત્યાં ગાર્ગી પણ આવી હતી. તેણે યાજુર્વેદક્ય ઋષિની સાથે ધણેજ તર્ક વિતર્ક કર્યો હતો. તેના આવા શ્રેષ્ઠ જ્ઞાન પ્રબળથી સૌ ઋષિઓ છક થઈ જઈ વખાણ કરવા લાગ્યા હતા. તેણે પુષ્કળ દેશ ભ્રમણ કરી અધ્યાત્મિક જ્ઞાનના વિષયમાં પોતાના અભિપ્રાય જણાવ્યા હતા. આ તત્ત્વજ્ઞ પંડિતા આવા શ્રેષ્ઠ જ્ઞાનના પરિણમથી પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધિને પામી-ગઈ છે.

અદ્વસોસ છે કે આખી પૃથ્વીમાં એક વખતે આર્યાવર્ત આવી તત્ત્વજ્ઞ સાધ્વીઓના જ્ઞાનોદયથી ચોમેર ઝળકી રહ્યો હતો, તેજ આર્યાવર્તની મહિલાઓ આજે તેવા જ્ઞાનથી વિમુખ થઈ અજ્ઞાનતામાં અવતાર ગાળે છે. આ કેવા દુર્ભાગ્યની વાત છે ! અરે ! તે તો રહ્યું, પણ કેટલીક તો ધર્મ તે શું ? નીતિ તે શું ? અને જ્ઞાન તે શું ? એ પણ સમજતી નથી. આ શું થોડા ખેદની વાત છે !

રેણુકા.

આ સતી ત્રેતાયુગમાં થઈ ગઇ. તેના પિતા રેણુક રાજાએ તેનો વિવાહ જમદગ્નિ ઋષિ સાથે કર્યો હતો, અને બીજી પુત્રીનો સહસ્ત્રાર્જુન સાથે કર્યો હતો. રેણુકા પરમ પવિત્ર અને સાધુવ્રતિની હતી. તેણે શાસ્ત્રાભ્યાસ કર્યો હતો. પતિ પાસેથી તત્ત્વજ્ઞાન મેળવી યોગ સાધનામાં પ્રવિણ થઈ હતી. આ પવિત્ર મનની સતીને પેટે પ્રભુરૂપ ગણાયેલા મહાત્મા પરશુરામનો જન્મ થયો. તેને સતીએ બાળપણમાં શિક્ષણ આપી ધીરવીર અને જ્ઞાની બનાવ્યા હતા. તે આગળ જતાં મહાન્ પકિતએ આવ્યા, એ બધો રેણુકા જેવી પવિત્ર મનની માતાનોજ પ્રતાપ હતો. ઉત્તમ માતાને પેટે ઉત્તમ પ્રજા થાય એ આપરથી સિદ્ધ થાય છે.

સતી રેણુકાજી પોતાના સતીત્વથી અંચલાની અંદર (લૂગાના રૂમાલમાં.) ગંગામાંથી ગંગાજળ નિત્ય ભરી લાવતાં; પ-

રંતુ એક પ્રસંગે પતિ આજ્ઞાથી ગંગાજળ ભરવા ગયાં, ત્યાં ગંગા કિનારે ગાંધર્વનો રાજ પોતાની સ્ત્રીઓ અને અપ્સરાઓ સહિત ક્રીડા કરવાને આવ્યો હતો. તેનો રાજસિ વૈભવ જોઇ દૈવ ઇચ્છાથી સતી પોતાની પતિ સેવાની સમૃદ્ધિને ભૂલી ગઇ. તેના મનમાં રજોગુણી કલ્પનાએ આવવા લાગી. તેથી કરી તેનું સતીત્વ નષ્ટ થયું. તેથી તે દિવસે અંચલામાં જળ ભરાયું નહીં. આ જોઈ સતી ઘણી ભયભિત થઈ વિભાસવા લાગી. અહો દૈવ ! તેં આ શું કર્યું ? મને રજોગુણી કલ્પનાની પ્રેરણા કેમ કરી ! મને પતિ ભક્તિની સમૃદ્ધિ જે રજોગુણી સમૃદ્ધિને પણ હડાવે એવી તે કેમ ભૂલવી. અરે ! મારા શા અપરાધે આમ થયું ? અહો દૈવ ! હું રાજ સમૃદ્ધિ તથા આ પરમ દૈવતરૂપ ઋષિને પરણી, રાજ સમૃદ્ધિ કરતાં તપ સમૃદ્ધિને મેં મૂળથીજ વાહાલી કરી. મને પતિ સેવા ઘણી પ્રિય છે, એ સારંજ મેં મહેલને બદલે જુંપડી પસંદ કરી, તે સારંજ મેંવા મિઠાઇને બદલે ફળ, ફૂલ, કંદ, મૂળ ખાવાં પ્રિય કર્યાં, ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર તથા વલકલ ધારણ કર્યાં, છતાં મને રજોગુણી કલ્પના કેમ આવી ! અરે ! મારા ઉપર દૈવ કોપ થયો કે શું ? અહો દૈવ તારી ગતિ ન્યારી છે ! તને સૂઝ્યું તે ખરું. આ પ્રમાણે ખેદ કરતી અને ભય પામતી આશ્રમમાં આવી. કાળ કર્મને સંજોગે પોતાની વૃત્તિ ભ્રમિત થઇ. તેથી પતિ પાસે બે હસ્ત જોડી ઉભી રહી.

ઋષિએ કહ્યું, સતી ! જળ ક્યાં છે ? તેણે કહ્યું, પ્રાણુધાર ! આજે અંચલાની અંદર જળ આવી શક્યું નહીં, માટે કૃપા કરી પાત્ર આપો ભરી લાવું. ઋષિ પ્રિયાનાં આવાં વચન સાંભળી આશ્ચર્ય થયા. તેણે યોગ બળથી જાણી લીધું કે સતીની કલ્પના રજોગુણી યવાથી સતીત્વ નષ્ટ થયું છે. આ જોઈ તેને ઘણો ક્રોધ ચડ્યો. નેત્ર રાતાં યોગ થઇ ગયાં. પોતાના વસુ, પરશુ આદિ પાંચ પુત્રો હતા, તેમાં પ્રથમ વસુઓને કહ્યું કે, આ તમારી માતાનો શીર છેદ કરો. વસુઓએ આ સાંભળી થરથરતાં કહ્યું કે, પિતાજી ! આવું દુષ્ટ અધોર કર્મ કરવા અમારી છાતી ચાલતી નથી. પછી ઋષિએ પરશુરામ જે ગંગા કિનારે તપ કરતા હતા, તેને બોલાવી આજ્ઞા કરી કે, પુત્ર ! તારા ભાઇઓ અને આ તારી માતાનું શીશ છેદી નાંખ. પરશુરામ પિતાની આજ્ઞા ભંગ નહીં કરતાં માન્ય રાખી તે પ્રમાણે કરી હાથ જોડી ઉભા રહ્યા. ઋષિ પોતાને આવો આજ્ઞા પાળક પુત્ર છે, એ જોઈ પ્રસન્ન થયા ને કહ્યું કે, પુત્ર ! માગ માગ ! હું તારા

પવિત્ર મનપર ધણો ખુશી થયો છું. તું જે માગશે તે આપીશ. તારા જેવા આજ્ઞાપાળક પુત્રને ધન્ય છે ! અને ધન્ય છે તારી માતાને જેણે તને જન્મ આપ્યો ! પુત્ર ! તું મારે આજ્ઞાપાળક પુત્ર છે, તેથી હું મારાં ધન્ય ભાગ્ય સમજું છું.

પરશુરામે પિતાનાં આવાં વચન સાંભળી કહ્યું કે, પિતાજી ! મારી માતાજી એને બાંધ્યોને સજીવન કરો, એજ માગું છું. પરશુરામના કહેવાથી ઋષિએ પોતાના તપોબળ અને યોગ માયાથી એ બંધાને સજીવન કર્યો. જેમ કોઈ નિદ્રામાં હોય તે આળસ મરડી બેઠું થાય તેમ રેણુકાજી એ-
હાં થયાં કે, પરશુરામે શીશ નમાવી માતાના ચરણમાં લાંબા પડી ક્ષમા માગી. “ માતાજી ! આપ તો સાક્ષાત્ શક્તિ સ્વરૂપ અને સતી છો. હું આપનું અપરાધી બાળક છું. મેં આ કામ મારા પિતાજીનું વચન ભંગ ન કરવા ખાતર કર્યું. તે દયા કરી ક્ષમા કરશો અને હવે મને દયા કરી રત્ન આપો કે હું તીર્થક્ષેત્રમાં જઈ તપ કરું, જેથી દૈવ મને ફરી આવો વખત ન આપે. ” રેણુકાજીએ કહ્યું, “ પ્રિય પુત્ર ! એમાં તારો કશો અપરાધ નથી. દૈવને જે ખેત્ર લોકોને બતાવવા ખાતર કરવો હોય છે તેજ થાય છે. તેમાં કોઈનું હુકામણી ચાલતું નથી. તેં તારા પિતાની આજ્ઞા માની એ ધણું સાફ કર્યું. પુત્રે માતાપિતાની આજ્ઞા માનવી એ તેનો ધર્મ છે. તું એ માટે કશો શ્રેય કરીશ માં. તારા જેવો આજ્ઞાપાળક પવિત્ર મનનો મારે પુત્ર જી, એ જોઈ હું ઘણી ખુશી થાઉં છું અને મારાં ધન્ય ભાગ્ય સમજું છું. પુત્ર ! તું દીર્ઘાયુ રહે ! અને તારો સર્વ સ્થળે જ્ય થાઓ ! ” આ પ્રમાણે માતાનો આશિર્વાદ લઈ પરશુરામ તીર્થક્ષેત્રમાં તપ કરવા ચાલી નીકળ્યા.

આહા ! ધન્ય છે આવી પરસ્પરના ધર્મ જાણનારી પવિત્ર મનની માતાને ! કે પુત્રપર કોપ નહીં કરતાં તેણે પિતાની આજ્ઞા માની તેથી ઉલટાં ખુશી થયાં !! ધન્ય છે ! ધીર, વીર, ધાર્મિક, મોટા મનની માતા તારી મોટાઇને, કે મનમાં જરા પણ અભાવ આણ્યોજ નહીં ! આ પ્રમાણે આજે થયું હોય તો મોટો કેર થયો ગણાય અને ગણાવો જોઈએજ. કેમકે આજે આવાં પવિત્ર મનનાં તપોબળી સ્ત્રી પુરૂષ નથી, કે ફરી સજીવન કરી શકે. તે કાળનાં સત્વગુણી તપોબળીની શક્તિ તો અદૌકિકજ હતી. તે જે કરવા ચાહતાં તે કરી શકવાને શક્તિવાન હતાં. તેમાંનું આજે કોઈથી અણું માત્ર પણ થઈ શકે નહીં, પરંતુ આ પરીથી ઘણું શિક્ષણ લેવાનું છે. પુત્રે માતા પિતાની યોગ્ય આજ્ઞાઓ માનવી એ તે-

મનો ધર્મ છે. જે કોઇ પુત્ર માતૃપિતાની આજ્ઞા માનતા નથી કે તેમને માન આપી સેવા કરતા નથી તે કુપુત્ર ગણાઇ પાપ ફળને ભોગવે છે. માતા પિતાની યોગ્ય આજ્ઞા માની તેની સેવા કરવી એવું દુનિઆના સર્વ ધર્મનું ફરમાન છે. આ જગતમાં માતાપિતાએ પરમેશ્વરથી બીજે દરજ્જે પૂજ્ય છે. તો તેમની સેવા કરવી એ સુપુત્રનો ધર્મ છે.

જમદગ્નિ ઋષિનો આશ્રમ ગંગા કિનારે હતો. ત્યાં એક વખતે સહસ્ત્રાર્જુન કેટલુંક સૈન્ય લઇ મૃગ્યા રમવાને આવ્યો. સાથે રેણુકાજીની બેન પણ હતી. રેણુકાજી પોતાની બેનને મળી ધણું ખુશી થયાં, કેમકે તે ધણું વર્ષે મળ્યાં હતાં. સતીએ બધાને મેમાની આપવાનું ધાર્યું. ઋષિએ સતીનો વિચાર જાણી લઇ સહસ્ત્રાર્જુનને જમવાનું આમંત્રણ કર્યું. સર્વ સૈન્યને બાવતાં બોજન જમાડ્યાં. આ જોઇ સહસ્ત્રાર્જુન આશ્ચર્ય પામ્યો કે, ઋષિની સમૃદ્ધિમાં ફક્ત આ નાની શી જીંપડી છે, તેમાંથી તેણે આ લાખો માણસોને જમાડ્યાં માટે જીંપડીમાં કંઈ ચમત્કાર હોવો જોઈએ. એમ વિચારી યુગ શોધ કરાવતાં અંદર “કામ દુધા ગાય” છે, એમ જાણવાથી તે સેવા તેની વૃત્તિ ફરી. ઋષિને એ ગાય આપવાને ધણું સમજાવ્યા પણ તેણે એ આપવા ના પાડી કહ્યું કે, આ સિવાય તારે જો જોઈએ તે માગ. પણ રાજાએ માન્યું નહીં અને પોતાના બધા જોરથી લેવા સૈન્ય મોકલ્યું, પણ ઋષિની શક્તિ કાંઈ થોડી નહોતી, કે તેના ગાંભ્યા જાય. તેણે એ સામી લગાઇ કરી પોતાનું પરાક્રમ બતાવ્યું. અંતે પરશુરામે આવી સહસ્ત્રાર્જુનને તથા તેના સર્વ સૈન્યને કાપી નાંખ્યું. પછી આવા દુષ્ટ બુદ્ધિના ક્ષત્રિઓનો એકવીશવાર નાશ કરી પૃથ્વી નક્ષત્રી કરી. દુષ્ટોથી પૃથ્વીનો ભાર ઉતાર્યો. એ રીતે પરશુરામે બીજવાર માતૃપિતાનું કાર્ય કર્યું. ધન્ય છે આવા સુપુત્રને, કે જેણે સદા માતૃપિતાને સુખજ આપ્યું અને પૃથ્વીની પ્રજાને પણ દુષ્ટના દુઃખમાંથી કાઢી સુખી કરી ! એક કવિએ કહેલ છે કે:—

જનની જણતો ભક્તજન, કાં દાતા કાં શર;

નહીં તો રહેજે વાંઝણી, મત ગુમાવે તૂર.

આ પ્રમાણે સતી રેણુકાજીએ પરશુરામ જેવા ઇશ્વરાવતાર ગણાયેલા પરાક્રમી પુત્રને જન્મ આપી પોતાનું “નૂર” બતાવી આપ્યું. આ સતી ધાર્મિક, અને યોગેશ્વરી હતાં. તેનો શિર છેદ થયા છતાં કદી પણ મ-

નમાં એ બાવ નહીં લાવતાં પતિ પ્રત્યે સદા પ્રીતિ બાવથીજ રહી. ધન્ય છે રેણુકા માતા તારા પવિત્ર મનને ! કે તું સદા એક બાવથીજ રહી તે તારા નેક ટેક અને પતિવ્રતપણાને બતાવી આપ્યું !!

રેવતી.

એ રેવત દેશના રાજા રેવત—ઈંદ્રધુમ્નની પુત્રી થાય. આ પુત્રી રૂપે, ગુણે અને જ્ઞાને અનુપમ હતી. તે જ્યારે લાયક ઉમરની થઈ, સારે તેના પિતાએ ઋષિમંડળને બોલાવી પૂછ્યું કે, આ મારી પુત્રીને વિવાહ કોની સાથે કરવો ? એવો લાયક વર બતાવો. આ પરથી સર્વ સભાએ પૂર્ણ વિચાર કરી જણાવ્યું કે, રાજન ! તારી પુત્રીને સર્વ પ્રકારે યોગ્ય વર એવો હાલ બીજો કોઈ રાજા નથી, પણ દારિકામાં વસુદેવ છે, તેને શ્રી કૃષ્ણ અને બળભદ્ર એ બે પુત્રો ઇશ્વરાવતાર છે. તેમાં સૌથી મોટો બળભદ્ર છે. એ અતુલ પરાક્રમી, નીતિ, રૂપ, અને ગુણ વગેરેમાં શ્રેષ્ઠ છે. તે તારી પુત્રીને સર્વ પ્રકારે યોગ્ય છે. માટે તું તેને દે. તે પરથી રેવત રાજાએ રેવતીને વિવાહ બળરામ સાથે શાસ્ત્ર વિધિએ કર્યો. આ બેડું સર્વ પ્રકારે એક રૂપજ હતું. તેમનાં અંતઃકરણો જોડાએલાં હતાં. માત્ર દેખવામાં શરીર જુદાં હતાં. સતીએ પોતાના પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે ચાલી પતિની ધણી પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. તે પોતાના સતીત્વ પ્રભાવે પ્રજામાં એટલી તે માન પામી પૂજ્ય થઈ ગઈ છે કે, આજે લોકો દારિકા, ગીરનાર વગેરે તીર્થક્ષેત્રમાં તેના નામના કુંડમાં સ્નાન કરવાથી પોતાને પવિત્ર થયાં માને છે, અને “દેવી” ગણી પૂજે છે.

તુળશી.

એક વૃંદા નામે સ્ત્રી જલધર દૈત્યરાજની સાથે પરણી હતી. આ સ્ત્રી મહાપતિવ્રતા હતી. જલધર તો કુટિલ સ્વભાવનો, ક્રોધી અને કામનું ધામ હતો, પણ તેણે પોતાની સ્ત્રીના સતીત્વ બળથી દેવોને હરાવી વશ કર્યા હતા. તેણે તેનાપર ધણો જુલમ કર્યો તેથી સર્વ દેવોએ મળી વિષ્ણુ ભગવાનની આરાધના કરી. તેથી શ્રી વિષ્ણુએ આવી તેમને અભય વચન આપી કહ્યું કે, એ દૈત્ય વૃંદા સતીના સતીત્વથી જોર પર આવી ગયો છે. તેને હું યુદ્ધમાં મારી તમને સુખી કરીશ.

આ પ્રમાણે કહી શ્રી વિષ્ણુ ભગવાને દેવો સહિત એ જલધર દૈત્ય રાજન સાથે યુદ્ધ કર્યું. યુદ્ધ કરતાં ધણાં વર્ષ થઈ ગયાં પણ તેમાં કોઈ પાછું હટે એવું જણાયું નહીં. તેથી શ્રી વિષ્ણુ એ દૈત્યનું યુદ્ધ બળ નેઈ તેનાપર પ્રસન્ન થઈ. તેને વરદાન માગવા જણાવ્યું. તેપરથી એ નૈત્યે માગ્યું કે, તમે લક્ષ્મીજી સાથે મારે ત્યાં આવી રહો. શ્રી વિષ્ણુ સર્વ વેર છોડી દધ લક્ષ્મીજી અને સર્વ દેવો સહિત તેને ઘેર રહ્યા. બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને ત્રૈલોક્યની રિદ્ધિ સિદ્ધિ તેને ત્યાં આવી મળવાથી તેને ધણું સુખ પ્રાપ્ત થયું. આ પ્રમાણે ધણાં વર્ષ તેણે વૈભવ ભોગવ્યો. એક સમે નારદ મુનિએ યુક્તિ રચી એ દૈત્યને દ્વાર આવી કહ્યું કે, દૈત્યરાજન! મેં જેવી શિવકૈલાસની શોભા જોઈ છે, તેવીજ તારા શહેરની શોભા છે. આ જોઈ હું ધણો ખુશી થયો છું, પરંતુ શંકરનાં સ્ત્રી પાર્વતી જેવાં સ્વરૂપવાન છે, તેવી મેં ચૌદ લોકમાં પણ કોઈ સ્ત્રી સ્વરૂપવાન જોઈ નથી. તારી સ્ત્રી વૃંદા તો તે પાસે કશા લેખામાં નથી. એટલું કહી નારદ મુનિ ત્યાંથી આવી નિકળ્યા, કારણ તેને તો સળગાવવાનુંજ કામ હતું. દૈત્યરાજન મૂર્ખ અને કામાંધ હતો, વળી દેવો તેને ત્યાં આવી રહ્યાથી તો તે ધણોજ પૂલાઈ ગયો હતો. તે તો સતી પાર્વતીને મેળવવા આકુળ વ્યાકુળ થયો. શંકર અને પાર્વતીની કેવી શક્તિ છે, એ એ મૂર્ખ જાણતો નહોતો. પણ વૃંદાને આ ખચર થતાં તેણે જણાવ્યું કે, પ્રાણનાથ! એ સતી શાક્ષાત્ શક્તિ સ્વરૂપ છે. તેના સંતીત્વનો પ્રભાવ પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ છે. એ તમારી કે કોઈની તાબે થાય એમ નથી. એનું સતીત્વ ભંગ કરવા ત્રૈલોક્યમાં પણ કોઈ સમર્થ નથી. તો તમારો તે શો ભાર છે! આવો દુષ્ટ વિચાર કરશો નહીં. જો મારું કહ્યું નહીં માનો તો ધણું અનિષ્ઠ થશે. એ પ્રમાણે કહી સતીએ ધણું ધણું સમજાવ્યું, પણ એ દુષ્ટ એક ટળી બીજે થયો નહીં.

વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ:—એ પ્રમાણે એ દૈત્યને અવળું સૂઝ્યું. તેણે તરત એક દૂતને બોલાવ્યો, અને કહ્યું કે, તું શંકર પાસે જઈ કહે કે, “પાર્વતી” આપને યોગ્ય નથી એ તો જલધરને યોગ્ય છે. માટે તેને મારી સાથે મોકલો. નહીં તો યુદ્ધ કરવા તૈયાર થાઓ. અગર કૈલાસ છોડી આત્યા જાઓ. આ પ્રમાણે દૂતે શંકર પાસે આવી કહ્યું કે, શંકરે દૂતનો શીર છેદ કરવા હુકમ કર્યો. દૂત પોકાર કરી આજીજી કરવા લાગ્યો કે પ્રાણનાથ! એમાં મારો કંઈ અપરાધ નથી માટે મને કૃપા કરી છોડી મૂકો. શંકરે દયા કરી તેને છોડી મૂક્યો કે તરત ત્યાંથી પલાયન કરી જલધર

પાસે આવી શંકરની શક્તિની વાત કરી કે, રાજન ! શંકરની શક્તિ અદ્ભૂત છે. માટે તમે એ વિચાર માંડી વાળો. નહીં તો આમાંથી વિપરીત થશે.

અમ સાંભળી દૈત્યરાજન ક્રોધાંધ થયો. તરત તેણે શંકર સામે શું-બનિશુંબને સાથે લઈ લડવાની તૈયારી કરી કૈલાસ પાસે આવ્યો. શંકર પણ દૈત્ય લડવા આવ્યાના અચ્ચર સાંભળી તરત લડવા સામે આવી ઉભા. દૈત્યે પાર્વતીજીને હરવા અનેક યુક્તિઓ આદરી શિવજીને મોહમાં નાંખવાનો પ્રયત્ન આદર્યો. તેમજ પાર્વતીજીને છળવા શિવજીનો વેશ ધારણ કરી શિવમંદિરના દ્વારમાં જઈ ઉભો. સતી પાર્વતીજીએ અંદરથી જાણ્યું કે પતિ આવ્યા હશે. એમ જાણી બહાર બેસ્યું તો એ દુષ્ટ વેશ ધારી દૈત્યને દોડો. તરત તેણે મંદિરમાં જઈ ક્રોધથી હરિહરનું સ્મરણ કર્યું કે, તરત ત્યાંથી દૈત્ય જીવ લઈ નાડો. તેટલામાં શ્રી હરિએ આવી પૂછ્યું કે, સતી ! મને કેમ જોલાવ્યો ? સતીએ દૈત્યની વાત કરી બતાવી કહ્યું કે, તમે અને લક્ષ્મીજી એ દુષ્ટ દૈત્યને વશ થઈ કેમ તેને ત્યાં વસો છો ? અને એ દુષ્ટને ઉછરંગ આપો છો દુષ્ટને ઉત્તેજન આપવાથી તો તે ઉલટો વધારે દુષ્ટ બને છે અને એ દુષ્ટ પોતાના જાતિ સ્વભાવ પ્રમાણે પોતાનું પ્રિય કરનારનું પણ ખુફી કરવાને સુકતો નથી. માટે એને ઉત્તેજન આપવાનું શું કારણ છે ? દાનવને વશ થવાનું કંઈ કારણ હોતું જોઈએ, પણ એ દુષ્ટ અજર કરવા લાયક નથી. એ અધમ પાપીનો તરત નાશ કરો.

પાર્વતીજીનાં આવાં વચન સાંભળી શ્રી હરિએ કહ્યું, સતી પાર્વતીજી ! આપ મારાં પ્રાણરૂપ છે. આપને છળ કરનાર એ દુષ્ટનો હું હમણાં નાશ કરીશ. એ દૈત્ય ઘણો પાપી છે એ હું જાણું છું. પણ હું તેને મારી નહીં શકવાથી વશ થયો છું. માતૃશ્રી ! તેનું કારણ એ છે કે, તેની સ્ત્રી પૃંદા પ્રખ્યાત સતી છે. તેના સતીત્વ બળથી સર્વ દેવો ડરતા રહી તેની પાછળ ફરે છે. તમે જાણો છો કે, ત્રણ લોકમાં જેટલાં તીર્થ છે, તે બધાં પતિવ્રતા સ્ત્રીના પદમાં રહે છે. યોગ, યમ, તપ ઇત્યાદિ ધણાં સાધન સાધ્ય કરે, પણ સ્ત્રીને “પતિવ્રત” એ એકજ ધર્મ છે. પતિવ્રતાના પુણ્ય વ્રતાપથી સઘળાં પાપો નાશ પામે છે. પતિવ્રતા વ્રતના પુણ્યથી તે પોતાના પતિને મહાબળ આપે છે. પતિનાં સઘળાં દુઃખો કાપે છે, તેજ વધારે છે, રાજ બનાવે છે, સર્વ સ્થળે જય અને મહાસુખ આપે છે. એટલુંજ નહીં, પણ સતી સ્ત્રી પોતે તરી પોતાના પતિને પણ તારે છે. વળી સતી સ્ત્રી ત્રૈલોક્ય

ક્યને પણ આધાર રૂપ છે. સતી સ્ત્રી તેા પૂર્વના પુણ્ય પ્રતાપથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. સ્ત્રીઓએ પતિવ્રત પાળી ચાલતું એવું વેદમાં પણ કહેલું છે. સતી વૃંદાના સતીત્વથી એ દુષ્ટ ધણું જોર અને સુખ પામ્યો છે. તેને કોઈ દેવ પ્રહોં-ચી નહીં શકવાથી હું, બ્રહ્મા, ઈંદ્ર, વરુણાદિ સર્વ તેને વશ થયા ક્ષીએ. હે માતૃશ્રી ! એ સતીનું વ્રત ભંગ થયે તરત એ અસુરનો ધાત થશે. એનું વચન આપી શ્રી હરિ ચિંતાતુર ચિત્તે દૈલદાર આવ્યા.

શ્રી હરિ શરીરે વિભૂતિ ચોળી મોટા સંતનો આડંબર ધરી એક સુંદર વાડીમાં જઈ બેઠા. તેણે પોતાના પરાક્રમથી અનેક માયા કરી. એ માયાની મોહનીમાં સતીનું વ્રત ભંગ થયું. કે તરત સતી ચેતી ગઈ કે શ્રી હરિએ માયાજાળ પાથરી માફ વ્રત ભંગ થાય એમ કર્યું. એથી કોપ કરી થરથર કંપતી બોલી, અરે હરિ ! એનું કૃણ તમે આજશે. તમે તમારી સ્ત્રીના વિયોગથી દુઃખી થઈ વને વન ભ્રમશો. તમને એ વખતે વાનર સિવાય કોઈ સહાયતા આપશે નહીં. એવો શાપ દીધો. શ્રી હરિએ કહ્યું કે, તું પુનઃ જન્મે મારે ત્યાં આવીશ. ત્યારે તું મને ધણી પ્રિય થઈશ. સતી શ્રી હરિનું મન હરી લઈ બળી રૂરી સ્વર્ગને પામી.

સતીના શિયળ ભંગથી શ્રી હરિ ધણા દુઃખી થયા. વિકળ ચિત્તે વનમાં રહ્યા અને વૃંદા, વૃંદા એમ વિલપના કરવા લાગ્યા. સતીએ વ્રત ભંગથી દેહ છોડ્યો તેથી જાલધરમાં જે સતીનું તેજ હતું તે નાશ પામ્યું કે, શિવે તેને માર્યો. તેથી સર્વ દેવો ધણા ખુશી થયા. શ્રી હરિએ માયા કરી સતીનું વ્રત ભંગ થાય એવું કર્યું, એ ક્રૂર જાલધરને મારી દેવાને દુઃખમાંથી છોડી સુખી કરવા ખાતરજ, કેમકે જાલધર ધણો પાપી અને દુષ્ટ બુદ્ધિનો હતો. તેણે પાર્વતી જેવી માદા સતીને પણ છળ કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો. શ્રી વિષ્ણુનું વિકળ ચિત્ત થયું હતું. તે મોહ દૂર કરવા લક્ષ્મીજીએ દેવાને ત્રણ બીજ આપ્યાં. એ બીજ વાવ્યાથી ત્રણ મોટી વનરાય થઈ. તેમાં વૃંદાએ પુનઃ જન્મ લીધો. તેનું નામ “તુલશી” પડ્યું, અને જે વૃક્ષ થયાં તેનું નામ પણ તુળશી વૃક્ષ પડ્યું એ જોઈ શ્રી હરિ ધણા પ્રસન્ન થયા. વૃંદાનું રમરણ બૂલી તુળશી એવો ઉચ્ચાર કર્યો કે, તેનો મોહ ઉતરી ગયો. શ્રી હરિને તુળશી ધણાં પ્રિય થયાં. તે સાથે તેઓ સ્વધામ ગયા. પરંતુ પતિવ્રતાનો શાપ ટાળી શક્યા નહીં તે સાથે તેને રામાવતારમાં ભોગવવો પડ્યો, અને જે પ્રમાણે સતીએ કહ્યું હતું, તે પ્રમાણે સતી સીતાના વિયોગથી દુઃખ ભોગવી વને વન ભ્રમતું

પડયું અને અંતે વાનરની સદાયતાથી સીતાને પામ્યા. આહા ! કેવો સતી સ્ત્રીનો પ્રતાપ !! સ્ત્રીઓને પતિવ્રત પાળવાથી કેટલા બધા લાભ છે ? અને શિયળ ભંગ થયે કેટલું નુકશાન છે ? એ આપરથી સ્પષ્ટ સમજાઇ આવે છે.

અંશુભતિ.

એ તપોવનમાં રહેનાર સુવ્રત નામે મુનિની પવિત્રતા સ્ત્રી હતી. તેણે બાળપણમાં ભૃગુઋષિ પાસે વેદ, આત્મજ્ઞાન, પુરાણાદિ ધર્મશાસ્ત્રો વગેરેનું અધ્યયન કર્યું હતું. તેનામાં બુદ્ધિ આતુર્ય વખાણવા લાયક હતાં. તેની બાગણી મૂળથીજ પરગજુ હતી. તે પતિ સેવા, ગૃહકાર્ય વગેરે પતિવ્રતને કરવાનાં કાર્યોમાંથી પરવારી અવકાશમાં પતિની રજા લઈ દીન દુઃખીઓની વહારે ધાતી. તે ભૂખ્યાને અન્ન, તરસ્યાને પાણી, ન વસ્ત્રાને વસ્ત્ર અને રોગીને ઔષધ આપી તેમની પીડા ટાળવાને પ્રયત્ન કરતી. એવી તે પર દુઃખભંજન હતી. તેમજ મનુષ્યોમાં સદ્ગુણોની વૃદ્ધિ થાય એવા હેતુથી ઉપદેશ આપતી. તે પોતાના ઉપદેશમાં કહેતી કે:—

“સર્વ પ્રાણી માત્ર ઉપર સમભાવ રાખી દયા કરો. દયા એ ધાર્મિક મનુષ્યોનું સામર્થ્ય છે. આપણાપર નિર્દયતા વપરાઇ હોય તો તેનો બદલો દયાથી આપો, જેમ ચંદનવૃક્ષને કુહાડી કાપે છે તો પણ તેને તે સુગંધી આપે છે તેમ પુત્ર પુત્રિઓને બાળપણમાં ગૃહરાજનાં કૃત્યોમાંથી થોડો કાળ કાઢી સ્વધર્મનું શિક્ષણ આપો. પિતા, માતા, ગુરુ, અને વડિલોની મર્યાદા સાચવી તેમને માન આપતા રહો. તમો નિત્ય વિવેક ભર્યાં પ્રીતિયુક્ત મધુર વચનો બોલો. મનુષ્યો વિષય સુખમાં લુબ્ધ થઇ પોતાની ઈર્દ્રિયોથી કંઈ કંઈ અધર્મ અને અનીતિઓ કરે છે. તેટલા માટે ઈર્દ્રિયોને અંકુશમાં રાખી ઈર્દ્રિય દમન કરો. ઈર્દ્રિયજીત થનારને હમેશા સુખ પ્રાપ્ત થશે. પરમાર્થ બુદ્ધિનો કદી અનાદર કરતા નહીં. જે કોઈ મનુષ્ય બીજાને દુઃખ દેતો નથી, પણ સર્વનું રક્ષક ઇચ્છે છે, તે અક્ષય સુખ ભોગવે છે. મનોધર્મને દબાણમાં રાખો. વિષયના પદાર્થને વળગી રહેવું એ તેના અંધનનું કારણ છે, અને તે પદાર્થથી વિરક્ત રહેવું, એ મોક્ષનું સાધન છે. માટે જ્ઞાનવડે કરી વિષયના પદાર્થથી પોતાના મનને અળગું રાખો. સદ્ગુણથી વર્તવા છતાં અત્યંત દારિદ્રમાં આવી પડાય, તો પણ દુઃખે ઉપર ચિત્ત લગાડશો નહીં, કેમકે બીજાને અવતાર ધારણ કરવામાં માતા, પિતા,

પતિ, પુત્ર, પુત્રિ કે સગાં સંબંધી કોઇ સાથી થતું નથી. જે વસ્તુ આત્માને વળગી રહે છે તે ફક્ત તેણે જે અહીં કર્યું હશે તેનાં પરીણામો એટલે કર્મ છે. માટે પોતાથી અળગો ન થાય એવો સોચતી જે સદ્ગુણ તેનો હમેશાં સંગ્રહ કરે. સદ્ગુણજ ખરો સાથી છે. તેજ તરવાનું સાધન છે, એમ જાણો. મોક્ષ મેળવવા માટે પરબ્રહ્મ પરમાત્માનું જ્ઞાનવડે મનન કરવું. ધર્મને વધારો-ધર્મનો નાશ થવાથી આ દેહમાં રહેલા આત્માને લગતાં પાપ અને ધર્મ પ્રમાણે યોગ્ય વર્તણુક કરવાથી થતાં પુણ્યનો વિચાર કરીને તેમજ સદ્ગુણ તથા દુર્ગુણથી આત્માનું જન્મોત્તર થાય છે, તેનો બુદ્ધિથી વિચાર કરીને હમેશાં સદ્ગુણ ઉપર પ્રીતિ રાખી વિચાર, વાણી, અને કર્મથી હમેશાં પવિત્ર વર્તણુક રખો. ઇશ્વર-પરબ્રહ્મ તે દરેક મનુષ્યના હૃદયમાં રહેલો છે. તેને મનુષ્ય જાણતા નથી, પણ મનુષ્ય જે જે કરે છે તેને તે નિહાળે છે; અને લક્ષમાં રાખે છે. આત્મા તેનો સાક્ષી છે અને તેના પોતાના આશ્રયનું સ્થળ છે તે મનુષ્યનો સર્વથી મોટો સનાતન સાક્ષી છે. તેના હુકમની અવગણ કરશો નહીં, અને તમારી મરજીમાં આવે તેમ વર્તશો નહીં. મનુષ્ય પોતાના હુકમને યોગે સુખ દુઃખ પામે છે. એ પોતાની વર્તણુકનું ફળ ભોગવે છે. અધર્મથી સુખ મેળવવાની પાપ રૂપ ઇચ્છા સ્વપ્નમાં પણ કરવી નહીં—કારણ કે પાપ બુદ્ધિનાં માણસ કદાપિ તરત દુઃખ ન દેખે તોપણ વહેલાં મોડાં એ પાપનું ફળ દુઃખ ભોગવે છે અને તે જન્મો જન્મ નડે છે. માટે રોજ સવારમાં ઉઠીને પતિ તથા પરમેશ્વર પાસે એજ ભાગ્યું કે મને માઠી બુદ્ધિ આપશો નહીં. વગેરે, વગેરે, રીતે ચાલવાથી જરૂર પતિ અને પરમેશ્વર તમારાપર ધણીજ પ્રીતિ કરશે. અંશુમતિના આવા ઉપદેશથી તે સર્વ ઠેકાણે પ્રસિદ્ધિને પામી હતી. સૌ તેને માન આપી પુણ્ય ગણતાં હતાં. આ તેનો ઉપદેશ ધણો મનન કરવા જેવો છે. ધન્ય છે આવી સતીને ! કે જેણે પોતાની જીંદગી પરમાર્થ કારણે શુભરી સફળ કરી.

મૈત્રેયી.

મહાત્મા યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિને મૈત્રેયી અને કાત્યાયની એ બે પતિવ્રતા સ્ત્રીઓ હતી. તેમાં મૈત્રેયી સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ઠ હતી. તે જે કંઈ કરતી અને શીખતી તે ઇશ્વર અને પરલોકપર નજર રાખીને કરતી. તેણે અધ્યાત્મિક

જ્ઞાનરૂપી જળથી પોતાનું અંતઃકરણ શુદ્ધ કર્યું હતું. પોતે પતિ પાસેથી જ્ઞાનોપદેશ લેતી અને બીજાઓને સત્ત્વમેં પ્રવર્તાવવા ઉપદેશ આપતી. તેણે પતિને ઇશ્વર સંબંધી જે જે પ્રશ્નો પૂછેલા છે, તે ઋગ્વેદમાં જણાવેલા છે. તે પુરથી તેની વિદ્વતા અને ઇશ્વર સંબંધી જ્ઞાન કેવું હતું તે જણાઇ આવે છે.

એક વંખતે મહાત્મા યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિ જનકરાજનની સભામાં ગયા હતા. ત્યાં રાજાએ વૈરાગ્ય યોગ વિષે પ્રશ્ન કરેલો. તેપરથી રાજાને કહેવા કરતાં કરી બતાવવા પોતાના અંતઃકરણમાં વૈરાગ્ય ઉત્પન્ન થયો. સભામાંથી ઘેર આવી પોતાનું સર્વ ધન, માલ, મત્તા, વગેરે બંને સ્ત્રીઓને પોતાની પ્રજા સંરક્ષણાર્થે વહેંચી આપવા માંડ્યું. ત્યારે મૈત્રેયી જે પતિ પ્રેમથી પૂર્ણ ન્પાતિપ્રત્ય પાળનાર હતી, તેણીએ ઋષિને કહ્યું કે,—સ્વામીનાથ ! મારે એ ધન શું કામનું છે ? તમે ચાહે તો એ ધનપર પૂજા મૂકોની ! હું તો જ્યાં આપ જશો, ત્યાં આપના ચરણની સેવા કરવામાંજ હાજર રહીશ. મારે તો એ ધન, માલ, મત્તા અને આખું જીવતર તમેજ છો. આ લોક, પરલોક તથા ઇશ્વર એ સૌ પણ તમેજ છો.

એ સાંભળી ઋષિએ કહ્યું, સતી ! હું સંન્યાસ ધારણ કરીશ. માટે સંન્યાસીની સાથે સ્ત્રી કેમ રખાય ? તો પણ તેણીએ માન્યું નહીં, અને દ્રવ્ય પ્રણ લીધું નહીં. તેથી સર્વ દ્રવ્ય કાત્યાયનીને તેમણે આપી દીધું. સતી મૈત્રેયી સદ્ગુણનું પાત્ર અને પતિ પ્રેમમાં ગરકાવ હતી. તેથી યાજ્ઞવલ્ક્ય ઋષિએ તેને એક રાત્રિમાં તત્વોપદેશ કરી જ્ઞાન આપી યોગ ધારણ કરાવ્યો. અને પોતે પણ યોગ ધારણ કરી લંગોટી વાળી **ઐતત્સત્પરમાત્મનેનમઃ** કરી બંને વિલક્ષણ સ્વરૂપે જનક પાસે જઈ ઉભા રહ્યાં. દરરોજના વેશ કરતાં સૌએ જુદોજ વેશ દીધો, પરંતુ કાંતિ કંઈ છાની રહે નહીં. આ જોઇ સૌ આશ્ચર્ય પામ્યા. રાજા તરત સિંહાસનપરથી ઉતરી સાષ્ટાંગ દંડવત પ્રમાણ કરી ચરણાર્વિંદમાં પડ્યો, અને કહ્યું કે,—આપ દયા કરી આ યોગીનો વેશ ત્યાગ કરો, ત્યારે ઋષિએ સૌ સાંભળતાં કહ્યું કે,—“રાજન ! શું મળ મૂત્રનો ત્યાગ કરી ફરી તેની સામું જોવું જોઇએ ? શું હાથીના દંતૂશળ બહાર નીકળ્યા તે ફરી પાછા બેસે છે ? સતી માથીક સંસાર તજ સહગમનની ઇચ્છા કરી નીકળેલી પાછી ફરે છે ? નહીંજ. તે પ્રમાણે મેં ધારણ કરેલો વૈરાગ્ય યોગ કેમ તજ દઉં ? હું તો આથી ઉલટો કૃતાર્થ માનું છું, અને ખુશી થાઉં છું કે, ઇશ્વરે મને આવો

અમૂલ્ય અવસર આપ્યો. કેમકે આ અસાર સસાર વિષયોનો ભરેલો છે. જેમાંના વિષયો ભોગવતાં કોઈ પણ કાળે તૃપ્તિ થતી નથી. તેમાંથી પ્રભુએ મને એકાએક છૂટો કર્યો. માટે રાજન ! આ સંસારની જંગલમાંથી છૂટેલો હું ફરી તેમાં ફસાવાને કદી ઈચ્છતો નથી. હવે તો મને અને આ યોગિની મૈત્રેયીને યોગજ પ્રિય અને કલ્યાણકારક લાગે છે. જ્ઞાન થયા પછી સંસાર રગડામાં રગડાધ પડ્યાં રહેવું, એ જ્ઞાતાઓનું કામ નથી.” વગેરે યોગ વિષે ઘણા ઉપદેશ કરી સ્ત્રી પુરુષ અને યોગીના વેશમાં ત્યાંથી ચાલી નીકળ્યાં.

આહા ! શાખાસ છે ! શાખાસ છે ! યાજ્ઞવલ્ક્ય અને મૈત્રેયી તમારી પવિત્ર લાગણીને ! તમે પરસ્પરનો ધર્મ બળવ્યો અને હેવટ સંસારની માયા તજ દેહનું કલ્યાણ કર્યું ! સતી મૈત્રેયી ! તારા પતિ પ્રત્યે પવિત્ર પ્રેમને પણ ધન્ય છે ! કે તું ધન, માલને તુચ્છ કરી એક પતિ સેવાનેજ શ્રેષ્ઠ ગણી યોગી અનેલા પતિ સાથે તેની સેવાને કારણે યોગિનીને વેશે ચાલી નીકળી, સત્ય પત્નિપણું બતાવી આપી, જીંદગીનું સાર્યક કર્યું. !!!

ઈલા.

આ મનુની કન્યા થાય. તેને વશિષ્ઠના પુત્ર શકિત સાથે પ્રરણવી હતી. તે ધણી તેજસ્વિ, ધાર્મિક, નમ્ર સ્વભાવની અને પતિવ્રતા હતી. તેને પેટે પારાસર જેવા વિદ્વાન, તેજસ્વિ રાજનીતિજ્ઞ, અને ધર્મીષ્ઠ, પુત્ર ઉત્પન્ન થયા. સતી ઈલાએ પારાસરને બાળપણમાં ધણી પ્રકારનું ઉત્તમ શિક્ષણ આપી નીતિનીપૂણ નરશ્રેષ્ઠ બનાવ્યા હતા. આ ઋષિના હૃદયમાં તેની માતાના શિક્ષણની ઉંડી છાપ પડી હતી. તેથી તેઓ આગળ જતાં ખંતી, ઉદ્યોગી, શોધક અને અંધકરતા નીકળ્યા. આ ઋષિએ પારાસર સ્મૃતિ વગેરે ગ્રંથો બનાવ્યા. બગોળ તથા નૌકાશાસ્ત્રમાં પ્રવિણતા મેળવી સમુદ્ર પર્યટન કરી ભરતખંડને લગતા બેટો શોધી કાઢ્યા હતા. આ કાર્યમાં તેની સ્ત્રી મત્સ્યગંધાએ ધણી સહાય આપી કહેવાય છે. વગેરે કાર્યોથી તે ધણી પ્રસિદ્ધ થઈ ગયા છે. આ બધો તેની ઈલા જેવી સાધ્વી માતાના શિક્ષણ બળનોજ પ્રતાપ હતો.

ઈલાએ પોતાની પુત્રવધૂ મત્સ્યગંધાને દીકરીની પેટે રાખી સારી સંભાળથી પતિ સેવા, ગૃહકાર્ય અને ધર્મનીતિ વગેરેનો ઉપદેશ આપી એ

કાર્યોમાં કુશળ કરી હતી. તે જાણે મા દીકરી હોય, તેની પેઠે સાસુ વહુમાં પરસ્પર ઘણો સ્નેહ હતો. તે કદી વહુનું અપમાન થાય એમ કહેતી કે કરતી નહીં, તેમજ વહુ પણ સાસુને પોતાની માની પેઠે જાણી મર્યાદા સાચવી નોમને જે રીતે પ્રિય લાગે તેમ વર્તતી કદીપણ સાસુ સામું બોલતી નહીં કે અપમાન થાય એવું કહેતી કે કરતી નહીં. આ પ્રમાણે હોવાથી સૌ તેમનાં વખાણ કરતાં અને તેમનો દાખલો આપતાં. આજની બવાડા કરતી સાસુ વહુઓએ આ પરથી ઘણું શિક્ષણ લેવાનું છે.

ઘલાએ પતિની સેવા કરી તેમને અનુસરી ચાલી તેની ઘણી પ્રીતિ સંપાદન કરી હતી. તેમજ સગાં સ્નેહીઓમાં તેમની પ્રતિષ્ઠા ઘણી હતી. સૌ સ્ત્રીઓ તેમની સલાહ લઈ કાર્યો કરતી હતી. વગેરે તેના ઉત્તમ ગુણોપરથી તે ઘણી પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ છે.

સુલીયા પંડિતા.

આ પંડિતા કાશી પાસે રામનગરના રહેનાર કૃષ્ણવર્મા નામે બ્રાહ્મણની પુત્રી હતી. કૃષ્ણવર્મા ઘણો વિદ્વાન હતો. તેણે પોતાની પુત્રીને શ્રુતિ, સ્મૃતિ, અને પુરાણાદિ ધર્મશાસ્ત્રોનો તથા જોતિષ અને વેદાંતનો અભ્યાસ કરાવ્યો હતો. તેથી તે વિદ્વાન ગણાતી. તે શરીરે દુર્બળ, કોમળ, ઉજવળ અને સામાન્ય કદની હતી. તથા ગુણે યુદ્ધિવાન, નીતિવાન, ધાર્મિક અને પતિવ્રતા હતી. આવા તેના ગુણો જોઈ તેના પિતાએ તેના જેવાજ સ્વભાવવાળા અને ગુણવાળા એજ ગામના જગન્નાથ નામે શાસ્ત્રી સાથે તેને પરણાવી હતી. આ શાસ્ત્રી પણ વિદ્વાન અને પ્રસિદ્ધ હતો. જોડું સરખું મળવાથી પરસ્પર આનંદમાં મગ્ન રહેતાં. સુલીયા પતિની મરણ સાચવી પોતાના પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તતી. પતિ પણ સહૃદય, દયાળુ અને સારો વ્યવહાર રાખનાર હતો. તેથી સુલીયા પોતાને પૂર્ણ ભાગ્યશાળી સમજતી હતી. તેણે સંસ્કૃત પાઠશાળા સ્થાપી હતી. તેમાં કન્યાઓ અને વિધવાઓ શીખવાને આવતી તેને પોતે જાતે મહેનત લઈને ધર્મશાસ્ત્રો શીખવતી. તથા સ્ત્રી ધર્મનીતિનો ઉપદેશ આપી, તેમના હૃદયમાં ઉંડી છાપ પાડતી. તેણે “તત્ત્વદર્શન” નામે ગ્રંથ બનાવ્યો છે. એમાં તેણે ધર્મનીતિ અને વેદાંત વિષે વિચાર જણાવ્યો છે.

એક વખતે બંને રામેશ્વર યાત્રાએ ગયેલ. સાંથી વળતાં શ્રીરંગપ-

દૃષ્ટુ આવી. ત્યાં વિદ્વાનોની સભા મળી હતી. તેમાં જીવ અને બ્રહ્મ એ વિષયપર મોટો સંવાદ ચાલ્યો હતો. તેમાં આ સુલીયાએ સતોષકારક પોતાનો વિચાર જણાવી, એ બધાને હક કરી નાંખ્યા. આ બાઈની આવી વિદ્વતા જોઈ વિદ્વાનોએ તેને “પંડિતા” એવો માન ભરેલો કલિકાળ આપ્યો. સ્વારથી એ “સુલીયા પંડિતા” એમ કહેવાણી. તેનો સ્ત્રીઓ પ્રત્યે ઘણો સારો ઉપદેશ હતો. તે વખતો વખત ઉપદેશ આપતાં કહેતી કે:—
 એનો ! “આ શરીર અસ્થિ, માંસ, રૂધિર અને મળ, મૂત્ર વગેરે અપવિત્ર પદાર્થોથી ભરેલું છે. વળી તે પાણીના પરપોટાની પેઠે ક્ષણ ભંગુર છે. આ શરીરથી ગમે એટલા ભોગો ભોગવીએ તોપણ તૃણા નહીં છીપતાં ઉલટી વધે છે. એમ વારંવાર તૃણા છીપાવવાની લલુતામાં ને લલુતામાં કાળ આવી ઉપાડી જાય છે. તેમાં મુખ્ય કરવાનું કર્તવ્ય રહી નૈય છે તેથી અંતે પરતાવો થાયછે. અને જન્મ મરણનાં દુઃખો વારંવાર ભોગવવાં પડે છે. માટે આ શરીરથી પ્રથમ તો એ કરવાનું છે કે, સ્ત્રીને પતિ એજ ગતિ છે. તે ગમે તેવો હોય તોપણ અહોનિષ સુંદર રાજ ભવનમાં કે વનમાં, સુખમાં કે દુઃખમાં પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે તેમની મરજી સાચવી ચાલવું અને તે જે રીતે ખુશ રહે તેમ કરવું. આ સિવાય પતિને પ્રેમથી બાંધવાનું એકે સાધન નથી. પતિની પ્રસન્નતા એજ સ્ત્રીઓનું પરમ દૈવત છે. સર્વ સુખ સાધનો, પુત્ર પરિવાર વગેરે સઘળું પતિની પ્રસન્નતાથીજ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે મન, વચન અને કર્મથી એક નિષ્ઠા રાખી પ્રીતિ સહિત તે સાથે વર્તવું, એ પતિવ્રતા સ્ત્રીનો ધર્મ છે. દૈવ ઇચ્છાથીજ સ્ત્રીનો પતિ ગુજરી ગયો હોય તેણે નહીં મુંઝાતાં એક ઈશ્વર ઉપર મન, વચન અને કર્મથી દૃઢ આસ્થા રાખી, સર્વ ઇર્દ્રીયોને કબજે કરી સૌભાગ્યવતીનાં સર્વ ચિન્હો તજી બ્રહ્મચર્ય પાળવું. આથી ગમે તો તે વગર પુત્રની હશે તોપણ તે સ્વર્ગને પામશે. જેણે દાંત આપ્યાછે, તે આવણું પણ આપશે. તે દયાળુ પ્રભુ “કીડીને કણ અને હાથીને હારો” જેને જેવું જોઈએ તેને આપ્યું છે અને આપે છે. માટે ગુજરાનની બાબતમાં નિંદીત કર્મ કદી પણ નહીં કરવું. પોતાનું શીયળ સાચવી ઘર આગળ જે પ્રકારે ઉદ્યોગ થઈ શકે તે પ્રમાણે પવિત્રપણે કરી પેટ ભરવું. જે પોતાનું શીયળ ભંગ કરે છે, તે લોકમાં નિંદીત થઈ નર્કમાં પડે છે. માટે થોડા વખતના આ ક્ષણભંગુર દેહને અલ્પ સુખ સાદું ભોગ તૃણામાં નહીં તણાવા દેતાં સ-

નમાર્ગે વાળી મન પ્રવિત્ર કરી અધ્યાત્મિક જ્ઞાનવડે પરિવ્રજા જાણના પ્ર-
યત્ન કરવો જેથી સદ્ગતિને પામશો.”

આ પંડિતાએ ધણું વર્ષ પતિ સાથે સુખ વૈભવમાં કાઢ્યાં. એટલા-
માં તેનું પતિને એકાએક પીડા ઉત્પન્ન થઇ. આ જોઇ તેને ધણો ધારકો
પડ્યો. પતિની વેદના વધવા લાગ્યાથી ધણા ઉપચારો કર્યા. પણ તે બધા
વૃથા ગયા. થોડીવારમાં તો તેમણે પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. પંડિતા સ્વામીના શબ-
ની પાસે કેસ છૂટા મૂકી શોકથી આઝોટવા લાગી. મૂખમાંથી લાંબા લાંબા
નિઃશ્વાસો નિકળવા લાગ્યા. હૃદય વિદારક આર્તનાદથી ઘરમાં હાહાકાર થ-
ઇ રહ્યો. હિંદુરમણીને તેના પતિના મૃત્યુથી જે બીષણુયાતના થાયછે, તે-
નું વર્ણન કરવું અશક્ય છે. આજે સુલીયાની આંખનું તેજ નિર્વર્ણ થયું.
તેનું હૃદય શુન્ય થઇ ગયું. જગત્ અધકારમય દીશવા લાગ્યું. શોકથી ન-
વી વિધવાની અસહ્ય પીડાથી વિધવા ધણો કલ્પાંત કરવા લાગી. તેની
પાસેનાં સગાં વાહાલાંએ કહ્યું કે, પંડિતા ! તું બુદ્ધિમંત્ર છે તો આવો શોક
ન કર ! મનુષ્યનું જીવન શોકમયજ છે. જગદીશ્વરે જે બનાવ્યું તે ખરૂં.
તેમાં કોઇનું જોર બળ નથી. તું આવી જ્ઞાનવાન થઇ આવો કલ્પાંત કરે
છે, એ ઠીક કરે છે ? પંડિતાએ કહ્યું, હૃદયેશ્વર ચિર નિદ્રામાં ઊઘે છે. તે
મને ધણા આહતા હતા. હું દાસી જીવનમાં તેનાપર પ્રીતિ રાખતી હતી,
અને હવે મરણ પછી પણ તેની સોજતી થઇશ. આ પરથી સૌએ જાણ્યું
કે તેનો સતી થવાનો નિશ્ચય થયો છે. આ નિશ્ચય ફેરવવાને સૌએ બહુ
સમજાવી, પણ ધીર શાંત સુલીયા એક ટળા બીજ થઇ નહીં. તેનો તો
એકજ જવાબ હતો. હૃદયેશ્વર મારા ઉપર ધણીજ પ્રીતિ રાખતા હતા. હું
તેમને છોડીને રહેવા ઇચ્છતી નથી. મારા જીવનનું ખરૂં બૂધણ અને મા-
રા નયનનો જે મણી તે મેં ગુમાવ્યો છે. તે શું હું જીવનમાં ફરી મેળ-
વી શકીશ ? જે આત્મા દાસીની ઉપર ધણી પ્રીતિ રાખતા હતા, ધણીજ
કૃપા કરતા હતા, તેને શું હું ફરી જોઇ શકીશ ? હું પતિના સંગમાં વિ-
વિધ પ્રકારનાં સુખ પામી છું. નિલ આનંદ ઉછરંગમાં રમી છું. અરેરે !
હવે હું પિયૂ વિના મનની વાત કોની પાસે કરીશ ? પિયૂ વિના ક્યાંએ ખરૂં
માન મળતું નથી. હવે માંડ સુખ વહી ગયું. મારો જન્મારો ધિક્કે. આ-
જે હું સ્વામી વિના અમંગળ રૂપ થઇ. પ્રાણપતિ ! હું આપને ક્યાં આવી
મળું ! આવાં તેનાં હૃદયવેધક વચનોથી સૌ શોકાતુર થયાં. ત્યારે તેણે ક-
હ્યું, આજે સૌ સહૃદય થાઓ. મારા એક માત્ર સુખના રસ્તામાં કાંટા ન

નાંખો. દાસીને જે આટલું બધું આહતા હતા, તેની સાથે મને જવા દો. સૌ આ સાંભળી નિસ્તબ્ધ થયાં. ચિતા તૈયાર થઈ. તેનાપર જગન્નાથ શાસ્ત્રીનું શય મૂકાયું. પંડિતાએ ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર પહેર્યાં. એકી વખતે સર્વ પાસેથી લઈ ચિતા પાસે આવી, અલંકારો ઉતારી ગરીબગર્યાંને વહેંચી આપ્યાં. આંખમાંથી પોતાને હાથે આંસુ લૂછી સૌને મધુર વચને શાંત પાડી પાગે પડી, અને બોલી, “સ્ત્રીઓને પતિ એજ જીવનનું તત્ત્વ છે.” એમ કહી પતિના પગને અડી, ‘હૃદયેશ ! કૃપા કરો ! હું તમારા પગની નીચે બેસીને આવી શકું. હું જન્મોજન્મ તમારી પત્નિ થાઉં અને સેવા કરું.’ ‘ધન્યવત્ ! તારી પુત્રીની આ સિવાય બીજી કંઈ ઇચ્છા નથી ! આ પ્રમાણે બોલી ચિતાપર ચઢી. પતિના પગ ભક્તિભાવથી ખોળામાં લઈ આંખ મીંચી કે તેના આત્માએ જાણે તેજ વખતે સ્વર્ગમાં પ્રવેશ કર્યો હોયજી તેમ લાગ્યું. ચિતા સળગી તેનો દેહ થોડી વારમાં બળી બરમ થયો.

મંદોદરી.

આ સાધવી મય દૈત્ય રાજની પુત્રીને લંકાપતિ રાવણ સાથે પરણાવી હતી. તે મહા રૂપવાન, તેજસ્વી, વિવેકી, નીતિવાન, ધાર્મિક, વિચારવંત, જ્ઞાની અને પતિવ્રતા હતી. તેને ઈર્દ્રજીત નામે મહાબળીઓ પુત્ર થયો. રાવણ મંદોદરીને ઘણું આહતો અને પ્રીતિ રાખતો. રાવણ સ્વંભાવે ક્રૂર, અહંકારી અને મહા બળીઓ હતો. તે રામની પત્નિ સીતાને હરી લાવ્યો એ વાત મંદોદરીના જાણવામાં આવતાં, તેણે પતિને કહ્યું કે, પ્રાણેશ ! સતી સીતાને હરણ કરી લાવ્યા એ ઘણું મારું કર્યું. હવે તમે એને રામને સોંપો, નહીં તો મારા જાણવામાં આવે છે કે, આપણું સર્વસ્વ જઈ કુળનો નાશ થશે. તમે સર્વને જાણો છો, પણ શ્રીરામને જાણી શકશો નહીં. જે પુરૂષ પરસ્ત્રીનો અભિલાષી છે, તે કદી સુખી થતો નથી. છાતી ઉપર પથ્થર બાંધીને સાગર તરી જાય એવો કોણ સમર્થ છે ? જે વિષપાન કરે તે કદી અમર થાયજ નહીં. સર્પના મૂખમાં હાથ ધાલતાં તે કેમ દંશ કરશે નહીં ? માટે હે સ્વામી ! તમે રામ સાથે વેર કરવામાં કેમ સુખી થશો ! તમે કહો તો હું રામ શરણે જઈને સ્તુતિ કરી સર્વને મરણુથી બચાવું. એ ઘણા દયાળુ છે, તો દયા કર્યા વગર રહેશે નહીં. રાવણે હસીને કહ્યું, સતી ! તું શા માટે ચિંતા કરે છે ? નીચ. ઉંચ, રાય અને

રંક કોઈને પણ મરણ મૂકતું નથી. પૂર્વે જે કર્મ કર્યા હશે, તે પ્રમાણે સંસારમાં સુખ દુઃખ ભોગવ્યા વિના છૂટકો નથી. જે થવાનું હશે તે થશે, પણ હું સીતાને પાછી નહીં આપું. આ પ્રમાણે થયા પછી મદોદરી સીતા પાસે આવી તેને ચરણે પડી પગે લાગી. આથી જેમ ભાગીરથીને ગોતમી મળે, ઉમીઆને સાવિત્રી મળે, તેમ મદોદરીને સીતા મળવાથી પરસ્પર ધણું ગુણી થયાં. મદોદરીએ કહ્યું, દેવી ! મારાં ધન્ય ભાગ્ય કે, હું આપનાં આજે દર્શનને પામી ! આપ જગત્ જનેતા છો અને રામચંદ્ર જગત્ પિતા છે. વગેરે કહી અધ્યાત્મ જ્ઞાનના કેટલાંક પ્રશ્નો પૂછ્યા. તેપરથી સીતાજીએ તેને અધ્યાત્મ જ્ઞાનનો ધણો ઉપદેશ આપ્યો. તેથી મદોદરી અહ્લાનંદમાં મગ્ન થઈ અહ્લ સ્વરૂપ વિષે તેનું ચિત્ત લાગી ગયું. તેની સ્થિતિ અહ્લ સ્વરૂપમાં લાગેલી જોઈ સીતાજીએ બોધ આપવો બંધ રાખ્યો. મયદૈત્ય કુમારી અંતરમાં આનંદ રાખી સાવધાન થઈ ગદગદ કંઠે સીતાજીને ચરણે પડી બોલી. જગતની માતા કલ્યાણી ! આપે મને આજે અહ્લાનંદનો લલાવો આપી મારો સંશય નિવૃત્ત કર્યો ! મારો આજનો દિવસ ધન્ય છે કે, આપની સત્સંગતિ થઈ. જેને એક આત્મ વિચાર થયો તેને સારા સારનો વિવેક થઈ સકળ અજ્ઞાન ટળી જાય છે. આ સમાન બીજને કાંઈ લાભ નથી. મદોદરી આપું ઉત્તમ જ્ઞાન સીતાથી પામી. તેથી તેને ગુરૂરૂપ. માની પ્રદક્ષિણા કરી આજા લઈ સ્વમંદીર આવી પતિને પાથે પડી કહ્યું, સ્વામી ! સતી સીતા સાક્ષાત્ વિશ્વની માતા છે, તમે તેપર કુદૃષ્ટિ કરશો તો કદી પણ કુશળ રહેશો નહીં. જેમ અગ્નિનો સ્પર્શ કરતાં બળીને ભસ્મ થવાય છે, તેમ તમે સતી સીતાનો અભિલાષ રાખી કુળનો નાશ આદર્યો છે, એ સતી અપાર જ્ઞાનવાન છે. એ કોઈ પણ કાળે તમારે વશ થશે નહીં. તે માટે રાજન ! એ હઠ મૂકી દુરાચરણ તજો, પર સ્ત્રી અને પર ધનનો સ્પર્શ કર્યાથી ધણું અનર્થ થયા વગર રહેતું નથી.

રાવણે કહ્યું, 'સતી ! તું જે વચન કહેછે, તે ખરેખર સત્ય છે; પણ મેં રામ સાથે વૈર કર્યુંછે, એ ત્રૈલોક્યમાં સૌ જાણે છે. જો હવે મારો પુરુષાર્થ મૂકી દઈ નમું તો મારું જીવંતુ વૃથા થાય. કાયર થવાથી જીવ્યાનું કંઈ સાર્યક નથી. પૃથ્વીમાં કોઈ અમર નથી. કલ્પ લગી કોઈ કદી જીવ્યો ને પુરુષાર્થ લેશ પણ ન કર્યો, તેનું જીવંતુ વૃથા જાણવું. સંસારમાં સૌને એકવાર જ્યારે ત્યારે મરવું છે, પણ જેણે કંઈ પણ પરાક્રમ ન કર્યું, તે જીવ્યાને ધિક્કાર છે. જેણે જગતમાં અવતરી જશ, પરાક્રમ અને નામના

મેળવી, તેની આ લોકમાં સારી કીર્તિ થાયછે; અને પરલોકમાં શુભ સ્થાન મળેછે. ધર્મરાવતાર રામચંદ્રજી પૃથ્વીનો બાર ઉતારવા આવતયા છે એ હું જાણું છું. માટે હવે પુરુષાર્થ કરી અમર નામ મેળવવું, પણ શરણે જવું નહીં. સુંદરી ! હું યુદ્ધ કરીશ. મંદોદરીએ જાણ્યું કે આ માને એમ નથી. એમ જાણી સ્વમંદીર ગઈ. થોડીવારે યુદ્ધ આરંભ્યું તેમાં ઈંદ્રજિત કુંભકરણ અને મંત્રિ, મરાણા. તેથી ગામમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. તે વખતે મંદોદરીએ આવી ધણો કલ્પાંત કરી કહ્યું, સ્વામી ! તમે રામ સાથે વૈર કરી શા માટે કુળનો નાશ કરોછો ? અને શા માટે વગર મેલો મરવાનું ઇચ્છો છો ? તે સાથે વૈર કરી કોણે હરી હામ બેઠું છે ? તેને જીતાશે નહીં તો હળવા પડશે. સ્વામી ! તમે ત્રૈલોક્ય જીત્યું છે, પરંતુ જ્યાં સુધી કામને જીત્યો નથી, ત્યાં સુધી સર્વ ફાકટ સમજવું. જોગી, મુનિ, તપસ્વી અને અનેક રાણી જ્યાંને એ કામે છેતરી ફળેત કર્યાછે, રણમાં રખડાવ્યા છે, અને મહાન પુરુષોનાં માન મૂકાવ્યાં છે. એવો કામ દુર્જય અને બળવાન છે. માટે આવું વિપરીત કામ છોડી દો. માહારાજ ! હવે ક્ષમા રાખો ! સીતા પતિવ્રતા છે તેને રામ શરણે જઈને સોંપી દો. તો તે નક્કી તમારું કલ્યાણ કરશે. એ શરણે આવનારને અભયદાન દે છે. એ તમારો એક પણ અવગુણ ગણશે નહીં. પછી તમે નિર્ભય થઈ સુખે રાજ્ય કરજો. જે પરનિંદા, પરધન, અને પરનારને તજોછે, તેના સંસારને ધ્વન્ય છે. જે હિંસા અને અભિમાન તજોછે તેનું જ્ઞાન શોભેછે. જે સત્ય આચરણ આચરે છે તેને દેહ ધર્યાનો લાભ થાયછે. તમારે કઈ વાતની કમી છે ? અશ્વિમાદિક સિદ્ધિઓ પામે નમી રહી છે. કલ્પ વૃક્ષ અને કામધેનુ સ્વાધીન છે. દેવો ચાકર થઈ રહ્યા છે. બ્રહ્માદિક પણ દેખીને મોહિત થાય એવી પદ્મનીઓ તમારી છાયામાં ધણી છે. તોપણ તમે સીતાને હરી લાવ્યા. **વિનાશકાળે વિપરીત બુદ્ધિઃ ॥** એ પ્રમાણે તમારી અંતકાળે બુદ્ધિ ફરી જણાય છે. અવશાનનો વખત આવેછે, ત્યારે વિવેક અને જ્ઞાન જતાં રહે છે. તમારાં આવાં કર્મથી નક્કી કુળનો નાશ થશે એવું લાગે છે. તમે કહોછો જે હું રામને જીતીશ, પણ એ મિથ્યા અભિમાન મૂકી દો. પ્રાણેશ ! તમને ખોળા પાથરીને કહું છું, જે તમે સીતા રામને સોંપો.

આ સાંભળી રાવણે કહ્યું, 'હું એ રામને નહીં નયું, અને સીતાને નહીં સોંપું. પછી જે થનાર હશે તે ભલે થાય. મંદોદરીએ જાણ્યું કે, જેવી બિચારણી સ્ત્રીની ભક્તિ, જેવો દાંભિકનો વૈરાગ્ય, જેવો પરદ્રોહી

જ્ઞાની, જેવી કપડીની પ્રીતિ, જેવો બ્રહ્મનો આચાર, જેવું લોભીનું દાન, એવું રાવણનું ડહાપણ અને જ્ઞાન છે. એ પ્રાણ છે ત્યાં સુધી નહીં માને. એમ વિચારી ચાલી ગઈ. થોડી વારે રાવણે સીતા પાસે આવી કહ્યું કે, “તું એ માસમાં મારે તામે નહીં થાય, તો તારા પતિને મારી નાંખીશ. જો તામે થશે તો તને હું મારી પટરાણી બનાવી ધણું સુખ આપીશ. સીતા રાવણની આવી ધમકી સાંભળી બોલી. રાવણ ! તું વગર વિચાર્યું બન્યાં !! તું એ માસ તો શું, પણ એ હજાર વર્ષની મુદત આપીશ, તો પણ હું તારે તામે થઈશ નહીં ! એમાં તારું કંઈ વળવાનું નથી !! તું સમૃદ્ધિ, બળ અને પરાક્રમથી જગતમાં વિખ્યાત છે. તારે દુષ્ટ કર્મ કરી કીર્તિને કલંક લગાડવું ઉચિત નથી. જે દૃષ્ટિથી તું તારી માતા “નીકવા” સામું જુએ છે. તે દૃષ્ટિએજ તારે પર સ્ત્રી સામું જોવું જોઈએ. મને મારા પતિ જેવું મૂલ્યવાન બીજું તું શું આપીશ ! તું મને મારા પ્રાણપતિને સોંપ. તે તને ક્ષમા કરશે.

સીતાનાં આવાં કઠોર વચન સાંભળી રાવણે તેને મારવા ખડગ ઉપાડ્યું, કે મંદોદરીએ દોડી આવી ખડગ પકડી રાખી સમજાવી શાંત પાડ્યો. આ વખતે મંદોદરીએ સીતાને ઘણી સહાયતા આપી હતી. અને રાવણને ઘણી શીખામણ દીધી હતી. રાવણ મુંગાંમુંગાં હવન કરતો હતો. તે બંધ કરવા અંગદે મંદોદરીને ચોટલે પકડી તેની સન્મુખ ઉભી રાખી. મંદોદરીએ પોતાને છોડાવવાને રાવણને કહ્યું, પતિ ! મને છોડાવો ! જુઓ રામ પોતાની સ્ત્રીને છોડાવવાને કેટલું બધું કરે છે. પતિએ સ્ત્રીને દુઃખમાંથી મૂકાવવી એ તેનો પરમ ધર્મ છે. જે પતિ પોતાની સ્ત્રીનું સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરતો નથી તે નરકને પામે છે. પતિને સ્ત્રી એજ સુખનું ધામ છે અને સ્ત્રીજ સંસારનું નૂર છે. અને આ લોક પરલોકનો સાથી છે.” વગેરે કહી ઘણો કલ્પાંત કર્યો, તારે ક્રિયા ભંગ કરી ઉઠી મંદોદરીને મૂકાવી. આ પછી રાવણ ક્રોધે ભરાઈ પોતે જાતે લડવા ચડ્યો. તેમાં તે મરાણો. મંદોદરી બધાં પતિનું શીશ પડ્યું હતું ત્યાં કેટલીક સ્ત્રીઓ સાથે આવી મોટા મુનિવરો અને જોગીઓ પણ પોતાની ધીરજ છોડી દે એવા કલ્પાંત સાથે વિલાપ કરવા લાગી.

‘અરે સ્વામી ! મેં ઘણું ઘણું સમજાવ્યા પણ માન્યું નહીં ! અંતે સંતતી અને સંપત્તિ નાશ કરી તમારા દેહને પણ ખોયો. નાથ ! તમે રામ સાથે બહું વેર બજવ્યું ! તમારી કીર્તિ ત્રિભૂવનમાં ઘેરે ઘેર ગવાશે.

હેવે સૃષ્ટિમાં તમારા જેવો પુરુષ પાકવાનો નથી. પ્રાણપતિ ! તમારે અર્થેજ રામે અવતાર લીધો. અહો ! દૈવની ગતિ કેવી વિપરિત છે ! કે જેને લોકપતિઓ પગે લાગતા, તે પુરુષ આજે રણમાં પડ્યો છે ! ! ' મદોદરીનો વિલાપ સાંભળી રામે આવી કહ્યું, 'અરે પૂજ્યપાવની, સતી શિરોમણી ! તું જ્ઞાનવંત થઈ, આ નાશવંત દેહનો શોક શા માટે કરેછે ! તું જ્ઞાન દૃષ્ટિએ વિચારી ને જો કે, તેમાં શું સલ્ય છે ! આ જગત્ સર્વ સ્વપ્નની પેઠે માયાતું ચિત્ર છે. આ પંચ મહાભૂતની દેહ નાશવંત, વિકારી અને અશાસ્વત રૂપ છે, માટે આત્માનો તું વિચાર કર. તે તો અવિનાશી, અખંડ અને અનુપ છે. માટે હે સતી માતા ! મોહ છોડી દધ ધીરજ રાખો. રામચંદ્રજીનાં આવાં વચનોથી તે શાંત થઈ. પતિની દહન ક્રિયા કરી, વગેરે વગેરેથી તેણે પોતાનું પતિવ્રતાપણું બતાવી આપ્યું. આ તેના ચરિત્રમાંથી ધણું શિક્ષણ મળી આવેછે.

અરૂંધતી.

એ રામ અને તેના પૂર્વજોના રાજગુરુ વશિષ્ઠની સ્ત્રી. વશિષ્ઠે તેને જ્ઞાન કેળવણી આપી મહા સતી, બુદ્ધિવાન, ને જ્ઞાતી બનાવી હતી. એ સતીએ વેદપર ભાષ્ય કર્યું છે. એ પતિ પતિ બને કેવળ ધર્મ સ્વરૂપજ હતાં. તે પ્રથમ અવસ્થામાં વ્યવહારમાં નિપુણ હતી, પરંતુ પાછળથી ધર્મ વૈરાગ્યથી પતિ સહવર્તમાન હિમાલય ઉપર જઈ તપસ્વી થઈ અવસ્થા ગાળી હતી. આપણે કોણ ને આ જગત્ શું એ તથા ઇશ્વર સંબંધી જ્ઞાન તથા દૈહિકને માનસિક ધર્મોની ભિન્ન સમજણ કે જે સનક, સનકાદિક પૂર્વના મહાન ઋષિઓની હતી, તે એણે પ્રકાશિત કરી. તથા આર્યોને જ્ઞાન માર્ગે દોર્યા. તેમજ વ્યવહારિક લાજ, મર્યાદાના વિષયપર વિવેચન કરવામાં અને આર્યો ઉદ્યોગી બને એવું સમજવવામાં પણ તેણે પતિ સાથે રહી ઘણો પ્રયત્ન કરેલો છે. તે પતિને ઘણી પ્રિય હતી. તેણે પતિને સર્વ કાર્યમાં સલાહ અને સહાયતા આપી સંતોષ્યા હતા. તેને શક્તિ નામે પુત્ર હતો તેને ઉત્તમ શિક્ષણ આપી વિદ્વાન બનાવ્યો હતો. એ શક્તિ પારાસરના પિતા થાય. સતીને શક્તિ શિવાય બીજા પુત્રો હતા. તે બધા મરણ પામતાં છતાં અતિ ધીરજ ધરી પતિને પણ ધીરજ આપતી. તે પોતાના અનેક ગુણોથી આર્યોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ માનને પામી ગઈ છે.

ઇંદ્રાણી.

આ ત્રેલોક્ય પ્રસિદ્ધ સ્વર્ગના મહાન રાજા ઇંદ્રની સ્ત્રી થાય. આ સાધવી ધણીજ. સ્વરૂપવાન અને તેજસ્વી હતી. તે પોતાના સ્વરૂપને માટે જગતમાં પંકાએલી છે. તે યુદ્ધિવાન, નીતિવાન, ધાર્મિક, જ્ઞાની અને પતિવ્રતા હતી. ઇંદ્રરાજાને નહુષ રાજા તરફથી એટલો પરિતાપ થયો કે તેની સીમા રહી નહીં. આખરે સતી ઇંદ્રાણીએ પોતાના સતીત્વ બળથી પતિનું રક્ષણ કરી તેને મોટા બચથી મૂકાવ્યો. તેમજ જ્યારે ઇંદ્રને પોતાના પાપ કર્મથી ધણો સંતાપ થયો, ત્યારે તે કાન્તિ સહિત થયો, ત્રાસ પામવા લાગ્યો, નિસાસા મુકવા લાગ્યો, બાન વિનાનો થઈ ગયો, અને તેને કશામાં સુખ મળવા ન લાગ્યું એટલે તે મુંઝાઈ માનસરોવરના કમળ વનમાં જઈ સંતાયો, ત્યારે સ્વર્ગ મૃત્યુ લોકની સઘળી સ્ત્રીઓમાં શ્રેષ્ઠ એવી જે ઇંદ્રાણી તે પોતાના પતિના દુઃખથી દુઃખી થઈ પતિ પાસે જઈ કહ્યું,—‘પ્રાણનાથ ! તમારો કોઈ પણ શત્રુ બળ પામેલો નથી, તે છતાં તમે શા માટે દુઃખી સરખા દેખાઓ છો ? દુઃખ થવાનું જે કારણ હોય તે મને કહો. મારાથી તમે કંઈ ગુપ્ત રાખશો નહીં. પતિએ પોતાની અર્ધાંગના સ્ત્રી પાસે સુખ દુઃખની વાત કરવી એ તેમનો ધર્મ છે, અને સ્ત્રીએ એ જાણી તેમાં ભાગીએણું થઈ જે ઉપાયથી એ મંટે તે માટે પ્રયત્ન કરવામાં સહાયતા આપવી એ તેનો ધર્મ છે. માટે મને જે હોય તે કહો.’

ઇંદ્રે પોતાની પ્રિયાનાં આવાં મધુર વાક્યો સાંભળી કહ્યું,—પ્રિય સાધવી રાણી ! “મારે કોઈ બળવાન શત્રુનો ભય નથી, તો પણ મને શાંતિવાળું સુખ મળતું નથી. હું ઘરમાં નિરંતર ભયને પામું છું. આનંદલુવન, અમૃત, અપ્સરાઓનો નાચ, ગંધર્વોનું ગાયન, અને મોટું વિલાસવન એ સઘળું મને કંઈ સાડું લાગતું નથી. પ્રિયા ! સર્વ સુખના બંડાર જેવી તું છે. તે તારાથી તેમજ આ બીજી સ્ત્રીઓથી પણ મને લગારે આનંદ થતો નથી. મને રાત દહાડો એમ થાય છે કે,—હું ક્યાં જઈ, અને શું કરું કે, જેથી મને સુખ થાય ! આ દુઃખ ઉત્પન્ન થવાનું બહારનું તો કોઈ કારણ જણાતું નથી, પણ મારા અંતરમાં રહેલું માંડે દારણ પાપજ મને સંતાપ આપનાર છે. એમ લાગે છે.”

ઇંદ્રાણી પોતાના પતિને આવું દુઃખ જાણી ધણો સંતાપ પામી. તેણે સર્વ દેવ સભાને બોલાવી. સભા સમક્ષ સૂર્યનારાયણ સામે દ્વિકરજોડી

બોલી કે,—હે જગત નિયંતા, સર્વ શક્તિમાન પવિત્ર પ્રભુ ! જો મેં મારા પતિની એકાગ્ર ચિત્તે જરાજર નિયમ પાળી સેવા કરી હોય, જો મેં પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે પતિવ્રત સાચવ્યું હોય, તો હે મંગળમય પ્રભુ ! તારી પુત્રીપર દયા કરી તે મારા પ્રાણ પતિને આ પાપ દુઃખથી મુક્ત કરી સુખ આપો ! સતીની આવી પ્રાર્થના પછી જાણે પ્રભુએ એના સતીત્વ સાચું જોઈ કચ્છા કરી હોયની ! તેમ ઈંદ્રને ત્યારથીજ સુખ થવા લાગ્યું, અને થોડા વખતમાં તો સર્વ પ્રકારે આનંદમાં રહેવા લાગ્યા. એ રીતે સતી ઈંદ્રાણીએ પોતાના સતીત્વ બળથી પ્રભુ કૃપા મેળવી પતિને સુખી કરી પોતાનું સૌભાગ્યપણું દીપાવ્યું. વગેરે, વગેરેથી એ સતીના સૌભાગ્યપણાની આર્યોમાં એટલી તો મહત્તા છે કે,—લગ્નક્રિયા વખતે વર કન્યાને “ઈંદ્ર, ઈંદ્રાણીની સૌભાગ્ય દેવાય છે.” એટલે ઈંદ્ર ઈંદ્રાણીનું સૌભાગ્યપણું ધણાકાળ રહ્યું, તેમ ઈશ્વર આ કન્યાનું સૌભાગ્યપણું લાંબો કાળ રાખે, એવો સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીઓ આશિર્વાદ દે છે. સતી ઈંદ્રાણી તને ધન્ય છે ! કે, તું પતિવ્રતાનો ધર્મ બળવી સૌભાગ્યપણાની અખંડ કીર્તિ રાખી ગઈ !

કુન્તાજી-પૃથા.

અ સતી સુરસેનયાદવની પુત્રી, વસુદેવની બેન ને શ્રી કૃષ્ણની કૃષ્ થાય. તેનું મૂળ નામ પૃથા હતું, પણ સુરસેને પોતાના મિત્ર કુન્તિભોજ રાજાને કંઈ સંતાન નહોતું, તેથી તેને પુત્રી કરી રાખવા આપી. તેપરથી તેનું નામ કુન્તિ કહેવાયું. એ બાલ્યાવસ્થામાં કુન્તિભોજના કહેવાપરથી મહર્ષિ, સાધુસંત વગેરે અતિથિ આવે તેની જરૂર કરતી. એક વખતે મહા મુનિ દુર્વાસા પધાર્યા. તેની સેવા કુન્તિએ ધણીજ કરી. તે જોઈ દુર્વાસા ઋષિ ધણા પ્રસન્ન થયા. તેથી જતી વખતે એ બાળાને બોલાવી કહ્યું, હે કન્યકે, બેટા ! તેં મારી ધણી સેવા કરી છે. તેથી હું ધણો સંતોષ પામ્યો છું. માટે તારું હું શું પ્રિય કરું ? મારો વિચાર છે કે, તને યથેચ્છ પુત્ર સંપાદન કરવા માટે કેટલાક દેવતાઓનાં મંત્રો આપું. તે તું જે દેવના મંત્રનો જપ કરીશ, તે દેવ તને પ્રલક્ષ થઈ તારી મનકામના સિદ્ધ કરશે; પણ ખરેખરી અગ્રણ્ય વગર તારે તે દેવોનું આવાહન કરવું નહીં. અર્થાત્ તારે જે સમયે પુત્ર અવસ્ય થવો જોઈએ, એવો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થાય ત્યારેજ તેમાંથી ગમે તે દેવનું ચિંતવન કરી તેનો જપ કરવો, એટલે

તે પ્રગટ થઈ તને પુત્ર આપશે. એમ કહી ઋષિએ તેને યમ ધર્મ, સૂર્ય, વાયુ, ઈદ્ર, અને અશ્વિનિકુમાર એ પાંચ દેવોના મંત્રનો ઉપદેશ કર્યો. આ-શિર્વાદ દઈ દુર્વાસા આલી નીકળ્યા.

કુન્તિ લાયક ઉમરની થયે તેને હસ્તિનાપુર (દિલ્હી)ના રાજા પાંડુ સાથે પરણાવી. પતિને ઘેર ગયા પછી પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તવા લાગી, પતિ અને સાસુ, સસરા વગેરેની ઘણી પ્રીતિ મેળવી હતી. પછી પ્રસંગ આવતાં જે જે દેવોના મંત્રોનો જપ કરી આવાહન કરવાનું દુર્વાસા મુનિએ જણાવ્યું હતું તે પ્રમાણે પ્રસંગ આવ્યે કરવાથી યુધિષ્ઠર, અર્જુન, ભીમ એ ત્રણ પુત્રો પોતાને થયા. અને સહદેવ, નકુળ એ બે પોતાની શો-ક્યના એમ પાંચ પુત્રો થયા. એ પાંચે પાંચ પાંડવોના નામથી ઓળખાય છે. એ જ્યારે નાના હતા ત્યારથી તે મોટા થઈ રાજ્ય કર્તા થયા ત્યાં સુધી કુન્તિ માતાના હાથ નીચે ઉછર્યા હતા. તે પાંચે વચ્ચે કોઈ દિવસ વેર ઉત્પન્ન ન થાય ને ઉત્તરોત્તર તેમનો પરસ્પર પ્રેમ દૃઢ થાય એવા ઉત્તમ વ્યવહારથી સ્વાર્થ છોડી તે સર્વને એક સરખી કેળવણી આપી હતી. તેથીજ આ પાંચે ભાઈઓનો એક બીજા ઉપર પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ વધારે પ્રેમ હતો. પરસ્પરમાં તેમનાં કદી પ્રણુ ઊંચા મન થયાં નહીં. વળી તેમના અંતઃકરણમાં માતા કુન્તિએ ધર્મ નીતિની એટલી તો સજ્જ છાપ બેસારી હતી કે, તેમને દૈવ ઇચ્છાથી ઘણું દુઃખ ભોગવવું પડ્યું, તો-પણ તેમણે કદી પણ અધર્મમાં પગલું ભૂલથી પણ ભર્યું નહીં. નાનપણમાં નિરાશ્રિત છતાં પણ મોટે પ્રસંગે ધૈર્યથી ધર્મ માર્ગમાં નિશ્ચળ રહેતા. તે-થી છેવટે તેમને સ્વર્ગ સમાન રાજ્ય સુખ પ્રાપ્ત થયું. આ બધો પ્રતાપ કુન્તિ જેવી ધર્મવીર માતાના સુશિક્ષણનોજ હતો. આપરથી તેના મનનો ભાવ જણાઈ રહે છે.

પુત્રવધૂ-દ્રૌપદી જ્યારે પતિ સંગે વનમાં જવા તૈયાર થઈ ત્યારે મા-તા કુન્તિએ ઉપદેશ આપ્યો કે,—“પ્રિયવધૂ! દુઃખ આવ્યું છે, તેથી શોક કરીશ નહીં. તું સ્ત્રી ધર્મને જાળુનારી, સુશીલા, સાધવી અને સદાચરણી-છે. તારા ગુણથી અને કુળ અલંકૃત થયાં છે, એટલા માટે સ્વામીના પ્ર-તિ કેવો વ્યવહાર કરવો જોઈએ, તે વિષયનો તમને ઉપદેશ આપવાની જ-રૂર નથી. સતી! કૌરવો પરમ ભાગ્યવાન છે, કારણ કે તારા કોપાનળ-થી તેઓ દગ્ધ થયા નથી. વત્સ! હું સર્વદા તારૂં શુભનું ધ્યાન કરું છું. તું ખુશીથી જા.” આહા! કેવો ઉપદેશ!!!

ઉલોગ પર્યમાં કુન્તિએ શ્રી કૃષ્ણને કહ્યું છે કે:—“લોકો સત્સ્વભાવ-
થી જેવી રીતે માનનીય થઇ શકે છે, તેવી રીતે ધન, વિદ્યાથી માનનીય
થઈ શકતા નથી. હે કેશવ ! તમે વૃકોદર અને ધનંજયને કહેજો કે, ક્ષત્રિ
કન્યા જેને માટે ગર્ભ ધારણ કરે છે, તેનો સમય પાસે આવ્યો છે; એ-
ટલા માટે જો તમે વિપરીતાચરણ કરશો, તો તેથી ધણા ધિક્કારને પાત્ર
થશો. તમે નૃશંસના જેવું કાર્ય કરશો તો હું તમારો હમેશાંને માટે ત્યાગ
કરીશ. વખતે પ્રાણ સુદ્ધાં ત્યાગ કરવો પડે તોપણ ડરવું નહીં.” એ રીતે
તેણે વીરભાવ દેખાડ્યો છે. શાળ્યાસ છે. વીરમાતા તને ! જે માતાનો મ-
નોભાવ વીરત્વ ભરેલો હોય તેના પુત્રો વીરપુરૂષ થાય એમાં નવાઇએ શું ! !

વળી કહ્યું છે કે:—“મેં પુત્રોનું નિર્વાસન, અગ્નિવાસ અને રાજ્ય-
બ્રષ્ટ વગેરે દુઃખોથી અનુભવ મેળવ્યો છે. દુર્યોધને મને અને મારા છોક-
રાને ચૈદ્ર વર્ષ સુધી અપમાન કર્યું છે. તેના કરતાં દુઃખનો વિષય બીજો
કયો હોય ? પરંતુ એવું કહેવાય છે કે, દુઃખ ભોગવ્યાથી પાપનો ક્ષય થાય
છે. પછી પુણ્યનું ફળ સુખ ભોગવાય છે. એટલા માટે અમે હમણાં દુઃખ
ભોગવીને પાપનો ક્ષય કરીએ છીએ. ત્યાર પછી સુખ ભોગવીશું. તેમાં
સંદેહ નથી.” આહા ! કેવો મનો ભાવ ! ! !

આ સાધવી માતાની ભવિષ્યવાણી અંતે સત્ય ઠરી. પુત્રો રાજ્ય પ-
દપર આવ્યા અને જયધ્વજ ફરકાવ્યો. અંતે એ મંગળમૂર્તિ માતા સર્વ
મંગલમય કરી અધ્યાત્મિક જ્ઞાનરૂપી જળથી અંતઃકરણ ધોઇ, હિમાલય
તળેટીમાં બ્રહ્મઆરાધન કરી સદ્ગતિને પામી જગતમાં અખંડ કીર્તિ
રાખી ગઈ.

ગાંધારી.

આ સાધવી ગાંધાર દેશના રાજની કન્યા, તેનો વિવાહ હસ્તિનાપૂરના
રાજા ધૃતરાષ્ટ્ર સાથે કર્યો હતો. તે માયાળુ, ધાર્મિક, નીતિવાન અને માની
હતી. પતિ ધૃતરાષ્ટ્ર અંધ હોવાથી તેના દુઃખે દુઃખી થવું એ પોતાનો ધ-
ર્મ જાણી, એક આંખે પાટો બાંધી રાખી પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે પ્રેમ
પૂર્વક તેની સેવા કરતી—તેની આવી પતિભક્તિ જોઈ મહાત્મા વ્યાસજીએ
તેનાં ધણાં વખાણ કર્યાં છે. સતી ગાંધારીએ કુરુક્ષેત્રની લડાઈ પેહેલાં પો-
તાના પતિ પ્રત્યે પુત્રનાં અધર્મચરણનું વર્ણન કરતાં કહ્યું કે,—“સ્વામી !

રાજ્ય ભોભથી પાંડવો સાથે જુગલુ રમી તેને છેતરી જીતવું, સાધવી દ્રૌપદીને સભા સમક્ષ સહન ન થઈ શકે તેવી રીતે દુઃખ દેવું, પાંડવોને ક્રોધાયમાન કરવા, વનવાસ મોકલી નાશ કરાવવો, વગેરે પુત્રોના અધર્માચરણથી કુળના ક્ષય સાથે ધણું અનિષ્ટ ફળ થશે, કેમકે અંતે “**ધર્મે જ-ય ને પાપે ક્ષય**” થાય છે. આ વાક્ય કદી પણ જૂઠ્ઠાં ન સમજવાં. કદી પણ અધર્મનો જય થતો નથી. આ દુર્યોધન ખરેખર કુટુંબ ક્લેશ કરી કુળનો ક્ષય થાય એવું કરે છે. પાંડવોમાં અને કૌરવોમાં ભિન્ન ભાવ હોવો ન જોઈએ. વગેરે વગેરે ધણું કહ્યું છે. તેમજ પુત્રોને પણ ધણું સમજાવ્યું પણ તેણે માન્યું નહીં. નહીં માનવાથી તેનું પરિણામ મારુંજ આવ્યું. કૌરવો મરાણા, પાંડવોનો જય થયો. સતીએ પોતાના સો પુત્ર મરાણા સાંભળી ધણો કદપાંત કર્યો. પોતાના પુત્રોએ દ્રૌપદીને ધણું દુઃખ દીધું તે માટે તે પાસે જઈ ક્ષમા માગી. કૌરવનો સંહાર થવાથી કુન્તાજી, ગાંધારી અને દ્રૌપદીએ પરસ્પર ધણો શોક કર્યો. અંતે તેણે પુત્ર શોકસાગરમાં ગરકાવ રહી પ્રાણ મુક્ત કર્યો.

આ સાધવીનો મનોભાવ ધણો ઉચ્ચ હતો. તેણે પોતાની સો વહુઓને એવી ઉત્તમ કેળવી હતી કે તેઓ પરસ્પર કુસંપ કરી લડી હોય એવું કોઇના જાણવામાં આવ્યું નથી. આ વગેરે ગુણોથી તે જગતમાં દૃષ્ટાંતરૂપ-યર્ષ ગણ છે.

સતી નર્મદા.

પ્રતિજ્ઞાનપૂરમાં રહેનાર સોમશર્મા નામે એક વિદ્વાન બ્રાહ્મણને ફક્ત નર્મદા નામે એક પુત્રી હતી. એ પુત્રીનો જન્મ થતાંજ તેની માતા મરણ પામી, તેથી તેના પિતાએ તેનું પાલણપોષણ કરી પાંચ વર્ષની કરી. તેટલામાં દૈવઈચ્છાથી તે પણ મહા કાળજ્વરના દુઃખથી પીડાયા લાગ્યો, ત્યારે નર્મદાને પોતાના મિત્ર ચંદ્રચૂડને સોંપી, થોડા વખતમાં મરણ પામ્યો. ચંદ્રચૂડને કંઈ સંતાન નહોતું, તેથી તેને પુત્રીની પેઠે પાળી પોષી મોટી કરી. વેદ, પુરાણાદિ શાસ્ત્રો, ઇતિહાસ, સંગીત, કાવ્ય, યોગ, ચિત્રકળા વગેરે વિદ્યા બણાવી હુશિયાર કરી. જેવી તે હુશિયાર હતી તેવીજ સ્વરૂપે સુંદર, સ્વભાવે સરળ, વિવેકી, અને વિનયવાળી હતી. તેનું સગપણ તેના જેવાજ ગુણ સ્વભાવવાળા વર સાથે કર્યું, પણ તે મરણ પામ્યો.

એમ પાંચ વાર સગપણુ કર્યું, તે પાંચે વર દૈવ ઇચ્છાથી પરણ્યા પહેલાં મરણુ પામ્યા. તેથી નર્મદાએ ધણું ખેદ પામી તપશ્ચર્યા કરવાનો સંકલ્પ કર્યો. તેણે એટલી તપશ્ચર્યા કરી કે તેના પ્રતાપથી તે એજ શરીરે સ્વર્ગમાં જવાને સમર્થ થઇ. એ નિત્ય દેવ સભામાં જઈ અનેક શાસ્ત્રો અને વેદાંતના મત મતાંતર વિષે સંવાદો ચલાવતી. એક સમયે વેદાંત વાદ ચલાવતાં એક પ્રશ્ન અધુરો રહ્યો, તેનો ઉત્તર કાલે આપીશ એમ કહી, ત્યાંથી ચાલતી થઇ. પણ કંઈ કારણે રસ્તામાંથી પાછી વળી દેવ સભામાં આવી. ત્યાં તેની મૂળની બેઠકને પવિત્ર કરતાં જોઈ, તેણે પૂછ્યું કે તમે આશું કરો છો? ઇંદ્રે તેના દૈવતાના પ્રભાવથી અચકાતાં અચકાતાં કહ્યું કે, દેવી ! તમારા ગુણ પ્રભાવે તમારે સ્વર્ગમાં આવવું એ કાંઈ અશક્ય નથી, પરંતુ પોતાના પતિની સેવા કર્યા વિના જપ, તપ, ઇશ્વર પૂજન, દાન, ધ્યાન, શમ, દમ, અને દયા ઇત્યાદિક હજારો વૃત્તથી પણ સ્ત્રી પવિત્ર થઈ શકતી નથી. તેથી આપ જે જગ્યાપર બેઠેલ છો, તે જગ્યા અપવિત્ર થવાથી પવિત્ર કરીએ છીએ. માટે આ વિષે આપ કૃપા કરી માફ કરશો.

ઈંદ્રનું આવું વચન સાંભળી નર્મદા ગદગદ કંઠે થઇ બોલી—‘ દેવતાઓ ! મારાં માતૃપિતાએ પાંચ વાર સગપણુ કર્યું, પણ દૈવ ઇચ્છાથી એ પાંચે વર વિવાહ થયા પહેલાં દેવલોકને પામ્યા. એમાં મારો શો અપરાધ. હવે દેવ સભા મને જે કલ્યાણનો માર્ગ હોય તે બતાવો ’ દેવ સભાએ કહ્યું, ‘ દેવી નર્મદે ! એમાં તારો કંઈ અપરાધ નથી. હવે તમે પૃથ્વીપર જઈ “ ત્રણ દિવસ સૂંધીમાં જે માફ પાણી ગ્રહણ કરશે, તેની જીવતાં સુધી મન, વચન, અને કર્મથી એકરૂપ થઈ સદા આત્મામાં રહી સેવા કરીશ ” એમ જાહેર કરો. એમ કરતાં જો કોઈ નહીં પરણે તો પછી તમે એ પાપથી મુક્ત થશો. સતી નર્મદાએ તેમનાં આવાં વચન સાંભળી પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો, પણ તેના તેજથી અંતઃકર્મ જઈ તે સાથે વરવાની કોઈ હોં-મત કરે નહીં. છેવટ એક આધિ, વ્યાધિથી ભરપૂર મહારોગથી ઘેરાયેલા, સ્વભાવે કુર, લોભી, વગેરે સર્વ ગુણથી ભરેલા કૌશિક નામે બ્રાહ્મણે હા પાડી. નર્મદાએ તેના રોગથી સુગ ન લાવતાં તથા લોકોની હાંસીની દરકાર નહીં રાખતાં તરત તે સાથે હર્ષભેર લગ્ન કર્યું. પછી પતિની પૂર્ણ પ્રેમથી નિર્ભળ ભાવે સેવા કરવા લાગી. તેને રોગથી શરીરમાં લોહી, પ-૩ વહેતાં હતાં, તેની સુગ ન લાવતાં સાફ કરી જે પ્રકારે તેનો રોગ મટે તેવા ઉપાય કરતી. વિનય વાણીથી મધુર વચનો બોલી સંતોષ પમાડતી.

કદુ વચન કે નિંદા જેવો એક પણ શબ્દ ઉચ્ચારતી નહીં. મળ મૂત્ર સા-
 ધ કરી શરીરે તેલ મર્દન કરી સ્નાન કરાવી ભોજન જમાડતી. પતિ ક્રોધ
 કરે, મારે, તુચ્છકારે તોપણ પ્રેમ અને સરળ સ્વભાવથી વિવેક વચનો ક-
 હેતી—‘પ્રાણાધાર ! મારામાં કંઈ અપરાધ ભૂલથી થયો હોય તો ક્ષમા ક-
 રશે. આપને શું પ્રિય છે? આપ જે કહો તે કરવા તૈયાર છું.’ એવાં એ-
 વાં પ્રિય વચનો કહી તેનો ગુસ્સો ઉતારી ખુશી કરતી. મનુષ્ય ગમે તેવું
 હોય પણ તેને સદ્ગુણી યા દુર્ગુણી સોખત લાગે છે, તો તેને સદ્ગુણ યા દુ-
 ગ્નુણની અસર લાગ્યા વગર રહેતી નથી. તેની પેઠે આ રોગી કૌશિક બ્રા-
 હ્મણને મહાશાની સતી નર્મદાનો સંગ થયો ત્યારથી તેની અજ્ઞાનતા ધીરે-
 ધીરે દૂર થવા લાગી. એક વખતે તેણે કહ્યું—સતી ! મેં આ પૃથ્વીપર
 જન્મ લીધો, ત્યારથી તે આજસુધી ધણાં પાપ કર્મ કર્યાં છે. તે પાપથી
 મુક્ત કરનાર ભાગીરથી ગંગા જેવું એકે ઉત્તમ તીર્થ નથી. માટે મને
 એ યાત્રા હરકોઈ પ્રકારે કરાવ.

સતી નર્મદા પતિનાં આવા વચન સાંભળી ઘણી ખુશી થઈ. પતિને
 સાથે તેડી જઈ અનેક તીર્થો કરાવી પ્રતિધાનપુર તરફ આવતાં હતાં, ત્યાં
 રસ્તામાં મહા તપનિધાન માંડવ્ય મુનિને ચોરીના ખોટા બાનાથી શૂળીએ
 ચડાવેલ, તેની પાસે થઈ તે અધારી રાત્રે નીકળ્યાં તેમાં અજાણતાં તેને
 અટકી જવાથી જરા પીડાયા હશે. તેથી માંડવ્ય મુનિએ તેને આપ આ-
 પ્યો—“હું આવા દુઃખમાં છતાં મને સ્પર્શ કરનાર સૂર્યોદયની વખતે યમ-
 દાર જાઓ. અર્થાત્ મરી જશે.” આવો કહણુ આપ સાંભળી નર્મદા ધ-
 ણી દીલગીર થઈ, સૂર્યનારાયણ સામે ઢીકર જેડી કહ્યું,—“હે ત્રિલોકના
 સાક્ષી ! લોકબંધુ, વેદમૂર્તિ, સંજ્ઞા અને છાયા દેવીના હૃદય દૈવત ! દેવ
 દિનમણિ સૂર્યનારાયણ ! જે આ તમારી પુત્રી જન્મથી માંડી પોતાના પ-
 તિનેજ પરમ દૈવત જાણતી હોય, તેનેજ ઇશ્વર બુદ્ધિથી પૂજતી હોય, તો
 હૃદયગિરિપર ઉગશે નહીં.” સતીની પ્રાર્થનાથી તેના સતીત્વ પ્રભાવે કરી
 સૂર્ય ઉગતા બંધ રહ્યા. તેથી પ્રાણી માત્રને ઘણી પીડા થવા લાગી. તેથી
 દેવોએ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેષ પાસે જઈ દુઃખ નિવેદન કર્યું. ત્રિગુણા-
 ત્મક પ્રભુએ કહ્યું—તમે સતી શિરોમણી અનસૂયાજી પાસે જાઓ. એ ત-
 માઈ દુઃખ દૂર કરશે. તે ઉપરથી દેવોએ અનસૂયાજી પાસે જઈ દુઃખની
 વાત કરી. સતીએ દુઃખ દૂર કરીશ, એમ કહી ધીરજ આપી. પછી તે
 પ્રતિધાનપુર નર્મદા પાસે આવ્યાં. સતી નર્મદાએ સતી માતા અનસૂયાજીને

આવતાં જોઈ સામે જઈ તેડી લાવી બેસાર્થી. પ્રેમપૂર્વક આદર સત્કાર કર્યો. અનસૂયાજીએ કહ્યું—સતી નર્મદે ! તું કુશળ છે ? તારા પ્રાણનાથના મુખ દર્શનથી આનંદમાં રહે છે ? તારો પતિવ્રતા ધર્મ કુશળ છે ? દેવી ! જે સ્ત્રી પતિની પૂર્ણ પ્રેમથી સેવા કરી પ્રાણ જતાં સુધી તેનું રક્ષણ કરે છે, સાસુ, સસરાને તીર્થ રૂપ ગણે છે, પતિને અનેક કાર્યોમાં સલાહ અને સહાયતા આપે છે, નિરંતર મધુર વચને બોલાવી સંતોષ પમાડે છે, તથા જે ચોરાશી લાખ અવતારમાં મનુષ્ય દેહ મેળવી જગતને સુખ અને હિત રૂપ કાર્યો કરે છે, તેને ધન્ય છે ! જે જગતને ઉપકાર કરવામાં પ્રીતિવાળી થતી નથી, તેનાં જીવિત, ધન, ધામ, ધરા અને ગુણો વગેરે સર્વ વૃથા છે. જેણે સદ્ધર્મ વર્તિ બને કુળનો ઉદ્ધાર કર્યો, તેનેજ કુળવાન કન્યા સમજવી. તેણેજ અસાર સંસારને સાર રૂપ કર્યો. વગેરે સુબોધ વચનો અનસૂયાજીએ કહ્યાં.

આ સાંભળી સતી નર્મદાએ કહ્યું,—ત્રિલોક્યને પવિત્ર કરનાર ભગવતિ અનસૂયા માતા ! આપ જેવાં સતીઓના પગની હું રજ છું. હું કશા લેખામાં નથી. આપ દીન દાસીપર કૃપાદષ્ટિ કરી પધાર્યો એ ધણું સાફ કર્યું. આપ મારા યોગ્ય આજ્ઞા હોય તે કહો. સતી અનસૂયાજીએ કહ્યું—દેવી નર્મદે ! તે તારા પતિકાર્ય માટે સૂર્યોદય થતાં અટકાવે છે, તેથી પ્રાણી માત્ર દુઃખી થાય છે, માટે સૂર્યોદય થાય તેમ કર. આવી મોટી આપત્તિને ગ્રહણ કરી સર્વનો ઉદ્ધાર કરીશ, તેથી તને કાંઈ દુઃખ થશે નહીં. તેનાં આવાં વચનથી નર્મદાએ સૂર્ય નારાયણની પ્રાર્થના કરી કે સૂર્યોદય થયો. સૂર્યોદય થતાંજ નર્મદાના પતિએ પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. તેથી નર્મદા વ્યાકુળ ચિત્તે શોક કરવા લાગી. તેને સતી માતાએ ધીરજ આપી શાંત પાડી બોલ્યાં,—“જો મેં રૂપથી, શીલથી, બુદ્ધિથી, વાણીથી અને કર્મથી મારા પ્રાણપતિને પ્રસન્ન રાખ્યા હોય, તો—આ આહ્વાન યુવાન, અને રોગ રહિત યદ્ય જીવતો થાઓ તથા તેની સ્ત્રી સાથે ધણાં વર્ષ સુખ ભોગવો.” આવાં વચનો કહેતાંજ એ સજીવન થયો. દેવોએ જ્યજ્ઞકાર કરી પુષ્પ વૃષ્ટિ કરી. સતી નર્મદા, અનસૂયા માતાને ચરણે પડી પગે લાગી. પછી અનસૂયામાતા આશીર્વાદ દઈ પોતાને આશ્રમે ગયાં.

પદ્મણી.

આ સાધવીનાં માળાપ જગન્નાથપૂરીમાં રહેતાં હતાં. તેનો બાપ

અગ્નિહોત્રી બ્રાહ્મણ હતો. આ કન્યા અથાક સ્વરૂપવાન અને ગુણી હતી. તેનો વિવાહ જગન્નાથપૂરી પાસેના કિડુંબિલ્લ ગામમાં રહેનાર જયદેવ કવિ વેરે કર્યો હતો. જયદેવ કવિ ધણા વિદ્વાન અને પ્રસિદ્ધ હતા. આ સ્ત્રી મહા પતિવ્રતા હતી. તેનો પતિપ્રત્યે પ્રેમ ધણોજ હતો. તેને શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિ હતી. જયદેવ કવિ ત્યાંના રાજા સાત્વીકનો આશ્રિત હતો. તેથી પદ્મણીને રાણીઓ પ્રસંગોપાત બોલાવતી. એક વખતે એવો બનાવ બન્યો કે રાણીના ભાઈ મરી ગયો તે સાથે તેની સ્ત્રી બળી સતી થઈ તેની પ્રશંસા રાણી ખીજી સ્ત્રીઓ સાથે કરતી હતી કે, આહા ! આજે આવી કોઈ પતિવ્રતા છે ? ખીજી સ્ત્રીઓ પણ રાણીની હાએ હા કરતી હતી, પણ આ વખતે પદ્મણી તે પાસે બેઠી હતી તે કંઈ બોલી નહીં. તે પરથી રાણીએ જાણ્યું જે તેને ન બોલવાનું કંઈ કારણ હોવું જોઈએ. એમ ધારી તેને આગ્રહથી પૂછ્યું કે તમારો આ વિષે જે વિચાર તે ખરેખર જણાવો. તેથી પદ્મણીના મુખમાંથી સહજ રીતે એવું વચન નીકળ્યું કે,— “જે ક્ષણમાં પતિનું મરણ સાંભળ્યું, તેજ ક્ષણમાં પ્રાણ તજ દેહ છોડવો એ ઉત્તમ છે. એને ખરી પતિવ્રતા કહેવી. પતિ સાથે શરીરનો દાહ કરી પ્રાણ તજવાની જરૂર નથી.”

આવાં વચનથી રાણીને માઠું લાગ્યું. તેણે પદ્મણીની પરીક્ષા લેવા મનમંડે આજ્ઞા. એક વખતે રાજા સ્વારી સહિત બહાર ગામ ગયો, તે સાથે જયદેવ કવિ પણ ગયા હતા. આવો લાગ જોઈ રાણીએ ગામમાં અદ્રવા ફેલાવી કે જયદેવ કવિ જંગલમાં ફરવા ગયા હતા, ત્યાં વાઘે તેનો પ્રાણ લીધો આ વાત જે ક્ષણે પદ્મણીના સાંભળવામાં આવી, તેજ ક્ષણે તેનો પ્રાણ ગયો. આ બનાવથી ગામમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. રાણી ભોંઠી પડી થરથર કંપતી વિચારવા લાગી જે હવે હું રાજાને શું જવાબ દઈશ. એવી વિલપના કરે છે, એટલામાં ઇશ્વર ઇચ્છાથી રાજા અને જયદેવ ગામમાં આવ્યા. જયદેવ ઘેર ગયા તો પોતાની પ્યારીએ પ્રાણ તજ દીધો છે, એમ જોઈ અશ્રુપાત કર્યો. રાજાએ આનું કારણ તપાસતાં પોતાની રાણીનો અપરાધ જણાયો. તેથી તેને ઘણું પ્રકારે ધિક્કાર આપ્યો. સતીની હત્યા કરી તેથી મોટું પાપ લાગ્યું. તેથી તેણે મરવા તૈયારી કરી. જયદેવે આવી શાંત પાડ્યો. પછી પોતાની સ્ત્રીના શય પાસે બેસી અષ્ટપદીઓ (ગીતા ગોવિંદ) એવા મધુર અને કરુણારસમાં ગામ શ્રીકૃષ્ણની પ્રાર્થના કરી કે આજુબાજુ ઉભેલાં સર્વે માણસો રદન કરવા લાગ્યાં. આઠમી અષ્ટપદી

પૂર્ણ થતાં પદ્મણીએ આંખ ઉઘાડી જેમ કોઈ નિંદ્રામાંથી ઉઠી શરીર (આળસ) મરડે તેમ શરીર મરડી બેઠી થઇ પતિને આનંદથી પગે લાગી. આ બેઠે રાજા રાણી અને સર્વે ધણાં ખુશી થયાં. તે રોજ મોટો ઓઝવ કર્યો. પતિવ્રતાના પતિ પરના અગાધ પ્રેમનાં અને તેના સતીત્વનાં સૌ વખાણ કરવા તથા જયદેવને ધન્યવાદ આપવા લાગ્યા. આનુઆનુના રાજાઓએ જયદેવ કવિને તેડાવી મોટી મોટી ભેટો આપી. પદ્મણીના સતીત્વના પ્રતાપથી જયદેવ કવિની ધણીજ કીર્તિ વધી ગઇ. જ્યાં જાય ત્યાં “જય પદ્મણીપતિ જયદેવ!!” એમ કહી લોક માન આપવા લાગ્યા, જયદેવે પોતાની સ્ત્રી માટે શ્રીકૃષ્ણની પ્રાર્થના કરી તેને ગીત ગોવિંદ કરીને કહે છે. તેનો પાઠ કરવાનો ધણો મહિમા છે. આજે કલિંગ દેશમાં તો શ્રીકૃષ્ણના ઓઝવ વખતે અષ્ટપદીઓ ગાઇ આખી રાત્ર જાગરણ કરવાનો રીવાજ છે. અષ્ટપદીઓનું ઇચ્છેજી ભાષાતર સર વિલિયમ જોન્સને કર્યું છે. તેનાં ધણા વખાણ થાય છે.

અહલ્યાજી.

પૂર્વે બ્રહ્માએ સૃષ્ટિ રચી ત્યારે આ રૂપે સુંદર મહા તેજસ્વિ કન્યા ઉત્પન્ન થઇ. તેનું નામ અહલ્યાજી પાડયું. સર્વે દેવો તેના રૂપ-સુષ્ણ પર મોહી તેને વરવાને ઇચ્છતા હતા, પરંતુ બ્રહ્માએ તેને સ્વયંવરથી ગૌતમ ઋષિ સાથે પરણાવી. આ ઋષિ મહા વિદ્વાન, તપનિધાન, અને તત્ત્વજ્ઞ હતા. તે પોતાની પ્રબળ શક્તિથી સર્વમાં માન પામી ઋષિ મુનિઓમાં અગ્રેસર ગણાતા. સતી અહલ્યાજી પતિ ગૃહમાં આવી પતિસેવા, ગૃહ કાર્ય, ધર્મોપદેશ, ધર્મ નીતિવાણાં કૃત્યો, અને તપ, ઇશ્વરભક્તિ વગેરે કરવા લાગી તેથી સર્વ સતીઓમાં શ્રેષ્ઠતાને પામી. સવારમાં નામ સ્મરણ કરવા યોગ્ય પૂજ્ય થઇ તેને શતાનંદ નામે પુત્ર અને અંજની નામે પુત્રી એ બે સંતાન થયાં. આ પતિ પત્નીમાં પરસ્પર પ્રેમ ધણો હતો. આ તપોબળી દંપતિ સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ઠતાને પામ્યાં તેની કીર્તિ પૃથ્વીમાં પ્રસરી હતી. એ સર્વ પ્રકારે સુખી હતાં, તે સુખમાં ભંગ થવાનો વખત નજીક આવ્યો. ઇશ્વર ગતિ ગહન છે. તેની કળા કળી શકવાને કોઇ શક્તિવાન નથી. તે પળમાં ચાહે એ કરે. જગત્પ્રિયતા કોઇનો ગર્વ રહેવા દેતો નથી. “સતી પીડાય” એ બરાબર છે. ને ધાર્મિક અને સત્યવાન-

ની પરીક્ષા લેવા તેમને અનેક સંકટરૂપ કસોટીપર ચઢાવે છે. તેમાં જે નહીં ગબરાતાં ધીરજ રાખી પોતાની નેક ટેક છોડતાં નથી તે પાર ઉતરી પ્રભુને પ્રિય થાય છે. અને તે જગતમાં દાખલારૂપ થઇ પડે છે.

અહો! આ પવિત્ર દંપતિને પણ કસોટીપર કસાવાનો અવસર આવ્યો. સતી કદી ચુકે નહીં, પણ ઇશ્વરની કળા આગળ કોઇનું ચાલતું નથી. દૈવધમ્માથી ઈંદ્રિયાં દુષ્ટ બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ. તે જાતમ ઋષિની ગેર-હાજરીમાં તેનો તાદશ વેશ લઇ સતીને છળવા આવ્યો. સતીએ સુરમા-યાના છળકપટથી ભૂલી તેને પતિ જાણ્યા. જ્યાં એ પાપવૃત્તિવાળો પોતાની ધારણા પાર પાડવાનો પ્રયત્ન કરે છે, ત્યાં ઋષિ ઘેર આવ્યા, કે સતીએ તરત ચેતી કપટીનું કપટ જાણી તેને ધિક્કાર આપ્યો. તથા ઋષિએ એ દુષ્ટ દુરાચારીને શાપ આપ્યો:—હે પાપી! તારા શરીરમાં સહસ્ત્ર ભગ થાઓ તથા તું ધણા કાળ સુધી નપુસક રહે!” આવી શિક્ષાથી ઈંદ્ર ધણા કાળ દુઃખીઓ રહ્યો. ઋષિએ સતીને પણ ગુસ્સે થઇ શાપ આપ્યો કે,—“તું સુરમાયામાં ભુલી પતિને જોળખ્યા નહીં કે કપટીનું કપટ જાણ્યું નહીં, માટે તું શલ્યા થજો” પતિની એવી શિક્ષાથી સતીએ દીનપણે કહ્યું, પ્રાણનાથ ! ક્ષમા કરો ! હું કપટીનું કપટ જાણી શકી નહીં, મેં તો આપજી જાણ્યા હતા. માટે દીન અજળાપર દયા કરી અનુગ્રહ કરો ! “હું પાછી આપનું દર્શન ક્યારે પામીશ?” ઋષિએ દયા કરી કહ્યું:—“સૂર્યવં-શમાં નારાયણ ભગવાન રામાવતાર ધરશે. તેના ચરણરજ સ્પર્શથી તારો ઉદ્ધાર થઈ તું પૂર્વ સ્વરૂપને પામી મને મળીશ.” આ પ્રમાણે કહેતાંજ તે શલ્યારૂપ થઈ પડી. ઋષિ પ્યારી પત્નીના વિયોગથી ધણા ઉદાસ ને દુઃખી થયા. ગૃહસ્થાશ્રમમાં આ પ્રમાણે વિષ આવી પડવાથી ઉદાસ થઈ આશ્રમ અને સર્વસ્વ તથા મૃગચર્મ અને કમંડલુ ફક્ત લઈ શોકાતુર ચિત્તે બદ્રીકા-શ્રમમાં આવી સતીનો ઉદ્ધાર થતાં સૂધી તપ કર્યા કર્યું.

સતીનો ધણાંક વર્ષે શ્રી રામચરણ રજસ્પર્શના પ્રતાપથી ઉદ્ધાર થયો. સતી જડરૂપ મટી ચૈતન્યરૂપ પૂર્વ સ્વરૂપને પામી શ્રી રામચરણમાં સ-જળ નેત્રથી ગદગદ કંઠે થઈ પડી, તેને આશીર્વાદ આપ્યો કે;—“હું આ-પના પ્રતાપથી પૂર્વ સ્વરૂપને પામી. માટે તમે જનક કન્યા સીતા જે સા-ક્ષાત્ લક્ષ્મી રૂપ છે તેને પામશો !” ઋષિએ સતીના ઉદ્ધાર થયાના અ-બ્ધર યોગ બળથી જાણી તરત જ્યાં શ્રી રામચંદ્રજી, વિશ્વામિત્ર, લક્ષ્મણજી, અને અહલ્યાજી હતાં ત્યાં આવ્યા. સતી પતિને નિહાળતાંજ ગદગદ કંઠે

થઈ સજળ નેત્રે હૃદયેર પ્રેમથી બેડી પ્રણામ કર્યા. આ સ્થળે સર્વના મળવાથી હૃદયનો પાર રહ્યો નહીં. ઋષિ સર્વને બેડી સતી અહલ્યાજીને પોતાને આશ્રમે તેડી લાવ્યા. સતી શ્રી રામચંદ્રના પ્રતાપથી પૂર્વસ્વરૂપને પામી. એ દેવીના ગુણ પ્રતાપ વિના યનતું નથી. શ્રી રામચંદ્ર, ગૌતમ ઋષિ, અને સતી અહલ્યાજી એ દૈવી ગુણનાં હતાં. તેઓનો પ્રતાપ આજે પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ છે. સતીને પતિએ મોટી શિક્ષા કરી છતાં મનમાં કંઈપણ અંટસ નહીં રાખતાં દીનપણથી માગ્યું કે:—“પ્રાણુનાથ ! હું આપનાં દર્શન ફરી કરારે પામીશ ?” આપરથી તેના પતિપરના અખંડ પ્રેમની તથા મોટાઈના દેવભાવની ખાતરી થઈ શકે છે. તેમજ ગૌતમ ઋષિનો પણ પત્નીપર પ્રેમ તેવોજ હતો. તેણે તેના વિયોગથી ઉદાસ રહી તેને ફરી મળતાં સૂધી તપશ્ચર્યા કર્યાજ કરી. સતી પતિને ફરી પામી તેની શિક્ષાને કદી પણ મનમાં નહીં લાવતાં સદા પ્રેમ ભાવથીજ પતિ સેવામાં રહેવા લાગ્યાં. એ પવિત્ર પતિ પત્ની ગૃહસ્થાશ્રમનું અમૂલ્ય સુખ ધણું વર્ષ બોગવી પૃથ્વીમાં પોતાનું અમર નામ રાખી ગયાં. આહા ! શાખાસ છે, પવિત્ર દંપતિ તમારી મહત્વતાને !!! આ પરથી સ્ત્રીઓએ ખૂબ સમજી રાખવું કે દુરાચારી પાપીઓના પપ્રચંથી સાવધાન રહેવું. જરાપણ તેમના સંબંધમાં આવી પતિનો ગુસ્સો વહોરી લેવો નહીં.

૩૬મણીજી.

એ સાધ્વી સ્ત્રી વૈદર્ભ દેશના ભિખમક રાજાની કુંવરી થાય. તે ૩૫ ગુણે અનુપમ અને મનોહર હતાં. તેનું લગ્ન મગધ દેશના ચેદીરાજ સાથે કરવાનું તેના પિતાએ નક્કી કર્યું હતું, પણ ૩૬મણીજીની ઈચ્છા એ સાથે વરવાની નહોતી. તેણે તો પ્રથમથીજ શ્રીકૃષ્ણને પતિ કરવાનો નિશ્ચય કરેલો હતો. તે નિશ્ચય તેણે છેવટ સુધી ટકાવી રાખ્યો. તેના પિતાએ લગ્નનો દિવસ નક્કી કર્યો. મગધ દેશથી ચેદીરાજ સૈન્ય સહિત વરવા આવવા નીકળ્યો; ત્યારે ૩૬મણીજીએ વિચાર્યું કે જો શ્રીકૃષ્ણ મને આવી લઈ જઈ નહીં વરે, તો પ્રાણ ત્યાગ કરીશ; પણ તેના સિવાય કોઈને પતિ કરીશ નહીં. હવે એક તરફથી વિવાહની તૈયારી થઈ, અને બીજી તરફથી ૩૬મણીજીએ શ્રીકૃષ્ણને પત્ર લખ્યો કે:—“હે નરશેષ ! કુળ, શીળ, ૩૫, વિદ્યા, વય, ધન, સંપત્તિ અને પ્રભાવથી ઉપમા રહિત અને નરલોકના મનોભિરામ

તમો છો. તમને કઈ કુળવંતી, ગુણવંતી અને બુદ્ધિશાળી કન્યા વિવાહ કરીને પતિત્વમાં મુકરર કરવાની અભિલાષા નહીં કરે? તમો અહીં આવીને મને પત્ની સ્વીકારો. હે અંબુમ્લક્ષ! તમે વીર, હું તમારી વસ્તુ છું. એદિરાજ મને સ્પર્શ કરે નહીં, તે પહેલાં જલદી આવીને તેથી છોડાવો. મેં જે પૂર્વ જન્મમાં પૂર્તકર્મ અગ્નિહોત્રાદિ યજ્ઞ, પર્વણાદિ દાન તથા તીર્થ, નિયમ વ્રતાદિ, કિંવા દેવ, વિપ્ર, ગુરૂ અર્ચનાદિથી હમેશાં પરમેશ્વરની આરાધના કરી હોય તો શ્રીકૃષ્ણ આવીને માં પાણિ ગ્રહણ કરો! દમધોષ પુત્ર વગેરે બીજા માં પાણિ ગ્રહણ નહીં કરો. હે અન્નિત! કાસે લગ્નનો દિવસ છે. માટે તમે આવીને એદિરાજ અને મગધ રાજાના સૈન્યને ઘેરીને તેના બળનો નાશ કરો. એકદમ વીર્યસ્વરૂપ શુદ્ધકથી બ્રાહ્મ ક્રિયાએ મને લગ્ન કરી વરો. જે કહો કે તું અંતઃપુરમાં છે, માટે તારી સાથે કેવી રીતે લગ્ન કરી શકાય? તેનો ઉત્તર એ છે કે લગ્નની પહેલાં મોટી કુળદેવીની યાત્રા થાય છે. તે યાત્રામાં કન્યાઓને નગર બહાર અગ્નિકાના મંદિરમાં જવું પડે છે. ત્યાં હું એ પ્રસંગે પૂજન કરવા આવીશ. તે સમયે મને એ અગ્નિકાના મંદિરમાંથી હરણ કરવું સહેલ પડશે.” રકમણીજીએ ઉપર પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણને લખી મોકલ્યું. તે વાંચી શ્રીકૃષ્ણે જાણ્યું કે જે સ્ત્રી મને પોતાને મને કરીને પતિ કરી ચુકી છે તેને હવે બીજાને હાથ જવા દેવા એ મોટું પાપ કહેવાય. માટે આ પ્રસંગે મારે જઈ તેનું હરણ કરી તેની ઇચ્છા પુરી કરવી એ મારો ધર્મ છે. આવો વિચાર કરી પોતે વૈદર્ભ દેશ આવવા નીકળ્યા. આવતાં જરા વિલંબ થયો તોઈ રકમણીજીએ પ્રાણુ ત્યાગ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. તેટલામાં એકદમ શ્રીકૃષ્ણે આવી પહોંચી તેને દેવી મંદિરમાંથી હરણ કરી લઈ જઈ શાસ્ત્ર વિધિએ લગ્ન કર્યું, અને પોતાની પ્રિયા કરી રાખી. દિનપ્રતિદિન પરસ્પરનો પ્રેમ વધતો ગયો. અનેક પ્રકારથી સુખાનુભવ કરવા લાગ્યાં. રકમણીજીએ પોતાના પ્રાણનાથની અનેક પ્રકારે સેવા કરી તેમનું મન પોતા તરફ હરણ કર્યું. આહા! રકમણીજીનો પોતાને યોગ્ય પતિ જોણી તે સાથેજ વરવાનો કેવો દૃઢ નિશ્ચય!!

પાર્વતી (દે. સ્ત્રી).

આ સતી ભોજરાજની ધારાનગરીમાં રહેનાર દેવશર્મા નામે અગ્નિ-હોત્રી બ્રાહ્મણની સ્ત્રી હતી. તે પર પુરુષનું મૂળ કદી જોતી નહીં. હમેશાં

પ્રાતઃકાળમાં પતિ પહેલાં ઉઠી સ્નાન કરી સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરી ગૃહકાર્ય અને પતિ સેવામાં તત્પર રહેતી. દેવશર્મા નિત્ય સ્નાન, સંધ્યા અને અગ્નિ-હોમાદિ કાર્ય કરી ઇશ્વર ઇચ્છાથી જે પ્રાપ્ત થતું. તેમાં સ્ત્રી પુરૂષ યુગ્ગરના ચલાવતાં. પણ કોઈ પાસે ભિક્ષા માગતો નહીં, એવો એ પવિત્ર અને સંતોષી હતો. એક દિવસે ભોજરાજાએ કાળીદાસ પાંડિતને પૂછ્યું કે, આપણા શહેરમાં કોઈ સતી સ્ત્રી છે ? હોય તો તેની પરીક્ષા કરી મારે દર્શન કરવાં છે. કાળીદાસે કહ્યું—રાજના! આપણા શહેરમાં દેવશર્મા નામે કર્મ-કાંડમાં કુશળ બ્રાહ્મણની સ્ત્રી પાર્વતી નામે છે, તે મહા પતિવ્રતા છે. તે પતિ સિવાય કોઈ પર પુરૂષનું ભૂખ જોતી નથી. કાળીદાસનું આવું વચન સાંભળી ભોજરાજાએ પૂછ્યું,—તે સતી સ્ત્રી પાસે જવાનો કોઈ ઉપાય છે ? પાંડિતે કહ્યું—તેનો પતિ કોઈ પાસે ચાચના કરી પ્રતિગ્રહ લેતો નથી, તો પણ તેને ધણું ધન આપી ખુશી કરો; તો વળતે સતીનું દર્શન થાય, પણ હું ધારતો નથી કે તે ધનથી લલચાય, બલે ઉપાય અજમાવી જુઓ. પછી બીજે રોજ દેવશર્માને તેડવા માણસ મોકલ્યું. દેવશર્માએ સતીને વાત કરી કે રાજાએ મને તેડાવ્યો છે માટે હું જાઉં છું. સતીએ કહ્યું—‘પ્રાણનાથ ! રાજા કંઈ દાન આપે તો પ્રતિગ્રહ કરશો નહીં. જે તમે ધન લેશો તો આપણું તમામ તપ ભંગ થશે. તે સતીનું કહેવું સાંભળી રાજા પાસે આવ્યો. તે ઈચ્છા રહિત હતો તેથી આશીર્વાદ દીધાં ~~નિમિત્તે~~ રહ્યો. એટલે ભોજરાજાએ નમન કરી સોનામોરના બે થાળ ભરાવી આપવા માંડ્યા. તે તેણે લીધા નહીં. આપરથી રાજાએ જાણ્યું કે તેને આટલું ધન એણું થતું હશે. એમ ધારી બીજા બે થાળ ભરાવી દેવા માંડ્યા. તોપણ નહીં લેતાં કહ્યું—રાજના ! આ દ્રવ્યની રાજાએનેજ જરૂર છે. એ અમારે કંઈ કામનું નથી. અમારે તો ખરું ધન તપ છે. અમને અમારા યજ્ઞ નારાયણ શેર બાજરી આપી રહે છે. તેમાં અમે આનંદ કરીએ છીએ. આપ મને બીજું કંઈ કામ હોય તો કહો. રાજાએ કહ્યું—બ્રહ્મદેવ ! કામ પડ્યે કહીશ. પછી તે રજા લઈ પોતાને ઘેર આવ્યો. રાજાએ ફરી કાળીદાસને પૂછ્યું કે હવે શું કરવું ? કાળીદાસે કહ્યું, એક ઉપાય છે તે એ કે એ સતીની સંન્યાસી ઉપર શ્રદ્ધા છે. તેને ધણું માન આપે છે. માટે આપ સંન્યાસીનો વેશ લઈ દંડ કમંડળ સાથે તેને દ્વાર “ **भवति भिक्षान्नदेहि.** ” એમ બોલી ભિક્ષાને નિમિત્તે જાઓ, તો દર્શન અવસ્ય થશે. એનો પતિ ઘેર છે તે જાણી કાઢે માટે તેને કાશીવિશ્વનાથપર અભિષેક

કરવા પહેલાંથી મોકલો. રાજ્યએ તે પ્રમાણે કર્યું ને સતીને દ્વાર જઈ ઉભો રહ્યો. સતી પાર્વતી રસોઇ કરતી હતી. તેણે રસોડામાંથી જવાબ આપ્યો. મહારાજ ! રસોઇ તૈયાર થવાને ત્રણ ઘડીકાની વાર છે, લાંસુધી આ પા-
સે શિવાલય છે ત્યાં બેસો; પણ સંન્યાસીએ કહ્યું હું તો અહીંજ બેસીશ. એમ કહેવાથી તેને આસન આપી ઘરમાં બેસાડ્યા.

આ વખતે કેરીની ઋતુ હતી. તેથી સતીએ કેરીનો રસ કાઢવાનો ઇ-
રાદો રાખેલો. રસોઇ તૈયાર થઈ એટલે સંન્યાસીને જમવા બેસાડવાની ભૂમિ
લીંપી સ્વચ્છ કરી આસન નાખી બેસાડ્યા. કેરી ઘોઘ શુદ્ધ કરી સંન્યાસી
સાથે રસ કાઢવા બેઠો. કેરીનાં ફળ અમૃત સરખાં રસથી ભરપુર હતાં છતાં
તેમાંથી જરાપણુ રસ નીકળે નહીં; ત્યારે સતીએ આંખાનાં ફળ પ્રત્યે કહ્યું કે:—

હે રસાળ આંખાના ફળ ! તું રસ કેમ મૂકતું નથી ? હું બાલ્યા-
વસ્થાથી આજ પર્યંત પતિવ્રતા છું. હું સત્ય કહું છું કે, મેં પરપુરુષ
આજ સુધી નજરે દીઠો નથી. તેમ હૃદયમાં પણ કદી ધાર્યો નથી. તો
શું આ નગરનો ભોજ રાજ સત્યવાદી છતાં પરદારા સાથે ચુક્યો કે શું
થયું ? આટલું બોલતાંજ કેરીમાંથી રસની ધારા છુટી પાત્ર ભરાઈ ગયું.
આ જોઈ સાંભળી રાજ બયભિત થઈ કંપવા લાગ્યો, ને સમજ્યો કે જ-
ર મને સતીએ ઝોળાખ્યો. હું કપટભાવથી તેનું સત્ય જોવા આવ્યો છું.
તેથી જન્મને શાપ દેશે. એવું વિચારી સતીને ફરતી પાંચ પ્રદક્ષણા ક-
રી પગે લાગી માથી માગી, અને જમ્યા વગર દંડકમંડલુ મુકી જવા માં-
ડ્યું. એટલે સતીએ તેને જતાં અટકાવી જમાડ્યો, ને કહ્યું—રાજન ! અ-
મે તારી પ્રજા તારા સંતાનને ઠેકાણે છીએ. મેં પંદર વર્ષમાં આજે તને
સત્યવાદી અને વળી પરસ્ત્રીસહોદર સમજીનેજ માફ મૂખ દેખાડ્યું છે.
તેથી માફ સત્યભંગ થયું છે, એમ તું ના સમજ. તું સત્યવાદી અને પ-
રસ્ત્રીલપટ નથી પણ કપટ ભાવથી આવ્યો તેથીજ આંખાના ફળમાંથી ર-
સ નીકળતો નહોતો. જ્યારે તે તારા અપરાધની માથી માગી, ત્યારે ફ-
ળમાંથી રસ નીકળ્યો. આ પ્રમાણે વાત થયા પછી ભોજરાજ સતીનાં વ-
ખાણુ કરી તેને પગે લાગી ચાલી નીકળ્યો. પોતાના શહેરમાં આવી સતી
સ્ત્રી છે, એ જોઈ ઘણો પુશી થઈ પોતાને ભાગ્યશાળી સમજવા લાગ્યો.
આ રીતે સતીએ પોતાનું સતીત્વ ભોજરાજને બતાવી આપ્યું. અહો !
સતીના સતીત્વ આગળ સર્વ આધિન છે. ! ! !

(૧૦૬)

શકુન્તલા.

આ સાધ્વી તેના પાળક પિતા કણ્વઋષિના હાથ નીચે ઉછરી ઉત્તમ પ્રકારની કેળવણી પામી સદ્ગુણ સંપન્ન થઇ હતી. તે મહા મનોહર રૂપ લાવણ્યતાવાળી અને તેજસ્વી હતી. આ ઋષિનો આશ્રમ અનેક પ્રકારના વન વૃક્ષો, સુંદર પશુપક્ષીઓ વગેરેથી ભરપૂર રમણિય વનમાં હતો. શકુન્તલા એક વખતે પોતાની સખિઓ સાથે વન વૃક્ષની ઘટામાં પોતાની ગૃહવાટિકાનાં વૃક્ષો ઉછેરવા ધડુલો લેઈ પાણી સીંચતી થોડો વખત વિશ્રાંતિ લેવા દ્રાક્ષકુંજની લતા મંડપમાં સખિઓ સાથે ખેસી મૃગલીઓની રમતગમતથી આનંદ કરેછે, તેટલામાં મૃગયા કરવા નીકળેલો દુષ્યન્ત રાજા ફરતો ફરતો અકસ્માત આવી ચડ્યો. તેની દૃષ્ટિએ આ પવિત્રનયના, લતામૃગાનુરાગિની આશ્રમવાસિની તાપસ બાળા જોવામાં આવી. દુષ્યન્ત આ રૂપરાશિની બાળાને જોઇ મોહિત થયો. અનેની દૃષ્ટિ મળતાં પરસ્પર પ્રેમે આકર્ષણ કર્યું. શકુન્તલા પણ તેને મનથી વરી ચૂકી. શકુન્તલાનો સંકલ્પ ઋષિના જાણવામાં આવતાં તેણે ધર્મવર દુષ્યન્ત સાથે પરણાવી. દુષ્યન્ત શકુન્તલા સાથે થોડો વખત રહ્યો. પોતાની બારીને પાછળથી તેજાવવાનો નિશ્ચય કરી નિશાની માટે વીંટી આપી ચાલતો થયો. શકુન્તલા દુર્વાસા નામના ઋષિથી શાપિત હતી કે;—“તને દુષ્યન્ત” ભૂલી જશે, બ્યારે તે પોતાની આપેલી નિશાનીની વીંટી જોશે, ત્યારે તું યાદ આવશે; નહીં તો યાદ આવશે નહીં.” ઇશ્વર ઇચ્છાથી શકુન્તલાએ અભિજ્ઞાન વીંટી ખોઇ નાંખી. પણ તે જાણતી નહોતી કે મેં ગુમાવી છે. દુષ્યન્ત શકુન્તલાને શાપ પ્રભાવથી ભૂલી ગયો. તેથી ઋષિએ તેને તેની સખિઓ અને શિષ્ય સાથે દુષ્યન્ત પાસે મોકલી. તે વીંટી ગુમાવીને વિશ્વમોહિત કરનાર મનોહર પવિત્રરૂપ લઇને પોતાને જન્મેલા પુત્ર સાથે વહલ પહેરી પવિત્રનયના લતામૃગાનુરાગિની, આશ્રમવાસિની તાપસબાળા દુષ્યન્તની સામે આવી ઉભી રહી બોલી;—“રાજન! હું તમારી પત્ની છું, અને આ બાળક તમારો પુત્ર છે.” રાજાએ તેની વાતપર વિશ્વાસ કયો નહીં. ધર્મવીર દુષ્યન્ત જે રૂપ રાશિ જોઇને તે દહાડે મોહિત થયો હતો, તે રૂપ-રાશિ હમણાં દુષ્યન્તની આંખ મનને વિમુઘ્ધ કરે છે. દુષ્યન્ત શકુન્તલાને શાપ પ્રભાવથી ભૂલી ગયો છે ખરો, પરંતુ જે આંખ તે દહાડે શકુન્તલાને જોઈને પોતાના મનને ઉન્મત કરતી હતી, આજ પણ તેની તે આંખ

અને તે મન રહેલું છે, તો કેમ આજે શકુન્તલા તેની પાસે અલ્પાશા થ-
ઇને ઉભી છે ? આ બધું ત્યાં જોટલાં ઉભાં હતાં તેઓ ધ્યાન લગાડીને
જોતાં હતાં. દુષ્યન્ત પણ તે રૂપ જોઇને મુગ્ધ થાય છે, ને વિચાર કરે છે કે:-

માસિની વૃત્ત.

“મુજ નિકટ ઉભેલું રૂપ સોહામણું આ;
પ્રથમ કદિ કયું મેં લગ્ન એ સાથ કે ના.
મન નવ દ્રઢ થાયે એ વિષે આજ મારું;
ઘડિ ઘડિ ઉકવાથી તર્ક આ એજ સારું.
જ્યમ ભ્રમર ફરે છે જૂઠું પુષ્પ બાળી;
અતિ દવજળથી છે એ ભરેલું નિહાળી.
મન નહિ ધરતો એ લાલચે ભોગ લેવા;
લમ નહિ કરતો એ પુષ્પનો સાગ એવા.”

એ પ્રમાણે ધણો વિચાર કરે છે, પણ શકુન્તલા મારી છે, એમ તે
નું મન માન્યું નહીં. તેથી તેને ગ્રહણ કરવાને એકદમ ના પાડી, ત્યારે
શકુન્તલાએ પોતાના પ્રિય સ્વામીને કહ્યું;—રાજન ! ભાર્યા ધર્મ કાર્યમાં પિ-
તારવરૂપ છે—આર્ત મનુષ્યની જનની સ્વરૂપ છે, અને મુસાફરના વિશ્રામ
જેવી છે. સત્ય પરમ બ્રહ્મ છે. સત્ય પ્રતિજ્ઞા પ્રતિપાલન કરવી, એ પર-
મોત્કૃષ્ટ ધર્મ છે. એટલા માટે તમે સત્યનો લાગ કરશો નહીં. એ રીતે
તેણે આ ઠેકાણે ધણાં ધર્મ નીતિનાં વચનો કહ્યાં. રાજનની ધર્મ ઉપર આ-
સ્થા ધણી હતી. તેથી મનને નક્કી થયા વગર આવું રૂપ જોઈ મોહિત થ-
યો નહીં કે તેનું કહેલું માન્ય કર્યું નહીં. આવી રીતે રાજ તરફથી શકુ-
ન્તલાનું ધણું અપમાન થયું, પણ તેને પતિપર જરાએ અભાવ આવ્યો
નહીં, કે કદુ વચન બોલી નહીં. તેનાપર જે દુઃખ આવી પડ્યું, તે ધૈર્ય
ધારી સહન કર્યું, તે પૂર્વ પ્રમાણેજ પ્રીતિભાવ રાખી ઉભી રહી. અંતે ઇ-
શ્વર ઇચ્છાથી વીંટી મળી આવી. તે દુષ્યન્તની નજરે પડતાંજ શકુન્તલા
યાદ આવી. યાદ આવતાંજ તરત પોતાની પ્રાણ પ્રિયાને બેઠી મહેલમાં
તેડી જઈ રાખી. તેને ભરતનામે પુત્ર થયો તેના નામપરથી ભરતખંડ
નામ પડ્યું. દુષ્યન્તની પરીક્ષાનો છેડો આવ્યો. તેણે પરીક્ષામાં જય મેળવ્યો.

દુઃશલા.

એ હસ્તિનાપૂર (દિલ્હી) ના રાજા ધૃતરાષ્ટ્રની પુત્રી થાય. તે ગાંધારી જેવી સાધ્વી માતાના હાથ નીચે ઉછરી કેળવણી પામી હતી. તે ધાર્મિક નીતિવાન અને પતિવ્રતા હતી. તેનો વિવાહ જ્યદ્રથ સાથે કર્યો હતો. જ્યદ્રથ અવિચારી હતો. આ ક્ષત્રિયાળા ધર્મ અને શૂરાતનાદિ સદ્ગુણો વડે પોતાના પતિ વગેરેને હિમ્મત આપી કુટુંબનું નહીં પણ આખા રાજ્યનું રક્ષણ કરવામાં સહાયભૂત થઈ હતી. તેણે પોતાના સહોદર ભાઈઓ કૌરવોની કુબુદ્ધિ જોઈ કહ્યું કે;—“ તમે રાજસુખ માટે કેટલું અધર્મ કરો છો ? દ્રૌપદી પતિવ્રતા, સત્ય અને પ્રેમની ભૂતિ છે. તેની લજ્જા લોપી દુઃખ દેવાથી વિપરિત ફળને આપશે. ખરા શૂરવીરમાં ક્રોધજનતા—ક્ષમતાનો ગુણ અવશ્ય જોઈએ. આ ગુણ તમારામાં જોવામાં આવતો નથી. નીતિ અને સદ્ગુણના ઉચ્ચ સ્થાને ચઢીને ધ્રુમતું ઘટે છે. દુનિયામાં નામ તેનો નાશ છે; એમ છતાં પણ નાશવંત માણસની જીંદગીમાં ચઢીં પણ અવિનાશી-પણાનો અંશ કીર્તિરૂપે રહે છે. કોઈ પણ માણસના કામની કીર્તિ કેવળ લય પામતી નથી. તેનું શરીર પંચ મહાભૂતમાં બળી જાય છે. તથાપિ તેનાં સારાં નરસાં કૃત્યોની સારી નરસી કીર્તિ ફળ રૂપે રહી જાય છે. જે માણસ પોતાની જીંદગી રૂઢી રીતે ગુજારે છે; પોતાની ચાલનું પ્રમાણિક-પણું હમેશાં જાળવી રાખે છે, તે પોતાનાં છોકરાંને અને જગતને કંઈ નાનો સ્ત્રોત વારસો મૂકી જાય છે, એમ ધારવું નહીં; કારણકે સદ્ગુણના જ્ઞાન નરને એવા પુરૂષની જીંદગીથી મહા બળવાન ઉત્તેજક ધડો મળે છે; અને દુર્ગુણીનું મોં કાળું ધબ જેવું કરી નાંખે છે. વળી તે મોટા સુખનું સાધન થઈ પડે છે. તમોને હલકા સોજત લાગી છે. તેથી હલકા પડ્યા વગર રહેશો નહીં. હલકા માણસની સોજત કર્યાથી માણસની બુદ્ધિ અધો ગતિને પામે છે. મહાપુરૂષોની સોજતથી બુદ્ધિ વધે છે. જેના કુળમાં દીકરીઓ અને સ્ત્રીઓ દુઃખથી નિઃસાસા નાખે છે તેના કુળનો નાશ થઈ જતાં વાર લાગતી નથી. તમે કુટુંબમાં ક્લેશ કરી દ્રૌપદી જેવી સ્ત્રીને દુઃખ દો છો. એ કુળના નાશનો આદર કરો છો. માટે શ્રેયની ઇચ્છા રાખતા હો તો ક્લેશ છોડી સદ્વર્તન રાખો. સદ્વર્તનજી જીંદગી સાર્યક કરતા છે. એજ મોટામાં મોટી જગીર છે.” એ પ્રમાણે તેણે ધણાંક સુખોધક વચનો કહ્યાં, પણ “ વિનાશ કાળે વિપરીત બુદ્ધિ ” થાય છે. તે વખતે કોઈની શીખામણ ગળે ઉતરતી નથી.

વળી જ્યારે જ્યદ્રથે દ્રૌપદીનું વનમાંથી હરણુ કર્યું, પણ પાંડવો પા-
છળ આવવાથી તેને મૂકી નાશી આવ્યો ત્યારે આ ખચર સાધવી દુઃશ-
લાને થતાં તેણે તેને કહ્યું:—સ્વામીનાથ! દ્રૌપદી જેવી સતીનું હરણુ કર-
વાની તમને અવળી બુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઇ એ હું ખરેખર અપશુકન તરીકે
ગણું છું. નક્કી આ કૃત્યની શિક્ષા ભીમ કર્યા વગર રહેશે નહીં. પરસ્ત્રીનો
અભિલાષ રાખનાર કોણ સુખી થયું છે? ઇંદ્ર, ચંદ્ર, વગેરે ઘણા દુઃખી
એથીજ થયા છે. પરસ્ત્રીના સંગના અભિલાષથી શરીરનું રૂપ નય છે,
આખરની હાની થાય છે, ઉત્તમ ક્રિયા કર્મ લોપ થાય છે. પોતાના કુળના
રૂડા ધર્મને ખોટ બેસે છે. ઉમંગથી ઇશ્વર ભક્તિ થતી હોય, તે મંદ પડે
છે. પરમેશ્વર કરડી નજરથી જુવે છે. બુદ્ધિ બ્રહ્મ થઈ ચિત્તવ્યથ રહે છે,
પિતૃ તરે નહીં, અને ધર્મનો નાશજ થાય છે; તો પછી સ્વર્ગે જવાની
તો આશાજ શી રાખવી! વગેરે ઘણું નુકશાન થાય છે. માટે આવું
વિપરિતાચરણ કદિ કરશો નહીં એમ મારી પ્રાર્થના છે. વળી તમે યુદ્ધમાં
અધર્મે પગલું ભરશો નહીં, ધર્મયુદ્ધ કરજો. યુદ્ધમાં મરણનો ભય રાખશો
નહીં. આ સંસારમાં કોઇ અમર નથી, પણ જે મહત્તાનાં કર્મ કરે છે,
તેજ અમર છે. ક્ષત્રિ પુત્રને રણભૂમિમાંથી ભાગીને આવવા કરતાં ત્યાંજ
દેહ ત્યાગ કરવો એ શ્રેયકર છે. મોતથી મરવા કરતાં યુદ્ધમાં મરદાપ્તથી
મરવું જોઈએ. તેથી કીર્તિ વધે છે. સ્વામીનાથ! નિશ્ચયથી જાણુજો કે
હું તમારી સ્વર્ગમાં પણ અર્ધ ભાગિયણ થઇશ. એવાં તેણે ધર્મ, નીતિ
અને વીરત્વનાં ઘણાં વચનો કહ્યાં છે. આ પરથી તેના આત્મબળની અ-
લૌકિક શક્તિની તુલના થઈ શકે છે. ધન્ય છે આવી વીર સાધવી સ્ત્રીને
કે જેણે પોતાનું ચરિત્ર પવિત્રપણે સુધાર્યું! અને પતિ તથા ભાઇઓ પ્રત્યે
પોતાનો ધર્મ બળવ્યો!!!

લીલાવતી.

એ ધારાનગરીના વિદ્યાવ્યસની પ્રસિદ્ધ રાજા ભોજની પત્ની થાય.
તે મહા સ્વરૂપવાન અને તેજસ્વી હતી. તેમજ વિદ્વાન, સત્ય, નીતિસુ, ધા-
ર્મિક અને પતિવ્રતા હતી. તેનાપર ભોજરાજાની ઘણીજ પ્રીતિ હતી. પ્રસિદ્ધ
ખંડિત કાળીદાસ અને બીજા વિદ્વાનો વચ્ચે દ્વેષભાવ ચાલતો હતો. ભો-
જરાજા કાળીદાસને ઘણુંજ આહતો હતો. તે બીજા વિદ્વાનો સહન કરી

શકતા નહોં. તેણે તેને કાઢી મૂકાવવાનો પ્રયત્ન આદરી એક દાસીને સ-
મજાવી કે બોજરાગ કાળીદાસને કાઢી મૂકે એવી યુક્તિ કર, તો તને અ-
મે એક મોતીનો હાર આપીએ. દાસીએ તે પ્રમાણે કરવા હા પાડી. એક
વખતે બોજરાગ સુતો હતો. તેને કંઈ ઊંઘતો ને કંઈ જાગતો નેઈ તે
દાસીએ પોતાની એક સખીને કહ્યું:—“સખિ મદન માલિની ! દુષ્ટ કાળી-
દાસ તો સ્ત્રી વેશે અંતઃપુરમાં લીલાવતીને લાં આવે છે !” બોજરાગએ
આ વાત સાંભળી, વિચાર કર્યો કે આ અસંભવિત છે; પરંતુ પરીક્ષા મા-
ટે કાળીદાસને દેશપાર કર્યો. આ વાત લીલાવતીના જાણવામાં આવતાં રા-
ગને પૂછ્યું કે;—“મહારાજ ! આપના પરમ મિત્ર કાળીદાસને દેશમાંથી
શામાટે દૂર કરેલ છે ? રાગએ કહ્યું, “રાણીજી ! કોઈએ મારી પાસે કહ્યું
હતું કે કાળીદાસ અંતઃપુરમાં આવે છે તેથી.” રાણી આવાં વ્યવસ્થા સાંભ-
ળી હસીને નિઃશંકપણે બોલી;—મહારાજ ! હું ભાગ્યશાળી છું કે મને આ-
પ જેવા પતિ મળ્યા છે, આપને મારા સ્વભાવનો અનુભવ છે; તેનું મન
બીજા પતિપર કેમ જાય ? નજ જાય. જે સ્ત્રી પોતાનો ધર્મ જાણે છે તે
કદી પણ પરપુરને ઇચ્છે નહીં. તે કદિ રૂપ, યૌવન, ધન, માલમિલકત-
થી સંપન્ન હોય તોપણ શું થયું ? પતિવ્રતા કદી એવી લાલચે લોભાઈ
પાપ કર્મ કરશે નહીં. ક્ષણિક સુખ માટે પતિને અપ્રિય થઈ ભવ બા-
ળી પાપ કર્મ કરી નર્કમાં પડશે નહીં. તે કોઈના છળ પ્રત્યે કે કાવા-
દાવાથી ભોળવાશે નહીં. ગમે તો બળાત્કાર થાય કે કોઈ પ્રકારનું દુઃખ
આવી પડે તોપણ પ્રાણ જતાં સુધી પતિવ્રત શીલનો ભંગ કરશે નહીં.
જે સ્ત્રી એવું પાપ કર્મ કરે છે તેને સ્ત્રી નહીં પણ પિશાચણી સમજવી.
એવી નીચ વૃત્તિની સ્ત્રીને ધિક્કાર છે ! મારા પ્રત્યે શંકા ઉત્પન્ન થઈ છે,
માટે તમે જો મને સતી કે અસતી ઠરાવ્યા વિના અહીંથી પધારશો તો
હું મારો પ્રાણ ત્યાગ કરીશ.”

બોજરાગ તેમના કહેવા પ્રમાણે કરવા કબૂલ થયો. માણસો પાસે
એક સર્પ મંગાવ્યો, લોહાનો ગોળો તપાવ્યો અને ધનુષ સજ્જ કર્યું. પ-
તિવ્રતરૂપી અમિત્રી દીપતી સુકોમળ શરીરવાળી લીલાવતી રાણીએ સર્વ
સમક્ષ સૂર્યનારાયણ સામે ઉભી થઈને પ્રાર્થના કરી કે;—“હે સર્વ શક્તિમાન
પ્રભુ ! તમે જગતના સાક્ષીરૂપ છો; માટે જો જગત, સ્વપ્ન, અને સુષુપ્તિ-
માં પણ મારો પતિ બોજરાજ હોય અને બીજો કોઈ નહોય તો તરત આ
ત્રણ શપથોમાં મને સાચી ઠરાવી દુઃખમાંથી કાઢશો. એ પ્રમાણે કહી એ

ત્રણે ઉપાડ્યાં તેમાં કંઈ હરકત આવી નહીં, તેથી રાણી શુદ્ધ ઠરી. સર્વ તેનાં વળાણુ કરવા લાગ્યાં. બોજરાત્નએ શરમાઈ જઈ પસ્તાવો કર્યો. રાણીએ તેને શાંત પાડ્યો. તે પોતાને આવી સતી સ્ત્રી છે એ જોઈ ધણી ખુશી થયો. અને સ્વર્ગ સમાન સુખમાં દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યો.

ગૌરી.

ઉમંગપુરમાં રહેનાર નિત્યાનંદ નામે બ્રાહ્મણને ગૌરી નામે પતિવ્રતા પત્ની હતી. આ શહેરમાં કાગણુ માસની રંગપંચમીએથી ઉગ્નણીએ જવાનો રિવાજ હતો. એક દિવસે લોકો અંગા ભવાનીની વાડીમાં ઉગ્નણીએ ગયાં. તેમાં સતી ગૌરી અને તેનો પતિ પણ ગયાં હતાં. આ દંપતિ એક આંખાના વૃક્ષ નીચે બેઠાં. લોકો કેશરીઆ રંગની પિચકારી અને અગિલ ગુલાલ ઉગાડી ધુમ મચાવતાં હતાં. કેટલાંક લોકો રંગમાં ગરકાવ થઈ એક બીજાને અયોગ્ય વચનો બોલી મસ્કરી કરતાં હતાં. સ્ત્રી પુરૂષો એકત્ર હોવાથી મર્યાદા ભંગ થતી હતી. આ પ્રમાણે તેમને નિર્લજ્જપણે વર્તતાં જોઈ ગૌરી ઉદાસ થઈ અકસોસ કરવા લાગી. તે પરથી તેના પતિએ કહ્યું, તને અહીં બેસવું પ્રિય ન હોય તો ચાલો આપણે આ પાસેના સુંદર વનની શોભા નિહાળીએ. એમ કહી ત્યાંથી ઉઠી વનની શોભા જોતાં જોતાં સત્યાનંદને કિનારે આવ્યાં. ગૌરી થાકી ગઈ હતી, તેથી તેણે પતિને કહ્યું, નાથ ! આપની મરજી હોય તો આપણે આ પાસે દેખાતી સુંદર ઝાડની ઘટાથી ઘેરાએલી ટેકરી પર વડનું ઝાડ છે; ત્યાં બેસી આરામ લઈએ. એમ કહી બંને ત્યાં જઈ બેઠાં. પરસ્પર આનંદ વિનોદની વાતો કરતાં હતાં, ત્યાં છેટે એક સિંહવાહની સુંદર સ્ત્રી જોઈ ગૌરીએ કહ્યું, સ્વામી ! આ કોઈ દેવી સરખું લાગે છે. નિત્યાનંદે હા પાડી. દેવીને નજીક આવતાં જોઈ સતી ગૌરી પતિની રમ્મ લઈ સામે ગઈ. પાસે જઈ વિનયપણે દેવીની સ્તુતિ કરી પગે લાગી. તારું સૌભાગ્ય અખંડ રહો-એવો દેવીએ આશીર્વાદ દીધો, અને પુછ્યું પુત્રી ! તું અહીં કેમ આવી છે ? ગૌરીએ કહ્યું, માતૃશ્રી ! આજે ઉગ્નણી હોવાથી લોકો અંગા ભવાની આવ્યાં છે; તેથી અમે પણ આવ્યાં છીએ; પણ ત્યાં લોકો મર્યાદા રહિત નિર્લજ્જપણે વર્તતાં હોવાથી કંટાળી આ વનમાં આવી છું. આ સાંભળી દેવીએ કહ્યું, “પુત્રી ! તને ધન્ય છે. તારી આવી વર્તણૂક જોઈ તારા પર હું પ્રસન્ન થઈ

હું.” ગૌરીએ કહ્યું, “દેવી ! કેટલાંક મનુષ્યો સ્ત્રીઓના જન્મને નિંદે છે; અને આપ મને ધન્ય કેમ કહો છો ?” દેવીએ કહ્યું, “ સતી ! જે સ્ત્રી સદાયરણી છે તેના જન્મને ધન્ય છે, અને જે દુરાચરણી સ્ત્રી છે તેનો જન્મ ધણો નિંદ છે. સ્ત્રી પતિ સેવાથી સહેલથી જે ફળ મેળવે છે, તે ફળ બીજી ધણી મહેનત કરવા છતાં પણ મળતું નથી. પતિ સેવાનો પ્રભાવજ અલૌકિક છે. સતી સ્ત્રીને સર્વ ઇચ્છીત પ્રાપ્ત થાય છે. હું પણ તારો ગુણ પ્રભાવ જોઈનેજ અહીં આવી છું. સતી સ્ત્રી પોતાના સદ્ગુણ પ્રભાવે પતિને વશ કરે છે. અરે ! સતીના સતીત્વ આગળ દેવ સરખા પણ આધિન રહે છે; તો મનુષ્ય કોણ માત્ર ? સદ્ગુણી સ્ત્રીને તથા તેના પતિને આ લોકમાં સુખ અને પરલોકમાં પરમ પદની પ્રાપ્તિ થાય છે. એવા ગુણો તારામાં જોવાથીજ તને ધન્યવાદ આપ્યો છે. ગૌરી ! તું સદા સદ્ગુણથી પતિવ્રત પાળીને રહેજે.” આટલું કહી દેવી ચાલતાં થયાં, અને ગૌરી અને નિત્યાનંદ પણ આનંદ પામતાં ઘેર આવ્યાં. લોકો આ દંપતિમાં દેવી ગુણો જોઈ તેને માન આપી પૂજ્ય ગણવા લાગ્યાં. આ પવિત્ર મનતું જોડું પોતાના પવિત્ર ગુણોથી સુખમાં દિવસો નિર્ગમન કરી પરમપદને પામ્યું. અહો ! સદ્ગુણોનો બદલો પરમેશ્વર આપ્યા વગર રહેતો નથી ! !

કવિ સીતા.

આ પવિત્ર મનની સ્ત્રી ભોજરાજના વિદ્વાન મંડળમાં ઉત્તમ ગણાતી હતી. તેણે પોતાની વિદ્વતાથી વિદ્વાનો અને રાજાને ધણીવાર પ્રસન્ન કર્યા હતા. એ જેવી સૌન્દર્યતામાં અને વિદ્વતામાં સરસ ગણાતી હતી, તેવીજ પતિવ્રત પાળવામાં પણ પૂરી હતી. તેનો પતિ પણ વિદ્વાન હતો. આ દંપતિમાં પરસ્પર ધણી પ્રીતિ હતી. આ સાધ્વી સ્ત્રી કાવ્ય કળામાં ધણી હુશીઆર ગણાતી. એક વખતે એક કવિએ ભોજરાજની કચેરીમાં આવી કહ્યું કે;—

કવિત્વંનશૃણોત્યેવકૃપણઃકીર્તિવર્જિતઃ ।

અર્થ—કીર્તિ વગરનો લોભી માણસ કવિતા સાંભળતોજ નથી. આ સાંભળી કવિ સીતા તે પ્રસંગે ભોજરાજની કચેરીમાં બેઠી હતી તે બોલી કે;=

હતાદૈવેનકવયોપરાકાસ્તેગજાઅપિ ।

શોભાનજાયતેતેષાંમણ્ડલેન્દ્રગૃહંવિના ॥

અર્થ—એ ગિયારા કવિઓ અને ગિયારા હાથીઓને દૈવેજ મારી મૂકેલા છે કે, જેઓને રાજધિરાજના ઘર વિના શોભા મળતીજ નથી. આ સાંભળી રાજા અને સમાજનો સર્વે ઘણા ખુશી થયા. વળી એક વખતે ભોજરાજા કવિ કાળીદાસમાં કંઈ અવગુણ જોઈ મનમાં ખેદ કરતો હતો. તે પ્રસંગે કવિ સીતા રાજાના મનનો ભાવ જાણી લખને બોલી કે:-

દોષમાર્પગુણવતિજનેદદ્વાગુણરાગિણોનસ્વિચ્ચન્તે ।

પ્રીત્યૈવશશિનિપતિતંપશ્યાતિલોકઃકલક્રુમપિ ॥

અર્થ—ગુણી લોકમાં દોષ દેખવામાં આવે તોપણ ગુણ ઉપરજ પ્રેમ ધરાવનારા લોકો તેથી ખેદ ધરતા નથી. લોકો ચંદ્રમાં રહેલા કલંકને પણ પ્રેમથીજ જુઓ છે.

આહા ! કેવો ઉપદેશ ! તેનાં આવાં વચન સાંભળી ભોજરાજા ધણો પ્રસન્ન થયો અને તેને ઘણું દ્રવ્ય આપ્યું. આ પ્રસંગે તેણે ઘણી કવિતા કરેલી છે. આ સાધ્વીમાં શિદ્ધ કવિતા કરવાની અદ્વૈકિક કવિત્વ શક્તિ હોવાથી તથા પોતાની ચાતુરી વગેરે ગુણોથી સર્વમાં માન પામી પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ છે. અહો ! સ્ત્રીઓમાં પણ કેવી અદ્વૈકિક શક્તિઓ રહેલી છે ? ખરેખર જો તેઓ ઉત્તમ કેળવણી લે તો પ્રકાશિ નીકળ્યા વગર રહે નહીં. અરે ! પણ તે અર્ધચિન કાળમાં અપાતી લુખી લુખી કેળવણી ન હોય ! પ્રાચીન પદ્ધતિ પ્રમાણે મળતી ધર્મનીતિવાળી કેળવણીનોજ એ પ્રતાપ હતો.

દમયંતી.

વિદર્ભદેશની કુંડનપુર નગરીમાં ભીમરાજા રાજ્ય કરતો હતો. તે ઘણો શૂરવીર, પરાક્રમી, ધાર્મિક અને પ્રજાપ્રિય હતો. તેને દમન ઋષિના વરદાનથી દમન, દાન્ત, અને દમ એ ત્રણ સ્વરૂપવાન પુત્રો થયા. અને દમયંતી નામે સુંદર અંગવાળી, ચિત્તને પ્રસન્ન કરનારી, અને રૂપ ગુણે મનોહર કન્યા થઈ. એના જેવી દેવ, યક્ષ કે મનુષ્યોમાં કોઈ કન્યા રૂપવંતી નહોતી. તેથી તેનાં વખાણુ દેશોદેશમાં થવા લાગ્યાં. નૈપથ દેશના રાજા વીરસેનને નળ નામે અશ્વિનીકુમાર સરખો મહા સ્વરૂપવાન અને ગુણવાન પુત્ર થયો. તેનાં રૂપ ગુણની પ્રખ્યાતિ દેશોદેશમાં પ્રસરી હતી. દમયંતીએ નળની ખ્યાતિ સાંભળી અને નળે દમયંતીની ખ્યાતિ સાંભળી બંનેએ પત્ન્ય વરવાનો મનથી નિશ્ચય કર્યો હતો. દમયંતી નળનું સ્મરણ થતાં.

વ્યાકુળ થઈ જતી. આ વાત દાસી મારફતે તેના માખાપને જણાતાં બીમ રાજાએ દમયંતીનો સ્વયંવર કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. દેશોદેશના રાજાઓને આમંત્રણો મોકલ્યાં. આ ખખરથી ધણી રાજાઓ દાકગાદથી નાના પ્રકારની સેના લઈને આવ્યા. નારદમુનિ અને પર્વત ઋષિ મારફતે ઈંદ્રને ખખર થતાં તે પશુ દેવતાઓ સહિત સ્વયંવરમાં જવાને તૈયાર થયો. તેમને વિદર્ભ દેશ તરફ જતાં રસ્તામાં નળ રાજાનો સમાગમ થયો. નળ રાજાને મહા તેજસ્વિ જોઈ સૌ વિસ્મય થયા. તેણે વિચાર કર્યો કે જો દમયંતી આ નળને જોશે તો આપણને નહીં વરતાં તેનેજ વરશે. માટે નળને કહ્યું કે:—હે નળ ! તું સત્યવાન છે તો અમારો દૂત થઈ સહાયતા કર. ઇંદ્રનું વચન સાંભળી “હીક તેમ કરીશ” એવું કહી નળે પૂછ્યું કે તમે ક્યાં જાઓ છો અને તમારું મારે શું કામ કરવું તે વાત જણાવો. “ઈંદ્રે કહ્યું કે” અમે દમયંતીનો સ્વયંવર થાય છે ત્યાં જઈએ છીએ, માટે તું દમયંતી પાસે જઈ કહે કે તને ઇંદ્ર વગેરે દેવતાઓ વરવા ઇચ્છે છે. તેથી તેમાંથી એકને વર.” નળે ઇંદ્રનું બોલવું સાંભળી કહ્યું—“જે વારતે તમે જાઓ છો તેજ વારતે હું જઈ છું. માટે તમારે મને મોકલવો ધટીત નથી. કેમકે મેં વરવા ઇચ્છેલી સ્ત્રીનો લાગ કરી ખીજને વારતે કેમ માગણી કરે? ઇંદ્રે કહ્યું, “પ્રથમ તેં કહ્યું છે કે હું કરીશ” તે તારૂં વચન મિથ્યા કરે છે? માટે જલદી જ તું અમારા કહેવાથી જઈશ માટે તને દમયંતીના મહેલમાં જતાં કોઈ દેખશે નહીં. ઇંદ્રના આગ્રહથી નળ જ્યાં દમયંતી ખેડી હતી ત્યાં ગયો. ત્યાં અનેક સખિઓ ખેડી હતી. નળને આ પ્રમાણે આવેલો જોઈ તે વિસ્મય પામી બોલી “તમે કાણ છો અને કેમ આવ્યા છો?” નળે કહ્યું “હું નળ છું અને દેવતાઓનું દૂતપણું કરવાને આવ્યો છું. ઇંદ્ર વગેરે દેવતાઓ તને વરવાને ઇચ્છે છે, તેમાંથી એકને તું વર.” દમયંતી નળનાં વચન સાંભળી બોલી—“રાજા! હું તો આજે ધણી રોજ થયાં તમને તન, મનથી વરી ચુકી છું. જો તમે મારો તિરસ્કાર કરશો તો હું મારો પ્રાણ લાગ કરીશ.” નળે કહ્યું. “લોકપાળ સરખા દેવતાઓ તને પરણવાને તૈયાર છે; તેમ છતાં તું મનુષ્યને કેમ વરવા ઇચ્છે છે?” દમયંતીએ કહ્યું, “હું સર્વ દેવતાઓને નમસ્કાર કરું છું. હું તો મનથી કરી તમનેજ વરી ચુકી છું.” સારે નળે કહ્યું, “હું દેવોની આડે થઈ તને ધર્મના નિયમ પ્રમાણે શી રીતે વરું? તેનો ઉપાય કરવો જોઈએ.” દમયંતીએ કહ્યું કે “હું સ્વયંવરમાં સર્વ દેવોની સમક્ષ તમને

ચરીશ.” પછી નળે ઈંદ્ર પાસે આવી કહ્યું કે, મેં તમને વરવા માટે દમ-
યંતીને ધણું કહ્યું, પણ તે તો મનેજ સ્વયંવરમાં દેવો સમક્ષ વરવાને ઈ-
ચ્છે છે. આ વચન તમારે સત્ય જાણવાં.

ભીમ રાજાએ સ્વયંવરમાં આવેલા દેવો અને રાજાઓ સર્વને મંડ-
પમાં ઉત્તમ આસનોપર એક બાજુએ બેસાર્યા અને બીજી બાજુ દમયંતી
પોતાની સખીઓ અને સગાં વહાલાં સાથે બેઠી. આખી સભા ચિત્તર ભ-
રાઈ બેઠી. સૌ સમક્ષ બધા રાજાઓનું વર્ણન થવા લાગ્યું. તે વખતે દ-
મયંતીએ ઉઠી નળ રાજાના ગળામાં પુષ્પનો હાર પહેરાવ્યો. આ જોઈ
સર્વ સભાજનો ધણા ખુશી થયા. તે વખતે નળે દમયંતીને કહ્યું,—“સું-
દરી ! તું સર્વ દેવતાઓની સમક્ષ મને વરી છે, માટે જ્યાં સુધી મારા શ-
રીરમાં પ્રાણ રહેશે; ત્યાં સુધી હું તારામાં પ્રીતિ રાખી વર્તીશ.” આ
પ્રમાણે વચન આપી બંને અગ્નિ અને દેવો સમક્ષ ગયાં ત્યાં વિધિસર
લગ્ન ક્રિયા કરી તે વખતે દેવોએ નળને નીચે પ્રમાણે આશીર્વાદ આપ્યો.—
૧ યસ થાય ત્યાં ઈંદ્ર પ્રત્યક્ષ દેખાશે. ૨ ઈચ્છા કરશે ત્યાં અગ્નિ પ્રગટ થ-
શે. ૩ અન્ન ગમે તેવું હશે પણ તારા હાથથી મધુર થશે. ૪ તારી ધ-
ર્મેમાં પ્રીતિ રહેશે. ૫ જ્યાં જળની ઈચ્છા થશે ત્યાં જળ અને સુગંધી
પુષ્પની માળા પ્રાપ્ત થશે. આ પ્રમાણે વરદાન આપી સૌ સૌને સ્થાનકે
ગયા. દમયંતીને નળ સાથે મોકલી. તેને ઈંદ્રસેન નામે પુત્ર અને ઈંદ્રસેના
નામે પુત્રી એ બે સંતાનો થયાં. અહો રાત્ર નળ દમયંતી સુખ ચેનમાં
વૈભવ ભોગવે છે. દૈવમુચ્છા પ્રળ છે. તેની ગતિની કાંઈને ખબર પડતી
નથી. ધર્માત્મા નળમાં કળીયુગે પ્રવેશ કરવાથી કુબુદ્ધિ ઉત્પન્ન થઈ.
તેથી પોતાના ભાઈ પુષ્કર સાથે જુગટું રમવાનો વિચાર કર્યો. દમયંતીએ
તેમ નહીં કરવાને ધણું સમજાવ્યું. પણ તે વૃથા ગયું. અતે નળ તેમાં
રાજપાટ વગેરે સર્વસ્વ હાર્યો. તેને પત્ની સાથે એક એક લૂંગડું પહેરી
ગામ બહાર વનમાં જવાનો ઠરાવ થયો. “આ બંનેનો કાંઈએ સત્કાર ક-
રવો નહીં એવો પુષ્કરે હુકમ કાઢ્યો” તેથી પ્રજામાંથી કાંઈએ સત્કાર
કર્યો નહીં. દમયંતીએ પોતાનાં બાળકોને સ્વયંમાં બેસારી પોતાને પિયર
મોકલી દીધાં. તેનો સાર્થિ વાણેજ્ય વળતાં અયોધ્યાના રાજા રુદ્રપર્ણ પાસે
નોકર રહ્યો. નળ દમયંતી ત્રણ દિવસ બૂખ્યાં તરસ્યાં ગામને પાદર પડ્યાં
રહ્યાં. છેવટ વનમાં ફળફૂલ શોધી પોતાનો નિભાવ કરવાને ચાલી નીકળ્યાં.
આગળ નળ ને પાછળ સતી દમયંતી, એ પ્રમાણે ચાલી બંને દૂર ગયાં.

બંનેને ઘણી ભૂખ તરસ લાગી. તેટલામાં સુવર્ણ સરખી સુંદર પાંખવાળાં પક્ષીઓને દીઠાં, તેને પકડી ખાવાનો વિચાર કરી પોતાનું પહેરવાનું એકનું એક વસ્ત્ર કાઢી તેનાપર નાંખ્યું, કે તરત પક્ષી લૂગડા સાથે ઉડી ગયું. તે જોઈ નજે કહ્યું;—સતી ! હવે શું કરવું ? આ એકજ વસ્ત્ર હતું, તે પણ ગયું, ભૂખ્યાં પણ પ્રાણુ જાય છે. હે પ્રાણુપ્યારી ! હું દુઃખી હાલતમાં આવી પડ્યો છું. ચૈતન્ય વગરનો થઈ ગયો છું. હવે પ્રાણુનો નિર્વાહ શી રીતે કરવો ! એ મને કંઈ સૂઝતું નથી. માટે તું તારે પિયર વિદર્ભદેશ જા. આ રસ્તો તે તરફ જાય છે. “પ્રાણુપ્રિયે ! તું ત્યાં જઈશ તો સુખી થઈશ.” પતિનાં આવાં વચન સાંભળી દમયંતી વ્યાકુળ ચિત્તે નેત્રમાં આંસુ લાવી બોલી;—પ્રાણુનાથ ! આપનાં આવાં વચનથી મારું હૃદય ખેદ પામે છે, આપે રાજ્ય અને સર્વ સંપત્તિ છોડી દીધી. વસ્ત્ર વગરના થયા, ભૂખના દુઃખથી પીડાઓછો, તે વખતે આપની સેવામાં હાજર રહી દુઃખમાં દિલાસો આપવાને બદલે આ મનુષ્ય વગરના અધોર અરણ્યમાં આપનો ત્યાગ કરી મારા પિતાને ઘેર કેમ જાઉં ? નહીં, નહીં. હું કદી પણ આપને છોડી જવાની નથી. હું તો આપની સેવા કરવાને સદા સાથેજ રહીશ. પુરૂષને દુઃખને વખતે ધીરજ આપનાર, દુઃખરૂપી રોગ મટાડનાર, અને દિલાસો આપનાર સ્ત્રીજ છે; સ્ત્રીને પતિ પ્રાણુ અને જીવનહાર છે. તો હું પતિરૂપી પ્રાણુનો શી રીતે ત્યાગ કરી શકું ? હું તમને છોડીને એક ડગલું પણ દૂર કેમ જઈ શકું ? માટે હું તમને કદી છોડી જનાર નથી. નજે કહ્યું, “હે સાધવી ! તું કહે છે તેમજ છે, તું શા માટે ચિંતા કરે છે ? હું મારા આત્માનો ત્યાગ કરીશ, પણ તારો ત્યાગ નહીં કરું.” પછી બંને એકજ વસ્ત્ર પહેરી વનમાં ભૂખ, તરસ ને થાકથી પીડાતાં એક ટેકાણે બેઠાં. થાકને લીધે નિંદ્રા આવવા લાગી. તેથી બંને સૂતાં. દમયંતી નિંદ્રાવશ થઈ ગઈ, પણ નળને ડંધ આવી નહીં, તેને વિચારોપર વિચારો આવવા લાગ્યા. ચિંતાયુક્ત થઈ મન સાથે વિચાર કર્યો કે, મારું સાડું કેમ થાય ? મારી પ્રિય પત્ની મારે સાડું દુઃખ ભોગવે છે, તેને હું ત્યાગ કરું તો તે તેને પિયર જાય. જો એ મારી સાથે આવશે તો નક્કી દુઃખી થશે. માટે તેને ત્યાગ કરું તો સુખી થાય, આવો વિચાર કરી દમયંતીને ત્યાગ કરવાનું કળીયુગના પ્રવેશથી સૂઝ્યું, ને મન સાથે નક્કી કર્યું. વળી વિચાર્યું કે દમયંતી મારામાં પ્રીતિમાન છે, તે મહા ભાગ્યશાળી યશસ્વિની અને મહા સતી છે, માટે તેને કોઈ પુરૂષ છેતરી શકશે નહીં. આવો

વિચાર કરી બનેએ એક વસ્ત્ર પહેર્યું હતું તેમાંથી પોતાની તરવાર વને અરધ કાપી લઇ ચાલતો થયો, થોડે દૂર ગયા પછી પાછો વળી દમયંતી સૂતી હતી ત્યાં આવી વિચારવા લાગ્યો. અરે! મારી પ્રિયાએ ટાઢ, તડ-કો, વેઠયો નથી. વાયુના ઝપાટા સહન કર્યા નથી, નથી પૃથ્વીપર પગ મૂક્યો કે નથી આ પૃથ્વીપર સૂતી, તે આજે અનાથની પેઠે ભોંયપર સૂતી છે.!? અહો! કાપેલું અર્ધ વસ્ત્ર ધારણ કરેલી સતી જગશે, ત્યારે કેવી ગભરાશે? અરે! તે મારા વગર આ અધોર વનમાં કેવી વ્યાકુળ થઇ ફરશે? અને મને ન જોવાથી કેવી દુઃખી થશે? અરેરે! તેની શી વલે થશે? એવી રીતે કહી ચોધાર આંસુએ રૂદન કરતાં બોલ્યો;—“આ સૂતેલી મારી પ્રિય સ્ત્રીની સર્વ દેવતાઓ રક્ષા કરો.” એમ કહી ભરનિંદ્રામાં સૂતેલી મૂંઝી બંધકર જંગલમાં ત્યાગ કરી વિયોગના દુઃખથી પીડાતો, આંસુ ઢાળતો ચાલી નીકળ્યો.

દમયંતી જગી જુએ છે, તે પોતાના પ્રિય પતિને ન દીઠા. તેથી મહા દુઃખ પામી વ્યાકુળ થઇ પોકારવા લાગી. “હે પ્રાણુનાથ! હે સ્વામી! તમે ક્યાં ગયા છો? તમે મારો કેમ ત્યાગ કરો છો? અરે! હાય હાય! હું શું હણાઇ? અરે સ્વામીજી! હું આ અધોર વનમાં ખીલું છું! શું તમે મારી પરીક્ષા જોવાને સંતાઇ બેઠા છો? નહીં, નહીં! હું નિરપરાધી અજાણનો ત્યાગ કરવાનો વિચાર કરશે માં. પ્રાણુનાથ! ઓ નળ! ઓ નળ! હે રાજન! તમે ધર્મને જાણનાર અને સત્યવાદી છો. તમે મારા સ્વયંવરને વિષે હું તારો ત્યાગ નહીં કરું.” એમ કહ્યું છે, છતાં મારો આ વખતે કેમ ત્યાગ કરો છો? સ્વયંવરમાં સભા વચ્ચે જ બોલ્યા છો તે સત્ય કરો. શું તમે વૃક્ષ પાછળ સંતાઇ બેઠા છો? કેમ દર્શન આપતા નથી? કેમ બોલતા નથી? મારી કેમ સંભાળ લેતા નથી! આ પ્રમાણે બોલતી, ટળવળતી, આગતેમ જોતી દોડતી ફરતી ફર્યા કરે છે. જીભે ફક્ત એક નળનું જ સ્મરણ લાગી રહ્યું છે. ચિત્ત ફક્ત નળમાં જ રહ્યું છે. તેથી રસ્તામાં વાઘ, વરૂ, સિંહ, ચિતરા, શિયાળ વગેરે ભયંકર ફાડી ખાનારાં જનાવરો મળે છે, તેનો ભય લાગતો નથી. તેને નિર્ભયતાથી પૂછે છે, તમે નળને દીઠા? તેઓ કઈ દિશામાં ગયા છે?” ઝાડોને પણ આ પ્રમાણે વ્યાકુળ ચિત્તે સવાલ કરે છે. શરીરે ઝાંખરાના ઉઝરડા થવાથી લોહી વહે છે, કેશ કાંટામાં બરાય છે, પગે કાંટા વાગે છે; તેનું નળમાં જ ધ્યાન લાગેલું છે તેથી શરીરની કશી શુદ્ધ નથી. વ્યાકુળ ચિત્તે સ્વામીને ખોળતી,

ગાંડી જેવી બનેલી, ટીટોડીની પેઠે પોકાર કરતી, શોક સાગરમાં ડૂબેલી, આમતેમ ફરતાં રસ્તામાં એક મોટો અનગર મોઢું વિકાશી પડ્યો હતો, તેના મૂખમાં પગ પડ્યો, તે સાથળ સૂધી ગળ્યો. વિખ શરીરે ચડવા લાગ્યું. જેવો તે પોતાના પતિ નળનો શાય કરે છે, તેવો પોતાના પ્રાણનો શાય કરતી નથી. તે તો આવી સ્થિતિમાં પણ, ઓ નાથ! ઓ નળ! ઓ નળ! કેમ બોલતા નથી? પ્રાણાધાર! તમે ક્યાં ગયા? આમ પોકાર કરે છે. તે શબ્દો એક પારાધીએ સાંભળ્યા. તે સાંભળતાં જ પાસે આવીને જીએ છે, તો સ્ત્રીને અનગરે સાથળ સૂધી ગળેલી છે. આ જોઈ કુહાડીના ધાથી અનગરને મારી સ્ત્રીને મૂકાવી, ઘણી આસના વાસના કરી તેનું જતાંત પૂછ્યું. દમયંતીએ સર્વ કહ્યું. તેને અર્ધ વસ્ત્ર પહેરેલું જોઈ પારાધીની દાનત બગડી. તેથી દમયંતીએ ક્રોધાવેશમાં આવી અગ્નિ સરખી લાલ જોળ થઈ તેને શાપ આપ્યો કે; “મારા પ્રાણનાથ નળરાજ વગર મનથી કરીને પણ બીજનું ચિંતવન કરતી નહોતી તો આ તુમ્હ પારાધી પ્રાણ રહિત થઈ પડો!” પારાધી તરત પ્રાણ રહિત થઈ પૃથ્વીપર પડ્યો. દમયંતી ત્યાંથી આગળ ચાલવા લાગી. પર્વતો, ગુફાઓ, નદીઓ, વૃક્ષો વગેરે જોળાંગી એક મોટી શિલાપર બેસી અધોર વનમાં ધીરવીર અને કંઠણ કાળજના મનુષ્યનું પણ હૃદય પીગળાવી નાંખે એવું મહા રૂદન કરવા લાગી. તેથી આખું વન શોકમય દીસવા લાગ્યું. પશુ, પક્ષીઓ અને ફાડી ખાનારાં જનવરો પણ જ્યાંનાં ત્યાં સ્થિર થઈ ગયાં; આ વન દેવી છે, તે આપણને પકડશે; એવો ભય પામી નાશી જવા માંડ્યાં. વનમાં ફરતાં ફરતાં જ્યાં વસિષ્ઠ વગેરે ઋષિઓનો આશ્રમ હતો ત્યાં આવી. તેમણે તેનો ઘણી પ્રકારે સત્કાર કર્યો ધીરજ આપી ઋષિઓને દમયંતીએ કહ્યું “મહાત્માઓ! મારા જીવન આધાર નળ રાજન નહીં મળે તો હું મારા દેહનો ત્યાગ કરીશ. કારણ “સ્ત્રી જાતિને પતિ વગર જીવવાથી શું લાભ છે?” ઋષિઓએ કહ્યું, “સતી! તું થોડા વખતમાં તારા પતિને મળીશ.” એટલું સાંભળી ઋષિની રજ લાઈ ચાલતી થઈ. ચેદી દેશના રાજ સુખાહુના મુલકમાં કોઈનો સંધ જતો હતો, તે સંધ સાથે ચાલી. એક વનમાં મોઢું તળાવ હતું ત્યાં સંધે પડાવ નાંખ્યો. રાત્રે હાથીઓનું મોઢું ટાળું પાણી પીવાને આવ્યું, તેણે એકદમ મોટી ગર્જના કરી. તેથી આખો સંધ ગભરાઈ ગયો. સંધનાં મનુષ્યો ઠહેવા લાગ્યાં કે આપણા સંધ સાથે એક વિચિત્ર દેખાવની સ્ત્રી આવી છે. તે કોઈ રાક્ષસી

જણાય છે, તેણેજ આ માયા રચી હશે. માટે આત્મા તેને શોધીને મારી-
એ. આ સાંભળી દમયંતી ભય પામી વનમાં નાશી ગઇ. રૂદન કરતી એદી
દેશના રાજા સુખાહુના શહેરમાં આવી રાજાના મહેલ સામે ઉભી. સુખાહુની
રાણી ગોખમાં બેઠી હતી. તેણે જાણ્યું કે આ કોઇ દુઃખી સ્ત્રી ઉભી છે.
એમ જાણી દાસીને તેડી લાવવા હુકમ કર્યો. દાસીએ જઈ દમયંતીને મે-
હેલમાં લાવી બેસારી તેના ખજાર અંતર પૂછ્યા તે પરથી રાણીને દયા
આવી ! તેણે કહ્યું તું અહીં રહે. હું તારા પતિને શોધવા ચાકરો મોકલીશ.
તું અહીં રહેવાથી તારા પતિને મળીશ. દમયંતીએ કહ્યું, “હું કહું તે
પ્રમાણે વચન પાળો તો હું રહું. હું કોઈનું ઉચ્છિદ્ધ બાઈશ નહીં,—પણ
ચાલી કુખ્યાંએ જઈશ નહીં,—કોઈ પુરુષ મારે વિષે પાપ બુદ્ધિ કરે તો તેનો
તમારે નાશ કરવો, કારણ કે એવા અધર્મિ પુરુષની સામે જોવું પણ નહીં
એવું માઈ વ્રત છે, હું કોઈ પુરુષ સાથે બાંધણું કરીશ નહીં, ફક્ત મારા
પતિની શોધ કરનાર બ્રાહ્મણનેજ નેત્રથી જોઈશ. આ રીતે તમારાથી બ-
ની શકે તો હું રહીશ. નહીંતો મારે રહેવાની ઇચ્છા નથી. રાણીએ કહ્યું,
આ તારું ઉત્તમ વ્રત છે; તે માટે તમારા કહેવા પ્રમાણે બંદોષસ્ત કરીશ.
તમે બેઠીકરથી રહો. રાણીએ દમયંતીને પોતાની સુનંદા નામે પુત્રી સાથે
જુદા મહેલમાં રાખી.

નળ રાજા દમયંતીને ત્યાગી વનમાં ગયો, ત્યાં સળગતા દાવાનળમાં
એક કકોટક નામના નાગને જોયો. નાગે નમન કરી કહ્યું—મેં નારદજીનો
છળ કર્યો હતો. તેથી તેણે કોપ કરી શાપ આપ્યો છે, કે તું નળ રાજા
આવે ત્યાં સૂધી વૃક્ષની પેઠે સ્થિર થઈ રહેશે. જ્યારે નળ તને અહીંથી
ઉપાડી બીજે મૂકશે ત્યારે શાપથી મુક્ત થશે. રાજા ! હું એક પગલું પણ
ચાલી શકતો નથી. માટે આ મહા દાવાનળથી મારી રક્ષા કરો. હું તમારો
સખા થઈ તમારું પ્રિય કરીશ; ત્યારે નજો તેને અગ્નિથી મુક્ત કર્યો. નાગે
તેના શરીરમાં રહેલા કળીયુગને ડંડાં કર્યો. તેથી નળનું સ્વરૂપ બદલાઈ ગયું.
નાગે કહ્યું હવે તમને કોઈ ઝોળખશે નહીં, તમે કોઈ પ્રાણીથી ભય પામશો
નહીં. તમે અયોધ્યા નગરીના રત્નપુર્ણ રાજા પાસે જઈ બાહુક નામે સાર્થિ
હું, એમ કહેજો. તમે તેને અશ્વવિદ્યા શીખવજો. તેથી તે તમારો મિત્ર થશે.
ત્યારે તમે દુઃખમાંથી મુક્ત થશો, અને તમારાં બાઈડી છોકરાં તથા રા-
જ્યને પામશો. આ વચ્ચે આપું છું, તે પહેરવાથી તમારા પૂર્વ સ્વરૂપને ફ-
રી પામશો. એટલું કહી નાગ જતો રહ્યો. નળરાજા અયોધ્યા ગયા. ત્યાં

રતુપણું સત્કાર કર્યો અને સાર્થિકની પદવી આપી. તેના હાથ નીચે વાળું-
ય તથા જીવલને સાર્થિક રાખ્યા. તે રોજ સાંજે એક શ્લોક બોલતો,—
અરેરે! ક્ષુધા તૃપાએ પીડાએલી સ્ત્રી થાકી જઈને પોતાના મંદ બુદ્ધિના
પતિને યાદ કરી ક્યાં સૂતી હશે!!” આવાં વચન સાંભળી જીવલે પૂછ્યું
કે, તું જેનો શોક કરે છે તે કોણ છે? અને કોની સ્ત્રી છે? બાહુકે જ-
વાળ દીધો કે, “તે કોઈ મંદ બુદ્ધિવાળા પુરુષની ઘણી માનીતી સ્ત્રી છે.
તેનો તેણે કારણસર ત્યાગ કર્યો છે. તેથી દુઃખી થઈ પોતાની મરજી પ્ર-
માણે ફરે છે. તે પુરુષ પહેલાં મહાન રાજા હતો. અને હાલ ખરાબ સ્થિ-
તિમાં રહી પોતાની સ્ત્રીને યાદ કરી દુઃખ પામે છે.” એમ કહી ઓળ-
ખાણુ ન પડે તેવી રીતે ત્યાં રહ્યો. નળ અયોધ્યાના રાજાને ત્યાં ને દમ-
યંતી એકી રાજાની રાણી પાસે એમ બંને આશ્રય મળવાથી રહ્યાં.

ભીમ રાજાએ નળ દમયંતીના શોધ માટે ચારે તરફ આહ્વાણ મો-
કલી દીધા. શોધ કરતાં કરતાં સુદેવ આહ્વાણુ એકી દેશના રાજા સુગ્રાહુના
શહેરમાં આવ્યો. રાજમહેલમાં ગયો ત્યાં સુનંદા પાસે સૂકાએલા શરીરે
સુંદર સ્વરૂપવાન દમયંતી દીઠી. તેને ભીમરાજના ખજર આપ્યા. પોતાનાં
માતા પિતા ઘણાં ચિંતાતુર છે એવા ખજર સાંભળી દમયંતી રૂદન કરવા
લાગી. તે જોઈ સુનંદા પણ દીલગીર થઈ તેણે આ ખજર પોતાની મા-
તાને આપ્યા. રાણી દમયંતી પાસે આવી આહ્વાણુને ખજર પૂછવા લાગી.
મહારાજ! આ સૈરંધ્રી કોની પુત્રી છે? અને કોની રાણી છે? તે પોતાના
પ્રિય પતિ તથા માતા પિતાથી કેમ વિયોગ પામી છે? તેને તમે કેમ
ઓળખી? એ સર્વે કહ્યો. આહ્વાણુ સર્વ હકીકત માંડીને કહી સાંભળાવી તે
સાંભળી સુનંદા તથા તેની માતા રૂદન કરતાં કરતાં સ્તબ્ધ થઈ ગયાં. પછી
દમયંતીને કહ્યું તું તો મારી બેનની દીકરી થાય છે. મેં પણ આ તારા
લલાટના લાલ મસથી હવે ઓળખી. હું તારી મા બંને દશાર્ણુ દેશના
સુદામા રાજાની પુત્રીઓ છીએ. તારો જન્મ દશાર્ણુ દેશમાં છે. તારે હવે
કશી ચિંતા ન કરવી. આ ઘર તારું છે, અને હું તારી માતાજી છું એમ
સમજ. દમયંતી આ સાંભળી પગે લાગી બોલી—તમે ઓળખતાં નહોતાં.
તોપણ તમે મારી બરદાસ બરાબર કરી છે, મને હવે જવાની જલદી ર-
જા આપો, કારણ મારાં બે નાનાં બાળકો મારા પિતાને ત્યાં છે. તે મારા
વિના શોધ કરતાં હશે, માટે કૃપા કરી મને વિદર્ભદેશ મોકલાવો; ત્યારે
તેની મારીએ હા પાડી પોતાના પુત્રને કહી પાલખીમાં બેસારી કેટલીક-

સેના સાથે મોકલી દીધી. તેના માત પિતા દમયંતીને જોઈ ધણું ખુશી થયાં. દમયંતીએ પોતાની માતાને જણાવ્યું કે, “જો મારા જીવની આશા રાખતાં હોય તો તમારા જમાઈ નળની શોધ કરાવો.” ભીમ રાજાએ તેના કહેવા પ્રમાણે આજ્ઞા મોકલ્યા. સતી દમયંતીએ આજ્ઞાને કહ્યું કે જ્યાં જાઓ ત્યાં જઈ એમ કહેવું કે;—“હે કપટી ! અધોર વનમાં અર્ધ વસ્ત્ર કાપી સૂતેલી પ્રિય સ્ત્રીનો ત્યાગ કરી ગયા એ તમને ધટીત નહોતું; કેમકે પતિએ પોતાની સ્ત્રીનું ભરણ પોષણ તથા રક્ષા કરવી જોઈએ.” આજ્ઞા દેશોદેશ ફરવા લાગ્યા. અયોધ્યાપૂરીમાં રતુપર્ણ રાજા પાસે પર્ણદ નામે આજ્ઞા આવ્યો તેણે સભામાં દમયંતીના કહેવા પ્રમાણે આવી કહ્યું પણ સભામાંથી કોઈએ જવાબ આપ્યો નહીં. આજ્ઞા જવાની તૈયારી કરી, ત્યારે બાહુક નામના સાર્થિએ એકાન્તે આવી નિઃશ્વાસ નાંખી ધણું રૂદન કરતાં કરતાં સર્વના કુશળ ખબર પૂછ્યા અને કહ્યું;—“કુલીન સ્ત્રી ખરાય હાલતમાં આવ્યા છતાં પોતાનું શિયળ સાચવે છે તે સ્વર્ગને પામે છે. પોતાના નિર્વાહ વાસ્તે પક્ષીઓ પકડવા જતાં જેનાં વસ્ત્ર હરણ થએલાં છે, એવો પોતાનો પતિ જ્યારે પાછો આવે; ત્યારે તેના પર ક્રોધ કરવો ન જોઈએ.” પર્ણદ આજ્ઞા આ સાંભળી દમયંતી પાસે આવ્યો. તેણે યથાસ્થિત વાત કરી બતાવી. દમયંતીએ આ વાત પોતાની માને કહી, તેણે ભીમ રાજાને જણાવ્યું. તેપરથી સુદેવ આજ્ઞાને નળને બોલાવવા મોકલ્યો. તેને દમયંતીએ કહી રાખ્યું હતું કે તારે રતુપર્ણ પાસે જઈ કહેવું કે દમયંતીનો કાલે ફરી સ્વયંવર છે, ત્યાં ધણું રાજા આવશે. આપને આવવા ઇચ્છા હોય તો તરત પધારો. સુદેવે તે પ્રમાણે જઈ રતુપર્ણને કહ્યું. તેણે બાહુક નામના સાર્થિને કહ્યું કે વિદર્ભ દેશ દમયંતીનો ફરી સ્વયંવર થાય છે, ત્યાં મારે એક દિવસમાં જઈ પહોંચવું છે. બાહુકે વિચાર કર્યો કે દમયંતીએ દુઃખે કરી ફરી સ્વયંવર કરવાનો વિચાર કર્યો હશે ! કે મારે મારેજ આ ઉપાય કર્યો હશે ! જે હોય તે ખરું, પણ ત્યાં જવાથી તેનો નિશ્ચય થશે. એમ મન સાથે વિચારી રાજાને કહ્યું, “હું આપની મરજ પ્રમાણે પહોંચાડીશ.” પછી ઉત્તમ વાયુ સરખા વેગવાળા ઘોડા રથને જોડી ચક્ષાવવામાં એવી ચતુરાઈ બતાવી કે તે જોઈ રાજા ધણું ખુશી થયો. રથ ધણું વેગથી ચાલ્યો જાય છે, ત્યાં રસ્તામાં એક ખેડાનું ઝાડ આવ્યું. રાજાએ કહ્યું, આ ઝાડપર જે ફળ તથા પાન છે તથા નીચે ફળને પાન પડ્યાં છે. તેની ગણતરી કહું તે તું સાંભળ. ખરી પડેલાં પાન એકસોનેએક અને ફળ

એકજ છે. વૃક્ષની આ બે શાખાઓમાં પાંચકરોડ પાન અને બેહજાર પં-
આણું ફળ છે. માટે તારે ચોકસ કરવું હોય તો કરી જો. તેપરથી બાહુકે
રથ ઉભો રાખી વૃક્ષને કાપી ફળ તથા પાન ગણ્યાં તો રાજાના કહેવા પ્ર-
માણેજ થયાં. આ જોઈ બાહુકે આશ્ચર્ય પામ્યો, અને રાજાને કહ્યું કે તમે
મને આ વિદ્યા શીખવો અને હું તમને અશ્વ ચત્રાવવાની વિદ્યા શીખવીશ.
પછી રતુપર્ણું ગણવાની તથા પાસા નાખવાની વિદ્યા શીખવી, કે તેના શ-
રીરમાં કળીયુગ હતો તે દૂર થયો. રતુપર્ણું કહ્યું હું અશ્વ વિદ્યા મારી મ-
રજી થશે, ભારે શીખીશ. પછી બાહુકે રથ જોસથી હાંક્યો કે તરત બી-
મરાજના કુંદનપૂરમાં આવી પહોંચ્યા.

દમયંતીએ રથના પૈડાંનો મેઘની ગર્જના સરખો ગડગડાટ સાંભળી
જાણ્યું કે આવો અવાજ નળના હાંકવા સિવાય થાય નહીં. એમ જાણી
તેને જોવાને મહેલની અગારીમાં ગઈ ને જોયું તો વાળ્જેય તથા બાહુકે
સાર્થિ સાથે રતુપર્ણું રાજાને જોયા. રતુપર્ણું તરત બીમ રાજા પાસે ગયો.
બીમે આદરસત્કાર કરી પૂછ્યું. “આપ શા કારણે પધાર્યા છો?” સ્વયંવર
વિષે કંઈ તૈયારી જોવામાં આવી નહીં. તેમ બીમરાજા પણ તે સંબંધી
કંઈ જાણતો નથી એવું જોઈ, રતુપર્ણું કહ્યું—“હું આપને મળવા માટેજ
આવ્યો છું; પરંતુ બીમે જાણ્યું કે એટલે દૂરથી આવવાનું કંઈ કારણ હોવું
જોઈએ. હશે ! જો હશે તે જાણાઈ રહેશે. પછી દમયંતીએ કેશીની નામની
દારીને બોલાવીને કહ્યું કે;— જા તપાસ કર કે ટુંકા હાથવાળો રથ હાં-
કનાર કોણ છે ? અને પૂછજે કે શા માટે આવ્યા છો ? મને તો એ નળ
રાજા લાગે છે. પછી જોવા હોય તેવા ખખર લાવ. કેશીનીએ જઈ પૂછ્યું
કે;—“તમે તમારે સ્થાનકેથી ત્રણે જણ ક્યારે રવાના થયા હતા ! અહીં
પધારવું શા કારણથી થયું છે ! બાહુકે કહ્યું;—“સુદેવ બ્રાહ્મણના કહેવા પ્ર-
માણે દમયંતીનો બીજવાર સ્વયંવર થાય છે. તે માટે અમે એક દિવસમાં
સો જોજન ચાલી આવ્યા છીએ.” કેશીનીએ પૂછ્યું, “આ ત્રીજો પુરૂષ કોણ
છે ? અને તમે કોણ છો ?” બાહુકે કહ્યું, “નળ રાજા બ્યારે વન ગયા, ભારે
તેનો સાર્થિ નળનાં છોકરાંને અહીં મૂકી રતુપર્ણું રાજાને ભાં સાર્થિ થઈ
રહ્યો છે. મને પણ અશ્વ વિદ્યામાં કુશળ જાણી સાર્થિ રાખેલ છે.” કેશી-
નીએ કહ્યું, “વાળ્જેય ! નળ રાજા ક્યાં છે ?” બાહુકે કહ્યું, “નળ રાજાના
ખખર નથી; કારણ કે તે જુદા જુદા વેશે ફરે છે. તેથી તેને કોઈ જાણખી
શકતું નથી.” કેશીનીએ કહ્યું,—“અયોધ્યામાં પ્રથમ કોઈ બ્રાહ્મણ આવ્યો

હતો; તેણે કોઈ સ્ત્રીનાં કહેલ વાક્ય કહ્યાં હતાં, ને તેને તમે કંઈ ઉત્તર આપ્યો હતો.” આ સાંભળી ખેદયુક્ત હૃદયથી બાહુકે કહ્યું;—“રાજ્યભટ્થ યથેલા પતિએ કોઈ કારણથી કુલીન સ્ત્રીનો ત્યાગ કર્યો હોય તોપણ તેણે પોતાના પતિપર ક્રોધ કરવો ધરીત નથી. પોતાના પ્રાણનો નિર્ધાદ કરવાની ઇચ્છાથી પક્ષીપર નાંખેલું વસ્ત્ર પક્ષીઓએ હરણુ કરવાથી વસ્ત્રરહિત થયેલા પતિ ઉપર સતી સ્ત્રીએ દોષ દૃષ્ટિથી જોવાનું નથી.” આ પ્રમાણે બોલતાંજ બાહુકની આંખમાંથી દડદડ આંસુની ધારા વહેવા લાગી. આ બનાવ જોઈ કેશીનીએ દમયંતીને સર્વ વાતથી વાકેફ કરી. દમયંતીએ જાણ્યું કે તેજ નળ છે. પણ તેના સ્વરૂપના ફેરફારે બરાબર જોળખાતા નથી. માટે ફરી પરીક્ષા કરવાને કેશીનીને મોકલી. કેશીનીએ તેનાં દેવ તથા મનુષ્ય સરખાં સર્વ ચિન્હો જોઈ દમયંતીને વાકેફ કરી કે,—“તે ધરનું ઠાર નીચું હોય તોપણ નમ્યા વગર અંદર દાખલ થઈ શકે, જળ વગરનો ઘડો તેની ઇચ્છાથી ભરાઈ જાય છે. તે પોતાની મેજે અગ્નિ ઉત્પન્ન કરે છે. તે અગ્નિથી દાઝતો નથી. તેની પાસે પુષ્પની માળા હોય છે, તે કરમાતી નથી. વગેરે તેનાં નવાઈ સરખાં ચિન્હો જોયાં.” આ સાંભળી દમયંતી રૂદન કરવા લાગી. ફરી કેશીનીને કહ્યું કે, “તેના રસોદામાંથી આવતું લઘુ આવ.” કેશીની લઈ આવી તેનું બોજન દમયંતીએ કર્યું. તેપરથી નિશ્ચય કર્યો કે તેજ નળ છે. એવી પડા ખાતરી થતાંજ તે વધારે ખેદયુક્ત થઈ રૂદન કરવા લાગી. પોતાનાં બે બાળકોને કેશીની સાથે બાહુક પાસે મોકલ્યાં. નળે તરત જોળખી સામા જઈ લાવી બોળામાં બેસાડી સામું જોઈ રૂદન કરવા લાગ્યો. પોતાના સ્વરૂપની જોળખાણુ ન પડે, માટે તે બાળકોને પાછાં આપી બોલ્યો કે, “મને મારા બાળક સરખાં આ બે બાળકને જોઈ નેત્રમાં આંસુ આવે છે. કેશીની ! તું મારી પાસે વારંવાર આવે છે. તેથી લોકો દોષ મૂકશે, અમે પરદેશી છીએ, માટે મારી પાસે વારંવાર આવવું એ લોક વિરુદ્ધ ગણાય.”—

બાહુકનાં આવાં વચન સાંભળી કેશીનીએ દમયંતીને વાત કરી તે પરથી દમયંતીએ કેશીનીને પોતાની મા પાસે મોકલાવી કહેવરાવ્યું કે,—“આ બાહુકજ નળ હશે.” એવી શંકાથી તેની ઘણી પરીક્ષા કરાવી જોઈ, તે બરાબર મળે છે, પણ તેના સ્વરૂપ વિષે મને શંકા આવે છે. માટે હું જાતે તેની પરીક્ષા કરવા ઇચ્છું છું. તેથી બાહુક મારા મહેલ પ્રત્યે આવે અગર હું તેને ત્યાં જઈ એવી રીતે કરવાને રજા આપો. દમયંતીની માએ તેના

પિતાને વાત કરી. તેથી રાજાએ તેમ કરવા હા પાડી. કેશીનીને મોકલી નળને પોતાને મેહેલ બોલાવ્યો. જેવાં એક બીજાનાં નેત્ર મળ્યાં કે તરત દુઃખથી બંનેનાં નેત્રમાં આંસુ ભરાઈ આવ્યાં, પતિવ્રતા દમયંતીએ બાહુકને કહ્યું;—“ધર્મને જાણનાર નળરાજા વનમાં પોતાની સ્ત્રીનો ત્યાગ કરીને ગયા છે, તેને કોઈ દિવસે નેત્રથી જોયા છે ? અપરાધ વગરની નિદ્રા વશ થએલી પોતાની પ્રિય પત્નીને અધોર વનમાં છોડી દઈ નળરાજા વગર બીજો કયો પુરુષ જતો રહે ? હું મારા સ્વયંવરમાં આવેલા દેવતાઓનો ત્યાગ કરીને નળરાજાને વરીછું, માટે હું તેનીજ છાયામાં રહેનારીને સંતાનવાળી છું; તેમ છતાં તેણે મારો કેમ ત્યાગ કર્યો હશે ? તેણે અમિ તથા દેવ સમક્ષ મારો કર અહણુ કરીને—“હું તારી સાથે પ્રીતિથી સદાય વર્તીશ” એવી પ્રતિજ્ઞા લીધી છે. તે પ્રતિજ્ઞા ક્યાં ગઈ ? આ પ્રમાણે બોલતાં દમયંતી દડદડ પડતાં યોધાર આંસુએ રૂદન કરવા લાગી; ત્યારે બાહુકે કહ્યું;—હે પતિવ્રતે ! માફ રાજ્ય નાશ પામ્યું, તારો મેં ત્યાગ કર્યો, એ બધું મેં નથી કર્યું; પરંતુ મારી અંદર કળાયુગે પ્રવેશ કરવાથી મારી બુદ્ધિ ભ્રષ્ટ થઈ તેથી થયું છે. તે કળાયી ઉત્પન્ન થએલી કુબુદ્ધિ દૂર થઈ ત્યાર પછી તારો શોધ કરતો અહીં આવ્યોછું. “ભીમરાજાના ફરમાનથી દેશાવરમાં દૂતો ફરે છે, તે કહે છે કે; દમયંતી બીજા પતિને ફરીથી વરશે. નીચ સ્ત્રીની પેઠે આ કાર્ય તને લાયક નહીં !”—તારા સ્વયંવરની વાત સાંભળી આ રૂપણું રાજા અહીં આવ્યો છે. દમયંતી પતિનાં આવાં વચન સાંભળી ભય પામી થર, થર, કંપતી હાથ જોડી બોલી કે;—પ્રિય સ્વામીનાથ ! તમે મારા વિષે કંઈ શંકા ધરશો નહીં, કારણ હું દેવોને મૂકી તમને વરીછું. મારા પિતાએ મારા કહેવાથીજ આજણો તમારી શોધ સારૂ મોકલ્યા છે. તે મારાં કહેલાં વચનો બોલતા ફરે છે. તેમાં પછાદ તમારો શોધ લાવ્યો. તેમને ખબર થતાં તમે તરત અહીં આવો એ સાંજે આવતી કાલે મારો ફરીથી સ્વયંવર થશે એવું બહાનું કાઢ્યું. પ્રાણુપ્રિય ! હું ધારતી હતી કે જે આપજી જશે તો સો યોજન એક દિવસમાં આવશે. આપ સિવાય બીજો કોણ એક દિવસમાં આવી શકે એવો છે ? પ્રાણુનાથ ! હું મને કરીને પણ અધર્મ રસ્તે પ્રવર્તી નથી. તે સત્યપણુએ આપનાં બે ચરણ સ્પર્ષ કર્યું. મેં કોઈ દિવસ પાપ કર્યું આચરણ કર્યું હોય તો આખા જગતમાં પ્રકાશમાન વાયુ, સૂર્ય, ચંદ્ર અને દેવો મારા પ્રાણુનો નાશ કરશે. નહીંતો જેવું માફ સત્યપણું છે તેવુંજ

જણાવે. સતી દમયંતીની આવી પ્રાર્થનાથી દેવો તરફથી આકાશ વાણી થઇ કે;—“અમે દમયંતીની રક્ષા કરી છે. તેણે સ્વધર્મનું પાલન કર્યું છે. તેણે કેવળ તારી પ્રાપ્તિ માટેજ આ ફરીથી સ્વયંવરનું બહાનું કર્યું છે. તેમાં એક દિવસેજ સર્વને આવવાનું હતું, તો તેમાં તારા સિવાય બીજને કાણુ પુરૂષ એક દિવસમાં અહીં આવવા સમર્થ થાય ? માટે હે રાજન ! તને તારી પત્ની પ્રાપ્ત થઇ, માટે તું શંકા રહિત થઇ કુટુંબ સાથે તારે દેશ જા.” એવો આશીર્વાદ આપ્યો. પછી કર્કોટકનાગે આપેલું વસ્ત્ર ધારણ કર્યું કે અસલ સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું. આ જોઈ દમયંતી હર્ષ પામી સજ્જન તેને પતિને ભેટી પડી, નળ પણ ખુશી થયો. આ બાહુક તે નળ છે, એ દમયંતીના માળાપ જોઇ ખુશી થયાં. નળ પોતાની ખારી સ્ત્રી દમયંતીને તેડી સ્વદેશ ગયો. પુષ્કર પાસેથી રાજ્ય લઇ સુખથી દિવસો નિર્ગમન કરવા લાગ્યો. આ ચરિત્રપરથી જણાય છે કે દમયંતીનો નળે વનમાં ત્યાગ કર્યો. તેથી તેને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો પડ્યાં; તોપણ પતિપર તેવોજ અખંડ પ્રેમ રાખી રહી, શીળ સાચવી, પોતાનું સતીત્વ બતાવી આપ્યું. તેથી કરી તેની જગતમાં અખંડ અમર કીર્તિ રહી ગઈ છે.

ભોગવતી.

આ સાધ્વી પૂર્વ દેશના રાજા વિજયરાજની પુત્રી હતી. તે ધણી રૂપાળી હતી. વેદ, પુરાણ, ન્યાય, કાવ્ય વગેરેનો અભ્યાસ કર્યો હતો. પરભોક હિતાર્થ કૃત્ય કરવામાં વિનય, આચાર, નીતિ, અને સ્ત્રીધર્મ વગેરેમાં પ્રવિણ હતી. તેનો વિવાહ શરસેન રાજાના પુત્ર નાગરાજ સાથે કર્યો હતો. “ભેંસ પાણીમાં ને સાદું થાય” એમ આ સાધ્વી સ્ત્રીનું લગ્ન નાગરાજને જોયા કર્યા વગર શરસેન રાજાના પ્રધાનના વખાણ કરવાથી થયું હતું. વળી પરણતી વખતે રજપૂત નિયમે ખડગ સાથે પરણાવી હતી. સાસરે આવ્યા પછી પણ તે પાઠશાળામાં ભણે છે એવું જોડું બહાનું કાઢી મેળાપ થવા દીધો નહોતો. તેથી આ સાધ્વી તો પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તી સાસુ સસરાની સેવા કરતી. નાગરાજ તે ખરેખર નાગ જેવોજ કદરૂપો અને કુર હતો. પૂર્વ જન્મમાં સૌભરી ઋષિના શાપથી આ જન્મે આવી દશાને પામ્યો હતો. તેથી ભોગવતીના સાસુ સસરા તેને પતિ પાસે મૂકતાં લજવાતાં હતાં; અને અફસોસ કરતાં હતાં કે આવી રાજકુમારીને એ પાસે

મોકલીએ તો ભય પામે. પણ જ્યારે ભોગવતીને ખબર થયા, ત્યારે તે ખુશીથી પતિ પાસે ગઈ. પોતાના પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે નહીં ગભરાતાં સેવા કરવા લાગી. એક વખતે ઇશ્વર ઇચ્છાથી તેના પતિએ કહ્યું કે;—તું મારાથી કેમ ભય પામતી નથી ?” ત્યારે ભોગવતીએ કહ્યું “સ્ત્રીને પતિ એ ઇશ્વર તુલ્ય સેવવા યોગ્ય છે, તો ઇશ્વરથી ડાણ ભય પામે ? સ્ત્રીને પતિ ગમે તેવો હોય તોપણ સેવવો એ તેમનો ધર્મ છે.” એ રીતે તેણે સ્ત્રી ધર્મનું વર્ણન કરી બતાવ્યું. તે પરથી નાગરાજને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું; કેમકે ઋષિએ શાપ આપ્યા પછી કહ્યું હતું કે તું જ્યારે તારી સ્ત્રી પાસેથી સ્ત્રીધર્મને જાણીશ, ત્યારે તને પૂર્વ સ્વરૂપ પામવાનું જ્ઞાન ઉત્પન્ન થશે. આ પ્રમાણે જ્ઞાન પ્રાપ્ત થવાથી નાગરાજે કહ્યું કે; “હે સતી ! તું મને ગોદાવરી સ્નાન કરાવ અને તેને કાંઠે મારા નામનું શિવાલય બંધાવ તો હું પુર્વસ્વરૂપને પામું. તે પરથી ભોગવતી સાસુ સસરાની રજા લઈ પતિને તેડી ગોદાવરી જઈ, તે પ્રમાણે કર્યું કે, દેવ સરખા સ્વરૂપને નાગરાજ પામ્યો. તેથી બંને ઘણું ખુશી થયાં. ત્યાંથી ચાલી શહેર પાસે આવ્યાં પણ તેના નાના બાઈઓએ પેસવા દીધાં નહીં. તે કહ્યું કે, અમારો બાઈ તો નામ જેવો કદરૂપો હતો. આ માટે નાગરાજે અને ભોગવતીએ ઘણું કહ્યું પણ માન્યું નહીં. તેથી નાગરાજને ક્રોધ ચડ્યો. તેણે લડવાની તૈયારી કરી. આ જોઈ સતી ભોગવતી ખેદ પામી વિચારવા લાગી કે લગ્ન થતાં મારા પુત્રરૂપ દેવેનો નાશ થશે માટે બધા બાઈઓમાં સ્નેહ અને સંપ વધે એમ કરવું એ મારો ધર્મ છે. એમ કલ્પના કરી પતિને હાથ જોડી કહ્યું; સ્વામી ! આપ તો સર્વજ્ઞ અને સર્વ ગુણ સંપન્ન છો, પણ આપની અલ્પ બુદ્ધિવાળી દાસીની જરા અરજ ધ્યાનમાં લેશો. આપ જાણો છો કે; બાઈઓ વિના મોટા મહિપતિ પણ ગરીબ જેવા લેખાય છે. બાઈઓ છે એ જમણી બાજુ છે. જેને બાઈઓમાં સંપ છે, તે ગમે તો સાવ ગરીબ હોય તોપણ પૃથ્વી પતિ જેવા મુખી ગણાય છે. આ સંસારમાં બાઈઓની સહાયતાની ઘણી જરૂર છે. બાઈઓ વિના પૃથ્વીપતિ થવાનું નથી એવું ઇંદ્રને બાઈ કરી કશ્યપ પુત્ર વામનજીએ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે. બાઈઓથી જુદા પડી થતો લાભ તે અલાભજ સમજવો. બાઈઓ સાથે રહેતાં હાણ થાય, તોપણ તે લક્ષ્મીની બાણ જેવી સમજવી. જે નિર્ધન છે પણ તે બંધવ રૂપ ધનને પોષે છે, તેજ ધનવાળો છે. જે ધનવાળો છે, પરંતુ બંધવને પોષતો નથી, તેજ નિર્ધન છે. બંધુ એજ અમૃતનો સાગર છે. એની મદદથી લક્ષ્મી મ-

ળવી દુર્લભ નથી. જાંધુ વિના આપત્તિમાંથી કોણ ઉગારે ?

અરે ! બાઈઓના સ્નેહને કોઈની ઉપમા અપાઈ શકતી નથી. હે પ્રભુ ! કૃપા કરી મારા પતિના બાઈઓમાં સ્નેહ અને સંપવધારો એવું માયું છું. આ પ્રમાણે કહ્યા પછી વળી કહ્યું; પ્રાણુનાથ ! માઈ માનો ન માનો એ આપની મરજી, પણ યુદ્ધમાં તો જય પરાજયનો બદલો નથી. માટે મારી અરજ છે કે;—તમે ત્રણ દિવસ સુધી યુદ્ધ બંધ રાખો. એ ત્રણ રોજ વામન વિજય, ધ્રુવ ચરિત્ર, અને ભરત ચરિત્ર એનાં સર્વે બાઈઓએ નાટક જોવાં. સતીના કહેવા પ્રમાણે સૌએ કયુદ્ધ થઈ નાટક જોવાં. એમાં નાગરાજે તો નિશ્ચય કર્યો કે મારે યુદ્ધ કરવું નથી. નાના બાઈઓ પ્રત્યે શો ધર્મ છે, એ મારા જાણવામાં આવ્યું. હવે મારે રાજ્ય જોઈતું નથી. આમ વિચારી તેણે પોતાના બાઈઓને કહ્યું, “તમે સુખેથી મારો બચ રાખ્યા વગર રાજ્ય કરો.” તેના ચાર નાના બાઈઓએ પણ મોટા બાઈ પ્રત્યે શો ધર્મ છે એ જાણ્યું તેથી તેઓ પસ્તાવો કરી હાથ જોડી કહેવા લાગ્યા કે—“મોટા બાઈ ! અમે જે કંઈ કહ્યું હોય અગર તમારો અપરાધ કર્યો હોય તે કૃપા કરી ક્ષમા કરો ! અમારે તો તમારી સેવા કરવી એજ રાજ્ય છે. એમ કહી નાગરાજને ઘણા સોગન દધ શહેરમાં લાવી રાજ્યાભિષેક કર્યો. આહા ! આ શું ભોગવતી સતીના સદ્ગુણનો થોડો પ્રભાવ ! ! તેણે નાગ જન્મા કદરૂપા પતિને સેવી તથા તેને પુર્વસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરાવી પોતાનું પતિવ્રતાપણું ખતાવી આપ્યું. પતિના બાઈઓમાં સ્નેહ અને સંપવધે એમ કરી પતિને રાજ્યાભિષેક કરાવ્યો. તેથી સર્વે બાઈઓ સુખી થયા.

કૌશલ્યા.

એ સતી શિરોમણી ગદા રૂપગુણવાળાં હતાં. તેનું લક્ષ અયોધ્યા-પતિ દશરથરાજ સાથે થવાને સાત દિવસની વાર હતી, તે અવસરમાં એક વખતે રાવણે પોતાનું મરણ કોને હાથે થશે એવો પ્રશ્ન ખજાને પૂછ્યો. તેપરથી ખજાનેએ કહ્યું;—તારું મરણ દશરથપુત્ર શ્રી રામચંદ્રજી અવતરશે તેને હાથે થશે. આ સાંભળી તે ચિંતાતુર થયો, અને દશરથને પરણતાં પહેલાં મારી નાંખવાનો નિશ્ચય કર્યો. આ ખબર નારદ મુનિએ અયોધ્યે જઈ દશરથના પિતાને આપ્યા. તે ઘણા શોકાતુર થયા. કૌશલ્યા અને દશરથને પ્રધાન સાથે એક મોટા વહાણમાં બેસારી મધ્ય સમુદ્ર-

માં કોઈ ન જાણે તેમ રાખ્યાં, પણ એ રાવણે જાણી લઈ સમુદ્રમાં જઈ વહાણમાંથી કૌશલ્યાને ઉપાડી લઈ, વહાણનો નાશ કર્યો. કૌશલ્યાને એક બેટમાં પેટીમાં પૂરી માછીને સંભાળી રાખવા સોંપી. શત્રુનો ક્ષય થયો સમજી ઘણો ખુશી થયો; પણ ઇશ્વર ઇચ્છા બગવંત છે. તેની ગતિ ની કોઈને ખબર નથી. “જેને ઇશ્વર રાખે તેને કોઈ ન ચાખે.” વહાણનો નાશ થયો. બીજાં સર્વે બૂટી ગયાં, પણ દશરથને વંદાણનું એક પાટીયું હાથ આવ્યું. તે આધારે જે બેટમાં કૌશલ્યાની પેટી હતી. તેજ બેટને કિનારે આવ્યા. બેટમાં ફરતાં એક પેટી જોઈ. આ વખતે માછી ખોરાક શોધવાને ગયો હતો. તેથી તેણે એ પેટી ઉઘાડી તો માંહે કૌશલ્યાજી દીડાં. આ જોઈ ઘણો વિસ્મય પામી બંને ખુશી થયાં તેટલામાં નારદજી આવી પહોંચ્યા. તેણે તેમનો ગાંધર્વ વિવાહ કરી દઈ અશીર્વાદ દીધો કે;—“તમે મંગળરૂપ દંપતીને ત્યાં ત્રિભૂવનપતિ રમારમણ પુત્રરૂપે અવતરશે.” તમે કશે ભય રાખશે માં. થોડા વખતમાં તમે અયોધ્યે જશો. એવી ધીરજ આપી બંનેને પેટીમાં બેસારી જેમ પેટી હતી તેમ બંધ કરી ચાલતા થયા.

આહા ! ઇશ્વર ઇચ્છા આગળ કોઈનું જેર ચાલતું નથી. આ દંપતિ પહેલાં જે લગ્ને પરણવાનાં હતાં તેજ લગ્ને પરણી ચૂક્યાં. રાવણ તો ધારતો હતો જે દશરથનો નાશ થયો છે, અને કૌશલ્યા પેટીમાં કબજે છે; પણ સમજતો નથી કે ઇશ્વરે જે ધાર્યું હોય છે તેજ યાય છે. તેમાં કોઈ અડચણ નાંખવા સમર્થ નથી. પછી તે એક દિવસે સભા સમક્ષ બ્રહ્મા પાસે હસીને બોલ્યો;—મેં તમારું વચન ફાકટ કર્યું. ત્રિલોકીમાં મારા જેવો કોણ બળીયો છે ? મેં દશરથને મારી કૌશલ્યાને કબજે કરી લઈ ભંગ કર્યું. હવે હું નિર્ભય થયો છું એવો ગર્વ કર્યો. આ સાંભળી બ્રહ્માએ કહ્યું;—રાવણ ! મારું વચન વૃથા થવાનું નથી. લખ્યા લેખ કદી મટતા નથી. એ વર કન્યા તો પરણી ચૂક્યાં છે. રાવણે કહ્યું; પણ મેં એ કામ મારે હાથે કર્યું છે. તે હું કેમ સાચું માનું ? જો એ વર કન્યા પરણ્યાં હોય, તો તમે માગો તે હું આપીશ. આવું વચન આપી માછી પાસેથી પેટી મંગાવી સભા સમક્ષ ખુલ્લી, તો માંહેથી દશરથ, કૌશલ્યા નીકળ્યાં. આ જોઈ લંકેશ્વર વિસ્મય થયો. ક્રોધ કરી બોલ્યો;—“ઝરે ! જેનાથી શત્રુ પેદા થનાર છે, તેને હવે કેમ જીવતાં મૂકું ?” એમ કહી મારવા ખડગ ઉપાડ્યું. એટલે બ્રહ્માએ કહ્યું;—“તેં મને વચન આપ્યું છે, તો હું માગું

ધું કે આ બંનેને ઉગાર !” રાવણે કહ્યું; “તમે બીજું ગમે તે માગો, પણ આ બંનેનાં શીશ તો છેદી નાંખીશ.” આ સાંભળી કૌશલ્યા થરથર કંપવા લાગ્યાં. તેને દશરથે કહ્યું “તું શામાટે ચિંતા કરે છે ? હું શુદ્ધ સૂર્ય કુળપાવન ક્ષત્રી કેરો તન છું. જો તે મારવા આવે તો, તેનાં દશે શીશ ખૂંટી લઉં. એમ કહી ધીરજ આપી. બ્રહ્માએ વચન પાળવાનો આગ્રહ કર્યો. એટલામાં સતી મંદોદરીએ આવી પોતાના પતિને કહ્યું;—“સ્વામી ! એને માર્યે શું થશે ? કાળ વિશ્વ સકળને ખાય છે, આવરદાએ સૌ મરે છે, તેમાં એ બાપડાં શું કરે ? આગળ મોટા ચક્રવર્તી ભૂપ થઈ ગયા, તેને પણ કાળે ગ્રહ્યા છે. કોઈ અમર નથી.” વગેરે નીતિ વચનો કહ્યાં અને બ્રહ્માએ માગેલું વચન આપવા કહ્યું. તેથી રાવણનો ક્રોધ શાંત થયો. એ દંપતીને બ્રહ્માને સોંપ્યાં. તેણે દેવ સાથે અયોધ્યે પહોંચતાં કર્યો આ બંનેને જોઈ દશરથનો પિતા ધણો ખુશી થયો. કૌશલ્યા પતિપરાયણ હતી. સર્વ કામના પતિમાં પર્યવસાન કરી પતિમાં મગ્ન થઇને આત્મ લાભ સાધન કરતી. તે પ્રિયવાદિની સતી સેવાની વખતે દાસીની પેઠે, રહસ્યાલાપમાં સખીની પેઠે, ધર્માચરણમાં ભાર્યાની પેઠે, સત્ય રામશં આપવામાં ભગિનીની પેઠે, અને ભોજનની વખતે જનનીની પેઠે વ્યવહાર કરતી. તેને પેટે પરમ પવિત્ર કરુણામય શ્રી રામચંદ્રજી અવતર્યા. તેને પોતાના હાથે ઉછીરી કેળવણી આપી સુચરિત્રવાન કર્યો. તે કેકેના કક્ષેશથી પિતાનું વચન પાળવા વધૂ સાથે વનવાસ જવા નીકળ્યા. આ જોઈ માતા કૌશલ્યાએ કલ્પાંત સાથ વિલાપ કર્યો. જે સાંભળી કંઠણ કાળજના ધીરવીર પુરુષો પણ રૂદન કરવા લાગ્યા. આંતે શ્રી રામચંદ્રજીની નમ્ર વિનતીથી તેણે માતૃભાવ દર્શાવી -હૃદય સાથે ચાંપી મરતકે હાથ મૂકી આશીશ સાથે રજા આપી, પુત્ર વિયોગથી શોકાતુર રહી વળી અધુરામાં પુરૂં પ્રાણુપતિ દશરથે સ્વર્ગવાસ કર્યો. તેથી શોકમાં ધણો ઉમેરો થયો. એ રીતે શોકસાગરમાં ડુબેલી રહી દિવસો કાઢતાં સુખનો દિવસ આવ્યો. પરમ પવિત્ર શ્રી રામચંદ્રજી વનવાસથી આવી વધૂ સાથે માતા કૌશલ્યાને પાંચે પડ્યા. સુખમાં દિવસો નિર્ગમન કરી પોતાનું સુચરિત્ર જગતમાં પ્રસિદ્ધ કર્યું.

વિજયા.

અયોધ્યાપૂરીમાં રહેનાર શૂરસેન નામે એક આળસુદાર ગૃહસ્થની

પતિવ્રતા સ્ત્રી હતી. આ કુટુંબના લોકો બધાં અને ભક્તિવાન હતાં. તેમાં એવો એક નિયમ હતો કે સૌ સાથે એસી ધર્મશાસ્ત્ર સાંભળતાં અને ઈશ્વરપ્રાર્થના કરતાં. દરેક કાર્ય કરતાં પહેલાં ઈશ્વરની સહાયતા અને કૃપા માંગતાં. પછી ધંધે લાગતાં. તેથી એ સુખી હતાં. પણ ઈશ્વરની ગહન ગતિની ટોચને ખબર નથી. આ કુટુંબને દુઃખના દહાડા આવ્યા. શરસેનને કેશી-ઓની સોબત થઇ. તેથી નિશામાં ગરકાવ રહેવા લાગ્યો. તેનું મન ઈશ્વર ભક્તિ કરવાથી હટી ગયું. પ્રથમ જે ભક્તિ મધ જેવી મધુર લાગતી, તે જ તેને નિઃસ્વાદ લાગવા લાગી. શાસ્ત્ર વાંચતું કરતું ઝેર જેવું થયું. મંદિરમાં જઈ ઈશ્વર ગુણ ગાવા કે સાંભળવા ગમે નહીં. સાધવી વિજયા કોઇ દિવસ મંદિરમાં જવા કહે તો રોગનું બહાનું કાઢે, વધારે ખેંચી કહે તો વઢવા દોડે, એમ દિન દિન હાલત બગડતી ચાલી. ધંધો મૂકી છાકટા અને લકુંગાની સાથે રખડે, પૈસા ખરાબ કરે. તેથી પૈસાની તંગી પડવા લાગી. વખતે ખાવાને પણ સાંસા પડવા લાગ્યા. વિજયા બિચારી તો પોતાને ખાવાની પણ દરકાર ન રાખતાં પતિને અને છોકરાંને જે હોય તે આપી દે. એમ દુઃખમાં દહાડા કાઢવા લાગી. બાળકો પિતાને ઘેર આવતા જોઇ સાંભાં દોડી જઇ આનંદભરે ખોળામાં બેસવાને તૃપ્તિ પડતાં. તેની ખાંધપર માથું નાંખી ગેલ કરતાં. તેઓ પણ તેને અળખામણું થઈ પડ્યાં. બાળકો પિતાની આવી સ્થિતિ જોઈ સમજી ગયાં કે આગળ જે આંખણને હસીને રમાડતા, કૂદાવતા, તેજ પિતા જાણે કેમ ન હોય! કેમ જાણે ધરમાં કોઈ રાક્ષસ આવ્યો હોય! એમ તેને જોઇ ખીવા લાગ્યાં—ધરનો વહીવટ ઝાંખે પડી ગયો. પતિવ્રતા વિજયા દુઃખી થવા લાગી. જે પતિ પહેલાં મીઠા તથા માયાળુ સ્વભાવથી વર્તેતો પત્નીને ખરી સહાયકારી અને અર્ધાંગના સમજતો, તેની સલાહ વગર કંઇ પણ કાર્ય કરતો નહીં, તે હવે જરા પણ ભાવ પૂછતો નથી, વાત ધુરંડીને કરે, દુસ્મનની પેઠે સામું જીએ. પહેલાં જરા જમવાનું મોડું થતું તો તરત મદદ કરતો, બંને સંપત્તિ રહેતાં અને કામ કરતાં પણ હવે જરા જમવાનું મોડું થાય તો, બરાડા પાડે, ધુરંડીને ધમકી આપે અને વખતે મારવા પણ મંડે. તેથી વિજયાનું લોહી સૂકાવા લાગ્યું, તેનો હસમુખો ચહેરો નિસ્તેજ થયો. ધારતીને દ્વિકરમાં લોહી હટી જવા લાગ્યું. તેથી નાનાં બચ્ચાંને ધાવણના સાંસા પડવા લાગ્યા. પતિની આવી સ્થિતિ ખરાબ થઇ ગઇ, તોપણ તે ઈશ્વરપર વિશ્વાસુ પતિવ્રતાં ધીરજ રાખી પ્રભુની મદદ માગી હોંમત, સભ્યતા, નમ્રતા અને પ-

તિવ્રત રાખી રહી. તેણે સઘળું દુઃખ સાંખી રહી ઇશ્વર સ્વાધીન રાખ્યું. તેની મદદ માગી પ્રાર્થના નિભ કરતી. પતિ શી રીતે સુખી થાય, ને સુ-કિત પામવા ઇશ્વરપર વિશ્વાસથી ભક્તિ કરે એવો ઉપાય કરતી. પતિને નમ્રતાથી શાંત પાડી સેવા કરતી. શૂરસેન પોતાના કેશી લકડંગા મિત્રો પા-સે વખતે વખતે પોતાની સ્ત્રીની ઇશ્વરપરની આસ્થા વિષે વાત કરતો અને કહે તો કે;—“મારી સ્ત્રી મને કોઈ દિવસ કંઈ પણ ખોટું લાગે તેમ બોલતી નથી. સદા નમ્રતાથી અને સભ્યતા વાપરી મારી સેવા કરે છે. પ્રભુપર તેનો દૃઢ વિશ્વાસ છે. એ પ્રમાણે વખાણુ કરતો.”

એક દિવસે તે બધા મિત્રોને પોતાને ઘેર તેડી લાવ્યો. સાધ્વી વિ-જ્યા પોતાના પતિ સાથે કેશી મિત્રો આવેલા બેઠા ધણો ખેદ પામી. શૂ-રસેને “કહ્યું;—મારા મિત્રો આવ્યા છે, તે સાંઝે તરત ખાવાનું તૈયાર કર, વાર ન લાગે. આ ઘેરવાન સાધ્વી ધીરજ રાખી નમ્રતાથી બોલી;—બહે આવ્યા. કૃપા કરીને જરા બેસો. હું થોડી વારમાં તૈયાર કરીશ. એમ કહી ખાવાનું તૈયાર કર્યું. સૌ ખાઈ કેદ પીને ચાલતા થયા. પોતાનો પતિ નિ-શામાં ચકચૂર હતો. તેને સલાહ્યો. આજ આ સાધ્વીના અદ્વિસોસનો પાર રહ્યો નહીં. તે વારંવાર નિઃશ્વાસ નાંખી પરમેશ્વરને માદ કરવા લાગી. થો-ડી વાર થઈ કે શૂરસેનનો નિશો ઉતરી ગયો. જાણે ઇશ્વરે આજ સાધ્વી વિજ્યાની અંરજ ધ્યાનપર લીધી હોય ! જાણે શૂરસેનના હૃદયમાં સુખદિ-ની પ્રેરણા કરી હોય ! તેમ તેનું મન અને મુખ જુદુંજ જણાયું. તે પોતાના પાપકર્મ વિષે ખસ્તાવો કરી ઇશ્વર પાસે માફી માગવા લાગ્યો. મોં-પર ક્રોધને બદલે દીનપણની નિશાની જણાઈ. તે કડોરતા ને ક્રોધથી બો-લતો તથા વિજ્યાનું બોલવું કડવું ઝેર જેવું લાગતું, તે આજ ફિક્કે ચેહેરે મધુર વચને બોલ્યો;—“મારી વાલી સ્ત્રી ! તારા પ્રભુપરના વિશ્વાસથી ને તારી નેક વર્તણૂકથી મને ઘણું આશ્ચર્ય લાગે છે ! હું તારી સાથે ઘણા દિવસ થયાં આઘાતને સખ્તાઇથી ચાલતો આવ્યો છું. મેં તારું માન રા-ખ્યું નથી, તારી સલાહ માની નથી, તે છતાં તું ઘણી પ્રીતિથી એક સ-રખોજ ભાવ રાખી નમ્રતા અને ધીરજથી મારી સાથે વર્તે છે. એવી તા-રી નેક નિષ્ઠાને ધન્ય છે.” વિજ્યાને પતિનાં આવાં વચન સાંભળી હર્ષ-નાં આંસુ આવ્યાં. તેના ધાયલ થયેલા મનપર શાંતીનો પાટો બંધાશે. કોહું બ્યારે ખરેખર તપી લાલચોળ થાય છે, સારેજ લૂહાર હથોડાના ધા મારી ઘાટ બનાવે છે. તેવીજ આ કેશી પતિની વાત થઈ. પતિવ્રતાએ

જોયું કે આજ મારા પ્રાણનાથનું મન નરમ દેખાય છે, મધુર વચન બોલે છે, હડીલાઈ, આડાઈ, અને છાકટાઈનાં માઠાં પરિણામ વિષે સમજે છે. આવું જોઈ તેનું હૃદય એકદમ ભરાઈ આવી રહી પડી, કેમજા સાદે મધુર વચને બોલી;—મારા પ્રાણપ્રિય પતિ, તમારી આ દુઃખદાયક સ્થિતિ જોઈ મને ધણું ખેદ થાય છે. તમે જેવા પ્રથમ હતા, તેવા હમણા નથી, એથી મને ધણું રડવું આવે છે. ધણી મુદત થયાં તમે મારી સાથે પતિ-ધર્મ પ્રમાણે પ્રીતિથી વર્તતા નથી. તે આજ તમારા સ્વભાવનું બદલાવું જોઈ માફ હૃદય વિંધાઈ જાય છે. આપણા પૈસા ટકા, માલ મિલકત, સંધ્યાની ખરાબી થઈ ગઈ, ઘરમાં આ નાનાં બાળક સિવાય કશું નથી. તમે મારા માથાના મુગટ છો. લગ્ન પ્રસંગે હું તમારે પાલવે બંધાઈ છું. માટે મારો ધર્મ છે કે આપની સેવા કરી સુખી રાખવા. ત્યાં આપને સ્વાધીન રહેવું. કેમકે મરણ પછી તમારો ને મારો સદાનો વિયોગ થાય એમ મને ખીક છે. પ્રિયનાથ ! આપણને મુક્તિ આપનાર પ્રભુજીને શરણે આવી તેની ભક્તિમાં પ્રીતિ રાખો. તેઓ મન નિર્મળ કરશે. ધર્મરસ્તે ચાલવાનું સુઝાડશે. તેથી આપણે સુખી થઈશું.” આ પ્રમાણે વિનંતીએ દયા ઉપજાવે એવાં નમ્ર વચનો કહ્યાં કે, તરત શરસેનનું હૃદય વિંધાઈ ગયું. તેનું હૃદય પીગળી ગયું. તે પોતાની કુટેવ વિષે પસ્તાયો, સાવચેત થઈ ઇશ્વર તથા પોતાની ખારી સ્ત્રી પાસે મારી માગવા લાગ્યો, અને પાપનો પસ્તાવો કર્યો. સર્વ કુછંદ છોડી દીધા, સર્વ કામ મન દઈ કરવા લાગ્યો. ઇશ્વરની ભક્તિમાં ચિત્ત ચોંટી ગયું. તેથી સર્વ કુટુબ ફરી સુખી હાલતમાં આવવા લાગ્યું. આહા ! ધન્ય છે પતિવ્રતા વિનંતી તને. તે શુદ્ધ ધર્માચરણથી ઇશ્વર પ્રીતિ મેળવી, બટકેલા મનના પતિને ઠેકાણે આણ્યો. આહો ! ઇશ્વર ભક્તિ, પવિત્ર મન, સદાચરણ, ધીરજ અને મહેનતનું ફળ મહા દયાળુ પ્રભુ આપ્યા વગર રહેતો નથી !

જયા.

કાશીમાં રહેનાર નંદરાજ નામે ધનાઢ્યની પતિવ્રતા સ્ત્રી હતી. તે સુશીળ, સમ્યક, વિવેકી અને ધાર્મિક હતી. તે સુખ સંપત્તિમાં ઉછરી હતી. તે સ્વરૂપે સુંદર, કદે મધ્યમ, અને ગૌરવર્ણ હતી. નંદરાજનું શરીર શ્યામ વર્ણનું હતું. આ દંપતીના શરીરની સરખામણી કરીએ તો મેઘ અને

વિજ્ઞાનીના સરખું દીસતું હતું. સ્વરૂપમાં આવો ફેર હતો, પણ બંનેમાં ઘણીજ પ્રીતિ હતી. નંદરાજ મિત્ર મંડળમાં એઠો હોય તોપણ અંતઃકરણના ખરા પ્યારના આવેશથી પોતાની પ્રિયા તરફ અમૃત દૃષ્ટિથી જોવા ચૂકતો નહીં. પતિની આવી પ્રેમ દૃષ્ટિથી જ્યાં આનંદ પામીને ગુલાબની ખીલતી કળીની પેઠે મોં મલકાવી શરમાઇ નીચે જોતી. અથવા કોઈ જાણે નહીં એમ પતિ તરફ પ્રેમ દૃષ્ટિ કરતી. પતિને ખુશ કરી તેની આજ્ઞા પ્રમાણે વર્તવામાં સુખ માનતી. નંદરાજ પણ પોતાની પ્યારી સુખી યાય તેમ કરી આનંદ માનતો. એમ બંને દૃઢ પ્રેમી હતાં. આ સર્વોત્તમ સુખી જોડુ આ અગાધ ભવસાગરમાં પ્યારરૂપી નાવમાં બેસીને આયુષક્રમણ કરતું સુખી હતું. તેવું જોડું બીજું બાગ્યેજ કોઇ સુખી હશે. ઇશ્વરચ્છાથી એ સુખની છાયા બદલવાનો વખત આવ્યો. નંદરાજને વેપારમાં ઘણી મોટી ખોટ આવી. તેથી બધી દોલત, સ્થાવર, જંગમ મિલકત એ સઘળું તેમાં ગયું. તેથી નિર્ધન થઇ ગયો. આ દૈવી ગજબની વાત તેણે પોતાની પ્યારી સ્ત્રી થી ગુમ રાખી. આખરે દુઃખના દિવસો તેને ભવ જેવા લાગવા લાગ્યા, તોપણ આ વાત પોતાની પ્યારી જાણે નહીં માટે હસ્તેમુખે અને આનંદ યુક્ત રહેતો, પણ સાધવી જ્યાં ગઈ હતી. તેણે પતિના ફરીગયેલા ચહેરાપરથી તરત કળી લીધું કે, પતિને કાંઈ પણ દુઃખ આવી પડ્યું છે. નંદરાજ પોતાની ખુશાલી બતાવવાને ઘણી મહેનત કરતો, પણ એ બધું વૃથા ગયું. કારણ જેમાં સાચો પ્રેમ હોય છે તેને ફસાવતાં ફાવતું નથી. સાધવી જ્યાં પતિનું મન શાંત શી રીતે યાય, એમ કરવા પ્રયત્ન કરતી. પણ જેમ વધારે કાળજી રાખવા લાગી, તેમ પતિના હૃદયમાં વધારે શોક થતો ગયો. પોતાની પ્યારી સ્ત્રી દરિદ્રતાના દુખમાં આવી પડશે એમ મનમાં આવવાથી તેનું હૈલું ભરાઇ આવ્યું. તે વિચારતો કે;—“જો હું આ વાત તેને કહીશ તો એક ઘડીમાં આ પ્રકુલિત અને કુમળુ સુખ કમળ કરમાઈ જશે. તેના પરવાળા જેવા હોઠમાંથી નીકળતા મધુર શબ્દો બંધ પડશે, તેજસ્વી અને ચંચળ નેત્રો દુઃખરૂપી ભારથી ભારે થઈ જશે, અને તેનું અંતઃકરણ આનંદ દેખાય છે, તે એક પળમાં કમનશીબના જેવું દુઃખી થઇ જશે.” આ પ્રમાણે વિચારીને નિઃશ્વાસ નાંખતો હતો, તેટલામાં તેનો એક મિત્ર આવ્યો. તેણે કહ્યું;—આ વાત તે તારી સ્ત્રીને કહી છે? ન કહી હોય તો કહીને તારા દુઃખનો અર્ધો ભાગ તેનાપર નાંખ તો સારું. એમ તહીં કરવાથી બે અંતઃકરણને એકત્ર રાખનારી જે પ્રીતિ તેને

આંચકો લાગશે, એવી મને ખીક લાગે છે. એક ખીજના વિચાર અને ઇચ્છા ખુલ્લી રીતે સાંભળવાથીજ પ્રીતિ દૃઢ રહે છે, નહીં તો તે દીલી પડવાને વાર લાગતી નથી. નંદરાજે કહ્યું;—“ભાઈ ! તમે જે કહેો છો તે ખરું છે. હું તેના બધા ઐશ્વર્યની વાત કરનારો છું. હું તેને શું કહું ! ” તારા વર ભિખારી થયો છે, તારે બધું આયુષ દુઃખ દારિદ્રતામાં ગાળવાનું છે, તેની સાથે ગરીબ અવસ્થામાં રહેવાનું છે. ” એ વગેરે મારાથી શી રીતે કહેવાય ? અફસોસ ! અફસોસ ! ! શીવ ! શીવ ! ! આ શું ! મારે મારી પ્રિય સ્ત્રીને જણાવી તેને દુઃખમાં નાંખવી ! ! આ પ્રમાણે તે શોક સાગરમાં ગરકાવ થયો. તેને છેવટ સીતા વિરહ પરાયણ શ્રી રામચંદ્રજીને તબક્કા દેવીના મુખથી કહેવાયેલું વાક્ય યાદ આવ્યું કે;—“સરોવર બધારે પાણીથી ખૂબ ભરાય છે, તે વખતે તેને ફાડવા સિવાય બીજો કાંઈ ઉપાય નથી. તેમજ હૃદયમાં જે વખતે શોકનું પૂર આવે છે, તે વખતે રૂઢનથી તે શમાવવા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી. ” આ વચન યાદ આવતાંજ તે સ્તબ્ધ થઈ ગયો. આંખમાં આંસુ આવ્યા, પણ ધીરજ ધારી વિચારવા લાગ્યો કે;—દુઃખની વખતે સ્ત્રીઓના સ્વભાવિક ગુણ, ધીરજ, ઉત્સાહ, વગેરે જે અંતઃકરણમાં ઢંકાએલા હોય છે, તે તેની મેળેજ પ્રગટ થાય છે. તે ઐશ્વર્યની લોભી થઈને નહીં, પણ એક નિશ્ચયથી તે પતિપર પ્રીતિ કરે છે. દરેક સ્ત્રીના પ્રેમ યુક્ત હૃદયમાં એક ઇશ્વરી અંશ દીપકરૂપે હમેશ પ્રકાશમાન હોય છે, સૂર્યના પ્રકાશમાં જે પ્રમાણે દીવો નગરે પડતો નથી, તે પ્રમાણે તે સંપત્તિ તથા મોજ શોખના દિવસોમાં જણાતો નથી, પણ વિપત્તિરૂપ અત્યંત અધારામાં તેની પૂર્ણ પ્રમા દેખાય છે. કોઈને પણ સ્ત્રી કેવી હોય છે, તે પ્રથમ જણાતું નથી, પણ વિપત્તિને વખતે જણાઈ આવે છે.

નંદરાજે બીજે દિવસે પોતાની પ્રિયાને બધી વાત જણાવી. તે સાંભળી સાધ્વી જ્યાના મનને સમાધાન થયું. તેણે પતિ પાસે બેસીને કહ્યું;—“ ખરેખર આટલા રોજ તમારા શરીરને ઠીક નહોતું, તે આથીજ કે ? પ્રાણુપતિ ! ધીરજ રાખો ચડતી પડતી થયા કરે છે. અસ્તોદયનું ચક્ર કોઈને મૂકતું નથી. સૌના દહાડા સરખા જતા નથી. આપણને જે દિવસ આપ્યા છે, તે માથે ચડાવવા. તેમાં કંઈ ગમરાવાતું નથી. ગમરાયે શું વળે ? ઉલટી તેથી બમણી પીડા થાય. આપણને જે દુઃખ આવ્યું છે તે ભોગવી લઈશું. ” નંદરાજને પ્યારીનાં આવાં વચન સાંભળી ધીરજ આવી. જરા દીલગીરી દૂર થઈ. નંદરાજ તથા જ્યાને ખાલી બમકો પસંદ નહો-

તો તેથી હવેલી વગેરે કીમતી વસ્તુઓ વહેંચી નાંખી. શહેરથી થોડે દૂર એક ગામડામાં ધર લીધું. તેમાં જશ્વર પડતો સામાન ગોઠવ્યો. ફક્ત સાધ્વી જ્યાંએ કંકુ ભરવાની પોતાની ચાંદીની દાળડી અને એક સુંદર સતાર એ બે રાખ્યાં હતાં, કેમકે કંકુ ભરવાની દાળડી પોતાને સીમાચ્છેદશંક જાણીને તથા સતારના મધુર સ્વરથી ધણો આનંદ ભોગવ્યો હતો. તેથી એ બે સુખનાં ચિન્હો તેને ધણાં પ્રિય હતાં. નંદરાજ શહેરમાંથી પોતાના મિત્ર સાથે ગામડાના ધર તરફ જવા નીકળ્યો. રસ્તે ચાલતાં બોલ્યો;—“અરે! મારી ગરીબ બિચારી ખારીને ગામડાના ધરમાં રહીને ખંતથી મહેનત કરવી, કેમ ગમતી હશે? તેના મિત્રે કહ્યું;—શું તેને આવી સ્થિતિ દુઃખી લાગે છે? નંદરાજે કહ્યું; નહીં, નહીં, તેનું નામ યેશો નહીં. તે તો આનંદની તથા સદ્ગુણની ખાણ છે. અધા ગુણની રસ-જન એજ છે. ધણું તો શું? તેના મિત્રે કહ્યું;—ખરેખર તે ધણીજ ડાહી, સુશીળ, અને શાંત છે. ડાહ્યા માણસની વાતજ ન્યારી છે. મેં ધણી તરણીઓ જોઈ છે, પણ શું નંદરાજ, તું તને દરિદ્રી અને નિર્ધન સમજે છે! આ તારી સ્ત્રી સદ્ગુણનો ભંડાર છે, તે માલૂમ નથી? આ કરતાં તારે ખીજું શું જોઈએ? નંદરાજે કહ્યું; ભાઈ! તું ખરું કહે છે, પણ આજે તેને બિખારી ધરમાં રહેવાનું નશીબમાં આવ્યું છે. ધરકામની મહેનતનો અનુભવ હવેજ મળશે, હમણાં તે ધરકામ કરી યાકી બેઠી હશે, અભારે અધાં દુઃખ તેનાં સામાં આવીને ઉભાં હશે, આ વખતે તેની કેવી દશા થઈ હશે? એમ બોલતાં ધર નજીક આવી પહોંચ્યા. ધરની આગળ સ્વચ્છ આંગણું હતું. તે પૂલઝાડોથી સુશોભિત દેખાતું હતું. ડેલીનું આરણું ઉઘાડતાંજ અંદર કોયલના જેવો મધુર શબ્દ સાંભળ્યો, પણ તે કોયલ નહોતી. તે તો તેની પ્રિયનો સ્વર હતો. આગળ ચાલતાં તેની પૂર્ણચંદ્રવદની તરણી ખારીમાં બેઠેલી દેખાઈ, પણ તે અદૃશ્ય થઈ ગઈ. એટલામાં ઝાંઝરનો ઝીણો અવાજ સંભળાયો. પોતાના પતિ આવ્યા કે નહીં, તે જોવાને આગળ આવતી હતી. તે ઠીકઠીક પહેરીને નંદરાજની રાહ જોતી હતી. તેણે એટલામાં સુંદર સુવાસિત પૂલ નાંખ્યાં હતાં, મુખ પ્રસૂક્તિ કરમળના જેવું રમ્ય હતું, હોઠ પરવાળાના સરખા હતા, તે રિમત હાસ્યની છાંયામાં દીપતી હતી. આટલી પ્રસન્નવદની રમણિય અગાઉ કોઈ દિવસ જોઈ નહોતી. ખરેખર તે સાક્ષાત્ લક્ષ્મી જેવીજ લાગતી હતી. પ્રાણુનાથ આવતાં ઉભી થઈ તેણે નમન કરી કહ્યું;—પ્રાણુપતિ! આપે કેટલી બધી

વાર જોવરાવી ? હવે મારા જીવને શાંતી થઈ. આપ હમણાં આવશો, હમણાં આવશો, એવી આશાથી વારંવાર રસ્તા તરફ જોતી હતી, પણ સર્વ વૃથા જતું. પેલા ચંપાના ઝાડ નીચે પાટલો મૂકી નહાવાની તૈયારી કરી મૂકીને હમણાંજ કરમદાં વીણતી હતી. કારણ કે તેનું અથાણું આપને બહુ ભાવે છે. બીજું બધું કામ પૂરું કરી લીધું છે. અહીં કેવું સાફ છે ! મને બહુ મમે છે !

આ સાંભળી નંદરાજ ધણો મોહિત થયો—આવું સૌન્દર્ય,—આવા ઉત્તમ ગુણ આવું વ્યવસ્થિતપણું—એ સર્વે જોધને હર્ષધેક્ષો થઈ ગયો, અને હું ક્યાં છું એનું પણ તેને ભાન રહ્યું નહીં. અતિશય પ્રેમ ઉત્પન્ન થવાથી, તેનાથી બોવાયું નહીં. તેનો કંઠ ગદગદીત થઈ ગયો. અને આંખમાંથી અશ્રુધારા પડવા લાગી. સાધવી જ્યાંની પણ તેવીજ સ્થિતિ થઈ ગઈ. આખરે મહા મુશીબતથી નંદરાજે પ્રેમયુક્ત મુખથી તેના મિત્ર તરફ જોધને કહ્યું:—“આ દુનિઆમાં મારા ઉપર ગમે એટલાં સંકટ આવી પડે તોપણ ઘેર મને અલંત સુખ છે. અમારું આયુષ્ય સુખમાંજ જશે. એમાં ભૂલ નથી.” આખરે આ તરણ દંપતીને ધણું સુખ પ્રાપ્ત થયું. અહો ! સંસારમાં ધણું કરી પુરૂષનું સુખ તેની સ્ત્રીપર આધાર રાખે છે. ગુણુવાળી સ્ત્રીના સહવાસથી મળેલું સુખ સર્વમાં મોટું છે, અને તેની ચોખ્ખતા પણ મોટી છે. સંપત્તિથી કે બીજી કોઈ ઉપભોગ્ય વસ્તુથી ચનારાં સુખ આની આગળ તુચ્છ છે. પરમેશ્વરે તેનામાં એવો કાંઈક અભ્યયન ગુણ મૂકેલો છે કે તે દુઃખની વખતે ધણી ઉપયોગી થઈ પડે છે. માટે પોતાની ભાર્યા સુખ દુઃખમાં ભાગિએણુ થઈ પડે તેવી તેને અવસ્ય કરવી જોઈએ.

વિદુલા.

આ વીર માતાનો જન્મ શાશ્વત વંશમાં થયો હતો. એ કુળના માણસો જીવ જીવ તોપણ શત્રુથી બી, પાછી પાની કરે એવા નહોતા. એવા ઉત્તમ કુળમાં તેનો જન્મ થયો હતો. તેનો વિવાહ સૌવીર રાજ સાથે કર્યો હતો. સૌવીર ભરતખંડનું પ્રાચીન એક મહાન રાજ્ય મારવાડની દક્ષિણમાં હતું. સૌવીર રાજ ગુજરી જતાં રાજ્યની વ્યવસ્થા તૂટી ગઈ. વિદુલા પતિ વગરની થઈ. તેના કુંવર સંજયના હાથમાં રાજ્ય ચલાવવાનું આવ્યું, પરંતુ બાળ રાજનીતિ શું જાણે ? યુદ્ધનીતિની સમજણ ક્યાંથી

હોય ! તેથી રાજ્ય વિખાવા માંડ્યું, પ્રજા પ્રબળ થઈ, દુષ્ટા દુર્બળને દુઃખ દેવા લાગ્યા. તે વખતે સિંધુ રાજ્ય જોરપર હતું. તેણે જીવાન સંજયના હાથમાં રાજ્ય નિયમ વિનાનું જોયું. તે રાજ્યનું બરાબર રક્ષણ કરી ન શકતાં ભોગવિલાસમાં મગ્ન હોતા. રાજ્યની આવી સ્થિતિ જોઈ સૈંધવો-એ એ રાજ્ય લેવા ચડાઈ કરી. આ ભયાનક રેલના બખર વિદુલાને થયા. તે એકદમ ગભરાઈ ગઈ, પુત્રની પડતી થવાને વાર નથી, એવું વિદુલા જોઈ શકી નહીં. પોતે શાસ્ત્ર સંપત્તિ અને હુશિયાર હતી, તેથી ધીરજ પકડી પુત્રને જ્ઞાનવાન કરવાને પ્રયત્ન કર્યો. તેણે જાણ્યું કે આ આવેલો લાગ છોડી દેવાશે, તો ફરી મળવો મુશ્કેલ છે. એવું વિચારી માતા તરીકેની ફરજ બજાવવા તૈયાર થઈ. વિદુલા ખરેખરી દેવી જેવી હતી. તેનું અંતઃકરણ ધણુંજ તેજસ્વિ હતું. તે સમજતી હતી કે “મહત્વ કરતાં પ્રાણ મોટો નથી.” તેણે સંજયને બોલાવી કહ્યું;—પુત્ર સંજય ! શત્રુના આગળ હીનતા સ્વીકારીશ ના. પગથી કચરાતા કીડા હીનતા સ્વીકારે છે, પરંતુ પગથી કચરાતા મનુષ્ય, મનુષ્યના નામને યોગ્ય નથી. આપણે ક્ષત્રી છીએ. પ્રસિદ્ધ ગણાતા શાશ્વત વંશમાં આપણો જન્મ થયો છે. આપણા કુળે કદી પણ શત્રુની આગળ હીનતા સ્વીકારી નથી. તું હીનતા સ્વીકારીને નિષ્કલંકને કલંકનો ડાગ લગાડીશ નહિ. તું પુરૂષ છે, તો પુરૂષત્વ દેખાડીને પુરૂષતા નામને યોગ્ય થા. જગતમાં મનુષ્ય નામ પુષ્કળ છે; પરંતુ પુત્ર ! મહત્વ કેટલા જણનું છે ? જગતમાં ઘણા માણસોએ જન્મ લીધો છે; પરંતુ તેમાં કેટલા જણનાં નામ છે ? જેઓનું નામ નથી, તેઓ શું મનુષ્ય છે ? કદી નહીં. મરવાથી પણ પક્ષીનું નામ રહેતું નથી, કીટ પતંગના જન્મનો ઉલ્લેખ થતો નથી. પુત્ર ! તું મનુષ્ય છે, મનુષ્યનું નામ રાખવાને યત્નવાન થા. હવે નિશ્ચિંત રહીશ નહીં. જલદીથી લશ્કરની સાથે લડવા જા ! તું દેવ નામથી પૂજાઈશ. હજી પણ તું રાજા છે, પરંતુ સંજય ! બે દિવસ પછી તું રાજા નામ ક્યાં મેળવીશ !”

વિદુલાના આવાં વચનથી સંજયને અસર થઈ. તે તરત લડવાને તૈયાર થયો, પણ હજી જોઈએ તેવી અસર થઈ નહોતી. તે રણસ્થળમાં ગયો. લડાઈ શરૂ થઈ, મનુષ્યનું મન સ્થિર થવું મુશ્કેલ છે, તે જુદે જુદે માર્ગે ભમે છે, જેણે પોતાના મનને સ્વાધીન રાખેલ છે તેને ધન્ય છે, તેને આ જગતમાં કંઈજ અસાધ્ય નથી. સંજય માતાના કહેવાથી ચુદ્ધ-માં ગયો, પણ જય મળવાનો વિશ્વાસ નહોતો. વિશ્વાસમાં બળ જોઈએ,

સારેજ ધમ્મિત ક્ષણ સિદ્ધ થાય છે. લગ્નધર્મિમાં સગાંવહાલાનાં મૃત્યુ તથા લોહીના પ્રવાહો ચાલ્યા જતા હતા તે જોઈ મનમાં ભય ઉત્પન્ન થયો. તે જીવના ભયથી રણસ્થળમાંથી ભાગી ગયો. તેથી શત્રુ સૈન્યે લૂટ ચલાવી. તેથી આખું સૈનીય કંપાયમાન થઈ રોવા લાગ્યું. સંજય ધરમાં આવી પોતાની મા ન જાણે તેમ સૂવાના ઓરડામાં જઈ સૂતો. નૃશીયમાં હશે તેમ થશે, એવું વિચારી નિશ્ચિંત રહ્યો, સૈનીય ધન માલથી ભરપૂર હતું, તે આજે લૂટાઈ ગયું. “પ્રાણ શા વાસ્તે છે? જે પ્રાણ પોતાની માતાની રક્ષા કરવાને શક્તિમાન નથી, તે પ્રાણની વળી કીંમત શી? કીંમત વગરનું જીવન રાખવાની જરૂર શી છે? પ્રયોજન કંઈ નથી.” એ હૃદય કોતું? એ તો સંજયની મા વિદુલાનું. તે સંજયને ભાગી આવ્યાના ખબર જાણી ખુદ્ધિમતી માતાએ ક્રોધાયમાન ન થતાં, થઈ ગયેલા ઐનાવનો અકસોસ નહીં કરતાં, વિચાર્યું કે હવે વખત ગયો છે, પણ હજી થઈ શકે એવું છે, થોડી મહેનતે યાત તે હવે વધારે મહેનતે થશે. એવું જાણી નિશ્ચિંત રહી નહીં. મહેનત આગળ કાર્ય થવું એ કંઈ મોટી વાત નથી. તેથી અમણા ઉત્સાહથી કાર્ય પાર પાડવા તત્પર થઈ, તેણે ખુદ્ધિયળથી સામા પક્ષનાને મારવા ઉપાય શોધ્યા. સંજયને પાછો યુદ્ધમાં મોકલવાની તજવીજ કરવા લાગી. સંજય દુઃખ પામતો આમતેમ આજોટતો હતો, આવી તેની દુર્દશા રાજ્ય માતા વિદુલા શી રીતે જોઈ શકે? તેનું હૃદય સ્વાધીનતાગમ્ય હતું. તે પરાધીનતાને ધિક્કારતી હતી. “મારું જીવન શું ખીજની ગુલામગિરી કરશે? હમેશાં શું પારકાની પદસેવામાં રહે? એના કરતાં મરવું હજાર દરજે સારું છે! હું કોઈની આગળ નમીશ નહીં, પણ ખીજને નમાવીશ. હું કોઈની પાસે બિખ માગીશ નહીં, પણ ખીજને બિક્ષા આપીશ. કીર્તિની વૃદ્ધિ કરીશ, પરંતુ તેનો વિલોપ કરીશ નહીં.” એવી વિદુલાની લાગણી જન્મથીજ હતી. તેને સંજય એકજ પુત્ર હતો. પરંતુ તેને શત્રુભયથી છૂપાએલો કેમ જોઈ શકે? તેણે સંજયને બોલાવી કહ્યું;—“પુત્ર! શત્રુના હર્ષનું વર્ધન કરીશ ના. આજ આપણું રાજ્ય શત્રુઓએ જીત્યું છે. કાલે તારે રસ્તાના બિખારી થવું પડશે. માટે ભયથી હાથમાંની સંપત્તિ શા માટે ખુએ છે? અગ્નિને બાળવાની શક્તિ છે, આખી પૃથ્વી અગ્નિ દાહથી રાખ થઈ શકે છે, પરંતુ તેથી શું અગ્નિ વ્યવહાર છોડી દેવાશે? શત્રુઓ ગમે તેવા જોરાવર હોય, તેઓને હરાવવા અધરું હોય, પણ તેથી એકદમ ભયભિત થઈ જવું ઘટીત છે?

પુત્ર ! આવતા ભયથી ભયભિત થઈશ નહીં ? અગાઉથી બી જવાથી મનુષ્યને જીવવું અઘરું થઈ પડે છે, પુત્ર ! એકવાર જીવનની આશા છોડીને શત્રુના હાથથી મરીશ અગર મારીશ. આ મંત્રની સાધનામાં લાગ ! હવે વિલંબ કરીશ નહીં. પુત્ર ! દેશનું રક્ષણ કરવામાં પ્રાણની દરકાર ન કર, તુચ્છ પ્રાણની માયાને લીધે કર્તવ્ય કર્મ છોડીશ નહીં. ” આ પ્રમાણે કહેવાથી સંજયને કંઈ અસર થઈ નહીં. તેણે માતાના પગમાં પડી ક્ષમા કરવા કહ્યું;— મા ! માંડે શરીર શત્રુના બાણથી વિઘાત ગયું છે, શરીર જખમી થયું છે, પ્રાણ જવાની તૈયારીમાં છે, આ વખતે લડાઈમાં જઈશ તો પાછો તમને મળીશ નહીં. તમને પુત્ર વહાલો છે કે રાજ્ય ! મા ! રાજ્ય વહાલું હોય તોપણ હું આ વખતે લડાઈમાં જઈ શકતો નથી. હું આપને શરણે છું. પુત્ર જાણીને માતાની પ્રમાણે આ વખતે મારા ઉપર કૃપા કરો. ” પુત્રના આવાં વચનથી ગમે તેવી તેજસ્વિની માતા હોય, પણ તેનું મન પીગળી જઈ દુઃખી થયા વગર રહે નહીં; પણ વિદુલાને કંઈ અસર થઈ નહીં. તેણે પુત્રનું મન ફેરવવા પ્રયત્ન આદરી કહ્યું;— “સંજય ! પુત્ર સ્નેહ પ્રયત્ન છે ખરો, પણ કર્તવ્યની પાસે નથી. હું પુત્ર સ્નેહને જન્મ સમજું છું, તેમ કર્તવ્યને પણ જાણું છું. કાલે તું ખાવાના અભાવે બીજાનું દાસત્વ કરે, એ મારો પ્રાણ છે, ત્યાં સુધી હું એ જોવાને ઇચ્છતી નથી. તું સૌતીર વંશમાં કાયરપણું દર્શાવે, તો મને લોકો માનવી ન કહેતાં પણ કહીને બોલાવશે, તે હું જોઈ શકીશ નહીં, માટે તું યત્ન કરીશ તો તારા મનોરથો સફળ થશે. આ જગતમાં મહેનત આગળ કંઈ અસાધ્ય નથી. મહેનતથી શ્રી રામચંદ્રજીએ વાનરાઓની સહાયતાથી ઉછળતા સમુદ્રમાં પૂલ બાંધ્યો. મહેનતથી શ્રી પરશુરામે એકવીશવાર પૃથ્વી નક્ષત્રિ કરી ભારત કંપાયમાન કર્યું. પુત્ર ! તું શા માટે ડરે છે ? દેહ, પ્રાણ, બે હાથનું બળ, અને લશ્કરની મદદ એ સવળું હોવા છતાં તું કેમ બેસી રહ્યો છે ? આ વખતે બેસી રહેતું ક્ષત્રિનું કામ નથી, પણ પશુનું કામ છે. મોટા લોક કદી “નહીં” બોલતા નથી. તું શા માટે “નહીં” બોલી કલંકિત થાય છે ? પુત્ર ! ઉઘમ કર ! લડાઈમાં જીવ આપવાને તૈયાર થા ! આ દેહ હમેશાં રહેવાનો નથી. આજ રક્ષા કરવામાં આવશે, તો બે રોજ પછી પણ આ દેહ પડવાનો છેજ. પુત્ર ! લડાઈમાં મરવાથી દેવત્વ મળે છે. નહીં તો નર્કમાં કીડાનો અવતાર લેવો પડે છે. પુત્ર ! આ દેખવાર જગતમાં કોઈ કોઈનું નથી. એકલો આબો છે અને એકલું જનું

પડશે. માટે હાલજ લડાઈમાં જીવ આપવાને તૈયાર થા—” આહા ! વીર માતાનાં કેવાં વચન ! !

માતા વિદુલાનાં આવાં વચનથી કોનું હૃદય સ્થિર રહી શકે ? કયો કાયર પુરૂષ સ્નેહથી ભરપુર માતાનાં વચનથી તૈયાર ન થાય ? સંજયનું આળસ ઉડી ગયું. તેણે જાણ્યું કે, “ **કીર્તિજ મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ છે.** ” તેથી માને કહ્યું;—મા ! પ્રાણ જીવ તો ભલે, પરંતુ તમારું વચન હવે ઉલ્લંઘન કરીશ નહીં. ” એ પ્રમાણે બોલી મા પાસેથી રજા લીધી. “ પુત્ર ! જો તું પ્રાણુની દરકાર કરીશ નહીં તો જરૂર તારા મનોર્થ સંકળ થશે. ” એમ કહી રજા આપી. સંજયને યુદ્ધમાં આવેલો જોઈ લશ્કરમાં નવું જીવન આવ્યું. તેમાં ધણોજ આનંદ વ્યાપી રહ્યો. હીંમતથી લડતાં સૈન્યોને ખીક લાગી. ભયજ સર્વ ભરમ કરે છે. એકવાર જીવ થયો, તો કાર્ય પાર પડવું મુશ્કેલ થઇ પડે છે. સૈન્યો નહીં લડતાં તરત નાશી ગયા. તેથી સંજયનો જીવ થયો. તે પેલીવાર કાળું મુખ લઇ ઘેર આવ્યો હતો, પણ આ બીજીવાર હસ્તું આનંદી મુખ લઇ માતાને ચરણે પડ્યો. માતાએ હર્ષભેર વધાવી લઈ શાયાસી આપી. ઉઘમે ફતેહ કરાવી. નશીબમાં હશે તે થશે એ તેનો વિચાર ખોટો પડ્યો. તે સમજ્યો કે નશીબ આજસુઓની આજસ્ય દેખાડવાનું ઇળ છે. પાપીને પાપકર્મ કરવાનો રસ્તો છે, અને પડતીનું મૂળ છે. ઉઘમથીજ સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય છે. ઉઘમ કર્મથીજ સૌવીરનું રાજ્ય શાંતિને પામ્યું. આ બધો વીરમાતા વિદુલાનોજ પ્રતાપ. આહા ! ધન્ય છે આવી માતાને કે જેણે પોતાનો ખરો ધર્મ બજાવ્યો.

કમળાદેવી.

આ પરમ સાધ્વી સ્ત્રીના પતિનું નામ જગન્નાથ ભટ્ટાચાર્ય હતું. તેઓ મુર્શિદાબાદ પાસેના કોઇ ગામમાં રહેતાં હતાં. તેના વડવાઓને માનસિંહે કેટલીક જમીન ધર્માદા આપી હતી. કમળાદેવી ધણીજ ખૂબસુરત હતી. તેવુંજ તેનું ચરિત્ર પણ પવિત્ર અને સુંદર હતું. શાંત, સુશીળા કમળાદેવીને શ્રી વિષ્ણુની કમળાની પેઠે પરમ સાધ્વી જાણીને ગામ લોકો તેના પર ભક્તિ અને માયા રાખતાં. જે તેને એકવાર જોતો તે તેની સ્નેહમય મૂર્તિ કદી પણ ભૂલી જતો નહીં. તેને ત્રણ રૂપાળાં છોકરાં હતાં. એ કુ-

કુળ સુખથી કાળ ગાળતું હતું, પરંતુ નશીબયોગે અંગાળામાં કંપની સ-
રકારતું રાજ્ય હતું. તેના અમલદારો પૈસા મેળવવાને લોકોપર જીલમ ગુ-
જારતા હતા. આ પવિત્ર કુટુંબની ધર્માદા જમીનપર પણ ભારે કર ગંગા
ગોવિંદસિંહે નાંખ્યો. જમીનમાં પાક ઓછો ઉતરવા લાગ્યો. તોપણ કર
પૂરો દેવો પડતો. ભાગ્ય યોગે દુકાળ પડ્યો. તેથી કર આખી શક્યા નહોં.
ગંગાગોવિંદસિંહે તેની સર્વ મિલકત હરરાજ કરી જીલમથી કર વસુલ
કર્યો. ધરમાં કંઈ પણ રહ્યું નહોં તેથી ગુજરાન ચલાવવાને સાંસા પડવા
લાગ્યા. આખું કુટુંબ દરિદ્રી હાલતમાં આવી પડ્યું. ત્રણ દિવસમાં મૂઠી
અનાજ મળતું મુશ્કેલ થઇ પડ્યું. તેથી ખાચડી છોકરાંઓએ ઝાડનાં પા-
તરાંને સૂરણનાં મૂળ ખાશીને પેટ ભર્યું. એ દુઃખ જગન્નાથને અસહ્ય થઇ
પડ્યું. કમળાદેવી એક ફાટેલું વસ્ત્ર ઢીંચણ ઉપરથી કમર સુધી પહેરીને
લજ્જા નિવારણ કરતી. કમરથી માથા સુધી અંગ ઉઘાડું રહેતું. તેથી સા-
ધ્વી ધરમાંથી બહાર જઈ શક્તી નહોતી. બાળકોને ટાઢ નિવારણ કરવાને
એક કપડું પણ વેચાતું લેવાની તાકાત નહોતી. તેથી નાનાં અમ્યાંને છા-
તીપર રાખી ટાઢ રોકવાની કોશિશ કરતી. આ પ્રમાણે દુર્દશા આવી પડી.
તેથી જગન્નાથ ઘેલા જેવો થઇ ગયો. આત્મ હલ્લા કરવાને તૈયાર થયો.
તેને કમળાદેવીએ સમજાવી એ કર્મથી અટકાવ્યો, પરંતુ ઘેરથી ગુપ્તપણે
જઈ ફાંસો ખાઈ પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. કમળાદેવી સ્વામીના મૃત્યુથી ઘણીજ
મુંઝાઈ ગઈ. હવે તેના દુઃખની સીમા રહી નહોં. મોટો છોકરો ક્ષેત્રનાથ
હતો તે કહેતો કે; “મા! મારા પિતા કહેતા જે દિલ્હીના આદશાહ પાસે
જઈએ તો ધર્માદા જમીન છોડાવી શકાય એમ છે. તો હું દિલ્હી જઈ છું.
તમે ધરમાં રહીને નાના બાઈઓનું પાલન કરજો.” કમળાદેવીએ કહ્યું;—
પુત્ર! તું હજી બાર વર્ષની નાની ઉંમરનો છે, માટે હું તને જવા દઈશ
નહોં. પરમેશ્વરે આપણા નશીબમાં જે લખ્યું હશે તે થશે. આ રીતે સ-
મજાવી રાખ્યો, પણ રાત્રે છાનોમાંનો ચાલી નીકળ્યો.

આહા! કમળાને હવે વિપદપર વિપદ આવી પડી, શોકનાપર શોક
વધવા લાગ્યો. દરિદ્રતા એટલી બધી વધી પડી કે છોકરાંને બે કોળીઆ
અન્ન પણ ન મળવા લાગ્યું. પતિ તથા પુત્રનો વિયોગ થયો, આ બધી
બળતરા તે કદી આત્મહલ્લા કરી દૂર કરી શકત, પરંતુ પુત્ર સ્નેહે તે કંઈ
કરી શક્તી નહોતી. અહો! માતાનો સ્નેહ કેવું અમૂલ્ય ધન છે! કમળા
ક્રૂર બે પુત્રો માટેજ સંસારનાં દુઃખ ધીરજ ધારીને સહન કરવા લાગી.

તેટલામાં બે નાનાં બાળકો પણ અનાદારે મરણ પામ્યાં. તેથી શોક અને દુઃખથી એકદમ ઘેલી જેવી થઇ ગઇ. મરી ગયેલાં બાળકને બોલામાં લઇ એક સુતીક્ષ્ણ છૂરી સાથે ગંગા ગોવિંદસિંહ જ્યાં ખેડો હતો, ત્યાં પોતાની બ્રહ્મત્ર જમીન, તથા પોતાની દુરાવસ્થાની વાત બોલી. હે દુષ્ટ! એમ કહી છૂરી ખેંચી દોડી ગઇ. તેના બોલવાપરથી ગંગા ગોવિંદસિંહે જાણ્યું કે આ જગન્નાથ ભટ્ટાચાર્યની સ્ત્રી છે, સારે તેને કંપારી છૂરી. હૃદય વિંછુના ડંખની પેઠે પીડાવા લાગ્યું. આ બધું જોઈ આશ્ચર્ય પામી એકદમ ઉભો થયો. તેને છૂરી ભોંક્યા પહેલાં સિપાઇઓએ આવી ગાંડી જાણી હાંકી મૂકી. કોઈ પાડોસીએ તેનાં મરેલાં બાળકોને પરાણે લઇ આવ્યાં. કમળા ધણી રૂપાળી હતી. છૂટા મૂકેલા કેશથી રસ્તામાં ફરતી હતી. તેનું રૂપ જોઈ ઘણાં મનુષ્યો મોહિત થતાં. એક દિવસે ગંગા ગોવિંદસિંહના હાથનીચેના અમલદાર દેવીસિંહે તેને જોઈ તેનું રૂપ દેખી પકડવા માણસો મોકલ્યા. દુરાત્મા દેવીસિંહ ખુરી દાનતનો હતો. તે ધણી સ્ત્રીઓને પકડી એક અખાડામાં બેગી કરતો. મોટા મોટા આખરદાર જગીરદારોની સ્ત્રીઓને પણ પકડવા ચૂકતો નહીં. તે ઈંગ્રેજોને રાજી રાખવાને તે પાસે મનપસંદ મોકલતો. અંગ્રેજો આ દેશની ભાષા જાણતા નથી તેથી આ ગાંડી છે એવું સમજશે નહીં. એવું ધારી એ નર પિશાચે આ પરમ સાધવી કમળા દેવીને પણ એ અખાડામાં બંધ કરી રાખી. કમળાએ અખાડામાં બે ચાર રોજ ખાધું નહીં. પ્રાણુ લાગ કરવા તત્પર થઈ, પરંતુ મોટા પુત્ર ક્ષેત્રનાથના સ્નેહને લીધે તે સાથે મેળાપ થંશે એવી આશાથી કેવળ જીવ ધારણ કરી રહી. થોડા દિવસમાં તેને જ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું કે દેવીસિંહના ભયથી લૂગડામાં સુતીક્ષ્ણ છૂરી છૂપાવી રાખી. એક વખતે તને ઘેર મોકલીએ છીએ વગેરે એવી છળના કરી ફાસલાવી એક અંગ્રેજને ઘેર મોકલી દીધી. જો તેને પ્રથમ આવી ખબર હતે તો તે કદી જાત નહીં. એ દુષ્ટ સાહેબ હાથ લંબાવી તેને પકડવા ગયો. તેવી તેણે છૂપાવેલી છૂરી તેની છાતીમાં ભોંકી, પણ તેણે ઘણાં કપડાં પહેરેલાં હતાં. તેથી તે બરાબર ભોંકાઈ નહીં. પછી એ નરાધમ સાહેબ તેને અટક્યો નહીં, અને દેવિસિંહ ઉપર ઘણો ગુસ્સે થયો. સારથી દેવીસિંહ કમળાને કોઇ પાસે મોકલતો નહીં. હજી તેને આશા હતી કે એ થોડા મહિનામાં વશ થશે. તેથી બીજી દશ-બાર સ્ત્રીઓની સાથે તેને મુર્શિદાબાદથી પૂર્ણિયા લઈ ગયો. તે પૂર્ણિયા જતી નહોતી. તેથી બાંધીને લઈ ગયો. “જો સ્ત્રીઓ જીવ જવાનો ભય રાખે

છે, અને જીવ આપીને ધર્મ રક્ષા કરવાને તૈયાર થતી નથી, તેનો ધર્મ દુ-
ષ્ટ મનુષ્યો વગર હરકતે ભંગ કરે છે, પરંતુ જે સ્ત્રી ધર્મ રક્ષાને માટે
પોતાનો જીવ આપવાને તૈયાર થાય છે, તેનો ધર્મ આ પૃથ્વીપર કોઈ ના-
શ કરી શકવાને શક્તિવાન નથી.” કમળા દેવી દોઢ વર્ષ સુધી દેવીસિંહના
સ્ત્રીઓના અપ્પાડામાં રહી, પણ તેણે પ્રાણ જતાં સુધી પોતાના ધર્મનું ર-
ક્ષણ કર્યું. આ બાધની પવિત્રતા દેવીસિંહના એક લક્ષ્મણસિંહ નામના શીખ
જમાદારે જોઈ તેથી તેના મનપર ધણીજ અસર થઈ. તેથી કમળાદેવીને
તે શ્રદ્ધા અને ભક્તિથી મા કહીને બોલાવવા લાગ્યો. કમળાએ એ જોઈ
કહ્યું; બેટા! સ્વામી તથા પુત્રના શોકથી મારું હૃદય દુઃખ થાય છે. હું અ-
હીં ધણી પીડામાં આવી પડી છું. વગેરે દુઃખી સ્થિતિ કહી બતાવવાથી
આણ સત્પુરૂષ લક્ષ્મણસિંહનું હૃદય પીગળી ગયું. તે એક બહાદુર યમના
જેવો પુરૂષ હતો, પણ આ વાત સાંભળી રડતો રડતો કહેવા લાગ્યો. “મા !
હું આપને મારી ગર્ભ ધારણીની પેઠે જાણું છું. દુષ્ટ દેવીસિંહે ધણી સ્ત્રી-
ઓના ધર્મ ભંગ ધણી સહેલાઈથી કર્યા છે; પરંતુ તમારા જેવી પરમ સા-
ધ્વી સ્ત્રીના આગળ તેનું કંઈ પણ જોર ચાલવાનું નથી. ખરેખર તમારા
જેવી પરમ સાધ્વી સ્ત્રી જ્યાં રહે છે, તે એક માત્ર તીર્થ સ્થાન છે. મેં
નક્કી કર્યું છે કે હું તથા મારી સ્ત્રી આપની નિલ સેવા કરશું. આપ મને
પોતાના પેટનો પુત્ર જાણુશો તો હું કૃતાર્થ થઈશ. આપ મારે ઘેર રહેશો,
તેથી મારું ઘર પણ એક તીર્થરૂપ થશે.” લક્ષ્મણસિંહનું આવું બોલવું
સાંભળી કમળા તેની પીઠપર હાથ ફેરવવા લાગી. લક્ષ્મણસિંહે પાળેલા
સિંહની પેઠે તેના પગમાં પડી કહ્યું; મા ! દેવીસિંહ તમને છોડશે નહીં તો
હું (મ્યાનમાંથી તરવાર ખેંચીને) આ સુતીક્ષ્ણ તરવારથી તેનું મસ્તક છે-
દન કરીને તમારો ઉદ્ધાર કરીશ. આટલું કહી તે ચાલતો થયો.

આકાશમાં ચંદ્રમા આથમવાનો સમય થયો. ચારે તરફ અંધારું
થયું. તે વખતે લક્ષ્મણસિંહે કમળાદેવીને પોતાના ભાઈ રામસિંહ પાસે
દીનાજપુર મોકલી દીધી. રામસિંહ પણ પવિત્ર મનનો હતો. થોડી મુદત
થઈ કે લક્ષ્મણસિંહ નોકરી છોડી પોતાની સ્ત્રી સાથે અહીં આવ્યો. એ
સૌ કમળાદેવીને મા પ્રમાણે ગણી સેવા કરવા લાગ્યાં. કમળાદેવીના ક-
હેવાપરથી લક્ષ્મણસિંહ તેના પુત્ર ક્ષેત્રનાથની શોધ કરવા ગયો. થોડા રો-
જમાં સાંભળ્યું કે દેવીસિંહના સિપાઇઓ છૂપી રીતે કમળાદેવીને શોધતા
ફરે છે. તેપરથી રામસિંહે તેને પાંડુઆના ગીચ ઝાડીવાળા જંગલમાં યુ-

મ જ્યાએ એક ઝુપડી બાંધી આપી રાખી. કમળા દેવી ત્યાં યોગાસનમાં બેસી પુલ ચંદનથી એકાગ્ર ચિત્તે સ્વહસ્તે મૃતિકાના શિવલીંગ બનાવી પૂજા કરતી. તેથી જોનાર મનુષ્યને એમજ થાય કે આ કોઈ સાક્ષાત દેવીજ છે. એ ધ્યાનશીલા સ્ત્રીને કોઈ મનુષ્ય સમજી શકે નહીં. તે નિત્ય ઈશ્વર ભજનમાં કાળ ગાળવા લાગી. લક્ષ્મણસિંહ સત્ય પુરૂષ હતો તેણે જે ઉપકાર કર્યો, તે વિષે કમળા નિત્ય આલોચના કરતી કે આ જીવનમાં હું તેનું ઋણ ફેડી શકીશ નહીં, ઈશ્વર લક્ષ્મણને સદા સુખી રાખો ! એવી પ્રાર્થના કરતી. થોડા વખતમાં લક્ષ્મણસિંહ ક્ષેત્રનાથને તેડી આવ્યો. કમળા દેવી પુત્રની મુખાકૃતિ જોતાંજ વત્સવિયોગા ગાયત્રી પેઢે દોડતી બે હાથ પહોળા કરી લક્ષ્મણ અને ક્ષેત્રનાથના ગળામાં નાંખ્યા. બંનેના માથાં ઘેલીની પેઢે પ્રેમથી છાતીએ દાબી ચુંબન કર્યું. ક્ષેત્રનાથે કહ્યું;—“મા ! હું તમારો હમેશાંનો અપરાધી, કૃતદ્વી છોકરો છું.” આટલું બોલી મૂર્છિત થઇને માતાને ચરણે પડ્યો. કમળાનો પણ કંઠ પ્રેમાતુર હૃદય ઉછળી બંધ થઇ ગયો. ફક્ત, “બેટા !” એટલુંજ બોલી શકાયું. થોડી વારે શાંત થઇ સૌ આનંદી થતાં બેઠાં. બાકીના દીવસો સુખમાં ગાળવા લાગ્યાં. અહો ! કમળાદેવીને કેટલી બધી વિપત્તિ પડી ? તેણે કેવી હીંમતથી શી-જાનું રક્ષણ કર્યું ? લક્ષ્મણસિંહે પોતાનો સત્ધર્મ કેવો બજાવ્યો ? આવાં પવિત્ર મનનાં સ્ત્રીપુરૂષને ધન્ય છે. !! આવી પરમ સાધ્વી સ્ત્રીઓ પોતાના જીવનના પવિત્ર દૃષ્ટાંતથી જગતનો ઉપકાર કરે છે. તેવો ઉપકાર અર્થ, સંપત્તિ, ઐશ્વર્ય કે બીજી કોઈ રીતથી પણ થતો નથી. આવી સ્ત્રીઓનાં મરણ પછી પણ તેઓના દ્વારા જગત્ ઉપકૃત થાય છે. જનકની પુત્રી વૈદેહી (સીતા.) યુગ યુગાંતર થયા સંસાર છોડીને ગઇ છે, પરંતુ આજ પણ તેનું સદ્દૃષ્ટાંત સ્ત્રીઓને સન્માર્ગે ચલાવે છે. આવી પરમપવિત્ર સુચરિત્રવાન સાધ્વી સ્ત્રીઓ ખરેખર જગત્ના કલ્યાણ માટેજ અવતરે છે એમ કહીએ તો કંઈ ખોટું નથી !!!

મરીચી.

સિક્કિમ દેશની હદના શાંતિરક્ષક સેનાનો ઉપરી યશ લાલસિંહ હતો. તેનો જન્મ લેખયા વંશમાં થયો હતો. એ જાતિ સૌન્દર્યને માટે પ્રખ્યાત છે. તેઓ સ્વભાવે માયાળુ અને નમ્ર હોય છે. તેઓનું હૃદય પ્રેમથી પરિ-

પૂર્ણ અને મન સદા પ્રવૃત્ત હોય છે. તેઓના જીવનનું શ્રેષ્ઠ મહત્વ એ છે કે તેઓ પરસ્પર કજીઓ કંકાશ નહીં કરતાં પ્રીતિથી રહે છે. તેમજ પોરાક વિના ભક્ષે મરી નાય પણ પોતાની સ્વતંત્રતા કદી વેચતા નથી. આવા ઉત્તમ ગુણવાળા વંશમાં મરીચીનો જન્મ થયો હતો. તે ઘણીજ ખૂબસુરત હતી. તેની ઉંમર ૨૦ વર્ષની હતી. તે માયાળુ અને પવિત્ર મનની હતી. પાપથી અસ્પર્શ બુદ્ધ દેવના મંદિરમાં દેવસેવામાં તે લાગેલી રહેતી. તેના પિતા યશલાલસિંહે તેને બાલકાળથી ઉત્તમ શિક્ષણ આપ્યું હતું. તે તેના સ્વભાવની સ્વાભાવિક સુંદર ગતિને હરકત કરતો નહીં. તેણે પોતાની ઇચ્છાથી મંદિરની કુમારી શ્રેણીમાં કન્યાને લગાડી હતી. લામા હિંદુધર્મ શાસ્ત્ર એક સન્યાસી પંડિત પાસે શીખતો હતો. તે પાસેથી મરીચી પણ સંસ્કૃત અને હિંદી ભાષા શીખી હતી. પર્વતપાલિતા, વનલતા મરીચીને તેનો પિતા ઘણું ચાહતો હતો. કદી પણ તેના વિચારથી વિરૂદ્ધ થતો નહીં. તેને પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો કે મારી પુત્રી કદી પણ ખરાબ કામ કરે કે આચરે અગર તેવો વિચાર પણ કરે એવી નથી. એ માટે તેણે ઘણીવાર ખાતરી કરી જોઈ હતી. એ દેશમાં એવો આચાર વ્યવહાર છે કે;—“કન્યા યોગ્ય ઉમરની થાય, એટલે પોતાની ઈચ્છા પ્રમાણે ચાલવાને તે મુખ્ય ભાર છે. તેમજ માયાપ હાથ ધાલતાં નથી, પણ તે ઈચ્છા નીતિના નિયમને અનુસરતી હોવી જોઈએ.” મરીચીનું હૃદય પ્રેમથી પૂર્ણ અને સરળ હતું. આ અળખા જાતિ પર્વતપર રહેનારી પ્રપંચથી દૂર હતી. તે પોતાનું શીળ રક્ષણ કરવામાં ઘણી હુશિયાર હતી. એ લોકો જીલમ કદી સહન કરી શકતાં નથી. એ દેશનો એવો ધર્મ છે કે લોકો અન્નાહારથી મરશે, પણ સ્વતંત્રતા કદી વેચશે નહીં. તેઓ જીલમગારની છાતીમાં છૂરી ભોંકવામાં સંક્રાંચિત થતા નથી. મરીચીએ પોતાના પ્રત્યે પાપ બુદ્ધિ કરનાર પાંચ પાપી રિપુઓનાં પેટ ચીરી નાંખ્યાં હતાં. તે દેશની વિચાહિત સ્ત્રીઓની પાસે આવી છૂરી રહેતી નથી; પણ જરૂર જણાય તો રાખવાનો સર્વને હક્ક છે, પરંતુ મંદિરમાં રહેનારી કુમારીઓની પાસે તો પોતાના શીળ રક્ષણ માટે એક એક છૂરી અંગોગમાં રાખે છે. એક દિવસે મરીચી તેની જેન સાથે ફરવા ગઈ હતી. ફરી ઘેર આવી તો એક સાહેબ તેની ઓસરીમાં ફરતો હતો. તેની જેન તો થાકી ગઈ હતી. તેથી ઘરમાં ચાલી ગઈ, પણ મરીચીને સાહેબે બોલાવી કે તે નિર્ભયતાથી તેની પાસે ગઈ. તેથી સાહેબ ઘણો ખુશ થયો. મરીચીએ એને મંદિર લૂટવાની પુ-

હુંસાં એકવાર જોયો હતો. તે કહેવા લાગ્યો;—“અમે દેશના રાજા થઈશું તું મારી જોડે ચાલ. તમને ઘણું સુખ આપીશું.” વગેરે કહી ભોળવવા તથા ભય બતાવવા લાગ્યો. લાલચ પણ ઘણી બતાવી સારે મરીચીએ કંઈ જવાબ આપ્યો નહીં. એટલે તેની પાસે આવવા લાગ્યો. તેથી મરીચી દૂર ખસી ગઈ. પણ સાહેબે એકદમ જઈ પકડી લીધી. મરીચી બળ કરી તેને હાથ છોડાવી નાંખી બીજી તરફ જતી રહી. વળી તે પામર તેની પાછળ ગયો, સારે મરીચીએ ક્રોધ કરી કહ્યું;—સાવધાન ! મારા શરીરપર હાથ લગાડીશ તો હમણાં તને તેનું ફળ ચખાડીશ ! સાહેબ ઉન્મત્તની પેઠે બોલ્યો; સુંદરી ! તું હમણાં મદદ વગરની છે ! તારો હાલ કોણ બચાવ કરશે ? આટલું કહી મરીચીને પકડી. તેણે ઘણું બળ કર્યું, પણ તેના હાથમાંથી છૂટી શકી નહીં. છેલ્લી વારે તેણે પોતાના શીળરક્ષણ માટે જોઈ રી અંબોડામાં સંતાડી હતી, તે યુક્તિસર કાઢી તે ન જાણે તેમ તેની છાતીમાં ભેંકી દીધી. તેથી તે નરાધમ પામર મોટો અવાજ કરી તરત ભોંયપર પડી ગયો એટલે તે નિર્ભય થઈ ઘરમાં ચાલી ગઈ. આહા ! ધન્ય છે વીરકન્યા તને કે તેં બહાદૂરીથી શીળ રક્ષણ કર્યું. !!

ખરેખર ! “સ્ત્રીઓના સતીત્વના જેવી પરમ આદરની વસ્તુ કોઈ પણ પ્રથમાં જોવામાં આવતી નથી. જેઓ પોતાનું સતીત્વ જાળવે છે, તેઓનેજ સ્વર્ગ મળે છે.” આવા કારણ માટે પ્રાણ નાશ કરવો એ અન્યાય કે પાપ નથી. એવું અનેક ધર્મનાં શાસ્ત્રોમાં કહેલું છે. આજ સુધી ઘણી સતી સ્ત્રીઓએ એ પ્રમાણે પોતાનું સતીત્વ રાખવા કર્યું છે. માટે મરીચીએ શીળ રક્ષણાર્થે જે કર્યું તે ઘણુંજ ઉત્તમ કર્યું. એ માટે તેને ધન્ય છે ! આ બનાવ બન્યા પછી બીજે દિવસે અંગ્રેજ લોકોએ સિક્કિમ તાબે કરવાને અનેક જાનભેદ રચવા માંડ્યા. ત્યાંનું મંદિર લૂટ્યું. તેનું વેર લેવાને ઘણી સ્ત્રીઓ હથિઆરબંધ થઈને ગઈ. તે સાથે મરીચી પણ ગઈ હતી. અંગ્રેજ સેનાપતિ ઘોડેસ્વાર થઈને લગાઈના મેદાનમાં ગયો. ત્યાં તેણે પોતાના લસ્કરના ઘણા સિપાઈઓનાં મડદાં પડેલાં દીઠાં. આગળ ચાલ્યો તો તેથી વધારે જોવામાં આવ્યાં. આ જોઈ આશ્ચર્ય પામ્યો ને ઘોડો ચલાવ્યો, પણ તેનો પગ લપસી જવાથી પોતે નીચે ટૂંટી પડ્યો. થોડીવારે તેના પગમાં સણસણાટ કરતું કે તીર વાગ્યું. તે પોતાની તરવારપર નિર્ભય થઈ ઉભો રહ્યો. ચારે બાજુએ જોયું તો એક યુવતિ લગાઈના પોપાકમાં પોતાની પાછળ દોડી આવતી જોઈ. તેના એક હાથમાં ધનુષ અને

ખીન્ન હાથમાં એક કટાર હતી. આવી રીતે તેને આવતી જોઇ ધણું આશ્ચર્ય પામ્યો. હાથમાંની તરવાર છોડી છેટે નાંખી બોલ્યો;—“વીરકન્યા ! જનમી થયેલા સિપાઈ ઉપર હવે હથિયાર ઉગામશો નહીં ! આ જુઓ મેં હથિયાર છોડી દીધાં છે.” યુવતિ બોલી;—“તે દહાડાની વાત યાદ કર પાખંડ ! તેં તે દહાડે શા અપરાધથી મંદિરના ધર્મ યાચકો ઉપર જુલમ ગુમર્યો હતો ? એવું કહેતાં તો તે રમણી પાસે આવી પહોંચી. તેથી સેનાપતિ આત્મ સમર્પણ કરી બોલ્યો;—વીરદુહિતા ! અમે નારકી છીએ આજે કૃપા કરી બચાવો ! હવે કદી આવું ખરાબ કર્મ કરીશું નહીં. યુવતી બોલી;—દુર્વૃત્ત મારી નાંખનારા જનાવરને જળમાં નાંખીને કોણે છોડ્યા છે ? જેરી ભૂજંગને પગ નીચે દબાવ્યા પછી કોણુ તેને છોડે છે ? પાખંડ ! આ કટારીથી આજ તારી છાતી ચીરી નાંખું છું ! સેનાપતિએ કહ્યું;—છાતી ચીરવાને મુખત્યાર છે, પરંતુ એક ભિક્ષા માગું છું. યુવતી બોલી;—શું છે ! સેંકડો અપરાધ વિસારી દઇને પાળીશ. સેનાપતિએ કહ્યું;—આજની લડાઈ કોણે કરી ? તમે કોનાં પુત્રી છો ? તમારું નામ શું છે ? યુવતીએ કહ્યું;—મંદિરવાસીની સ્ત્રીઓના હાથથી ધણું લશ્કર માર્યું ગયું છે. હું યશલાલસિંહની પુત્રી છું. મારું નામ મરીચી છે. સેનાપતિએ કહ્યું; હવે તમારી મરજી હોય તેમ કરો. તમે મુખત્યાર છો. આ સાંભળી મરીચીના હૃદયમાં દયા આવી. હાથમાંની કટાર ભોંયપર નાંખી બોલી;—જાઓ સાહેબ ! તમને મારી બધું છું. આ પ્રદેશમાં કદી પણ આવશો નહીં. એમ કહી સેનાપતિની તરવાર જે દૂર પડી હતી તે ઉપાડી લઈ મંદિરમાં આવી સૈને મળી. આ જોઇ સૈા ખુશી થયાં.

સુમતિ.

એ કાશી પાસે કનકપૂરમાં રહેનાર વિદૂરમતિ નામે ગૃહસ્થની પતિવ્રતા સ્ત્રી હતી. એક વખતે શિવદત્ત નામે વિદ્વાન તપસ્વી બ્રાહ્મણ એક વૃક્ષ નીચે બેઠો. વૃક્ષપર બેઠેલી બગલીએ ચરક નાખી તે આ તપસ્વીપર પડી તેથી તેણે ક્રોધથી શાપ આપ્યો કે બગલી નીચે પડી મરી ગઇ. તેનો પસ્તાવો કરતો આ પતિવ્રતાને સાં ભિક્ષા માગવા આવ્યો. પતિવ્રતાએ ઉભા રહો ભિક્ષા આપું, એમ કહી ઘરમાં ગઈ, સાં તેનો પ્રાણનાથ ભોજન માટે આવ્યો. તેથી તેને ભોજન વગેરે આપી રમ્મ લઈ તપસ્વીને ભિક્ષા

આપવા આવી. તપસ્વિએ ક્રોધથી કહ્યું;—મને ઉમા રહે એમ કહી આ-
ટલી વાર લગાડવાનું કારણ શું? સુમતિએ કહ્યું;—મહારાજ અપરાધ
ક્ષમા કરો! મારા પરમ દૈવત સ્વામી ભોજન કરવા આવ્યા હતા તેની
સેવામાં રોકાઈ તેથી વાર લાગી. તપસ્વિએ કહ્યું;—અરે! તેં બ્રાહ્મણ ક-
રતાં તારા પતિને અધિક ગણ્યો! તું બ્રાહ્મણનું અપમાન કરે છે! ઇંદ્ર
પણ બ્રાહ્મણને નમે છે, તો મનુષ્ય નમે એમાં શું? તેં વૃદ્ધ પાસેથી બ્રા-
હ્મણનો મહિમા સાંભળ્યો નથી. તેઓ ક્રોધથી પૃથ્વીને પણ બાળી ભસ્મ
કરે છે! સુમતિએ નમ્રતાથી કહ્યું;—તપસ્વિ ક્રોધ ન કરો. હું ક્રોધનો
તિરસ્કાર થાય એમ કરતી નથી. મને પતિની સેવા સિવાય બીજો ક્રોધ
ધર્મ રચતો નથી. તેની હું એક ચિત્તથી સેવા કરું છું. તપસ્વિ! પદ્મ સે-
વાનું ફળ એવું છે કે, તમે ક્રોધથી બગલીને શાપ આપ્યો, તેથી તમે પ-
શ્ચાતાપ કરો છો. તે મેં અહીં બેઠાં જાણ્યું. ક્રોધ એ મનુષ્યનો મોટો શત્રુ
છે. જેણે ક્રોધ અને મોહનો ત્યાગ કર્યો હોય, સત્ય, સંતોષ, છતોદ્રિય પવિ-
ત્રતા, સમાનતા, સરળતા, દયા, ધર્મ, ક્ષમા, દાન, અને પરોપકાર વગેરે
ગુણો જેની અંદર હોય તેને દેવો બ્રાહ્મણ કહે છે. તમે પણ વેદને જાણુ-
નાર ને પવિત્ર છો, પણ તત્વથી ધર્મને જાણતા નથી એમ મને લાગે છે.
મહારાજ! તમે ધર્મ ન જાણતા હો તો મિથિલાપૂરીના રાજ્ય માતાપિતા-
ની સેવા કરનાર, સત્યવાદી, ધર્મી, અને છતોદ્રિય છે, તેમને જઈને પૂછો.
તે તમને સર્વ ધર્મ કહેશે. મારાથી કંઈ અયોગ્ય કહેવાયું હોય તો ક્ષમા
કરશો. કારણ—જે ધર્મ જાણે છે, તે સ્ત્રીઓને ન હજારો ક્ષમા કરે છે. ત-
પસ્વિએ કહ્યું;—સતી! હું તારા પતિવ્રતથી ઘણો ખુશી થયો છું તેં મારા
કલ્યાણનું જ કહ્યું છે. “ તારું કલ્યાણ થાયો. ” એમ કહી રજ લઈ, સતી-
ના સતીત્વનાં વખાણ કરતો તપોવનમાં પોતાને આશ્રમે ગયો.

પ્રભાવતી.

આ હરિપૂરના રાજા કનકસેનની સ્ત્રી હતી. તે પતિવ્રતાના ધર્મ પ્ર-
માણે ચાલતી હતી. તેને મહાદેવની પૂજનું ઈષ્ટ હતું. તેથી નિત્ય વહેલી
ઉઠી પતિની રજ લઈ પૂજા કરવાને જતી. દેવળ પાસે પુષ્પનાં વૃક્ષ હતાં
તેમાંથી સ્વહસ્તે પુષ્પ ચૂંટી ચડાવવાં એવો તેનો નિત્ય નિયમ હતો. રાજાને
એક વખત વિચાર થયો કે આ વહેલી ઉઠી પૂજાને બદલે જાય છે. માટે

તેની પરીક્ષા લેવી. એમ વિચારી બીજે રોજ તે બાણી ન શકે તેવો વેશ બદલી પુષ્પનાં વૃક્ષો આડો એક પલંગપર બેઠો. પ્રભાવતી નિયમસર પુષ્પ લેવા આવી. છૂપાએલા રાજ્યએ તે ઝોળખી ન શકે તેવી યુક્તિથી કહ્યું;—અરે પુષ્પ વીણનારી સ્ત્રી! આવ પલંગપર મારી પાસે વગેરે કહ્યું. આ સાંભળતાંજ રાણીએ ક્રોધથી કહ્યું;—“અરે! દુષ્ટ તારૂં સત્યાનાથ જાય! બજો તારો પલંગ! મારે તો ચંદ્ર સૂર્ય સરખો પતિ છે.” આટલું બોલી પૂજા કરવા ચાલી ગઈ. રાજ્ય વિચાર કરતો ઘેર આવી સુષ્પ ગયો. પ્રભાવતી પૂજા પાઠ કરી ઘેર આવી, પ્રાણપતિને સર્વ વાત કરી. રાજ્ય ગુસ્સે નહીં થતાં હસવા લાગ્યો. સતીએ કહ્યું;—મહારાજ! એ દુષ્ટને શિક્ષા ન કરતાં ઉલટા કેમ હસો છો? જે કારણ હોય તે કહો! રાજ્યએ તેને આલિંગન કરી કહ્યું;—સતી! મેંજ તારૂં પતિવ્રત જોવા માટે ઢોંગ કર્યો હતો. સતી આ સાંભળી “તારૂં સત્યાનાથ જાય” એ શબ્દ માટે ધણો પરતાવો કરી કહ્યું;—પ્રભુ! મેં આજ સુધી પતિની આજ્ઞા ભંગ કરી નથી. કદી મૂખમાંથી કદુ વચન કહ્યું નથી. છતાં આજ અબળતુતાં મારાથી જે બોલાઈ ગયું છે, એ મારો અપરાધ ક્ષમા કરશો. વગેરે કહી રૂદન કરવા લાગી. રાજ્યએ શાન્ત પાડી કહ્યું, તું શા માટે શોક કરે છે? મને એ વચનથી તારા પતિવ્રતની પરીક્ષા થઈ. તેથી મને ધણોજ આનંદ થાય છે. પ્રિયા! પતિનું મન દુઃખવતું એ સાધવી સ્ત્રીને યોગ્ય નથી, પરંતુ તારાથી એવું કંઈ બન્યું નથી. પતિનું મન પ્રસન્ન રહે એવું આચરણ રાખવું એ સાધવી સ્ત્રીનો ધર્મ છે. વગેરે કહી બંને આનંદથી દિવસ નિર્ગમન કરવા લાગ્યાં.

માલતી.

આકાશમાં જેમ તારાની અંદર ચંદ્રમા દીપી નીકળે છે; તેમ સ્ત્રી-ઓમાં સતી સ્ત્રી શોભી નીકળે છે. સતી માલતી પણ તેવીજ શિરોમણી હતી. પરદુઃખ બંજન ગંધર્વોના રાજ્ય ચિત્રરથને માલતી નામે સુંદર કુમારિકા હતી. તેનાપર માત પિતાનું પુત્ર કરતાં પણ અધિક હેત હતું. તે નીતિસૂત્રનાં મૂળતત્ત્વોને જાણનારી, વ્યવહારિક કામમાં કુશળ, વિદ્યાકળામાં પ્રવિણ અને સદ્ગુણના સાગર જેવી હતી. તેને તેના પિતાએ ઉપનિર્ણય નામના એક ઉત્તમ ગંધર્વ સાથે પરણાવી. પૂજન, અર્ચન, બોજન, સ્તુતિ

વગેરે પતિવ્રતાના પવિત્ર આચરણોથી માલતી પતિને પ્રસન્ન રાખી અનેક અપ્રતિમ સુખો ભોગવવા લાગી. એકાદ ચિત્તે પતિમાં પ્રીતિ રાખી સેવા કરવાથી માલતી ગુણ પ્રભાવે સર્વ લોકોમાં પ્રશંસાને પામી પ્રખ્યાતિ પ્રસરી રહી. એક વખતે બ્રહ્મલોકમાં મોટો ઉત્સવ થયો. તે પ્રસંગે સર્વ દેવો, દેવકન્યાઓ વગેરે ગયાં, ત્યાં ઉપજઈણુ પણ ગયો હતો. સભા સમક્ષ ઉર્વશી, મૈના, મોહિની અને રંભા વગેરે અપ્સરાઓ ગાન, તાન અને નૃત્ય કરતી હતી. તેમાં રંભાનું રૂપ, લાવણ્યતા અને નૃત્ય ચિત્તાકર્ષક જોઈ ઉપજઈણુ મોહ પામ્યો. તે આ વખતે પોતાનો મનોભાવ ઢાંકી શક્યો નહીં. આ વાત બ્રહ્માએ જાણી તેને શાપ આપ્યો કે;—“ઓ ! વિવેકહિન ગંધર્વ ! તેં લજ્જા તથા સભાનું અપમાન થાય એવું કર્યું. માટે જ મૃત્યુને પામ.” આવા શાપથી તે ચૈતન્ય વગરનો થઈ પૃથ્વીપર પડ્યો.

માલતી પતિમરણના ખબર જાણી આવી ઘણી વિવહળ થઈ ગઈ. પતિના દેહને આલિંગન કરી ગજો વળગી વિલાપના કરવા લાગી. અરે ! આ અણુચિંતથી આદ્ય ક્યાંથી આવી પડી ! અરે ! માંડે શિર છત્ર ક્યાં ગુમ થઈ ગયું ! અરે ! નાથ દીનદાસીપર કૃપા કરી ઉઠો ! મને ધૈર્ય આપો. અરે ! પતિ વગર માત, તાત અને બ્રાતનો સમાગમ પણ સુખદાયક થતો નથી. હે કાંત ! હે કાંત ! હું તમને હજારવાર પ્રણામ કરું છું કે મને એકવાર તમારી શીતળ વાણી સંભળાવો ! ઓ દીન બંધુ પ્રભુ ! ભૂમિના ભાર ઉતારનાર ! આપની દીન કિંકરીપર કરૂણા કરી દુઃખ દરિયામાં ડુબતી ઉગારો. અરે ! મારે બીજાં કોઈ વરદાન કે સુખો જોઈતાં નથી. હું એક મારા પતિના પ્રાણનીજ ભિક્ષા માગું છું તે આપો. વગેરે રીતે પ્રાર્થના કરી, પણ મંગળમય પ્રભુને દયા ન આવી, ત્યારે તેના સતીત્વનું તેજ જળકા નીકળ્યું. ક્રોધાવેશમાં તેની આંખોમાંથી અગ્નિજ્વાળા નીકળવા લાગી. શાપ આપીને પતિ સાથે જળી મરવા તૈયાર થઈ, ત્યારે દેવોએ દયા કરી; કેમકે સતીના શાપથી રામ સીતાને વિયોગ થયો, ચંદ્રમા રોગિ થયો, કૌરવો અને રાવણના કુળનો નાશ થયો. માટે સતી શાપથી સાંડે ફળ થશે નહીં, એમ વિચારી ત્રિગુણાત્મક પ્રભુએ પ્રગટ થઈ ઉપજઈણુને સજીવન કર્યો. સતીનાં ઘણાં વખાણ કરી પુષ્પટૃષ્ટિ કરી આશીર્વાદ આપ્યો. સતી માલતી પોતાના સતીત્વ પ્રભાવથી પતિના જીવિતને મેળવી આનંદથી પતિ સાથે ઘેર ગઈ, એ રીતે તેણે પોતાનું સતીત્વ જતાવી આપ્યું છે.

પદ્મા.

અર્નણુ રાગને પદ્મા કરીને એક ગુણવંતી કુંવરી હતી. તેની પિ-
પ્પલાદ નામે વૃદ્ધ મુનિએ માગણી કરી. રાગને વિચાર્યું કે આ વૃદ્ધને
મારી પુત્રી કેમ આપી શકાય? પણ તેના શાપના ભયથી તે સાથે પર-
ણાવી. પદ્મા પરણી પતિ સંગાતે વનમાં ચાલી નીકળી ત્યાં નિલનિયમે
પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે પ્રેમે કરી પતિની સેવા કરવા લાગી. એમ કરતાં
ધણા દિવસ ગયા. પછી એક સમયે ધર્મરાગને વિચાર્યું કે આ વૃદ્ધ પ-
તિને પામી છે, તો તેની તે વિષે કેવી ખુદ્દિ છે, તે મારે જોવું જોઈએ.
એમ વિચારી જ્યારે પદ્મા ગંગા તીરે સ્નાન કરવા ગઈ, ત્યારે તેના શી-
લની પરીક્ષા લેવા ધર્મરૂપ સુંદર યુવાન રાગને વેશ ધારણ કરી રસ્તામાં
આગ ઉભા રહ્યા. સતીને બોલાવી કહ્યું; કે તારું જીવન વૃથા છે; કારણ કે
તારો પતિ વૃદ્ધાવસ્થાથી ચાલી શકતો નથી; તેનું શરીર શિથિલ થઈ ગયું
છે. માટે તું તેને મેલીને મારી સાથે ચાલ. સંસારનું સુખ ભોગવ. હું ત-
ને અનેક પ્રકારેનો વૈભવ ભોગવાવીશ. તું નકાળી અવસ્થા શા માટે ખુ-
એ છે? તેનાં આ વચન સાંભળી સતી ક્રોધ કરી બોલી—અરે! હુણ
દુરાચારી તું કોણ છે? અરે! મૂર્ખ ગમાર અહીંથી દૂર જા. તારું મૂળ
જોવાથી પણ મને પ્રાયશ્ચિત પડે છે. એમ કહી પદ્મા ચાલી નીકળી. તો-
પણ તેણે રસ્તો છોડ્યો નહીં ત્યારે સતીએ ક્રોધથી કહ્યું;—અરે! તું શા
માટે હુણી થાય છે! રસ્તો છોડી દૂર જા. નહીં તો મારા વ્રત પ્રભાવથી
તને બાળી ભસ્મ કરીશ. આ પ્રેમાણે કહ્યા છતાં પાસે આવવા લાગ્યા.
તેથી સતીએ ક્રોધથી શાપ આપ્યો કે,—“હુણ્દિના હુણ તું આ કાણે મ-
રણ પામ.” આથી ધર્મ તરત નાશ પામ્યો. તેથી સર્વ લોકો કંપી ગયા.
દેવોએ આવી સતીનું પૂજન કરી કહ્યું કે—એ તો ધર્મરાગ હતા. તે ત-
મારી પરીક્ષા લેવા આવ્યા હતા વગેરે કહી સતીને શાંત પાડી. ધર્મને જી-
વાડવાની વાત કરી; ત્યારે સતીએ વિચાર્યું કે ધર્મનો નાશ થવાથી દુનિ-
આને મોટું નુકશાન છે. માટે વચન રહે ને ધર્મ પણ નાશ ન પામે એ-
વો રસ્તો શોધી કહ્યું કે;—“સત્યુગમાં ધર્મ ચાર પાયે રહેશે—પૂરો. ત્રે-
તામાં ત્રણ પાયે—પોણે ભાગે. દ્વાપરમાં બે પાયે—અર્ધો. અને કળીયુગમાં
એક પાયે—પા ભાગે રહેશે. તે પછી નાશ પામશે. આવી રીતે શાપને
બાળી પોતાનું વચન રાખ્યું. તેથી ધર્મ જીવતો થયો. ધર્મ સતીને કહ્યું

કે;—“હું તારૂં વ્રત જોઈ પ્રસન્ન થયો છું. તેથી વરદાન આપું છું કે તારાં સધળાં કાર્યો સિદ્ધ થશે. તારો પતિ સુંદર યુવાવસ્થા પામશે; તને દશ પુત્રો થશે; દેવોની સર્વ રિદ્ધિસિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે. અને મારા આશીર્વાદથી તને કોઈ વિદ્ધ કરી શકશે નહીં.” આતું વરદાન આપી ચાલતા થયા અને સતી પોતાને આશ્રમે આવી. સતીને ધર્મરાજના કહેવા પ્રમાણે સર્વ પ્રાપ્ત થયું તેથી અનેક પ્રકારનાં સુખો ભોગવી પતિ સંગાતે સદ્ગતિને પામી.

મરિયમ (ઈ. લા.)

આ કુમારિનો વિવાહ યુસફ નામના એક પુરૂષ સાથે કર્યો હતો. તેને પ્રભુના એક દૂતે આવીને કહ્યું કે, ઓ કૃપા પામેલી ! તું સુખી રહે પ્રભુ તારી સાથે છે. તેથી સ્ત્રીઓમાં તું ધન્ય છે ! મરિયમ પ્રભુના દૂતને જોઈને તથા તેની વાત સાંભળીને ઘણી ગભરાઈને વિચાર કરવા લાગી કે એ કેમ ! ક્ષેમકુશળ વાત હશે ! ફરી દૂતે તેને કહ્યું;—ઓ મરિયમ ! તું ભય પામીશ માં, કેમકે તારાપર પ્રભુની કૃપા થઈ છે. તારા પેટમાં જે ગર્ભ છે તે પવિત્ર આત્માથી છે. તું જે પુત્ર જાણે તેનું નામ ઇસુ પાડજે. તે મોટો થશે, ત્યારે તે પ્રભુનો પુત્ર ગણાશે. પ્રભુ તેને, તેના પિતા-ઓનું રાજ્ય આપશે. તે રાજ્ય સર્વ કાળ રહેશે. મરિયમે કહ્યું, એ શી રીતે થશે ? દૂતે કહ્યું, પરાત્પર પોતાનું પરાક્રમ તારાપર આજ્ઞાદન કરશે; માટે તારા પેટે પવિત્ર આત્માથી જે જન્મશે તે દેવનો પુત્ર કહેવાશે. મરિયમે કહ્યું કે; હું પ્રભુની દાસી છું તો ભણે તમારા કહેવા પ્રમાણે થાઓ. આ સાંભળી દૂત ચાલ્યો ગયો. મરિયમનો પતિ ન્યાયી હતો. તેણે પોતાની સ્ત્રીને દૂર રાખવાનો વિચાર ધાર્યો, ત્યારે ફરી દૂતે આવી તેને સ્વપ્નામાં દર્શન આપી કહ્યું;—“ ઓ યુસફ ! તારી સ્ત્રી મરિયમને અંગીકાર કરવામાં ખીશ માં, અને તેને દુઃખ દઈશ માં. કારણ તેના પેટમાં જે ગર્ભ છે તે પવિત્ર આત્માથી છે. તે જે પુત્ર જાણશે, તેનું નામ ઇસુ પાડજે ” પછી યુસફ ઉંઘમાંથી ઉઠીને દૂતે જે આજ્ઞા આપી હતી તે પ્રમાણે મરિયમને અંગીકાર કરી પાલણ કર્યું. મરિયમ યુદ્ધ શહેરમાં જાળીયાને ઘેર ગઈ. તેની સ્ત્રી એલીસાબેથે મરિયમને કુશળ ખબર પૂછ્યા. તેમાં માલમ પડ્યું કે તેને પેટે પવિત્ર આત્મા જન્મ લેશે. એ સાંભળી ખુશી થઈ મોટે સાદે બોલી કે;—“ સ્ત્રીઓમાં તું ધન્ય છે !

અને તારા પેટના ફળને ધન્ય છે ! મારા પ્રભુની મા મરિયમ ! તું મારી પાસે આવ. તેથી મરિયમ તે પાસે ગઇ કે એલીસાખત ખુશીથી મળી. ” મરિયમે કહ્યું, મારો જીવ પ્રભુનો મહિમા ગાયા કરે છે. મારા ત્રાતા દેવથી મારો આત્મા હરખાય છે. તેણે પોતાની દાસીના દીનપણાપર દયા કરી છે. હવેથી મારા કુળમાં મને ધન્ય કહેશે. પરાક્રમીએ મારા સાર મોટાં કામ કર્યાં છે, તેનું નામ પવિત્ર છે; તેનો જે ભય રાખે છે તેઓપર દયા કરે છે. અભિમાનીઓને તેઓના હૃદયની કલ્પનામાં વેરી નાંખ્યા. તેણે પરાક્રમીઓને રાજ્યાસનપરથી ઉઠાડી નાંખી દીનજનોને દયાપર દયા કરી ઉંચી પદ-વીએ અગવ્યા. શ્રીમતોને ખાલી કરી કંગાળોને સારી વસ્તુઓથી તૃપ્ત કર્યા.

મરિયમ એલીસાખત સાથે ત્રણ મહિના રહી પછી બેથેલહેમ આવી, ત્યાં તેને પેટ તા. ૨૫ મી ડીસેમ્બરે ઇસુનો જન્મ થયો. ઇસુનો જન્મ સાં-ભળી યાહુદીના રાજા “હીરોડે” તેને મારી નાંખવાનો ઉપાય કર્યો. તેથી મરિયમ ઇસુને લઇને પોતાના પતિ સાથે ઇજિપ્તમાં ગઈ. જ્યારે હીરોડે રાજા ગુજરી ગયો, ત્યારે તેઓ દેશમાં આવ્યાં. ઇસુ બાર વર્ષનો થયો, ત્યારે એક વખતે એક પર્વ પર જરૂરશાલેમ આવ્યાં; ત્યાં રહેવાનું હતું તેટલા રોજ રોકાઇ પોતાને ઘેર આવવા નીકળ્યાં. મરિયમે જાણ્યું કે ઇસુ સંગાતિઓ સાથે પાછળ આવ્યો આવે છે. એમ ધારી એક મજલ આવી સગાં અને ઝોળાખીતામાં તપાસ કરી તો તે મળ્યો નહીં. તેથી મરિયમ અને તેનો પતિ યુસફ પાછાં જરૂરશાલેમ આવ્યાં. જુઓ છે તો જ્યાં ઉપદેશ આપતા હતા, ત્યાં બેઠો હતો, અને પ્રશ્ન પૂછતો હતો ત્યાં મરિયમે જઇ કહ્યું; પુત્ર ! અમારી સાથે કેમ ન આવ્યો ! તારા માટે શોધ કરવામાં અમે ધણું દુઃખ ભોગવ્યું, ત્યારે તેણે કહ્યું;—મારો શોધ શા માટે કર્યો ! તમે જાણતા નથી કે મારા આવનું કામ મારે કરવું જોઈએ ! આ વચન તેનાં મા-બાપ સમજ્યાં નહીં. પછી તેને તેડી ગયાં. ત્યારથી તે તેની આજ્ઞામાં રહ્યો. મરિયમનો સ્ત્રી પુરૂષ પ્રત્યે એવો ઉપદેશ છે કે;—“સ્ત્રીઓ ! તમે જેમ પ્રભુને આધિન થાઓ, તેમજ તમારા પતિને આધિન રહો ! કેમકે પતિ એ સ્ત્રીનું શીર છે. પુરૂષો ! તમે તમારી સ્ત્રીપર પ્રેમ કરો ! તેઓની પાસે કડવા ન થાઓ. પતિએ જેમ પોતાના શરીરનું રક્ષણ કરવું, તેની પેટેજ પોતાની અર્ધાંગના સ્ત્રીનું રક્ષણ કરવું. જે પોતાની સ્ત્રીપર પ્રેમ કરે છે, તે પોતાનાપરજ પ્રેમ કરે છે. જેમ કોઈ માણસ પોતાના દેહનો દ્વેષ કદી ન કરતાં પોતાનું પાલણુ પોષણ કરે છે, તેમજ સ્ત્રી પુરૂષ પરસ્પરનું રક્ષણ

કરવું; ત્યારેજ તેઓ આ સંસારમાં સુખી થાય છે. સ્ત્રીઓએ પોતાના પતિની મર્યાદા રાખવી. છોકરાંઓ ! તમે તમારા માઆપને પ્રભુ તુલ્ય માનો ! તમારા માઆપને સન્માન આપો. તેથી તમારું કલ્યાણ થશે, તમારું આયુષ લાંબુ થશે. માઆપો ! તમારાં છોકરાંઓને ન ચીડવો, તેમને પ્રભુ ભજવાની શિક્ષા તથા બોધ આપી પાળો અને તેમને સદ્ રૂતે વાળો. તેઓને યોગ્ય કર્યાથી તમે તમારી ફરજ બજાવી ગણાશે.” આહા ! કેવો ઉપદેશ ! !

મરિચમ પોતાના પવિત્રાચરણથી ખિરતી લોકોમાં દેવી તુલ્ય પૂજ્ય છે, અને મનાય છે. વગેરે રીતે તે જગતમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ છે.

આમેના.

આમેના મદીનાના વતની અખંડુલાની પત્ની થાય. તે સ્વરૂપવાન, યુવાન, નમ્ર, વિવેકી અને પવિત્ર મનનાં હતાં. તેનો પતિપર પ્રેમ ધણો હતો. અખંડુલા ગાજ શહેરમાં વેપાર અર્થે ગયેલ ત્યાંથી ઘેર આવતાં માર્ગમાં માંદો પડવાથી પચીશ વર્ષની નાની વયમાંજ મરણ પામ્યો. આમેના પ્રાણુપતિના સ્વર્ગવાસથી શોક સાગરમાં ગરકાય થયાં. પતિ સ્ત્રીના દુનિયાને શૂન્ય જોઈ, પોતાના જીવનમાં આશા વગરનાં થયાં. તેથી કોઈવાર મૂંઝા આવતી, કોઈવાર શ્લેષમાં આવી વિલાપ સાથે કલ્યાંત કરતાં. શોક રૂપી અગ્નિથી તેમની ખૂબસુરતી જતી રહી હતી. શોકના ધનધોર અંધારાએ તેનાં સર્વ સુખ હરણ થયાં હતાં. તેનું મન સંસાર ઉપરથી ઉઠી ગયું. આ નાશવંત જગતમાંથી સદાયની વિદાયગિરી લેવાને તૈયાર થયાં; પરંતુ એટલામાં ઇશ્વર કૃપાથી તેને ઉદર એક પરમ સુંદર પુત્રનો જન્મ થવાથી અંધકારમાં પૂર્ણ ચંદ્રનો ઉદય થયો. શોકવાળા જીવતરમાં કંઈક સુખની રેખા પડી. તે પુત્રને તેડી કાળતુલા ગયાં, ત્યાં ખુદાશુકાના કરી તેનું નામ મહમદ પાડ્યું. આમેનાનું શરીર એટલું તો શોકથી દુર્બળ થઈ ગયું હતું કે પુત્રને ધવરાવી શકાય તેમ નહોતું. તેથી એક સ્ત્રીને ધવરાવવા રાખી. પોતાના પતિના ગુજરી ગયા પછી પોતાનું ગુજરાન ચલાવવાને તથા પુત્રનું લાલન પાલન કરી શકવાને અસમર્થ જણાયાથી, હલીમા નામની સ્ત્રી પાસે હજરત મહમદને રાખ્યા. હલીમા રેતાળ જમીનમાંના એક પાહાડની તળેટીમાં રહેતી હતી; ત્યાં તેને લગ્ન ગઈ. એ પાહાડની હવાથી હજરત મ-

હમદ હજી પુષ્ટ અને ૩૫ લાવણ્યતાવાળા થવા લાગ્યા. એ વર્ષ પછી તેણે ધાવવું છોડી દીધું. તેથી હલીમાએ મક્કા જઈ તેને આમેનાને સોંપ્યા. આમેના પુત્રનું મૂખ જોઈ ધણું પ્રસન્ન થયાં. ફરી પુત્રનું પાલન કરવાને હલીમાને કહેતાં તે તેડી ગઈ. જ્યારે મહમદ પૂર્ણ પાંચ વર્ષના થયા ત્યારે આવી સોંપી ગઈ. હવે એ તેમને જોઈ દિવસ કાઢવા લાગ્યાં.

કેટલેક દિવસે આમેના પુત્ર સાથે મદીનામાં આવી સ્વામીના ધરમાં રહ્યાં. ત્યાં રોજ પોતાના પતિની કબર પાસે બેસી, વિચાર સાગરમાં ગરકાવ થઈ આંસુથી કબરને ભીંજવતાં. હજરતમહમદ પોતાની માતાને રડતાં જોઈ વ્યાકુળ થિતે પોતાના નાના હાથ માતાને ગળે વિંટાળી પ્રેમથી પૂછતા કે;—“મા! તું દરરોજ આમ શા માટે રડે છે?” માતાએ ધણું દિવસ ઉત્તર આપ્યો નહિ, પણ એક દિવસે કહ્યું;—“તારા પિતાને માટે” હજરતમહમદે કહ્યું;—“પિતા, ક્યાં છે?” પુત્રે જન્મીને પિતાનું મૂખ જોયું નથી, છતાં તેના મોંમાં “પિતાજી” એવો શબ્દ સાંભળીને આમેના જરાપણ બોલી શક્યાં નહિ, પણ બંને હાથ ઝાંચા કરી આકાશ દેખાડ્યું; ત્યારે હજરતમહમદે જણ્યું કે પિતા સ્વર્ગમાં ગયા છે. આમેનાએ એક માસ રહી—મદીના છોડી મક્કામાં આવતાં માર્ગમાં આવોયા શહેરમાં સ્વર્ગવાસ કર્યો. મહમદ સાહેબને પ્રાણ કરતાં પણ પ્યારી માતા અકસ્માત એકલા મૂકીને જતાં રહ્યાં. તેથી હજરતમહમદ માતાની કબર કરીને સદા શોકથી રહેવા લાગ્યા. છ વર્ષના બાળક હજરતમહમદ સ્નેહમયી કરુણાળુ માતાને હરાવી ચારે તરફ શૂન્ય જોવા લાગ્યા. આ પ્રમાણે શોકમાં દિવસ કાઢતાં ઉમરલાયક થયે ઈશ્વરકૃપાથી પેગંબર તરીકે પ્રકાશી નીકળી મુસલમાની ધર્મ ચલાવ્યો. આ બધો આમેના જેવી માતાનોજ પ્રતાપ હતો.

સાવિત્રી.

ભરતખંડના બૃષણ૩૫ મંદ્ર નામે દેશમાં સર્વગુણસંપન્ન અશ્વપતિ નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો. તેને સંતતિ સુખ નહીં હોવાથી સાવિત્રી (ગાયત્રી) નું આરાધન કરવાથી તેની રાણી માલવીને ઉદર એક ૩૫સુંદર તેજસ્વી કન્યા જન્મી તેનું નામ સાવિત્રી પાડ્યું. તે ઉમર લાયક થવાથી તેનો વિવાહ કોઈ યોગ્ય પુરુષ સાથે કરવાના વિચારથી અશ્વપતિએ સા-

વિત્રીતે પતિ પસંદ કરવા પોતાના પ્રધાન સાથે સૈન્ય સહિત વિદેશ મોકલી. દેશોદ્દેશના રાજા અને રાજકુમારો જોતાં જોતાં જંગલમાં તપોવનની અંદર જ્યાં ઋષિ, મુનિઓનો આશ્રમ હતો ત્યાં આવ્યાં. સાવિત્રી ઋષિ, મુનિઓનાં દર્શન કરતી એક પર્યુકુટી પાસે આવી તેમાં નજર કરતાં માંહે એક વૃદ્ધ ડોસો, તેની વૃધ સ્ત્રી, અને એક કિશોરવયનો મુનિ વેષે પણ રાજ્ય ચિન્હોથી યુક્ત તેજસ્વી, પ્રરાઢમી, યુદ્ધિમાન, અને માતાપિતાની પરમભક્તિવાળો એક પુત્ર એ ત્રણ જોયાં. જોઈ આસપાસના મુનિઓને પૂછી તજવીજ કરતાં જણાવ્યું કે અવંતીનગરીના કુમારને રાજાને તેના કોઈ શત્રુઓએ પદબ્રહ્મ કરવાથી તે પોતાની રાણી શૈલ્યા તથા પુત્ર સત્યવાન સાથે અહીં આવી વસેલ છે. સાવિત્રી આ વાત જાણી ઘણી ખેદ પામી, પણ સત્યવાનમાં સ્વાભાવિકરૂપ સંપત્તિ જોઈ ઘણીજ ખુશ થઈ પોતા પામી. તેની આવી દુઃખદ સ્થિતિ જોઈ છતાં સત્યવાનને પોતાને લાયક વર સમજી મનથી પતિ માની લીધો. પ્રધાને આવી સ્થિતિવાળાને પતિ તરીકે પસંદ નહીં કરતાં, વિદેશમાં ફરી ખીજા કોઈ યોગ્ય પુરુષને પતિ તરીકે પસંદ કરવો એવું સાવિત્રીને જણાવ્યું, પણ તેણે પોતાનો કરેલો નિશ્ચય ફેરવવાની સાફ ના પાડી. તેપરથી પ્રધાન રાજધાનીમાં આવ્યો. સાવિત્રીને આવ્યાના ખબર સાંભળી સૌ ખુશી થયાં. પ્રધાને અશ્વપતિ રાજાને કહ્યું કે સાવિત્રીએ વિદેશમાં કોઈ રાજા કે રાજકુમારને પસંદ ન કરતાં પદબ્રહ્મ થયેલા રાજર્ષિના મુનિ વેષે રહેલા કુમારને પતિ તરીકે પસંદ કર્યો—સાવિત્રી સુકોમળ શરીરની છે. જેણે કદી રાજમંદિર બહાર પૃથ્વી-પર પગ મૂક્યો નથી; તે જંગલની કાંકરા, કાંટાવાળી જમીનપર શી રીતે ટાઢ, તડકો અને વરસાદ સહન કરી શકશે ? તે હજી બાળ યુદ્ધિની છે. ચક્રવર્તી રાજાની કુંવરી પરણીને તરતજ વનવાસ ભોગવે, એથી વધારે ખીજું દુઃખ કયું ? અમે તેને અટકાવી પણ નહીં માનવાથી અહીં આવ્યા છીએ, અમને એ વાત પસંદ નથી. હવે આપની મરજી હોય તેમ કરવા મુખત્યાર છે. તે રાજર્ષિના કુમારનું ચિત્ર ચિતરાવી લાવ્યા છીએ. અશ્વપતિ આ વાત સાંભળી દીલગીર થયો. ચિત્ર નિહાળી વિચારમાં ગરકાવ થયો. તેજ્જ્ઞામાં નારદમુનિ આવી ચઢ્યા. રાજાએ ઉભા થઈ સત્કાર કર્યો. કેટલીક વાતચિત ચાલતી હતી ત્યાં સાવિત્રી પણ આવી. મુનિએ તેને જોઈ રાજાને કહ્યું કે આ તારી પુત્રી સતી થશે, એવું તેનાં લક્ષણો ઉપરથી જણાય છે. તેનું સગપણ કોની સાથે કર્યું છે ?

અશ્વપતિએ મુનિનાં વચન સાંભળી કહ્યું, મહારાજ ! આપ બંને પ-
ધાર્યા. મારે આપની સલાહ પૂછવી છે; એમ કહી સાવિત્રીએ સત્યવાનને
પતિ તરીકે પસંદ કર્યાની વાત કરી બતાવી જણાવ્યું કે હું સાવિત્રીના
સ્વભાવને જાણું છું, તે ઘણું કરીને વિચાર કર્યા વગર કંઈ કરતી નથી;
અને વિચાર કર્યા પછી ગ્રહણ કરેલા કાર્યને છોડતી નથી. માટે તેણે સ-
ત્યવાન સાથે પરણવાનો નિશ્ચય ફેરવવામાં વનવાસનો તુચ્છ દોષ કહાડીશું
તો તેના મનમાં બિલકૂલ ઠસશે નહીં એવું હું માનું છું. તેથી તેનામાં બી-
જ દોષ ન હોય તો હું તે સાથે પરણાવતાં દીલગીર થાઉં તેમ નથી; કે-
મકે રાજ્ય તો મારી સત્તાથી પ્રાપ્ત કરાવી શકીશ. માટે તેનું શુભાશુભ
જે હોય તે કૃપા કરી જણાવો. નારદ બોલ્યા,—રાજા ! કુમાર શ્રી સત્ય-
વાનની સુંદર કાન્તિ, લાંબા બાહુ, શૂરવીરતા, ક્ષમા, ગંભીરતા, વગેરે તેમાં
ક્ષત્રિપણનાં સારાં ચિન્હો છે, પણ તેના આયુષ્યની મર્યાદા ઘણીજ ટુંકી
છે એટલે તે એક વર્ષમાં મૃત્યુ પામશે; તોપણ સાવિત્રીનો સંબંધ તે સા-
થે થયા વગર રહેશે નહીં. આમ બોલી મુનિ ચાલી નીકળ્યા.

આ સાંભળી રાજા તથા સભાસદોના પ્રદુક્ષિત ચેહેરા કરમાઈ ગયા.
રાણી માલવી તથા સાવિત્રી સભામંડપની બાજુના હોલમાં આ સાંભળતાં
હતાં તેઓ મૂર્છિત થયાં. સભા બરબારત થઈ. રાજા એકલો રહ્યો. તેણે
માલવી તથા સાવિત્રીને બોલાવી કહ્યું કે, પુત્રી ! સાવિત્રી ! તેં જે પતિ
પસંદ કર્યો છે, તેમાં મોટો દોષ છે; એ તેં સાંભળ્યું. એ દોષ કોઈ ઉપા-
યથી ટળી શકે એવો નથી. તેં સાહસ કર્યું છે, તેના સારા નરસા પરિ-
ણામની તને ખબર નથી. આ બધું હું જાણતાં છતાં તે વિવાહ શી રીતે
માન્ય થઈ શકે ? તું હવે તારે મનપસંદ બીજો વર શોધી લે. સાવિત્રીએ
જવાબ આપ્યો. પિતાજી ! બ્રહ્માનાં વચન મિથ્યા થતાં નથી, બોલ્યું વચન
પાછું ખેંચાતું નથી, દીધું દાન લેવાતું નથી, સત્યવાદી વચન પાળવા ચુ-
કતા નથી, સતી સત ચૂકતી નથી, હરીશ્વરે નીચ ઘેર વેચાતું કપુલ કર્યું,
પણ પોતાનું વચન દૃઢ નિશ્ચય કર્યા પછી ફેરવ્યું નહીં. તેથી મેં જે પતિ
પસંદ કર્યો છે, તે દીર્ઘાયુ હો, વા અલ્પાયુ હો, ગુણવાન હો, વા દુર્ગુણી-
હો, પણ હું મનવડે જેને વરી ચૂકી છું. તે બીજાને કદી નહીં વરું. હું તો
જે સાથે વરી તેજ મારો પતિ છે. મેં માફ મન સત્યવાનને અર્પણ કર્યું
છે. તે હવે અન્યાય થાયજ શી રીતે ? મારું ભવિષ્યમાં જે થવાનું હશે તે
થશે. તે માટે ચિંતા ન કરો.

અશ્વપતિ બોલ્યો—પુત્રી! એ કુમાર સર્વ રીતે યોગ્ય છે. પરંતુ તે-
 નું આયુષ્ય ઘણું ટુંકુ છે. એક વર્ષમાં તેનું મરણ થશે, ત્યારે તું પતિ
 વગરની થઈશ. પતિ એ નારીનું બૂધણુ છે, પતિ વગરની સ્ત્રીનું જીવન
 વૃથા છે. વિધવાપણાનાં સંકટો કેવાં દુઃખદ અને બયાનક છે, તેનો ખ્યાલ
 પતિ વગરની સ્ત્રી શિવાય ખીજાં કોઈના મનમાં ભાગ્યેજ આવતો હશે.
 પતિ વગરની સ્ત્રી પોતેજ એકલી દુઃખી થાય છે એમ નથી; પરંતુ તેણી-
 નાં માતૃ પિતાની નિંદગી પણ ધૂળ મળી જાય છે. માટે તારા જેવી
 ડાહી પુત્રીએ હક કરવી નહીં. તું મને રજા આપ એટલે હું દેશોદેશના
 રાજાઓને આમંત્રણ કરી સ્વયંવરની તૈયારી કરું, તેમાંથી તું મનપસંદ
 પતિને શોધીને વરજે, સાવિત્રી બોલી,—પિતાશ્રી! તમારી બાળાને ક્ષમા
 કરો. મારે માટે આપની ધણી કાળજી છે; એ માટે હું ધણી આભારી છું.
 મારે માટે ચિંતા રાખી ખીજે વર શોધવાની કંઠ જરૂર નથી. હું સત્ય-
 વાનને તન, મનથી વરી ચૂકી છું માટે એજ મારો પતિ છે. તે સિવાય
 ખીજા કોઈ સાથે વરવા હું ખુશી નથી. ભવિષ્યમાં મારે વિધવાપણાનું
 દુઃખ સરજ્યું હશે તો કોઈ મિથ્યા કરી શકનાર નથી. આ અનિત્ય સં-
 સારમાં કાંઈ નિત્ય નથી. જેણે જન્મ ધર્યો છે, તેનો નાશ એકવાર થવાનો
 છે. વહેલા મોડું મરણ પ્રાણી માત્રને છે. તે કોઈનું અટકાવ્યું અટકનાર
 નથી. શ્રી કૃષ્ણ જેવા સાક્ષાત્ ભગવાનના દેહને પણ કાળે છોડ્યા નથી,
 તો ખીજાં પ્રાણી શા વિશ્વાતમાં? મૃત્યુની ઉત્પત્તિ શરીરની ઉત્પત્તિ સાથે-
 જ છે. મૃત્યુ તો પ્રાણીની ખરી પ્રકૃતિજ છે. માટે તેથી શા માટે ડરવું?
 રાજા તથા રાણીએ જાણ્યું કે સાવિત્રી પોતાનો કરેલો દૃઢ નિશ્ચય કદી
 ફેરવે એવી નથી. તેથી સદા દૈવજ પ્રબળ છે એમ ધારી નારદજીનું
 છેવટનું વચન યાદ લાવી તેને સત્યવાન સાથે પરણાવવાનો નિશ્ચય કર્યો.
 વિવાહની સામગ્રી કરવા માંડી. રાજા, પ્રધાન, રાજગુરુ, રાણી માલવી
 વગેરે સ્ત્રીઓ સહિત સાવિત્રીને સાથે તેડી જઈ સત્યવાન સાથે વિધિસર
 પરણાવી. કેટલીક પહેરામણી આપી; પુત્રીને મળી રાજધાનીમાં આવ-
 વાની તૈયારી કરી. માલવીએ સાવિત્રીને છાતી સાથે દાખી આંખોમાં આંસુ
 લાવી બોલી,—પુત્રી! ડાહી થજે, તારા સાસુ સસરા અને પતિની સેવા
 કરજે. તારા માવતરની ખાનદાનીનો આધાર તારો ચાલ ચલગતપર રહે-
 લો છે તે તું યાદ રાખજે. હવે તું આ વનને સુંદર બવન સમાન મા-
 નજે. તું તારા સાસુ સસરા અને પતિની આગ્રા પ્રમાણે આત્મી તેમને

સદા રાજ રાખજે, તેથી જરા પણ વિરૂદ્ધ ચાલીશ નહીં. સત્ સંગત કરી સદા ચરણથી ચાલી કીર્તિ વધારજે. અમે હવે રમ લાઇએ છીએ, તું શોક કરીશ નહીં. મહારાણી શૈબ્યા ! આ સાવિત્રી હવે મારી પુત્રી નહીં પણ તમારીજ પુત્રી છે એમ સમજજે, દારણ પુત્ર વધુ એ પુત્રી સમાન સ્નેહને પાત્ર છે. તેનામાં જે કાંઇ જૂલ પડે તે સુધારજે. વગેરે કહી, રાણી શૈબ્યાનો યોગ્ય ઉત્તર મળતાં તેઓ સધળાં સ્નેહ સહિત જુદાં પડી રાજધાનીમાં આવ્યાં.

સાવિત્રી ઇચ્છીત પતિને પામી ખુશી થઇ. વનવાસને યોગ્ય વત્કલો ધારણ કરી સાસુ, સસરા અને પતિની મન, વચન, અને કર્મથી સેવા કરવા લાગી. સાવિત્રીની પવિત્ર લાગણી અને નિર્મળ મનની સેવા જોઇ શૈબ્યા રાણીનું એક વખતે હૈઉં જરાઇ આવવાથી ખોલી,—અહો ! ઇશ્વરની કુદરત ન્યારી છે. ક્યાં તે સત્યવાનનું લગ્ન કરીને પુત્ર વધૂને રાજમહિષી કરવાની ઉમેદ ! ક્યાં તે રાજમવનમાં રત્નભૂપિત બાજેકપર ખેરીને પુત્ર વધૂનું મૂખ ચૂબન કરવાની આશા ! અને શું આ વિપરીત તૃણશ્યામાં તે ચંદ્રવદનીનું મૂખ જોવાનો પ્રસંગ ! કેવો ખેદનો વિષય કે આ પુત્ર વધૂ અમારા દુઃખમાં બાગિયેણુ થઈ ! અહો ! દૈવ ! તારી ગહનગતિ છે ! સાવિત્રી પોતાની સાસુને શોક કરતાં જોઇ સમજવવા લાગી. સાસુજી ! આપ રાજસિંહાસન છોડીને જંગલમાં રહો છો. તેથી આપને ધણુ દુઃખ થતું હશે, પરંતુ સુખ દુઃખનો દાતા ઇશ્વર છે. તેણે જેના નશીબમાં જે નિર્માણ કરી રાખ્યું છે, તે કોઈથી મટાડી શકાતું નથી. તેમાં કંટાળો ખાવો એતો ઇશ્વરની નિંદા કર્યા જેવું છે. એટલુંજ નહીં, પણ એવા શોકમાં પડવાથી ઉલટો તેમાં વધારો થઈ આપણી ફરજ બળવવી ચૂકી જઇએ છીએ. ઝીણી નજરે વિચાર કરી જોઇએ તો રાજગાદીને ધાસની પધારી-માં કંઈ ફેર જેવું નથી. હું સત્ય હૃદયથી કહું છું કે આ જંગલમાં આપની અને પતિની યથાર્થ ચરણ સેવા કરવાનું જે મારાથી બન્યું તો હું ધણી પોતાને સુખી સમજીશ. આ સાંભળી આશ્રમવાસિની ઋષિ બાળાઓ સાવિત્રીનાં ધણુંજ વખાણ કરવા લાગી, અને સત્યવાનને પણ આવી પત્ની મળવાથી બાગ્યશાળી સમજી અભિવંદન આપવા લાગી. સત્યવાન તથા તેના માત પિતા સાવિત્રીથી ધણું સુખ પામ્યાં. સત્યવાનનાં આયુષ્યનો અવધિ નજીક આવવા લાગ્યો. તેથી સાવિત્રીના મનને ચિંતાએ ઘેરી કીધું. આ વાત તેના સિવાય કોઈ જાણતું નહોતું. સાવિત્રી સૌભાગ્ય વ-

ધારનાર અનેક વ્રતો કરવાથી શરીરે ચુષ્ક થઇ ગઇ હતી. પતિના આયુષ્યના અવધિમાં ચાર દિવસ રહ્યા કે તેણે વટસાવિત્રીનું વ્રત આરંભ્યું, ત્રણ દિવસ ઉપવાસ કરી એથે દિવસે શાસ્ત્ર ક્રિયા કરી વૃદ્ધ તપસ્વી, અને સાસુ સસરાને જમાડી અભિવંદન કરી અખંડસૌભાગ્યના આશિર્વાદ મેળવ્યા. સત્યવાન એજ સાંજે કાંધે કુહાડો લઈ અગ્નિહોત્ર માટે કાષ્ટ અને ફળ પૂલ લેવા તૈયાર થયો. સાવિત્રીએ જાણ્યું કે આજે તેનો કાળ નજીક છે તેથીજ તેણે અસુરે જવાનું ધાર્યું. હવે મારે તેને એકલા જવા દેવા નહીં, કેમકે નકરે નારાયણ પણ કંઈ બને; માટે મારે સાથે રહેવું જોઈએ. એવો નિશ્ચય કરી પતિને કહ્યું હું આવ્યા પછી કોઈ દિવસ આશ્રમ બહાર નીકળી નથી. માટે મારે આજે આ પુષ્પવાળું વન જોવાની ધણી ઇચ્છા થઇ છે, વળી સાંજને વખતે એકલા જાઓ છો તો હું પણ તમને પૂલ ફળ લેવામાં મદદગાર થાઉં. મારાપર પ્રેમ રાખતા હો તો મને આજે આપની સાથે આવતાં અટકાવશો નહીં એવી આશા રાખું છું. સત્યવાન બોલ્યો કે જો આવવાની ઇચ્છા હોય તો મારાં માતૃપિતાની આજ્ઞા લઇ લો. પછી સાવિત્રી સાસુસસરાને આજીજી સાથે વિનવી તેમના આશિર્વાદ સાથે રજા લઇ વન પ્રદેશ જોતી જોતી પતિ પાછળ ચાલી. ફળ પૂલ વીણતાં ધણે દૂર નીકળી ગયાં. સત્યવાન ફળ પૂલનો મોપલો સાવિત્રીને સોંપી એક વડપર કાષ્ટ કાપવા કુહાડો લઈ ચડ્યો. થોડીવાર થઇ કે તેના માથામાં પીડા થવા લાગી હેડે ઉતરી જણાવ્યું કે મને માથામાં પીડા ધણી થાય છે. સાવિત્રી મનમાં સમજી કે કાળ આવ્યો. તે મનમાં ને મનમાં ધણી વ્યાકુળ થઈ. લૂગડાનો છોડો પાથરી તેનું બિછાવું કર્યું, ખોળામાં માથું રાખી જે રીતે આરામ થાય એવા ઉપચાર કરવા લાગી. પોતે ધણી સંકટમાં છતાં પતિને ધૈર્ય આપવા લાગી. આંખો મીંચી ઉંડા વિચારમાં ઉતરી ગઈ. વિચારોથી તેનું હૃદય બેદાઇ ગયું, પણ ધૈર્ય છોડી નહીં રડતાં પ્રિયપતિનું શાન્તવન અને સેવા કરવામાં છેલી ધડી સુધી મણા રાખી નહીં. તેટલામાં તો સત્યવાનના પડખામાં સૂર્ય સમાન તેજસ્વી, શ્યામ કાન્તિવાળા કોઈ દેવ પુરૂષને હાથમાં પાશ લઈ ઉભેલા જોયા. આ ભયાનક દેવને જોઈ પતિના મસ્તકને હળવેથી નીચે મેલી હાથ જોડી કંપતા હૃદયથી બોલી;—દેવ ! તમે કોણ છો ? અને ક્યાંથી આવો છો ? તેણે કહ્યું કે,—તું સતી સ્ત્રી છે. તેથી પ્રત્યક્ષ થઇ તમારી સાથે બોલું છું કે, હું યમરાજા છું. તમારા પતિનું આયુષ્ય પૂરું થવાથી તેના પ્રાણને

લેના આવ્યા છીએ. એમ કહી સત્યવાનના પ્રાણને લઈ ચાલતા થયા. પ્રાણ ખેંચાઈ જવાથી તેનું શરીર કાન્તિ અને ચેષ્ટા વગરનું થઈ પડ્યું તે જોઈ સાવિત્રી મહા દુઃખથી પીડાઈ છાતીફાટ રૂદન કરતી યમરાજ પાછળ ચાલી.

યમ—સતી ! તમે ધણે દૂર આવ્યાં, તમારા પતિનું ઋણ તમે ઉતરી ગયાં. હવે પાછાં વળો અને તમારા પતિના ઉદ્ધાર અર્થે ઉત્તર ક્રિયા કરો. સાવિત્રી—જ્યાં મારા પતિને કોઈ લઈ જતું હોય અગર તે જ્યાં જતા હોય ત્યાં મારે જવું જોઈએ. એવો સનાતન ધર્મ છે. આ સંસાર માયાવાળો છે. જગતમાં કોઈ અચળ નથી, પરંતુ આપ ધર્મરાજ છો. આપને કંઈ અસાધ્ય નથી માટે મારી નમ્ર અરજ છે કે મારા પતિને બદલે મને લઈ જાઓ અને તેના જીવિતને આપો. યમ—સતી ! તમારાં આ ગંભીર અર્થે કોમળ વચ્ચેથી હું ધણો સંતુષ્ટ થયો છું. માટે સત્યવાન સિવાય વરદાન માગો. સાવિત્રી—મારા સસરા ક્રુમ્ભસેન તથા સાસુ શૈબ્યા રાણી વનવાસ બોગવે છે. તેઓ અક્ષુહિન છે. તે પાછા દેખતા થાય. યમ—પુત્રી ! તે પ્રમાણે થશે. હવે તમને ચાલતાં ધણો શ્રમ પડે છે. માટે પાછાં જાઓ. સાવિત્રી—પ્રાણપતિની સમીપમાં ચાલતાં મને શ્રમ વળી શાને ? તમે જ્યાં મારા પતિને લઈ જશો, ત્યાં માંડ આવવું થશે એમ નક્કી જાણો. આપની સત્સોજીત છોડવી મને ગમતી નથી. સત્પુરુષની સોજીત કલ્યાણ કરનાર હોય છે, તે કદી નિષ્ક્રાંત જતી નથી. આપની સાથે વાતચિતથી માંડે દુઃખ વિસારે પડે છે. આ ભવસાગરમાં આપ સિવાય તરવાનો બીજો એકે ઉપાય જાણતી નથી, માટે આપની સોજીત છોડવી ઇચ્છતી નથી. યમ—તમારાં વખાણવા લાયક મન ગમતાં વચ્ચેથી હું તમારાપર પ્રસન્ન છું. તેથી વળી બીજું વરદાન સત્યવાનના જીવિત સિવાય માગો. સાવિત્રી—પૂર્વે મારા સસરાનું રાજ્ય તેના શત્રુઓએ લઈ લીધું છે. તે પાછું મળો. યમ—તમારા સસરાને રાજ્ય પાછું મળશે. હવે ધણું દૂર થાય છે. પાછાં વળો. સાવિત્રી—આપ સાક્ષાત્ પ્રભુરૂપ છો. મને સંસારની વાસના નથી. પતિની સમીપે ચાલી આવતાં મને કંઈ દૂર લાગતું નથી. આપ ધર્મવડે પ્રજાને રંજિત કરનાર છો. તેથી ધર્મ રાજ કહેવાયો છો. મનુષ્યોને જોડેલો પેતાનો વિશ્વાસ નથી તેટલો સત્પુરુષનો હોય છે, સંકટની દશામાં પણ સત્પુરુષ એક ગતિ છે. તે કંઈ પણ બદલાની ઇચ્છા વગર પરતું ભણું કરવામાં ખુશી માને છે. યમ—પ્રિય પુત્રી ! તમારાં ધર્મને લગતાં વચ્ચે સાંભળી માંડે મન પ્રસન્ન રહ્યા કરે છે. માટે સત્યવાનના જીવિત વગર ઇચ્છીત

હોય તે માગો. સાવિત્રી—મારા પિતાને સંતાન નથી માટે સો પુત્રો થઈ વંશની વૃદ્ધિ થાય. યમ—તમારા પિતાને સો પુત્રો થશે. હવે તમારી ઇચ્છા પૂરી થઈ. રાત્રિ ધણી ગઈ છે માટે પાછાં વળો. સાવિત્રી—મહારાજ ! મને પતિ સાથે આવતાં કંઈ હરકત આવવાની નથી. સ્ત્રીને પતિ એજ જીવન અને ભૂષણ છે, પતિ વગરની સ્ત્રી પ્રાણુ વગરના દેહની પેઠે નકામી છે. પતિએ સંસાર છોડ્યો. માટે હવે મારે સંસારમાં નકામું શું રહેવાની જરૂર છે ? આપ આશિર્વાદ આપો કે મારી મતિ સદા ધર્મમાં પ્રવર્તે—ધર્મ રાજ્યે બાળાની ધણી વ્યાકુળતા જોઈ વાત્સલ્યભાવથી ધણી ધીરજ આપવા માંડી, પણ સાવિત્રીએ ચૂપ ન રહેતાં કહ્યું—પૃથ્વી માયાવાળી છે, માણસ માયાથી મોહીત થઈને સંસારરૂપ મહાવિપદ સાગરમાં મગ્ન થાય છે, અને બ્રાંતિવાળી પૃથ્વીની સર્વ વસ્તુને પોતાની કહે છે. આ સંસારમાં ધણીજ પ્યારી વસ્તુ પતિ છે. તે સિવાયના સર્વ સ્વાર્થનાં સગાં છે. માયાને લીધે તેઓ અધર્મનો આશ્રય લે છે. જેમ એક જાતનો રેશમનો કાડો પોતાના તંતુથી પોતે બંધાય છે, અને તે પાછો નીકળી પણ શકતો નથી. તેમ માણસ આખ હોવા છતાં પોતાનું સાઈ જોઈ શકતો નથી, અને વિષયરૂપી જાળમાં પોતાને બાંધે છે. તેથી અંતે ધણું દુઃખ ભોગવે છે. માટે એકદમ સંસારની વાસના છોડી છે. તેથી હું આપની સાથે આવું છું. યમ—પુત્રી ! તમારા આવા જ્ઞાનથી મને તમારા પર ઘણો પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. ભૂપાળ બાળા ! એથી વરદાન સત્યવાનના જીવિત સિવાય માગો. સાવિત્રી—કૃપાળુદેવ ! મારા પર પ્રેમ હોય તો સત્યવાનથી મારા પેટે સો પુત્રો થાય. યમ—તમને જાળવાન અને પરાક્રમી સો પુત્રો થશે. હવે તમે પાછાં જાઓ. સાવિત્રી—મહારાજ ! પતિ વગરની પતિ મૃત્યુ તુલ્ય છે. પતિ વગર સુખ, સ્વર્ગ, કાંઈ પણ પ્રિય પદાર્થ કે જીવિતને પણ હું ઇચ્છતી નથી. આપે મને સત્યવાનથી સો પુત્રો થશે એવું વરદાન આપ્યું છે. તે વાક્ય કંઈ જુથા જવાનું તો નથીજ, પરંતુ તે કેવી રીતે મારી ઇચ્છા પૂર્ણ થશે તે જણાવશો. એટલે હું જઈશ. યમ—પુત્રી ! મનુષ્યના આયુષ્યનો અંત આવ્યા પછી, પાછું જીવિત મળવું દુર્લભ છે, પણ તમે પતિવ્રતા છો તેના બદલામાં તમારા પતિને ફરી જીવન આપું છું. તમે બંને ચારસો વર્ષ સુખથી ગાળશો. તેનાથી તમને સો પુત્રો થશે. તમે આ ચતુરદસીનું વ્રત કરજો. એટલું કહી સાવિત્રીને પાછી વાળી. પોતે ચાલતા થયા. સાવિત્રી જ્યાં પતિનો દેહ હતો ત્યાં

આવી તેનું મસ્તક ખોળામાં લઇ બેઠી. થોડીવારે સત્યવાન નિદ્રામાંથી જાગી ઉઠે તેમ આજસ મરડી બેઠો થઇ બેઠ્યો;—અહો ! મને કેટલી બધી નિદ્રા આવી ! ધણીવાર થઈ છતાં મને કેમ ઉઠાડ્યો નહીં. ચાલો હવે આપણે આશ્રમમાં જઈએ. મને આજે સ્વપ્નામાં જાણે કોઈ ધસડી લઇ જતું હતું તેનું કારણ શું ? સાવિત્રી—પ્રિયનાથ ! એ હું આશ્રમમાં જઈ કહીશ. ચાલો હવે વાર થાય છે. સત્યવાન—અરે ! મને ધણીવાર થઇ તેથી મારાં માથાપ ધણાં દુઃખી થતાં હશે. મને શોધીને યાકી ગયાં હશે. હવે તરત નહીં જઈએ તો તેઓ પ્રાણુ લાગ કરશે. આમ બોલી બંને ત્વરાએ ચાલવા લાગ્યાં. સત્યવાનનાં માથાપ પોતાને આંધળાની લાકડી રૂપ પુત્ર અને પુત્ર વધુ વખતસર ન આવ્યાથી વ્યાકુળ ચિત્તે રૂ-દન્યકરતાં શોધ કરી યાકી ગયાં. આ વખતે સત્યવાન અને સાવિત્રી આવી પહોંચ્યાં. તેમને જોઈ આશ્રમવાસી સૌ ખુશી થયાં. સૌએ રોકાઈ જવાનું કારણ પૂછ્યું, ત્યારે જે વાત બની હતી તે સાવિત્રીએ કહી બતાવી. આ સાંભળી સૌએ હર્ષ સાથે તેને અભિવંદન કરી વધાવી લીધાં. દેવોએ સતીના સતીત્વથી પુષ્પવૃષ્ટિ કરી આશીર્વાદ આપ્યો. યમરાજના કહેવા પ્રમાણે સર્વ વરદાન રૂપાં. તેથી સાવિત્રીની ધણી કીર્તિ પ્રસરી અર્ધ. આ શુભ દિવસ જેઠ સુદ ૧૪ તું સ્ત્રીઓનું સૌભાગ્ય વધારનાર તરીકે ગણાય છે. તેને વડસાવિત્રી પૂજન કહેછે. તે આજ પણ કરવામાં આવેછે.

૩૫મંજરી.

બંગાળાના વર્ધમાન જિલ્લામાં કલાઈજુડી નામે ગામ છે,—ત્યાં ૩૫-મંજરીનો ઇ. સ. ૧૭૭૪ માં જન્મ થયો. તેના પિતાનું નામ નારાયણદાસ અને તેની માતાનું નામ સુધામુખી હતું. નારાયણદાસ વિદ્વાન હતો. એને બીજું છોકરું હોયું નહોતું; એ વાસ્તે તે અને તેની સ્ત્રી બંને ૩૫મંજરી-ને લાડ લડાવતાં હતાં. તેને બાલ્યકાળથી લખતાં વાંચતાં શિખવાનો આરંભ કરાવ્યો હતો. તેની બુદ્ધિ તીવ્ર હતી. વિદ્યા શિખવાપર ધણી પ્રીતિ હતી. આવાં મહત્વનાં ચિન્હ જોવાથી ગામના સાધારણ લોકોએ તેને વાકરણ ભણાવવાની નારાયણદાસને સલાહ આપી. એ સલાહથી તેણે પોતાની બુદ્ધિમતી કન્યાને વાકરણ ભણાવવાનો પ્રારંભ કર્યો. એ ૩૫મંજરી પોતાની બુદ્ધિની તીવ્રતાથી થોડી મુદતમાં શિખી ગઇ. ત્યાર પછી તેના

પિતાએ શબ્દ શાસ્ત્ર શિખવાને બાહાદુરપુરના રહેવાસી વદનચંદ્ર તર્કાલંકારને ઘેર મોકલી, તે છોકરાની પાઠશાળામાં નિત્ય ભણવા જતી. થોડી મુદતમાં તેનો પિતા ગુજરી જવાથી તે પોતાને વતન કલાર્કઝૂરીમાં આવી પિતાનું શ્રાદ્ધ કર્યું. એને કાવ્ય શિખવાની ઘણી ઇચ્છા થઈ તેથી સરગામ આવી પંડિત ગોકુલાનંદ તર્કાલંકાર પાસે તેનું ઘણું જ્ઞાન મેળવ્યું. તેમજ વૈદ્યક શાસ્ત્રનું પણ અધ્યયન કર્યું.

આ વિદ્વાન જીદ્દિમતી રૂપમંજરીનું ચરિત્ર પવિત્ર હતું. એ વૈષ્ણવ હતી. શરીરે મધ્યમ આકૃતિની, સુશીલ, નમ્ર, નીતિવાન, અને વિદ્વાન હતી. એણે લગ્ન કર્યું નહોતું. આખું મરતક મુંડાવી માથે એક શિખા રાખતી. બહાર જતી વખતે માથે પુરૂષની પેઠે ફેટા વીંટાળતી. એણે આખી જીંદગી વિદ્યાભ્યાસમાંજ ગુજરી હતી. પુષ્કળ માણસોએ એ પાસે વ્યાકરણ, ચરક, નિદાન અને કાવ્ય વગેરે કઠિણ શાસ્ત્રોનો અભ્યાસ કર્યો હતો. માનક ગામના રહેવાસી કવિરાજ ભોળાનાથે એ પાસે વૈદ્યકનો અભ્યાસ કર્યો હતો. રૂપમંજરી વેપારી, જમીનદારી વગેરે સર્વ જાતના હિસાબ જાણતી હતી. એના અક્ષર ઘણા સારા થતા. વૈદ્યક તથા શિખવવાનો તેનો મુખ્ય મોટો ધંધો હતો, તેનાવડે ગુજરાન ચલાવતી. સાધારણ લોકો એને વિદ્યાલંકાર તથા તર્કાલંકારના નામથી ઓળખતા. એ સર્વ શાસ્ત્રોમાં એકઠો ગણાતી હતી. જેવી તેની વિદ્યા સંપાદન કરવામાં પ્રીતિ હતી, તેવીજ ધર્મ તથા પુણ્યના કાર્યમાં પણ હતી. એ ૯૨-૯૩ વર્ષની પાકી વયે ગયા, કાશી, પ્રયાગ, વૃન્દાવન વગેરે તીર્થ યાત્રાએ નીકળી હતી. ઘેર આવ્યા પછી થોડાં વર્ષ જીવી ૧૦૨ વર્ષની ઉંમરે શરીરે કંઈ રોગ થયા વિના ઇ. સ. ૧૮૭૬ માં મરણ પામી. જીના વિચારના માણસો કહે છે કે સ્ત્રીઓ વિદ્યા શિખવાથી ભોગ વિલાસ તરફ વળે છે. એ તેમનું બોલવું કેટલું ભૂલ ભરેલું છે, એ આ રૂપમંજરીના ચરિત્રપરથી જણાઈ રહે છે. તેમજ સ્ત્રીઓ ઉંચા પ્રકારનું શિક્ષણ મેળવી શકે છે એ પણ આપરથી સિદ્ધ થાય છે.

મીરાંબાઈ.

એ મેરતા નામના રજપૂતાનાના એક નાના રાજ્યના રાઠોડવંશના રાજાની પુત્રી હતી. તેને મેવાડના રાણા કુંભા સાથે પરણાવી હતી. આ રાણો જેવો વીરપુરૂષ અને ઉદાર હતો. તેવોજ સુકવિ અને વિદ્વાન હતો.

તેણે જ્યદેવ કવિના રચેલ ગીત ગોવિંદની એક ટીકા તૈયાર કરી છે, પણ હાલ તે મળતી નથી. મીરાંબાઈ આ સુપ્રસિદ્ધ યોદ્ધા, વિદ્વાન, કવિ અને સારા રાજના આશ્રયમાં સોંપાણી હતી. તેણે પતિના આ સૌભાગ્ય સુખનો કેટલોક ભાગ ભોગવ્યો હતો. એ પરમ સુંદરી હતી. ૩૫માં એ વખતે એના જેવી બીજી કોઈ સ્ત્રી નહોતી. તેમજ અંદરનું સૌન્દર્ય પણ અધિક હતું. ઇશ્વર ભક્તિ એ મનુષ્યના હૃદયની સંજ્ઞવની શક્તિ છે. જેનું હૃદય હમેશાં ભક્તિ રસમાં જૂડેલું રહે છે, તે મનુષ્ય હોવા છતાં, પણ દેવલોકનું પવિત્ર સુખ ભોગવે છે, દેવતાઓને ભોગવવા અમૃતનો રસ આપે છે. ભક્તિ સદાય સ્વચ્છ જળની માફક નિર્મળ છે. તે સુખ આપી જીવનને વધારનારી છે. ખરેખર ભક્તિવાન મનુષ્યો ઉંચ ગતિને પામે છે. તેમનું હૃદય સર્વદા નિર્મળ રહે છે. તે આ અનંત જડ જગતની અનંત શક્તિનો વિકાસ જોઈને પણ આનંદ પામી સુખી થાય છે. આ નાશવંત જગતમાં કોઈની સાથે તેની તુલના થઈ શક્તિ નથી. આ સંસારના અસ્થિરપણાનો અને શરીરના નાશવંતપણાનો વિચાર કરીને મીરાંબાઈએ પોતાની મેળે અનંત શક્તિમાન ઇશ્વરનું શરણ લીધું. તે ઇશ્વર ભક્તિ પ્રતાપથી પવિત્ર આનંદ મેળવવા લાગી. તેણે આ સંસારના સારરહીત વિષય સુખનો ત્યાગ કર્યો. તેનું ચિત્ત શ્રીવિષ્ણુની ભક્તિમાં લાગ્યું. તેથી સ્વામીને ઘેર આવ્યા પછી પરમવૈષ્ણવી થઈ. મન સ્થિર રાખી રણછોડજી નામના આરાધ્ય દેવ શ્રીકૃષ્ણ મૂર્તિની પૂજા કરતી. સ્વામીના બીજા કુટુંબીઓ દેવી ઉપાસક હતા. તેથી તેના સસરા સાથે ધર્મ વિષયમાં મોટો સંવાદ થયો. તેણે દેવીભક્તિ કરવાનું ધણું કહ્યું, પણ તે સર્વ વૃથા ગયું. મીરાંબાઈએ રાજપાટનું સુખ ભોગવિલાસ, દગાફટકા, તથા પ્રપંચથી કંટાળીને તે સર્વ તજ દઈ ભક્તિ માર્ગ ચિંત્યો. તે પોતાની સાસુને કહેતી કે મને તો કશુંએ સાઈ લાગતું નથી. તમારા રાજપાટ, મોજમજ અને રંગવિલાસને હું શું કરું ? માઈ મન તો શ્રીહરી ઉપર ચોટેલું છે, અને હું તેનેજ આ સધળા સુખને ભોગે વળગી રહીશ. આવો દૃઢ નિશ્ચય કરી એ સર્વ રંગવિલાસનો ત્યાગ કરી શ્રીકૃષ્ણની ભક્તિમાં લીન થઈ ગઈ. રાત્રિદિવસ ભાવિક લોકોનાં ટોળાંમાં ભૂખ અને તરસની દરકાર કર્યા વગર બેઠી હતી અને મૂખે ગોવિંદ તથા રામ રામનો જપ કરતી ફરતી. તેણે પોતાની ભક્તિથી લોકોનાં મન સેહેલાઈથી ઇશ્વર તરફ દોર્યાં હતાં. તેણે ભક્તિ પ્રવાહમાં દેહને છોડી મૂક્યો હતો. તે રોકવાને રાજમાતાએ ઘણી

મહેનત કરી, પણ તેમાં તે ફાવી નહીં. તેથી મીરાંબાઈને ધરમાંથી રજા આપી. રાણાએ તેને ખાવાપીવાનો જુદો બંદોબસ્ત કરી આપ્યો હતો; તે પણ તેણે ભક્તિ નહીં છોડતાં જે દીક્ષા લીધી હતી તે દહ નિશ્ચયથી પાળવા લાગી.

મીરાંબાઈ કવિતા કરતી. જેના હૃદયમાં ભક્તિ પ્રવાહ વહ્યા કરે છે. તેની નસોમાં કવિતાની શક્તિ સહજ ઉત્પન્ન થાય છે. પવિત્ર ભક્તિના પ્રતાપથી મીરાંબાઈની કવિતા પણ પાણીના પ્રવાહ પ્રમાણે અવિચ્છિન્ન ધારામાં નીકળતી હતી. આને પણ મીરાંબાઈનાં પદો ધણા આદરની સાથે ચારે તરફ ગવાય છે. કવિતા કરવાની ચતુરાઈ સિવાય સંગીતશાસ્ત્રમાં પણ કુશળ હતી. તેનું અસામાન્ય સંગીત શક્તિનું વર્ણન સાંભળીને અકબર પાદશાહ પ્રસિદ્ધ સંગીત જાણનાર તાનસેન ગવૈયાને સાથે લખને તે જાણે આવ્યો હતો. તેનું મધુર ગાયન સાંભળી ધણોજ ખુશી થયો હતો. એવું એક ગ્રંથમાં લખેલું છે. મીરાંબાઈ નિરાશ્રય વૈરાગીઓને આશ્રય આપી એક તપસ્વિની રીતે કાળ ગુજારવા લાગી. તે એક વખતે મથુરાં, અને દ્વારકાં વગેરે તીર્થ કરવા ગઇ હતી; ત્યાંથી રાણાએ તેને તેડી લાવવા પ્રા-હ્નણો મોકલ્યા. એટલે મીરાંબાઈ પોતાના આરાધ્ય દેવ રણછોડજીના મંદીરમાં જઇને પ્રાર્થના કરી, આ નરલોકમાંથી નિરંતરને માટે અદૃશ્ય થઇ ગઇ. હાલ મેવાડમાં કૃષ્ણ મૂર્તિની સાથે મીરાંબાઈની પૂજા થાય છે. લોકો આ પૂજા માટે કહે છે કે તે કૃષ્ણની એકાગ્ર ભક્તિથી અદૃશ્ય થઇ ગઇ છે, તેનું સ્મરણ રહેવા માટે છે. આપરથી એની અગાધ ભક્તિ તથા તપશ્ચર્યાની વધારે ખાતરી થાય છે. મીરાંબાઈના નામનો એક જુદો ધર્મ સંપ્રદાય ચાલે છે. તેઓ મીરાંબાઈ તથા કૃષ્ણને માને છે. આ પ્રમાણે મીરાંબાઈ રાણીના પદથી જેટલી કીર્તિ ન મેળવી શકાય તેટલી તેણે ઇશ્વર ભક્તિથી મેળવી છે.

ચંદ્રપ્રભા.

આ પવિત્ર મનની રૂપસુંદર સ્ત્રી કુલીન ઘેર જાળપણમાં પરણી હતી. તે સ્વભાવે સરળ, નમ્ર, વિવેકી અને નિતીવાળી હતી. તેના પતિ-નું નામ દેવદત્ત હતું. તેને માથે કાંધનો અંકુશ નહીં હોવાથી દુર્વ્યસની થઇ ગયો હતો. આ જોડું નાગપુરમાં રહેતું હતું. દેવદત્ત દુરાચારમાં કુખી

ગયો હતો. ધરખાર અને માલમિલકત સર્વ ગુમાવી બેઠો હતો. તેથી સ-
દ્યુષ્ટી ચંદ્રપ્રભા ધરમાં બેસી નીતિથી જે ધંધો થાય તે કરી ગુજરાન
ચલાવતી અને પોતે કેફ કરી ભમ્યા કરતો. વખતે ચંદ્રપ્રભા ખાવાનું ધ-
રમાં થોડું હોય તો પતિને સઘળું આપી દઇ પોતે બૂખી રહેતી. પતિ-
ને દુરાચાર મૂકાવવાને ધણો પ્રયત્ન કર્યો પણ તે સઘળો વૃથા ગયો ચંદ્ર-
પ્રભાની ઉમર ફક્ત ૧૫-૧૬ વર્ષની હતી. આટલી નાની વયમાં પતિ ત-
રફનું દુઃખ આવી પડ્યું. તે એક ઈશ્વર ઉપર એકીન રાખી નીતિથી
ચાલી પતિ જે રીતે સુખી થાય તેમ કરતી, પણ આ બધું આંધળા પા-
સે શણગાર જેવું હતું. તે તો એ બિચારીને ધણું દુઃખ દેતો, પણ ચંદ્રપ્રભા
પતિપર મનમાં કશું નહીં લાવતાં એક નિષ્ઠાથીજ સદ્ભાવ રાખી તેની
સેવન કરતી. દેવદત્તે એક વખતે ઘેર આવી કેફની ધુનમાં ચંદ્રપ્રભાને
છરીનો સખ્ત ધા માયો. તેથી એક બલી બાઇએ તેને ધરપીતાલમાં લઈ
જઈ રાખી. દેવદત્તને પોલીશે પકડી કેદ કર્યો. મુકદ્દમે ચાલવો શરૂ થયો.
ચંદ્રપ્રભાની સ્થિતિ ધારતી ભરેલી થઇ પડી. તેથી માજીસ્ટ્રેટ મરતી વ-
ખતે જુબાની લેવા આવ્યો. એ વખતે તે ધણી દુઃખી હાલતમાં હોવા
છતાં તેણે પોતાના પતિ પ્રત્યે એટલી બધી પ્રીતિ અને વફાદારીની લાગ-
ણી દર્શાવી કે ત્યાં હાજર રહેલા સઘળાઓ આશ્ચર્ય પામ્યા. ચંદ્રપ્રભાને
પ્રશ્ન પૂછતાં તેણે દર્શાવ્યું કે;—“હું અહીં મારા પતિ સામે કંઈ ફરિયાદ
કરવા આવી નથી, પરંતુ મારો જખમ દુરસ્ત કરાવવા આવી છું. આ
ઈજ્જ મને મારી પોતાની કસુરથીજ થઈ છે. અરે! મારા પ્રાણનાથને કંઈ
દુઃખ દેશે નહીં. હું તેને મળવાને ઇચ્છું છું.” બ્યારે તેના પતિને હાજર
કર્યો, ત્યારે તેને પૂછવા લાગી કે;—“તમે શું જમ્યા, તમને કોઈ હેરાન કરે
છે કે?” વગેરે ખાર ભરેલાં વચનો બોલવા લાગી. તેના કહેવાથી દેવદ-
ત્તપરનો અપરાધ નાસાબિત ઠર્યો. તેથી મુક્ત થઇ ગયો. ચંદ્રપ્રભા ખાર-
નાં વચનો બોલતી બોલતીજ મરણ પામી. આ જોઇ સૌ છક થઇ જઈ
તેનાં ધણાં વખાણ કરવા લાગ્યાં.

કર્મદેવી.

આ મહા શક્તિપિણી કર્મદેવી મેવાડના અધિપતિ પરાક્રમી રાજા
સમરસિંહની પત્ની થાય. સ્વદેશ રક્ષા માટે દિલ્હી પતિ પૃથ્વીરાજ તથા

મેવાડના પરાક્રમી રાજા સમરસિંહે અધધાનોને ભરતખંડમાંથી કાઢી મૂકવાને શાહપુદીન ગોરી સાથે લડાઈ કરી. તેમાં બંને વાર યોદ્ધાઓ ફતેહ નહીં પામતાં મરાણા. આથી ચવનો જોરપર આવ્યા. દિલ્લી કબજો કરી. મહાવીર પુરૂષ સમરસિંહ મરી ગયાથી આખો દેશ શોક સાગરમાં ટૂંપી અધકારમાં પડ્યો હતો. તેવા સમયમાં શાહપુદીન રજપૂતાનામાં ચડી આવ્યો. દરેક સ્થળે લોહીના પ્રવાહો વહેવા લાગ્યા. દરેક જગ્યા પરધર્મિઓની ચડાઈથી પાયમાલ થઈ. તેજ, પવિત્રતા, અને સ્વાધીનતા વગેરેનું આશ્રય સ્થળ નાશ પામવા લાગ્યું. પવિત્ર ભૂમિ પરધર્મિઓના જુલમથી સ્મશાન તુલ્ય બનવા લાગી. આવી દુઃખદ સ્થિતિની વખતે એકદમ એકાએક વીર્ય ભૂમિ વીરપણામાં આવી ગઈ. મેવાડ પોતાની આખર રાખવાને નવા ઉત્સાહથી બહાર પડ્યું. વિધવા મહારાણીને પોતાનો પ્રિયપતિ સમસ્તિંહ જીવંત ગયા પછી પોતાનો નાનો પુત્ર મેવાડની ગાદીપર બેઠો હતો. તે નાની ઉંમરમાં ચવનોના જુલમ નીચે કચરાશે, શત્રુઓ સહેલાઈથી આ મન-રંજન કુલકળીને ચાંપી દેશે; એવું જણાયું. એ તેને ઠીક લાગ્યું નહીં. તેથી એ મહા શક્તિરૂપિણી યુવતી કર્મદેવી સ્વામીના ધર્મની રક્ષા માટે વીરસાજ સજી, શરીરપર કવચ ધારણ કરી, હાથમાં સુતીક્ષ્ણ ખડગ લઈ, વીર્યવતી વીરાંગના દેશમાંથી ચવનોને હાંકી કાઢવાને તૈયાર થઈ. ઘણા વીર રજપૂતો યુદ્ધક્ષેત્રમાં આવી મળ્યા.

શાહપુદીનના પુત્ર કુતબુદીનને વીરયુવતી કર્મદેવીએ ઘેરી લીધો. લડાઈમાં વીર અબળાએ પોતાનું વીરત્વ બતાવવા માંડ્યું. જેમ સિંહવાહની દેવી ત્રીશૂળ તૈયાર કરી શત્રુઓને સંહારવા માંડે, તેમ કર્મદેવીએ દેવીરૂપ ધારણ કરી અશ્વપર ચઢી, આગળ વધી સ્વસૈન્યને લલકારી હીંમત આપી ખડગથી શત્રુદળને કાપવા માંડ્યું. ચવનસૈન્ય ઘણું કપાઈ ગયું. તેથી તેઓ હીંમત વગરના થયા. કુતબુદીન કર્મદેવીની આવી ભયંકર ભૈરવી ભૂતિ જોઈને સ્થિર થઈ ઉભો રહ્યો. જયની આશા ઉડી ગઈ. હેં-સકોસ જતા રહ્યા. સૈન્ય નાશાનાશ કરવા લાગ્યું. પોતે જખમી થયો. તેથી એકદમ યુદ્ધક્ષેત્રમાંથી પાછું વાળી ન બેતાં જીવ લઈને નાઠો. વીરવીરાંગના કર્મદેવીએ શત્રુઓને કાપી જય મેળવ્યો. મેવાડની કીર્તિની રક્ષા કરી. તેથી તેનું અધિક તેજ પ્રકાશવા લાગ્યું. એ રીતે એ વીરઅબળા મેવાડની સ્વાધીનતા સાચવી જગતમાં અનંત અમરકીર્તિ રાખી ગઈ છે.

વીરનારી ચન્દા.

આ વીરનારી પંજળના કેસરી રણજિતાસિંહની પત્ની થાય. તે અ-
હાવીર, ધીર, તેજસ્વિની અને ધાર્મિક હતી. જ્યારથી તેણે રાજધિરાજ
રણજિતસિંહની સહધર્મિણી રૂપથી પરિગૃહીત થઇને અંતઃપુરમાં પ્રવેશ
કર્યો, સારથી તે કોહિનૂરની કાંતિથી વિભાસિત થઇને લાહોરના દરબારમાં
રાજનીતિના કાર્યમાં કુશળતા બતાવવા લાગી હતી. તે વૈદેશિક—અંગ્રે-
જોને નિરતેજ વણિક પ્રકૃતિક કહીને ઉપહાસ કરતી હતી. વૈદેશિકોનું
હૃદય એ મૂર્તિનું ધ્યાન કર્યાથી કંપતું હતું. તેઓ ચન્દાના તેજસ્વિ હૃદ-
યના કાણુ આવરણને ભેદ કરવાને અસમર્થ થયા હતા. એ તેજસ્વિની ઇ-
તિહાસ પ્રસિદ્ધ લલનાએ તેમને દેશમાંથી દૂર કરવાનો યથાસાધ્ય પ્રયા-
સ કર્યો હતો. એ એણે અંગ્રેજોના અંતઃકરણમાં આઘાત આપ્યો હતો.
ચન્દાએ પંજળમાં પોતાનું પ્રભુત્વ પ્રકાશ કર્યું હતું. જ્યારથી તે પોતાના
અપૂર્વ પ્રભાવ બળથી રાજ્ય કાર્યમાં ધ્યાન લગાડવા લાગી હતી, સારથી-
જ આખા પંજળે તેના લોકાતીત તેજોમહિમાની આગળ મસ્તક નમા-
વ્યાં હતાં. દરબારના સરદારો તેને રણજિતસિંહની તેજસ્વિની મહિષી જા-
ણીને શ્રદ્ધા કરવા લાગ્યા હતા. રાજ્યની પ્રજારક્ષાકર્ત્રી માતા સમજીને ભ-
ક્તિ કરવા લાગી હતી. જ્યારથી પંજળની ગાદીએ દિલીપસિંહ બેઠો, સાર-
થી ચન્દાના તેજસ્વિપણ્યનો વિકાસ થવા લાગ્યો હતો. આટલા દિવસ
હજુ અધિકારમય ગર્ભમાં રહીને પોતાની પ્રભાથી પોતેજ દીપતિ હતી.
હાલ ખાણની અંદરથી નીકળીને ચોમેર દીપ્તિ વિસ્તારવા લાગી. રણજિત-
સિંહના પરલોક પ્રાપ્તિના પછી પંજળ રાજ્યમાં ખળભળાટ ઉડીને બચા-
વહ તરંગમાં ડોલતું હતું. દિલીપસિંહ એ વખતે નાનો હતો. તેનો રાજ્ય-
સંબંધના કોઇ કાર્યમાં હાથ નહોતો. ચન્દા સંકટના સમયમાં લાહોર-
ની ગાદી ઉપર બેસીને રાજ્યની સારી વ્યવસ્થા કરવાને યત્ન કરતી હતી.
તે દરરોજ નિયમિત સમયે દરબારમાં જઇને રાજ્યકાર્ય લક્ષ દબને કરતી.
પોતાના પુત્રનું રાજ્ય નિષ્કંટક અને નિરૂપદ્રવ કરવાને વાસ્તે રાજ્યનીતિ-
ના શુદ્ધતમ મર્મ ઉદ્ભેદ કરીને સર્વને અભય કરી મૂકતી હતી. જે ખ-
ળભળાટ ઉઠ્યો હતો. તે તેણે તરત પોતાના પ્રભાવથી શાંત કરી દીધો.
સર્વ પરસ્પર પ્રીતિભાવે આલિંગન કરવા લાગ્યા. એવું ચન્દાનું હૃદય તે-
જસ્વિતાથી પરિપૂર્ણ હતું.

ચન્દા પંજનના શીર્ષસ્થાનપર હતી, સારે ખાલસા સૈન્યની યથેચ્છા ચારિતા જોઈ અંગ્રેજોએ પોતાની સીમાંત પ્રદેશ રક્ષા કરવા માટે ધણું સૈન્ય બ્રિટીશ રાજ્યની સીમાપર રાખ્યું. બ્રિટીશ ગવર્નેન્ટના આવા ઉદ્દેશથી ખાલસાઓના તથા ચન્દાના હૃદયમાં આ શંકાના તરંગો આવવા લાગ્યા કે;—પૂર્વે અંગ્રેજોએ એવાજ કૌશલથી ભારતમાં પોતાનું રાજ્ય વિસ્તાર્યું છે. એવાજ કૌશલથી તેમણે સ્વાધીન રાજ્યોને પરાધીનતાની લોખંડી સાંકળથી ચડાવી મૂક્યાં છે. એજ કૌશલ્યળથી રજપૂત, મરાઠા, અને મુસલમાન સર્વને આધીન કર્યા છે. તેવીજ રીતે આ પંજન રાજ્યને પણ તાબે કરવા ધાર્યું હશે. એવી આ શંકાથી ચન્દાએ યુદ્ધ સામગ્રી કરવા માંડી. ખાલસા સૈન્ય મદમત્ હાથીની પેઠે બ્રિટીશ સૈન્ય સામે ગયું. તેમાં ચન્દાએ ઉત્સાહભરે ભાગ લીધો, પણ લાલસિંહ અને તેજસિંહ સરદારોના વિશ્વાસઘાતથી પરાજય થયો—તોપણ ચન્દાનું હૃદય બ્રિટીશસિંહના તેજની આગળ પરાભૂત થયું નહિં, પણ પોતાના રાજ્યમાં પરજનિતિ ઇચ્છા પ્રમાણે વર્તતાં જોઈ, કામનીનું કામજ હૃદય અપમાન—વિષથી કાલિમય થઈ ગયું. રેસિડેન્ટ—હેનરીલારેન્સ ચન્દાની પ્રકૃતિ જાણતો હતો. એવી તેજસ્વિની નારી લાહોરમાં રહ્યાથી પોતાનું પ્રભુત્વ અક્ષય રખાશે નહિં, એવો તેને દૃઢ વિશ્વાસ હતો. એ વિશ્વાસથીજ રેસિડેન્ટે તેને લાહોરમાંથી સેખપૂરમાં અને ત્યાંથી રેસિડેન્ટ—ફ્રેડરિકકારિની સલાહથી બનારસ—કાશીમાં દેશનીકાલ કરી; તોપણ ચન્દાના મનમાં કોઈ જાતનો વિકાર ઉત્પન્ન થયો નહિં. વીરજન્યાએ વીરનારીના પ્રમાણે અટલ ભાવથી અવિકાર ચિત્તે પંજનનો પરિત્યાગ કર્યો. જે સમયે લાહોરના સિંહાસનપર બેસીને ચોતરફ પોતાનો ગૌરવ વિકાશ કરતી હતી, જે વખતે તેની પ્રભુત્વ શક્તિ આગળ મસ્તક નમતાં હતાં, તે વખતે જેવી તેને સ્થિર જોઈ હતી; તેવી સ્થિર લાહોર છોડતી વખતે પણ જણાઈ હતી.

ચન્દાના પ્રતિ પંજનની અપૂર્વ ભક્તિ, શ્રદ્ધા, અને પ્રીતિ હતી. શ્રદ્ધા, ભક્તિ, અને પ્રીતિપાત્રની શોચનીય દશા કદીપણ શાંતભાવે જોઈ શકાતી નથી. પંજન જેને દેવતાના પ્રમાણે ભક્તિ અને શ્રદ્ધા કરતો હતો, માતાના પ્રમાણે સરલ હૃદયથી પ્રીતિ કરતો હતો, તેના દેશનિકાલથી પ્રજાનું હૃદય ઉઘ્ર હલાહલથી કાળું થઈ ગયું. દુઃખિત હૃદયે ક્રોધાવેશમાં આવી બીજું બચાવહ—ચિનિયાનવાળા—યુદ્ધ થયું. તેમાં શિખોએ ધણી બહાદુરી બતાવી જય મેળવ્યો. આ ચિનિયાનવાળા યુદ્ધનું નામ ભારતઈ-

તિહાસમાં સોનાના અક્ષરથી અંકિત થયું છે. ખરે! ચન્દા તેજસ્વિની નારીના અદ્વિતીય દ્રષ્ટાંતની ભૂમિ છે. તે દૃઢતા, અને અટલતાની મૂર્તિ હતી. તે કોમળતામય અંગના—હૃદયની અધિકારી હોવા છતાં પણ ભીમ ગુણુન્વિત તેજસ્વિતાવાળી હતી. એના વિના કોઇપણ નારીએ આ ઓગણીશમી સદીમાં અંગ્રેજ જેવી પ્રયજ્ઞ જાતિની સાથે એવી તેજસ્વિતાની સ્પર્ધા કરી નથી.

વિમળદેવી.

આ રૂપનગદના રાજા અમરસિંહની પુત્રી થાય. તે ધણી સ્વરૂપવાનુ, ધીર, ધાર્મિક અને નિતિવાળી હતી, મેવાડ અને મારવાડના કેટલાક રજપુતો પોતાની કન્યાઓને દિલ્લીના બાદશાહને આપી તેની કૃપાસંપાદન કરતા હતા. આ વાત સાંધવી વિમળદેવીને પ્રિય નહોતી. જેણે ધર્મબ્રષ્ટ થઈ, મવનો સાથે પતિસંબંધ બાંધ્યો હતો, તેને ધિક્કારતી હતી. તેને વિચાર ગુણુ, રૂપ, શીળ, વિદ્યાવંત, અને શૂરવીર એવો કોઇ ક્ષત્રિ પુરૂષ મળે તેને પતિ કરવાનો હતો. એવો પતિ માયાપ શોધી ન આપે તો કુંવારાં સ્ત્રી મનમારી, સદ્વિધાના ગ્રંથો વાંચી, નીતિથી રહી મુક્તિદાતા એક ઇશ્વરનીજ બક્તિ કરવી, એવો તેણે દૃઢ નિશ્ચય કર્યો હતો. તેની મોટી બેન કેશરબાને તેના પિતાએ દિલ્લીપતી ઔરંગઝેબથી દબાઈ લાચારીથી તેને પરણાવી હતી. તે એક વખતે રૂપનગદમાં બાર વર્ષે માયાપને મળવા આવી. તેને તેની મા કૌમારદેવી વગેરે સૌ મળ્યાં, પણ વિમળદેવી શિવપૂજન કરી શિવસ્તુતિ કરતી હતી કે;—હે ભોળાશંભુ! કૃપાસાગર! આપનું ધ્યાન મને નિશ્ચીન રહો. ત્રિપુરારી! હું ક્ષત્રિની નીતિરીતિ કદી છોડું નહિં, એવી મને સદાય ટેક આપજો. પ્રભુ! સતી સીતાનું સતીત્વ મારે અંગે આપજો. મારાં વિકટ દુઃખ કરી હીંમત અને સદ્મતી આપજો. મારે એક ક્ષત્રીવીર વસ્વાની ઉમંગ છે, એ પાર પાડજો. માફ શરીર તજું પણ મારી ક્ષત્રિટેક ન જાય. માફ શીળ સાચવી, શુદ્ધપણે આપના ધ્યાનમાં લાગી રહું. એ હું માગું છું. આ રીતે વિમળદેવી શિવપૂજનમાં તદ્દલીન થઇ હતી, ત્યાં તેની બેન કેશરબાએ આવી શિવપૂજનની નિંદા કરવા લાગી. આ સાંભળી વિમળદેવી ક્ષત્રિસ્વાભિમાનથી ક્રોધથી, બોલી;—તું શું બોલે છે? હવે તું રાઠોડની પુત્રી રહી નથી. તું તો

દિલ્લીના તુરક બાદશાહની બેગમ થઈ વટલીછું. માટે તને ક્ષત્રિનારીની શું ખબર પડે ! તું તુરકનું અન્ન જમીછું. તેથી તારું શરીર અશુદ્ધ થયું છે. તારું દર્શન અહીં જુએ નહીં. તુને જોઈ મને ઝેર વરસે છે. બ્યારે પિતા દિલ્લીપતીને તાબે થયા, ત્યારે તને હાજર કરી દીધી; તે વખતે તારે તુરકની સ્ત્રી થવાની ગાળ ચડાવવી નહોતી. તારે તેજ વખતે મરવું હતું, એ તું જેવી સ્ત્રીને ક્યાંથી સૂઝે ? શૂરા કરણને ખોટ લગાડનાર કૌલારાણીની તું જોડ થઈ. તને વીરમાતા રાણકદેવી યાદ ન આવી ! તેં તો રોડોડની જાતને લજવી છે. તું તુરકને સંગ ગઈ તેથી તારી ખુદ્દિ અને અંગ બગડ્યું છે. તેં વિરમતી નારીને સંભાળી નહિં. તેણે પોતાનું શીયળ સાચવવા લાલખાંને મારી પોતાની હુશિઆરી બતાવી છૂટી. એન ! તને કિતાબ અને કુરાન ગમ્યા છે. તેથી તું ક્યાંથી હિંદુશાસ્ત્ર અને પુરાણ જાણે ! તેં રજપૂતનું અભિમાન મૂક્યું છે, તને રજપૂતારાણીની છાપ ગઈ છે. તું તુરકડીનો ઇલકાબ પામી છે. તું રોડોડકુળની શરમ છોડી બાદશાહની બેગમ થઈ છે. નીચ ! તું શું મોં લઈ ગુમાન કરી બોલે છે ? તને શરમ નથી ? તને શિક્ક છે ! આવા તિરસ્કારથી કેશરબા બોલી;—હા, હા, તારી એન વટલી છે, અને બાદશાહની બેગમ થઈ છે; પરંતુ તને તુરકને હાથ સોંપાવી મુગલની સ્ત્રી કરી ખુવાર કૂં, ત્યારે ખરી. તને કલમે પઢાવી ઇસલામીનું પાણી પીવરાવું, ત્યારે સાચી. તારી ક્ષત્રીટક તોડાવીશ. તારે માટે શેરબેકને ગોતીશ. પછી તું આવી મીયાંના પગ ચાંપજે, અને નિમાજ પઢજે. મારે હવે અહીંનું અન્નોદક હરામ છે. તારા વચનથી મને રોમરોમ અમિઝાળ પ્રગટી છે. હું પ્રતિજ્ઞા કરો દિલ્લી જાઉં છું, ત્યાં સધળી વાત બાદશાહને કરીશ. એટલામાં દાસીઓએ આવી બંનેને સમજાવી શાંત પાડી.

કેશરબા ત્યાંથી ચાલી નીકળી. વિમળદેવીએ આ વાત પોતાની માતાને કહી. કૌમારદેવી બોલી;—પુત્રી ! તેં ભલે એવાં વીરવચન કહી મારી કુખને શોભાવી. પુત્રી તો તારા જેવીજ જોઈએ. જેણે ક્ષત્રિઅભિમાન મૂક્યું છે, તેને દ્વિટકાર દેવોજ જોઈએ. પછી વિમળદેવીએ માથાપને પોતાની કરેલી પ્રતિજ્ઞા જાહેર કરી કે;—શિરછત્ર ! હું ક્ષત્રિપુત્ર વિના કદી ખીજ કોઈને વરનાર નથીજ. મારા શરીરના સાત કડકા કરી નાંખશે. તોપણ હું કોઈ તુરકને ઘેર જમશ નહિં. તમો એવું કૃત્ય કરી ક્ષત્રિનું નિર્ભળ નામ ખોશે નહિં. એકને આપી બીજને આપવાનું કરશે તો ભલે મેરૂપર્વત પોતાની જગ્યા બદલે, ધ્રુવમંડળ ચળીત થાય, સમુદ્ર મર્યાદા મૂ-

કે; તોપણ હું એ કામ કરીશ નહિં. સર્પનો મણી ગ્રહણ કરવા જતાં સિંહના મૂછનો વાળ લેવા જતાં, અને સતીનો છેડો પકડવા જતાં કાણુ મોતને પામ્યું નથી ? કરણુ વાધેલે, અને પ્રતાપસિંહે ધણાં ધણાં સંકટો સહન કર્યાં છે; પણ દિલ્લીપતિ યવનબાદશાહને શરણે થયા નથી. માટે હું પણ કદી એ મોગલને વરવાની નથી. પુત્રીનાં આવાં વચન સાંભળી તેઓ ધણાં ખુશી થયાં. પોતે પણ પ્રાણુ જાય, તોપણુ વિમળદેવીને દુભાવી એવું કૃત્ર ન કરવાનો નિશ્ચય કર્યો. વિમળદેવીને જે વીર પુરૂષ મુગલથી ડરે નહિ એવા ક્ષત્રિને શોધીને દેવી. તેનો પ્રયત્ન તરત કરવા માંડ્યો, કેમકે માથે વેર હતું.

કેશરબાએ દિલ્લી જઈ જે પોતાનો તિરસ્કાર થયો હતો, તે વાત ઔરંગઝેબ બાદશાહને કરી બતાવી. આપરથી તે ધણો ગુસ્સે થયો. કેશરબાને ધીરજ આપી બોલ્યો;—તું ફિકર ન કર. હું હમણા રૂપનગઢ જઈ તેને પકડી, અહીં લાવી તારી લુંડી ન કરું તો હું મુગલના પેટનો નહિ. તું ખુશી રહે એમ કહી તરત રૂપનગઢ ધમકીનો એક પત્ર લખી વિમળદેવીનું માથું કપ્યું. તેથી અમરસિંહ રાજા થર, થર, કંપવા લાગ્યો. આગલી હીંમત નહિ રાખતાં, તેનું માથું કબૂલ રાખ્યું. આ ખબર વિમળદેવીએ જાણ્યા કે તેણે માઆપથી મુખ એક અટંકી પ્રતાપસિંહ રાણાના પૌત્ર રાજસિંહ રાણાં ક્ષત્રિનો અંકુર રાખી મુગલની સામે થાય એવો છે. એવો વિચાર કરી તેને પ્રેમ ભરેલો વિનતિ પત્ર લખ્યો કે;—“ખ્યારા ! આ પત્ર વાંચી મારી ખબર તરત લેજો. હું રાઠોડની પુત્રી તમને મને કરી વરી ચૂકી છું. મારા પિતાને મુગલે પત્ર લખી ડરાવ્યો છે. તેથી તે નહારા વિચાર કરે છે, પણ હું મુગલોથી ડરી નથી. હું તો તમારા દર્શનની અભિલાષી છું. માટે માંડે વચન સત્ત કરશે. એણે લગન માટે વસંતપંચમી ધારી છે. તે દિવસે આવી પહોંચી મારી સંભાળ લેજો. જેમ રક્ષમણીજીએ પણ લીધું હતું, તેમ મેં પણ એવું પણ લીધું છે. હે કાન્ત ! તમે મારા કૃષ્ણ છો. માટે મારી ખબર તરત લેજો. હું આખી પૃથ્વીને વીર વીનાની દેખું છું. કાંઈ પણ માઇનો પુત્ર જોતી નથી. એક તમેજ ખરેખર નર છો. અરે ! મ્હેમ્હ જાતને વરવું, તેના કરતાં તો મરવું સાંડું છે. જે તમે નહિ આવો, તો હું પ્રાણુલાગ કરીશ. એ હત્યા તમને લાગશે. બધે ક્ષત્રિનું તેજ અસ્તાંગત થઈ ગયું છે. મુગલોએ સૌને પાગા. તેથી બિચારા થયા છે. ફક્ત એક અટંકી રાણા તમેજ મારા પ્રાણુ છો. હે રાજસિંહ

રઢીઆળા ! તમે પ્રતાપના કુળમાં દીવારૂપ છો. તેથી તમારી સાથે મારો વિવાહ કરવા ચાહું છું. મારો પિતા ને કાકો શરવીર નથી તેથી દુઃખ બોગવું છું. એક મારા પિતાના મિત્ર રામરસિંહનો મારે પક્ષ છે. એ વિના કોઈનો આધાર નથી. મારા પ્રાણ તમારાથી બંધાણા છે. માટે તરત આવીને મારી ખબર લેજો.”

રાજસિંહરાણો ચિમળદેવીનો પત્ર વાંચી પોંચ્યા કરડવાં લાગ્યો. વિમળદેવીને શરણુ દેવા હામ બીડી બોલ્યો;—અરે ! શું ક્ષત્રિયમ્યાઓ આવાં કર્મ કરવા લાગ્યા ! શું ક્ષત્રિયોનું આવી ખુટયું ! ધિક્ક છે તમારી નીતિને ! તમે તુરકને બેટી દઇ તેનાં અન્ન જમો છો ! અને તેથી પ્રસન્ન રહો છો ! તમને ધિક્કાર છે ! અરે ! તમારી શમશેર ક્યાં ગઇ ? તુરકડાઓ તમારે માથે કેર કરે છે, તે કેમ જોયા કરો છો ? જ્યારે ઇશ્વર વીરસ્થાળાઓ આપે છે, તેને કેમ ફાળ પડાવો છો ? શું મહાભારતમાં પૂર્વજોનાં પરાક્રમે સાંભળતા નથી ? શું તમારી પાસે રાજ્યમારોટો નથી ? જો હું લવવંશનો સાચો ક્ષત્રિયીજ હોઇશ, તો હું એ યવનોનો નિરવંશ કાઢીશ. જો આ સ્ત્રી તુરકને વરે, તો હું મારી ક્ષત્રિમાતાને ધાવ્યો ન સમજવો. રાણાનાં આવાં વચનો તેની પત્ની વીરકળા સાંભળતાંજ બોલી;—પ્રાણપતિ ! એવો વિચાર શા માટે લાવો છો ? ચતુર ચંદાવત તમે તરત ચડો ! મારું સુખ સાંભળી પટાવતો ચડશે, એવું વિચારી જરાવાર પશુ થોભશો નહિં. મારી પ્રિતને ખોટો દોષ લગાડશો નહિં. તમે આ રોષ કેમ સહન કરી ઉભા છો ? હું સહુખ્યર પતિ ! શરવીર શરીરવાળા ! સ્ત્રીમાં ખોટું મન લગાડશો નહિં. આ પૃથ્વીપર પ્રાણી માત્ર સ્ત્રીસુખ ભોગવે છે, પરંતુ ધર્મ અને કીર્તિની ટેક સાચવવાનો ફરી ફરી આવો પ્રસંગ મળતો નથી. મહાભારતનો વિચાર કરો. અભિમન્યુ રણે ચડ્યો, ત્યારે ઉત્તરાકુંવરીમાં મોહ પામ્યો નથી. રામાશ્વમેધ વખતે વીરસેનનો વિચાર કરો. આ પુરુષોની અમરકીર્તિ છે. તેથી તે જીવતાજ છે. રણમાં શરીર પડ્યે તો સ્વર્ગ મળે છે. મને તમથી ક્ષણમાત્ર અલગી ન સમજશો. હું તમે બ્યાં જશો, ત્યાં સાથેજ છું. અરે ! હું કામચુદ્ધિથી રોકું તો મને ધિક્કાર છે ! હું એવો વિચાર પશુ કેમ કરું ! હાથ, હાથ, હું હાડકુળની આળા છું. તેને માથે રમે ગાળ ચડાવતા ! અરે ! મને એવો પ્રસંગ કદી આપશો નહિ. રાણો પોતાની પ્રિયસ્ત્રીનાં આવાં વીરવચનો સાંભળી ખુશ થયો. પછી સધળી વાત પોતાની માતાને જઘને કહી. તેથી માતા વિરમતી બોલી;—

પુત્ર ! તું શરણાગતને શરણ દેવામાં સંકલ્પ વિકલ્પ કરી વિલંબ કરીશ, તો ક્ષત્રિ શૂરત્વને ઝોળ લગાડીશ. વીરબાળા વિમળદેવીએ લખ્યું છે, ત્યારે તું વિલંબ શા માટે કરે છે ? હવે તું તત્કાળ જ. રણ વિષે રંગ રાખ. આવો ઉત્તમ પ્રસંગ મળ્યો છે. તેમાં તું રંગ રાખે, ત્યારેજ તેં મારું પેટ સાચું સેવ્યું સમજવું. પુત્ર ! ધીરજ ન કર ! વીરબાળા પ્રાણ ત્યાગ કરશે. પછી રાણાએ તરત વિમળદેવીને પત્રનો જવાબ લખ્યો કે;—તમે ધીરજ રાખશો. ફિકર કરશો નહિ, હું વસંતપંચમીએ આવી પહોંચીશ.”

કેશરબા તથા ઔરંગઝેબ રૂપનગઢ જન લઇને આવવા નીકળ્યા કેશરબાને મળવા જવું પડશે એવું અમરસિંહે દાસી સાથે વિમળદેવીને કહાવ્યું. તેથી તેને ચિંતા થવા લાગી કે, નાથ હજી ન આવ્યા. મા-બાપ વેરીન્યયાં છે. તેથી દીલ ઘણું દુઃખાય છે. આમ કલ્પના કરી શંજુનાથની પ્રાર્થના કરવા લાગી અને તેની સહાયતા માગવા લાગી. નાથ ન આવે તો પ્રાણ ત્યાગ કરવાનો વિચાર કરી રાખ્યો. તેની દાસીએ ઘણી ધીરજ આપી કે હમણાં રાણાજી આવી પહોંચશે તમે વસ્ત્રાલંકાર સજી તૈયાર રહો. વિમળદેવી શણગાર સજી તૈયાર થઇ બેઠી હતી, ત્યાં દાસી રાણાજીને તેડી લાવી. વિમળદેવીએ ઘણા હર્ષથી પ્રેમસંહિત સત્કાર કર્યો. તેના નેક ટેકનાં ઘણાં વખાણ કર્યાં. લાજ રાખવા વિષે રાણાજીને જણાવ્યું. તેથી રાણો રાજસિંહ બોલ્યો;—વિમળદેવી ! મારા ક્ષત્રિધર્મથી કંઈ વધારે મેં કર્યું નથી. શિશોદીઆએ આવાં કામમાં પોતાનાં શીશ વાહાલાં કર્યાં નથી. જ્યાં લગી મારાં શસ્ત્ર સજ છે અને ધડ ઉપર શીશ છે, ત્યાં લગી પ્રિયા ! તું કોઇનો ડર રાખીશ નહિ. આ શરીર શું કામનું છે ? અરે ! એ ઔરંગઝેબ હીંમત રાખી ક્ષત્રિઓની આખર લૂટવા આવ્યો છે ! જે હું તેને ઘેર મોઢે કાઢું તોજ મારું નામ રાજસિંહરાણો સાચો. શું રાજહંસણી તુરકને હાથ જશે ? શું એ મર્કટને ક્ષત્રિનારીઓ વરશે ? શું ક્ષત્રિમર્દ હીંમત હારી નાશી ગયા છે ? આ પ્રમાણે કહી વિમળદેવીને હીંમત આપી. વિમળદેવીએ ભોજન કરાવ્યું. પછી રાણે તેના હાથ ઝાલણ કર્યો. વિમળદેવી મુગલ સૈન્ય આવેલું જોઈ ડરવા લાગી, ત્યારે રાણો બોલ્યો પ્રિયા ! તું ન ડર ! એ મુગલોને આપણે ચેતવીનેજ જઇશું. શું અમારામાં શરાતન ગયું છે ? કે ગુપ્તપણે અખળાને હરણ કરીને જઇએ ! તું ધીરજ રાખ. જરા પણ ચિંતા ન કરવી. પછી બંને ઘોડાપર સ્વાર થઇ મુગલોને જાણ કરી ચાલી નીકળ્યા. આ જોઈ મુગલ સૈન્ય ચ-

કિત થઇ રહ્યું. તેમાં તેમનું કંઇ ચાલ્યું નહીં. રસ્તામાં ચાલતાં એક પા-
હાડની તળેટીમાં ઝાડની છાયામાં વિશ્રાંતિ લેવા બેઠાં. રાણાજીએ કહ્યું;—
પ્રિયા ! તને શ્રમ પડ્યો હશે. પતિનાં આ વચન સાંભળી વિમળદેવી બો-
લી;—રાણાજી ! તમે મારા પ્રાણાધાર પાસે છો, ત્યાં મને શ્રમ શેનો લા-
ગે ! આપનું મૂખ વારંવાર નિહાળવાથી મને હર્ષનો પાર રહેતો નથી.
જેમને ઉત્કંઠા હતી તેવાજ આપ મને હૈયાના હાર મળ્યા છો. મારા સુ-
ભાગ્યે આપ જેવા મારે પ્રાણનાથ છે. પ્રિય ! હું ઉદેપુર જઇ પતિવ્રતાના
ધર્મ પ્રમાણે ચાલી આપની સેવા કરું એવી મારી અંતરની અભિલાષા છે.
આ વાત ચાલી રહી હતી, તેટલામાં અજોપાળ બીલે ચૈરંગજેનના સૈન્ય-
માંથી કેશર્યાને યુદ્ધપણે હરણુ કરી લાવી, એક પર્વતની ખીણમાં લઇ
જઇ બળાકાર કરવાનો ઇરાદો કરતો હતો કે કેશર્યાએ કોઈ સરણુ કરો !
કોઈ શરણુ કરો ! એવો પોકાર કર્યો. આ શબ્દ રાણાજીએ સાંભળ્યા કે
તેણે હથિયારબંધ જઇ તેના શીળનું રક્ષણ કર્યું. તેને ઘાંસામાંથી મુક્ત ક-
રી. આ વખતે કેશર્યા શરમાઈ જઈ પગે પડી અને કહેવા લાગી કે મેં
વગર સમજ્યે આ શીસાદ ઉપગમી છે. રાણાજી ! હું આપની અપરાધી છું.
એ મારો અપરાધ ક્ષમા કરશો. આ વખતે હું તમારા દુશ્મનની સ્ત્રી ત-
મારા આગળ ઉભી છું. હું આપને શરણુ છું. ગમે તો મારો અગર જીવા-
ડો. મેં વિમળદેવીને ધણી સતાવી છે. હું આ તુત કરી આફત લાવી છું.
રાણાજી બોલ્યો;—કેશર્યા ! તમે કંઇ શંકાશો માં. ક્ષત્રિપુરુષોમાં કેવાં પા-
ણી છે એ તમાસો તમે જોયો. અમારે તમારે સાથે દુશ્મનતાઈ નથી. ત-
મે આ તુત કર્યું, તેથી તો હું આ વિમળદેવીને પામ્યો છું. તમે અમારે
શરણુ છો તો જરાએ ગભરાશો નહિં. વિમળદેવી બોલી;—બેન ! તમે કંઈ
શરમાશો નહિં. તમારી ઈચ્છા પ્રમાણે રાણાજી કરશે. કેશર્યા, પાસે આ-
વો. આમ શી રીતે બન્યું ? ધીરજ રાખો. વગેરે વિવેકનાં વચનો વિમળ-
દેવીએ કંઇપણ દેશ ન રાખતાં કહ્યાં. પછી કેશર્યા બોલી;—બેન ! ધન્ય
છે રાણાશ્રીને કે મારી જતી લાજ રાખી. નહિંતો મારે પ્રાણ ત્યાગવો પ-
ડત. બેન ! તને મેં ધણું દુઃખ દીધું છે. હું બાદશાહને સમજાવી અહીં
લાવી મેં મોટો અપરાધ કર્યો છે. મને હવે મનમાં ધણો પસ્તાવો થાય
છે અને બાણું છું કે હું અહીંજ પ્રાણસાગ કર. બેન ! તું તારા દેવ પાસે
જે વચન બોલી હતી તે તે સત્ય કર્યાં. તેં તારી ટેક રાખી છે. ધન્ય છે
તને. ! આમ બોલી પસ્તાવો કરતી રૂદન કરવા લાગી. તેણે રાણાજીનો

ધણે ઉપકાર માન્યો. પછી પોતાને આદશાહ પાસે મોકલી દેવાનું કહેતાં ત્યાં મોકલી દીધી. રાણોજી અને વિમળદેવી સૈન્ય સહિત ઉદ્દેપુરમાં આવ્યાં. વિમળદેવીના માઆપ આ ખબર જાણી ખુશી થયાં. કેશરઆએ આદશાહ પાસે જઈ વિનેલી વાત કરી. તેથી શાહની રાણા ઉપર ધણી પ્રીતિ થઈ. રાણાજીનાં વખાણુ કરવા લાગ્યો. વિમળદેવી પતિની પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે સેવા કરવા લાગી. આનંદમાં દિવસો નિર્ગમન કરી જગતમાં અખંડ કીર્તિ રાખી ગઈ છે.

દુર્ગાવતી.

આંચંદન નામના મહારાજની કન્યા અને ગંડમંડળના રાજાની રાણી થાય. તેના રૂપલાવણ્યતાની સમાન એ વખતે કોઈ પણ સ્ત્રી નહિ હશે. એવી તેની તેજસ્વિ કાંતિ હતી. જેતું તેતું રૂપ હતું, તેવીજ તેની ખુદ્ધિ અને હીંમત હતી. પતિ સહવાસે કેટલાંક વર્ષ સુખ ભોગવ્યા પછી વિધવા થઈ હતી. પોતાનો અદાર વર્ષની નાની વયનો કુંવર વીરવલ્લભ ગાદીપર હતો. પોતે રાજ્યનીતિમાં કુશળ હતી. તેથી સારી રીતે રાજ્ય ચલાવી પ્રજાને ખુશી રાખતી હતી. પ્રજા તેને રક્ષાકર્ત્રી દેવી સમજી શ્રધ્ધા અને ભક્તિ બતાવી ચાહતી હતી. ગંડમંડળ નર્મદાના કિનારાપર જળપુર પાસે આવેલું છે. એ રાજ્યે પોતાની આખર અને સ્વાધીનતા સાચવી રાખી હતી. હિંદુસ્તાનમાં અકબર આદશાહ હતો. તેણે રાજ્યોને તાબે કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો હતો, પણ મેવાડનો રાજા જગત પ્રસિદ્ધ પ્રતાપસિંહ અને દુર્ગાવતી એ બે તાબે થયાં નહોતાં. તેથી અકબરે ૧૫૬૪ માં ગંડમંડલપર તુડ મિઝાજ આસફખાં સેનાપતિને છ હજાર ઘોડેસ્વાર અને બાર હજાર પેદલ લશ્ક મોકલ્યો. તે આ રાજ્યની સમૃદ્ધિથી મોહી તેને હાથ કરી લેવા આવ્યો. તેના સૈન્યનો જુસ્સો બોઈ ગંડમંડલ ખળભળી રહ્યું. પરંતુ વીર તેજસ્વિની બહાદુર દુર્ગાવતીના હૃદયમાં કંઈપણ ભય ઉત્પન્ન થયો નહિ. તે આઠ હજાર ઘોડેસ્વાર, દોઢ હજાર હાથી અને ઘણું પેદળ સૈન્ય લઈ હીંમતથી લડવા તૈયાર થઈ. પોતે માથે રાજમુગટ ધારણ કર્યો. શરીરે ખખટર પહેર્યું. એક હાથમાં તલવાર અને બીજા હાથમાં ધનુષ આણુ લઈ, લડાઈના પોશાકમાં હાથીપર સ્વાર થઈ યુદ્ધક્ષેત્રમાં આવી. તેના અદાર વર્ષનો કુંવર વીરવલ્લભ પણ શસ્ત્ર સજ્જ

યુદ્ધમાં શત્રુ સામે આવી ઉભો. મહાદાશણ યુદ્ધ ચાલ્યું. આ વખતે દુર્ગાવતીની ભૂતિ સાક્ષાત્ શક્તિ સ્વરૂપ સિંહવાહની ચડિકા—દુર્ગાદેવીના જેવી ભયંકર દાસતી હતી. તે ગંભીર અવાજથી લલકારી સૈન્યનને હીંમત અને ઉત્સાહ આપવા લાગી. વીર મહિલાનાં વીર વચ્ચેના સાંભળી સૈન્યે ઉલટમાં આવી પૃથ્વીને ભયંકર ગર્જનાથી ગળવી મૂકી. શત્રુ સૈન્ય સંહારવા માંડ્યું. આવી વીર નારી દુર્ગાવતીની બહાદુરી જોઈ મુસલમાનો ચકિત થયા. તેના હોંસકોસ ઉડી ગયા. કામ પાર પાડવાનું જે શ્વરાતન હતું, તે જતું રહ્યું. નરમ પાણી જેવા થઇ ગયા. દુર્ગાવતીએ તેમને મોટા પરાક્રમથી બેવાર ઘેરી લઇ દરાવ્યા. શત્રુના છસો ઘોડેસ્વાર કાપી નાંખ્યા. તેથી તેઓ ભય પાળી નાશી ગયા. આસક્ષમાં મોટું અપમાન પામ્યો. તેણે ધણે ઠેકાણે જય મેળવ્યો હતો. તે આજ વીરવાન દુર્ગાવતીના બાહુ બળથી તેજ અને હીંમત વગરનો થઈ કંપવા લાગ્યો. દુર્ગાવતી તેની પાછળ થઇ, તેમ શત્રુઓએ જોસથી નાસવા માંડ્યું. સાંજ પડી જતાં શત્રુપર હલ્લો ન કરવો, પણ થોડી વિશ્રાંતિ લઇ શત્રુપર તૂટી પડ્યું, આવો વિચાર સૈન્યક પુરૂષોએ દુર્ગાવતીને જણાવ્યો. તેથી તે જરા ચિંતાવાન થઇ, કેમકે આ વખતે એમજ રહી હલ્લો કર્યો હોય તો શત્રુ સૈન્ય થોડું પણ જવા પામે નહિ, પણ સંધ્યાનુભતે તેમ કરવું તેણે કબૂલ કર્યું. સૈન્ય થોડો વિસામો લેવાને બદલે શાંતિથી નિંદ્રાવશ થયું. અસક્ષમાં આવો લાગ જોઇ તેનાપર હલ્લો લાગ્યો. આમ ચોચિતો હલ્લો આવવાથી દુર્ગાવતી ડરી નહિ. તે પોતાનું સૈન્ય પાહાડની એક સાંકડી તળેટીમાં લઈ ઉભી રહી. તેનાપર તોપોનો મારો ચાલ્યો. અહીં સામસામે મારે લડાઈ મચી. આ વખતે બાળકુંવર વીરવલ્લભ અતુલ બળ દેખાડી ઘણા આવેશથી શત્રુ સામે લડ્યો. શત્રુઓ આ બાળકુંવર શૌર્ય જોઈ છક થઇ ગયા. પણ તે શત્રુના ઘણા હુમલાથી જખમી થયો. દુર્ગાવતીએ જોઇ નહિ ખસતાં, પોતાના પ્યારા કુંવરની આસનાવાસના કરવાને તેને લડાઈની જગ્યાથી દૂર મોકલી દઈ, પોતે મોટી ગર્જના કરી અધાત ગુરસાથી લડવા લાગી, તેમનું કેટલુંક સૈન્ય કાપી નાંખ્યું. તેવામાં તેને બે ત્રણ તીર શત્રુ તરફથી વાગ્યાં, તોપણ નહિ ગભરાતાં, કે વીરધર્મ તથા શત્રુને તાબે નહિ થતાં, વીરધર્મની રક્ષામાટે પોતાનો પ્રાણ જતાં સુધા લડવાનો નિશ્ચય કર્યો. જખમી થયેલા ધામાંથી લોહી વહેવા લાગ્યું, શરીર અસ્થિર થઇ ગયું. તેજ ક્ષણ થવા લાગ્યું. પોતે વિચારું કે હવે હું બચીશ નહિ, સારે

એક નોકરની સુતીક્ષ્ણ તલવાર લઇ પોતાના શરીરમાં પ્રવેશ કરી પ્રાણ ત્યાગ કર્યો.

સતી સંયુક્તા.

આ સાધવી કનોજના રાજા જયચંદ્ર રાઠોડની પુત્રી થાય. તેનો જન્મ ઈ. સ. ૧૧૭૦ માં થયો હતો. તે સર્વોત્તમ સૌંદર્યવાન, અસાધારણ ઉદારતાવાળી અને સદ્ગુણ સંપન્ન હતી. ચંદ કવિએ તેને કનોજની લક્ષ્મી કહીને વર્ણવી છે, દિલ્લીના પૃથ્વીરાજ ચૌહાણ અને કનોજના જયચંદ્ર રાઠોડ વચ્ચે દ્વેષભાવ હતો. પૃથ્વીરાજે અશ્વમેધ યજ્ઞ કર્યો. એ જોઈ જયચંદ્રને ધણો ખેદ ઉત્પન્ન થયો. તેથી તેણે વધારે મોટાઈ મેળવવાને રાજસૂય મહાયજ્ઞનો આરંભ કર્યો. એ યજ્ઞમાં પૃથ્વીરાજ આવ્યો નહોતો. તેને અપમાન કરવા તેની સોનાની મૂર્તિ કરી દ્વારપાળની જગ્યાએ રાખી. તેથી પૃથ્વીરાજને ધણો ક્રોધ ચડ્યો. તેણે કનોજ આવી જયચંદ્રને લગાઇ કરી હરાવ્યો હતો. સંયુક્તાએ તે વખતે તેને જોયો હતો. તથા તેના ગુણો, હિંમત અને વીરત્વનાં વખાણ સાંભળી, પોતાના પિતાનો વેરી હતો, છતાં એ દ્વેષ જૂરા પણ નહિ લાવતાં, પોતાને યોગ્ય પતિ ધારી મનથી તે સાથે વરી ચૂકી હતી. યજ્ઞ થયા પછી કનોજની લક્ષ્મી સંયુક્તાનો સ્વયંવર કર્યો. સ્વયંવર મંડપમાં બાહુ બળથી શોભિત ધણા ક્ષત્રિઓ આવી બેઠા હતા. સંયુક્તા સ્વયંવરને લાયક પોશાક પહેરી, હાથમાં ધૂલની માળા લઇ ઘણી દારીઓ સાથે ભરસભામાં આવી બેઠી. સમય થતાં ઉઠી કોઈ રાજા સામું ન જોતાં તરત હિંમત સાથે હર્ષથી પૃથ્વીરાજની સોનાની મૂર્તિને ધૂલની વરમાળા પહેરાવી. જયચંદ્ર પોતાની કન્યાનું આવું કામ જોઇ ગભરાયો. રાજાઓ પણ આવી રૂપગુણવાળી કન્યા પોતાને નહિ વરવાથી કમબાગ્યવાળા સમજવા લાગ્યા. સંયુક્તાએ વરમાળા પહેરાવ્યાના બાજર પૃથ્વીરાજને થતાં, તે કનોજ આવી લગાઇ કરી સંયુક્તાને ઈ. સ. ૧૧૯૦ માં હરી ગયો. સંયુક્તાના ઉત્તમ ગુણોથી સ્વર્ગ સુખ પણ તે પાસે તુચ્છ હતું. તે પૃથ્વીરાજની પ્રિય ભાર્યા થઇ પડી. સંયુક્તા પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે પતિરનેહમાં ગરકાવ રહીને સૌભાગ્યપાણું ભોગવતી હતી. પૃથ્વીરાજ એનાપર એટલો તો આસક્ત થયો હતો, કે તેની સાથે મોજ-મજામાં કાળ ગુજરતો. બ્યારે શાહબુદ્દીન ગોરી ભરતખંડપર ચડી આવ્યો.

ત્યારે સંયુક્તાએ પતિને પ્રેમ વચનો પડતાં મૂકી શરાતનના શબ્દો સંભળાવી ઉશ્કેર્યો હતો કે;—“મારા પ્રીતમનો જય થાઓ, ને કીર્તિ વધો. ઓ ઓહાણુના સૂર્ય ! તમારા જેવા યશ કોણે મેળવ્યા છે ! અને તમારા જેવું સુખ કોણે ભોગવ્યું છે ! મરવું એ તો માનવી અને દેવતા સર્વને સર્જિત છે, પણ ઉંચ રીતે મરવું એ અમર રહેવું છે. તમે તમારી જાતને વિચાર ન કરો, પણ અમરપણાનો કરો. તમારી તલવાર શત્રુઓને વચમાંથી કાપો. તમારા બેસવાના તેજસ્વિ ઘોડાને શત્રુના લોહીના પ્રવાહમાં તરતો કરો. તમે અને તમારું ચતુરંગ સૈન્ય “હર, હર” ના ધ્વનીથી એતરફ ગાજી રહો. આ મોટા કામમાં મરણનો ભય કરશો નહિ. રણની જગ્યા ઉપર ભયંકર મૂર્તિથી ડરશો નહિ, અને દુરંધી વિભૂષ થશો નહિ. હિંમત, ઉદ્યમ અને યતનની સાથે સ્વદેશ સ્વાધીનતાની રક્ષા કરજો. હું પરલોકમાં તમારી અર્ધ ભાગિની થઈશ.” વીર રજપુતાણી સંયુક્તાના મૂખમાંથી આવાં શૌર્યનાં વચનો નીકળ્યાં. તે વચને તેજસ્વિ પૃથ્વીરાજ્યના અંતઃકરણમાં પ્રવેશ કરી તેને ઉત્સાહી બનાવી દીધો. યુદ્ધમાં જવાની તૈયારી કરવા માંડી. ભારતના ઘણા વીર રાજાઓ આવી મળ્યા. સર્વ યુદ્ધની ગોઠવણ કરવા ભેગા થયા. તે બધાને જણાવ્યું તમે કામ ચાલતું કરો હું આવું છું. એમ કહી કામનો મસ લઈ પૃથ્વીરાજ સંયુક્તાની સલાહ લેવા આવી બોલ્યો;—“ખ્યારી ! આમાં તારી શી સલાહ છે ? વગેરે ગોઠવણ માટે પૂછ્યું. તે વખતે સંયુક્તા બોલી;—રાજન ! સ્ત્રીની વળી સલાહ કોણ પૂછે છે ? જગત્ તો કહે છે સ્ત્રીની બુદ્ધિ પાનીએ. —કદી તેઓ સાચેસાચી વાત કહે છે, તો તેનું કોઈ સાંભળતું નથી; તોપણ સ્ત્રી વિના સંસાર કેવો છે ? અમે શક્તિરૂપ છીએ, અમારામાં શિવનો ગુરુસો છે. અમે ચોર છીએ, અને પવિત્ર તીર્થ પણ છીએ. અમે દુર્ગુણના પાત્ર છીએ, તેમ સદ્ગુણના પાત્ર પણ છીએ. અમે અજ્ઞાન છીએ, તેમ જ્ઞાની પણ છીએ. જ્ઞાની જોશિ પુસ્તકો ઉપરથી ગ્રંથોનો ગતિ માર્ગ જાણી શકે છે, પણ સ્ત્રીના પુસ્તકમાં તે અજાણ્યો છે. એ કંઈ આજકાલનું કહેવું નથી, પણ અસલથીજ કહેવાતું આવ્યું છે. અમારાં પુસ્તકનો કોઈએ પાર લીધો નથી. એટલા માટે તેઓ પોતાનું અજ્ઞાન છૂપાવવાને બોલે છે, કે સ્ત્રીઓમાં બુદ્ધિ નથી. એટલું છતાં પણ સ્ત્રીઓજ તમારા સુખ દુઃખની ભાગિઓ થાય છે. જ્યારે તમે સૂર્ય લોકમાં જાઓ છો, ત્યારે પણ અમે ગુદાં નહિ પડતાં સાથે આવીએ છીએ. ભૂખ, તરસ, વગેરેમાં અમે તમારી સાથે

રાજ રહીએ છીએ. અમે સરોવર છીએ અને તમે હંશ છો. જ્યારે તમે અમારી છાંતી થકી આધા રોહો, ત્યારે તમારી કેવી અવસ્થા થાય છે?” વગેરે, વગેરે.

આ પછી સંયુક્તાએ લગાઇની ગોઠવણ વગેરેનું ઘણું કહી વિદાય કર્યો. સૈન્ય તૈયાર થઇ ચાલ્યું. વીર રજપુતો પોતાનાં તન, મન, ધન અર્પણ કરી “હરે હર” ધ્વનીથી પૃથ્વી ગજવી મૂકી ચાલ્યા. પૃથ્વીરાજ સેનાપતિ થયો. તિરોહી ક્ષેત્રમાં મહા ભયંકર યુદ્ધ થયું. ક્ષત્રીવીરોના બળથી યવન શાહયુદ્ધીન હારી નાશી ગયો. તેના નિશાન, વાવટા, અને હથિઆર પૃથ્વીરાજે હાથ કર્યાં. બે વર્ષ પછી ફરી શાહયુદ્ધીનગોરી ચડી આવ્યો. આ વખતે પણ ઘણા ક્ષત્રીવીરો આવી મળ્યા. સંયુક્તાએ પોતાના પતિને તરત શત્રુ સામે જવા ઉશ્કેરી ઉતાવળથી પોતાને હાથે પતિને પોશાક પહેરાવ્યો. કવચથી શરીર બરાબર ઢાંક્યું, કમરપર તલવાર લટકાવવા લાગી. તેવામાં તેના અંતઃકરણમાં અમંગળની આશંકા આવી ગઇ. વ્યાકુળ થઇ એકદમ કપાળપરથી પરશેવો છાતીપર પડ્યો, તોપણ પૃથ્વીરાજને હીંમત આપી વિદાય કર્યો. સંયુક્તાએ પ્યારના ઉભરામાં ઘોડીવાર પૃથ્વીરાજને નિહાળી જોયા કર્યો હતો. આ વખતે તેણે નીમ લીધો કે;— “ફરી પૃથ્વીરાજનું મૂખ જોઈશ, ત્યાં સુધી હું પાણી પીને જીવીશ.” એજ પ્રમાણે રહી હતી. તે લાંબો નિઃશ્વાસ નાંખી બોલી હતી કે;—“અરે! હવે હું મારા પ્યારાને આ યોગિનીપુર (દિલ્લી) માં નહિ મળતાં સ્વર્ગમાં મળીશ. એવું જણાય છે.” તેની આ અશુભ આશંકા ખરી પડી. પૃથ્વીરાજ મરાણાના અશુભ સમાચાર આવ્યા. સંયુક્તા તરત પતિના શય સાથે બળી ભરમ થઈ ગઈ. ખરેખર સંયુક્તા દેવી જેવી હતી. સીતા, સાવિત્રી અને દમયંતી વગેરે પવિત્ર સતી સ્ત્રીઓની હારમાં ગણાવા યોગ્ય ગુણોવાળી હતી. એ વગેરેથી તેની કીર્તિ જગતમાં રહી ગઈ છે.

સારામાર્ટીન.

સારામાર્ટીનનો જન્મ સને ૧૭૯૧ માં ઇંગ્લાંડની કેમ્સ્ટાર નામના ગામમાં થયો હતો. એ દુઃખીઓનાં દુઃખ દૂર કરવા અને દુરાચારીઓને સદ્ગુણી કરવા પ્રયત્ન કરતી. સારામાર્ટીનનો પિતા સાધારણ વેપાર કરી જીવન ચલાવતો. તે સારાને નાની મૂકી મરી ગયો. તેથી તેની જુદીમા-

એ પાળાપોષી મોટી કરી હતી. તેને બાળપણથીજ કુદરતની મનોહર રચના નિહાળવાની ધણી ચાહના હતી. વૃક્ષ નીચે બેસી વનમાં પક્ષીઓનાં સુલલિત ગાયન સાંભળી ધણી ખુશી થતી. તેના રહેવાની ઝુંપડી પાસે કોઠપણુ સીજ ચિત્તને અપવિત્ર બાવનો ઉપદેશ આપે એવી નહોતી. તેને પેટ ભરવાનું ઠેકાણું નહોતું. તેથી નાની ઉંમરમાં નિશાળ છોડીને ધંધે વળગી હતી. ચૌદવર્ષની થઈ ત્યારે દરજીનો ધંધો શીખવા માંડ્યો. એ ધંધામાંથી જે મળતું તેમાંથી પોતાનું યુજ્જરાન ચલાવતી. તેણે એ ધંધામાંજ પોતાનું જીવન ગાળ્યું એમ નથી, પરંતુ ચારમાઉચ શહેરમાં કેદીઓ નફતુલ્ય દુઃખ ભોગવતા હતા. તથા તેઓ ધણા દુરાચારી હતા. ઈશ્વરે મનુષ્યને જે મતલબથી આ પૃથ્વીપર મોકલ્યા છે, એ મતલબ સમજી શકવાની તેઓમાં શક્તિ નહોતી. એ શહેરના લોકો એની કશી દરકાર કરતા નહિ. સને ૧૮૧૯ માં એક અપરાધી સ્ત્રીને કેદમાં નાખી હતી. આ કમનસિયને એક છોકરો જન્મ્યો હતો. તેપર તેનો નિર્મળ સ્નેહ નહોતો. તેને સ્તનપાન કરાવતી નહિ, પણ મારતી. આ સ્ત્રીની આવી દુષ્ટતા જોઈ, તેની અજ્ઞાનતાપર સ્નેહમયી સારામાઈનને ધણી દયા ઉત્પન્ન થઈ. તેમની હાલત સુધારવાને ધર્મોપદેશજ એક સારો રસ્તો છે. એવું વિચારી કેદખાનાના ઉપરીની રજા મેળવી પેલી અબળા કેદીની પાસે ગઈ, એ અબળા સારાને જોઈ ઉભી થઈ રોઈ પડી, પરંતુ કંઈ ન બોલતાં ચૂપ રહી. સારાએ કહ્યું;—તેં કેવું મોટું પાપ કર્યું છે! તે માટે તારે ઈશ્વર પાસે ક્ષમા માગવા પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. વગેરે સમજાવ્યું. તેથી એ પોતાના પાપને સમજી રોવા લાગી અને પરોપકારી સારાને ધન્યવાદ આપવા લાગી. આ એક કામમાં સારા ક્ષત્રી, ત્યારે ખીજા કામમાં તત્પર થઈ. રોજ પોશાક વહેંચ્યા પછી કેદીઓની પાસે ધર્મગ્રંથ વાંચવાનો આરંભ કરતી. તેઓ ધણુજ અજ્ઞાન હતા. તેથી તેમને નિયમસર શિખવવાની ઇચ્છા થઈ. અઠવાડીઆમાં છ રોજ પોશાક વહેંચવા અને બે રોજ તેને લખતાં વાંચતાં શિખવવા લાગી. તેથી તેના વેપારમાં નુકસાની આવી, પરંતુ પરોપકારી કાર્ય આગળ તે જરાપણ ગણકારતી નહિ. તેણે લખ્યું છે કે;—

“અઠવાડીઆમાં બે દિવસ પોશાક બનાવવાનું છોડી, કેદીઓની નોકરી કરવી, એ મેં ઉચિત જાણ્યું. એવી રીતે મારો વખત ખર્ચ કર્યાથી પૈસાના સંબંધનું હું નુકસાન વિચારતી નહોતી. ઈશ્વરના આશિર્વાદમાં હું જે કામ કરતી તેથી મને પ્રગાઠ સંતોષ થતો હતો.” સને ૧૮૨૬ માં તેની વૃદ્ધ

ડોસી ગુજરી ગઈ. તેને પોતાના ગામમાં રહેતાં દરકત આવતી હતી. તેથી ચારમાઉથમાં રહેવા આવી. સારાને પરોપકારી કાર્યમાં મડેલી જોઈ, એક બાઈ તેને અડવાડીઆમાં એક રોજ પોશાક કરી આપતી. બીજાં માણસો તેને મદદમાં ત્રણ ત્રણ માસને અંતરે સવા રૂપિયા આપવા લાગ્યા. જે રૂપિયા મળતા, તેમાંથી તે ધર્મગ્રંથ લેતી; ને તે કેદીઓને વાંચવા આપતી. હવે તે ઘણો વખત કેદખાનામાં રોકવા લાગી. તેથી તેને પેદાસ ધરમાડા જેટલી માંડ આવવા લાગી. ખાવાપીવાને કંઈ બાકી રહેતું નહિં. તેથી ઘણીજ દુઃખી થઈ, તોપણ તેણે પોતાનું મહત્ત્વ છોડ્યું નહિં. તેણે લખેલ છે કે;—“જ્યારે હું પૌશાક તૈયાર કરતી, ત્યારે મારે ઘણો વિચાર કરવો પડતો; જ્યારે આ વેપાર બંધ થયો, ત્યારે મારો વિચાર પણ બંધ થયો. મેં ધર્મગ્રંથમાં વાંચ્યું હતું કે;—“ધર્મ નિરૂપાયની રક્ષા કરે છે.” ઇશ્વર મારો પ્રભુ છે. તે કેદીપણ તેના હુકમ માનનાર દાસને છોડશે નહિં. ઇશ્વર મારો પિતા છે. ઇશ્વર તેના દાસની સહનશીલતા જોવાને આહ્વા છે.” સારામાર્ટીનનું હૃદય કેવું પવિત્ર હતું. તે આ ઉપરથી જણાઈ આવે છે.

સારામાર્ટીનના પ્રયત્નથી કેદીઓ સુશીલ, વિનયી અને કામળ અંતઃકરણના થયા. તેઓના નિર્વાહ સાધનમાં ઉપયોગી થઈ પડે, માટે સ્ત્રીઓને શીવવાનું કામ અને પુરૂષોને ટોપી, ચમચી, શીલ વગેરે કરવાનું શિખવ્યું. તેમને દરરવિવારે ઇશ્વરપ્રાર્થના કરાવતી. તેમાં તેઓ શ્રદ્ધા રાખવા લાગ્યા. એ રીતે તેમને ઉપાસના કરતાં, નીતિ જ્ઞાન, અને ગુજરાન માટે કારીગરીનાં કામ શિખવ્યાં. આવાં તેના પરોપકારી કાર્યથી લોકો તેને નમન કરવા લાગ્યાં. સારા સરળ સ્વભાવથી સર્વને નીતિ શિખવતી. સર્વનાપર સમાન રીતે સ્નેહ કરતી. સર્વ તેને મા પ્રમાણે ચાહતા. દેવી પ્રમાણે માન આપતા તે સર્વનું રક્ષણ કરતી, સર્વ માટે આંખમાં આંસુ લાવતી, સર્વના સુખ માટે ઇશ્વર પ્રાર્થના કરતી દુર્બળને સખળ થવાની હીંમત આપતી, નીચને ઉંચ ગુણમાં લાવતી અને દુઃખીને સુખી થવાનો રસ્તો દેખાડતી. એ પ્રમાણે કેદખાનાનું કામ પુર્ણ કરી, મળુરોની વિદ્યાશાળામાં જઈ તેમને શિખવતી. કન્યાશાળામાં જઈ કન્યાઓને નીતિની કવિતા શિખવતી. તે પાસે રોજ ચાળીશ પચાશ યુવતીઓ શિખવા આવતી. તેને વાતોમાં ઉપદેશ આપતી. સાંજે માંદા માણસોને ત્યાં જઈ ઔષધો આપી સેવા કરતી. એ જે ધરમાં જતી તે ધરમાં આનંદનો પ્રવાહ ઉછે

ળતો. લોકો સામે લેવા જતા અને સરળ ભાવથી માન આપી બોલાવતાં. કેદીઓની બનાવેલી વસ્તુઓ દેખાડી યુવતીઓને શીલ્પ કામમાં ઉત્સાહ આપતી. જુના કાગળ, કપડાં વગેરે ચીજો નકામી બાણીને ફેંકી મુકેલી હોય તે માગી લેતી. તેનો સદ્ વ્યવહાર થાય, તે ઉપર મન લગાડતી. ઘર ધણી સર્વ વસ્તુનો સદ્ વ્યવહાર કરતાં શીખે એ માટે તેમને નિરંતર સલાહ આપતી. પ્રીતીપાત્રની આગળ કંઈ પણ વાત છૂપી રાખતી નહિ. તેનો આત્મા નિરંતર ઈશ્વર પ્રેમમાં પ્રસન્ન રહેતો. દુઃખીઓને મદદ આપી પવિત્ર સંતોષ સાગરમાં આનંદ રહેતી. નિર્જન સ્થાનમાં બેસી કશ્ચામય ઈશ્વર ઉપર આસ્થા રાખી પ્રાર્થના કરતી. એ નિર્જનસ્થાનમાંજ શાંતિ— સુખ મધ્યેજ પવિત્ર જીવન છોડી સને ૧૮૪૭ માં આવન વર્ષની ઉમરે મરણ પામી. એનામાં દયા અને હીંમત ધણી હતી. તે અજ્ઞા છતાં મહત્ત્વ કાર્ય કરી ગઈ છે. તે પોતાના કાર્યમાં કદી પણ ગર્વ કરતી નહિ. તેનું સુખ હમેશાં વિનય અને શીલતાથી શોભતું હતું. તે જે કામ કરતી તે ધીરતા અને નમ્રતા સાથે પૂરું કરતી. કદી પણ પક્ષપાત કરતી નહિ. દુઃખીનું દુઃખ દૂર કરવું એ તેનું મુખ્ય કામ હતું. એ રીતે તે દયા, ધર્મ, અને પરોપકારથી આખા જગતમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગઈ છે.

વીરબાળા.

આ વીરભૂમિની તેજસ્વિની વીરબાળા અરિન્ત નગરના રાજા મા-ભિષ્મકરાવની પુત્રી થાય. તે ૩૫, ગુણ અને સૌંદર્યમાં મનોહર મુર્તિ હતી. તેનો પ્રથમ સંબંધ તેના પિતાએ રાઠોડવંશના મંદોર રાજકુમાર અરણ્ય કમલની સાથે કરવાનો વિચાર કર્યો હતો. વીરબાળાની મરજી તે સાથે સંબંધમાં જોડાવાની નહોતી, પણ જ્ઞેશભીર પાસેના પૂગલ રાજકુમાર સાધુનાં અતુલ વીરત્વ અને હીંમતની તેણે વાતો સાંભળી હતી. તે સાથે જોડાવાની ઇચ્છા હતી. તે ઇચ્છા વીરબાળાએ સાધુને જણાવતાં તેણે હા પાડી. તેથી માભિષ્મકરાવે વીરબાળાને તે સાથે પરણાવી, ઘણું ધન, માલ, મણિમુક્તા, સોના રૂપાનાં વાસણો, અને તેર કુમારી દાસીઓ આપી રત્ને-હથી વિદાય કરી. સાધુ સૈન્ય સાથે વીરબાળાને લઈ પોતાની રાજધાનીમાં આવવા નીકળ્યો. રસ્તામાં ચાલતાં ચંદન નામની જગ્યાપર વિશ્રાંતિ લેવા મુકામ કર્યો. આ ખજાર અરણ્યકમલને થતાં તે વેર લેવાને રાઠોડ સૈન્ય

લઈ આવી પહોંચ્યો. તેથી સાધુ કંઈ ડરો નહિ. ધીરજ રાખી વીરધર્મનું રક્ષણ કરવા સામે યદ્ય ઉભો. અહીં જન્મરૂં યુદ્ધ થયું. બંનેના સૈન્યમાં ધણું માણસો કપાઈ ગયાં. વીરબાળા પોતાના પતિને ઘેરાએશે જોઈ જરા પણ ડરી કે મુંઝાણી નહિ, પણ હિંમતથી પ્રાણપતિને ઉત્સાહ આપવા લાગી. પતિનું અદભૂત પરાક્રમ જોઈ, મનમાં ને મનમાં તેને ધન્યવાદ આપવા લાગી અને બોલી કે;—“સ્વામી ! હું તમારું રણ પારદર્શિત જોઈશ. તમે જો રણશાળી થશો તો હું પણ તમારી અનુગામિની થઈશ.” સાધુ પોતાની પ્યારી વીરબાળામાં આવી અસાધારણ તેજસ્વિતા જોઈ ખુશી થયો. બંને ક્ષત્રિવીરોએ દ્વંદ્વયુદ્ધ કરવાનો ઠરાવ કર્યો. આ યુદ્ધમાં બંને બેશુદ્ધ યદ્ય રણમાં પડ્યા. વીરબાળાના પ્રાણનું અધિક ધન જતું રહ્યું, પણ તેથી જરા પણ ગભરાઈ નહિ. તેણે ધીરજ રાખી તરવારથી પોતાનો એક હાથ કાપી નાંખીને બોલી;—“આ હાથ પ્રિયતમના પિતાને આપીને કહેજો કે તમારી પુત્ર વધૂ આવી સ્વરૂપવાન હતી.” બીજો હાથ કપાવી નાંખી પોતાની મણિમુકતા સાથે મહિલ કવિને ભેટ મોકલાવ્યો. પછી યુદ્ધક્ષેત્રમાં ચિત્તા તૈયાર કરાવી પ્રાણપતિના શબને બાળામાં લઈ શાંત ભાવથી બળી ભસ્મ થઈ. એ રીતે વીરબાળા અપૂર્વ પતિ ભક્તિ દેખાડી. જગતમાં અમર થઈ ગઈ છે.

સત્યવતી.

બંગાળા ઈલાકામાં માલહદની અંદર ગૌડમાં રામાનંદ ગોસ્વામી કુંરીને એક પરમ વૈષ્ણવ ભક્ત હતો. એ ગોસ્વામીને કેટલીક જમીન વગર કરની ધર્માદામાં મળી હતી. આ ધાર્મિક પુરૂષ સાધુ સતોતને અન્નપાન વસ્ત્ર વગેરે આપી સેવા કરતો. તેથી આખા દેશમાં પૂજ્ય પુરૂષ ગણાતો હતો. તેની કીર્તિ દેશોદેશ પ્રસરેલી હતી. એની સ્ત્રીનું નામ સુનીતિ દેવી હતું. તે પરમ સાધ્વી સ્ત્રી હતી. એ વિવિધ પ્રકારનાં વ્રત અને અનુશાન કરતી. ગામથી દૂરતા ગાઉ ગાઉ ઉપર માણસો મોકલી કોઈ દીન દુઃખી બૂખ્યું છે કે નહિ, તેની તપાસ કરાવી અન્ન પહોંચતું કરતી. કોઈ બૂખ્યું નથી એવી ખાત્રી થયે સ્વહસ્તે રસોઈ કરી પતિ વગેરેને જમાડી જમાતી. એવો તેનો નિયમનિયમ હતો. આ સાધ્વીને પ્રેમાનંદ કુંરીને પુત્ર અને પ્રભાવતી કુંરીને પુત્રી હતી. પ્રેમાનંદ ધણો વિદ્વાન હતો. તે આ પ-

રમ સાધ્વી સસવતીનો પતિ થાય. આ કુટુંબ પરિવાર શાંતિ સુખ ભોગવતું હતું. પરંતુ સંસારમાં મનુષ્યના જીવનમાં ઇશ્વર ઇચ્છાથી ફેરફાર થયા કરે છે. હમેશાં કોઇના દિવસ સરખા જતા નથી. વિપદાશી સર્વના માથાપર ગુમ રીતે ઝૂલે છે. ક્યે વખતે કોના માથાપર પડશે, એ કોઇથી કહી શકાતું નથી. આવો વખત આ ધાર્મિક કુટુંબને પણ આવ્યો. આ જોઇ કોનું હૃદય દગ્ધ નહિ થાય! કોઇને એવી આશંકા ઉઠે કે વળી ધાર્મિક કુટુંબને પણ શું મંગળમય પ્રભુ દુઃખથી રક્ષણ કરતો નથી! ધાર્મિક કુટુંબ જ્યારે દુઃખસાગરમાં ડૂબકાં મારે, ત્યારે પરમેશ્વરને મંગળમય કેમ કળી શકાય! આવી આશંકા જે માનવમંડળનો ઇતિહાસ જાણે છે તે કદી કરતાં નથી. બંગાલામાં કંપની સરકારનું રાજ્ય હતું. આ વખતે બંગાલામાં મોટા દુકાળ પડ્યા હતા. તેથી જમીનની પેદાસ નહિ આવવાથી, જમીનદારોને માથે કર ચડી ગયો હતો. ઘરમાં કંઈ દેવા ન મળે, તોપણ કર ઉઘરાવનાર દેવીસિંહ માલ મિલકત હરરાજ કરી, મારીને પણ કર વસુલ કરતો. કેટલાક આગરદાર જમીનદારોની સ્ત્રીઓને ભરકોઈમાં સિપાઇઓ નગ્ન કરી, બેલજ્જ કરતા. આવા જીલમથી દેશમાં ત્રાહે ત્રાહે થઇ રહ્યું હતું. રામાનંદ સ્વામીની ધર્માદા જમીનપર કદી કર નહોતો, તોપણ દેવીસિંહે આપવા કહ્યું—રામાનંદે જીલ્લમના ભયથી રાજસાહી રાણી ભવાનીદેવી પાસેથી, પચાશહજાર રૂપિયા કરજે લઇ, ત્રણ વર્ષનો કર આપ્યો; તોપણ દેવીસિંહે વધારે કર માગ્યો. રામાનંદ પાસે કંઈ રૂપિયા નહોતા. તેથી દેવીસિંહે તેનું સર્વસ્વ લૂટી લઈ પકડવાનો હુકમ કર્યો. આ ભયથી શું કરવું, એ તેને સ્પષ્ટ નહિ, પણ પ્રેમાનંદે હીમત આપી કે પિતાશ્રી કંઈ ડરશે નહિ. હું તે પાસે જાઉં છું. તમે મારી ચિંતા નહિ કરતાં બેન અને મારી સ્ત્રીને તરત લઇ જઈ રંગપુરમાં કોઈ શિષ્યને ત્યાં જઈ રહો. આ પ્રમાણે કહી ચાલતો થયો. તેને રસ્તામાંથી સિપાઇઓ પકડી કચેરીમાં લાવ્યા. કચેરીમાં જમીનદારોની આઠ સ્ત્રીઓને નગ્ન કરી સિપાઇઓ અપમાન કરતા હતા. સ્ત્રીઓ લજ્જાથી હાથવડે આંખો ઢાંકી દે છે. અશ્રુથી તેની છાતી ભીંજાય છે. થરથર કંપતાં જોતજોતામાં તો ચાર પાંચ લજ્જાથી બેશુદ્ધ થઈ, ઘરતીપર ઢળી પડી, મુઆ જેવી થઇ ગઈ. સ્ત્રીઓની આવી દુરાવસ્થા, અને ભયંકર દેખાવ જોઇ, પ્રેમાનંદ આત્મસંયમ કરી શક્યો નહિ. તે વાઘની પેઠે ગર્જના કરતો બોલ્યો;—હે નર પિશાચ! નરાધમ! અબળાપર આવો

જીલમ ! હમણા તારૂં ખુન કરીશ ! એમ જૂમ પાડતોજ ફેફસે મારી છૂરી લઇ દેવીસિંહને મારવા દોડ્યો. નજીક જઈ જ્યાં મારવાનું કરતો હતો ત્યાં સિપાઈઓએ દોડી આવી પકડી લીધો. પકડાયા છતાં પણ તેને ફિટકાર આપ્યા કરતો હતો. સિપાઈઓ તેને કેદમાં લઈ ગયા. કેદખાનામાં કેદીઓને સિપાઈઓ બેલઝાડના કાંટાવાળા સોટાથી ઘણો માર મારતા. તેથી તેઓના ચહેરા સ્ફણી જતા, અને કેટલાક મરી પણ જતા. પ્રેમાનંદને પણ માર પડ્યો. આઠ કેદીઓ તો તે પ્રસંગે મારથી મરી ગયા હતા. આ સર્વ ખબર રામાનંદ તથા સત્યવતીને થયા. તેઓએ જાણ્યું કે પ્રેમાનંદ મરી ગયો હશે તેથી રામાનંદે આવી તેનું મડદું શોધવા માંડ્યું, પણ ચહેરા સ્ફણી ગયેલા હોવાથી ઓળખી શકાયું નહિ. તેથી શોકાતુર થઈ પાછો ગયો. સત્યવતીનો વિચાર હતો કે પતિનું શ્વ મળે તો તે સાથે બળી મરવું, પણ નહિ મળવાથી બિચારી વૈધવ્ય પાળવા લાગી. તેને માથે દુઃખના ડુંગરા ઉગવા લાગ્યા. તેઓ નિરાશ થઈ રંગપુરમાં રહ્યાં.

દેવીસિંહના સિપાઈઓના જાણવામાં આવ્યું કે આ ગામમાં કોઈ રૂપવંતી યુવતી આવી છે. તેને બળ જોરીથી પકડી દેવીસિંહ પાસે મોકલાવી દેવાનો લાગ શોધતા હતા. દેવીસિંહ મહા ખરાબ માણસ હતો. સારી સારી ને આખરૂદારની સ્ત્રીઓને પરાણે પકડી એક અખાડામાં પૂરી રાખતો. તેમાંથી અંગ્રેજ અધિકારીઓને રાજી રાખવા તેમને પસંદ પડતી મોકલતો. પરમ સુંદરી સત્યવતીની ઉમર પચીસ વર્ષની હતી, પરંતુ એ જોવામાં બાલિકાના જેવી હતી. સત્યવતીને સિપાઈઓની દાનતના ખબર થયા કે તરત સસરા સાથે દીનાજપુરના જંગલમાં નાશી ગઈ. સત્યવતીએ પોતાને સિપાઈઓ પકડે તો તેને સ્વાધીન ન થતાં પોતાનો પ્રાણ ત્યાગ કરીને પણ ધર્મનું રક્ષણ કરવાનો નિશ્ચય કરી રાખ્યો હતો. તે પોતાના સસરા સાથે અહીં ત્રણ વર્ષ રહી. એક વખતે સાયંકાળે ખબર મળ્યા કે કંપનીના સિપાઈઓ આ તરફ આવે છે. એ સાંભળી રામાનંદ બોલ્યો;—સત્યવતી ! તપ વૃદ્ધ દારી અને બે વિશ્વાસુ નોકર જગા તથા રૂપા સાથે જલદી નાશી જઈ કાશી ધામમાં રહો. સત્યવતી રડતી રડતી બોલી;—આ પાપી જીવન કોને માટે ધારણ કરું છું ! વિધવાનું જીવન વિટંબના માત્ર છે. આપ મારા સસરા નથી, આપ મારા પિતા નથી, પણ આપ તો મારી મા છો. માની પાસે પુત્રી જેમ અકપટ મનથી સંધળું કહે, તેમ હું આપને કહું છું. હું આપને છોડીને ક્યાંએ જઈશ નહિ. આ-

પને કેદ કરશે તો હું ત્યાં કેદ રહીશ. હું આપને એ સ્થિતિમાં ટીપું-
માણી આપી શકું, તોપણ ખુશી રહીશ. રામાનંદ—એટા ! દેવીસિંહ આ-
ખરદાર ધરતી સ્ત્રીઓને ખુશી દાનતથી પકડે છે. ક્રોધથી સત્યવતી—“એ
દેવીસિંહની કંઠ પણ મગદુર નથી કે તે મારો ધર્મ નાશ કરી શકે. સ્ત્રી-
ઓ પોતાની ઇચ્છાથી ધર્મનો માર્ગ નહિ છોડે, તો જગતમાં કોઈ એવો
માણસ નથી કે જે તેઓના ધર્મનો નાશ કરી શકે. બાર વરસ સુધી ધ-
ણી વિપત્તિ અને ઘણા પ્રકારનાં સંકટો સહન કર્યાથી હું હવે જોડિયું કે
સ્ત્રીઓની ધર્મ રક્ષાનો સઘળો ભાર સ્વયં ભગવાને પોતાને હાથ રાખ્યો છે.
દુર્બળતું બળ માત્ર એક ધર્મ છે. એમાં કંઈપણ સંદેહ નથી. હું પોતે ઇ-
ચ્છાથી જો ધર્મને વિસર્જન નહિ કરું, તો કોણ મારા ધર્મનો નાશ કરી
શકે એમ છે ? પણ મને અફસોસ માત્ર એટલો જ છે કે હજુ પણ આ
હતભાગિણીને માટે આપને કેટલું દુઃખ ભોગવવું પડશે ?” આટલું બો-
લતાં જ મૂર્છિત થઈ પૃથ્વી પર ઢળી પડી. થોડીવારે સાવચેત થઈ બોલી;—
“હા, પરમેશ્વર ! આ હતભાગિણીને તમે શામાટે રૂપ અને સૌન્દર્ય આ-
પ્યું ? જેને માટે સ્ત્રીનું રૂપ અને સૌન્દર્ય—તે તો મારા ચાલ્યા ગયા છે,
ત્યારે હવે આ રૂપ અને સૌન્દર્યની બીજી શી જરૂર છે ? હું આ ધડીએ
મારું નાક, કાન કાપી નાખું અને શરીરને જાખમી કરું” આ પ્રમાણે બો-
લતાં જ પોતાના કેશ તોડવા લાગી, જોરથી કપાળ કુટવા લાગી. રામાનંદે
હાથ પકડી આત્મઘાત નહિ કરવા સમજાવી શાંત કરી.

સત્યવતી—“હા, પરમેશ્વર ! હું કેમ તેની સાથે બળી મુઠ નહિ ! તે
પ્રસંગે બળી મુઠ હત તો આ પીડા દૂર થાત. અરે ! મને તે રોજ સાથે
લઈ જઈને તેના મૃત શરીરની શોધ કરી હોત, તો હું નક્કી તેને શોધી
લેત કે આ તેમનું શરીર છે. તેમના માથા ઉપરનો એક વાળ હું સેંકડો
મનુષ્યના માથા ઉપરના વાળમાંથી શોધી શકત. તેમના હાથની એક આં-
ગળી જોયાથી હું નિશ્ચય કરી શકત કે આ મારા પ્રાણનાથની આંગળી
છે.” રામાનંદ—એટા ! ત્યારે શું પિતાના સ્નેહના કરતાં, પણ પત્નીનો પ્રેમ
આટલો સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિવાળો છે ? માથાપનો સ્નેહ શું પત્નીના પ્રેમની આગળ
પરાજ્ય પામે છે ? આટલું બોલ્યા પછી તેને વિલંબ નહિ કરતાં તરત ના-
શી જવાને ધણું ધણું સમજાવી, ત્યારે સત્યવતીએ જાણ્યું કે સસરાજીની
સાથે રહી શકાશે નહિ. તેથી નિરાશ થઈ વૃદ્ધ દાસી અને નોકર સાથે જ-
ગલમાં નાંશી ગઈ, અને જ્યાં કોઈની પણ આવવાની હોંમત ચાલે નહિ

એવી વાધ, વરવાળી ભયંકર જગ્યોમાં પોતાનો ધર્મ સાચવવા ખાતર ઝું-
પડી બાંધી રહી. જે એક વખતે શિયાળામાં ગરીબોને ગરમ લૂગડાં આ-
પવામાં હજારો રૂપિયાનું ખર્ચ કરતી, તે પાસે આજે ટાઢ નિવારણ કરવા
સાર પહેરેલાં લૂગડાં સિવાય એકે વધારે લૂગડું નહોતું. એવી સ્થિતિમાં
ભયંકર જગ્યોમાં દિવસો કાઢવા લાગી. પરંતુ તેના હૃદયમાં પ્રેમ અને ભ-
ક્તિનો પ્રવાહ વહા કરતો હતો. તેમાં આ સઘળું સંકટ ભૂલી જઈ ફક્ત
એક સસરાના દુઃખનીજ ચિંતા કરવા લાગી. પ્રેમાનંદ સત્યવતીના વિદાય
થયા પછી ઝુંપડી બહાર રહી કીર્તન કરતો ખેડો હતો; ત્યાં સિપાઇઓએ
આવી પકડી લઈ જઈ કેદમાં નાંખ્યો. તેણે ત્યાં અન્ન પાણી લેવું મૂકી દી-
ધું. તેથી સાવ અશક્ત થઈ ગયો. આ ખર્ચ સાંભળી સત્યવતીએ પોતાનો
પ્રાણ જતાં સુધી પણ પ્રયત્ન કરી, તેને છોડાવી લાવવાને તથા તેમાં કોઈ
પોતાના ધર્મનો નાશ કરવા આવે તો આત્મઘાત કરીને, પણ શીળ ધર્મ-
ની રક્ષા કરવાનો નિશ્ચય કરી તૈયાર થઈ.

સત્યવતીએ પુરુષનો પોશાક પહેર્યો. વૃદ્ધ દાસી અને બે વિશ્વાસુ નો-
કર સાથે લઈ જ્યાં સસરાને કેદ કરેલ ત્યાં આવી કેદખાનાથી થોડે દૂર બ-
ધાને રાખી પોતે જેલ પાસે આવી. જેલનો જમાદાર રામસિંહ હિંદુસ્તાની
હતો. એ ઘણો દયાળુને ભલો હતો. તેણે આ પંદરેક વર્ષના સ્વરૂપવાન છો-
કરાને જોઈ પૂછ્યું;—તું ક્યાં રહેછે? તારું નામ શું? અને શા માટે આ-
વ્યો છે? છોકરે કહ્યું;—હજુર! મારું નામ નાનકુ. હું ગયા જીલ્લામાં રહું-
છું. મારા માઆપ પૂર્ણિઆમાં જમીનદાર હતાં. તે મને નાનો મૂકી ગુજરી
ગયાથી, નોકરી માટે નીકળ્યો છું. રામસિંહે છોકરાનું રૂપ, લાવણ્યતા જોઈ
કહ્યું, તું મારે ત્યાં રહીશ? તું શું પગાર લઈશ? નાનકુએ હા પાડીને ક-
હ્યું, તમે જે આપશો તે લઈશ. પછી નાનકુ રોજ રામસિંહને ઝપાટામાં
ભાંગ તૈયાર કરી દેવા લાગ્યો. તેની ભાંગ કરવાની ચતુરાઈથી રામસિંહ તે-
ના પર ઘણો ખુશી થયો. તેણે પોતાની સ્ત્રીને ભલામણ આપી કે આ ના-
નકુને આપણા છોકરાની પેઠે રાખજે. આવી રીતે તેણે રામસિંહની પ્રીતિ
મેળવી. એક વખતે કેદખાનામાં જવાની રમ્મ લઈ, રામાનંદની સ્થિતિ જો-
ઈ તો સાવ બેશુદ્ધ થયેલછે. આ જોઈ સત્યવતીને મનમાં ઘણું લાગ્યું.
આ વાત કોઈને કરવા દીધી નહિ. કેદખાના ઉપર પહેરો ઘણો હતો, પણ
નાનકુએ રામાનંદને લઈ જવાની યુક્તિ રચી રૂપા તથા જગાને ચેતવી રા-
ખ્યા. લાગ આવતાં રામસિંહ કે પહેરેગીર ન જાણે તેમ બેશુદ્ધ થયેલા

રામાનંદને અધારી રાતે જગા તથા રૂપાએ ઉપાડી સત્યવતી સાથે નાશ-
વા માંડ્યું, સિપાઇઓને ખબર થતાં પાછળ આવ્યા, પણ તેને બૂલાવે ખ-
વરાવી પાડુઆના જંગલમાં નાશી આવ્યાં. આ જંગલમાં એક ઝુપડી જો-
વામાં આવી. તેમાં એક વિધવા સ્ત્રી યોગિની દશામાં શિવ આરાધના ક-
રતી હતી. આ ખરેખર કોઇ દેવીની મૂર્તિ હોય એવી જણાતી હતી. સૌ
હિંમતથી એ દેવ કન્યાને આશ્રમે ગયાં. તે સાથે કેટલીક વાતચિત થતાં જે
પ્રેમાનંદને મરેલો ધારતા હતા, તે તો પ્રથમના કેદખાનામાંથી નાશી ગયો
હતો, પણ ફરીથી પકડાઇ કલકત્તાની જેલમાં જીવતો છે. આ સાંભળી સૌ
ધણાં ખુશી થયાં. સત્યવતી હવે સ્વામીનો ઉદ્ધાર કરવા સસરાની રજ લ-
ઈ તૈયાર થઇ. સાથે ફક્ત એક જગાનેજ લીધો.

ખરેખર વિપદજ મનુષ્યનો મિત્ર છે, વિપદજ મનુષ્યનો ગુરુ છે અને
વિપદજ મનુષ્યનો સેનાપતિ છે. એ વિપદજ સત્યવતીને અલૌકિક હીંમત
આપી હતી. એ હીંમતથીજ સત્યવતી રાત્રિ દિવસ ચાલી ત્રણ દિવસમાં
સો ગાઉ કલકત્તે આવી પહોંચી. તેણે પુરૂષનો પોષાક ધારણ કરી રામકૃષ્ણ
અધિકારી નામ રાખ્યું હતું. કેદીઓને છોડાવવા માટે સુપ્રિમ કોર્ટમાં દર-
ખાસ્ત કરી પરવાનો મેળવવો પડતો. તે વિના છોડાવી શકાય એવું નહોતું.
એ કોર્ટમાં દરખાસ્ત આપવામાં ધણુ રૂપિઆનું ખર્ચ થતું. તે તેની પાસે
નહોતા. વળી કલકત્તાની જેલ દેવીસિંહના કેદખાના જેવી નહોતી. તેથી એ
ધણી ચિંતાતુર થઇ. થોડા વખતમાં ગંગા ગોવિંદસિંહની માતું શ્રાદ્ધ હ-
તું. તે પ્રસંગે સેંકડો બ્રાહ્મણો દક્ષિણ લેવાને જતા હતા. ત્યાં બ્રાહ્મણ કુ-
મારને વેષે જઇ, સ્વામીને કેદમાંથી છોડાવવાની, યાચના કરવાનું ધારી ત્યાં
ગઇ, પણ તે ઇચ્છા નિષ્ફળ ગઇ. તેથી નિરાશ થતી ટાઢ, તડકો વેઠતી
રાત્રિ દિવસ રસ્તાપરના એક વૃક્ષ નીચે ખેસી કાળ કાઢવા લાગી. ખાવું,
પીવું અને નિંદ્રા એ સર્વ ત્યાગ્યું. જે જીર્ણ વસ્ત્રથી દિવસે લજ્જા નિવા-
રણ કરતી હતી, તેજ ઓઢીને વૃક્ષ નીચે રહેતી. એ રીતે એકવીસ દિવસ
દુઃખ ભોગવ્યું. તેમાં નિરંતર પતિના ઉદ્ધારનુંજ સ્મરણ કરતી હતી. એક
દિવસે પતિને છોડાવવાની ઇશ્વર પ્રાર્થના કરતી હતી. તેટલામાં દૈવયોગથી
એક પ્રતિષ્ઠિત માણસ નીકળ્યો. તેના હાથમાંથી અગલના કાગળો પડી ગ-
યા. એ તેને ધ્યાનમાં નહોતું, પણ સત્યવતીએ પડતા જોયા કે ઉપાડી જ-
ગાને આપવા પાછળ મોકલ્યો. તે દોડી જઇ આપી આવ્યો. તેથી એ મા-
ણસ ધણુ ખુશી થયો. તેણે સત્યવતી પાસે આવી તેનો ઉપકાર માન્યો,

કે આ કાગળો ધણા કામના હતા. તે ગયાથી મારો કોઈ રીતે બચાવ નહોતો. ગંગા ગોવિંદસિંહ મારો મોટો શત્રુ છે. તે નક્કી મારું જીવું કરત. મહારાજ! તમારે જોઈએ તે માગો. સત્યવતી—મારો સગો કેદમાં છે, તેને છોડાવવાનો ઉપાય બતાવો. આ માણસે કહ્યું,—તમે ફિક્કર ન કરો, હું તેનો ઉપાય કરીશ. ચાલો મારી સાથે. સત્યવતી સાથે ગઈ. એ માણસે સાહેબને સર્વ હકીકત વિદીત કરી પરવાનો લખાવી દીધો. એ રામકૃષ્ણ અધિકારી અને જગાએ લઈ જઈ જોલના ઉપરીને આપ્યો. તેણે પ્રેમાનંદને છોડી મુક્યો. સત્યવતીએ જગાને પ્રથમથી ચેતવી રાખ્યો હતો કે તારે મારી ઝોળખાણુ આપવી નહિ. તે પ્રમાણે બંને જઈ પ્રેમાનંદ પાસે ઉભાં રહ્યાં. વાતચિતથી પ્રેમાનંદે જગાને ઝોળખ્યો. જગાએ સત્યવતીને રામકૃષ્ણ અધિકારી કહીને તેણીની ઝોળખાણુ આપી. પ્રેમાનંદ તેની સામું જોયા કરતો હતો, પણ ઝોળખી શક્યો નહિ. તેણે ધાર્યું કે આ મારો કોઈ સગો મને છોડાવવાને આવ્યો હશે.

સત્યવતી સ્વામીના મૂખ સામું હિનાળીને જોયા કરતી હતી. તેને સ્વામીના મૂખ દર્શનથી આ દુખાવસ્થામાં પણ અપાર આનંદ થવા લાગ્યો. પતિપ્રાણા સાધ્વી સ્ત્રીઓ જ્યારે સ્વામીનું મૂખ દર્શન કરે છે, ત્યારે તેમનું હૃદય અનંદથી ઉછળી જાય છે. સત્યવતીએ આજે પાર વર્ષે પતિનું મૂખ દીઠું. જેને મરણ પામેલો જાણતી હતી, તેને આજે જીવતો જોયો. આથી તેનું હૃદય આનંદથી ઉછળી રહ્યું હતું. રસ્તામાં કેટલીક વાતચિત થયા પછી પ્રુફનો પોષાક ધારણ કરેલી સત્યવતી સ્વામીને ગળે વળગી પડી હર્ષનાં અશ્રુ પાડતી બોલી;—“નાથ, પૂર્વે અજ્ઞાનતાને લીધે મારાથી સેવા થઈ શકી નહિ હોય, પણ હું વિપદમાં પડીને સમજી શકીશું કે આ પજ મારા ખરેખર દેવ છે. હવેથી હું છાયાની પેઠે આપનું પદાનુસરણ કરીશ. આપના સર્વ કાર્યમાં મદદ કરીશ. આ મહાન અપરાધિણીના આગલા અપરાધ ક્ષમા કરશો.” પ્રેમાનંદ પોતાની સ્ત્રીની આવી અવસ્થા જોઈ ધણો દીલગીર થઈ અશ્રુ પાડવા લાગ્યો. આવી સ્થિતિમાં બંને નહિ બોલતાં શોકમાં સ્તબ્ધ થઈ ગયાં. થોડીવારે સત્યવતીએ કહ્યું;—પ્રાણુનાથ! જલદી હવે પધારો. આપના પિતા યાદ કરે છે. પછી ત્રણે જણે બધાં દેવ કન્યા અને રામાનંદ હતાં, ત્યાં જંગલમાં આવ્યાં. આ જોઈ રામાનંદ વગેરેને હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. સત્યવતીને સૌએ શાખાસી આપી. એ રીતે સત્યવતીએ પોતાનું સતીત્વ સાચવી, સંજળાપણું ધારણ કર્યું. ધણી પ્રકાર-

નાં કૃષ્ટ વેડી પ્રાણુની પણ દરકાર ન રાખતાં, પતિ તથા સસરાને કેદમાંથી છોડાવવામાં, મહા ચાતુર્ય બળ વાપર્યું. જે ગુણ અબળાનું મનોહર ભૂ-પણ છે, જે ગુણથી અબળા પવિત્રતાઈથી રોગ, શોકવાળા સંસારમાં સુખ અને શાંતિનું રાજ્ય ફેલાવે છે. તે ગુણથી સાધ્વી સત્યવતી હમેશને વાસ્તે અલંકૃત હતી. તેણે કરી એ જગતમાં અક્ષયકીર્તિ રાંખી ગઈ છે.

કળાવતી.

આ તેજસ્વિની પતિપ્રાણુ સ્ત્રી રજપુતાનાના એક નાના રાજ્યના રાજા કરણસિંહની રાણી હતી. આ રાજ્યપર દિલીપતિ યવન બાદશાહ અક્ષાઉદ્દીનને ચડાઈ મોકલી, ત્યારે આ રાજા પોતાના વીરધર્મની રક્ષા કરવા તૈયાર થયો. તે સાથે કળાવતી પણ યુદ્ધ પોશાક સજ્જ ગઈ હતી. સામસામે જખડું યુદ્ધ મચ્યું. તેમાં કળાવતીએ કરણસિંહને પડખે ને પડખે રહી ઘણી સહાયતા આપી. યુદ્ધ ચાલતું હતું, તેમાં શત્રુનો એક માણસ કરણસિંહપર ઓચિંતો ધસારો કરી આવ્યો. એની કરણસિંહને ખબર નહોતી, પણ કળાવતીની નજર તેપર પડી. તે જોવો તલવાર ઉગામી ધસી આવ્યો કે કળાવતીએ પાછળથી એવો સખત ધા માર્યો કે તેનેજ કાણે મરણ પામ્યો. એ રીતે તેણે પતિને બચાવી લીધો. કરણસિંહ તથા કળાવતીએ પોતાના બાહુ બળથી શત્રુનાં ઘણાં માણસો કાપી નાખ્યાં. શત્રુઓ પણ જુરસામાં આવી ગયા. સામસામે ઘણી ઝપાઝપી ચાલી તેમાં કરણસિંહને તલવારનો એક ધા વાગ્યો. આ જોઈ વીરયુવતી ક્રોધાવેશમાં બચકર મૂર્તિ ધારણ કરી બહાદૂરીથી લડવા લાગી. આ જોઈ શત્રુઓ નરમ પડી ગયા. તેનું સૈન્ય ઘણું ભરાઈ ગયું હતું. તેથી હારી ભય પામી નાશી ગયા. એ રીતે જ્ય મેળવી કરણસિંહ તથા વીરયુવતી કળાવતી રાજ્યધાનીમાં આવ્યાં. કરણસિંહને ધામાં ઘણી પીડા વધવા લાગી. તેથી હુશિયાર વૈદોને બોલાવ્યા. તેમણે ધા જોઈ કહ્યું કે, આ ઝેર પાચેલી તલવારનો ધા છે. માટે એમાનું ઝેર ચૂસી લીધા વગર રૂઝાય એમ નથી. અને ન રૂઝાય તો તેમને બચવાની આશા નથી. આવો અભિપ્રાય આપ્યો, પણ આ ઝેર એવું હતું, કે ચૂસનારનું મરણ થાય. તેથી કરણસિંહ પોતાના બચાવ ખાતર બીજાનો પ્રાણ બોવાને ખુશી નહોતો. કળાવતી પોતાના પતિનું આ દુઃખ જોઈ સડી નહિ. તેના ક્રોધજ્વલ હૃદયમાં

મેટો ધારકો પડ્યો. જ્યારે કરણસિંહ નિદ્રાવશ થયો, ત્યારે આ પતિપ્રાણા સ્ત્રી પતિનો જીવ બચાવી, પોતાનો જીવ બોવાને તૈયાર થઈ. કરણસિંહને ખબર ન પડે, તેમ ધામાંથી બધું ઝેર ચૂસી લીધું. આથી અંતે કરણસિંહ બચ્યો, પણ કળાવતી મરણ પામી. આ બેઠ કરણસિંહ ઘણો શોકાતુર થયો. તેણે ફરી નહિ પરણતાં પતિન શોકમાંજ આખી જીંદગી કાઢી અવતાર પૂરો કર્યો.

સતી પ્રભા.

આ સતી ગનેરના રાગની રાણી હતી. તે રૂપગુણ અને લાવણ્યતામાં અધિક હતી. એની સુંદરતાથી લૂબ્ધ થઈને યવનરાજે ગનેરપર ચડાઈ કરી. આ સામે રાણીએ ઘણા જીરુસાથી લડાઈ કરી, પરંતુ સૈન્ય થોડું રહેતાથી, અને ઘણા વીર પુરૂષો ટપોટપ મરાણાથી શત્રુઓએ કિલ્લા હાથ કરવા માંડ્યા. તેથી ગભરાઈ પ્રાણુ ત્યાગ નહિ કરતાં, લજ્જા કરી. છેવટ કોઈ રીતે બચવાનો ઉપાય રહ્યો નહિ, ત્યારે નર્મદા નદીપરના પોતાના કિલ્લામાં જવાને મજવામાં બેઠી. કિલ્લામાં પેસવાનું કરતી હતી, ત્યાં યવન સૈન્યે આવી ઘેરી લીધી, પરંતુ મહા મુશ્કેલીથી અંદર દાખલ થઈ, દેરવાજા બંધ કરવા માંડ્યા, પણ યવન સૈન્ય અંદર પેસી આવ્યું. રજપુતો અહીં મરણીઆ થઈ લજ્જા. તેમાં ઘણા મરાણા. યવનરાજે રાજ્ય જીતી લઈ કહાવી મોકલ્યું કે;—“સુંદરી! તમારું રાજ્ય પાછું લઈ, તમે મારી સાથે વિવાહ કરો. હું તમારો દાસ થઈ રહીશ.” આ પત્ર વાંચી સતીને ઘણો ક્રોધ ચડ્યો, પરંતુ શું કરે? થોડીવાર વિચાર કરી, એ કામ-મોઢીત યવનરાજને જવાબ લખી મોકલ્યો;—“ગને બે કલાકનો વખત આપો, તો વિવાહને યોગ્ય પોશાક તૈયાર કરી શકું.” રાણી બે કલાકની અંદર પોશાક પહેરી પોતાના વિશ્રામ ભવનમાં બેઠી, અને એક ઉત્તમ પોશાક યવન રાજાને મોકલી કહાવ્યું, કે આ પોશાક પહેરી વિવાહ માટે આવો. યવનરાજ મોકલેલો પોશાક પહેરી આવ્યો. પહેલાં તો તેના અંતઃકરણમાં સુખના અનેક તકો ઉઠ્યા, પરંતુ એકદમ તેને ભયંકર દરદ પેદા થઈ આવ્યું. આંખોએ અંધારી આવી. બેલાની માફક બકવા લાગ્યો. “અરર! હું બળી મરું છું” એવાં તેનાં વચન સાંભળી સતીએ કહ્યું;—“તમારું આયુષ્ય હવે પૂરું થયું છે. આજેજ આપણું લગ્ન અને મૃત્યુ એકઠું થશે. તમારા

અપવિત્ર ગ્રાસમાંથી રમણીના સારરત્ન સતીત્વ ધનની રક્ષાનેા ખીજે ઉપાય ન જોયાથી, મેં તમેને જેર બરેસો પોશાક આપ્યો હતો.” એટલું બોલતાંજ સતીએ ઇશ્વર પ્રાર્થના કરી, ખીજ માળપરથી નીચે પડતું મૂકી, પ્રાણ ત્યાગ કર્યો. યવનરાજ પણ તરફડીઆં ખાઈ મુઓ. એ રીતે સતીએ સમય વિચારી, પોતાના સતીત્વ ધનનું રક્ષણ કર્યું. અહો! સતી! તને શાખાસ છે!!!

ઋષિદર્શ.

આ મહા સતીના પ્રાણનાથનું નામ સત્યવ્રત હતું. તેઓ કાશીમાં રહેતાં હતાં. એક દિવસે સત્યવ્રત પોતાની પતિવ્રતા સ્ત્રીના ખોળામાં માથું રાખીને સુતો હતો. તેવામાં તેનો નાનો બાળક રમતો રમતો અગ્નિમાં પડી ગયો. એ સતીએ જોયો, પરંતુ ઉઠીને પકડી લીધો નહિ. કારણ પતિવ્રત પાળનારી સ્ત્રી પોતાના સુતેલા પતિને ઉંઘમાંથી જગાડે, તો પતિવ્રત ભંગ થાય. માટે અગ્નિદેવની પ્રાર્થના કરી કે;—“હે યજ્ઞેના સ્વામી! તમે સઘળાં કર્મોના સાક્ષી હોવાથી સઘળા ધર્મોને જાણો છો. હું પતિ સેવામાં છું, તેથી બાળકને પકડી શકિત નથી. તે પણ તમે જાણો છો. એ માટે મારા બાળકપર કૃપા કરીને બાળશે નહિ.” આ પ્રમાણે પ્રાર્થના કર્યા પછી બાળક અરધી ધડી સુધી અગ્નિમાં આળોટ્યો ને રમ્યો, પણ બિલકૂલ રોયો નહિ, કે તેનું મૂખ કરમાયું નહિ. પતિવ્રતા પોતાના પતિનું ધ્યાન ધરીને તેમની તેમ બેસી રહી. થોડીવારે તેનો પતિ જ્યારે નિદ્રામાંથી જાગૃત થયો, ત્યારે સતીએ બાળકને અગ્નિમાંથી ઉપાડી લીધો. એ રીતે સતીના પતિ ભકિતના પ્રભાવથી અગ્નિ ચંદનના ગારા સમાન શીતળ થઈ ગયો. ખરેખર! સતીના સતીત્વ આગળ ઇશ્વર પણ આધિન થઇ, સહાયતા કરે છે. એ અનેક રીતે સિદ્ધ થાય છે.

શરતસુંદરી દેવી.

આ બંગાલામાં આવેલા રાજશાહી પ્રાંતમાં પુતિઆનાના શ્રીમાન રાજા જોગેંદ્રનાથની રાણી હતી. તેની વય માત્ર પંદર વર્ષની હતી, ત્યારે તેનો પતિ ગરણ પામ્યો. શરતસુંદરી દેવી અલ્પવયમાં વિધવા થઇ, છતાં

ઈશ્વર ઈચ્છાને તાબે થઈ, બાકીનું આયુષ્ય તેણીએ ઈશ્વર ભક્તિમાં ગાળવા નક્કી કર્યું. અમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકારો દૂર કરી ગરીબોને દાન કરી દીધાં. ફક્ત વૈધવ્ય સૂચક સાડી સિવાય બીજું એકે વસ્ત્ર ધારણ કરતી નહિં. સવામણુ રૂની મશરૂથી આચ્છાદિત થયેલી શય્યાનો ત્યાગ કરી, તૃણની શય્યાપર સૂતી. પહેલાંની આનંદીત સખીઓ છોડી દઈ, સમ દુઃખી વિધવા સ્ત્રીઓ પાસે કાશીક્ષેત્રમાં જઈ રહી, ઈશ્વરભક્તિ, પૂજન, શાસ્ત્રાધ્યયન વગેરેમાં પોતાનો વખત ગાળવા લાગી. ઘણો વખત થયો નહોતો, ત્યાં દત્તકપુત્ર પણ મરણ પામ્યો, પરંતુ ફરી આ સંપત્તિ મોહમાં નહિ પડતાં, પોતાના સુનિશ્ચયમાં અચળ રહી. પોતાની સંપત્તિના બધા વ્યવહારને સ્વાધીન કરી કાશી જઈ રહી. સરકારે આ દેવીનું અચળ વૈરાગ્ય અને ઉદારપણું જોઈ, તેને “મહારાણી” નો ઇલકાગ્ર આપ્યો, ત્યાર પછી સ્વદેશહિતનાં અનેક પરોપકારી કાર્યો કરી મરણ પામી. એના મરણથી દેશનાં ઘણાં માણસો દુઃખી થયાં. એ પોતાના પૈસા દેશના સારા કામમાં વાપરી ખુશી થતી. સૌભાગ્ય અવસ્થામાં પતિ પરાયણ અને વિધવાપણામાં ઈશ્વરભક્તિ પરાયણ રહી તેણે—“સાધ્વી—સતી” એવું ઉત્તમ પદ મેળવ્યું છે. એના સૌન્દર્ય, ધર્મનિષ્ઠા, આચાર અને વિચારથી ચક્રિત થઈ પ્રોફેસર વડસંવર્થ સરખા વિદ્વાનોએ તેની ઘણી પ્રસંસા કરી છે.

વસુમતી રાણી હેમંતકુમારી.

આ સાધ્વી સ્ત્રી મહારાણી શરતસુંદરીની પુત્ર વધૂ થાય. તેનામાં પણ શરતસુંદરીના જેવાજ ઉત્કૃષ્ટ ગુણો હતા. બ્યારે શરતસુંદરી રાણી ગુજરી ગઈ, ત્યારે તેની વિધવા વધૂ વસુમતી રાણી રાજ્યની વ્યવસ્થા કરવા લાયક છે કે નહિ, તેનો તપાસ કરવા સરકારે એક ક્લેક્ટરને મોકલ્યો. ઘરમાં પડદાની અંદર વસુમતી રાણી હેમંતકુમારી અને તેની દાસીઓ બેઠી. પડદા બહાર ક્લેક્ટર, દેશી અધિકારીઓ અને સારા સારા ગૃહસ્થો બેઠા. સાહેબે રાણીને ગણિત, ભૂગોળ અને જમીનદારીના કેટલાક હિસાબના સવાલો પૂછ્યા. તેના તેણે ઘણાજ સરસ જવાબ આપ્યા. આવી તેની વિદ્વતા જોઈ સૌ આશ્ચર્ય પામ્યા. ક્લેક્ટરે તેની હુશિયારી જોઈ સરકારમાં સારો અભિપ્રાય લખી મોકલ્યો. ક્લેક્ટરે જતી વખતે કહ્યું;—“રાણી સાહેબા! મારી તમને સલામ છે, હું રજા લઉં છું; આપને તરફી આપી છે. એ

માટે ધણો દીલગીર છું.” રાણીએ કહ્યું—“મારી આપને હજારવાર સલામ છે. તમે મને કંઈ તરદી આપી નથી, પરંતુ મારે લીધે આપને તરદી ભોગવવી પડી છે. તેથી ઉલટાં મારે દીલગીર થવું જોઈએ. છેવટ આપને મારી એટલીજ વિનંતી છે કે, સાહેબ! મને મારી મિલકત સોંપો.” ક્ષેત્રે કંઠે જવાબ આપ્યો કે મિલકત સોંપવાને અખત્યાર મારા હાથમાં નથી, પરંતુ હું એ માટે સરકારમાં લખીશ. આપ એટલી બધી મિલકતને શું કરશો? રાણીએ કહ્યું;—મારી કૈલાસવાસી સાસુજી શરતસુંદરી દેવી ધણું પરોપકારનાં કામો કરવાં હજી બાકી રાખી ગયેલ છે, તે હું આગળ ચલાવીને દેશેાદ્યનાં સાધનોને મજાનુત કરવા ચલન કરીશ.” તેનું આવું બોલવું સાંભળી સાહેબ ધણો ખુશી થયો, અને તેના ઉત્તમ સદ્ગુણોનાં ધણું વખાણ કર્યો. વસુમતી રાણીએ ધણું પરોપકારનાં કાર્યો કર્યાં હતાં. તેનામાં ગુણો અને આચાર વિચાર ધણાજ વખાણવા લાયક હતા. તે પોતાની સાસુજીની પેઠે દાન, ધર્મ, અને ઈશ્વર ભક્તિમાં કાળ રોકતી અને પ્રજાને અનેક પ્રકારથી સુખી રાખતી હતી. તેથી તેઓ તેને રક્ષાકર્ત્રી દેવીની પ્રમાણે પૂજ્ય ગણી માન આપતી. ખરેખર આર્ય મહિલાઓ ઉત્તમ યુદ્ધિમાં પ્રાચીનકાળથીજ શ્રેષ્ઠ ગણાતી આવેલ છે. ધન્ય છે આવી સાધ્વીઓને! કે જેણે પોતાની જીવંતીનું સાર્યક કરી જગતમાં કીર્તિ રાખી!

ધનલક્ષ્મી.

આ સાધ્વી સ્ત્રી વડોદરા તાળે ખીલના રહીશ ભટ્ટ જગન્નાથ લક્ષ્મીરામની પુત્ર વધૂ અને ડબોઈ તાળે છતરાવના રહીશ જ્ઞેશી જીવરામની પુત્રી થાય. ધનલક્ષ્મીની સાસુ મહાકુંવર ધાર્મિક, ઉદાર, વિનય વિવેકવાળી, સખ્ય, ભણેલી અને પતિવ્રતા છે. તેણે ધનલક્ષ્મીને આર્યધર્મ, નીતિરીત પ્રમાણે શિક્ષણ આપી સુલક્ષણી બનાવી છે. તેમજ તેણે પોતાના પતિ તથા પુત્ર ગીરન્નશંકરને પણ સુધારી સદ્ગુણ સંપન્ન કરેલા છે. એમના પરણી આવ્યા પછી જગન્નાથ ભટ્ટની આબરૂમાં ધણો વધારો થયો છે. એમને મૂળથીજ આર્ય ધર્મ નીતિનાં પુસ્તકો વાંચવાનો, સુબોધક ગરખીઓ, ધોળ વગેરે રચી ઉપદેશ દેવાનો તથા બાળકોને શિક્ષણ આપવાનો ધણો શોખ છે. આવી સદ્ગુણી સ્ત્રીના હાથ નીચે રહી પુત્ર કે પુત્રવધૂ ઉત્તમ નીકળે એમાં શું નવાઇ! ધનલક્ષ્મી સાસુનાં અમૃત જેવાં વેણુ અને એમના લા-

ડથી કદી પિયર જવાનું મન કરતી નથી. કદી તેની માતાના બહુ આગ્રહથી જાય તો એચાર રોજ રોકાઈ પાછી સાસરે આવે ત્યારે નિરાંત વળે. એવો સાસુ વહુ વચ્ચે ગાઢો રોહ છે. આ વાત હાલની કેટલીક કંકાસ કરતી સાસુ વહુઓએ ભક્ષમાં રાખવાની છે. જ્યાં આવો સાસુ વહુ વચ્ચે રોહ હોય અને તેઓ પોતપોતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તે એ ધરમાં સુખ સંપત્તિની કેમ ન્યૂનતા રહે ! ધનલક્ષ્મી પોતાની સાસુને સદા મા પ્રમાણે માન્ય આપી આજ્ઞામાં વર્તે છે. તે કદી પણ સાસુ સસરાના મનને મારું લાગે એવું આચરણ કરતી નથી. રોહ રાખી પતિ તથા સાસુ સસરાને સેવવાથી તેમનો તેણે પૂર્ણ આશિર્વાદ મેળવ્યો છે. તે કદી પરપુરૂષનું મોં એકી નજરે જોતી નથી કે પરપુરૂષ સાથે હસી વાત કરતી નથી. ગૃહ કાર્ય અને જીવંતમાં જે જે ઉપયોગી થઈ પડે એવા વિષયોનાં સુખોધક પુરતકો વાંચવાનો તેને પોતાની સાસુની પેઠે ઘણો શોખ છે એટલુંજ નહિ પણ તેમાંથી ઉપયોગી સાર સાર ખેંચી હૃદયમાં ઠસાવવાની તેને ઉત્તમ ટેવ છે. તે કદી પતિની આજ્ઞા વિના કંઈ કરતી નથી. ખરેખર સદ્ગુણી સ્ત્રીની કસોટી સંકટ સમયેજ થાય છે. તેની પેઠે આ સાધવી સ્ત્રીને પણ ઇશ્વરે કસોટીપર ચડાવી તેના પતિપરના પ્રેમની, દયાની, શીલની, ધૈર્યની અને સમયસૂચકતા વગેરે ગુણોની પરીક્ષા કરી તેમાં તે પાર ઉતરી. તેથી તેની કાર્ત્તિમાં ઘણો વધારો થયો અને માતૃપિતા, સાસુ સસરા અને પતિ વગેરેને ધન્યતાને પમાડ્યાં.

સંવત ૧૯૪૫ ના ચૈત્ર વદમાં જાંબુસરના રહીશ મુકલ વિશ્વનાથના નાનાભાઈના પુત્રનાં લગ્ન હતાં. તેની જનનમાં ધનલક્ષ્મી તથા ગીરજાશંકર ખંભાત ગયાં. ખંભાતમાં વરને પરણાવી જાંબુસર આવવા હોડીમાં બેઠાં. આ વખતે આ હોડીમાં બે જનનનાં મળી ઘણું માણસો હતાં. સૌને કાવી બંદરે ઉતારવાનું હતું. હોડી હંકારી કેટલેક દૂર ગયા, પછી દરિયામાં મોટું તોફાન ઉપડ્યું. મોજાંપર મોજાં ઉપડવા લાગ્યાં. હોડી ડામાડાળ થઈ ખુટું ખુટું થઈ રહી. હોડી હંકારનારા માછી ભોકો ગબરાયા. ભોકોએ બૂમરાણ કરી મૂક્યું. માછીઓને સાવચેત રહી હોડીને સંભાળવાનું ભોકોએ ત્રિનવ્યું, પણ તેઓ શું કરે ! જ્યાં ઇશ્વર ઇચ્છાજ એવી હોય છે, ત્યાં કોઈનું જોર ચાલતું નથી. કોઈ ઇશ્વરને સંભાળવા લાગ્યાં તો કોઈ રડાપીટ કરવા લાગ્યા. તેટલામાં સૌનો ભક્ષ કરનાર એક મહા મોજાં આવ્યું કે સૌના હોંસકોંસ ઉડી ગયા. માછીઓ સમુદ્રમાં ઝીપલાવી નાશી ગયા. તેથી તો ઉ-

તાડઓનાં ગાત્ર નરમ થઈ ગયાં. હવે બચવાની સૌએ આશા મૂકી દીધી. તીવ્ર બુદ્ધિની ધનલક્ષ્મી એટલી ગઈ. તેણે અરેબિયન નાઇટસમાં વાંચ્યું હતું કે વાહાણમાં બેસવું સારે સાવચેત થઈને બેસવું. વહાણોમાં સીમરાના લાકડાના કટકાઓ રાખવામાં આવે છે. એ એક શેરનું લાકડું પાણીમાં એક મણનો ભાર ઉચકી શકે છે. તેવા લાકડાને બાઝી રહેવાથી એક ખલાસી ત્રણ દિવસ સુધી દરિયામાં રહ્યો હતો, પણ એ લાકડે તેને બુડવા દીધો નહોતો. આ વાત ધનલક્ષ્મીને યાદ આવી. તેવીજ તે એવા લાકડાની શોધમાં લાગી. પોતાના ધાધરાનો કચ્છોટો વાળી લીધો. કાંચળીની કસો તાણીને બાંધી. આજુબાજુ નજર કરતાં એક નાતું સરખું કાચરા જેવું ઢીમચું તેના જોવામાં છેટે આવ્યું, કે તેણે પોતાના પતિ ગીરજશંકરને બૂમ પાડી એ લાકડું લાવવા કહ્યું. ગીરજશંકરે જઈ એ લાકડું લીધું. એક હાથે એ લાકડું અને બીજા હાથે દાગીનાતું પાકીટ ઝાલ્યું. તે એ લોભનું પાકીટ મજબૂત ઝાલે અને લાકડા તરફ ઓછું ધ્યાન રાખે. ધનલક્ષ્મીએ એવું જોઈ એ પાકીટ તેના હાથમાંથી પાડી નાંખ્યું, તોપણ તેણે ફરી ઉપાડી હોડીને મોહકે આંટી પાડી ભરાવ્યું. આ બધું તેણે ત્વરાથી કર્યું. તેટલામાં તો હોડી ઉછળી ઉંધી વળી માંહે પાણી ભરાઈ ગયું. ધનલક્ષ્મીએ તથા તેના પતિએ લાકડું ઝાલી રાખ્યું હતું. તેઓ તે આધારે દરિયાના પાણીમાં ઉચકાઈ રહ્યાં. બીજાં સર્વે ડૂબી ગયાં. તેમને પણ પાણી મોંમાં પેસતું. એનાથી થોડે છેટે એક બ્રાહ્મણનો છોકરો દરિશંકર ડૂબી ગયેલો બમક મારતો બહાર તરી આવ્યો. તે આ બંનેને બાઝી પડ્યો. આ જોઈ ગીરજશંકર ગભરાઈ ગયો. કેમકે લાકડું ત્રણનો ભાર નહિ ઝીલવાથી ડૂબવા લાગ્યું. આ વખતે ધનલક્ષ્મી ધીરજ રાખી તેને ટેકા આપવા લાગી. ગીરજશંકરને તરતાં આવડતું નહોતું, એ પાણીથી ખીકણ હતો. એ ડોકાર જતો ત્યાં ગોમતીનાં પગથીયાં ઉપર બેસી સ્નાન કરતો. એવો કાચર હતો, પણ આજે આ મહાસાગરના અગાધ જળમાં ઝીપલાવવાનો વખત આવ્યો. ઇશ્વર ગતિ ન્યારી છે. ધનલક્ષ્મીએ જાણ્યું કે ત્રણે જણ લાકડાને વળગવાથી બધાં ડૂબી જઈશું. તેને તરતાં આવડતું હતું તેથી હીંગત રાખી પોતાના પતિને તથા આ દરિશંકર એ બેને બચાવવા પોતે ડૂબી મરવાને તૈયાર થઈ. તેણે વિચાર્યું કે હું બનતાં સુધી તરીશ. અને એમ કરતાં કદી ડૂબી મરીશ તો એટલી આવરદા ઓછી, પણ આ બે બ્રાહ્મણને બચાવવા એ મને ધણું સાફ લાગે છે. આવો વિ-

ચાર કરી લાકડું છોડી દીધું. તરતાં પોતાના સ્વામીનાથને બલામણુ કરી કે ખખડદાર ગભરાઈ, કાપર થઈ લાકડું છોડતા નહિ. જે ઇશ્વર કરશે તે ખરું. તેમજ પેલા બ્રાહ્મણને પણ બલામણુ દીધી કે ભાઈ, જે તું લાકડા ઉપર ચડી બેસશે, તો બને ડૂબી જશે. ગાટે તેને પકડી હડસેલ્યે રાખ-જો. દ્યો સ્વામીનાથ ! હવે છેલ્લાં રામ રામ છે. એવું એક હાથ ઉચો કરી કહેતાંજ, તેને એક મોટા મોજનો એવો તો ધક્કો વાગ્યો કે પાણીમાં ગ-રક થઈ ગઈ. તેને ડૂબકી મારતાં આવડતી હતી, તેથી દમ ઘુટી પાણી કાપતી બમકથી ઇશ્વર કૃપાએ ઉપર તરી આવી. તેટલામાં વળી એક મો-જે આવી જેમ ડુંગરની ટોચપર ચડવી દે, તેમ મોજની ઉપર લઈ લી-ધી. તેણે મોજપરથી આંખુઆંખુ નજર કરી તો પોતાના પતિને ક્યાંએ દીઠો નહિ. આ બધો મામલો હજી ડૂબેલી હોડીથી ધણે દૂર નહોતો. ધન-લક્ષ્મી પતિના બચાવતું તથા ઇશ્વરનું સ્મરણ કરતી હિંમતથી તર્યા કરતી હતી. તેટલામાં તેના પગમાં ડૂબેલી હોડીના સહનો દોર અટવાયો. તે દોર ઝાલી હોડી પાસે જવાનો વિચાર કર્યો. આ વખતે હોડીના આગલા ભાગ-ની ઉંચી કિનારી પાણીમાંથી એક વેંત બહાર ઉઘાડી જણાતી હતી. પા-ણી ભરતીથી મોજબાંધ ચડતું આવતું હતું. એ જોઈ ધણી ગભરાઈ બો-લી, અરે પ્રભુ ! હવે મરવાનો વખત નજીક આવ્યો ! હવે હું શું કરીશ ! હે સસના બેલી પરમેશ્વર ! તું હવે બચાવનાર છો. એમ બૂમ પાડી, એ-ટલામાં ઇશ્વર કૃપાથી એક વાંભનું એક મણુને આશરેનું લાકડું, તેના પ-ડખામાં અથડાયું. તેવીજ તેને યાત્રી પડી, જમણી બગલમાં મારી લીધું. દોર ઝાલીને હિંમતથી હોડી પાસે ગઈ. પેલું દાગીનાં, લૂગડાંવાળું પાકીટ ટીંગાડેલું હતું, તે હોડીને મોહકે પાણીપર આવી રહ્યું હતું. ડાખા હા-થથી અને જમણા પગથી તરવાને સંકેત કરી, ડાખો પગ ઉચો કરી, તેને ચાંપવે પાકીટ ભરવી લઈને એજ પગમાં રાખ્યું.

આ વખતે દરિઓ ભરપૂર થઈ ગયો હતો, પણ હિંમતથી કાવી-ખંદર તરફ જમણા પગની લાતથી પાણી દાખતી અને ડાખે હાથે પાણી કાપતી આશરે બે ગાઉ સૂધી તો પાકીટ ખેંચી લાવી, પણ જ્યારે પગે ગોઠલાં ચડવા લાગ્યાં, સારે જાણ્યું કે હવે મરવાનો વખત આવ્યો. છેવટ પાકીટ મૂકી દઈ તરવાની ગતિ બે પગથી કરવા લાગી. એમ કરતાં કરતાં કિનારો આશરે એક ગાઉ હશે, સાંથી પાણીના વેગે પાછી ખેંચી. લાકડું ઠેકે પણ આગળ વધે નહિ. તેટલામાં એક મોજએ ધણે ઉચો ઉપાડી લી-

ધી. આ વખતે લાંબી નજરે જોયું, તો માથા ઉપર લૂગડું બાંધેલું હોય, એવું તેને છેટે કંઈ લાગ્યું. આ જોઈ તેનો પતિ સાંભરી આવ્યો. તેથી હૈંઈ ભરાઈ આવ્યું. દ્રૌપદીજીએ પોતાનાં વસ્ત્ર હરણુ વખતે જેવી રીતે પ્રભુને પોકારીને પ્રાર્થના કરી હતી, તેવીજ રીતે, હે સત્યના બેલી ! મારી વારે ચડ ! એમ પોકારી પરમ કૃષ્ણાકર પ્રભુની પ્રાર્થના ચોધાર અશ્રુ ધારાએ રૂદન કરતી કરવા લાગી.

અનાથનકે નાથ, ધાયે પ્રભુ, અનાથનકે નાથ:—એ ટેક.

સત્ય માઈં સાચું હોય તો, વારે ચડજો આજ;

પ્રભુ મારા નાથને ખુડતાં, ઝડપ ઝાલજો હાય. ધાયે૦ ૧

સાસુ સસરાને પાયે પડું, સારે દેતાં આશિર્વાદ;

વિશ્વંભર તારી વારે ચડશે, તે વાત લાવજો યાદ. ધાયે૦ ૨

કુંભારના નિંભાડા માંહે, હતાં મંઝારીનાં બાળ;

ટીટોડીનાં ઇંડાં ઉગાર્યાં, રાય થયા તારનહાર. ધાયે૦ ૩

પાંડવોની તમે પ્રતિજ્ઞા પાળી, ઉગાર્યો પ્રેહેલાદ;

સમુદ્રમાં ખુડતો રાખ્યો, જેણી પેરે ગજરાજ. ધાયે૦ ૪

સસ્યુગમાં ધણી સતીઓ થૈ, તેની કેતાં ન આવે પાર;

કળીયુગમાં જો હું સતી હોઈ, તો રાખજો મારી લાજ. ધાયે૦ ૫

તીર્થ રૂપ મારાં સાસુ સસરાનાં, અમો છીએ નિજ પ્રાણ;

સમુદ્રમાં અમે ખુડી મરીશું તો, તરત તજશે પ્રાણ. ધાયે૦ ૬

આ રીતે પ્રાર્થના કર્યા પછી પતિનું ચિત્તમાં ચિંતવન કરતી ટળવ-

ળવા લાગી. અરે ! તેમને તરતાં આવડતું નથી, લાકડું નાનું છે, બે જણ બાહેલા છે, તેઓ મહા જળમાં તણાઈ ગયા છે, પેલો આદમી લાકડાપર ચડી બેસશે અગર પોતે કાયર થઈ લાકડું છોડી દેશે, તો ડૂબી જશે. અરે ! આ સમુદ્રમાં મગર મચ્છનો પણ ધણો ભય છે. હે ઇશ ! તારી દીન પુત્રીની અરજ ધ્યાનમાં લઈ તેમને બચાવજો. આટલું કહેતાંજ હૈયા-ફાટ રડતી વિચારવા લાગી કે ઇશ્વર સત્યનો બેલી છે. તેણે ધણી પતિવ્રતાઓની સહાય કરી છે, તો શું મારા સત્ય વ્રત અને શ્રવણની પેઠે કરેલી મારા પતિએ માથાપની ભક્તિ સામું ઇશ્વર નહિ જીએ ! જોશોજ. એમ વિચારી હિંમત રાખી લાકડાને હડસેલવા લાગી. કાવીબંદર આશરે અરધો માઈ રહ્યું તેટલે આવી પહોચી. આ વખતે દિવસના બાર ઉપર પાંચ-છ વાગ્યા હશે. બંદર નજરે પડ્યું. કાંઠે વિશ્વનાથ સુકત ગાડાં લઈ જન લે-

વાને સામે આવેલ. સમુદ્રના પાણીમાં ગાડાંનાં પૈડાં બોળવાથી પૈડાંના પાટા સજડ થાય. એવા ધરાદાથી એક ગાડાવાળો પડાં સમુદ્રમાં બોળતો હતો, મોટી મોટી હોડીઓમાંથી માલ ખંદરપર ઉતરતો હતો. એ સધળું તેના જોવામાં આવ્યું. ધન લક્ષ્મીએ પેલા ગાડાવાળા તરફ હાથ ઉઘો કરી ખૂમ પાડી, પણ તે અરધો મૈલ છેટે હતો. તે કોણ સાંભળે? ફરી એ હાથ ઉઘા કર્યો. તે તેના જોવામાં આવ્યા, કે તેણે દોડી જઈ હોડી-ઓવાળાને જણાવ્યું, કે કોઈ જીવતી સ્ત્રી તણાતી આવે છે. માછીઓ દરિયા તરફ નજર કરવા લાગ્યા. એટલે તેણે ફરીથી ઉઘો હાથ કર્યો. તેથી સૌને ખાતરી થઈ. આ વખતે દરિયામાં તોફાન હતું. વળી તે પાણીની વચલી સેરમાં હતી. તેથી તેને લેવા જવાની કોમળી હિંમત આવી નહિ. આ વખતે ધનલક્ષ્મી ખંદર છોડી આગળ તણાવા લાગી. વળી થાકી ગઈ હતી. તેથી તેના હોંસકોંસ ઉડી ગયા. ઇશ્વરસ્મરણ કરી ફરી હાથ ઉઘો કર્યો. એટલે કિનારે ઉમેંકા સૌને દયા આવી. તેમણે એક તરવામાં હુશિયાર માછીને ઘણી રીતે સમજાવી તૈયાર કર્યો. તે લંગોટ વાળતો કે ઇશ્વર સ્મરણ કરી પાણીમાં કૂદી પડ્યો. સપાટામાં તરતો તરતો નજીક આવી ધનલક્ષ્મીને કહ્યું, કે બેન ! હિંમત રાખજે હું તને કાઢવા આવ્યો છું, પણ તું મને બાકી પડીશ નહિ. ધનલક્ષ્મીએ કહ્યું, બાઈ ફિકર ન કર. મને તરતાં આવડે છે. પણ હું થાકી ગઈ છું તેથી તું મને આ લાકડું ઠેલવામાં મદદ કર. માછીએ તરત પાસે જઈ, તેનો એક હાથ ઝાલી બીજો હાથે લાકડું ઠેલતો ઠેલતો ખંદરપર લાવી તેને કિનારે બેસારી. લોકાનાં ટોળેટોળાં તેને જોવા આવ્યાં. ધનલક્ષ્મીએ ફક્ત એક ધાધરો અને કાંચળી પહેરી હતી. ટાઢે ધ્રુજવા લાગી. તેથી એક બસા માણસે તેને લૂગડું ઓઢાડ્યું.

આ વખતે તેને પતિ માદ આવ્યો, તેથી રૂદન કરતી કહેવા લાગી. અરે ! મારો પતિ તણાઈ ગયો અને હું કેમ બહાર નીકળી ? અરે ! હું એકવાર લાકડું પતિને આપી, મરવા તૈયાર થયેલી ને, પરમેશ્વરે ફરી લાકડું કેમ આપ્યું ! હે ઇશ ! હું હવે પતિ વગર જીવીને શું કરીશ ! વગેરે કથપાંત કરવા લાગી. એટલામાં વિશ્વનાથ શુકલે અમ્મી પૂછતાં, તેણે રૂદન કરતાં યથાસ્થિત વાત કરી બતાવી. તેથી તે હાથ, હાથ ! સર્વ ખુડી ગયાં એમ કહેતો ખૂમ પાડી રડવા લાગ્યો. આ સાંભળી આખા ગામમાં હાહાકાર થઈ રહ્યો. ધનલક્ષ્મીને એક બ્રાહ્મણને લાંબે બેસારી પોતે કેટલાંક માણસો

સાથે મશાલો લઈ કિનારે કિનારે શોધ કરવા ગયો. ધનલક્ષ્મી પોતાના સૌભાગ્યનું ધન જે પતિ તેને યાદ કરી આક્રંદ કરવા લાગી. ગામનાં સ્ત્રી પુરૂષોએ ઘણી ધીરજ આપવા માંડી કે, બેન ! તું ૨૬ માં. તેં તારો જીવ જોખમમાં નાંખી દયાથી તારા પતિને તથા એક બીજા બ્રાહ્મણને બચાવવા લાકડું આપ્યું છે, તો તારાપર ઇશ્વર દયા કરશેજ. તેં એ બેપર દયા કરી લાકડું છોડી દીધું, તો ઇશ્વરે તારી સલ ટેક સાંભું જોઈ તને ફરી બીજું લાકડું આપ્યું. એજ પ્રથમ સારાં શુકન છે. વળી તું આવડો મોટો તોફાની દરિયો ઝીંકી, મોજમાં અથડાતી આવીશું, પણ તારા કપાળમાંથી સૌભાગ્યદર્શક ચાંલો નહિ ભુંસાતાં અખંડ રહ્યો છે. એ બીજું શુકન છે. ઇશ્વર તારા સલત્રત સાંભું જોઈ, તારા પતિને બચાવશે, નિરાંત રાખ. સવારે સર્વ સારાં વાનાં થશે. એમ અનેક રીતે લોકો દિલાસો દેવા લાગ્યાં,—પણ ધનલક્ષ્મીને નિરાંત વળે નહિ—તે તો નહિ ખાતાં કે નહિ સૂતાં, ઇશ્વર ! અબળાપર દયા કરી મારા પતિને બચાવ. એમ વારંવાર રમરણ કરતી ટળવળવા લાગી. એમ કરતાં કરતાં રાત્રિના બાર ઉપર ચાર વાગ્યા. તે વખતે ફ્રાન્દાર જુબાની લેવા આવ્યો. ફ્રાન્દારના સિપાઇએ તેને સમજાવી કે તું લખાવજે કે મને ફ્રાન્દારે કઢાવી, પણ ધનલક્ષ્મીએ તો જેમ હતું તેમ લખાવ્યું, કે મને તો એક માછીએ કાઢી. તેથી ફ્રાન્દાર ગરમ થઈ ગયો. અને કહ્યું કે રાખો, હું સારોદધી જુબાની લઈ આવ્યો છું; તેજ પ્રમાણે છે કે નહિ. એમ કહી ધનલક્ષ્મીના પતિનું પ્રથમ નામ બોલી વિગત વાંચી ગયો. તેમજ ધનલક્ષ્મીએ જુબાનીપરની પોતાના પતિના હાથઅક્ષરની સહી જોઈ લીધી. તેથી નિરાંત વળી. ફ્રાન્દારે સહી કરવાનું કહેતાં તેણે પોતાના રૂપિયા ૧૫૦૦ ના દાગીનાનું પાકીટ જે જગ્યાએ મૂકી દીધું હતું તે ભરતી ઉતર્યે તળવીજથી જડશે એવું લખાવી પોતાને હાથે સહી કરી. પોતાના પતિના નીકળ્યાના બપોર બહુ ઘણાં ઘણાં અશ્રુ લાવી મળવાને તલપી રહી—તેટલામાં એક માણસે દોડતાં આવી બપોર આપ્યા કે બાઈ ! આ તારો પતિ આવે. આ સમાચાર ગામમાં ફેલાયા કે પેલી બાઈનો પતિ સારોદ રાત્રે અગીઆર વાગ્યે નીકળ્યો હતો. તે પોતાની સ્ત્રીને શોધતો અહીં આવ્યો છે—એ સાંભળી ઘણાં લોકો જોવાને બેળાં થયાં. ધનલક્ષ્મી પતિને આવતો જોઈ ઉભી થઈ સામે ચાલી રૂદન કરતી પગે પડી. તેના પતિએ હાથે ઝાલી ઉઠાડી, બંને રૂદન કરતાં સ્તબ્ધ થઈ ગયાં. થોડીવારે શાંત થઈ ધનલક્ષ્મીને

ખભે તેના પતિએ હાથ મૂકી, સૌ દેખતાં કહ્યું કે; હે સ્ત્રી ! તને ધન્ય છે. અને તારા માત પિતાને પણ ધન્ય છે, કે તેં મરવાનું કબૂત્ર કરી અમે ખને બ્રહ્મણને તેં જીવિતદાન દીધું. તારું કલ્યાણ થાઓ. કૃપાસિંધુ પ્રભુએ તને ફરી લાકડું આપી ઉગારી એ માટે હું તેનો મોટા પાડ માનું છું. એટલું કહી પોતાની દરિઆમાં મરણ તુલ્ય દુઃખદાયક જે વસ્ત્રે ધર્મ હતી, તે કહી બતાવી. આ સાંભળી લોકો ધણા ચકિત થયાં.

જગન્નાથભટ્ટને આ ગીરજશંકર એકજ પુત્ર અને આ ધનલક્ષ્મી એકજ વડુ હોવાથી, તેનાપર તેનો ધણો સ્નેહ છે. ધનલક્ષ્મીએ કિનારે નીકળ્યા પછી પોતાના પતિનો પતો નથી એવા ખજર ખેપીઆ સાથે લગ્ન મોકલ્યા હતા. તેથી તેણે પતિને કહ્યું કે, આપણે બીજે તમારા નીકળ્યાના ખજર આપીએ; નહિ તો તમારા પિતા તમારા ડૂબી ગયાના ખજર જાણી પ્રાણ તજી દેશે. મારી સાસુજી તો કદી ગમરાવાનાં નથી, કેમકે તેને હર્ષ હાનીના આગમ ખજર પડે છે. એ હું જ્યારથી પરણી આવી છું, ત્યારથી જોઉં છું. ગીરજશંકરે કહ્યું કે; કંઈ ફિકર નહિ, મેં જતાં માણસો સાથે કહાવ્યું છે. આ વખતે પાસે બેઠેલી સ્ત્રીઓ ધનલક્ષ્મીનું પવિત્ર અંતઃકરણ જોઇ, તેને એક પછી એક પગે લાગવા લાગી. ધનલક્ષ્મીએ તેને અટકાવી પરમેશ્વરને પગે લાગવા જણાવ્યું અને કહ્યું, બેનો ! આજે તમારા સર્વના પુન્ય પ્રતાપથી ઇશ્વરે અમને નવો અવતાર આપ્યો છે. આજે અમારા હર્ષનો પાર નથી. હાલ મારા પતિને મળવાથી મારા દેહમાં જીવ આવ્યો છે. એમ કહી પતિની આજ્ઞા લઇ સર્વે સ્ત્રીઓને પતિ, સાસુ, સસરા, અને માથાપ વગેરે વડિલોની સેવા કરવાનો તથા સ્ત્રીધર્મ નીતિનો ઉપદેશ આપ્યો—તેમજ પુરૂષોને તેમના ધર્મ પ્રમાણે વર્તવાનો કેટલોક ઉપદેશ આપ્યો. સ્ત્રીઓને કહ્યું કે બેનો ! તમો કોઇ પણ પરપુરૂષ સામે એકી નજરે જોશો નહિ તથા પરપુરૂષ સાથે હસીને વાત કરશો નહિ. તેથી વખતે માડું ફળ થાય છે જીવો ! ખેડા પાસેના એક ગામમાં બે યુવાન ગરાશીઆ બાઇઓ રહેતા હતા. બંનેમાં ધણો સંપ અને સ્નેહ હતો. મોટા બાઈની સ્ત્રી કોઇ પરપુરૂષ સામું એકી નજરે જોતી નહિ, કે હસીને વાત કરતી નહિ; પણ નાનાબાઈની સ્ત્રી હસમૂખી હતી. તે એક વખતે ચોરા પાસેના કૂવે પાણી ભરવા ગઇ, ત્યાં ચોરામાં બેઠેલા હવાલદારે કહ્યું ઠકરાણું કેમ છે ? હસમૂખી કહે ઠીક છે હવાલદાર સાહેબ ! આમ બે ચાર વાર હસમૂખીએ જવાબ હસીને આપ્યાથી હવાલદારે જાણ્યું

કે આની મારાપર પ્રીતિ છે, પણ આ બિચારીના પેટમાં કંઈ વિકાર નહતો એવો પોતાના સ્વભાવ પ્રમાણે જ ઓઝતી. તેથી હવાલદાર તેના પતિને મીઠું મીઠું બોલી મિત્રાચારી બાંધવા તેને ઘેર આવવા લાગ્યો. અતે એ પાપી હવાલદારે વિચાર્યું, કે આમ તો ફાવીએ એમ લાગતું નથી, માટે જો એના પતિને મારી નાંખું તો ફાવે. એક વખતે જાને બાઘઓ ઓસરીમાં સુતા હતા. ત્યારે આ પાપીએ રાત્રે વંડી ઉપર ચડી અંદર આવી એ હસમૂખીના જેઠની તરવાર ખીંતીએ પડી હતી એ વડે તેના પતિનું ગળું કાપી નાંખી, તરવાર લાંજ મૂકતો વંડી ઉપર ચડી નાશી ગયો. સવારે કલેક્ટરે તપાસ કર્યો તો ખડકી બાંધ હતી, વળી તરવાર તેના મોટા બાઘની હતી. કલેક્ટરે હસમૂખીને પૂછતાં તેણે કહ્યું કે, મારો જેઠ કદી મારે નહિ. છતાં કલેક્ટરે તેના જેઠ ઉપર આરોપ મૂકી તેને ફાંસી દીધી. એ રીતે જાને બાઈઓ માર્યા ગયા-થોડા રોજ પછી એ હસમૂખી ફૂલે પાણી ગઈ. ત્યારે પેલો હવાલદારે કહ્યું, ઠકરાણું! હવે કેમ છે ? આ પરથી તે એતી ગઈ, કે રખેને આજ પાપી મારા પતિને મારનાર ન હોય ! આવો વહેમ આવવાથી તેણે જવાબ દીધો. ઠીક છે હવાલદાર સાહેબ ! આજે આવજો. એમ કહી આ વિગત તેણે પોલીશને જણાવી કહ્યું કે આજ તમે મારા ઘરમાં આવી છૂપાઈ રહો. પોલીશ તે પ્રમાણે કર્યું. પેલો હવાલદાર આવ્યો, તેને ઓસરીમાં બેસાર્યો-હસમૂખીએ પૂછ્યું વાહ ! સાહેબ ! તમે બહુ બહાદૂરી કરી. તમે તેને શી રીતે માર્યા ? હવાલદારે વાત કરી બતાવી. તે છૂપાએલા પોલીશે લખી લઈ-તરત પકડી લીધો. કલેક્ટરે પૂછતાં તેણે માની દીધું. તેપરથી તેને ફાંસી દીધી. કલેક્ટરે પેલા ગરાશીઆને ખોટો ન્યાય કરી માર્યો તેથી તે પણ પરતાપ પીસ્તોલ ખાધ મૂક્યો. એ રીતે વખતે એમાંથી ઘણું માફું ફળ થાય છે માટે સ્ત્રીઓએ એમ વર્તવું નહિ. એ પછી તેની સાસુએ પોતાને તથા પોતાના પતિને જે જે ઉપદેશિક ગરબીઓ, ઘોળ વગેરે રચી ઉપદેશ આપેલો એ માધ ઉપદેશ આપ્યો. તથા પોતાને પોતાની સાસુએ સ્ત્રીધર્મ સમજાવી સઘળી રીતે વાકેફ કરી છે એ સઘળું કહી બતાવ્યું. પછી ભોજન કરી જાંબુસર તરફ ચાલી નીકળ્યાં.

ધનલક્ષ્મીનો કાગળ બીલે તેમના સસરાએ વાંચવાથી તેઓ તો છાલીફાટ રડવા લાગ્યાં. પણ તેની સાસુએ કહ્યું તમે શા માટે રડો છો ? મેં જોઈતું બગાડ્યું નથી કે હું મારો ધર્મ ચૂકી નથી, તેમ તેની સ્ત્રી પણ

પતિવ્રતા છે. માટે કદી પરમેશ્વર માફ બગાડનાર નથી. મને આ સંબંધી અંતઃકરણમાં કશો ધારકો પડતો નથી. તમે તરત જંબુસર જઈ સારા ખજાર લાવો. જગન્નાથ શાંત થઈ ઘોડે ચડી જંબુસર આવ્યા. ધનલક્ષ્મી તથા તેનો પતિ તેને આવતા જોઈ સામે જઈ પગે લાગી રૂદ્ધ કરતાં ચરણમાં પડ્યાં. જગન્નાથને પણ અશ્રુ આવ્યાં. તે તેમને મળવાથી ધણો આનંદ થયો. તેણે ધનલક્ષ્મીને આશિર્વાદ આપી, તેનાં ધણું વખાણ કર્યાં. ઘોડે દિવસે પાકીટમાંના ફેટલાક દાગીના પણ ઘેર આવ્યા. ઉપરની હકીકત વર્તમાનપત્રોમાં જાહેર થઈ હતી. તેમજ વડોદરા પ્રાંતના પર્સિસવલનાયબ સુખા સાહેબે એ દંપતિને નજરે નિહાળી, હકીકત સાંભળી ધનલક્ષ્મીને નમન કરી, તેનાં ધણું વખાણ કર્યાં છે. એ રીતે એ સાધ્વી સ્ત્રીએ પોતાનો ધર્મ જ્ઞાનવવાથી તેની ધણી કીર્તિ થઈ છે. ધન્ય છે ધનલક્ષ્મી તને ! અને ધન્ય છે તારી સાસુને ! કે તેણે તને સર્વ ધર્મથી વાકેફ કરી. ખરેખર સાસુઓ તો આવીજ હોવી જોઈએ.

સતીના ગુણ ગાવાની ગરબી.

“રઘુપતિરામ રૂઢમાં રહેજેરે.” એ રાગ.

આપો સતીના ગુણ પ્રભુ અમનેરે;	
અમે કહીએ સ્તવન કરી તમને. આપોં ટેક.	
સતી સીતા થઈ ધણી સારીરે, જેણે વિશ્વમાં કીર્તિ વધારીરે,	
એવી થાય સુકીર્તિ અમારી; આપોં	૧
સતી લક્ષ્મીએ લાયક એવીરે, એતો વિષ્ણુની વલ્લભા દેવીરે;	
આજ ન જડે સતી એના જેવી; આપોં	૨
સતી પાર્વતી પણ પુણ્યશાળીરે, પતિ શંકરની પ્રેમવાળીરે;	
તેણે તાતની કીર્તિ ઉમળી; આપોં	૩
સતી સાવિત્રી સર્વે વખાણેરે, પતિ બ્રહ્માની જન સઉ જાણેરે;	
તેને સંભારે છે શુભ ટાણે; આપોં	૪
સતી દેવહુતી, દેવયાનીરે, છે પ્રસિદ્ધ નથી કાંઈ છાનીરે;	
ગણી ગાય તેના ગુણ માની; આપોં	૫
દમયંતી થઈ દુનિયામાંરે, જેના ગુણ ગવાયા કવિતામાંરે;	
એવી કોણ સતી આ સમામાં; આપોં	૬

અહલ્યા, અરૂંધતી, ઇંદ્રાણીરે, અનુસૂયા જગતમાં જાણીરે; તારા, સુસોયના, વખણાણી; આપોં	૭
લોપામુદ્રા, તારામતિ, નારીરે, સુભદ્રા, ને મદાલસા, સારીરે; ગારગી, તુલસી, ગાંધારી; આપોં	૮
રેણુકા, રેવતી, સત્યરૂપારે, સતી રૂકમણી એતો અનૂપારે; જેના ઉપર કૃષ્ણની કૃપા; આપોં	૯
સતી કૌશલ્યા પણ બલી કહીએરે, જેનું નામ પ્રભાતમાં લહીએરે; સારો દિવસ તેથી સુખી રહીએ; આપોં	૧૦
સતી મંદોદરી પણ સારીરે, સ્વાહા, સુગ્રા, શકુંતલા, નારીરે; ભોગવતી, લીલાવતી ભારી; આપોં	૧૧
પદમાવતી, ને પ્રભાવતીરે, મીરાંઆઇ એ ઉત્તમ અતિરે; જેની પ્રભુ ભજવા વિષે મતિ; આપોં	૧૨
એહ આદિ સતી એવી એવીરે, જેની કીર્તિ સંભારવા જેવીરે; સતીમંડળમાં કહી તેવી; આપોં	૧૩
પ્રીતે કેશવજીએ વખાણીરે, અમે ઉત્સાહથી ઉર આણીરે; વિશ્વનાથના પુત્રની વાણી; આપો સતીના ગુણો પ્રભુ અમનેરે.	૧૪

स्त्री पुरुषना धर्म.

સ્ત્રી પુરુષના ધર્મ.

સ્ત્રીનો પતિ પ્રત્યે ધર્મ.

આ સૃષ્ટિમાં સ્ત્રી પુરુષ બંનેથી ઘર મંડાય છે, અને ચાલે છે; પરંતુ બંનેની સ્થિતિ, શરીરની રચના, સ્વાભાવિક મનનું બળ, શક્તિ અને નીતિ વગેરે ઉપર વિચાર કરતાં, પુરુષ બુદ્ધિ, નીતિ વગેરેમાં શ્રેષ્ઠ હોવાથી તેનાપર ઘરની મોટાઇનો તથા સ્ત્રીના ભરણ પોષણ અને રક્ષણનો સંધર્મ આધાર રહેલો છે. તે ભરણ પોષણ કરે છે, તેથી ભર્તા, પાલણ કરવાપરથી પતિ, કામના પૂરી કરવાપરથી કાન્ત, પ્રીતિ આપવાથી પ્રિય, શરીરનો ધણી હોવાથી સ્વામી, પ્રાણને આધાર આપતો હોવાથી પ્રાણનાથ અને ઐશ્વર્ય આપતો હોવાથી ઈશ કહેવાય છે. આવો જે ઈશ—પતિ જે આ સંસારમાં અનવસ્ત્રાભૂષણ વગેરે પદાર્થો પૂરા પાડીને રક્ષણ કરવાનું બુદ્ધિથી અભિમાન રાખે છે, અને જેને માત પિતાએ દેવ, અગ્નિ, અને હનરો મનુષ્યોની સમક્ષ અર્પણ કરેલ છે, તે પુરુષને પ્રિય પતિ બાળી સેવવો એ સ્ત્રીનો પરમ ધર્મ છે. સ્ત્રીને ખરા ધર્મનું સ્વરૂપ પતિ હોવાથી તેનાપર નિર્મળ પ્રીતિ રાખવી, તેની મરણ સાચવવી, અને તેની આરા પાળવી એજ સેવા છે. એવી રીતે જે સ્ત્રી સર્વ ઈંદ્રિયો વશ રાખી તન, મન, અને કર્મથી સેવા કર્યા સિવાય બીજી કંઈ ઇચ્છા રાખતી નથી; તેજ પતિવ્રતા,—સાધ્વી—સતી કહેવાય છે. આ સૃષ્ટિના ઉત્પન્ન, પાલણ, રક્ષણ, અને તારણ કરતાં પ્રભુને આપણે માન આપી પૂજાએ છીએ, સેવા, ભક્તિ, અને આરાધના કરીએ છીએ. તેમ આ ગૃહ સંસારમાં સ્ત્રીને ભરણ પોષણ અને રક્ષણ વગેરેનો કર્તા પતિ હોવાથી તે પ્રભુથી બીજો દરજ્જો પૂજ્ય, માન્ય, સેવ્ય, ભક્તિ, અને આરાધના કરવા યોગ્ય છે. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;—**ઉપચર્યઃસ્ત્રિયાસાધ્વ્યાસતતંદેવવત્પતિઃ**—“સાધ્વી સ્ત્રીએ પતિની દેવની પેઠે પરિચર્યા કરવી.” આવાં શાસ્ત્રોક્ત વચન પ્રમાણે સ્ત્રીને પતિ એજ દેવ રૂપ છે. તેની સેવાજ તેને કામદૂષા છે, એજ તેને ચિંતામણી છે, એજ તેને પ્રિય અને હિત કરતા છે, એજ તેને કલ્યાણ અને મોક્ષદાતા છે. આવો જે પોતાનો પતિ તેની સેવાજ સ્ત્રીને સંધર્મ પ્રત, તપ, દાન, યજ્ઞ, તીર્થ, સ્નાન, અને અપવાસ છે. જે સ્ત્રી પતિની સે-

વા કર્યા સિવાય કે આત્મા લીધા વગર ઉપલાં શુભ કર્મો કરે છે, તે સ-
ધનાં નિષ્કળ છે. સ્ત્રીને પતિથી જુદાં રહી શુભ કર્મો કરવાં કશાં નથી.
સાધ્વી સ્ત્રીને પતિ જે શુભ કર્મો કે ધર્મ કરે છે, તેના ફળમાંથી તેને સે-
વાના પ્રભાવે અર્ધ ભાગ મળે છે. મહાભારતમાં કહ્યું છે કે;—

પતિવ્રતાપતિપ્રાણાસાનારીધર્મભાગિની ।

શુશ્રૂષાંપારિચર્ય્યૌચકરોસાવેમનાઃસદા ॥

“જે સ્ત્રી પતિવ્રતા અને પતિપ્રાણા યજ્ઞને સર્વદા ખુશીથી સ્વામીની
સેવા તથા ચાકરી કરે છે, તેજ ધર્મભાગિની થાય છે.” અનસયા માતાએ
કહ્યું છે કે;—“સ્ત્રી સ્વામી સેવાથીજ માત્ર ઈચ્છીત લોકને પામે છે. જેનું
ચિત્ત સ્વામીને પ્રસન્ન કરવામાં છે, તે સ્ત્રી સ્વામીના પૂણ્યનું અર્ધ ફળ ભો-
ગવે છે.” એ રીતે સ્ત્રીને સ્વામી સેવાથીજ ઉત્તમ ફળ છે. તેને પતિ એજ
ગુપ્ત ધન છે, તેનાવડેજ તે અનેક પ્રકારના વૈભવો ભોગવી શકે છે, તેના-
વડેજ તેના શણગાર શોભે છે, તેનાવડેજ તેનું સૌભાગ્યપણું અખંડ રહે
છે, તેનાવડેજ તેને પુત્ર રત્નની પ્રાપ્તિ થાય છે, અને તેનાવડેજ તેને આ
લોકમાં સુખ અને પરલોકમાં પરમ સદ્ગતિ મળે છે. તેને આ સંસારમાં
પતિ એજ ગુરુના જેવો સન્માર્ગ જતાવનાર, પિતાના જેવો હિત કરનાર,
માતાના જેવી મમતા રાખનાર, વિશ્વાસ લાભક, દેવ તુલ્ય પૂજ્ય, જીવન-
હાર, અને પ્રાણ સરખો પ્રિય છે. એવો અમૂલ્ય લાભ આપનારો જે પતિ
તેની સ્ત્રીએ નિરંતર પ્રીતિથી સેવા કરવી. મર્યાદા રાખી માન આપવું, અને
પૂજ્ય ગણવો. તેને અપમાન કે તિરસ્કાર આપવો નહિ, તેના તરફથી તિ-
રસ્કાર થાય, વિયોગ થાય, અપમાન થાય, અને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો
આવી પડે, તોપણ તેપરથી પ્રીતિ ઓછી કરવી નહિ. તે બહારથી ઘેર
આવે ત્યારે ઉભાં થઈ આસન અને જળપાન આપી સત્કાર કરવો. કષ્ટમાં
ઉતારી સોંપે તે લઈ યોગ્ય જગ્યાએ મૂકવાં અને માગે ત્યારે હાજર કરવાં.
નિયમસર ભાવતી રસવંતી રસોઈ કરી જમાડવી. નકામી વાતો કરી કંટા-
ળા નહિ આપતાં, પ્રિય લાભકારી વાતો કરી મનરંજ થાય એમ કરવું.
રીસ કરે તો ધીરજ ધરી વચનામૃતે શાંતિ કરવી. વાદ વિવાદ કરવો નહિ.
તેની ભૂલ માલમ પડે તો કોપથી નહિ કહેતાં, ધીરજ રાખી શાંતપણે યુ-
ક્તિથી સમજાવી કહેવું. નિર્થક ગુસ્સો કરી મનમાં આવે તેમ બોલવું નહિ,
વિશ્વાસઘાત કરવો નહિ, વિશ્વાસઘાતથી સ્ત્રીને દુર્ગતિ થાય છે. તેનું મન

દુઃખાય એવું કંઈ કરવું નહિ. તે સાથે હંમે સાદે યોગ્યવું નહિ, હાસ્ય વિ-
નોદથી આનંદ આપવો. વિપત્તિમાં ધીરજ આપી દુઃખમાં ભાગિયેણુ થવું.
પોતાની બૂલ યમ હોય તો નહિ છૂપાવતાં પાસે જઈ કબૂલ કરી ક્ષમા મા-
ગવી. જૂઠું બોલી છેતરવો નહિ. તેની આગળે આધિન થવું. ઇશ્વર બ-
ક્તિ, વ્યવહારિક કાર્યો વગેરેમાં સહાયતા આપવી. તેને સર્વ પ્રકારે સંતોષ
આપવો, અને નિર્ભય અંતઃકરણ રાખી વિશ્વાસને પાત્ર થવું. જે ધર્મ સ-
મજી પતિને કહેશે કે;—“પ્યારા! તમે જે કહેશો, તે હું બાવથી કરીશ.
ઇશ્વરે એવું સમજાવ્યું છે કે, માથાપથી મોટા થવું, પણ જન્મારો તો
તમારી સાથેજ ગાળવો છે. માટે ખરા સંબંધમાં તમેજ છો. તમે મને
દુઃખ દો, આપણા ઉપર દુઃખ આવી પડો; તોપણ હું તમારી છું. જ્યાં
સુધી હું તજ્જારી માનિતી થઈ નથી, ત્યાં સુધી મારાં વસ્ત્રાલંકાર, માઈ ડ-
હાપણુ, મારી ચતુરાઈ, મારા ગુણ, અને મારી ખૂબસુરતી એ સર્વ કોડીની
કીંમતનું છે.” આવું સમજનારી સુધડ, પ્રેમી અને પતિને પ્રસન્ન કરનારી
જે સ્ત્રી હશે, તે પતિને કેમ પ્રિય નહિ થાય ! થાયજ. પતિપ્રાણુ સ્ત્રીએ
પતિની રજા વખતે કંઈ પણ કાર્ય કરવું નહિ, તેમ તેની રજા વગર આં-
એ જલું આવવું નહિ. સુગ સ્ત્રીએ પોતાનાં લગ્ન થયા અગાઉ પતિની
જેટલી તજવીજ અને ચોકસાઈ કરવી ઘટે એટલી કરવી, પણ લગ્ન થયા
પછી તો તે રંગિણ, કામી, કોપી, લોભી, અહંકારી, પિશાચ સરખો, જુદા,
મુંગો, બહેરો, આંધળો, લૂલો, કર્કષો, અચતુર, બીકણુ, મૂર્ખ, નિર્દય અને
કપટી વગેરે દુર્ગુણ અને ખામીવાળો હોય, તોપણ ઇશ્વરરૂપ જાણી તેની
સેવા કરવી, એ સ્ત્રીઓનો સનાતન ધર્મ છે, અને એજ તેને પ્રભુપદની
આમી કરાવનાર છે. એક કવિએ કહ્યું છે કે;—

મનહર છંદ.

પતિપદ પુજવાથી પ્રભુપદ પ્રાપ્ત થાય,
પતિને રીઝવવાથી પ્રભુ પોતે રીઝે છે;
અનાદર કરે કદિ નિજનાથ તણો નારી,
તો પ્રભુ તેનાપર ખરેખર ખીજે છે.
જે નારી સ્વસ્વામી સંજે સંપીને સંતોષી આવે,
તેને આ સંસાર તણા સુખ સારાં મળે છે;
પતિપદ રતિ અતિ રાખવાથી સુંદરજી,
મળે છે વિકાસ ખાસ સ્ત્રોત કદો દળે છે.

આ સંસારમાં સ્ત્રીપુરૂષમાં પુરૂષ એ સેવ્ય અને સ્ત્રી એ સેવક છે. માટે સેવક સેવ્યને આધિન રહી તેની સેવા કરવી અને તેના હિતમાં કા-
બજી રાખવી એ તેનો ધર્મ છે. મહાભારતમાં કહ્યું છે કે;—

एतद्वापरमंनार्याः कार्यलोकैसनातनम् ।

प्राणानपिपरित्यज्य यद्वर्तुहितमाचरेत् ॥ •

“ આ લોકમાં સ્ત્રીઓનો નિરંતરનો ધર્મ એ છે કે પ્રાણ તજવો પડે, તો તે તજીને પણ સ્વામીના હિતમાં—તત્પર રહેવું.” આવાંજ વચનામૃત પ્રમાણેજ સતી તારામતીએ—પોતાના ધર્મસ્વરૂપ પતિ હરિ-
શ્વર સાથે શરીરની જાયા પ્રમાણે રહી, તેના હિત માટેજ પરધેર વેચાણી, વિયોગ થયો, ઘણાં દુઃખો ભોગવ્યાં, આવી અવસ્થામાં દિ-
લાસારૂપ એકના એક પુત્રનું મરણ થયું. તેને બાળવા મસાણું બાડું દેવા જેટલું પણ પાસે કંઈ મળે નહિં. એવી દુઃખદશા આવી પડી, પણ તેણે પતિપરથી જરાએ પ્રેમ ઓછો કર્યો નહિં; કે પોતાનું શીળ ભંગ કર્યું નહિં. છેવટ પતિને હાથેજ મરવાનો સમય આવ્યો, તોપણ ન-
હિં ગભરાતાં પૂર્ણ પ્રેમ બતાવી બોલી કે;—“ પ્રાણપતિ ! તમારા હાથથી મારા ગળામાં નાખેલી તરવાર પણ મને મોતીની માળા જેવી લાગશે. માટે ચિંતાતુર ન થતાં તરત ધા કરો. ” અહો ! કેવો પ્રેમ ! મહાભાર-
તમાં કહ્યું છે કે;—“ પતિ એ સ્ત્રીનો જીવ છે. ” એ મહાવાક્યને જ્યદેવ કવિની સતી સ્ત્રી પદ્મણીએ પોતાનો પ્રાણ ત્યાગીને સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે. એ કોનું અન્નપ્યું છે ? તેમજ સતી સીતાજીને પતિનો વિયોગ થયો, તેના તરફથી તિરસ્કાર થયો, ઘણાં દુઃખો પડ્યાં, છતાં તેણે પતિ પ્રેમમાં ન્યૂનતા કરી નથી. ગર્ભવંતી અવસ્થામાં તિરસ્કાર થયો, વનમાં મૂકી દી-
ધી; તોપણ પૂર્ણ પ્રેમ બતાવી કહાવી મોકલ્યું કે;—હે સ્વામીનાથ ! હું આપની દાસી છું. ખીન્ન લોકોના રક્ષણની સાથે આ વનમાં પણ માફ રક્ષણ કરનાર તમેજ છો. તમેજ માફ સર્વસ્વ છો. “ હું તમારી સુકીર્તિ સાંભળી ઘણી પુશી થઈશ. ” આ શું તેની ઓછી મહત્તા ! અને થોડો પ્રેમ ! ધન્ય છે આવી પતિપ્રાણા સ્ત્રીને કે જેણે સ્વામી ભક્તિમાંજ જીવંતી ગુનરી સુકીર્તિ મેળવી ! એજ રીતે ઘણી સાધ્વી સ્ત્રીઓએ પતિપ્રાણ રક્ષાર્થે પોતાના પ્રાણ આપેલ છે, પતિપ્રાણ રક્ષણાર્થે જાડાઈમાં લડેલ છે, પ્રાણ જતાંમુધી પતિપર અખંડ પ્રેમ રાખી શીળ સાચવ્યું છે, પતિ વ-

ચન પાળવા અનેક દુઃખો સહન કર્યા છે, એ વગેરે સતી ચરિત્રો વાંચવાથી જણાશે. ખરેખર જે સ્ત્રીમાં એકાનદારી અને પતિપર નિર્ભળ ખાર નહિ હોય, તેને સ્ત્રીતું નામ આપવું અણુઘટતું છે. જેને પોતે પતિ કરી માન્યો હોય, અગર કરવાનું વચન આપ્યું હોય, તેને અંતઃકરણથી ચાહવો. તેનેજ પોતાનો ધણી અને પોતાનો મિત્ર સમજવો. જીંદગીના અંત સુધી તે સાથે નિમકહલાલીથી ચાલવું. જે સ્ત્રી પોતાના પતિની સાથે નિમકહરામી કરી અને તેનું વચન તોડે છે, તેણે પરમેશ્વર સાથે નિમકહરામી કરી અને તેનું વચન તોડ્યું સમજવું. પતિ ગમે તેવો કે ગમે તેવી સ્થિતિમાં હોય, અગર પાછળથી આવે, પરંતુ જેને પોતે રાજપુત્રીથી અને અક્ષ-લહુશિઆરીથી ધણાં મનુષ્યો સમક્ષ કોલ (વચન) આપ્યું છે, અને માઆપે જેના હાથમાં પોતાનો હાથ સોંપ્યો છે. તેને સદાકાળ પાળવો. એમાં જે સ્ત્રી ભલી રીતે એકાનદારીથી ચાલવાની કોશીશ કરે છે, તેને પરમેશ્વર કૃપા કરી નિરંતર સુખ આપે છે. એક કવિએ કહ્યું છે કે;—

શાર્દૂલ વિકીરિત છંદ.

જે નારી નિજનાથ સાથ રહીને, આનંદ લેવા ચહે;
તે નારી પતિની રૂડી રતિવડે, સૌભાગ્યવંતી રહે;
સાચો સ્નેહ સ્વનાથનો સમજવો, ખીન્ને જુડો જાણજો;
સેવા નીજ પતિતણી ભલિ કરી, મોજ્યું રૂડી માણજો.

સ્ત્રીએ સ્વામીની સેવા કરવી એ કંઈ અર્વાચીનકાળનો ધર્મ નથી, પરંતુ પ્રાચીનકાળથીજ ચાલ્યું આવે છે. તેમજ એક આર્યશાસ્ત્રી કે આર્યમહાત્માઓજ કહે છે એમ નથી, પણ પૃથ્વીના સર્વ ધર્મશાસ્ત્ર અને સર્વ ધર્મના મહાત્માઓએ સૂચવેલ છે. જુઓ! ખ્રિસ્તી ધર્મગ્રંથમાં એક ઠેકાણે ઇસુની માતા મરિયમે કહેલ છે તે જણાવેલું છે કે;—“સ્ત્રીઓ! તમો જેમ પ્રભુને આધિન થાઓ છો, તેમજ તમારા પતિને આધિન રહો; કેમકે પતિ એ સ્ત્રીતું શીર છે.” વળી જર્જોસ્તી—પારસી લોકોના ધર્મગ્રંથ જંદાવસ્થામાં કહ્યું છે કે;—“અશો ઓરત જે ધણી નેકદાર—ખુબ શીખેલી તે પોતાના મરદને સરદાર તથા બાદશાહ ગણે છે.” તેમજ જર્મન વિદ્વાન મિ. ટેલરે કહ્યું છે કે;—“સ્ત્રીએ પોતાના પતિને તાબે રહેવું. આશાએશ અને મોજ આપવી. તેની ચાકરી કરવી, રાજ રાખવો, માન આપવું અને તેના મનને રીઝવવાના ઉપાયો કરવા. જે સ્ત્રીમાં વશદારી જુરસાએ ધર કર્યું હશે, અને પતિને ચાહ દેખાડવાના સ્વાદ વિષે

મનમાં ખાતરી રાખતી હશે, તો તેને પતિ પોતાની મેળે માન આપશે. સ્વમનુ સ્ત્રી હશે, તે તો પોતાના પતિને સલાહ અને મદદ આપવાનું કામ પોતાની મેળેજ યત્નવશે. સ્ત્રીએ તો પુરુષના સુખમાંજ પોતાનું સુખ વિચારવું જોઈએ.” આહા! શું યોડાં અમૂલ્ય વચનો! જે સ્ત્રીમાં પોતાના પતિ પ્રત્યે વર્તવાની આવી ખુદી ઉત્પન્ન થઈ નથી તથા પતિ પ્રત્યે;— “પ્રાણનાથ ધીરજ પકડો, ભદ્રોચિત અને ધર્મસંગત રીતિથી મને ધર્મ પત્ની સમજીને ગ્રહણ કરો. હું તમારા જીવનની સંગિની થઈશ.” આવી રીતે જે સ્ત્રીમાં ભોલવાની શક્તિ ઉત્પન્ન થઈ નથી, તેણે દુઃખ ભોગવવાને મારેજ જન્મ લીધો છે, એમ કહીએ તો ચાલે. જે સુઘ સ્ત્રી છે તેણે તો પોતાના પતિને દેવ તુલ્ય પરમપૂજ્ય માની તેનાપરજ નિરંતર પ્રેમ સમ્પવો, તેનીજ સેવામાં તત્પર રહેવું અને તેનાંજ વચનોને તાબે થવું—એજ તેમને પરમકલ્યાણ કર્તા છે. યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;—સ્ત્રીએ પોતાના સ્વામીનું વચન માનવું એ તેમનો મોટો ધર્મ છે. સ્ત્રીને પોતાનો ધર્મ પાળવાથી સ્વર્ગનિવાસ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે.” આ શું આ મહાત્માનાં વચનો યોડાં લાભકારક છે? અહો! સ્ત્રીને જેની સેવનાથીજ સ્વર્ગનિવાસ જેવા શ્રેષ્ઠ ફળની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેવા ફળદાયક પ્યારા પતિપર પ્રેમ રાખવાથી કંઈ સ્ત્રી મૂર્ખ હશે કે વિમૂર્ખ રહેશે! સુઘ સ્ત્રીએ તિર્મળ અંતઃકરણથી પતિને આહવો, તેના કાર્યોમાં શક્તિ માફક સહાયતા આપવી. તેના તરફથી અન્ન વસ્ત્રાભુષણ વગેરે મળતા પદાર્થો ભોગવી તેમાંજ સંતોષી રહેવું, પતિ સિવાય ખીજો પુરુષ ગમે તો પૃથ્વીપતિ હોય, રૂપાળો, ખુદ્ધિવંત, યુવાન અને જામરો હોય તથા ગમે તો તેના તરફથી પૃથ્વીનો બધો વેળવ મળતો હોય, તોપણ તેને કાગ વિદ્યાસમાન તુચ્છ ગણવો. તે સામી દૃષ્ટિ પણ કરવી નહિં કેમકે પુરુષને બજવાથી સ્ત્રીને નકાંધિન થવું પડે છે. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;—

પાણીગ્રાહસ્યસાધ્વીસ્ત્રી । જીવતોવામૃતસ્યવા ॥

પતિલોકમખીપ્સંતી । નાચરેત્કિંચિદમિયં ॥

“સાધ્વી સ્ત્રીએ પાણી ગ્રહણ કરનાર જે પોતાનો પતિ તેનું કદી કિંમિત પણ અપ્રિય કરવું નહિં. જીવે સાંસુધી અને મરણ પછી પણ પતિના લોકને પામવાને ઇચ્છીત સ્ત્રીએ ખીજા કોઈ પુરુષને બજવો નહિ” — પતિવ્રતા સ્ત્રીએ પોતાના પ્રાણાંત સુધી પણ પોતાનું એક પતિવ્રત છોડવું

ન જોઈએ. આ સંસારના દેખાતા સર્વ પદાર્થો નાશવંત છે. તેથી તેઓ સમજા તુચ્છ છે. ફક્ત એક ધર્મજ અચળ સુખ આપનાર છે. તેથી એ મહાન છે. એ મહાન ધર્મજ પાળવો એજ પતિવ્રતા સ્ત્રીનું કામ છે; કેમકે મરણ વખતે જમતતા દેખાતા સર્વ મોહક વૈભવો અહીંજ પડ્યા રહે છે. ફક્ત ધર્મ અધર્મ જે હોય છે, તેજ સાથે આવે છે. તેમાં અધર્મ નકંમાં નાંખી દુઃખ આપે છે અને ધર્મ છે તેજ સ્વર્ગનું અવિચળ સુખ આપે છે. માટે સુદા સ્ત્રીએ અધર્મનો ત્યાગ કરી ધર્મનેજ વધારવો જોઈએ. સ્ત્રીને પતિ એજ ધર્મ સ્વરૂપ છે. તો તેની તન, મનથી નિરંતર પ્રેમ પૂરક સેવા કરવી. ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર સજી મોહીત કરવાને બદલે સદ્ગુણોથીજ મોહીત કરવાની આકાંક્ષા રાખવી. પતિ કે લોકોનું ચિત્ત જેવું સદ્ગુણોથી આકર્ષાય છે, તેવું સદ્ગુણ વમર કાઢમાઢ કરી સુશોભિત થવાથી આકર્ષાતું નથી. ગુણ વિનાનો ખાલી ભભકા નિંદાને પાત્ર કરી કલંક ચડાવે છે. માટે જેમ બને તેમ સદ્ગુણોપર સ્નેહ રાખી તેનાવડે પતિને મોહીત કરવાનો પ્રયત્ન કરવો. સ્ત્રીએ પોતાના જીવનહાર અને દેવ તુલ્ય પૂજ્યપતિ સાથે હજો નહિં કરતાં, નિષ્કપટપણે વર્તવું. જો દુઃખ કરશો, તો પછી એના જેવું તમારે આ સંસારમાં ખીચું કાણુ છે? કે તે સાથે સત્પણે ચાલી સુખી થશો! કોઈજ નહિં. એતો પતિજીવન સર્વસ્વ છે, એજ પરમમિત્ર છે, અને એજ સુખદુઃખમાં તથા ભવસાગર પાર જવામાં ખરો સાથી છે. માટે તેનાપરજ શ્રદ્ધા રાખવી, તેનાપરજ પ્રીતિ રાખવી, અને તેનેજ અંતઃકરણથી ચાહવો એ તેમનો પવિત્ર ધર્મ છે.

હાલ કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાનો પતિ પ્રત્યે શું ધર્મ છે એ નહિં જાણવાથી, પતિને ગમે તેમ બોલે છે, ધમકાવે છે, મર્યાદા મૂકી ગાળો દે છે, સામી થાય છે, અપમાન આપે છે, બહારથી મહેનત કરી ઘેર આવે, સારે મનરંજન કરી વિશ્રાંતિ આપવાને બદલે સાસુ, સસરા વગેરે ઘરકુટુંબની કે ખાડાપાડેસીની કુચલી કરી કંટાળો આપે છે. વખતસર ભોજન તૈયાર કરી જમાવવાને બદલે પોતે પગપર પગ ચડાવી બેસી રહી, ઘણી પાસે ધર કામકાજ કરાવે છે. પતિનું મનુ ન છતાં ખીજનાં સારાં સારાં ધરણું ભૂમડાં દેખી, તેવં પોતાને કશવવાને કસેસ કરી, કરજના ખાડામાં ઉતારે છે. પતિને કોઈ કાર્યમાં સહાય થતી નથી. સમજો ધરવ્યવહારનો બોજો તેના એકલાપરજ નાંખી મૂકે છે. તેના દુઃખની વેળા જાણતી નથી, પતિને ના-મનોજ મણી પતિવ્રત પાળતી નથી. જ્યારે આવી સ્ત્રીને પતિ તરફથી

લોભની તૃપ્તિ થતી નથી, ત્યારે આ કુબારજી પાપિણી સ્ત્રી લોભની તૃપ્તિ કરવાની આશાએ અનેક કુકર્મો કરે છે, પણ જ્યારે ઇચ્છેલું સુખ મળવાને જલ્દે આગરૂં જાય છે, લોકોમાં નિંદાય છે અને ફટફટ થાય છે, ત્યારે પરતાવો કરી આખો ભવ દુઃખમાં કાઢે છે. વળી જે સ્ત્રી “ઉપરકી તો અચ્છી જની બીતરકી તો રામ જાણે,” એ પ્રમાણે ઉપરથી પતિ-વ્રતાનો ડોળ ખતાવે, અને મનમાં કપટ રાખી, ગુપ્તપણે જલ્દામ કરે છે, પણ તે મિથ્યા ડોળ કદી છાનો રહેતો નથી. કપટ ખુલ્લું થયે, પતિનો ભરસો ઉઠી જઈ અપ્રિય થાય છે, અને પતિને ફસાવવા જતાં પોતે ફસી પડી અનેક દુઃખો ભોગવે છે. આવી સ્ત્રીઓ સ્ત્રીના ધર્મને ન છાજતાં કુ-કર્મો કરી પાપનો પોટલો બાંધે છે. આવી સ્ત્રીઓને સ્ત્રી નહિં, પણ રાક્ષસી કહેવી જોઈએ. આવી અધર્મિ સ્ત્રીઓને ધિક્કાર છે. અને ધિક્કાર છે તેના માતાપિતાને કે તેણે આવી કુપાત્ર પુત્રીને પેદા કરી. આના કરતાં તો પશુ, પક્ષી અને વનવૃક્ષના અવતારો પણ સારા ગણાય કે તેને ઈશ્વરે જે જે સ્વાભાવિક ધર્મ—નિયમ પ્રમાણે વર્તવા સૂજેલ છે. તેજ ધર્મ પ્રમાણે સદાકાળ ચાલ્યા કરી, પોતાનો અવતાર લેખે કાઢે છે. તેના કરતાંએ આવી સ્ત્રીનો અવતાર તો હલકોજ સમજવો. જે સ્ત્રી ઇશ્વર-સ્મીત ધર્મ—નિયમ પ્રમાણે નહિં ચાલતાં નકામી પૃથ્વીપરૂં જોળા જેવી થઇ પડે છે, તેનો અવતાર વૃથા છે. ઇશ્વરના નિયમ વિરૂદ્ધ આચાર, વિચાર અને નીતિ રાખી આચરનારી સ્ત્રીએ વિચારવું જોઈએ કે પાપકર્મનું સુખ થોડા વખતનું છે. એ કુકર્મોથી તો ઇશ્વર અકૃપાવાન થઇ પાપનું ફળ નર્કનું મહાદુઃખ આપશે તે ભોગવવું પડશે. આ સંબંધી ખૂબ વિચાર કરવો જોઈએ. સુગ સ્ત્રીએ તો પતિ તરફથી જે મળે તેમાંજ સંતોષ રાખવો. એમાંજ તેમની આખરૂં, એમાંજ તેની શોભા અને એમાંજ તેને સુખ છે. જે સ્ત્રી ઇશ્વરનો ડર રાખી પતિની ઇચ્છા અનુસાર મન, વચન, અને કાયા વશ રાખી પતિવ્રતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તે છે, તેને ધન્ય છે, અને ધન્ય તેમના માતાપિતાને કે તેણે આવું પુત્રીરત્ન પેદા કર્યું. કુલીન સ્ત્રી હોય છે, તે કદીપણ પોતાની મરજી માફક સ્વતંત્રપણે વર્તતી નથી કે સ્ત્રીના ધર્મ વિરૂદ્ધ આચરણ કરતી નથી. સ્ત્રીને પતિથી સ્વતંત્રપણે વર્તવાનું શાસ્ત્રોમાં પણ કહ્યું નથી. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;—“સ્ત્રી બાળા હોય, કે યુવતી હોય, અથવા વૃદ્ધ હોય તોપણ ઘરમાં કોઇપણ કાર્ય તેણે સ્વતંત્રતાથી કરવાં નહિં.” આ મનુ ભગવાનનું કહેવું સ્ત્રીઓના હિતનું છે.

આનેજ લગતું એક મહાન પંડિતે પણ કહ્યું છે કે;—

જનની જનક વશ રહે જાળા, તરૂણી પતિ આધાર;

વૃદ્ધપણામાં પુત્રો પાળે, સ્વતંત્ર નહીં કુળ નાર.

સ્ત્રી જાળક હોય, સારે માયાપની આજ્ઞામાં રહી, તેમની શીખામણ પ્રમાણે વર્તે, તારૂણ્યમાં પતિનેજ પોતાનો આધાર માની વર્તે, ઘડપણમાં પુત્રો તેનું પાલણપોપણ કરે અને તે પુત્રો વગેરેનું કરે. પણ કુલીન સ્ત્રીએ સ્વતંત્ર રહેવું નહિં. જે સ્વતંત્રપણે વર્તે તે કુલીન સ્ત્રી કહેવાયજ કેમ ! નહિંજ. જે કુલીન સ્ત્રી હોય છે તે કદી પતિથી સ્વતંત્ર થવાને ઇચ્છતીજ નથી. તે તો દાન, ધર્મ, તીર્થ, અને દેવપૂજા વગેરે જે કરે છે, તે સર્વમાં પરમેશ્વર પાસે એમજ માગે છે કે; “મારું સૌભાગ્ય અખંડ રહો.” સ્ત્રીને સૌભાગ્યપણું એ એવું તો પૂજ્ય છે કે જેમાં તેનું રક્ષણ સમાએલું છે. માટે સ્ત્રીએ પતિનેજ આધિન રહેવું. તે ધંધા રોજગારમાં ઉત્સાહરહિત થાય, તો તેનું મન શાંત કરી ધીરજ આપવી. વિપત્તિ વખતે પતિ જેવી સ્થિતિમાં હોય તેવીજ સ્થિતિમાં પોતે રહી સંતોષ રાખવો. તેની સાથે જડખડવું નહિં. જેમ પુરૂષ પોતાના પિતાના નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ જોળખાય છે, તેમ સ્ત્રીએ પોતાના પતિના નામથી પ્રસિદ્ધ થઈ જોળખાવું એ જાળખી છે, પરંતુ લોકોમાં નિંદા થાય, તેવું કૃત્ય કરી પ્રસિદ્ધ થવું નહિં. તેમજ પતિ સંજોગે શંકાવાળું થવું નહિં. કોઈ મનુષ્ય પતિપત્નીમાં પ્રેમ જોઈ તે તોડાવવાને કહેશે કે તારો પતિ તો ગેરરસ્તે આસે છે, તારાપર પૂરો પ્રેમ રાખતો નથી, તે તો બીજી સ્ત્રીપર રોહ રાખે છે, વગેરે બોલી મન ભગાવવાનું કરે, પણ કાચા કાન રાખી તે સાંભળવું નહિં. તેના કહેવાની તુલના કરવી, કે તે આવું શા માટે કહે છે ? વગેરે વિચાર કરી કહેવું કે મારો પતિ કદી પણ એમ કરેજ નહિં. એમ જોખ્યું કહેવું, પણ તેના ભગાવવાથી ભગાવું નહિં. જો કદી કહ્યા કહી સાંભળી મન શંકાવાળું કરશે, તો રોહ તૂટશે. રોહ તૂટ્યે ગૃહસ્થાશ્રમ જગડી સંસાર દુઃખરૂપ થશે. માટે કોઈની કહ્યા કહી ઉપર ભરસો રાખવો નહિં, પણ એક પતિ ઉપરજ પૂર્ણ ભરસો રાખવો. કદી કંમસંજોગે પતિ ખુરો નીવડ્યો, તોપણ તેનાથી સંતોષ રાખવો. “જે કુળમાં ભર્તા બાર્યાથી અને બાર્યા ભર્તાથી સદા સંતુષ્ટ રહે છે. તે કુળમાં કલ્યાણ નિરંતર રહે છે.” માટે કલ્યાણની ઇચ્છાવાળીએ પરસ્પર સંતોષમાં રહેવું એ શ્રેષ્ઠ છે.

ધર્મશાસ્ત્રની રીતે વિવાહ કરવામાં આવે છે. તેનું મુખ્ય કારણ એજ

છે કે;—પરસ્પરનાં હૃદય પ્રેમરૂપી હીરની ગાંઠથી એવાં તો સજડ સંધામ કે ગમે એટલું દુઃખ પડે, તોપણ તે છૂટે નહિં. તે ગાંઠ એટલી તો વખતે સજડ બંધાય છે, કે પોતાના પતિને જે પ્રિય, તેજ પોતાને પ્રિય અને જે તેને પ્રતિકુળ અનુકુળ તેજ પોતાને પ્રતિકુળ અનુકુળ થાય છે, એ માટે પોતાના પ્રાણની પણ દરકાર રહેતી નથી. મહા સતી પાર્વતીજીના પિતાએ શિવજીનો દ્વેશ કર્યો. એ જોઈ પાર્વતીજીએ પોતાના પિતા જનક પ્રત્યે કહ્યું કે;—“તમે શિવજીનો દ્વેશ કરો છો. માટે તમારાથી ઉત્પન્ન થયેલ આ કલેવર (શરીર) પણ મારા કામનું નથી. તેથી હું છોડી દઉં છું. ખરાબ અન્ન ભૂલથી ખવાયું હોય, તો પછી તેને ઓઢી કાઢવું. એમ ધર્મશાસ્ત્ર કહે છે.” આ પ્રમાણે કહી પોતાના દેહનો ત્યાગ કર્યો. આતું નામજ પ્રેમ. આવો પ્રેમ જે ધરમાં છે, તે ધરનેજ સ્પર્શ કહીએ તો ચાલે; કારણ આવાં પ્રેમી જોડાં જ્યાં હોય છે ત્યાં દુઃખની અંદર પણ સ્વર્ગ સમાન સુખ મળે છે. જે સ્ત્રી નિષ્કપટ પ્રેમ રાખી સદાયરણ્યથી ચાલે છે, તેનો પતિ કદી પણ ખરાબ રસ્તે ચાલતો નથી. તે તો એમ સમજે છે કે મારા ધરમાં આવું અમૂલ્ય સ્ત્રીરત્ન છે, એમ સમજી પોતાની સ્ત્રીનેજ માન આપે છે અને પ્રીતિ કરે છે. માટે સ્ત્રીએ એક પોતાના પતિપરજ અખંડ પ્રેમ રાખવો અને તેની સેવના કરવી. બીજા સાથે સ્નેહ રાખી બેનપણાં કરવા કરતાં, તેની સાથેજ મિત્રભાવ રાખવો. તેની પાસેજ લાડ કરવાં. તેની સાથેજ સર્વ પ્રકારની વાતો કરવી. તેનાપરજ પુત્ર કરતાં, પણ્ય હજારવણો સ્નેહ રાખવો. તેનેજ સ્વર્ગની ગતિ આપનાર, તેનેજ દૈવતરૂપ, અને તેનેજ દેવરૂપ માની સેવા કરી સાધવી—સતી એવું પદ ધારણ કરવું. આ પ્રમાણે જે સ્ત્રી કરે છે, તે પોતાના ત્રણે કુળનો ઉદ્ધાર કરે છે. કદી પતિ પાપી હોય, તોપણ ધર્મ પાળનારી સ્ત્રી સર્વ પાપથી મુક્ત થાય છે, અને સ્વર્ગ સુખ પામે છે.

પતિનો સ્ત્રી પ્રત્યે ધર્મ.

સ્ત્રિયોદેવ્યોગૃહાશ્રિયઃ—સ્ત્રિયો દેવી અને ધરની લક્ષ્મી રૂપ છે. ધર તે ધર નથી પણ ગૃહિણી—ધરની સ્ત્રી એજ ધર છે. સ્ત્રી વિના ધર અરણ્ય જેવું ઉજડ લાગે છે. જે કુળમાં સ્ત્રીઓ દુઃખી થાય છે, તે કુળનો જાડ નાશ થાય છે. તેની સ્મૃત્તિ હણાય છે, અને કલ્યાણનો નાશ થાય

છે. પુરૂષના સધળા સુખનો આધાર સ્ત્રીપરજ છે. સમૃદ્ધિ, સુખ, વંશ અને કલ્યાણની વૃદ્ધિ કરવાવાળા આવી જે પોતાની સ્ત્રી તેને પુરૂષે અન્ન, વસ્ત્રાભૂષણ વગેરેથી કોઇ પ્રકારે ન્યૂન નહિં રાખતાં, સર્વ પ્રકારે સંતોષી સત્કાર કરવો. સંરક્ષણ કરવું, સ્નેહ રાખવો, હિત કરવું, વિશ્વાસ રાખવો, કદી પણ અનાદર કે તિરસ્કાર કરવો નહિં, તેને ગુલામડી નહિં પણ ગૃહનો કાર્યભારી, લક્ષ્મી અને સંસારસાગર તરવાનો સાથી ગણવી. એ પાસે જોર જીવનથી કોઇ કાર્ય નહિં કરાવતાં, શક્તિ પ્રમાણે કાર્ય સોંપવું. સ્ત્રી અર્ધાંગના રૂપ છે. માટે જેવી રીતે આપણું શરીર શોભાવવાની અને સુખી રાખવાની કાળજી રાખીએ, તેવીજ રીતે તેને પણ શોભાવવી અને સુખી રાખવી. જેમ અરધું શરીર સાફ ન હોય, તો સધળો વ્યવહાર અટકી પડે છે તેમ સ્ત્રી જો અયોગ્ય અને દુઃખી હશે, તો પુરૂષ કદી સુખી થવાનો નહિં. માટે તેને તન, મન, અને કર્મથી પોતાના પ્રાણ સમાન ગણવી; કેમકે પૂરૂષને આ સંસારમાં ખરો સાથી—મિત્ર સ્ત્રી છે. મહા-ભારતમાં કહ્યું છે કે;—

નાસ્તિભાર્યાસમોવન્ધુ નાસ્તિભાર્યાસમાગતિઃ ।

નાસ્તિભાર્યાસમોલોકે સહાયોધર્મસંગ્રહે ॥

પુરૂષને ભર્યા સમાન બીજા મિત્ર નથી, ભાર્યા સમાન બીજી ગતિ નથી અને આ લોકમાં ભાર્યાના સમાન બીજું કોઈ ધર્મસંગ્રહ કરવામાં સહાયકારી નથી. વળી પંડિતશ્રી ગટુલાલજીએ કહ્યું છે કે;—

ટાળે દુઃખ પાળે ઘર સધળું, સંભાળે શુભ નાર;

પુણ્ય સહાય પ્રજા ઉપજાવે, પોષણ કરે અપાર.

દુઃખ ટાળવું એ મિત્રનો પરમ ધર્મ છે. એ ધર્મ સ્ત્રી દુઃખને વખતે બરાબર બજાવે છે. જ્યારે પતિને સંસારમાં અનેક પ્રકારની આપત્તિ આવી પડે છે, તે પ્રસંગે શું કરવું એ સૂઝતું નથી, ત્યારે સ્ત્રીમાં ધૈર્ય, ડાહ્યાપણ હીંમત વગેરે અનેક ગુણો ગુપ્ત રહેલા છે. તે એકાએક એ પ્રસંગે પ્રકાશિ નીકળી, પતિને ધીરજ, હીંમત અને દીલાસો આપે છે, અને શું કરવું એ રસ્તો બતાવે છે. એટલુંજ નહિં પણ તે સુખદુઃખમાં પતિને આનંદ આપનારી છે. આવી જે પોતાની આનંદકારી અર્ધાંગના તેને પતિએ સુખ આપી આનંદી રાખવી એ તેમનો પરમ ધર્મ છે.

કેટલાક અજ્ઞાન અવિચારી પુરૂષો સ્ત્રીને દુઃખ દે છે અને પોતે સુખ

ભોગવી આડે માર્ગે ચાલે છે. આવા પુરૂષોના પાપ તરફ વિચાર કરતાં તેમને “**પતિપણું**” કહી ધટતું નથી. આવા પાપી પુરૂષો પોતાના પાપને લીધે સ્ત્રી વિનાના થાય છે. અનેક પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવે છે, અને અકલ્યાણને પામે છે. કહ્યું છે કે;—“**યત્રનાર્યસ્તુ પૂજ્યન્તે રમન્તે તત્ર દેવતાઃ ॥** સ્ત્રીઓ જે ધરમાં માન પામે છે, તે ધરમાં દેવતાઓ સંતુષ્ટ થાય છે.” “સ્ત્રીનાં આંસુથી જે ધરની જમીન બીની થાય છે, તે ધરમાં કલ્યાણ નથી.” ખરેખર સ્ત્રીના પ્રસન્ન મુખથી શોભાજી ધરનો અંધકાર દૂર કરે છે. માટે સ્ત્રીઓને સંતુષ્ટ અને પ્રસન્ન રાખવી એ કુલીન પુરૂષનું કામ છે. કુલીન પુરૂષે પોતાની ધર્મપત્નીપરજ ખરી પ્રીતિ રાખવી, તેનેજ પોતાનું જીવિત સર્વસ્વ ગણવી જોઈએ. તે ગમે તો લૂલી હોય, કે પાંગળી, તે ગમે તો બેહેરી હો કે મૂંગી, ગમે તો આંધળી હો કે કંઈપણ, પણ જેનો હાથ દેવ, અગ્નિ અને લોકોની સાક્ષિએ પ્રતિજ્ઞા લઈ ગૃહણ કર્યો છે, તેને યાવત જિવિત પ્રેમસહિત પાળવી એ ધર્મ છે. લગ્ન વખતે પ્રતિજ્ઞા કરી છે કે;—**ધર્મેષ્વર્યેષુ કામેષુ સહચરેયં સહચરેયં સહચરેયં ॥** “ધર્મોમાં, અર્થોમાં, અને સુખોમાં હું અમારી ધર્મપત્નીને સાથે રાખીશ, સાથે રાખીશ, સાથે રાખીશ.” આ મંત્ર ત્રણવાર બોલી વચન આપેલ છે આવું જે વચન તોડે છે, તે ખરેખર ઇશ્વરનો ગુન્હેગાર થાય છે. જે માતા અને કુલીન પુરૂષ છે, તે તો પોતાના પ્રાણ જતાંસુધી પણ પોતાનું વચન ભંગ કરતા નથી કે એક ધર્મપત્ની શિવાય બીજી સ્ત્રીપર ભાવ લાવતા નથી. વળી જેમ સ્ત્રીને પોતાના પતિ શિવાય બીજા પુરૂષનું મૂખ જોવું પણ કહ્યું નથી, તેમ પુરૂષે પણ પોતાની ધર્મપત્ની શિવાય બીજી સ્ત્રીનું મૂખ પણ કુદૃષ્ટિએ જોવું ન જોઈએ. જેમ સ્ત્રીએ પોતાના પતિનેજ રૂપ, ગુણ અને શીલથી ઉત્તમ ગણવો જોઈએ તેમ પુરૂષે પણ પોતાનીજ એક ધર્મપત્નીનેજ રૂપ, ગુણ અને શીલથી ઉત્તમ ગણવી જોઈએ. સ્ત્રીએ જેમ પતિવ્રત પાળવું જોઈએ, તેમ પુરૂષે પણ એક પત્નીવ્રત પાળવું જોઈએ, એવો શાસ્ત્ર લેખ છે. જેવો પતિનો સ્ત્રીપર હક છે, તેવોજ સ્ત્રીનો પતિપર હક છે. જેવા સ્ત્રીને પતિ સાથે વર્તવાના કહણ ધર્મ છે, તેવાજ પતિને સ્ત્રી સાથે વર્તવાના કહણ ધર્મ છે. આવો પોતાનો કહણ ધર્મ ત્યાગી પોતાની પ્રિયાને વગર કારણે તજનારને વિપરિત ક્ષણ મળે છે. માફકેય ઋષિએ કહ્યું છે કે;—“મહારાજ વિપશ્ચિતે પોતાની સ્ત્રીનો ચિંતા અપ-

રાધે લાગ કર્યો હતો, તેથી તેને નર્ક જોવાની અસલ પીડા ભોગવવી પડી છે. ” આહા ! કેવો બનાવ !

શ્રીપુરુષ વચ્ચે કલેશ થવાથી કદી ક્યાંએ સાઈ થયું જાણ્યું નથી; કેમકે શ્રી એ આ સંસારનું નૂર છે. એ નૂર કલેશને લીધે ધરમાંથી જતું રહે છે. સમૃદ્ધિ નાશ પામે છે અને સધળે દુઃખ દુઃખને દુઃખ દીસે છે. કલેશનું મોં કાળું. જ્યાં કલેશ હોય ત્યાં દેવનો વાસ જઈ જૂતનો વાસ થાય છે. જગતપિતા બ્રહ્મા પાસે યજ્ઞ નામના એક બચંકર જૂતે પોતાને રહેવાનું ઠેકાણું માગ્યું કે હું ક્યાં રહું ? ત્યારે બ્રહ્માએ કહ્યું કે;—જ્યાં શ્રીપુરુષને પરસ્પર કલેશ થતો હોય, ત્યાં તું જઈ નિરંતર નિવાસ કરજે. ” આ પરથી જાણાશે કે જ્યાં શ્રીપુરુષ વચ્ચે કલેશ થાય છે ત્યાં સર્વ પ્રકારના સુખનો નાશ થાય છે. શ્રીનું લાલનપાલન કરવાથી તે ધરની લક્ષ્મી રૂપ થાય છે એટલે લક્ષ્મી વધે છે. તેને દુઃખ દેવાથી કે મારવાથી તે ધરમાં ચંડીકારૂપ ધારણ કરી ધરની સર્વ સિદ્ધિનો નાશ કરે છે. તે વિષે આસજીનું વચન છે કે;—**લાલિતાસૈવલક્ષ્મીઃ સ્યાત્તાડિતાસૈવચંડિકા.**

—પોતાની ધર્મપત્નીનું લાલન કરવાથી તે ધરની લક્ષ્મીરૂપ થાય છે, અને મારવાથી તે ચંડીકારૂપ થાય છે. તેવુંજ વચન ભરતખંડના બ્રૂપણરૂપ બિષ્મપિતાએ યુદ્ધિષ્ઠર પ્રત્યે કહ્યું છે કે;—“શ્રીઓનું પ્રેમે કરી લાલનપાલન અને પોષણ કરવાથી તેઓ લક્ષ્મીરૂપ થાય છે અને તેમ નહિં કરવાથી તેજ શ્રીઓ અલક્ષ્મીરૂપ થાય છે. ” મનુભગવાને કહ્યું છે કે;—“જે કુળમાં શ્રીઓ દુઃખથી શોકાતુર રહે છે, એ કુળનો જલદી નાશ થાય છે; અને જે કુળમાં શ્રીઓ પ્રસન્ન રહે છે, એ કુળ હમેશાં વધતું જાય છે અથવા ઉંચું થાય છે. ” માટે આ મહાત્માઓનાં વચનો યાદ રાખી સુરપુરૂષે પોતાની ધર્મપત્નીને કોઈ પ્રકારે દુઃખ દેવું નહિં. તેને સર્વ પ્રકારે આનંદી રાખવી. કદી તેનાથી જાણે અજાણે અપરાધ થઈ ગયો હોય, તો તેને અજાણા જાણી ક્ષમા કરવી અને ફરી તેવી રીતે ન કરે એવી સમજીતી આપવી. જેવું પ્રીતિથી કામ સાઈ થાય છે, તેવું બયથી તે એવું સાઈ થતું નથી. માટે જનતાં સુધી બય કરતાં પ્રીતિનો વધારો કરવો. કહેવત છે કે;—“બય વિના પ્રીતિ નહિં. ” તે ખરૂં, પણ એકલો બય બયંકર તુકસાન કરતા થઈ પડે છે. બય જતાવી ફરેલી પ્રીતિ કરતાં, પ્રીતિ કર્યાથી અને તે સાથે માયાળુપણે વર્તવાથી જે પ્રીતિ થાય છે, તે

પ્રાણાંત સુધી ટકી રહે છે. એ પ્રીતિથી જેવું જોડું સુખી થાય છે, તેવું પરાણે કરેલી પ્રીતિથી થતું નથી. પ્રીતિ કર્યાથી જે પ્રીતિ થાય તેજ ખરી પ્રીતિ સમજવી. માટે સુર પુરૂષે પોતાની ધર્મપત્ની સાથે ખરી પ્રીતિજ જોડવી અને પોતાનો તે પ્રત્યે ખરો ધર્મ બજાવવો. જુઓ! ઋતુધ્વજ પોતાની પ્રિયા મદાલસાના દેહ લાંગથી શોકાતુર થઇ તેના દેહની બસ્મની પોટલી બાંધી દેશોદેશ, તીર્થેતીર્થ, નદીએ નદી, પર્વતે પર્વત અને વને વન પ્રિયા મદાલસા! પ્રિયા મદાલસા! એમ સ્મરણ કરતો ભગ્યો. અન્ન જળ તથા યોગી થયો. તેના માતપિતાએ મદાલસા જેવી રૂપ, ગુણયુક્ત ખીજ હજારો સ્ત્રીઓ પરણાવવાનું કહ્યું, પણ માન્યું નહિં. ભગતાં હજારો દુઃખો પડ્યાં તે ગણકાર્યા નહિં. આતે જ્યારે દૈવકૃપાથી એજ મદાલસા સજીવન થઇ મળી, સારેજ યોગીવેશ ઉતારી અન્નજળ લીધું.

તેમજ જગત્પિતા શીવજીએ—જ્યારે સતી પાર્વતીજીએ પ્રાણ સાગ કર્યો, સારે તેના અસ્તિત્વી પોટલી બાંધી તીર્થે તીર્થ ફરી છેવટ હિમાલય પ્રત્યે જઇ કેટલાંક વર્ષ એકજ સ્થળે અધોર તપ કર્યું, જ્યારે પાર્વતીજી ફરી જન્મ ધારણ કરી વર્ષો, સારેજ તેણે પોતાનું વ્રત મૂક્યું. અહો! કેવો નિર્મળ પ્રેમ! ખરેખર આનું નામજ પત્નીપર પ્રેમ, અને આનું નામજ એક પત્નીવ્રત. આ સિવાય શ્રીરામચંદ્ર, નળ, હરિશ્ચંદ્ર વગેરે ધણા મહાનપુરૂષો આ ભારત ભૂમિપર એક પત્નીવ્રતમાં પંકાઈ ગયા છે. એ કેનું અન્નણ્યું છે!

પુરૂષે એક પત્નીવ્રત પાળવું, એ તેમનો પરમ યશસ્વ અમૃતને આપનાર, અને ઉન્નતિ કરનાર છે. માટે કુલીન પુરૂષે પોતાની ધર્મ પત્નીપરજ નિર્મળ પ્રિતિ રાખીને વિવાહ વખતે કરેલી પવિત્ર પ્રતિજ્ઞા પાળવી. તેની નિંદા કરવી નહિં, કે નિંદા થાય એવું કરવું નહિં, ધરમાં દાસદાસી કે છોકરાં દેખતાં અપમાન કરવું નહિં, તિરસ્કાર કરવો નહિં, ક્રોધ કરવો કે બય બતાવવો નહિં, એમ કરવાથી તો પોતાની ધણીઆણીના પદ્મથી બાતલ કરવા જેવું થાય. માટે કંઈ કહેવું હોય તો એકાંત વાસમાં જઈ શાંતપણે સમજાવવી. વિનય વિવેકના સબ્ય મધુર વચને બેલાવવી, ગાળો દઇ કઠોર વચનો કહેવાં નહિં, એ કદી અજ્ઞાન હોય તો સજ્ઞાન કરવા કાળજી રાખવી. વિશ્વાસઘાત કરવો નહિં, સદા આનંદ અને સંતોષી રહે તેમ કરવું. પતિના ગુણ દોષ સહવાસે રહેનાર સખાસ્વ સ્ત્રીમાં ચોડાધણા પણ આવ્યા વગર રહેતા નથી. જેમ નદી સમુદ્ર સાથે ભળે છે,

સારે સમુદ્રના ગુણ નદીમાં આવે છે. તેમ શસ્ત્રોક્ત વિધિથી જે પુરૂષની સાથે સ્ત્રીનું લગ્ન થાય છે. તે પુરૂષના ગમે તેવા ગુણો હોય, તો તેવા ગુણો તે સ્ત્રીમાં આવે છે. **અક્ષમાલા** નીચ કુળની સ્ત્રી હતી, પરંતુ વ-શિષ્ઠાકૃષિને પરણ્યા પછી તેના સહવાસે તેમાં ઉત્તમ ગુણો આવ્યા હતા. તેથી એ ઉત્તમ પૂજ્ય પદવીને પામી. તેમજ **સારંગી** નામે સ્ત્રીને મંદ-પાળ પરણ્યો હતો. સારંગીમાં સારા ગુણો નહોતા, પરંતુ મંદપાળ જેવા ગુણી પતિની સોખમથી તેનામાં ઉત્તમ સદ્ગુણો આવ્યા હતા. તેથી એ પ-ણ ઉત્તમ પૂજ્ય પદવીને પામી હતી. માટે જે પુરૂષ આ સંસારમાં સુખ સંપત્તિ મેળવી પરમ સદ્ગતિને પામવાની ઇચ્છા રાખતો હોય. તેણે પોતામાં સારા સદ્ગુણોનો સંગ્રહ કરવો. કે તેનો પાસ પોતાની સ્ત્રીમાં પણ આવે. તેમજ જે સ્ત્રી સાથે પોતાનું લગ્ન થાય તેનામાં થોડું જ્ઞાન કે બુદ્ધિ હોય તે વધારવાને તેને વિદ્યા, ધર્મ, નીતિ, અને વ્યવહારિક જ્ઞાનનું શિક્ષણ આપી શ્રેષ્ઠ કરવી. જુઓ ! પ્રાચીન પ્રસિદ્ધ પાર્વતીજી, લક્ષ્મીજી, અનસૂયાજી, લોપામુદ્રા, મૈત્રેયી, દેવહૂતી વગેરે સતીઓ કેવી ગુણુસ હતી ? એ શાનો પ્રતાપ ! કેટલોક તેમના પ્રાણનાથના પ્રયત્નનોજ એ તેમનાં ચરિત્રોપરથી સિદ્ધ થાય છે. પોતાની અર્ધાગના ગણાતી પત્નીને સુધારવી એ બંનેને લાભકારક છે. આવો લાભ કેમ ખોવો ! આ સંસારમાં ખરી સ-ખાશ્વ સ્ત્રીને જંગલીશ્વ રાખવી કે દુઃખ દેવું એતો પોતાને, પોતાના કુ-ટુંબને અને આખા દેશને જંગલી અને દુઃખી રાખવા જેવું છે. જે કુ-ટુંબમાં કે જે દેશમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સારી તે કુટુંબ તથા તે દેશ સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ઠ સુખસંપત્તિવાળો હોય છે; અને જ્યાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ ખરાબ હોય છે. તે કુટુંબ તથા તે દેશ પાવમાલ અને જંગલી હાલતમાં હોયછે. જુઓ ! સાર્ધાષ્ટીઆ, કામસ્કાટકા, લાખ્લાંડ, ગ્રીન્લાંડ, આફ્રીકા અને આ-સ્ટ્રેલિયાના જંગલી દેશો વગેરે દેશોની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ ઘણી હલકી છે, ત્યાં સ્ત્રીઓને અનેક પ્રકારથી દુઃખ આપે છે. તેમને ગુલામની માફક ગણી સર્વ પ્રકારનાં કઠણ કાર્યો કરાવે છે. ગર્ભવંતી જેવી સ્થિતિમાં તેમની ઉત્તમ પ્રકારે સંભાળ લેવાને બદલે તેવે પ્રસંગે અપવિત્ર ગણી ઘર કે ઝુપડી બ-હાર ટાક, તડકામાં કાઢી મૂકે છે. તેથી તે બિચારીઓ અનેક પ્રકારનાં દુઃખ ભોગવે છે. આવી રીતે તેમને પશુની માફક ગણે છે, તેથી એ દે-શની સ્થિતિ તરફ નજરો કરો, તો બહુજ ખરાબ છે. હાલના સુધરેલા કાળમાં તે ભોકો પશુવત્ સ્થિતિમાં પોતાનો કાળ ગુમારે છે. ઈંગ્લાંડ, જન-

ર્ભની, ફ્રાન્સ વગેરે દેશોમાં સ્ત્રીઓની સ્થિતિ ઘણીજ ઉત્તમ છે, તેા તે દેશોની સ્થિતિ પણ ઘણે દરજ્જે શ્રેષ્ઠ છે, લાંની સ્ત્રીઓને સર્વ પ્રકારે આદર-સત્કાર અને માન મળે છે. લાં સ્ત્રીઓનો દરજ્જો ઘણોજ ઉત્તમ ગણાય છે, તેઓને ઓઝડપડદે પડ્યા રહેવું પડતું નથી, વસ્ત્રાભૂષણ વગેરેથી સંતોષવામાં આવે છે, વગેરે લાંની સ્ત્રીઓ કેટલીક રીતે સુખી છે, એમ કહીએ તો ચાલે. એ રીતે હોવાથી એ દેશ સર્વ પ્રકારની સંપત્તિથી ભરપૂર અને સુખી છે. માટે સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સારી કરવાથી સર્વતું શ્રેય થાય છે. એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે;—“પશુ તે છે જે સ્ત્રીને કહે છે કે—મારી ઇન્દ્રિય સેવાને માટે તેને લાવ્યો છું. મનુષ્ય તે છે જે કહે છે કે,—મારા સુખથી સુખી અને મારા દુઃખથી દુઃખી કરવાને માટે તેને લાવ્યો છું. અને દેવતા તે છે કે, જે સ્ત્રીને કહે છે કે;—નિઃસ્વાર્થ પ્રિતી કરીને તથા તમેને સુખી કરીને હું સ્વર્ગમાં જઈશ. તે માટે તમને લાવ્યો છું.” આ કેવાં વચનો! પણ ઉત્તમ ગતિની ઇચ્છાવાળા પુરૂષે તો પોતાની ધર્મપત્નીપરજ નિઃસ્વાર્થ પ્રેમ રાખવો અને તેને સુખી કરવી તથા વંશવૃદ્ધિનું મૂળ જાણી તેની પવિત્રતાનું રક્ષણ કરવું એજ તેમને ઉત્તમ છે.

સ્ત્રીને જંગલી અને દુઃખી રાખવાથી ઘરની શાંતિનો નાશ થાય છે, સંસારની શ્રી જાય છે, બાળકોને નકંડપીડામાં નાંખવાનું બીજ રોપાય છે, પુરૂષોની બંધનકારક દોરડી તુટી જાય છે અને કુટુંબમાંની શાંતિનો નાશ થાય છે. અનાજમાં જેમ મીઠું ન નાંખવાથી તે સ્વાદ વગરનું શીકું લાગે છે, તેમ ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્ત્રી એ મીઠા પ્રમાણે છે, તે ન હોય તો ગૃહસ્થાશ્રમમાં સ્વાદ રહેતો નથી. માટે ખરેખર કહીએ તો તેના વડેજ સંસારનાં સઘળાં સુખો પ્રાપ્ત થાય છે. માટે તેમને સર્વ પ્રકારથી પ્રસન્ન રાખવી, તેનો લાગ કરવો નહિ, તેને ફરવાહરવાની યોગ્ય છૂટ આપવી. પડદામાં રાખી મૂકવી એતો સુખમાં હાની કરતા છે. પરસ્પરના મેળાપથી, એકબીજાનાં ચરિત્રો નિહાળવાથી, અને એકબીજાની ખાશીયત તથા ગુણ દોષ જાણવાથી; તેઓને સારા સારનો અનુભવ થયે તેમાંથી તત્ત્વગૃહણ કરે છે. સ્ત્રીનું સરળ હૃદય અને પ્રેમ એ ગૃહસ્થાશ્રમમાં મોટો સુખદાઈ પદાર્થ છે. તે આવી રીતના મેળાપથી વધારે મન્યુત થાય છે. માટે તેમને યોગ્ય છૂટ આપવી એ લાભ કરતા છે. પ્રાચીનકાળમાં આર્યો ઉંચ કુળ, ઉંચ સ્વભાવ, ઉંચવૃત્તિ અને ઉંચ વિચારોમાં સંપૂર્ણ નિમગ્ન હતા જેની શ્રેષ્ઠતાની તુલ્ય તો આજ સુધરેલા ગણાતા યુરોપાદિ દેશો પણ હજી સુધી

આની શક્યા નથી. તેવી મહત્વતાની વખતે આર્થ સ્ત્રીઓને યોગ્ય છૂટ હતી. તેઓ પોતાના પતિ સંગાતે સભા વગેરેમાં જઈ શકતી. દેશાટન સાથે રહી કરતી. ઓઝલપડે રહેવાની રીત નહોતી, એ ખુરી લત તો યવનોના આવ્યા પછીજ પ્રસરી છે. પ્રાચીનકાળની સ્ત્રીઓનો માન મરતબો જળવવામાં આવતો. તેમનો દરજ્જો શ્રેષ્ઠ હતો. એ વખતે લગ્નના કોલકરાર તોડી શકાતા નહિ, કેમકે એ ખીજી વસ્તુઓના કપાલા જેવો કપાલો નથી. એ તો દૈવી પવિત્ર લેખ છે. હાલ ફેટલાક અવિચારી પુરુષો પોતાની સ્ત્રીથી જરા બોલવું થયું કે તરત તેને વેર વાળવાને રજા આપે છે, અને ખીજી સાથે સંબંધ બાંધે છે. આ ઘણુંજ શરમ ભરેલું છે. આ કામ તો એક પશુના જેવુંજ કહેવાય, જે અનેક સાથે વ્યવહાર બાંધી, છોડી શકે છે. આ કાંઈ મનુષ્યજાતિનાં સ્ત્રીપુરુષને યોગ્ય નથી. જ્યારે પશુની પેઠે વર્તવામાં આવે, ત્યારે મનુષ્ય ને પશુમાં ફેર શો! સુચ પુરુષે તો પોતાની ધર્મપત્ની સાથેજ સઘળો વ્યવહાર રાખવો જોઈએ, અને તેનેજ સર્વ પ્રકારે સુખ આપવું જોઈએ. એજ ઉત્તમ છે, એજ શોભા પડતું છે અને એજ તેમને પ્રાચીન પ્રસિદ્ધ સુખદાઈ સ્થિતિમાં લાવનાર છે.

પતિવ્રતાનાં લક્ષણ.

પતિવ્રતા—સાધ્વી—સતી સ્ત્રી સદા પોતાની સર્વ ઈંદ્રિયો વશ રાખે છે. પતિપર નિર્ભજ પ્રીતિ રાખે છે, તેની મરજી સાચવે છે, અને આજ્ઞા પાળે છે. એ રીતે તન, મન, અને કર્મથી તેની સંવા કર્યા સિવાય ખીજી કંઈ ઇચ્છા રાખતી નથી. ઘરઆર સારાં રમણિક રાખે છે. પોતાના સ્થાનને સુખ દુઃખનો સાથી ગણી તેની રજા વગર ઘરદ્વાર પણ છોડતી નથી. ઝાઝું બહાર ફરતી નથી. કોઈ સ્ત્રી પુરુષમાં છેલ્લે છબીલી થતી નથી. સાસુને નિજ માતા સમાન અને સસરાને બાપ સમાન ગણી તેમની તન, મન, અને કર્મથી સેવા કરે છે. નણંદને બેન સમાન ગણે છે. પતિ સૂતા પછી સૂવે છે અને તેના ઉઠ્યા પહેલાં ઉઠી સ્વચ્છતાઈથી ગૃહ કાર્ય કરે છે. પિયુને નિયમસર જમાડીને જમે છે. કામ પરવારી જ્ઞાન ગ્રહણ કરવા કાળજી રાખે છે. પતિ શોક સરિતામાં ડુબે તો પોતાના હાસ્ય વદનથી શમાવી દે છે. સ્થામનો વિયોગ સ્વાભાવિક રીતેજ નહિ સાંખતાં, મીન જેમ જળ વિયોગથી જીવ તજે છે, તેમ પ્રેમ નીતિએ મીનરૂપ થઈ વિયોગ

દુઃખ સહન કરી શકતી નથી. પતિના પ્રિયજનોને સન્માન આપે છે. પતિ, સાસુ, નણુંદ કે સખિના સાથે વિના એકલી ક્યાંએ નહિ જતાં નીચું નીરખી હોંડે છે. પતિને સુખે સુખ અને દુઃખે દુઃખ સમજી તેને દુઃખમાં પણ સુખી રાખે છે. પતિનું મન રંજન કરવા પ્રિય મધુર વચનો વહે છે. પરજન સાથે વાત કરતી નથી. મનમાં લજ્જા રાખી કોઇ જન સાથે ખીજથી કે સહેજ પણ ઉંચે સ્વરે ઉચ્ચરતી નથી. પતિનો શ્રમ હરે છે. ગુપ્ત કંઈ કરતી નથી. સદ્શાસ્ત્ર અને સદ્ગુરુની સદ્શિખામણુ શ્રવણુ ધરી વર્તે છે. પતિને ધર્મ અને વ્યવહારિક કાર્યોમાં ઉત્સાહ અને હોંમત આપી તન, મન, અને કર્મથી સહાયતા આપે છે. પ્રજાને પ્રેમથી પોષી પાળે છે, અને ધીર, વીર, ધાર્મિક, વગેરે ગુણ સંપન્ન અને વિદ્વાન બનાવવા કોશિશ કરે છે. કંઈ પણ અશુભ આચરણુ કરતી નથી. પતિ ઘરમાં જે લાવી આપે છે તે સંભાળી વાપરે છે. પતિનું મન કચવાય એવું અણુગમતું આચરણુ કરતી નથી. કોઇ પુરૂષ કામનાની ઇચ્છાથી સામું જીએ, પ્રિય વચનથી રીઝવે અને ઘણા મનુષ્યોની બીડમાં બહુજ જરૂર પડ્યે જતાં, કોઈ પુરૂષનો સ્પર્શ થઇ જાય, તોપણ મનમાં જરા પણ વિકાર પામતી નથી. પર પુરૂષ સામું દષ્ટિ માંડી એકી નજરે જોતી નથી. જરૂર પડ્યે ભાઈ, બાપ સમાન ગણી જીએ છે. દેવ દર્શન બહાને પુરૂષોના જન્માવમાં અપડાવા નહિ જતાં ઘરમાં ગેસી ઇશ્વર ભક્તિ પ્રીતિથી કરે છે. પતિ રોગિષ્ટ, ખોટ ખામીવાળો કે દુર્ગુણી જેવો દૈવઇચ્છાથી પ્રાપ્ત થાય છે, તેનેજ ઇશ્વર તુલ્ય પ્રિય ગણી સદા પ્રસન્ન રહે છે. પતિ સિવાય ખીજ કોઇની ગરજ રાખતી નથી. કોઈ દ્રવ્યાદિકનો લોભ દેખાડે, તોપણ મન ચળાયમાન કરતી નથી. કામી પૂરૂષ દુષ્ટ વાંચ્છનાથી વિનવે અગર બળ કરી ધારણુ કરે, વસ્ત્રાદિકનો લોભ દેખાડે તે દેવ, ગાંધર્વ કે મનુષ્ય ગમે તેવો સ્વરૂપવાન, યુવાન, તથા દ્રવ્યવાન હોય, તોપણ તેમાં નહિ લલચાતાં તેને ધિકારી કાઢે છે. પતિ સિવાય ખીજને જરા પણ બજતી નથી કે તેને પ્રિય નથી. પરપુરૂષને પોતાનું શરીર અડકે તેમ વર્તતી નથી. એક વસ્ત્ર પહેરી ફરતી નથી. પગની ધુટી અને પેટ વગેરે શરીરના ભાગો ઢંકાય એવી રીતે વસ્ત્ર પહેરી રાખે છે. વસ્ત્ર પહેર્યા વગર સ્નાન કરતી નથી. ધીમી ચાલે ચાલે છે. મૂખ સદા હર્ષમાં રાખે છે. ઉંચે સ્વરે હાસ્ય કરતી નથી. અન્ય સ્ત્રી પુરૂષની ચેષ્ટા જોતી નથી. સૌભાગ્ય દર્શક શણગાર સજી રાખે છે. ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારથી શરીર શોભાવવાને બદલે સ-

દુગુણોથી શોભવાની ઇચ્છા રાખે છે. દેહ ક્ષણભંગુર છે એમ જાણી પૂ-
જાર્થે સુકૃત્યો કરી સુકૃતિ સંપાદન કરે છે. શીખને સાચવે છે. સત્ય વદે
છે. કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર અને તૂળણા એ વિકારોને શત્રુરૂપ
ગણી લાગે છે. સંતોષ, સમાનતા, સંપ, ક્ષમા વગેરે સદગુણોને સ્નેહથી
સંગ્રહ કરે છે. પતિ તરફથી જે મળે તેમાંજ સદા સાદાઇએ સંતોષથી ર-
હે છે. વિદ્યા, વિનય અને વિવેક વહાલાં કરે છે. ઉદાર, ચતુર અને પરા-
પકારી થવામાં પ્રીતિ રાખે છે.

ધર્મ, નીતિ, વ્યવહાર અને કળા કૌશલ્યનું શિક્ષણ લઈ, સગાં અને
પરને શિખવવાને તથા ઉપદેશ આપી સન્માર્ગે વાળવાની કોશિશ કરે છે.
કોઇને દુઃખ થાય એવું કંઈ કરતી નથી. કુટુંબ કે પર સાથે કુસંપ, કલેશ
કરતી નથી. હર્ષ, શોક, અને સુખ, દુઃખમાં સમાન રહે છે. પતિની રજા
લઈ સૌભાગ્ય વર્ધક વ્રત, નિયમો કરે છે. સ્વધર્મપર સ્નેહ રાખે છે. જો-
ડાણીને માતા જેવી, દેરને દીકરા જેવો, દેરાણીને દીકરી જેવી, અને તેનાં
પુત્ર, પુત્રીને પોતાનાં પુત્ર, પુત્રી જેવાં ગણે છે. સદૃશાસ્ત્રો વાંચે છે, અ-
ગર સાંભળે છે. કોઇની કુચક્ષી કરતી નથી. હલકી, નીચ, અને કલંકિત
સ્ત્રીઓની સોજત કરતી નથી કે પાસે ઉભતી કે બેસતી નથી. ફક્ત
કુક્ષીન સદ્પાત્ર ગણાતી સ્ત્રીઓની સોજત કરે છે. સર્વે દુગુણોથી દૂર રહે
છે. પોતે સદગુણી બની બીજાને પોતા જેવી કરવાની પેરવી કરે છે. કોઇને
કટુ વચન કહેતી નથી. લવલવ નહિ કરતાં જરૂર જોઈતું જોડે છે. પ-
તિનું અપમાન કરતી નથી કે કોઈ કરે તે સહન કરતી નથી. વૈદ, વૃદ્ધ
અને સદ્ગુરુ સાથેજ જરૂર જોઈતું મર્યાદાથી જોડે છે. પિયર ધણું વસતી
નથી. સંસારમાં જન્મી સાર્યક શી રીતે થાય, તેનું અહોનિશ ચિંતવન
કરે છે અને તે પ્રમાણે વર્તે છે. વિદ્વો વિદ્યારી, સંકટો સહન કરી પો-
તાની નેક ટેક સાચવે છે. આપત્તિ અવશોકી ડરતી નથી. એક કવિએ
કહ્યું છે કે:—

સતીલક્ષણ વિષે ગરબી.

“જણ્યું જણ્યું હેત તમારું જાદવા.”—એ રાગ.

સત્ય સત્ય એ જગમાં કામની કામની, શીયળ સાચવી બોધપોથી લે હાથજો;
પ્રિય વદનિ સખી સમજ લે ભામની, સત્યવદના લે ને દે જ્ઞાન કવાયજો. સત્ય. ૧

સારાં રાખે રમણીક નિજ આરે, સ્વામી સેવા વિણ કરે નહીં કાળજે;
 રત્નવિના નવજોડે નિજનું દારે, સુખ દુઃખની સારીરે ગણિ શિર તાળજે. સત્ય. ૨
 કેા નર નારીમાં થાય નવ લેશ છેલડી, સાસુ સેવે જાણી નિજની માતજે.
 સસરો જાણે આપ, નણુંદી બેનડી, કે'વાશે તે કુળની હંચી જાતજે. સત્ય. ૩
 જન્મે જન્માંડી પિયુને વિવિધ રસોધને, પરવારીને જ્ઞાનવારીમાં ન્હાયજે;
 વિવિધભાષણ આપે પુસ્તકજોધને, કવિતા કરીને અનુપમજગમાં થાયજે. સત્ય. ૪
 શોક કેરી સરીતા હુબે નાથજે, હાસ્યવદની તરણી બનશે સાથજે;
 ખોશે શ્યામા શોક સમારી સાથની, પ્રેમનીતિએ મીન થાશે પછાતજે. સત્ય. ૫
 પ્રિતમ કેરાં પ્રિયને દે સન્માનરે, નીચું નીરખી હીંડે સહીયર સાથજે;
 અંચળતા પણ પ્રીછે નહિ અભિમાનરે, સતી કેવાશે ધન ધન થાશે નાથજે. સત્ય. ૬
 કદીએ ખીજે ઉંચે સાદ ન બોલતી, દુઃખ દેખાતે સુખમાં રાખે શ્યામજે.
 ખુશ કરવાને પ્રિયવચન એ બોલતી, વૃજ કેરો સૌભાગ્ય સૂર્ય સમાનજે. સત્ય. ૭

વગેરે, વગેરે લક્ષણો સતી—પતિવ્રતા સ્ત્રીમાં હોય છે. એવાંજ લ-
 ક્ષણો ધરાવનારાં સતી પાર્વતીજી, દ્રૌપદીજી, નર્મદા, અનસૂયા, પદ્મણી વ-
 ગેરે સતીઓને પોતાનું નેક વ્રત સાચવતાં અનેક વિટંબણાઓ ભોગવવી
 પડી છે. એ સધળી સહન કરી પણ પોતાની નેકટેક છોડી નથી, ત્યારેજ
 એ મહાન પૂજ્યપદને યોગ્ય થયેલ છે. “સતી” એ બે અક્ષરની પૂજ્ય
 પદવી મેળવવી એ કાંઈ સહેલી વાત નથી. એ તો ખાંડાની ધારપર ચા-
 લવા જેવું કઠણ કામ છે. જેનાપર હૃદયદયા હોય, તેને તો એ સધળું
 સ્વાભાવિક રીતેજ સહેલ થઈ પડે છે. તે કોઈ આપત્તિથી ડરતી નથી.
 ધીરજ રાખવાથી હૃદય પણ સહાયતા આપે છે. અર્વાચીન કાળમાં તો સ-
 તી કોને કહેવી ! અને તે શી રીતે ઓળખાય ? એ બધું અજ્ઞાનતામાં
 આવી ગયું છે. તેથી ઉત્તમ, કનિષ્ઠ પારખી નહિ શકતાં, ગમે તેવી એ-
 કાદ ગુણ ધરાવનારીને પણ કહેશે કે;—“આતો સતી છે !” આમ ક-
 હેવાનો ખોટો રીવાજ પડી ગયો છે, પણ સમજતા નથી કે એ પદ મે-
 ળવતાં કેટલા બધા યુગ્મો ધરાવવા પડે છે ! અને કેટલી બધી મુશિબતો
 ભોગવવી પડે છે ! ત્યારેજ એ પદ મેળવી જીંદગીનું સાર્યક કરી શકે છે.
 જીંદગીનું સાર્યક કરવું એજ સત્ય છે. એ માટે પ્રાચીનકાળમાં સ્ત્રીઓ ત-
 ન, મન અને કર્મથી ઘણી તત્પર રહેતી. આજની સ્ત્રીઓની પેઠે ફક્ત
 હૃદયો તૃપ્ત કરવામાંજ જીંદગી વૃથા ગાળતી નહિ. મુખ્ય કર્તવ્ય કર્મ
 જન્મ મરણનો ફેરો ટાળવો એજ છે. તે નહિ કરતાં હૃદય સુખમાંજ

અવતાર જોવો એ કેવા અશ્વેસની વાત છે ! પ્રિય બેનો ! તમે તમારો આંધર્મ સમજો, પાળો, અને સતીત્વ મેળવી જીંદગીની સાર્યકતા સિદ્ધ કરો. એજ તમારું મૂલ્ય કર્તવ્ય કર્મ છે.

પતિવ્રતા પ્રતાપ.

પતિવ્રતા અમુક દેશ, જ્ઞાતિ, કે કુટુંબમાં જ થાય છે, એમ કાંઈ નિયમ નથી. એ તો ગમે તે દેશ, ગમે તે જ્ઞાતિ, અને ગમે તે કુટુંબમાં ઉત્પન્ન થઈ શકે છે. પતિવ્રતાઓના ઉત્પન્ન થવાથી તે દેશ, તે જ્ઞાતિ, અને તે કુટુંબ ગમે તો નાનાં હોય અગર દુર્દશામાં હોય, તોપણ વંધ છે; અને ઉત્તમતાનું પામે છે. એવી સ્ત્રીઓથી દેશ, જ્ઞાતિ, અને કુળ શોભે છે, અને તેજ આ સંસારમાં આધારરૂપ થઈ પડે છે. પતિવ્રતા સ્ત્રીથી ઘર વ્યવહાર દીપી નીકળે છે, પ્રજા ધાર્મિક, નીતિવાન, શુદ્ધ અંતઃકરણવાળી શૌર્યવાન, પરાક્રમી, ધીર, વીર, તેજસ્વિ અને વિદ્વાન વગેરે સદ્ગુણોવાળી થાય છે. સદ્ગુણી માતાના સદ્ગુણોની છાપ બાળકોના કોમળ અંતઃકરણમાં એવી તો સજડ હાંડી પડે છે, કે તે જીંદગી પર્યંત જતી નથી. મહેનતથી કંટાળેલો પુરૂષ પતિવ્રતા સ્ત્રીના સુસ્વભાવ વડે આનંદથી વિભ્રાંતિ પામે છે. છોકરાં, પૈસો, વગેરે અનેક પ્રકારની સમૃદ્ધિ હોય, પણ સદ્ગુણી અને સુસ્વભાવની સ્ત્રી ઘરમાં ન હોય તો સંસાર સુખ ન્યૂનજ છે. જેનાં ધન્ય ભાગ્ય હોય છે, તેને આવી સુશીળ સ્ત્રી પ્રાપ્ત થાય છે. પતિવ્રત એ સ્ત્રીનું પરમ દૈવત, રૂપ, તેજ, અને અઘૌકિક શક્તિ છે. એ શક્તિ વડે તે પતિને પરમ સ્વર્ગીય સુખ આપે છે, સર્વ પાપથી મુક્ત કરે છે, અને પોતાની સાથે સ્વર્ગનાં અખંડ અનંત સુખની પ્રાપ્તિ કરાવે છે. તેના સામી કુદૃષ્ટિ કરનારનો નાશ થાય છે. સતી સ્ત્રીની જનની તથા પિતા પવિત્ર ગણાઈ ધન્યવાદને પામે છે. જેમ તારામાં ચંદ્ર શોભે, તેમ સર્વ સ્ત્રીઓમાં સતી સ્ત્રી શોભે છે. સતિ સ્ત્રી પતિના કઠોર હૃદયને કોમળ કરે છે. તેના તિક્ષણ જીરુસાને તથા શોકને શાંત કરે છે. પતિવ્રતાની પ્રેમ ભરેલી રીત, મધુરતા, નમ્રતા, સ્નેહાલ અને ધૈર્યતાનાં વચનામૃતો મંદવાડમાં ઔષધની ગરજ સારે છે. સારી સમજ, તત્પરતા, માયાળુતા, હિંમત, અને સાવધાનતાથી આવતાં વિધ્નિ દૂર કરી કાર્ય પાર પાડે છે. પતિ અને કુટુંબની શોભામાં વધારો કરે છે. બાળકો સારું શિક્ષણ પામી

દુનિયામાં માનવ રત્નો પેદા થાય છે. તેથીજ આવી સાધ્વી સ્ત્રીઓ “રત્નગર્ભા” કહેવાય છે. તુળસીદાસે કહ્યું છે કે;—

નારી નિંદ મત કાઞિયે, નારી રતનોડી ખાન;

જિસ ખાનોમે પૈદા હુવા, ક્રુવ પ્રહલાદ સમાન.

ખરેખર આવી રત્નગર્ભા સ્ત્રીઓજ દેશોદય થવામાં સાધનરૂપ છે. આવીજ માતાઓયકીજ ગૌતમ, વશિષ્ઠ, વ્યાસ, પરશુરામ, રામ, કૃષ્ણ, યુધિષ્ઠર, અર્જુન, ભીમ, કર્ણ, પૃથુ, હરિશ્ચંદ્ર, હનુમાન, નેપોલિયન, બોન, વિક્રમ અને શાલીવાહન વગેરે મહાપુરૂષો તથા પાર્વતીજી, સીતાજી, લક્ષ્મીજી, સરસ્વતી, ગાર્ગી, મૈત્રેયી, લોપામુદ્રા, મદાલસા, અને તારા વગેરે જગત્પ્રસિદ્ધ સાધ્વી સ્ત્રીઓ પેદા થઈ છે. અહો! પતિવ્રતા—સાધ્વી સ્ત્રીઓનો પ્રતાપજ અલૌકિક છે! સાધ્વીઓના પ્રતાપથી શું શું થઈ શકતું નથી! સર્વ થઈ શકે છે. તેના સતીતત્વ પ્રતાપ આગળ દેવ સરખા પણ આધિન થઈ રહે છે, તો મનુષ્ય શા વિશાતમાં? સાધ્વીનાજ પ્રતાપથી રામ સીતાનો વિયોગ થયો, ધર્મરાજ હાની પામ્યા. રાવણના કુળનો નાશ થયો, ઈંદ્ર દુઃખી થયો, સત્યવાન સજીવન થઈ દીર્ઘાયુષને પામ્યો. પ્રેમાનંદ તથા રામાનંદ અંધનમુક્ત થયા. સંજયના રાજનું સંરક્ષણ થયું. કૌરવોનો નાશ થયો, વગેરે, વગેરે સાધ્વી સ્ત્રીઓએ પોતાના પ્રાણ નિર્મળ તેજ પ્રતાપથી મહાન કાર્યો કર્યાં છે જે કરવાને પુરૂષ પણ શક્તિવાન ન થાય. એ આર્ય સ્ત્રીઓનું પરંપરાથી મનાતું આવેલું મહાત્મ્ય અને ગૌરવ છે. બળ, બુદ્ધિ અને મતિ, કૃતિમાં આર્ય મહિલાઓએ બહુવાર પુરૂષો સાથે સ્પર્ધા કરેલી છે. એના અનેક દાખલા પુરાણો તથા ઇતિહાસમાં નોંધાયેલા છે. એ કોનું અગ્નિપ્રયુ છે? હત્તભાગ્ય! આર્યાવર્તની આર્ય તરુણીઓનું આજે એ મહાત્મ્ય અને ગૌરવ ઓછું થઈ ગયું છે. તેથી એવા દાખલાઓ ઉત્પત્તિજાળે છે. કારણ કે આજે એવી સાધ્વીઓ ઉત્પન્ન થતી નથી. એવી સાધ્વીઓ થવી એ શિક્ષણ, સંગત, અને ઉપદેશ ઉપર આધાર રાખે છે, પણ હાલ સ્ત્રીઓને પ્રાચીન પદ્ધતિએ ધર્મ, નીતિવાળું શિક્ષણ મળતું નથી, સદ્શાસ્ત્ર અને સદ્સ્ત્રીઓની સોજત નથી, સ્ત્રીધર્મ નીતિનો ઉપદેશ મળતો નથી, અને તેમના કામજી હૃદયમાં સતી ચરિત્રોની સજડ છાપ પાડવામાં આવતી નથી. જ્યાં આવી રીતે છે, ત્યાં સાધ્વી સ્ત્રીઓ થવાની આશા ક્યાંથીજ રખાય? ત્યાં સ્ત્રીઓ પોતાનો ખરો ધર્મ સમજી યથાર્થ રીતે ચાલેજ ક્યાંથી? ગૃહસ્થો! તમે તમારી બાળકીઓને શ્રેષ્ઠ

અને સાધ્વીઓ કરવા ધારતા હો, તો તેમને બાળપણથીજ પ્રાચીન પદ્ધતિએ શિક્ષણ સંગત, ઉપદેશ, અને સતીચરિત્રો વગેરેથી અંતઃકરણ રંગિત કરો. પછી જોઈ લ્યો તેનો રંગ ! બ્યારે આ પ્રમાણે આચરવામાં આવશે, ત્યારેજ તેને અસતી સ્ત્રીઓના આચરણુપર ધિક્કાર છૂટશે, ત્યારેજ તે સર્પ દેખી જેમ દૂર ખસે, તેમ દુરાચારથી દૂર રહેશે, ત્યારેજ તે પવિત્ર પતિવ્રત પાળતાં આપત્તિઓ ઝાળાંગી સત્યવ્રતથી અચળ રહેશે, ત્યારેજ તે લોભ લાલચમાં નહિં લલચાતાં તેને તરણુ મારીક તુચ્છ ગણી કાઢશે, અને ત્યારેજ તે તેની સામી દૃષ્ટિ પણ કરશે નહિં. માટે પ્રથમ જ્ઞેમને પૂર્વ રીતિએ સગવડતા કરી આપો કે તેઓ આગળ જતાં પતિવ્રતા એવું ઉત્કૃષ્ટપદ ધારણ કરી પોતાનો ધર્મ યથાર્થ બજાવવા તત્પર થાય.

પતિ પરદેશ જાય ત્યારે કેમ વર્તવું.

આ સંસારમાં સ્ત્રી પુરૂષમાં પ્રેમ એજ તેમના જીવનનો મુખ્ય પાત્રો છે. એ ન હોય તો તેમનો સંસાર ધૂળ મળે છે. વેદમાં ઈશ્વરી આજ્ઞા છે કે;—“ બેઉનાં હૃદય સમાન થાઓ—જોડાઈ જાઓ.” પરસ્પરનાં હૃદય જોડાવાને પ્રેમરૂપી દૃઢતર બંધન સિવાય બીજું એકે સાધન નથી. એ સાધનથી ગૃહસ્થાશ્રમ સાર્થક કર્તા થાય છે. જે સાથે હૃદય પ્રેમ બંધનથી જોડાય છે, તેના પ્રાણ તેથીજ રહે છે. મીન જેમ જળ સાથે પ્રેમથી બંધાયેલ છે, તેને દૂધ જેવી ઉત્તમ વસ્તુમાં મૂકીએ; તોપણ તે જળ વિના તરફડીને મરી જશે. તેમ પ્રેમીજન જે સાથે પ્રેમમાં બંધાય છે, તેના કરતાં બીજો કોઈ બલે ગમે તેવો રૂપ, ગુણ અને સુંદરતામાં શ્રેષ્ઠ દેવતાઈ જેવો હોય તોપણ તેનાપર તે કદી દૃષ્ટિ કરશે નહિ. એવાં પ્રેમી જોડાં કદી દેખાઈતાં દુઃખી લાગતાં હોય, તેમને રહેવાને મહેલ કે ઘર, પોઠવાને પલંગ કે પથારી, એમાંનું કંઈ સુખ સાધન ન હોય; પણ માત્ર રહેવાને વનમાં જુપડી અને પોઠવાને બૂમિપર તૃણશય્યા હોય; તો પણ પ્રેમી જોડું વિદેશમાં સાથે રહેવાથી દુઃખમાં પણ સુખી થાય છે, અને તૃણશય્યાને પણ વધારે સુખકારક માને છે. શ્રીરામ સીતા વનમાં ફરતાં એકવાર ગોદાવરી કાંઠે સુતા હતાં. તે સ્થળ સીતાજીના જોવામાં ફરી આવતાં એ અવસરના આનંદની વાત યાદ લાવી બોલ્યાં કે;—“પ્રાણનાથ ! આપણે આ સ્થળે આ શીલાયે તૃણશય્યાપર આલિંગન કરી સુતા

હતાં, શીતળ મંદમંદ વાયુ વાતો હતો, ઢંગધડા વગરની વાતો કરતાં હતાં, તે વાતમાં ને વાતમાં નિદ્રા ન આવતાં, આનંદમાં આખી રાત્રિ વિતી ગઇ, પ્રભાત થયો; તોપણ આપણી વાત પૂરી થઈ ન હતી.” અહો ! આવી દુઃખદ અવસ્થામાં પણ વિદેશમાં સાથે રહેલું જોડું કેવું સુખી ! આ પ્રેમી ગૃહસ્થાશ્રમની કેવી ધન્યતા ! આવી સાધ્વી સ્ત્રીઓ પતિને વિદેશમાં વિપત્તિની વખતે પણ સુખ આપનારી થઈ પડે છે. માટે સુર પુરૂષે પોતાની પ્રિયાને બનતાં સુધી વિદેશમાં પણ સાથે રાખવી યોગ્ય છે.

પતિપ્રાણુ પ્રેમી પોતાના સૌભાગ્યનો સૂર્ય અને બાળક તથા ગૃહની સારી સ્થિતિના આધારરૂપ પતિના વિદેશ વિદાય થયાના વિયોગ વિરહને સહન કરી શકત નથી. શ્રીરામ વનમાં જવાને તૈયાર થયા, ત્યારે સીતાજીને જોઇએ તે માગવાનું કહ્યું, એ વખતે સીતાજીએ કહ્યું કે;—“મને શ્રીરામચંદ્રજીનો વિયોગ ન થાઓ.” એજ માગ્યું, અને છેવટે તે સાથે ગયાં. તેમજ સાહિત્યમાં કહ્યું છે કે;—“ એક સ્ત્રીને વિદેશ વિદાય થવાને તૈયાર થયેલા તેના પતિએ કહ્યું કે, ‘હું વિદેશ જાઉં છું.’ આ શબ્દો સાંભળતાંજ એ સ્ત્રી એકદમ આ વિયોગ વિરહ-દુઃખના વિચારથી દુખળી થઇ જતાં, તેના હાથમાંનાં આગલાં કંકણો નીકળી પડ્યાં. પતિએ આવી સ્થિતિ જોઈ કહ્યું કે હું નથી જતો.” એટલા અક્ષર તે સાંભળતાંજ એકદમ રહેવાના સંયોગના આનંદથી થતી પુષ્ટતાને લીધે હાથમાંનાં બાકીનાં કંકણો ફાટીને નીકળી પડ્યાં. મતલબ કે ‘જતો નથી’ આ સાંભળતાં ધણું આનંદથી શરીર એકદમ પુષ્ટ થઇ ગયું. તેથી બાકીનાં કંકણો હાથમાં સમાઇ ન શકવાથી ફાટી ગયાં” ખરેખર પતિપ્રાણુ સ્ત્રીને પતિ સમાગમથી જેવો આનંદ થાય છે, તેવો બીજા કશાથી થતો નથી, અને વિયોગ વિરહના જેવું બીજું એકે દુઃખ થતું નથી. એટલુંજ નહિ પણ વખતે પતિના વિયોગ વિરહથી પોતાનો પ્રાણ પણ તણ દેછે. સતી પદ્મનીએ એજ પ્રમાણે પોતાના પતિ જ્યદેવના મરણ સમાચાર સાંભળી વિયોગ વિરહથી તેજ ક્ષણે પોતાનો પ્રાણ તણ દીધો. એવોજ એક દાખલો આપતાં કહ્યું છે કે;—

હાડિ હોઇ પટકોં ગ્રહો, સુનિ પ્રભાત પ્રિય જન,

છુટત છુટત ચોં છુટ ગયો, ઉત પટકોં ઉત પ્રાન.

એક પ્રેમી સ્ત્રીએ પોતાનો પતિ આજ સવારે વિદેશ જવાનો છે, એવું સાંભળી સવારમાં ઉઠી તેણે ચાલવાને તૈયાર થયેલા પતિનો હોડો ખાલી રાખ્યો. કાંઈ જરૂરનું કામ હોવાથી પતિએ તેને સમજાવી,

સમગ્રવીને ધીરે ધીરે છોડા છોડાવવા માંડ્યો, એમ ધીરે ધીરે છોડા છુટતાં છુટ્યો કે તે સાથે તે સ્ત્રીના પ્રાણ પણ છુટી ગયા. અહો ! પ્રેમની રીત કેવી અલૌકિક છે ! પ્રેમ પાસમાં બંધાએલાં દંપતિમાં આ પ્રમાણે બને તો એ કંઈ આશ્ચર્ય જેવું નથી. સુઝ સ્ત્રીનો તો પતિમાંજ પ્રાણ લાગેલો હોય છે, અને એ રીતે પરસ્પર લાગેલાં રાખવાં એ સુખદાયક છે. સુઝ સ્ત્રીએ જ્યારે પોતાનો પતિ કંઈ કારણસર વિદેશ જાય, ત્યારે તેમની આગ્રા હોય તો સાથે જવું, અને તેમની મરજી માફક અહર્નિષ વર્તવું. કદી તે સાથે જઈ શકાય એવું ન હોય, તો તેમને કંઈ કારણનાં વચ્ચેના કહી રોકવો નહિ. એ જવાને તૈયાર થાય, ત્યારે કંઈ અશુભદર્શક વચ્ચેના બેસવાં નહિ, કે રૂદ્ધ કરવું નહિ, પણ તેમની આગ્રા પ્રમાણે પોતાના ઘરમાં સાસુ, સસરા વગેરે વડોલોને આધિન થઈ એ પાસે રહેવું. સાસુ, નણંદ વગેરે પ્રિય સગી સ્ત્રીના સાથમાં સુવું. પતિ આવતા સુધી વ્રત નિયમ પાળી રહેવું. તથા પતિના શુભતું ચિંતવન કરવું. પતિની હાજરીમાં તેમના રંજન અર્થે જેવાં વસ્ત્રાલંકારો સજી વૈભવ લેવામાં આવતો હોય, તેવાં તેમની ગહેરહાજરીમાં પહેરવાં નહિ. ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકારો સ્ત્રી ફક્ત પોતાના પતિના રંજન અર્થેજ પહેરે છે, પણ તે તો વિદેશ ગયો છે; તો પછી એ શણગાર કોને માટે ધારણ કરવો ? નહિજ કરવો, કેમકે એથી નુકસાન થવાનો સંભવ છે.

સ્વાભાવિક એવો નિયમ છે કે સંસારિક ઉપભોગથી ઈંદ્રિયો તથા મનની લાગણીઓ જન્ય થાય છે. તેથી ઈંદ્રિયો તથા મનની લાગણીઓ વશ રાખવાના નિયમો પાળવા એ લાભ કારક છે. માટે સંસારિક વૈભવના પદાર્થોથી વિરક્ત રહેવું. સાદો પોષાક પહેરવો. સૌભાગ્ય દર્શક હાથમાં કંકણ અને કપાળમાં કુંકુનો ચાંદલો એ આખંડ રાખવાં. પતિએ પોતાની સ્ત્રીના ભરણપોષણનો બદોબસ્ત કરીને જવું. કદી એ બદોબસ્ત કર્યો ન હોય તો સ્ત્રીએ પતિના આવતાં સુધી કોઈ નિર્દોષી ધંધો કરીને કરકસરથી પોતાનો નિર્વાહ કરવો. પતિએ ઘરમાં જે સાચવવા સંભાળવા સોંપ્યું હોય, તે સંભાળી રાખવું, ઉપજ કરતાં ખર્ચ વિશેષ કરવું નહિ, કરજ કરી રાખવું નહિ અને સાસુ, સસરા તથા સગાં રોહી વગેરે સાથેનો વ્યવહાર તથા ખીજ સઘળી વર્તણૂક પતિની હાજરી પ્રમાણેજ નીતિસરની રાખવી. પતિના આયુષ્યની રક્ષા અર્થે કંઈ પણ નિંદિત કાર્ય કરવું નહિ, શરીરે તેલ મદન કરીને કે કોઈ પણ પદાર્થ ચોપડીને સ્નાન કરવું નહિ,

ફક્ત એકલા જળથી સ્નાન કરવું. નેત્રમાં કાળળ આંજવું નહિ, ચંદન તથા પૂષ્પને તળવાં. રમત, ગમત, કરવી નહિ, ઉંચે સ્વરે હાસ્ય કરવું નહિ, અન્ય સ્ત્રી પુરૂષની ચેષ્ટા જોવી નહિ, ઇંદ્રિયો તથા મનના વિકારો ઉત્પન્ન થાય એવું કંઈ ખોલવું કે સાંભળવું નહિ, ગમે ત્યાં બટકવું નહિ, સાસુ નણંદ વગેરે પ્રિયના સંગાત વગર પરધેર જવું નહિ, એક વસ્ત્ર પહેરી ફરવું નહિ, અન્ય પુરૂષ સાથે શરીર અડકે એમ વર્તવું નહિ, લાજ મૂકવી નહિ, મેળા વગેરેમાં જ્યાં ઘણાં મનુષ્યો મળ્યાં હોય ત્યાં જવું નહિ, દેવદર્શન બહાને દોડાદોડ કરવી નહિ, પણ ઘેર બેઠાં ઇશ્વર સ્મરણ અને ભક્તિ કરવામાં પ્રીતિ રાખવી. પરમાર્થ કાર્ય જે બને તે શીળ સાચવી કરવાં. પતિને કુશળ રાખવા ઇશ્વર પ્રાર્થના કરતા રહેવી, અને તેના કુશળ સમાચાર મેળવતા રહેવું. વગેરે વગેરે રીતે વર્તવું. એ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે. એ પ્રમાણે વર્તનારી સ્ત્રી પતિ, સાસુ, સસરા વગેરેમાં પ્રિય થાય છે. લોકોમાં વખાણ પામે છે, અને ઇશ્વરની કૃપાદષ્ટિ થાય છે. હાલ કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાનો પતિ વિદેશ ગયા પછી કેમ વર્તવું એની અજ્ઞાનતાથી પોતાનું સત્યવ્રત ભંગ થાય એમ ગમે તેમ મરજી માફક વર્તે છે. એ ઘણા અફસોસની વાત છે. ફક્ત અલ્પ સુખ સાર પોતાનુંજ અકલ્યાણ કરવું, પતિ તથા પરમેશ્વરને અપ્રિય થઈ તેના ગુન્હેગાર થવું અને લોકોમાં નિંદાવું એ ઘણું ખોટું છે. માટે સુસ્ત્ર સ્ત્રીએ પોતાના જીવનની સુખનો મુખ્ય પાયો જે પ્રેમ એ પ્રેમ પતિનો સમાગમ હો વા વિયોગ હો તોપણ એક સરખોજ અખંડ રાખી પતિના આવતાં સુધી નિયમ પાળી સદાચરણે ચાલવું. આ પ્રમાણેજ ચાલવાથી પતિપત્નીમાં અખંડ પ્રેમ રહેવાનો સંભવ છે, અને એજ તેમને સદા સર્વદા સુખદાયક છે.

રજોદર્શન.

રજોદર્શન એક કન્યા ઉગર લાયક થઈ સ્ત્રી અવસ્થામાં આવ્યાની નિશાની છે. રજોદર્શન એ સ્ત્રીના ગર્ભાશયમાંથી દરમાસે નિયમિત વખતે થતો એક જાતનો રક્તસ્ત્રાવ. એ રક્તસ્ત્રાવને—રજોદર્શન—ઋતુસ્ત્રાવ—છેટે બેસવું—અટકાવ—દરતાન કહે છે. રજોદર્શનથી શરીરમાં થતો ફેરફાર—એ વખતે સ્ત્રીનું શરીર ગોળ અને બરેલું લાગે છે, શરીરના જીદા જીદા ભાગમાં ચરબીનો વધારો થાય છે, તેના મનની શક્તિ વધે છે, શરીરના

ભાએ જાડા થાય છે, રતન મોટાં અને પુષ્પ થાય છે, કમર જાડી થાય છે, મોઢું અને ચહેરો જાસસ રંગનો દેખાય છે, આંખ વધારે ચપળ થાય છે, રીતભાતમાં શરમાળ થાય છે, સંતતિ ઉત્પન્ન કરવાને યોગ્ય જણાય છે અને ઈશ્વરે તેને જે કાર્ય કરવાને નિર્માણ કરી છે તેનું તેને જ્ઞાન થાય છે એવું તેના ચહેરા ઉપરથી જણાઈ આવે છે. વગેરે તેના શરીરમાં ફેરફારો થાય છે. રજ્જેદર્શન થવાનો કાળ—રજ્જેકાળ વહેલો મોડો આવવો એ હવા અને સંગતિ એ બે ઉપર વધારે આધાર રાખે છે. ઈંગ્લાંડ, જર્મની, ફ્રાન્સ અને રશિયા વગેરે યુરોપ, એશિયાખંડના ઠંડા મુલકોની બાળકીઓ ઠંડી હવા તથા મનની લાગણી ઉશ્કેરાય એવી બાળતથી અળગા રહેવાને લીધે તેમને ઋતુ આશરે ૧૯-૨૦ વર્ષની ઉંમરે પ્રાપ્ત થાય છે, પણ આપણી ગરમ દેશની ગરમ ખાશીયતને લીધે તથા બીજાં કેટલાંક કારણોથી થણું કરી ૧૨-૧૪ વર્ષની ઉંમરે દેખાય છે. અને ૪૫-૫૦ વર્ષની ઉંમરે બંધ પડે છે; તોપણ કેટલીક સ્ત્રીઓને બે વર્ષ વહેલું મોડું પણ આવે છે અને વહેલુંમોડું બંધ થાય છે. મહેનતુ અને ઉદ્યોગી સ્ત્રીઓના કરતાં આ-વશ પડી રહેનારી સ્ત્રીને, નાટકો, અને નવલ કથાઓ વાંચનારીને, ખા-રની વાતો કરનારીને ઇશ્કબાજ સ્ત્રીઓની સાખત કરનારીને, મોડાં તેમજ આનંદમિત વૃષ્ટિ સુવાની ટેવ રાખનારીને, મસાલાદાર અને સારો ઉચ્ચો ખોરાક લેનારીને વગેરે એવી સ્ત્રીઓનું ગર્ભાશય જલદીથી સતેજ થઈ તેમને રજ્જેદર્શન વહેલું આવવાનો સંભવ છે. તેમજ ગામડાની મહેનત મજૂરી કરનારી અને સાદો ખોરાક લેનારી હલકા વર્ગની સ્ત્રીઓનાં કરતાં શહેરની બેઠાડુ અને મોટાલી સ્ત્રીઓને ઋતુ વહેલું આવે છે. જેમ ઋતુ મોડું આવે છે, તેમ સ્ત્રીઓના શરીરનો બાંધો વધારે મજબૂત થાય છે, અને તેનું જીવન પણ મોડો આવે છે. આવજા કારણથી ગામડાની સ્ત્રીઓ શહેરની સ્ત્રીઓ કરતાં વધારે મજબૂત અને કઠાવર હોય છે.

રક્તસ્ત્રાવ—સ્ત્રીને રક્તસ્ત્રાવ સાધારણપણે દર મહિને અગર અઠાવીશ દિવસે થાય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓને નિયમિત રીતે ત્રણ અઠવાડીયે પણ થાય છે. દરેક અટકાવ વખતે ૩-૫ દિવસ સુધી લોહી પડે છે. વખતે ટોઈ સ્ત્રીઓને એક બે દિવસ વધારે ઓછા પણ દેખાય છે. ઋતુના લોહીનો રંગ ગુઢો હોય છે. જેમ જેમ દિવસો પુરા થતા જાય છે, તેમ તેમ તેના રંગમાં ફેર પડતો જાય છે. પ્રથમના કરતાં પાછળનું લોહી વધારે ચળકતું હોય છે. ચારે દિવસોમાં સાધારણપણે લોહી આશરે ૧૦-૧૫ રૂપિયાભાર

પડે છે. તેથી વધારે પડે તો સ્ત્રીને ખીણ થાય છે.

નિયમિત રન્નેદર્શન—સ્ત્રીઓને પ્રથમ જ્યારે રન્નેદર્શન શરૂ થાય છે ત્યારે એ નિયમિત હોતું નથી. પ્રથમ કેટલાક માસ ચડી જાય છે, પછી આવે છે. એમ થોડો વખત અનિયમિતપણું ચાલે છે. પછી નિયમિતપણું ધારણ કરે છે. અનિયમિત વખતે રન્નેદર્શન આવનારી સ્ત્રીને ગર્ભ રહેવાનો સંભવ નથી. વંધ્યા સ્ત્રીઓમાં રન્નેદર્શન ધણું કરી અનિયમિત વખતે હોય છે. એવી અનિયમિત રન્નેદર્શન થનારીઓએ એ થવાના કારણોથી દૂર રહેવાની સંભાળ રાખવી. ગર્ભાધાન થવાને રન્નેદર્શન નિયમિત વખતે હોવું જોઈએ, કેટલીક સ્ત્રીઓને તો ટેવેલે વખતેજ નિયમિત આવે છે અને લોહી પણ દરેક વખતના જેટલુંજ ખરે છે. એટલુંજ નહિ પણ અટકાવ પહેલાંનાં ચિન્હો, અટકાવની અંદરની સ્થિતિ તથા તેનું દેખાવું ને બંધ થવું, એ સઘળું નિયમિત થાય છે, ત્યારેજ ગર્ભ રહેવાનો સંભવ થાય છે. નવલ વધૂને રન્નેદર્શન પ્રાપ્ત થયા પછી ત્રણ ચાર વર્ષની અંદર ગર્ભ રહે છે, અને કેટલીક સ્ત્રીઓને મોડો પણ રહે છે.

રન્નેદર્શન આવતાં અગાઉ થતાં ચિન્હો—સ્ત્રીને અટકાવ આવવાનો હોય ત્યારે અગાઉથી કમરમાં દુઃખાવો થાય છે, પેડું ભારે રહે છે, વખતે કાટે છે, અગર કળતું જણાય છે, શરીરમાં કંઈ ઉંડી ખીણ હોય એમ લાગે છે, શરીર એટલે રહે છે, સુરતી જણાય છે, થાક જલદીથી લાગે છે, કામકાજ ઉપર મન ખેંચાતું નથી, પડી રહેવાનું મન થાય છે, શરીર ભારે થઈ રહે છે, રતન કઠણ થાય છે તેને સ્પર્શ કરવાથી દુઃખે છે. વખતે ઝાડો કપ્પજ રહે છે, કોઠને ઝોડ અને માથું ચસ્કે છે અટકાવ આવવાની વખતે મન બહુ તીવ્ર થાય છે, આ વગેરે ચિન્હોમાંથી કોઠને કાંઈ જણાય છે, તો કોઠને જણાય છે. અને કોઠને થોડાં ચિન્હ જણાય છે તો કોઠને ઘણાં ચિન્હો જણાય છે. એ બધાં અટકાવ આવ્યા પછી હલકાં પડી જાય છે અગર સાવ બંધ પડી જાય છે. કેટલીક સ્ત્રીને ગર્ભાશયમાં લોહીનો વધારે જમાવ થવાથી ગર્ભાશયનું કદ મોટું થાય છે, તે આંતરડા ઉપર દબાણ કરે છે. તેથી અટકાવ આવ્યા પછી એક જે રોજ નિયમ કરતાં વધારે વખત ઝાડે જવું પડે છે.

ચોખ્ખ ઉમર થયા છતાં રન્નેદર્શન નહિ આવવાથી થતું નુકશાન—સ્ત્રીને જે ઉમરે અટકાવ આવવો જોઈએ, તે ઉમરે તેને દરેક માસે અટકાવ આવ્યા પહેલાંનાં સર્વ ચિન્હો જણાય છે, પણ એ સર્વે એ તથા દિ-

વસમાં બંધ પડી જાય છે. એમ દરેક માસે થયા કરે પણ અટકાવ જ
જાયો નથી. એથી થોડી મુદતે માથામાં દુઃખાવો થાય, કોઠામાં બીગાડ
જણાય, ઝાડો બરાબર આવે નહિ. અને ધીમે ધીમે શરીરમાં બગાડ થ-
તો જાય છે. છેવટે એથી હીરટીરિઆ, ક્ષય વગેરે રોગો લાગુ પડે છે. અ-
ટકાવ નહિ આવવાનું કારણ—એ કે ઘણા સુખમાં જીંદગી કાઢવાથી,
આખો દહાડો બેસી રહેવાથી, ઘણા સારો ખોરાક બહુ ખાવાથી, ખુબી હ-
વામાં ફરવા હરવાનો મહાવરો ન રાખવાથી, ઘણું ઉંઘવાથી, મનમાં ધારતી
અને ફિકર રાખવાથી, ગુસ્સો રાખવાથી, ઘણી હવામાં અને બીનાશવાળી
જગ્યામાં રહેવાથી, શરદી લાગે એવી રીતે વર્તવાથી, નબળાઈ પેદા થવા-
થી વગેરે કારણોથી અથવા રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે આ રોગવાળી સ્ત્રીએ હુ-
શિઆર વૈદ કેન્ડાક્ટરની સલાહ લઈ, તેની તરત દવા કરવી.

રન્નેદર્શન વખતે બંધ કરવાથી થતી નુકસાની—કેટલીક સ્ત્રીઓ
લગ્ન પ્રસંગે સામેલ થવાની ઇચ્છાથી કે એવાં બીજાં કારણોથી દવા ખર્ચ
કે લગાડીને અટકાવ બંધ કરે છે. અથવા અટકાવ મુદ્દલ આવે નહિ, એ-
વી દવા ખાય છે. તેથી અટકાવ બંધ થઈ જાય છે. એમ બંધ કરવાથી
શરીરમાંથી દરમાસે લોહી નીકળવું જોઈએ, તે નહિ નીકળી શકતાં એ-
કઠું થવાથી લોહીનો જોસ વધીને ગર્ભસ્થાન અગર બીજા કોઈ અગત્યના
ભાગોમાં સોજો અથવા દુઃખદાયક દરદ પેદા થાય છે. એ રીતે કુદરતના
કાયદાની વચ્ચે હરકત નાંખવાથી એની સગ્ન આખી જીંદગી ભોગવવી પડે
છે. માટે એવી રીતે અટકાવને અટકાવવાની દવા કરવી નહિ. એ તો પુ-
ખત ઉભર થયે કુદરતી રીતેજ બંધ થાય એજ ઉત્તમ છે.

રન્નેદર્શન વખતે રાખવાની માવજત—સ્ત્રીએ જ્યારે ઋતુ પ્રાપ્ત થા-
ય, સારે જખમી દરદીની જેટલી સંભાળ રાખવામાં આવે છે તેટલીજ
અટકાવ વખતે રાખવી જોઈએ. રજસ્વળા સ્ત્રીએ ખોરાક ઘણાજ સાદો
લેવો, કેમકે ખોરાકના ફેરફારની અસર ઋતુ ઉપર બહુ થાય છે. ખોરાક
ઠાઠો અને વાયડો લેવાથી પેટમાં વાટ અને અજીર્ણ થાય છે. ગરમ અને
મસાલાદાર ખાવાથી દાહ થાય છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ અજ્ઞાનતાથી ઉદ્ધત બની
છાસ, દહીં, લીંબુ, આંબલી અને કોકમ વગેરે ખટાશવાળી ચીજો તથા
ખાંડ વગેરે નુકાસાન કરતા વસ્તુઓ ખાય છે. એવા ખોરાકથી અટકાવ
બંધ થઈ જાય છે લોહીનો જમાવ થાય છે તેથી તાવ ચડી આવે છે. મા-
થું અને વાંસો દુઃખે છે. વખતે ખેંચ તાણ અને આંચકી થઈ આવે છે,

ઉધરસ થાય છે. વગેરે દરદો થાય છે. કદી ભૂલચુકથી એ પ્રમાણે થયું તો તરત તેનો ઉપાય કરવો અને ફરી એ પ્રમાણે ન થાય તેની સંભાળ રાખવી. સ્ત્રીએ તો એ વખતે ફક્ત રોટલી, દાળ, ખાત, પૂરી શાક, દૂધ વગેરે સાદો અને હલકો ખોરાક લેવો. અજીર્ણ થાય એવો અને એટલો ખોરાક ખાવો નહિ. કમકૌવતી ન જાણાય માટે પૌષ્ટિક ખોરાક લેવો. પૂરતાં ગરમ કપડાં પહેરવાં, પણ તંગ પોષાક પહેરવો નહિ. શીઆળાની સખ્ત થંડીમાં કપડાં ધોવાની આળસે પૂરતાં કપડાં રાખતા નથી એ ધાણું ખોટું છે. કેટલીક વખતે સાવ છો ઉપર અને ગંદકીવાળી જગ્યામાં બેસી રહે છે. છો ઉપર બેસવાથી, શરીરપર ઠંડો પવન લેવાથી, ઉધાડે પગે શરદ ભેંચપર ચાલવાથી, બીંની ભૂમિ ઉપર બેસવાથી, બીંનાં કપડાં પહેરવાથી, વગેરેથી શરીરમાં શરદી લાગી ઋતુ અટકી જાય છે અને ગર્ભાશયમાં સોજો થવાનો સંભવ થાય છે. શરદી થવાથી ઋતુનું લોહી ગર્ભમાં જામી જાય છે, પેડુમાં પીડા ઉપડે છે, એવી રીતે ગર્ભાશય ખગડવાથી ગર્ભ રહેવામાં અડચણ આવે છે. માટે એવી બાળતથી અળગા રહેવું. તેમજ ઘણો વખત ઉભું રહેવાથી, ન પચે એવો ખોરાક લેવાથી, યાક લાગે એવી મહેનત કરવાથી, ઘણી ધારતી ફિકર અને ગુસ્સો રાખવાથી અને જોરાવર જીલાય લીધાથી ઋતુમાં હરકત થાય છે. માટે જ્યાં ઠંડા પવનના અપાટા લાગતા હોય, ત્યાં અથવા બારી પાસે બેસવું કે સુવું નહિ. તેમજ બેજવાળી જગ્યાએ પણ બેસવું કે સુવું નહિ. આ સિવાય રનાન, શૌચ, ગાન, રૂદન, હસવું તેજ ચોળવું, દિવસની નિંદ્રા, જીગદું, આંખમાં કંઈ પણ અંજન, લેપન, ગાડી વગેરે વાહનપર બેસવું, ઘણું બોલવું કે ઘણું સાંભળવું, પતિ સંગ, દેવપૂજન કે દર્શન, જમીન ખોતરવી, બેન હોય કે ગમે તે રજવળા સ્ત્રી હોય તેનો સ્પર્શ, દાંત ધસવા, પૃથ્વીપર લીંટા કાઢવા, પૃથ્વીપર સુવું, બોળાથી, લોદાના કે ત્રાંબાના પાત્રથી પાણી પીવું, બહાર ગામ જવું, ચંદન ચોપડવું, પુષ્પની માળા, તાંબુલ, પાટલાપર બેસવું, એ સઘળાનો ત્યાગ કરવો. અને સુવાવડીનો સ્પર્શ, વટલેલ, દેદ, ચંડાળ, કુકડાં, ફૂતરાં, સૂવર, કાગડા, અને શય એ સઘળાનો સ્પર્શ કરવો નહિ. આ પ્રમાણે નહિ વર્તવાથી ઘણું નુકસાન થાય છે.

અટકાવ વખતે મોગ્ય માવજત નહિં રાખ્યાથી ગર્ભાશયમાં દરદ થાય છે. એથી ગર્ભ રહેવાનો સંભવ રહેતો નથી. કદી રહે છે તો કસુવાવડ થવાની ધારતી રહે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ શીકો અને મુડાલ જેવી

જોવામાં આવે છે. તેને ધણું કરીને ઋતુદોષ હોય છે. એવી સ્ત્રી કંઈ વધારે પડતું કામ કરે છે અગર દાદર ચડે છે તો હાંશી જાય છે અને વખતે તમસ આવે છે. માટે ઋતુ પ્રાપ્ત થાય છે ત્યારે ધણી સંભાળ રાખવી. ઋતુ વખતે હિંદુ, પારસી સમજી મુસલમાન કે દંત્રેજ વગેરેમાં સ્ત્રીઓને જીદી રાખવાની રીત ધણી ડાહ્યાપણ ભરેલી છે. કેમકે કામકાજથી—સંબંધ થવાથી ધણી ખરાબી થાય છે. તેનો અટકાવ માણસ જાતના લોભી અને નખળા મનને લીધે એ રીવાજ સિવાય બીજી રીતે થઈ શકવો મુશ્કેલ છે. માટે રજસ્વળાવાળી સ્ત્રીઓને સારી સ્વચ્છ અને સારા અજવાળાવાળી સુકી અને સફાઈ ભરેલી જગ્યા હોય ત્યાં અલગ રહેવાનું રાખવું. ગંધાતી જગ્યામાં રહેવું નહિ, ગંધાતાં કપડાં પહેરવાં નહિ, હાથ, પગ સુકા ને ગરમ રાખવા, હવાએલી ભીનાશવાળી જમીનપર ચાલવું નહિ, ખોરાક ચોખ્ખો અને તાજો લેવો, મન નિર્મળ રાખવું, અટકાવના ત્રણ દિવસ તેણે પુરૂષનું મુખ જોવું નહિ, સુતક કે એવા કોઈ ધણી જરૂરના પ્રસંગે સ્નાન કરવું પડે, તો જળમાં ખેરી સ્નાન કરવું નહિ, પણ એક જીદા પાત્રમાં ગરમ જળ ભરી સ્નાન કરવું અને તરત કોરાં વસ્ત્ર પહેરી લેવાં. આ સિવાય તેણે સ્નાન કરવું નહિ.

રજેદર્શન વખતે યોગ્ય વર્તણૂક ન રાખવાથી બાળકપર થતી અસર—રજસ્વળા સ્ત્રીએ દિવસે સુવાથી તેને જે ગર્ભ રહે છે, તે અતિ નિન્દ્રાવાળો થાય છે. આંજણ આંજવાથી આંધળો, રોવાથી નેત્ર વિકારવાળો અને દુઃખી સ્વભાવનો, તેલ મર્દન કરવાથી કોઢીઓ. હસવાથી જન્મેલા બાળકના હોડ, દાંત, જીભ, તાળવું એ કાળાં થાય છે. ધણું બોલવાથી બાળક પ્રલાવી, બહુ સાંભળવાથી બહેરું, જમીન ખોતરવાથી આગાસુ, પવનના અતિ સેવનથી ઘેલું, ધણી મહેનતથી એકાદ અંગની ખામીવાળું થાય છે. નખ ઉતારવાથી ખરાબ નખવાળું, પાંદડાંવડે જળ પીવાથી ઉન્મત્ત, અને નાનાં પાત્રવડે જળ પીવાથી ઠીંગણું થાય છે.

રજસ્વળા સ્ત્રી ક્યારે શુદ્ધ થાય—રજસ્વળા સ્ત્રીએ ત્રણ દિવસ કોઈ પુરૂષને મૂખ બતાવવું નહિ એવું કહેલું છે, પણ ચોથે દિવસે દાંત ધસી સૂર્યોદય થવાને ૨-૨૫ કલાક થાય ત્યારે સ્નાન કરવું. એ દિવસે પતિ સેવામાં અને પાંચમે દિવસે ઇશ્વર સેવામાં યોગ્ય ગણાય છે. ચોથે દિવસે સ્નાન કરી પ્રથમ પતિનું મૂખ જોવું; કેમકે વૈદ્યકમાં જણાવેલું છે કે—“રજસ્વળા સ્ત્રી સ્નાન કર્યા પછી જેવા પુરૂષનું મૂખ જુએ છે, તેવી પ્ર-

કૃતિ અને આકૃતિવાળું જાળક થાય છે. ” તેથી સ્ત્રીએ પોતાના પતિનુંજ પ્રથમ મૂખદર્શન કરવું. કદી તે બહારગામ હોય તો સ્નાન કરી પ્રથમ સૂર્યદર્શન કરવું. આમાં જે જે નિયમો જણાવ્યા છે. તે સ્ત્રીઓએ લક્ષ રાખી યાદ કરવાને તે પ્રમાણે વર્તવું એ સર્વ રીતે ઉત્તમ ફળદાયક છે.

ગર્ભીણી એ કેમ વર્તવું.

સ્ત્રીને જે રોજ ગર્ભ રહે છે, તે રોજ શરીર જાણે ઘણો શ્રમ કરવાથી થાકી ગયું હોય એવું લાગે છે. શરીરમાં ગ્લાનિ થાય છે, પાણીની તરસ લાગે છે, પગની પીડીમાં દુઃખાવો થાય છે, પ્રસવસ્થાન ફરકે છે, શ્વાસાં ઉભાં થાય છે, સુગંધી ચીજમાં દુર્ગંધી લાગે છે અને ચીંખની પાંપણો બ્રાઘી જાય છે એ પ્રમાણે ચિન્હો થાય છે. ગર્ભાધાન થયાને એક માસ થવા આવે છે, સારે શરીરમાં કેટલાક ફેરફાર થાય છે. પ્રથમ-અટકાવ બંધ થઈ જાય છે-પણ નવિન ગર્ભ ધારણ કરવા વાળીએ એ એક જ ચિન્હપરથી ગર્ભ રહ્યાની ખાત્રી રાખવી નહિ. જે સ્ત્રીને એકાદવાર પ્રજા થઈ ગઈ હોય અને પછી નિયમિત થયેલો અટકાવ બંધ થાય, સારે તે સ્ત્રી સમજે છે કે ગર્ભ રહ્યો. પછી મોળ અને ઊલટી-થોડા રોજ અગાઉ સવારમાં થવા લાગે છે. અટકાવ બંધ થયાની ખબર તો એક માસે પડે પણ મોળ અને ઊલટી તો કેટલીક સ્ત્રીને વહેલાં અને કેટલીક સ્ત્રીને માસ દોઢ માસ ગડયા પછી થાય છે. એ એક બે માસ ચાલું રહી એની મેજે બંધ પડે છે. વખતે કોઈને પાંચ સાત માસ સુધી ચાલે છે. આ ઊલટી ગર્ભીણી સ્ત્રીને ખીજી ઊલટીની પેઠે હેરાન કરતી નથી માટે આમાં કંઈ દવા કરવાની જરૂર નથી. વખતે બહુજ હેરાન કરે તો સહેજસાજ સહેલો ઉપાય કરવો. જે ગર્ભીણી સ્ત્રીને મોળ અને ઊલટી થાય છે, તેને સુવાવડ વખતે સંકટ જોાઈ પડે છે. મોંઢામાં થુંક ગર્ભ રહ્યાની શરૂઆતમાંજ આવવા માંડે છે. એ થોડા ઘણા રોજ રહી એની મેજે બંધ પડી જાય છે. સ્તન મોઢાં, કડણ અને ભરેલાં જણાય છે. તેમાં વખતે થોડા ઘણા દુઃખાવો જણાય છે. તેનાપર કાળી નસો જણાય છે. ધીરેધીરે સ્તન મૂખની આસપાસનો સઘળો ભાગ પ્રથમ શીકો અને પછી શ્યામ થઈ જાય છે. સ્તનપર પરસેવો વળે છે. પ્રથમ સ્તન દાખ્યાથી પાણી જેવું અને થોડા વખત પછી દૂધ નીકળે છે. ભાવા અભાવા ત્રીજે અગર ચોથે માસે

થાય છે. કોઈ વખતે એકાદ માસ વહેલા મોડા પણ થાય છે મગજ અને ગર્ભાશયને જ્ઞાનતાંતુ વડે ધણો નિકટ સંબંધ છે. તેથી ગર્ભાશયની અસર મગજપર થાય છે. તેણે કરી ગર્ભાણી સ્ત્રીને જીદી જીદી વસ્તુઓ ખાવાનું મન થાય છે. જે ખાવાનું મન કોઇપણ દિવસ ન કરે તે ખાવાનું મન થાય છે. જે સ્ત્રીજમાં કંઈ ખુશખો ન હોય, તેમાં તેને ખુશખો લાગે છે. ખોર, આંબલી, રાખ, ધૂળ, કાંકરા, કોયલા અને માટી વગેરેમાં તેને ખુશખો લાગે છે, અને તે ખાવાને તેનું મન લલચાય છે. કોઇ સ્ત્રીને સારાં સારાં ધરેણાં લૂગડાં પહેરવાનું મન થાય છે, કોઇને સારી સારી વ્રાતો કરવાનું તથા સાંભળવાનું મન થાય છે, અને કોઇને સારું સારું જોનાનું મન થાય છે. પેટમાં બાળકનું ફરકવું—એયે, પાંચમે માસે થાય છે, કેમકે મર્મ મોટો થવાથી તેની ગતિ જણાય છે, નાનો હોય છે સાંસુથી ગતિ જણાતી નથી. આ ઉપરનાં બધાં ચિન્હો સ્ત્રીને પૂછવાથી કે તપાસવાથી જણાય છે, પણ પેટનું વધવું—એ તો પ્રત્યક્ષ જણાઈ આવે છે. પ્રથમ બે ત્રણ માસ પેટનો વધારો જણાતો નથી, પણ ત્રણ માસ પછી વધવા લાગે છે. જેમ જેમ બાળક મોટું થતું જાય છે, તેમ તેમ પેટ વધતું જાય છે. એકલા પેટના વધારા ઉપરથી ગર્ભની ખાતરી કરવી નહિ, પણ સાથે ઉપર કહેલાં ચિન્હો હોવાં જોઈએ. કેમકે વખતે બહોલ અને જલંદરથી પણ પેટ વધે છે. ગર્ભાણી સ્ત્રીને દિવસો પૂરા થવા આવે છે, સ્વારે બહુ મૂત્રતા—પેશાબ વારંવાર કરવા જવું પડે છે. તેમાં દુઃખાવો થતો નથી, કોઇને શરૂઆતમાં પણ બહુ મૂત્રતા થાય છે, એ વખતે તેમને જરા પીડા થાય છે. વારંવાર પેશાબ કરવાનું કારણ એ કે ગર્ભાશય અને મૂત્રાશય એ બે પાસે પાસે છે. તેથી ગર્ભાશયનો વધારો થવાથી મૂત્રાશય ઉપર દબાણ થાય છે તેથી વારંવાર પેશાબ કરવો પડે છે. તે એની મેજે બંધ પડી જાય છે. આ સિવાય ગર્ભાણીનો ચહેરો પ્રકુલ્લિત થાય છે અને કેટલીક દુબળી પણ થાય છે. વગેરે ચિન્હો થાય છે.

દરેક માસે ગર્ભની સ્થિતિ અને રાખવાની સંભાળ—૧ લે માસે સ્ત્રી પુરુષના સર્વ અંગોનું મળવું થાય છે. માટે તે માસમાં મધુર, શીતવિર્ય અને નરમ આહારનો વધારો ઉપયોગ કરવો. ૨ જે માસે—શીત, બાફ અને પવનથી મળેલા પંચમહાભૂતોનો મેળાપ ધોટો થાય છે. માટે આ માસમાં પણ ઉપર પ્રમાણે આહાર કરવો. ૩ જે માસે—બે હાથ, બે પગ, અને એક માથું એ રીતે પાંચ અવયવોનો પીંડ જેવો આકાર થાય છે. એ

વખતે બીજાં અવયવો સૂક્ષ્મ હોય છે. આ વખતે પણ ઉપર પ્રમાણેનાં ખોરાક સિવાય સાદી ચોખ્ખા દૂધમાં આપતા રહેવું. ૪ મે માસે—ગર્ભિણીનું શરીર ભારે પડી જાય છે, ગર્ભ સ્થિર થાય છે અને તેનાં સર્વ અંગો ખુલ્લાં દેખાય છે. તથા હૃદય ઉત્પન્ન થાય છે, ગર્ભ ફરકવા માંડે છે સર્વ ઇન્દ્રિયો ઉત્પન્ન થાય છે. એ પાંચે ઇન્દ્રિયોમાં જાણવાની શક્તિ પેદા થઈ તેના વિષયોની ઇચ્છા થાય છે. જ્યારે ગર્ભને હૃદય ઉત્પન્ન થાય છે ત્યારે અગ્નિ, શરીરનું ભારેપણું, અન્નની ઇચ્છા ન થાય, સારા નરસા પદાર્થોની ઇચ્છા થાય, સ્તનમાં ધાવણની ઉત્પત્તિ, નેત્રનું શિથિળપણું, હોઠ અને સ્તન મૂખ કાળાં થાય છે, પગપર સોજો, મોમાં પાણી આવે એવાં ચિન્હો થાય છે. ગર્ભનું હૃદય માતાના હૃદય સાથે સંયુક્ત રાખે છે. તેથી માતાના હૃદયમાં રહેલા રસને વહન કરનારી નાડીથી ગર્ભનું મોષણ થાય છે. આ વખતે ગર્ભિણીને મન ભાવતા પદાર્થોની ઇચ્છા થાય છે. માટે તેને ઇચ્છીત વસ્તુ પૂરી પાડવાથી બાળક વિચવાન, અને મોટી આયુષ્યવાળું થાય છે. તેમજ જે પદાર્થોની ઇચ્છા થાય, તે પદાર્થના ગુણવાળું બાળક થાય છે. જો મનભાવતા પદાર્થો આપવામાં ન આવે તો બાળક અનેક ખામીવાળું પેદા થાય છે. નરસી, બચકર વસ્તુ જેવાથી ખરાબ લક્ષણ થાય છે. માટે જેમ સારી સારી વસ્તુઓની ઇચ્છા થાય અને જેમ સારી સારી વસ્તુઓ જેવામાં આવે તેમ કરવું. વિકારવાળા પદાર્થો જે ગર્ભને નાશ કરે છે તેનો ત્યાગ કરવો. ૫ મે માસે—ગર્ભાશયમાં બાળકને સંકલ્પ વિકલ્પ કરવાની શક્તિ આવે છે, માંસ અને રૂધિરનો તેનામાં વધારો થાય છે. તેથી ગર્ભિણીનું શરીર ઘણું દુબળું પડી જાય છે. આ વખતે સ્ત્રીને ધી, દૂધ સાથે અન્ન આપતા રહેવું. ૬ મે માસે—બાળકને નિશ્ચય કરવાની ખુદ્ધિ ઉત્પન્ન થાય છે. તથા તેના શરીરમાં બળ અને વર્ણનો વધારો થાય છે. તેથી ગર્ભિણીના શરીરનું બળ તથા વર્ણુ ઓછું થાય છે. આ વખતે તેને કાંઈ સાથે ધી, દૂધનો ખોરાક આપતા રહેવું. ૭ મે માસે—બાળકના અંગો ખુલ્લા જણાય છે, તેનું શરીર પુષ્ટ થતું જાય છે. તેથી ગર્ભિણી દુબળી થતી જાય છે. આ વખતે પણ ઉપર પ્રમાણે ખોરાક સેવાનો છે. ૮ મે માસે—ઝોજ ધાતુ સ્થિર થાય છે. ગર્ભ સાથે સંયુક્ત રાખનારી નાડીથી માતા ગર્ભનું અને ગર્ભ માતાનું ઝોજ વારંવાર ગ્રહણ કરે છે. તેથી ગર્ભિણી કોઈ વખતે હર્ષવાળી અને કોઈ વખતે ખેદવાળી થાય છે. ઝોજની સ્થિરતાના અભાવને લીધે ગર્ભ આ માસમાં ઘણો

પીડાય છે. માટે આ વખતે ગર્ભિણીએ ભાત સાથે ધી દૂધ મેળવી ખાવા ચૂકવું નહિ. ૯-૧૦ મે માસે—ગર્ભાશયમાં રહેલું બાળક ઉદરમાંજ ઓળ સહિત સ્થિર થઇને રહે છે. તેથી પુષ્ટિ સાથે ધી, દૂધ વગેરે ઉત્તમ પદાર્થો ખાવા જરૂરના છે. આથી ગર્ભની ઉત્તમ વૃદ્ધિ થાય છે. ત્યાગ કરવા લાયક વિપરીત પદાર્થો આપવાથી ગર્ભ ઉદરમાંજ નાશ પામે છે અગર ધણે દિવસે જન્મે છે. એથી વખતે સ્ત્રીના જીવની પણ હાની થાય છે. માટે તુકસાન કરતા પદાર્થો ખાવા દેવા નહિ. ગર્ભિણી ધણુંકરી ૯-૧૦ મે માસે જણે છે. આ સિવાય ગર્ભિણીએ બીજી કેટલીક અગાઉથી સંભાળ રાખવાની છે તે નીચે પ્રમાણે.

ગર્ભિણીની માવજત—ગર્ભિણી સ્ત્રીને દરદ પેદા કરનારાં કારણોને-ટલાં ઠાલી અવસ્થામાં અસર કરે છે. તેના કરતાં ગર્ભ રહ્યા પછી દશગ-ણી વધારે જલદી અસર કરે છે. માટે ગર્ભિણી સ્ત્રીએ તનદુરસ્તી જાળવવાને ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવું. ગર્ભિણીને ઓખખી ખુદ્દી હવાની જરૂર છે. માટે તેને ઓખખી હવા મળે તેમ કરવું. ગીચ વસ્તીવાળી જગ્યામાંથી તેને સારી હવાવાળી જગ્યાએ રાખવી. દરરોજ ખૂદ્દી હવામાં હરવા ફરવાની ટેવ રાખવી. જેથી અંગ કસાય, શરીર હલકું રહે અને સહેલાઈથી બાળક પેદા થાય. સિવાય ઘરમાં કામકાજ કરવું, આખો દિવસ આળસાઈમાં કાઢવો નહિ, આળસાઈમાં પડી રહેવાથી પ્રસવ થતી વખતે ઘણી પીડા થાય છે, પણ કૌવત કરતાં વધારે મહેનત લઈ થાક લાગે એવું કામ કરવું નહિ. તેમજ ઘણીવાર વાંકું વળીને કામકાજ કરવું નહિ. વાંકું વળીને ભારે ચીજ ઉચકવી નહિ, પેટ ઉપર દબાણ થાય એવું કાંઈ કરવું નહિ અથવા ભાર મેલવો નહિ. ઘરમાં ગોંધાઈ રહેવાથી, પુરતી કસરત નહિ કરવાથી અને ખુદ્દી હવા નહિ લેવાથી ગર્ભિણી સ્ત્રીને અનેક પ્રકારનાં દરદો થવાનો સંભવ છે અને એથી વખતે રોગી કે મુવેલું બાળક અવતરે છે. ગર્ભિણી સ્ત્રીએ ખાવા પીવાની ઘણી સંભાળ રાખવી. ભારે ખાંડો અને અજીર્ણ થાય એવો ખોરાક કોઈ દિવસ લેવો નહિ. મિષ્ટાન્ન તાજાં હોતે ખાવાં નહિ, સ્ત્રી બચે પેટ છે માટે તેને વધારે ખાવું જોઈએ એ વિચાર બૂલ બરેલો છે. ગર્ભ રહ્યાની શરૂઆતમાં વખતે સ્ત્રીને તાવ આવે છે અને ઉલટી થાય છે તે વધારે ખાવાથીજ. ગર્ભિણી સ્ત્રી જો આ વખતે શરીરની ઘણી સંભાળ રાખે તો તે સુવાવડ વસમી લાગતી નથી. જો અજીર્ણ અને ઝાડો થાય તો ગર્ભને તુકસાન થવાનો સંભવ છે. એટલુંજ

નહિ પણ વખતે કસુવાવડ થવાનો ભય રહે છે. ટાઢો ખોરાક ખાવો નહિ, જો ખાવામાં આવે તો પેટમાં વાયુ થઈ પીડ ઉપડે છે. તેલવાળાં અને મરચાંથી વધારેલાં શાક ખાવાં નહિ. તેથી ઉધરસ થાય છે. ઠાલી સ્ત્રી કરતાં ગર્ભિણી સ્ત્રીને માંદી પડતાં વાર લાગતી નથી. માટે પચી શકે એવો અને એટલો ખોરાક લેવો. પૌષ્ટિક ખોરાકની જરૂર છે, પણ તેથી પેટ તણાય અને ન પચે એટલો વધારે પડતો ન લેવો. અપવાસ કરવાથી સ્ત્રી અને બાળક બંનેને વસમું લાગે છે. ગર્ભને પોષણ નહિ મળવાથી ફરતો બંધ પડી સુસ્ત થઈ જાય છે. જોઈએ એટલું ખાધેલું હોય છે તે વખતે ગર્ભ જેટલો ફરકે છે તેટલો અપવાસ કરેલે દિવસે ફરકતો નથી. તે પોષણને માટે વલખાં મારે છે. થોડીવાર વલખાં મારી સ્થિર થઈ પડે છે. માટે ગર્ભિણીએ અપવાસ કરવા નહિ. ખોરાકમાં અનિયમિતપણું કરવું નહિ. ભાવા અભાવામાં મનને દાખમાં રાખવું. જે ચીજ નુકશાન કરતા ન હોય તેજ ખાવી. પોતાની મરજીમાં આવે તે ખાવું નુકશાન કરતા છે. હલકા ખોરાક લેવો. જે સ્ત્રીનું શરીર જોરાવર અને લોહીઆળ હોય તેણે તો બનતાં સુધી કાંજ, દૂધ, ધી અને વનસ્પતિના હલકા ખોરાક ઉપર રહેવું—ગરમ ખોરાક બંધ કરવો, ખટાશ, કાચો મેવો, અતિખાંસ, અતિતીષ્ઠ, લૂખું ટાકું, અતિ કડવું, બગડેલું, વાસ મારતું, વાયઝુ પદાર્થો બકાઈ ગયેલું, સડેલું, સોપારી, ચાક, મટોડી, ધૂળ, રાખ, કાચલો વગેરે વિકાર કરતા છે. માટે એનું મન થાય તોપણ એ ખાવું નહિ. ગર્ભિણીએ સખ્ત જીલામ લેવો નહિ. કંઈ દરદ થાય તો કાવો અને તરેહવાર પસાણાં ખાવાં નહિ, પણ હુશિઆર વૈદ કે ડાક્ટરની સલાહ લઈ દરદ મટે એમ કરવું અને વધવા દેવું નહિ.

શરદી અને બીનાશથી શરીરને બચાવવું, ઉજાગરો કરવો નહિ. વહેલાં સુવું અને વહેલાં ઉઠવું—ફિકર, દીલગીરી, વગેરે મનને ઉરકેરનારાં કારણોને દૂર રાખવાં. બિહામણા દેખાવો જોવા નહિ. બચકર અકસ્માતો આગળ ઉભું રહેવું નહિ, ગર્ભિણીના પ્રસવ વખતે પાસે જવું નહિ, પ્રકૃતિ શાંત રાખવી. નાપસંદ વાતો કરવી નહિ, સારી સારી વાતોથી મન રંજન કરવું. ધર્મ, નીતિની વાતો સાંભળી મનને મજબૂત કરવું, ના હીંમત મનને હીંમત આપવી, જે વાતો સાંભળવાથી કંટાળો કે ભય ઉત્પન્ન થાય તેવી વાતો સાંભળવી નહિ. નિયમસર રહેવું, અલંકાર ધારણ કરવા, સાવધપણે પતિના પ્રિયમાં પ્રેમ રાખવો, પોતાના ધર્મમાં પ્રીતિ રા-

ખવી, પવિત્રતાછથી રહેવું, મધુર વચને ધીમેથી બોલવું, ઈશ્વર ભક્તિમાં ચિત્ત રાખવું. મનની લાગણી ધર્મ નીતિ તરફ વાળવા સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચવાં. પુષ્પની માળા પહેરવી, સુગંધી ચંદનનું લેપન કરવું, સ્વચ્છ ધરમાં રહેવું, પરોપકાર અને દાન કરવાં, સાસુ, સસરા, ગુરુજન વગેરે વડિલોની મર્યાદા સાચવી સેવા કરવી. કપાળમાં કંકુનો ચાંદલો, આંખમાં કાજળ વગેરે સૌભાગ્ય દર્શક ચિન્હો ધારણ કરી રાખવાં-કામળ અને સ્વચ્છ વસ્ત્રથી આચ્છાદિત પથારીપર સુવું તથા બેસવું. સારી ગુણવાળી વસ્તુઓપર ભાવ રાખવો. ધાર્મિક, નીતિવાન, પરાક્રમી, બળિષ્ઠ, વગેરે ઉત્તમ ગુણી સ્ત્રી પુરૂષોનાં ચરિત્રોનું મનન કરવું. અને એવોજ ઉત્તમ ગુણ સંપન્ન અને સ્વરૂપવાન પોતાનો ગર્ભ થાય એવી મનમાં ભાવના રાખવી. અવતારી અને ઉત્તમ ચરિત્રવાન પ્રસિદ્ધ સ્ત્રી પુરૂષો, મનોહર પશુ પક્ષીઓ અને ઉત્તમ વૃક્ષોનાં સુંદર, સુશોભિત ચિત્રો વગેરેથી પોતાના સુવા બેસવાના ઔરડાને શણગારી મન ખુશ રહે તેવો સુશોભિત રાખવો. સુંદર અને મનરંજન ગીતો ગાઇ તથા સાંભળી મન સદા આનંદ રાખવું. મનમાં ઉદ્વેગ, ધણો હર્ષ, અને શોક અનાયાસ ઉત્પન્ન થાય એવું જોવું સાંભળવું કે કરવું નહિ. પસ્તાવો કરવો નહિ કે પસ્તાવો થાય એવું આચરણ બનતાં સુધી આચરવું નહિ. મલીન રહેવું નહિ, વિવાદનો ત્યાગ કરવો. દુર્ગુણથી દૂર રહેવું, લૂલા, લંગડા, કાણા, કુખડા, બહેરા મુંગા વગેરે ખામીવાળા તથા રોગિષ્ઠ એનો સ્પર્ષ કરવો નહિ અને તેને નિહાળીને જોવા નહિ. ધરમાં એકલાં રહેવું, સ્મશાનનો આશ્રય, ક્રોધ, ઉંચે ચડવું, ગાડી, ઘોડા વગેરે વાહનપર બેસવું, ઉંચે સ્વરે બોલવું, કેફ કરવો, ઉતાવળું ચાલવું, દોડવું, ફેફવું, ઉભડક પગે બેસવું, ખારણીઆ કે સાંબેલાપર બેસવું, દિવસે ઉંઘવું, મૈથુન, જળમાં ડૂબકી મારવી, શન્ય ધરમાં કે ઝાડ તળે બેસવું, ક્લેશ કરવો, અંગ મરોડવું, લોહી કાઢવું, નખવડે પૃથ્વી ખોતરવી કે લીંદા તાણવા, અમંગળ અને અપશબ્દો બોલવા, ધણું હસવું, છુટા કેશો રહેવું, વૈર, વિરોધ, દ્વેષ, છળકપટ, ચોરી, જીગારી, મિથ્યાવાદ, હિંસા, અને કુસંપ એ સધળાનો ત્યાગ કરવો. કેમકે એ સધળાં ગર્ભાણી સ્ત્રીને અને ગર્ભને હાની કરતા છે. ગર્ભ સારો નરસો થવો એ ગર્ભાણી સ્ત્રીની વર્તણૂકપર આધાર રાખે છે. એ વિષે વિશેષ હકીકત છોકરાં, કપાળાં, બુદ્ધિમાન, ગુણવાન અને અંગોનાં સુશોભિત શી રીતે યદ્યથ કે એ વિષયમાં વિસ્તારથી જણાવવામાં આવશે. માટે ગર્ભાણી સ્ત્રીએ

ખરાબર નિયમ પાળીને વર્તતું એ સર્વ પ્રકારે શ્રેયકારક છે.

કેળવાએલી સ્ત્રીથી ફાયદા.

‘કહે નેપોલિયન દેશને, કરવા આપ્યાદાન;
સરસ રીત તો એજ છે, દો માતાને જ્ઞાન.’

આ સંસારમાં સ્ત્રી એ જેમ ધરનો શણગાર છે, તેમ સારી કેળવા-
એલી સ્ત્રી એ આખા દેશનો પણ શણગાર ગણાય છે. બાળકોની કેળવણી
સ્ત્રીના હાથમાં છે. બાળક જન્મે છે, ત્યારથી તે મોટું સમજાવું થાય છે, ભાં-
સુધી ધણો વખત માતા પાસેજ રહે છે. જેવી માતાની ખુદ્દિ, આચાર,
આચરણ, જ્ઞાન, વિચાર અને નીતિ હોય છે, તેવાંજ બાળકમાં આવે છે.
જો માતાનું હૃદય, ખુદ્દિ વગેરે કેળવાએલાં હશે, તો છોકરાં પણ તેવાંજ
સારાં નીવડે છે. એટલુંજ નહિ પણ વ્યવહારમાંથી કંટાળી ગએલા પતિને
પોતાના સૌંદર્ય અને મધુર વચન વગેરેથી પ્રસન્ન કરે છે, સહાયરૂપે બળ-
માં વધારો કરે છે, પરમ મિત્રરૂપે સુખ દુઃખની વાતો કરવાની લહેજત
વધારે છે, દુઃખ દૂર કરે છે, પ્રિયારૂપે રસબર્યુ સુખ વધારે આપ્યા કરે છે;
ગૃહરાજ્ય ઉત્કૃષ્ટ રીતે ચલાવે છે, તેથી પતિને એ તરફની કશી ફિકર રહેતી
નથી અને પોતાના ધંધામાં મગ્ન રહે છે. વિદ્વાન સ્ત્રી ઘેર ઘેર પ્રેમ અને
સંપનો તથા દેશને માટે ભક્તિ અને શૌર્યનો વધારો કરે છે. એ રીતે કેળ-
વાએલી સુઘ સ્ત્રી દેશ અને જનમંડળને ધણી અસર કરે છે. એના અ-
નેક દાખલા આ પૃથ્વીપર મળી આવે છે. સ્ત્રીને ભણેલી જોઈ મૂર્ખ પુરુ-
ષને પણ ભણવાનું મન થાય છે. બાળકો ભણેલી માતા પાસેથી સાફ ર-
ક્ષણ, શિક્ષણ પામી ઉત્તમ નીકળે છે. અને મોટપણે સારા ઉદ્યોગે વળગે
છે. એવા ધણા ઉદ્યોગી યવાથી દેશની ઉન્નતિ થાય છે. દુનીઆમાં દેશની
સારી સ્થિતિનું માપ તે દેશની સ્ત્રીઓની સ્થિતિપરથી થઈ શકે છે. સં-
સારી હાલતનો મૂળ આધાર સ્ત્રીની હાલત ઉપર રહેલો છે. ખરેખર સારી
સ્ત્રીઓની ધરમાં સતા એજ સુધારાનું પૂરતું માપ છે. માટે જ્યાં સુધી
સ્ત્રી ભતિ કેળવણી લઈ સુધરશે નહિ, ત્યાં સુધી પુરુષનો સુધારો કે જ્ઞાન
કશા ઉપયોગનાં નથી. જ્યારે જને સુધરી પરસ્પરની ફરજ બજાવશે, ત્યા-
રેજ પ્રીતિનો રંગ જામશે અને ત્યારેજ સર્વ પ્રકારે સુખ સંપત્તિ સાંપડ-
શે; પરંતુ જ્યાં એક ભણેલ અને બીજું અભણ ત્યાં પરસ્પરનું મન કે-

ટલીક રીતે મળતું નથી. જ્યાં સુધી પરસ્પરના ગુણોમાં મળતાપણું નથી, ત્યાંસુધી તો દુઃખ દુઃખને દુઃખજ સમજવું. કવિએ કહ્યું છે કે:—

અભણુ નારીને નર ચતુર, ચતુર અભણુને નાર;
મન બેનાં મળતાં નથી, સુખ નવ લહે લગાર.

ખરેખરાં મન ક્યાંથી મળે? બહુલ પુરૂષને અભણુ સ્ત્રી સાથે, રસીક ચતુર પુરૂષને શઠબોધક સાથે, ઊઘોગી ને આળસુ સાથે, સુધડને કુવડ સાથે, સદાચારીને દુરાચારી સાથે, વિવેકાને અવિવેકી સાથે, નમ્રને ઊદ્ધત સાથે, અને આસક્તને વિરક્ત સાથે કદી બનેજ નહિ, જ્યાં બને નહીં ત્યાં પ્રીતિની આશા ક્યાંથી હોય? પ્રીતિ નહોય, ત્યાં સુખ ક્યાંથી મળે? આવી રીતે જ્યાં બુદ્ધિ બુદ્ધિ પ્રકૃતિનું જોડું હોય, ત્યાં દુઃખનો પાર રહેતો નથી. **રક્તમેકંચિ-રક્તંચ । તતોદુઃખતરંતુ કિમ્ ॥** સ્ત્રી પુરૂષમાંથી એક જણ આસક્ત અને બીજું વિરક્ત હોય, તેથી વધારે મોટું દુઃખ તે બીજું શું? કવિએ કહ્યું છે કે:—

સધળું દુઃખ તો સાંખીએ, કાઢી કર્મનો વાંક;
ભુંડી જેની બારજ, એ દુઃખ આડો આંક.

જેના ધરમાં સ્ત્રી અભણુ, મૂર્ખ અને કુવડ હોય છે તે પુરૂષનો સં-સાર બગડે છે. બાળબચ્ચાં ખરાબ નીવડે છે અને કુટુંબમાંથી સુખ, સં-પ, સલાહ અને સંપત્તિ એ સધળાનો નાશ થાય છે. કેળવાએલી સ્ત્રી પોતાની યોગ્ય ફરજ બજાવે છે. તેને પોતાની ફરજ બજાવવાનું કહેવું પડતું નથી. જેમ નેત્રમાં રજ ઉડી પડવા આવે છે કે પોપચું અને પાંપણ પોતાની મેળે એનો અટકાવ કરે છે, તેમ તેની પેટેજ એવી સ્ત્રી પોતાની મેળેજ સમજી કર્યા કરે છે. પરસ્પર સદા સંતોષથી રહે છે અને એક બીજાને જોઈ સદા આનંદ પામે છે. કહ્યું છે કે:—

સુજન સુજનને જોઈને, મન સંતોષી થાય;
જોઈ મકારી ચંદ્રને, જ્યમ મનમાં મકલાય.

કેળવાએલી સદ્ગુણી સ્ત્રી સાસરે આવતાંજ પતિને કહેશે કે, પ્રાણ-પતિ ! “આજથી હું તમારા સુખ દુઃખની બાગ્યેશ્યું, તમારી મરજીથી ઉલટી નહિ આણું, તમે મારા પ્યારા ધણી તથા સાચા મિત્ર છો. હું અંત લગીની સાથી અને વચનની વિશ્વાસુ સેવક છું. માફ તન, મન, અને ધન એ સર્વે તમારુંજ છે. તમે કદરદાન રાખો છો. અને હું તમારા પ્રેમમાં ગ-બગળી ગયેલી સ્ત્રી છું. આપણે બંને સુખ અને આનંદ વધે તથા છોકરાં

ઝોનું કલ્યાણ થાય એમ ચાલીશું. આપણે બંને મળી ઇશ્વર ભક્તિ કરી પરમ સુખની પ્રાપ્તિ અર્થે પ્રયત્ન કરીશું.” અહો ! આવાં વચનામૃતો કેળવાએલી સદ્ગુણી સ્ત્રીના પવિત્ર અંતઃકરણ વિના ખીજ કોના અંતઃકરણમાંથી સ્પુરે ! ખરે ! કહેવત છે કે:—“દુનિયાનો છેડો પોતાનું ધર અને ધરનો છેડો પોતાની સ્ત્રી.” એ કહેવું વાજબી છે, પણ અભણ, અજ્ઞાન, અને મૂર્ખ સ્ત્રીવાળું ધર તો સિંહ, વાઘ, અને વર વગેરેથી વસાયેલું બન્યંકર અરણ્ય જેવુંજ સમજવું. કેળવાએલી સદ્ગુણી સ્ત્રી ધરને સ્વર્ગ સમાન શોભાયમાન દ્રુવનાવી દે છે. વગેરે રીતે વિચારતાં સ્ત્રીઓને કેળવણીથી અલંકૃત કરવાની ધણી અવશ્ય છે. સ્ત્રીઓ કેળવણી લઈ સુધર્મે અનેક પ્રકારનાં સારાં ફળો પ્રાપ્ત થશે. કવિ દલપતરામે કહ્યું છે કે:—

ઢાહરો.

બહુ બહુવો પુત્રિને, તો શાણી યાનાર;
સદૈવ સુખ પામી કરે, આશિર્વાદ ઉચ્ચાર. ૧
સ્ત્રીયો સુધરશે તોજ ફળ, ઉત્તમ થશે અથાક;
પૃથ્વી સુધરશે તોજ સાં, પાકે સારો પાક. ૨
પ્રાણી તણી શોભા ધણી, બણી ઠણી રહી તોય;
નારી સારી નહિ દિસે, બણી ગણી નહિ હોય. ૩

હાલ કેટલાક લોક કહે છે કે સ્ત્રીઓ બહુવાથી સ્વતંત્ર બની અમર્યાદશીલ થશે, લખતાં વાંચતાં શીખ્યાથી કુકર્મ કરશે. વળી તેમને ક્યાં રળવા કમાવા કે નોકરી કરવા જવું છે કે બહુવાએ ? આતું બોલવું અણસમજવું છે. કેળવણી તો દુર્ગુણોને કાઢનારી છે. બગડવું એ કાંઈ કેળવણીમાં દોષ નથી, પણ એ તો સ્ત્રી જાતિના સ્વભાવમાં દોષ છે. જેનો સ્વભાવ જન્મથીજ ખરાબ હોય છે, તેને પાછી ખરાબ સોખત લાગે છે. વળી તેની અધુરી કેળવણીની ખરી અસર તેના મનપર થઈ હોતી નથી; એ વગેરે કારણોથી કોઈ એવી સ્ત્રી નીકળે. તેથી શું વિધાને દોષ દેવો ? નહિ, નહિ. વિધા સદા પવિત્રજ છે. જે બણેલી નથી, તે શું દુરાચાર કરતી નથી ? દુરાચાર કરવો એને લખવા, વાંચવા સાથે કશો સંબંધ નથી, પણ જે સ્ત્રીને ધર્મ, નીતિનો બોધ નથી તેજ ખરાબ સોખતમાં પડી કુકર્મ કરે છે. જે સ્ત્રી ધર્મ નીતિવાળી કેળવણી લેશે, તે કદી પ્રાણ જતાં સુધી પણ પોતાનું શીયળ ભંગ કરશે નહિ. જે સ્ત્રી લખવા વાંચવાથી દુરાચાર કરે તેને કેળવાએલી કહેવીજ નહિ. તેમજ સ્ત્રીને કેળવણી લે-

વી એ કાંઈ નોકરીને માટે નથી, પણ તેણે કેળવણીનો ખરો ઉપયોગ ગૃહ વ્યવહાર ચલાવવામાં, બાળ બચ્ચાંને રક્ષણ, શિક્ષણ આપી માનવ રત્ન બનાવવામાં, પતિને અનેક રીતે ઉપયોગી થઈ પડવામાં, અને જીવંતીનું ખર્ચ સાર્યક કરવા વગેરે કાર્યોમાં કરવાનો છે. સ્ત્રીનું મન પુરૂષ કરતાં કોમળ છે. તેને જે બાળપણથીજ સારી સોબત અને ધર્મ નીતિવાળી કેળવણીની તેના અંતઃકરણમાં ઉડી છાપ પાડવામાં આવે તો તેની અસર જીવંતી પર્યંત જતી નથી. સ્ત્રી જે વિદ્યા બહુવાથીજ બગડતી હોત તો પૃથ્વીમાં ઘણી બહુલી સ્ત્રીઓએ મોટાં મોટાં પરાક્રમો કર્યા છે, તે કરતાં કેમ ? પ્રાચીનકાળમાં સ્ત્રીઓને વિદ્યા બહુવાવાપર પ્રથમજ લક્ષ આપવામાં આવતું. નહિ કે બાળની પેઠે મૂર્ખ રાખતા. સતી પાર્વતીજ, લક્ષ્મી, સાવિત્રીજ, ગાર્ગી, મૈત્રેયી, સરસ્વતી, કપિલા, ચિરધારિણી, જટિલા, કેશિની, લીલાવતી, સુલભા, શયરી, સુભદ્રા, શકુન્તલા, દમયંતી, દ્રૌપદી, તારામતિ વગેરે ઘણી સ્ત્રીઓ બહુલી હતી. એટલુંજ નહિ પણ તેણે એ વિદ્યાવડે પોતાની નામના રાખી છે. ગાર્ગી તત્ત્વવેત્તા અને ભડલી ભવિષ્યવેત્તા ગણાઈ ગઈ છે. લીલાવતીએ લીલાવતી નામનો ગણિતનો ગહન ગ્રંથ ગ્રંથ્યો છે. સરસ્વતીએ અંક સંજ્ઞા અને અક્ષર રચના રચી ભાષાની ઉત્પત્તિ કરી છે. સુલભા રસ શાસ્ત્રમાં કુશળ ગણાઈ છે. વગેરે સ્ત્રીઓએ પોતાની વિદ્વતાના ચમત્કાર બતાવ્યા છે. એ કોનું અળણ્યું છે ? જે સ્ત્રી ખરી કેળવણી પામેલી છે, તે તો બીજાની કુમતિને પણ સુધારી સુમતિવાન કરે છે, તો તેની મતિ ભંગ કરવાને દુનિયામાં કોણ સમર્થ છે ? કોઈ નથી. તુળસીદાસે કહ્યું છે કે:—

તુળસી ઊત્તમ પ્રકૃતિકો, કહા કર સકત કુસંગ;

ચંદન વિષ વ્યાપે નહીં, લિપટે રહત ભુજંગ.

સહજ શીલગુણ સુજનનો, ખળમતિ કરે ન ભંગ;

રત્નદીપ ખુંઝાય નહીં, પાપી પવન પ્રસંગ.

સીતાને રાવણ જેવા દુષ્ટિમતિએ અનેક સંકટો આપ્યાં, પણ તે કદી એક ટળી બીજી થઈ નહિ. સુકન્યાને અશ્વિનીકુમારે પરીક્ષા લેવા અનેક રીતે સમજાવી પણ તેણે પોતાની મતિ ભંગ કરી નહિ. તેમજ ગાર્ગી, મૈત્રેયી વગેરે વિદ્વાન સ્ત્રીઓએ પુરૂષોની સભામાં જઈ સંવાદ કરેલા છે પણ તે કદી પોતાના નેક નિયમથી ચળાયમાન થઈ નથી, પણ ઉલટું પુરૂષોએ તેમને નમન કર્યું છે. એ રીતે જે સ્ત્રીઓ ખરી કેળવણી લીધી

હોય છે. તે કદી દુરાચાર રતે પગલું ભરતી નથી. ખરી કેળવણીનો પ્રતાપજ અલૌકિક છે. માટે સ્ત્રીઓને આર્યધર્મ, નીતિ, રીતિને અનુકુળ પડતી કેળવણી આપવી જોઈએ. એટલુંજ નહિ પણ તેમને બાળપણમાંથીજ સદ્ સોજત રખાવવી અને સતી સ્ત્રીઓના ચરિત્રોની તેના કોમળ હૃદયમાં ઉડી છાપ પાડવી. સ્ત્રી ધર્મ સમજાવવાની ગોઠવણ કરવી. ગૃહકાર્ય અને ઘર વ્યવસ્થા વગેરે તેને મોટપણે ઉપયોગી થઈ પડે તેવા વિષયો શિખવી પાવરધી કરવી. આ પ્રમાણે કેળવણી આપવાથી આગળ જતાં ઉત્તમ સદ્ગુણી સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન થશે.

હાલ અપાતી સ્ત્રી કેળવણી ને તેમાં ખામી.

હત બાગ્ય ! આ દેશનાં કે ઇંગ્લાંડના ધોરણે અપાતી આધુનિક મા-બા-બૂ-પા. થી શરૂ કરેલી સાતમી ચોપડી સુધીની અને ઇતિહાસ, ભૂગોળ વગેરેની લૂખી કેળવણીએ તો કશું લીલું કર્યું નથી. શાતું લીલું કેરે ? ક્યાં શાળાઓમાં આર્યધર્મ, નીતિ, રીતિને અનુસરતા ધોરણે શિક્ષણ આપવામાં આવે છે ? ક્યાં શિક્ષણ આપનારાઓ એવી યોગ્યતા ધરાવનારા રાખવામાં આવે છે ? અને ક્યાં શિક્ષણ આપવાનાં યોગ્ય સાધનો છે ? હાલ તો કુમળી વયની કન્યાઓના કોમળ હૃદયમાં કંટાળો આપતા વાંચનની સાત ચોપડી, ઇતિહાસ, ભૂગોળ, વ્યાકરણ, અને ગણિત સિવાય સાચે સહેજસાજ ભરત, ચિત્ર વગેરે વિષયો ધણીખરા પુરષોની માફકજ શિખવવામાં આવે છે. વળી અમુક વિષયો એક વર્ષમાં તૈયાર કરી પાસ થવું જોઈએ. આવી રીતે પાસ થવાની લલુતાએ અને શિક્ષકોને પાસ કરાવવાની કોંડે જોઈએ તેવું સમગ્ર શિક્ષણ તૈયાર કરાવવાને બદલે ફક્ત ગોખણ ચલાવવામાં આવે છે. પરિક્ષાના આવાં વિપરિત ધોરણોથી તેમના મન ઉપર હદ બહારનો બોજો આવી પડે છે. તેથી તેમનાં તન, મન તવાઈ જાય છે. વળી એ ઉપરચોટીઈ આપેલું જ્ઞાન તેમને શાળા છોડ્યા પછી કશા કામમાં આવતું નથી. ગૃહકાર્ય, ગૃહવ્યવસ્થા, બાળરક્ષણ, શિક્ષણ, પતિને અનેક પ્રસંગે ઉપયોગી થઈ પડે એવી સમજણ અને સ્ત્રી ધર્મનીતિ, વગેરે જે વિષયો તેને મોટપણે કામ લાગવાના છે, જે વિષયો ઉપરથી તેને હાંદગીમાં ધણું નવું શિખવાનું છે, તથા જે વિષયો લોકોની સંસારિક સ્થિતિનો વિચાર કરી શિખવવામાં ફાયદો છે, તે વિષયો મૂકી

દર્ધ, કેટલાક નકામા શિખવી કુમળી વયની બાળકીઓને કાયમ કરવામાં આવે છે. તેથી આ દેશના લોકોની અવગત, રીત રિવાજ વગેરે ધ્યાનમાં લેતાં તેના સારા ચિન્હની જરાપણ નિશાની જણાતી નથી. અરે ! સારાં ચિન્હો તો રજાં પણ નરસાં ચિન્હો ઝાઝુમી રજાં છે. જો એ પદ્ધતિ ચાલુજ રહી તો બંધિયમાં સારું ફળ નહિ થાય. સ્ત્રીઓની સ્વાભાવિક કોમળતા, મર્યાદા, અને તે ઉપર લોકોના વિચારનું પ્રભાવ ઇંગ્લાંડના લોકોની સાથે સરખાવતાં આપણા લોકોની નિર્ધનતા, રેણી, ઈર્ષા (સ્વપત્નીના સંબંધમાં) એકત્ર કુટુંબની અવસ્થા, વડિલો તરફ અદ્ય અને તેઓના તરફ આપણી લાગણી વગેરેનો વિચાર કરતાં હાલ અપાતી કેળવણીની પદ્ધતિ કેટલી બધી ભૂલ ભરેલી છે ? હાલ અપાતી ધર્મનીતિ વગરની લૂખી કેળવણીથી તો ઉલટી એવી સ્ત્રીઓ બનતી જાય છે કે ન પૂછો વાત. કેટલીક સ્વછંદી, સ્વતંત્ર વિચારની, મરજીમાં આવે તેમ વર્તતી, ટેબલ ખુરસીપર ખેસી નાટક ચેટક અને રસીકોનો વેલો વાંચવાની શોફીન, બડબડ મોલવાને બહાર, પતિ કહે તે સહન ન કરતાં સડક દર્ધ સામે યુક્તિબંધ ઉત્તર આપવામાં પાવરધી, વાંક થયો હોય તો કબૂલ કરવાને બદલે યુક્તિબંધ ઉડાવી દેવામાં હુશિઆર, મર્યાદા ન રહે એવાં ભભકાદાર ઝીણાં વસ્ત્રો પહેરવામાં પ્રેમી, મરજી માફક હરવા ફરવાને છૂટથી વર્તવાને, સાસુ સસરાની મર્યાદા મૂકવાને, અને ઠાઠમાઠમાં રહેવાથી ગૃહકાર્ય કરવાને પણ પસંદ પડતું નથી. એ વગેરે શીખી. આ થોડા અફસોસની વાત છે ! આતું નામ શું ખરી કેળવણી ? નહિ, નહિ. ખરી કેળવણી તો શીલ, સંતોષ, શાંતતા, દયા, ક્ષમા, ધૈર્ય, મર્યાદા, સભ્યતા, સત્ય, પતિવ્રત, નમ્રતા, વિનય, વિવેક, સગારનેહી પ્રત્યે સ્નેહ, વડિલોની સેવા, ગૃહકાર્ય, બાળરક્ષણ, શિક્ષણ, અને પરોપકારપર પ્રેમ એ વગેરે સદ્ગુણો આવવા જોઈએ. આધુનિક કેળવણીએ તો સંધળું ઉલટુંજ કર્યું છે.

ઇંગ્લાંડના ધોરણે અપાતી કેળવણી તો સ્ત્રીઓને પુરૂષની સાથે બંધા રોજગાર અને રાજ્યકાજમાં હરિકાષ્ઠમાં ઉતારવા જેવી કરે છે. સ્ત્રીને કેળવી પુરૂષના જેવી બનાવવા પ્રયત્ન કરવો, એ આ દેશને કેમ અનુકૂળ આવે ? તેનાં અવળાં ફળ જોઈ લોકોની તેનાપર અરૂચી ઉત્પન્ન થાય એમાં શું નવાઈ ? આવી કેળવણીથી તો દેશોદય થવાને બદલે દેશને વધારે હાની થવાનો મોટો ભય રહે છે. સ્ત્રીઓને પુરૂષોની માફક કેળવણી નહિ આપવાને ડાકટર રૅમૅઇલ્સ કહે છે કે :—“સ્ત્રી કેળવણી અને સુધાર-

જુાથી દરેક પ્રજાનું વર્તન ઉન્નતિને પામે છે. તે વાત જોટલી ચોક્કસ છે, તેથી વધારે શક બરેલી વાત એ છે કે રાજ કાજ અને ધંધા રોજગારનાં નિઃસ કામોમાં પુરૂષની સાથે હરિદ્વાષમાં સ્ત્રીઓએ ઉતરવાથી કાંઈ-પણ લાભ પ્રાપ્ત થાય નહિ. જોટલે દરજ્જે સ્ત્રીઓનું ખાસ કામ પુરૂષો કરી શકે, તેવું પ્રમાણમાં સ્ત્રીઓ કાંઈ પુરૂષોનું કામ કરી શકશે નહિ અને જ્યાં જ્યાં સ્ત્રીઓને પોતાના ઘર કુટુંબમાંથી ખસેડી ખીજ કામમાં પ્રવિષ્ઠ થવા દીધી છે, ત્યાં સંસારિક સંબંધમાં અનર્થનું પરિણામ નીપજ્યું છે.” આ વિદ્વાનનું કહેવું વાજબી છે. ક્રાન્સમાં મોટી ઉચલપાચલ આવાજ કારણેથી થઈ હતી. એ કોનું અન્નપયું છે ? આજે ઇંગ્લાંડ પણ આનું ફળ ચાખતું જાય છે. લાખો બાળકો માતાથી વિખૂટા પડી ટળવળતાં મરણને સ્વાધિન થાય છે. કેટલા પુરૂષો ઘર સંસારનો જોધએ તેવો લાહવો લઈ શકતા નથી. આથી અતે પરિણામ આવે તે ખરૂં. આ વિષે ત્યાંના ધણી વિદ્વાનો અકોશ મૂકવા પોકારી બલામણુ કરે છે. આવો મામલો ત્યાં ચાલે છે, ત્યારે શામાટે આ દેશને પણ એવી સ્થિતિએ લાવી મૂકવો ? સ્ત્રી પુરૂષને લગભગ એકજ ધોરણે કેળવણી આપવી, એ બંનેના તન, મનની રચના જોતાં દેખીતુંજ ઉલટું છે. ઇશ્વરે બંનેની પ્રકૃતિમાં ધણો ભેદ રાખેલો છે. પુરૂષનું હૃદય ઠંડુ છે, તેનામાં હિંમત, શૈયી, સાહસ, બુદ્ધિના ગુણોનો અને વિચાર શક્તિનો અધિક અંશ છે. ન્યાય, બળિષ્ઠ, પરિશ્રમ સહન કરનાર, બહાર હરવા ફરવાને વધારે યોગ્ય, અને કમાવાને નિર્મિત છે.—સ્ત્રીની પ્રકૃતિમાં કોમળતાનો અધિક અંશ છે, તેમજ તેના હૃદયના ગુણો આગળ પડતા છે. વળી અધિરતા, અબળપણું, મનોભાવની પ્રબળતા, દયા ભાવની અધિષ્ઠાત્રી, પ્રેમ, ઉત્સાહ, મમતા, નમ્રતાનું સ્થાન, નાજુક, જરા દુર્બળ, મૃદુ, લાવણ્યતા, તેમનું સ્થળ ઘર, ધનનું રક્ષણ કરનારી, અને ઘર સંસારને સુખરૂપ કરનારી છે. આ પ્રમાણે બંનેની પ્રકૃતિમાં ધણો તફાવત જોવામાં આવે છે. પુરૂષે ટાઢ, તડકો અને વરસાદ વેડી મહેનત કરવાનું કામ પોતે રાખ્યું છે, અને સ્ત્રીને ઘર સંભાળવાનું, તથા બાળકોને ઉછેરી શિક્ષણ આપવા વગેરેનું કામ સોંપ્યું છે. આ વ્યવસ્થા બરાબર છે. એ વ્યવસ્થામાં ઉપયોગી થઈ પડવા તેમની પ્રકૃતિને અનુસારજ કેળવણી આપવી જોઈએ. છતાં સ્ત્રીઓને પણ પુરૂષના જેવી કઠણ કેળવણી આપી પુરૂષનાં જેવાં કામ કરવાને યોગ્ય કરવી આ ધણુંજ દુઃખદાયક છે. આ દેશમાં ઇંગ્લાંડના ધોરણે અપાતી કે-

ળવણી કઠીપણ ઉપયોગી થઈ પડશે નહિ. હાલ અપાતી કેળવણીના કા-
ચદાનો એકે પણ અમરકારિક દાખલો જોવામાં આવ્યો નથી. જે થોડી સ્ત્રી-
ઓ હાલ વિદ્યામાં આગળ પડેલી કહેવામાં આવે છે, તે હાલ અપાતી
કેળવણીથી નહિ; પણ અસલની શાકાણિક રીતિથીજ છે. ઈંગ્લાંડમાં અ-
પાતી કેળવણી સ્ત્રીઓને સ્વતંત્ર કરે છે, સાંના રીત રિવાજ, ધર્મ, નીતિ
અને ગુણો જુદા છે. અહીં સ્ત્રીઓ ધર્મનીતિના બંધારણે પરતંત્રજ છે.
તેમજ આ દેશના રીત રિવાજ અને ગુણો જુદા છે. તેને ઈંગ્લેન્ડ બાજ-
બ પ્રમાણે અપાતી કેળવણી કેમ ઉપયોગી થઈ પડે? હાલની કેળવણી-
થી ઉલટા અવગુણો આવવા લાગ્યાથી, ચારે તરફ પોકાર ઉઠી તે અકારી
થઈ પડી છે. સ્ત્રી પુરૂષની સ્થિતિ, રચના, સ્વાભાવિક બળ અને શક્તિ
વિચારતાં સ્ત્રી પુરૂષની બરાબરી કરી શકે એવી ધૃષ્ટિ બનાવી નથી, તેમ
સ્વતંત્ર ધંધો કરી કમાવાને અશક્ત છે. છતાં તેવાં સાધનો મેળવવા માટે
પુરૂષના પ્રમાણેજ કેળવણી આપી, બિન ઉપયોગના ધણાક વિષયો તૈયાર
કરાવવાની લલુતાએ તેમના કુમળા અંગપર ધણા અભ્યાસનો બોજો મૂ-
કવો એ ધણું ભય ભરેલું છે. એથી તેમનાં કુમળાં અંગો તવાઈ જઈ,
અનેક રોગોને આધિન થઈ જીવંતી વૃથા જાય છે.

હરબર્ટ સ્પેન્સર નામનો વિદ્વાન કહેછે કે;—“પુત્રીને વધારે ખૂબ સુ-
રત, મોહકારક કરવી હોયતો તેમને બિન ઉપયોગી અતિ અધ્યયન આ-
પી તેમના મનપર ધણો બોજો મૂકવો એ ધણી મૂર્ખાઈ છે. પુરૂષને મોહ
પમાડનાર ગુણ અતિ કેળવણી નથી, પણ બાહ્યરૂપ, સુંદરતા, સારો
સ્વભાવ, અને ચપલ બુદ્ધિ છે. ઇતિહાસ, ભૂગોળ, ગણિત, સંસ્કૃત કે
રસાયણશાસ્ત્ર વગેરેના ધણા જ્ઞાનથી કોઈ પુરૂષ સ્ત્રીપર મોહિત થવાનો
નહિ, પરંતુ તેજદાર સુરખીવાળો ચહેરો, હસતું મોં અને ચંચળ આંખો
હોય તો સર્વે મોહ પામે છે. અને પરણવા ઇચ્છે છે, પરંતુ એ મોહિતું ન-
હોય ફક્ત ઉપર કહેલું એકલું જ્ઞાન અને નબળું શરીર હોય તો કોઈ તે-
મને પરણવા ઇચ્છતું નથી. શરીર સાફ હોય તોજ ચંચળતા, હસમૂખો
સ્વભાવ, અને સુંદરતા વગેરે થાય છે, પરંતુ અતિ અધ્યયનથી થતું નથી.
માટે શરીર સંભાળ પહેલી રાખી કેળવણી આપવી. કોઈ કહેશે કે આવી
વાતોથી તો વૃત્તિ આડી દોરાઈ જાય, પરંતુ આતું બોલનારા કુદરતે જે
ચોજના રચી છે, તેની ખૂબી સમજી શકતા નથી. કુદરતની મૂખ્ય ઇચ્છા
એજ છે કે પ્રજા સુખી રહે.” આ વગેરે વિદ્વાનોનો વિચાર જોતાં હાલ

અપાતી કેળવણી એક રીતે જોઈએ તેવી ઉપયોગી નથી. હાલની પદ્ધતિ-માં ફેરફાર કરવા વિષે ઘણું મૂળે બોલાય છે. કવિ નર્મદાશંકરે કહ્યું છે કે;—“હાલની કેળવણી પામેલી સ્ત્રીઓમાંથી મોટી થયા પછી કોઈ વિદ્યા ગુણે નામ ગણવા લાયક જણાઈ નથી. લાંબી મુદત થયાં શિક્ષકોનો વિચાર અમે જાણી લીધો છે કે ધણીક છોકરીઓએ પોતાના લખવા વાંચવાને આડે રસ્તે વાપર્યું છે. છોકરીઓને લાયકનું બહુતર શીખવવામાં આવતું નથી. ટ્રેનિંગ કાલેજવાળી જે શિક્ષકની નોકરીએ ગુજરાન કરે છે, તેમાંથી પણ કોઈ બહાર આવેલી નથી. કેટલાક સુધારાવાળાઓ પોતાની સગીઓને બહેલીનું માન અપાવે છે. કેટલાક પુરૂષ બહેલી સ્ત્રી ઉપર આશ્ચર્યથી જુએ છે. કોઈ કોઈ તરણીઓ પોતાને સુધરેલી કહેવરાવતી હશે, પણ તે સ્વરૂપ ઠરેલું નહિ. સુધરેલી માતા-એવું સ્વરૂપતો હજી હવે દેખાય ભારે. અમે અમારું ગૃહસ્થાશ્રમ સ્વરૂપ અદર્શ થયેલું ને તેને બદલે નવું સ્વરૂપ જોવાને ઇચ્છતા નથી. યુરોપની વિદ્યાનીતિને અમે માન આપીશું, પણ પૂછીશું તો અમારીજ વિદ્યાનીતિને. કાળી બૈરીઓ સાચું લગાડવાથી કે વસ્ત્રાલંકારથી ગોરી થનારી નથી, પણ તે બહારના કાળા-પણામાં અંદરનું ગોરાપણું દેખાડે એવું અમે ઇચ્છીએ છીએ. અમે ચંચળ સુંદરતાને પણ જોઈને રાજ થઈએ, પણ વશાવીશું તો ઠરેલ સુંદરતાને. અમારું મન સ્ત્રીઓ બહુ તેને માટે છે, પણ તેણે કંઈ, કંઈ વિદ્યા બહુવી. કેવે પ્રકારે બહુવી એ સંબંધી વિચાર કરવો જોઈએ.” વગેરે, વગેરે વિચારો જોતાં શરીરની સંભાળ રાખી રમરણ શક્તિનો વધારો થાય. તેવી કેળવણી આપવી જરૂરની છે. હાલની પદ્ધતિ મોટે અંશે નિર્થક છે. કેમકે સ્ત્રીઓને ગૃહરાજ્ય સંભાળવાને અને પતિવ્રત પાળવા વગેરે ગુણોને પાત્ર કરવાને બદલે ટાપટીપવાળી બનાવવામાં આવે છે. જ્યાંસુધી આર્ય ધર્મનીતિને અનુકુળ પડતી કેળવણી શાળાઓમાં આપવામાં આવશે નહિ, ત્યાંસુધી સ્ત્રીઓ કદીપણ ગૃહરાજ્યની યોગ્ય અધિકારિણી થનારી નથી. માટે હાલ અપાતી શિક્ષણ પદ્ધતિમાં ઘણો ફેરફાર કરવાની જરૂર છે.

સ્ત્રીએ મુખ્ય શું શું શીખવું જોઈએ. ?

આ સદ્ધિમાં ઈશ્વરે સ્ત્રી પુરૂષને એકઠાં રહી પરસ્પર સહાયક થવાને સૂજેલાં છે. સ્ત્રીનો બાંધો અને સ્વભાવ અતિ કામળ તથા નમ્ર છે.

વળી તેને જીંદગીમાં કેટલીકવાર ગર્ભાવસ્થા પ્રાપ્ત થાય છે. તથા દરેક મા-
 સે ૪-૫ દિવસ રજસ્વળતા આવે છે. આ વખતે તેમની પ્રકૃતિ નાજુક
 અને છે. આ વગેરે કારણોથી સ્ત્રી વધારે શ્રમ કરવાને લાયક નથી, પરં-
 તુ ધરની શીતળ છાયામાં બેસી થોડા શ્રમનાં કામો કરવાને લાયક સંજો-
 લી છે. તેને પુરૂષના જેવી કેળવણી આપી, તેમનાં જેવાં કઠણ કામો ક-
 રાવવાને લાયક બનાવવા વૃથા વલખાં મારવાં, એ ધણું નુકસાન કરતા
 છે; જો સ્ત્રીને સંસારમાં ખરી સહાયક અને ઉપયોગી બનાવવી હોય,
 તો તેમને ગૃહશિક્ષણ અને ગૃહકાર્યને અર્થે ધર્મ નીતિવાળી કેળવણી સા-
 થે વ્યવહારપયોગી ઉંચા પ્રકારનું જ્ઞાન આપવાના ઉપાયો યોજવા જોઈએ
 છીએ. તેમને શુદ્ધ વાંચતાં, લખતાં અને ઉપયોગમાં આવે એટલું ફક્ત
 ભૂગોળ, ઇતિહાસ, વ્યાકરણ, ગણિત, ધરના આવક જવકનો હિસાબ લ-
 ખવા એટલું દેશીનામું એ જ્ઞાન આપવું. વિશેષ જ્ઞાનમાં આરોગ્યવિદ્યા,
 રસાયણ શાસ્ત્ર, પાકશાસ્ત્રનું અનુભવ સિદ્ધ શાસ્ત્રીય જ્ઞાન, પદાર્થ વિજ્ઞાન,
 અર્ધશાસ્ત્ર, વનસ્પતિશાસ્ત્ર, માંદાની માવજત, ધરકુટુંબમાં ઉપયોગી થાય
 એટલુંજ ચિકિત્સા અને નિદાન સાથે વૈદક શાસ્ત્ર, બાળરક્ષણ, બાળશિક્ષણ,
 ધરવ્યવસ્થા, ધરકુટુંબનાં કપડાં વેતરી સીવતાં, સાંધતાં-ચતુરાઇનાં ખૂખીદાર
 ઉપયોગી સુંદર ભરત ભરતાં. મોજાં, ગળપટ્ટા, પુષ્પના અલંકારો વગેરે શું-
 થતાં. લાકડાં, માટી, મીણ, લાખ અને કાગળ વગેરેનાં જુદી જુદી જાતના
 નકશીદાર નમુના કેતરતાં, કાપતાં, અને બનાવતાં. રમાલ ટેબલક્લોથ, આસન,
 વગેરે વણતાં. ખુરસી, પલંગ વગેરેમાં નેતર ભરતાં. જાત જાતના રંગો
 બનાવી રંગતાં, ચિત્રવિદ્યા, આયુષ્ય વધારવાના ઉપાય. છોકરાં બુદ્ધિવાન,
 ગુણવાન, રૂપાળાં અને અંગોનાં સુશોભિત બનાવવાના નિયમો, રજોદર્શન,
 ગર્ભાવસ્થા અને પ્રસૂતિ સમયે સંભાળ રાખવાની સમજણ-નીતિ, ભક્તિ
 અને નિર્મળ પ્રીતિનાં મધુર રાગમાં ગવાતાં ગીતો-ગાયન. નૃત્ય, વાદ્ય,
 જીંદગીના મૂખ્ય કર્તવ્ય કર્મની તથા સ્ત્રીધર્મ નીતિની સમજણ, અને પ-
 શુ પક્ષીની સંભાળ વગેરે વિદ્યાનાં મૂળતત્વોના જ્ઞાનની કેળવણી આપવા-
 ની ધણી જરૂર છે.

આ ઉપર જણાવેલા વિષયો શાળામાં શિક્ષણ લેવા યોગ્ય ગણાવ્યા.
 આ સિવાય પણ સ્ત્રીઓને સંસારમાં ઉપયોગમાં આવતા વિષયો જાણી
 સેવાની જરૂર છે. આ નીચે જણાવેલા વિષયો પૈકી કેટલાક નવિન અને
 કેટલાકનો સ્ત્રીધર્મ નીતિ તથા ધરવ્યવસ્થામાં સામાવેશ થઇ જાય છે, પણ

તેને આ ઠેકાણે જુદા પાડી સમજાવવાની જરૂર છે, કે જે શિખી લેવા-
 થી તેમને આ સંસારમાં જીંદગી સફળ કરવામાં અડચણ ન આવે. તે
 એ કે-શીળ સાચવતાં; પરોણાચાકરી કરતાં, ચાકર રાખતાં અને તે સાથે
 યોગ્યપણે વર્તતાં, પતિ પસંદ કરતાં, પતિ વશ કરતાં, પતિ વિદેશ જાય
 ત્યારે વર્તતાં, રંગમંડપની રચના કરતાં નજરઆગ બનાવતાં અને વૃક્ષો
 ઉછેરતાં, માન આપતાં, પારકાનાં કપડાંને પારખતાં, સજ્જન દુર્જન ઓળ-
 ખતાં, ઉડતા રોગથી ધરનાં મનુષ્યોને બચાવતાં, છોકરાં, માઆપ, સાસુ
 સસરા, ભાઈ, દેર જેઠ, નણંદ વગેરે સગાં રનેહી સાથે વર્તતાં, દુરાચારી
 પતિને સુધારતાં, પીવાના પ્રવાહી પદાર્થો બનાવતાં, અનેક પ્રકારનાં સુગં-
 ધી તેલો અને અર્ક બનાવતાં, બાળોપદેશ આપતાં, સાસરે જતાં પુત્રીને
 શિખામણ આપતાં, સતી સ્ત્રીઓનાં જન્મ ચરિત્રો વાંચી તેમાંથી ઉત્તમ
 ઉપદેશ ગ્રહણ કરતાં, પોતાની ઉત્તમતા દર્શાવતાં, પતિ ઘેર ન હોય ત્યારે
 લેવડદેવડમાં હરકત ન પડે માટે સોનારૂપાની પરીક્ષા કરતાં, મેનાપોપટ
 પઢાવતાં, સરખી સરખી સાહેલીઓ મળી મનરંજન અર્થે એક સ્વરે મ-
 ધુર ગીતો ગાતાં, કોઈ વખતે દુષ્ટ પુરુષો શીળ ભંગ કરવામાં ફાવે નહિ
 એમ ત્રણ ચાર કે વધારે વસ્ત્રો યુક્તિબદ્ધ સાથે પહેરતાં, દ્રૌપદીજીએ આ-
 વીજ રીતે વસ્ત્ર પહેરેલ હોય અને પછી ઇશ્વરે રક્ષણ કર્યું હોય. બાળ-
 કોને રમવાનાં રમકડાં બનાવતાં, ઉદર નિર્વાહ નાનાપ્રકારનાં કામો કરતાં,
 દંભીને ઓળખતાં, પારકાનું વચન સાંભળી તેમાંથી તરત સાર સમજ લે-
 તાં, સૌભાગ્યદર્શક ચિન્હો ધારણ કરતાં, ઇશ્વરભક્તિ કરી જીંદગી સાર્યક જે
 મોક્ષ તે અર્થે આત્મજ્ઞાન મેળવતાં, સદ્ગુણી અને સતી સ્ત્રીઓ ઓળખી કાઢી
 સંગતિ કરતાં, બેનપણું કરવામાં પ્રથમ તેમની આજ્ઞા, ગુણ, જ્ઞાન, ચા-
 લચલગત, અને વિદ્યા વગેરે સદ્ગુણો પારખી કાઢતાં, બહારના મનુષ્યોના
 ચહેરા જોઈ તેની દાનત વિષે વિચાર બાંધતાં, કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાના પતિના
 મિત્ર સાથે હળી જાય છે. તેથી પણ કોઈ વખતે માઠાંઈ થાય છે, માટે તે
 સાથે બોલવા હસવાનો અકોશ રાખતાં, કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાનો દરબજો
 બૂલી જઈ ચાકર સાથે ઘણી મિલનસારી રાખે છે. તેથી તે બેહેકા જાય
 છે. માટે તે સાથે યોગ્યપણે વર્તતાં, અને તેપર કામની તપાસ રાખતાં,
 મુસાફરીમાં અથવા ખીજા અણુધાર્યા પ્રસંગમાં પરપુરુષ સાથે કામ પડે
 છે, તે વખતે હરખ અથવા ગભરાટમાં જૂટથી ન બોલતાં, તેમ તેમને મા-
 ફું ન લાગે તેમ વર્તતાં અને તેથી સાવચેત રહી તેમનો ભરસો નહિ રા-

ખતાં તથા સૈને પોતાના ન જાણતાં શિખવું જોઈએ. સ્ત્રી યાચકો, સા-
ધુડીઓ, પતિત, હરામી દાનતની, નશીબ જોનારી, ખરી દુરાચરણી અને
રખડુ સ્ત્રીઓને ઓળખી કાઢી, તેમના જોડવા ચાલવાથી તેના પાપી ફાં-
સામાં ન ફસાતાં શિખવું જોઈએ. પોતાનો ખરો શણગાર શેમાં છે તે સ-
મજતાં પતિને પ્રેમ સહિત મધુર વચને બોલાવતાં, પોતાના કામમાં ની-
તિનો અકોશ રાખતાં, મન બગાડા તરફ નહિ લલચાવતાં, સારી વાતમાં
મન લગાડતાં ધર શોભિ નીકળે ને મન ખુશ થાય તેવું શણગારતાં, વિ-
ચક્ષણતા રાખતાં, પતિના પગ, અને માથું વગેરે ચાંપતાં, કેટલીક સ્ત્રી-
ઓને એ બરાબર નહિ આવડવાથી પુરૂષ કંટાળી જાય છે અને બરાબર
આવડવાથી પતિ રંજન થાય છે. પતિ રીસાઈ ગયો હોય તો મનાવતાં અ-
ને પતિ બોલાવેલો હોય તો વેશ બદલી યુક્તિથી શોધી કાઢતાં જેમ પૂત-
ના, શર્પણખા, દમયંતી, સસ્યવંતી અને સોનરાણીએ પતિ માટે કર્યું હ-
તું. આ શિવાય સદ્ગુણી સ્ત્રીઓને જાણવાની ૬૪ કળા આર્યશાસ્ત્રમાં
જણાવેલી છે. એ સ્ત્રીઓને જાણવા લાયક જાણી જણાવું છું. મનુસ્મૃતિ-
માં કહ્યું છે કે:-

સ્ત્રિયારત્નાન્યથોવિદ્યાસત્યંશૌચંસુભાષિતં ।

વિવિધાનિચશિલ્પાનિસમાદેયાનિસર્વતઃ ॥

સ્ત્રીએ રત્ન, વિદ્યા, સત્ય, પવિત્રતા, સુભાષિતપણું અને નાના પ્ર-
કારની કળાઓ એ સર્વે જગેથી સંપાદન કરવી. આ વચન સ્ત્રીઓએ યાદ
રાખવા યોગ્ય છે. શણગારની સોળકળા-ઓની સાડી પહેરવાની, મંજન-
ની, ચાંડલો કરવાની, સેંથો ભરવાની, વેણી ગુંથવાની, નેત્રાંજનની, શરી-
રપર મુગંધી લગાડવાની, પાન ખાવાની, કાનપર તથા વેણીમાં પુષ્પો
બોસવાની, નાકમાં વાળી કે ડુલ પહેરવાની, હાથમાં કંકણ પહેરવાની,
કંઠમાં માળા વગેરે અલંકાર ધારણ કરવાની, કટ્ટી મેખલા પહેરવાની,
કુચે ચંદન ચર્ચવાની, (જે દેશમાં કંચુકી પહેરવાનો ધારો નથી તેવા કા-
શ્મિર અને દક્ષિણ દેશમાં પાચે લંગર, તોડા, કાંબી, પહેરવાની નેત્રચં-
ચળ છતાં સ્થિર રાખવાની, ચતુરાર્ધ લગાડવાની. અંગશોભાની સોળકળા-
હંશગતિ ચાલવાની, પગના ધુધરા ધમકાવવાની, કાળા ભમર જેવા કેશ
રાખવાની, કંઠક ગોરાપણું અને કંઈક સ્યામતા દર્શાવવાની, દાંત દાગમ-
ની કળા જેવા કે મોતી જેવા રાખવાની, નિતાંબભારી બતાવવા તથા રા-

ખવાની, નખ સાફ હીરા જેવા રાખવાની, નાક સાફ તેજસ્વી રાખવાની, કર સુવાળા રાખવાની, ગાલ કોમળ રાખવાની, પગ સ્વચ્છ રાખવાની, ગાલ તથા હોઠપર તલ પાડવાની, અંગ મધમધતું રાખવાની. પતિરંજન કરવાની સોળ કળા—મુખ પ્રસન્ન રાખવાની, રિમતહાર્યે વિકાસિત મુખા-ર્વિદ્ધ ધરી બોલવાની, પતિ ઘેર આવે તે વેળાએ સત્કાર કરવાની, રસોઇ બનાવી પીરસવાની, મુખવાસ બનાવી આપવાની, શણુગાર સજી બતાવવાની, કવિતા તથા ગ્રંથો પસંદ કરી વાંચવાની, પતિને રૂચતી રમત રમવાની, ગાયન કરવાની, મધુરીવાણી બોલવાની, કુર કઠિન વાણીનો કંટાળો આણવાની, પતિના દોષ ન ગણકારવાની, પ્રત્યેક કાર્યમાં પતિને યોગ્ય સલાહ આપવાની, પરાયા પુરૂષ સાથે હાર્ય રહિત વાત કરવાની, પતિના દોષ બતાવતાં વિનય દર્શાવી ક્રોધ ન કરવાની, રતિ વિલાસમાં સંતોષ આપવાની. ગૃહકાજ સંબંધી આઠકળા—કરકસર કરવાની, પરઘેર જઈને ધરનાં છિદ્ર ન ઉઘાડવાની, નિર્ધનતા ન દર્શાવવાની, ધરસંપત્તિ શુદ્ધ રાખવાની, વાસણ કુશણ તથા ધર સ્વચ્છ રાખવાની, વસ્ત્રાલંકાર સંભાળવાની, બાળ ઉછેરવાની, બાળ કેળવવાની. સ્વાભાવિક આઠ કળા—વિનય વિવેક રાખવાની, લજ્જા ધરવાની, શિયળ સાચવવાની, પતિમાં ચિત્ત ચોંટાડવાની, પિતૃધરમાં ઝાઝી ભક્તિ ન ધારવાની મેળુ, નાટક, ચેટકાદિ પ્રસંગમાં એકલાં ન જવાની, વડિલોની સેવા તથા આજ્ઞા પાળવાની, સ્વતંત્રતા ન દર્શાવવાની, (સ્વતંત્ર હોય તોપણ બાળપણમાં માઆપની આજ્ઞામાં, યૌવનમાં પતિની આજ્ઞામાં અને પતિના ગત થયા પછી પુત્રોની આજ્ઞામાં રહેવું એવી શાસ્ત્રમાં આજ્ઞાછે.) આ ચોસઠકળા સિવાય સ્ત્રીઓની અંદરના શણુગારની સોળકળા કહીછે.

કવિત.

સુધડતા આવડત, ડાહ્યાપણ ચતુરાઈ;
ચપળતા પતિવ્રત, ઉદારતા સાતછે.
ક્ષમા સત્ય સંતોષને, ઉદ્યોગ દયાળુ વિદ્યા;
સર્વજન પ્રીતિ પ્રભુ, ભક્તિ દીન રાતછે.
ઘૈર્યસહ સોળગુણ, સજી એવી નારી તેતો;
ધર નાત જાત દેશ, વિદેશ વિખ્યાતછે.
સોળ સલખણી નારી, સોળ શણુગાર વાળી;
મજે જેને હાસ બહાલી, તેની તો શી વાત છે.

વળી સ્ત્રીઓએ પાપપુણ્ય વગેરેનો સારા સાર વિચાર જાણવાને તથા ધર્મ, નીતિનું જ્ઞાન મેળવવા માટે ધર્મ શાસ્ત્રો વાંચવા પોતાની ચાલતી ભાષાના જ્ઞાન સાથે હિંદુ સ્ત્રીઓએ સંસ્કૃતનું, પારસીઓએ હંદ કે પેહેલવી ભાષાનું અને મુસલમાન સ્ત્રીઓએ ફારસી કે આરબી ભાષાનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. તથા કુટુંબમાં ચાલતો ધર્મ પાળતાં, કુટુંબ અને જ્ઞાતિ વગેરેમાં ચોખ્ખો વહેવાર રાખી આખર વધારતાં, પાડાપાડોસી સાથે ભલમનસાધથી વ્યવહાર ચલાવતાં, પતિને પ્રાણ સમાન ગણી તેની પ્રીતિ સંપાદન કરતાં. તથા તેની ઈચ્છાને આધિન રહી સંસારના સારરૂપ **પતિવ્રત** પાળતાં, વહેમનો વિનાશ કરતાં, સંપ, સંપત્તિ વધારતાં, પ્રાદપણું રાખતાં, આ શરીર ક્ષણભંગુર છે, એમ જાણી ધર્મ અને પરોપકારનાં કાર્યો કરી કીર્તિ વધારતાં, કામ, ક્રોધ, લોભ, મોહ, મદ, મત્સર વગેરે શત્રુઓને સમાવતાં, અને અહાર, નિંદ્રા, મૈથુન, એ ત્રણેને નિયમસર રાખતાં. વગેરે, વગેરે સ્ત્રીઓએ શિખવા બાળપણથીજ કાળજી રાખવી જોઈએ. જે સ્ત્રી પોતાની વિદ્યા, સદ્ગુણ, પ્રેમ, સર્વ આવડત, અને સુધડતાઈથી પોતાના પતિને પ્રસન્ન રાખી શકેછે, તે તેની વહાલી કેમ ન થાય? થાયજ. આવા ગુણો મેળવવાને પ્રયત્ન કરવોજ જોઈએ. આમાંનું કેટલું જ્ઞાન શાળામાં શિખવવામાં આવતું નથી, પણ જેટલું ઉપયોગી જ્ઞાન શાળામાં આપવામાં આવે, તેટલું ત્યાં સંપાદન કર્યા પછી બાકીનું પિયર પિતા પાસેથી અને સાસરે આવ્યા પછી પતિ પાસેથી અગર બીજા કોઈ યોગ્ય સાધને ગૃહકાર્યથી પરવારી નકામો વખત નહિ ગુમાવતાં, આવું જ્ઞાન મેળવવામાં લેખે લગાડવો. ઈશ્વર ભક્તિ, નીતિ, ધર્મ વગેરે જાણાવેલા વિષયોથી વાકેફ થવાને તેવા વિષયોવાળા ગ્રંથો વાંચી, તેમાંથી સાર સમજી લેતાં શિખવું. જેથી વિચાર શક્તિ ખિલી નીકળી જગત્તત્વ ઇશ્વરતત્વ, અને ધર્મતત્વ વગેરેનું જ્ઞાન થશે. આપણા લોકોની પ્રકૃતિ પ્રધાનપણે સત્વગુણી છે અને ઇંગ્લાંડના લોકોની રાજસી પ્રકૃતિ ગણાય છે; તોપણ તે દેશમાંથી કેટલીક ઉત્તમ અખળાઓ સત્વગુણની નીકળી આવેછે. અર્વાચીનકાળમાં પણ જો કે ત્યાંની બાળાઓમાં રાજસી ગુણો પ્રધાનપણે છે, તોપણ ત્યાંની કેટલીક સ્ત્રીઓએ કેટલાક ઉત્તમ ગુણો ગ્રહણ કરેલા છે. તેઓ પોતાનો ગૃહકાર્યભાર પોતેજ ચલાવે છે. તેથી તેમના પતિને ઘર તરફની ફિકર રહેતી નથી. તે એટલે સુધી કે કપડાને જરા પણ ડાગ કે મેલ લાગ્યો હોય અથવા જરા પણ કપડું ફાટયું હોય, તો સ્ત્રી પોતાના પતિને કહ્યા વગર સાફ અને

દુરસ્ત કરી રાખે છે. કોઈ મંડળીમાં જે ઘણીના કપડાપર મેલ કે ફાટેલું દેખાય, તો તેની સ્ત્રી નહારી હશે, એમ સૌ મનમાં જાણે છે. વળી એટલુંજ નહિ, પણ ત્યાંના ગૃહસ્થની સ્ત્રીઓમાં બધી જાતનો વિવેક હોવો જોઈએ છીએ. પુરૂષ કરતાં તેમણે જોલવા ચાલવામાં તથા પારકા પુરૂષની આગળ હસવા કારવવામાં વધારે મર્યાદા રાખવી જોઈએ છીએ. તેઓને વાંચતાં, તથા સારા અક્ષરથી લખતાં આવડવું જોઈએ છીએ. તેમજ ચિત્ર પાડતાં, ભરત ભરતાં, ગુંથતાં, સીવતાં, સાંવતાં, બાળરક્ષણ, શિક્ષણ, વનસ્પતિ શાસ્ત્ર, અર્થ શાસ્ત્ર, રસાયણ શાસ્ત્ર, ઘર ઉપયોગી વૈદક શાસ્ત્ર, ઘરનો હિસાબ લખતાં, રંગતાં, ગાતાં, ગજવતાં, અને નાચતાં વગેરે ઉપયોગી જ્ઞાનનાં મૂળતત્ત્વો તેમને જાણવાં જોઈએ છીએ. આ બધા ગુણો ન હોય, ત્યાં સુધી તેમની ગૃહસ્થની સ્ત્રીમાં ગણના થતી નથી. તેમને આવી ગુણ સંપન્ન કરવાને બાળપણથીજ તેમનાં માઆપ પ્રથમ કાળજી રાખે છે. અરે ! અર્વાચીનકાળમાં આવી કાળજી આપણા દેશમાં માઆપો ક્યારે રાખશે ! અને ક્યારે ઘરનો બધો કાર્યભાર ઉચકી લેતાં શિખશે ! શું આપણા દેશમાં પ્રાચીનકાળમાં આવી સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન થઈ નથી ! ઘણીજ થઈ છે. પાર્વતી, સીતા, દ્રૌપદી, ગાર્ગી, મૈત્રેયી, દમયંતી, સુભદ્રા, અને સાવત્રી, વગેરે ઘણી સદ્ગુણી સ્ત્રીઓ સર્વ દેશની સ્ત્રીઓથી શ્રેષ્ઠ ગણાઈ ગઈ છે. આર્ય જૂનિમાં જેવાં સ્ત્રી રત્નો પાકેલાં છે, તેવાં હજી સુધી કોઈ પણ જૂનિમાં પાકેલાં નથી, આ શું થોડા આનંદની વાત નથી ! હજી આર્ય જૂનિની બાળાઓના લોહીની અંદર એ ગુણોનાં છૂપાં રજકણો રહેલાં છે. જે તેને ફરી પ્રાચીન આર્ય ધર્મ નીતિ, સાચે જાણાવેલા વિષયો શિખવવામાં આવે, તો એ પ્રકાસ આપોઆપ ઝળકી નીકળે !! હે ઇશ ! આ દેશને આવો વખત ફરી આપ !

બાળરક્ષણ.

સંતાન એ સૃષ્ટિકર્તા પરમ કરુણાકર પ્રભુ તરફની મોટી બક્ષીસ છે. જ્યારે પતિ પત્નિ અત્યંત પ્રીતિને વશ થાય છે, ત્યારે તેમના અંતઃકરણના તત્ત્વની એક આનંદમયી ગાંઠ બંધાય છે. તે સંતાન છે. સંતાન એ માઆપના આનંદ અને સુખનો સાગર છે. પતિ પત્નિના પ્રેમનું બંધન છે, સંતોષ અને શાંતિને આપનાર છે. એના વડે સંસાર આનંદમયી લાગે છે. ઘર

અને કુટુંબ શોભિ નિકળેછે. તેનાથી માઆપના મૂળપર સુખ અને આ-
નંદની છાયા પડી રહેછે. તેની કામળ પ્રભાથી સ્ત્રી પુરૂષનું જોડું રળિ-
આમણું લાગેછે. ખરેખર તનદુરસ્ત પુરુશનુમા બાળકને જે ઘડી રમાડ-
વાના આનંદ તુલ્ય બીજો આનંદ નથી. આવું તનદુરસ્ત પુરુશનુમા, સુ-
ધડ અને સારું બાળક થવું એ માઆપપર આધાર રાખેછે. કહ્યું છે કે:—

તન દુરસ્ત જનનાં તતુંજ, હોયે તન દુરસ્ત;

જેમ સરસ બીજનાં તર, ફાલી થાયે મસ્ત.

માઆપ સારાં, સુધડ અને તન દુરસ્ત નિરોગી હોયછે, તો તેનાં
બાળકો પણ ઘણું કરી તેવાંજ થાયછે. બાળકની જીંદગી તથા તનદુરસ્તી-
ના બંધારણનો પાયો બાળપણમાં બંધાયછે. તેનો મુખ્ય આધાર માપરછે.
જો મા બાળકને સારી રીતે સંભાળી ઉછેરેછે, તો તે તનદુરસ્ત અને સુ-
ખી થાયછે. તેના જીવવા, મરવાનો સઘળો આધાર તેને જે રીતે ઉછેરી
મોટાં કરવામાં આવે છે; તે પર રહેલોછે. બાળકોને શારીરિક, માનસિક
અને નીતિના નિયમો પ્રમાણે ઉછેરી મોટાં કરવાં જોઈએ, પરંતુ હાલતો
એ નિયમો જાણ્યા વગર જેને જે યોગ્ય લાગેછે, તે પ્રમાણે ઉછેરી મોટાં
કરવામાં આવેછે. તેથી હજારો બાળકો મરણને સ્વાધિન થાયછે. જે જીવે
છે તેના શરીરનો બાંધો નબળો હોયછે. સંસારમાં જીવતર સફળ કરવાને
સારાં પ્રાણી થવાની જરૂરછે. આખી પ્રજાની જો ઉન્નતિ કરવી હોય, તો
બધાને સારાં પ્રાણી કરવાં જોઈએ; પરંતુ આ સંબંધી ઘણી બેદરકારી
જોવામાં આવેછે. ઘોડા, બગદ વગેરે જાનવરની ઓછાદ સારી, બળિષ્ઠ,
આલાક, તેજદાર અને જાતવાન કરવાને અનેક ઉપાયો તન, મન અને
ધનથી કરવામાં આવેછે, પણ ઘણો અફસોસ છે ? કે આ સંસારમાં જે
મુખ્ય સુખ અને સંતોષ આપનારછે, તથા મનુષ્ય જાત સુધર્યે આખા
દેશના કલ્યાણનો પણ જોનાપર આધાર છે. તેપર કશું ધ્યાન આપવામાં
આવતું નથી. જ્યારે આપર ધ્યાન આપી સ્ત્રીઓને વિદ્યાના શોધોનું અને
સામાન્ય નિયમોનું જ્ઞાન આપવામાં આવશે, અને જ્યારે તેઓ એ રીતે
ઉછેરશે, સારેજ બાળકો આરોગ્ય, સુખી, ચતુર, બળિષ્ઠ, કદાવર, તેજસ્વી
પરાક્રમી, શૂરવીર, અને દીર્ઘાયુષી થશે. આ સંબંધી સ્ત્રીઓને જ્ઞાન આ-
પવાની કેટલી બધી જરૂરછે, એ સૌ કોઈ સહેજ અનુમાન કરી શકશે.
આ વિષયના સામાન્ય નિયમોનું કેટલુંક ટુંક વિવેચન સ્ત્રીઓના જ્ઞાન
માટે આપું છું.

નાળ—ગર્ભસ્થાનમાં આળકતું પોષણ નાળ વડે થાયછે. આળક જ્યા-
રે જન્મેછે, ત્યારે નાળનો એક છેડો ઓર સાથે વળગેલો હોયછે. નાળને
ડુંડીથી અઢી ત્રણ ઇંચને છેટે ફરતું સુવાળું લૂગડું કે ૩ વીંટી એક દો-
રાથી મજબૂત બાંધી લેવું. પછી ઓર તરફનો નાળનો છેડો કાપી નાંખ-
વો, હવે જે અઢી ત્રણ ઇંચનો નાળનો બાંધેલો કટકો રહ્યા, તેને પેટ
ઉપર રાખી; તે ઉપર એક સુવાળા લૂગડાનો પાટો બાંધી લેવો. આમ
બાંધવાથી નાળની બરાબર સંભાળ રહેછે. વળી પેટે પાટો રહ્યાથી પેટમાં
વાયુનો વધારો થતો નથી અને પેટને ટેકો મળેછે. નાળને ફરતું લૂગડું
વીંટી દોરાથી બંધાયછે, તેથી આળકના શરીરમાં જે લોહી ફરેછે. તેનાજ
દ્વારાએ બહાર નીકળી શકતું નથી, લોહી એ આળકનો પ્રાણછે. જે લો-
હી વહી જાયછે તો આળક મરી જાયછે. કદી નાળને અફલત્થી પોચું
બંધાણું હોય, અને લોહી વહેતું જણાય તો તરત યુક્તિથી પોચે હાથે
મજબૂત બાંધી લેવું. નાળપર ઘા પડવાથી લોહી નીકળતું હોય, તો તેપર
કાથો ઝીણો વાટીને કે ચણાના સોટને ભરભરાવવો. અગર કરોળીઆતું પડ
દાખવું. કેટલાક નાળને બાંધી તેનો દોરો આળકના ગળામાં રાખેછે. તેમાં
વખતે આળકનો હાથ આડોઅવળો થતાં ભરાઇ જાયછે, તો તેને ઘણી પી-
ડા થાયછે, પાકી આવેછે, કે તૂટી પડેછે. અને તેથી વખતે આળક મરણ
પામેછે. માટે ગળામાં દોરો ન રાખવો. પણ પેટે નાળને પાટાથી બાંધવું
એ ઉત્તમછે. નાળ એની મેળે પાંચ સાત રોજે કે બે ત્રણ વધારે રોજે
એની મેળે ખરી પડેછે. એને ખેંચી કાઢવું નહીં. જ્યાં સુધી ખરી પડે
નહિ ત્યાં સુધી એમજ રહેવા દેવું. નાળ પાકે તો તે ઉપર કલઈ સફેનો
ચોપડવો. સોજે હોય તો તેલમાં અફીણ ધરી ચોપડવું ને ઉપર પોશના
ડોડાનો શેક કરવો.

નવરાવવું—ઉપર કહ્યા પ્રમાણે નાળ છેદન કર્યા પછી આળકને ફ-
લાલીન, ધામળી કે બનાત વગેરે ગરમ કપડાપર અને ઠંડી ન હોય તો
સુવાળું ઘોતીયું ઓઢાડી માચીપર સુવાડવું. આ પ્રમાણે કરી આળકની મા-
ની પ્રથમ સંભાળ લેવી. પછી આળકના શરીરપર ઘોળો ચરબી જેવો ચી-
કણો પદાર્થ વગેરે ચોંટેલું હોય, તે સાફ કરવા પ્રથમ શરીરપર તેલ ચો-
ળવું, પછી સાબુ લગાડી નવસેકા પાણીથી પોચે હાથે નવરાવી સાફ ક-
રવું. તેમાં તેની આંખમાં તેલ, સાબુ કે પાણી ન જાય તેની સંભાળ રા-
ખવી. સુવાવડના વખતમાં સુવાવડ કરનારે અને પછી આળકની માતાએ

તેને રોજ નવરાવવું. નવરાવવાનો વખત સવારનો ઉત્તમ છે. નવરાવતાં પહેલાં પ્રથમ સહેજ તેલ ચોળવું, પછી માથે પાણી રેડી માથું ભીંજવી ધોવું. અને સ્નાન પછી શરીરે સાચું ચોળી કેડ સમા પાણીમાં ઉભું રાખવું કે બેસાડવું અગર લોટથી પાણી રેડીને ધીમે હાથે આખું શરીર ચોળીને ધોવું. પાણી બાળકના શરીરની ગરમી પ્રમાણે નવસેકું કરવું. વધારે ગરમ કરવું નહિ કે વધારે ઉનું કરી માંહે ટાઢા પાણીનો ઉમેરો કરવો નહિ. પ્રથમથીજ બેઘએ તેટલું પાણી નવસેકું કરી રાખવું. આ પ્રમાણે હમેશાં કરવું. શરીરના સાંધાઓ વગેરેમાં ક્યાંએ મેલ રહેવા દેવો નહિ. માથાપર પાણીની ધાર કરવાથી મસ્તક ઠંડું થાયછે. અને મગજની વૃદ્ધિ થઈ પ્રકૃતિ પરસરી રહેછે. બનતાં સુધી માથાપર ગરમ પાણી રેડવું નહિ. માથે તો ઠંડુજ પાણી રેડવું ઉત્તમ છે. ઠંડું સદે નહિ તો નવસેકું રેડવું બાળકને નવરાવતાં પાંચ મિનિટ અને મોટાંને દશ મિનિટનો વખત લગાડવો. શરીર પલાળી ઘણી વાર રાખવું નહિ. તરત પોચે હાથે શરીર કોરું કરવું કોરું કરતાં આમડી ધસાય નહિ, તેની સંભાળ રાખવી. પછી શરીર ઉઘાડું નહિ રાખતાં તરતજ કોરાં સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરાવી દેવાં. શરીર ઉઘાડુ રાખી વસ્ત્ર પહેરાવવામાં વાર લગાડવાથી વખતે સરદી, સળેખમ, ઉધરસ વગેરે વ્યાધી થવાનો સંભવ છે. બાળકનું શરીર નાળુક હોયછે. માટે બીજે માસે પાણીમાં બે મુઠી મીઠું નાંખી નવરાવવું. તેથી બળ આવશે. પવનવાળી જગ્યામાં નવરાવવું નહિ, પણ ઘરમાં જ્યાં પવન ન હોય ત્યાં નવરાવવું. પુત્રના માથાના વાળ રોજ અને પુત્રીના સાત આઠ રોજે ધોવા. બાળકને નવરાવતાં ઉંઘાચિતાં રાખવું નહિ. ત્રણ ચાર વર્ષની ઉંમર થાય સારે નહાવામાં ટાઢું પાણી ફાયદા કરતા છે. શિયાળામાં, શરીરમાં વ્યાધી હોય, તથા ઠંડુ પાણી માફક આવતું ન હોય તો નવસેકા પાણીથી નહાવું ઠીક છે. ગરમ પાણીથી શરીર વધારે સ્વચ્છ થાયછે ખરું, પણ શરીરમાં સ્ક્રુરણા અને ગરમાળો તરત આવતાં નથી. ગરમ પાણીથી શરીર ઢીલું થાય છે. ટાઢે પાણીએ નવરાવવાથી શરીરમાં તરત સ્ક્રુરણા અને ગરમાળો આવેછે. બળ વધેછે, તથા શરીર મજબૂત થાયછે. બાળકને બાળપણમાં નવરાવવાનો મહાવરો રાખ્યાથી તેને મોટપણે પણ એ ટેવ પડેછે. તેથી શરીરમાં અનેક પ્રકારના વ્યાધીઓ થતાં અટકાવે છે. શરીર આરોગ્ય રહી મજબૂત થાય છે.

કપડાં—બાળકને ત્રણે ઋતુને અનુકૂળ વસ્ત્ર પહેરાવવાં. શિયાળા

અને ચોમાસામાં ફલાલીન, ઉન વગેરેનાં ગરમ લૂગડાં પહેરાવવાં ફાયદાં કારક છે. ઉનાળામાં સુતરાક પહેરવાં. જો ઋતુ પ્રમાણે કપડાં નથી પહેરાતાં, તો તનદુરસ્તી બગડે છે. લૂગડાં તંગ પહેરાવવાં નહિ, તંગ પહેરાવવાથી શરીરમાં લોહી ફરી શકતું નથી, વ્યાધી થાય છે, તથા શરીરના અવયવો વધી શકતા નથી. માટે લૂગડાં મોડળાં પહેરાવવાં. બાળકનું આખું અંગ ઢાંક્યું રાખવું. લૂગડાં સારાં અને સાજાં ન હોય ને ફાટેલાં હોય, પણ સાંધી ધોઈ સ્વચ્છ કરી પહેરાવવાં. કદી મંદાં પહેરાવવાં નહિ. બાળકના શરીર તથા તેના લૂગડાંની સ્વચ્છતાઈ ઉપરથી હરકોઈ અનુમાન કરશે કે તેની માતા સુધડે છે. એથી બિચડું હોય તો એ સ્ત્રી કુવડ હશે એવું અનુમાન થાય છે. આપણા લોકોની સ્ત્રીઓ કરૂંતાં દક્ષિણીની સ્ત્રીઓ વધારે સુધડ અને ચતુર છે એવું તેમના બાળકની સ્વચ્છતાઈ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. બાળકને બહાર હવામાં ફેરવવા લઈ જવું ત્યારે ફલાલીનનાં ગરમ કપડાં પહેરાવી રાખવાં. ફલાલીનનાં વસ્ત્રથી બહારનો ઠંડો પવન લાગી શરદી થતી નથી. તેમ અંદરની ગરમીને બહાર જતાં અને બહારની ઠંડીને અંદર જતાં અટકાવે છે બાળકને ઠંડીના વખતમાં કાનટોપી અને પગમાં મોજાં પહેરાવી રાખવાં. કદી મોજાં નહિ તો પગે લૂગડાં વીંટવાં. કાનટોપી ઉનની હોય, તો વધારે સારું. મળમૂલ, કે લાળથી ભીંજેલાં કપડાં તરત બદલાવી નાંખી, બીજાં કોરાં સ્વચ્છ પહેરાવવાં નહિ તો શરદી કે કફ થાય છે. શિઆળા કે ચોમાસામાં હવામાં ફેરવવા લઈ જવું તો આંખ અને મોં સિવાય આખા શરીરપર શાલ કે એવું કોઈ ગરમ કપડું ચોઢાડી લઈ જવું. લાળ પડતી હોય તો તે ઠેકાણે રૂમાલ કે કંઈ લૂગડું રાખવું. પગ, છાતી, પેટ એ ગરમ રાખવાં, ઠંડાં થવા દેવાં નહિ એવી સંભાળ રાખી વસ્ત્ર પહેરાવવાં. જો એ રીતે નથી થતું તો ઘણું નુકસાન થાય છે, પણ પરસેવો વળી બાળક ગભરાય એટલાં વસ્ત્ર પહેરાવવાં નહિ. તેમ ઉનાળામાં બહુ પરસેવો વળે એવાં કપડાં પહેરાવવાં તે વખતે ઝીણાં વસ્ત્ર જોઈએ. ઘણો પરસેવો થવાથી શરીર નળણું થઈ જાય છે. બાળકની ચામડી નાગ્નુક અને સુંવાળી છે. માટે કપડાં સુંવાળાં અને પોચાં પહેરાવવાં. લીલા રંગમાં સોમલ ઝેર આવે છે માટે લીલાં વસ્ત્ર પહેરાવવાં નહિ. કેમકે બાળક મોંમાં ધાલે તો ઘણું નુકસાન થાય છે. તેમ એ રંગ ચામડી સાથે પરસેવાથી ચોટવાથી પણ નુકસાન છે. જેમ અને તેમ બમકાને ટાપટીપ ઉપર ન મોહતાં સુખાકારીવાળાં કપડાં પહેરાવવાં.

બાળકોને શિઆળામાં ઉઘાડાં રાખવાં નહિ કે ઝીણું વસ્ત્ર પહેરાવી અર-
ધ ઉઘાડે શરીરે બહાર જવા દેવાં નહિ. જો એમ કરે છે, તો ટાઢથી
કદમાં ઠીંગણાં અને જુરસા વગરનાં થાય છે. ઉનાળામાં ઉઘાડાં ફરવાથી
શરીરે કાળાં થાય છે, લૂ લાગે છે. અને માંદા પડે છે. ચોમાસામાં ઉઘા-
ડાં ફરવાથી શરીરે શામળાં પડે, શરદી લાગે વગેરે અનેક પ્રકારની વ્યા-
ધીને વશ થાય છે. ટાઢ, તડકા અને વરસાદમાં ઉઘાડાં ફરવા દેવાથી શ-
રીરે મજબૂત થવાની આશા રાખવી નહિ. એથી તો અનેક પ્રકારે અ-
વયવોની ખામીવાળાં અને રોગિ થાય છે. બાળકોના શરીરપર સૂર્યનું અ-
જીવાળું પડે તેમ કરવું. ઘરમાં ગોંધી રાખવું નહિ. “શરીરમાં ઉજ્જ્વલતા
રાખવા સાફ જોઈએ તેટલાં લૂગડાં પહેરાવ્યાં હોય તો તેટલો ખોરાક પે-
ટમાં નાંખ્યા બગેાળર છે. શરીરપર જોઈતાં લૂગડાં પહેરાવવાથી ઉજ્જ્વલતા
થોડી જાય છે. અને એથી ઉજ્જ્વલતા કાયમ રાખવા સાફ યોગ્ય બળતણની
જરૂર પડે છે.” બાળકોને ઋતુને અનુકૂળ વસ્ત્રો પહેરાવવામાં જે માખાપો
પૈસાનો લોભ કરે છે અને ઉઘાડાં ફેરવે છે, તેથી શરીરની ગરમી ઓછી
થાય છે. ગરમી ઓછી થવાથી તે પૂરી કરવાને ખોરાક વધારે ખાવો પડે
છે. એટલે જેટલું કપડાનું ખર્ચ બચ્યું તેટલું ખોરાકનું ખર્ચ વધ્યું. એટલે
સરખે સરખું ચર્ચ રહ્યું. ઉલટું નફામાં તો શરીરને નુકસાની મળે છે તે.
માટે બાળકોને ઋતુને અનુકૂળ વસ્ત્રો પહેરાવવાં ફાયદા કરતાં છે.

ધવરાવવું—બાળક જન્મે કે તરત ધવરાવવું નહિ, પણ તેની મા-
તાને થાક ઉતરે સારે ત્રણ ચાર કલાકે ધવરાવવું. કોઈ બાળકને એક બે
રોજ નહિ ધવરાવતાં, ગળથુલી ચટાડે છે. આ રીત સારી નથી. બાળ-
કને તો માતાનું ધાવણુજ ઉત્તમ છે. બાળક જન્મ્યા પછી ત્રણ ચાર ક-
લાકે ધવરાવ્યાથી ઘણો લાભ થાય છે. માતાના દૂધનો પ્રથમ ભાગ રેચક
હોય છે. તેથી ગર્ભસ્થાનમાં બાળકના પેટના આંતરડામાં ભરાઈ રહેલા કા-
ળા મળ દૂર થાય છે. વળી તેની માતાને પાછલી આવતી વેળુ ઓછી થઈ
રક્ત પ્રવાહ થવાનો સંભવ થોડો રહે છે. બાળકને એક બે દિવસ ધવ-
રાવ્યા વગર રાખ્યાથી પછી તે ધાવવા લાગતું નથી. તેથી રતન દૂધથી
ભરાઈ જઈ પાકી આવે છે. માટે પ્રથમથીજ ધાવવા વળગાડવું ઉત્તમ
છે. ધાવવા વળગાડ્યાથી ધાવણુ ન હોય, તોપણ આવવા માંડે છે. કદી
ધાવણુ ન આવે તો ગાયનું દૂધ તેથી અરધું નવસેકું પાણી (જેવું માતું
ધાવણુ ગરમ હોય તેવું નવસેકું પાણી લેવું) અને સહેજ ગળપણુ થાય

એટલી સાકર. તેમાં પ્રથમ સાકર ને પાણી મેળવી પછી તેમાં દૂધ મેળવવું. એ મિશ્રણ માતાના દૂધને મળતું થાય છે. તે બાળકને બહે કલાકે યોડું યોડું પાવું, પણ બ્યારે ધાવણુ આવે ત્યારે પાવું બંધ કરી ધવરાવવું. બંને સ્તને વારા ફરતી ધવરાવવું. નહિતો સ્તન કુલી સોબે ચડશે.

ધાવણની પરીક્ષા—ધાવણ પાણીમાં નાંખવાથી મળી જાય, શીણ દેખાય નહિ; તાંતણા વગરનું રહે, ઉપર તર વળે નહિ, ફાટી જાય નહિ, શીતળ, નિર્મળ, પાંખું અને શંખ જેવું ધોળું હોય તે ધાવણ ચોખ્ખું સમજવું. **ધવરાવવાનો વખત**—બાળકને વારંવાર ધવરાવવું નહિ. નિયમ પ્રમાણે ધવરાવવું. નિયમ વિરૂદ્ધ ધવરાવવાથી એકવાર ધાવેલું હણ પાચન થયું હોતું નથી, ત્યાં ઉપર બીજાવાર ધવરાવવાથી, અજીર્ણ થઈ રોગાધિન થાય છે. વળી વધારે ધાવેલું હોય છે, તે કુદરતના નિયમ પ્રમાણે પેટમાં નહિ રહેતાં ઉલટી કરી કાઢી નાંખે છે, અગર કાઢી ન નાંખે તો પેટ બારે થઈ તણાય છે. તેથી રહે છે. એ રડવાના કારણનો માતા વિચાર ન કરતાં તરત સ્તન મોંમાં દે છે, અને પરાણે ધવરાવે છે. આમ વારંવાર ધવરાવવાથી ધાવણ આવતું નથી એટલે બાળક વધારે રડે છે. તેથી મા કંટાળે છે. એ રીતે થવાથી બંને નબળાં થઈ જાય છે. બાળકના મોંમાં સ્તન આપી ઉંઘવા દેવું નહિ કે પોતે ઉંઘવું નહિ. એથી સ્તનને તથા તેના મોંમાં ચાંદાં પડે છે.

વખત—બાળકને પહેલે મહિને દોઢદોઢ કલાકે—બીજે મહિને બહે કલાકે—ત્રીજે મહિને અઢીઅઢી કલાકે—અને ચોથે મહિને ત્રણત્રણ કલાકે ધવરાવવું. એમ દરેક મહિને અરધા અરધા કલાકનો અંતર વધારતાં જવો. સાત આઠ મહિનાતું થાય, ત્યારે ત્રણચાર કલાકે ધવરાવવાનો વખત રાખવો. કેટલીક સ્ત્રીઓ બારચૌદ મહિના ધવરાવે છે અને કેટલીક તો બીજાં છોકરું થાય ત્યાં સુધી ધવરાવે છે. આ રીત બાળકને નુકસાન કરતા છે. બાળક જન્મે છે સારથી સાતઆઠ મહિના સ્ત્રીને અટકાવ આવતો નથી, ત્યાં સુધી ધાવણ ધણું પુષ્ટિકારક હોય છે. બ્યારે અટકાવ આવે છે, ત્યારે ધાવણમાં ફેરફાર થાય છે. માટે તેમને આઠનવ મહિના ધવરાવવું ઉત્તમ છે. પછી ધાવણ ધીરે ધીરે ઓછું કરી સાથે ખોરાક આપતા જવો. ધવરાવ્યા પછી સ્તન લૂંછી સાફ કરવાનો નિયમ રાખવો કે ચાંદાં પડે નહિ. **ધવરાવતી વખતે રાખવાની સલાહ**—મનમાં ધીરજ, ઉછરંગ, શાંતતા, અને આનંદ રાખી બાળક સામું જોઈ હસાવી, રમાડી, પછી પ્ર-

થમ સ્તનમાંથી જરા દૂધ કાઢી નાંખી, માથે હાથ રાખી ધવરાવવું ઉત્તમ છે. મારી, પછાડી, ગુસ્સે થઈ, ડરાવી કે કંટાળી ધવરાવવું નહિ. કેમકે જે વખતે મનમાં કંટાળો શોક, બય, ગુસ્સો અને નિરાશા હોયછે, તે વખતે દૂધ બગડેલું હોયછે. તે જે બાળકના ધાવવામાં આવે તો તે ઝેર જેવું તુકસાન કરેછે. જ્યારે આવો પ્રસંગ હોય ત્યારે કદી પણ ધવરાવવું નહિ. જ્યારે ઉપર કહ્યું તેવું આનંદમયી મન હોય અગર થાય ત્યારે ધવરાવવું. તેમ માતાએ પોતાની માંદગીમાં પણ ધવરાવવું નહિ. ધાવણ પૂરું ન પડે ત્યારે શું કરવું?—બાળકને માતાના દૂધ ઉપર રાખવું એજ ઉત્તમ છે. માતાના ખાર અને કાળજી આગળ બાળકને ધાવ પાસે રાખી ઉછેરવું એ તુચ્છ છે. માતું શરીર નબળું હોય કે ધાવણ આવતું ન હોય અગર પૂરું પડતું ન હોય, પણ બાળકને સાતઆઠ મહિનાતું થાય ત્યાં સુધી તો બીજા કશા ખોરાકપર રાખવાતું નથી ફક્ત દૂધ ઉપરજ રાખવાતું છે. એ વખતે કોઈ ઉપાય ન ચાલે ત્યારેજ ધાવ રાખવી. ધાવ—પોતાની જાતની ગામડાની સૌથી ઉત્તમ છે. તે પોતાના બાળક જેવડા જીવતા તનદુરસ્ત બાળકવાળી, મધ્યમ કદની, શાંત, શીળ, શરીરે મજબૂત, નિરોગી, અને સદાયરણી વગેરે ગુણવાળી રાખવી. અગર હમેશાં એકજ તનદુરસ્ત ગાયનું તાણું દૂધ લેવું. દૂધથી અરધું નવ સેકું ગરમ પાણી અને સાકર. એ ત્રણને આગળ બતાવ્યા પ્રમાણે મિશ્રણ કરવું. એ ધણું ખરું માતાના દૂધને મળતુંજ થાય છે. તે ધવરાવવાના વખત પ્રમાણે નિયમસર આપવું. દૂધ ધાતુના વાસણમાં પાવું નહિ, પણ માટીના કે કાચના વાસણમાં લઈ પાવું, પ્રથમ એવાજ વાસણમાં દૂધ લઈ રાખવું. દૂધ ઉકાળવુંતો નહિજ. કેટલીક સ્ત્રીઓ ગાય, બેંસ કે બકરીનું દૂધ ઉકાળી માંહે સાકર, એળચી, જયફળ વગેરે નાંખી પાય છે. આવું દૂધ નાના બાળકને ભારે પડે છે. પાચન થતું નથી તેથી ફાયદાને બદલે નુકસાન, ઝાડો, ઉલટી અને તાવ વગેરે રોગો થાય છે. માટે એવું દૂધ પાવું નહિ. ખરેખર માતાના દૂધની બરોબર કરી શકે એવો એકે ખોરાક નથી. કોઈ ઉપાય ન ચાલે ત્યારેજ ધાવ કે આવા મિશ્રણપર આધાર રાખવો. ખોરાક—બાળકને તાજે, હલકો, થોડો ઉનો માફક આવે એવો અને પૌષ્ટિક ખોરાક આપવો. તે સાથે નિત્ય ગાયનું તાણું અને ચોખ્ખું દૂધ આપતા રહેવું. અજાણના ખોરાકમાં ચપટી મીઠું નાંખવું. તેથી ખોરાક સ્વાદીષ્ટ, અને પાચન થાય છે. તથા કરમ થોડાં થાય

છે. દૂધમાં સહેજ ગળપણ થાય એટલી સાકર કે પતાસાં બાળક કહેતા ઉમેરવાં, પણ બહુ ગળપણ આપવું નહિ. બહુ ગળપણ પાચન શક્તિને મંદ કરે છે. બાળક એક વર્ષનું થાય અને દાંત આવે, ત્યારે ચોખા, દાળ, ખીચડી, ચોખ્ખું દહીં અને મલાઈ વગેરે આપતાં જવું. પણ અન્નાજ સાથે ગાયનું દૂધ આપતાં બૂલવું નહિ; કારણ દૂધમાં. પોષણના સર્વે પદાર્થો રહેલા છે. તેથી બાળક તનદુરસ્તને મજબૂત બાંધાનું થાય છે. દૂધથી ઝાડો કબજિયત રહેતો હોય, તો તેમાં થોડું પાણી મેળવવું, એટલે ઝાડો ઉતરશે. ઉમર જેમ વધે તેમ દૂધનો ખોરાક વધાર્યો જવો. તેથી બાળકનું કુદરતી તેજ, બાંધો અને બળ વધે છે. બે વર્ષનું થઈ આવે એટલે તેમાં બિલકુલ પાણી મેળવવું નહિ. • દૂધ તાજું ને ચોખ્ખું તપાસીને લેવું. પાણી કે એવું કંઈ બીજું મેળવેવું નહોતું તેની સંભાળ રાખવી. નહિ તો એ નુકસાન કરે છે. બાળક મોટું થતું જાય, તેમ શાક, બાજી વગેરે તાજી ખાય તેમ કરવું. તેમાં મીઠું મસાલો નાંખવો. મેવો, મીઠાઈ માફકસર આપવાં. કાચાં ફળ, કોયલા, માટી વગેરે અવશ્યકારી પદાર્થો ખાવા દેવા નહિ. ખોરાક દિવસમાં ત્રણ વખત આપવો—સવારમાં દૂધ અને રોટલી, ત્યાર પછી બીજીવાર ચાર કલાકે અને ત્રીજીવાર સાંજના આઠ વાગ્યાની અંદર હલકો ખોરાક આપવો. આ ત્રણ વખત સિવાય વચમાં ખાખા કરે તો ખાવા દેવું નહિ. એકવાર ખાધેલો ખોરાક પાચન થાય અને હોજરીને જરા વિશ્રાંતિ મળે, ત્યારે બીજીવાર આપવો. બૂખ કરતાં વધારે અકરાંતીઆં થઈ ખાવા દેવું નહિ. જો અકરાંતીઆં થઈ વારંવાર ખાયછે તો ખોરાક પાચન ન થવાથી રોગિ થઈ “હાથ, પગ દોરડી અને પેટ ગાગરડી થાય છે.” દાડમ, દ્રાક્ષ, સફરજન, બદામ, પસ્તાં, કેળાં, વગેરે ફળ વખતે વખતે આપવાં. પાણી ચોખ્ખું પીવા આપવું. દૂધનું પાણી વધારે ઉત્તમ છે. પાણી ઉપર તરતાં રજકણો કે એવા ખરાબ પદાર્થો ભળેલાં હોય, તેવું પાણી મોટાં કરતાં બાળકને વધારે નુકસાન કરતા છે. માટે પાણીને ઐત્રણવાર ગાળાને પીવા દેવું. શિઆળામાં શરીરમાં ગરમી પેદા કરે એવા પૌષ્ટિક પદાર્થો ખાવા આપવા. કેમકે એ વખતે ગરમી પેદા કરવાની જરૂર છે. આ વખતે ગરમી ઓછી થાય તો તનદુરસ્તી બગડે છે. માટે શરીરમાં ઉષ્ણતા કાયમ રહે તેમ કરવું. બૂખને મારવી નહિ. બૂખનો વખત વિતાડી દેવાથી મંદાસિ વગેરે રોગો થાયછે. નિયમસર ઠરાવેલો વખતે પાચન થઈ શકે

એવો અને એટલો રાંધેલો ખોરાક આપવો. જીવનક્રિયા ચલાવવા સારૂ જે જે તત્વોની શરીરને જરૂર છે. તે બધાં તત્વો એકજ જાતના ખોરાકમાંથી મળતાં નથી. માટે ખોરાક એકને એક જાતનો ન આપતાં જુદો જુદો આપવો. એકને એક ખોરાક આપવાથી શરીરને જોઈતાં તત્વો મળતાં નથી તથા પાચન શક્તિમાં બગાડો થાયછે. જે ખોરાક ઉપર બાળકને અભાવો હોય તે ખાવાને આગ્રહ ન કરવો. ખાતાં ચરધો કલાક લગાડવો. ચાનીને ખાવાની ટેવ પાડવી. ઉતાવળે ખાવા દેવું નહિ. તાપમાંથી આવ્યા પછી કે થાક્યા પછી વિસામો લીધા બાદ ખાવા દેવું. ખાતી વખતે હસવું કે વાતો કરવા દેવી નહિ. સુતા પહેલાં ત્રણ કલાક અગાઉ ખોરાક આપવો. જાંઘી ઉઠ્યા પછી એક કલાકે ખાવા દેવું. તેમ ખાધા પછી કારણ હોય તો એક કલાકે સુવા દેવું. ટાટું, સડી ગયેલું અને ગંધાતું ખાવા દેવું નહિ. બહુ ખાવું અને થોડું ખાવું એ બંને નુકસાન કરતા છે. ભૂખ લાગ્યા વગર આગ્રહ કરી ખવરાવવું નહિ. થોડું કે વધારે ખાવાનું કહેવું નહિ, પણ તેમની રૂચી પ્રમાણે ખાવા દેવું. જેમ ખોરાક પુષ્ટિકારક હોય છે, તેમ વજનમાં થોડો ખાવાને જોઈએ છીએ. અને જેમ પુષ્ટિકારક આછો તેમ વજનમાં વધારે જોઈએ. માટે બાળકને ખોરાક વજનમાં થોડો પણ પુષ્ટિકારક આપવો. જો એમ ન કરવામાં આવે તો છોકરાંનું બળ ઘટે છે તથા શરીર વધતું નથી. વગેરે, વિગેરે.

હવા—બાળકને ખૂબી અને સ્વચ્છ હવા મળે એમ કરવું. સ્વચ્છ હવા માટે રોજ સવાર સાંજ દરિયા કિનારે, મેદાન, ડુંગર કે બાગમાં હવા ખાવાને લઈ જવું. તેથી શરીરમાં ધણી હુશિઆરી આવે છે, લોહી સુધરે છે અને શરીર નિરોગી થાય છે. દરેક પ્રાણીને શ્વાસ લેવામાં ઓક્સિજન હવાની વધારે જરૂર છે. માટે જે ઓરડામાં તાજી અને સ્વચ્છ હવા આવતી હોય, તેવા બારી બારણાવાળા ઓરડામાં રાખવું. કદી પણ અંધારી જગ્યામાં, ચૂલાની ગરમી બ્યાં રહ્યા કરતી હોય ત્યાં, બાળકુડી કે મોરીની દુર્ગંધી બ્યાં આવતી હોય ત્યાં, સાંકડી, અંધારી, અને દુર્ગંધ વાળી ઓરડીમાં, બ્યાં ધણું મનુષ્યના શ્વાસથી કાર્બોનિક હવા નીકળતી હોય ત્યાં અને દીવો અખંડ રહેતો હોય, ત્યાં બાળકને રાખવું નહિ. કેમકે બ્યાં ગરમી, દુર્ગંધી અને પાતળી હવા હોય છે ત્યાં ઓક્સિજન હવા થોડી હોય છે. એવી જગ્યાએ બાળકને રાખવાથી તેની તનદુરસ્તી બગડે છે. આ બધો વિચાર કરી સુખાકારી હવાના સ્થાનમાં તેમને રાખવાની

ગોઠવણ કરવી એ સર્વ પ્રકારે ઉત્તમ છે. ઉંધ—બાળકને મોટા માણસ કરતાં વધારે ઉંધવાની જરૂર છે. ઉંધવાથી બાળકનું શરીર પુષ્ટ અને તન્દુરસ્ત થાય છે. બાળકને કેટલોક વખત માતાના પડખામાં સુવાની જરૂર છે. કારણ તેને બીજાના શરીરની ગરમીની જરૂર છે. આવી વખતે માતાએ તેને પડખામાં સુવારતાં ખૂબ ધ્યાન રાખવું કે પડખું ફેરવતાં કચરાધ જાય નહિ. તે રડી પડખા નીચે આવે નહિ, માટે પોતાની અને બાળકની વચ્ચેમાં લૂગડાની પાળ જેવું કરવું. સુતાં સુતાં બાળકને ધવરાવવું નહિ. સુતાં ધવરાવવાથી વખતે માતા ઉંધી જાય છે અને બાળક ઉંધું પડી ગુંગળાધ મરણ પામે છે. બાળક રાત્રે આઠ નવ વાગ્યે સુઈ પાંચ વાગ્યે ઉઠે તેમ કરવું. દિવસના બપોર પછી એક બે કલાક અને રાત્રે વધારેમાં વધારે આઠ કલાક ખૂબ ઉંધવા દેવું. જગજ્ઞા પછી આળોટવા દેવું નહિ. એથી આળસુ થાય છે. માટે જાગે કે તરત ઉઠવાની ટેવ પાડવી. તેને ઉંધમાથી જગાડવું નહિ. ઉંધમાંથી જગાડવું એ ધણું નુકસાન કરતા છે, તેને સ્વચ્છ હવા અને અજવાળાવાળા ઓરડામાં સુવાડવાનું રાખવું. બારીબારણાં બંધ કરી સુવાડી રાખવું નહિ. કે ગંદકીવાળા સાંકડા ઓરડામાં સુવાડવું નહિ. તેમને ઉંધવાના વખતમાં કંઈ મહેનત પડે એવું કરવું નહિ. ઉંધવાને વખતે તો તેનું મન શાંત થાય એમ કરવું. બાળકને ખોરાક કરતાં ઉંધની વિશેષ જરૂર છે. ઓછી ઉંધે બાળક કુબળું થાય છે. ખોળામાં ઉંધાડવાની ટેવ રાખવી નહિ. તેમ ઘોડીઆ કે પારણામાં પરાણે હીંચકાવી, મારી, ડરાવી અને કંટાળી ઉંધાડવું નહિ. તેમ બાળાગોળી કે અરીણુ જેવી નુકસાન કરતા ઝેરી વસ્તુ ખવરાવી ઉંધાડવું નહિ. એથી બાળકનું શરીર બગડી નખળું પડી જાય છે, શરીરને બાંધો મજબૂત થતો નથી. જ્યારે તેને કુદરતના નિયમ પ્રમાણે સ્વાભાવિક ઉંધ આવે, ત્યારેજ ઉંધાડવું. રાત્રે ખોરાક આપ્યા પછી બે કલાકે હસાવી, રમાડી, દોડાવી, ફૂંદાવી, વગેરે રીતે શરીરને કસરત મળે એમ કરી તથા મધુર ગીતો ગાઈ, તેનું મન રંજન કરી સુવાડવું કે સુખેથી ધસધસાટ ઉંધશે, કહ્યું છે કે;—

પુત્ર ધરીને પારણે, મનમાં હરખે માય;

હોંસે હોંસે હેતથી શૂભ હાલરડાં ગાય.

એમ પારણામાં હરખથી પોઢાડી હોંસે હોંસે સારાં હાલરડાં—ગીતો ગાઇને ઉંધાડવાથી બાળકને જે ઉંધ આવેછે, તેથી તેનું શરીર જોષ્ટએ

તેવું સાફ થાય છે. કોઈ કારણથી ઉંઘ ન આવતી હોય, તો તપાસવું કે પેટમાં કરમ કે ખીજી કંઈ દરદ થયું હશે. જે જણાય તેનો યોગ્ય ઉપાય કરવો, પણ બનતાં સુધી ઉંઘ માટે ઝોપડ ખવરાવવું નહિ. બાળકને સુતાં વારાફરતી પડખાં ફેરવવાની ટેવ પાડવી. સુવાનું બિછાતું સાવ-પોચું કે સાવકકું ન જોઈએ, સામાન્યપણે રાખવું. ઘોડીઆમાં ઝોળીમાં સુવાડવા કરતાં પારણામાં સુવાડવું ઉત્તમ છે. ઝોળીમાં સુવાથી ખુંધુ થવા સંભવ છે. તેથી બરાબર ટટાર ચાલી શકતું નથી. પારણામાં તેમ થતું નથી. ઉંઘ ભંગ કરે માટે ઘોડીઆ કે પારણાના આંકડીઆ બોલવા દેવા નહિ. તાણીને હીંચકાવવું નહિ, સુવાના ઘોડીઆ કે બિછાના આગળ શિઆજો હોય પણ તાપત્તી સઘડી કે દીવો રાખવો નહિ. બાળક ઉઠ્યા પછી તરત બિછાતું બેળું કરવું નહિ, પણ હવા લાગી માંહેની ગંદકી ઉડી જાય ત્યારે ઉપાડવું. બાળકને ચાંચડ, માકડ, જૂ વગેરે કરડે નહિ, તેની સંભાળ રાખવી. સુવાનું બિછાતું ઘોઝેલું સાફ રાખવું. ઉજ્જગરો થવા દેવો નહિ. બિછાતું કે ઝોળી મળમૂત્રથી બીની હોય, તો તરત એ કાઢી નાંખી બીજા કોરા સ્વચ્છ ઉપર સુવાડવું કે શરદી લાગે નહિ. વગેરે.

કસરત—બાળકને ખૂંધી હવામાં શરીરને કસરત મળે એમ કરવું. કસરતથી તેના શરીર માંહેલું લોહી નિયમસર બધી નસોમાં ફરી વળે છે. ખાધેલા અન્નનો રસ થઈ આખા શરીરને પોષણ મળે છે. પાચનશક્તિ વધે છે. સ્નાયુનું ચલન વલન થવાથી લોહી માંહેનો મલીન પદાર્થ પરસીવા વાટે બહાર નીકળે છે. તેથી શરીરનો ખાંધો મજબૂત અને નિરોગી થાય છે. સારી ઉંઘ આવે છે. તથા હીંમત, હુશિઆરી, ચંચળતા, અને શૂરવીરતા વધે છે. બાળકને આરોગ્ય રાખવા અને મોટાં કરવાને કુદરતથીજ કસરત તરફનું વલણ હોય, એમ તેની સ્વાભાવિક ચંચળાઈ ઉપરથી જણાઈ આવે છે. બાળક જન્મ્યા પછી થોડા માસનું થાય, ત્યારે તેને સવારસાંજ સારી હવામાં લૂગડાં પહેરાવી લઈ જવું. વખતે ભોંયપર ગોદડી પાથરી સુવાડવું. તેથી તે આમતેમ પછાડા મારશે. કોઈ વખતે હસાવવું, રમાડવું, ફૂંદાવવું અને કોઈ વસ્તુ દૂર રેંકી તે મંગાવવી એટલે તે બાબોડીઆ ભર થઈ હાથ, પગ પછાડતાં, દોડતાં આમતેમ ફરતાં લાવવા મથશે. તેથી કસરત મળશે. ચાલવા શીખે ત્યારે ઘરમાં ને બહાર રમવા દેવું, ઘરમાં બેસાડી રાખવું નહિ. જે રમતથી શરીરના કોઈ ભાગને નુકસાન થાય, જે મતથી શરીરના કોઈ ભાગને નુકસાન થાય, જે રમતથી નીતિમાં બગાડો.

થાય, જેવી કે દીંગલા દીંગલીને પરણાવવાં ને તેને છોકરાં જણાવવાં વગેરે તેવી રમત રમવા ન દેવી તેમ નહારાં છોકરાંની સંગતમાં રમવા દેવું નહિ. એ માટે ઉપર દેખરેખ રાખતાં રહેવું. જેમ ઉમરે મોટું થતું જન્ય નિત્ય સવારસાંજ ખૂણી હવામાં નિયમસર દડો ફેંકવો, નવ નાગેલીઓ, ખીલપાટો, ધમણા ગોલીટા, દોડવું, ઠેકવું, ચકરી, તીર ફેંકવું, ખોદવું, ખેડવું અને કાપવું વગેરે મનપસંદ રમત રમવા દેવી, પણ થાક ચડે ને શરીર ભરાઈ જાય તેવી ને તેટલી રમત રમાવા દેવી નહિ. તેમજ વખતે ડોલેરા, તાવ વગેરે રોગચાળો ચાલતો હોય તે વખતે કસરત કરાવવી નહિ, કસરત કર્યા પછી થાક ઉતરે ત્યારે ખાવાપીવા દેવું. આ પ્રમાણે પુત્ર પુત્રીને બંનેને કસરત કરવાની જરૂર છે. દાંત—બાળક જ્યારે સાતઆઠ માસનું થાયછે, ત્યારે દાંત આવવા શરૂ થાયછે. કોઈ વખતે બેત્રણ માસ મોડા પણ આવેછે. દાંત આવવા માંડેછે ત્યારે તેને તાવ, ઉલટી, ઉધરસ, ચૂંક, ઝાડો અને આંચકી વગેરે થઈ આવે છે. આ વખતે તેનો સ્વભાવ ચીડીઓ થઈ જાય છે. તેને ક્યાંએ એન પડતું નથી. પેદાં ચળવળે છે, વારંવાર ધાવવાની મરજી કરે છે, ધાવણી કે અંગુઠો મોંમાં ધાલે છે તેથી પેદાં ધસાવાથી તેને સાફ લાગેછે. બીજાં કરતાં અંગુઠો મોંમાં ધાલે તે ઠીક છે. પણ તેને હમેશાં એ ટેવ પડી ન જાય એવી સંભાળ રાખવી. ઝાડો ધારા કરતાં એ ચારવાર વધારે થાય તો તેની ફિક્કર નહિ. પણ તેથી વધારે થાય તો ઉપાય કરવો. તાવ, ઉલટી વગેરે હોય તો હુશિઆર વૈદ કે ડાક્ટરની સલાહ લેવી. આ વખતે તેની સારી પેટે સંભાળ રાખવાની છે. લાળથી પહેરેલું લૂગડું ભીંતું થાય તો તરત કાઢી બીજું સ્વચ્છ કાપડું પહેરાવવું. નહિતો શરદી થાય છે. મોટું થયે તેના દાંત ખુસ કે દાતણના કુચાથી ધસાવવાની ટેવ પાડવી. દાંતમાં મેલ ન રહેવા દેવો. પાણીના કાગળા કરાવી મોં સાફ કરાવતાં રહેવું. પગ—પગ એ આખા શરીરનું મૂળાયું છે. માટે તેની સંભાળ રાખવી. પગ ગરમ રહે તેમ કરવું. ઠંડા હોય તો ઊંના પાણીમાં બોળી ગરમ કરવા, અને મોંજાં પહેરાવવાં સુતી વખતે પગ ગરમ રહે તેમ કરવું. ઠંડા પગ રહેવાથી શરદી વગેરે વ્યાધી થવાનો સંભવ છે. ઠંડી ઋતુમાં પગમાં મોંજાં અને દેશી નરમ ચામડાના જોડા પહેરાવવા. પગરખાં એ ઠંડી, ગરમી, કાંટા વગેરેથી પગનું રક્ષણ કરતાં છે. પણ તે સાંકડાં ન જોઈએ. સાંકડાં પહેરાવાથી પગની પાટલી વધતી નથી, આંગળાં સંકોચાય છે. ડણ પડેછે વગેરે વ્યાધી થાયછે.

બાળકને ચલાવવા તથા ઉભાડવાની ઉતાવળ કરતી નહિ. એની મેળે ચાલવા તથા ઉભવાનું મન કરે સારે તેને રેડા દઇ ચલાવવું કે ઉભું કરવું. પરાણે ચલાવવા તથા ઉભાડવાથી તેના કુગળા પગમાં જોર નહિ હોવાથી શરીરનો બોજો ઉપાડી શકતું નથી. તેથી પડી જાય છે. પગ વાંકા તથા રાંઠા, વળી જાય છે, ઘુંટણ સામ સામે ભટકાય છે, અને તળીયાં ચપટ થાય છે વગેરે ખામી થાય છે. ઘરમાં ખૂલ્લે પગે ચાલવા દેવું તેથી પગ નાં તળીયાં મજબૂત તથા કઠણ થાય છે અને પંજ પહોળા થાય છે.

મસ્તક—હમેશાં ઠંડું રાખવું. ગરમ થયેલું હોય તો ઠંડું કરવા માથે ઠંડા પાણીની ધાર કરવી. પછી માથું લૂછી ટ્રાઈ કરી ધૂપેલ તેલ ધસી નાંખવું વગેરે ઉપાય લેવા. નહિ તો મસ્તકમાં પીડા થાય છે. માથેથી વાળ ઉતારવા નહિ, તેમ મોટી ચોટલી, ચોટલા રાખવા નહિ. વાળ કતરાવતા જવું. બાળકોએ ચાર પાંચ વર્ષની થાય સારે ચોટલા રખાવવા. નવરાવતી વખતે પ્રથમ મસ્તક ભીંજવવું, પછી આખે શરીરે પાણી રેડી નવરાવવું. માથે ઠંડા પાણીની ધાર કરવાથી મગજ તર થાય છે. માથે ગરમ કરેલું પાણી રેડવું નહિ. વાળ મેલ કાપનારી ચીજથી ધોવા પુત્રના વાળ રોજ ધોવા. અને પુત્રીના સાત આઠ દહાડે ધોઇ સાફ કરવા. જૂકે ખોડો હોય તો ધૂપેલ તેલમાં થોડું કપૂર મેળવી નાંખવું. તેથી જૂ ગરી જશે. તેલ ધૂપેલ ધસીને નાંખવું. તેથી મગજ તર થાય છે. કોપરેલ તેલ પણ ઠીક છે. તેથી વાળ સાફ થઇ વધે છે. વાળ ખેંચાય તેમ ઝોળવા કે તાણીને અંખોડો વાળવો નહિ. તેથી મગજને વ્યાધી થાય છે. ઝીણી કાંસડાથી દાંતા ખૂંચે નહિ તેમ વાળ ઝોળવા. તેલ એટલું નાંખવું કે લૂગડાં બગડે નહિ. ગમે તેવા સાબુ કે ચર્ક ખેંચેલાં તેલ નાંખવાં નહિ. તેથી વાળ ધોળા થાય છે અને મગજને વ્યાધી થાય છે.

લગ્ન—બાળપણમાં લગ્ન કરવાથી તેઓ વહેલાં સંબંધમાં બેડાવાની ચિંતાએ જોઇએ તેવો વિદ્યાભ્યાસ કરી શકતાં નથી. તેથી મોટપણે ગુજરાન ચલાવવામાં હરકત પડી સંસાર દુઃખરૂપે કાઢે છે. વળી કાચી વયમાં અપકવ વિધિ જઇ શરીરનો બાંધો તૂટી જાય છે. શરીર નળણું તવા-એલું, પીળુંપચક, પાતળું, અશક્ત અને રોગિ થાય છે. તથા આયુષ્યનો ક્ષય થાય છે. તેની જે પ્રજા થાય છે, તે પણ તેવીજ થાય છે. તેનાથી કોઇ પણ કાર્ય હિંમતભરે થઇ શકતું નથી. વગેરે ઘણું નુકસાન થાય છે. માટે પુત્રની ઉંમર ૧૮-૧૯ વર્ષની થાય તે પછી અને પુત્રીની ઉંમર

૧૩-૧૪ વર્ષની થાય ત્યારે લગ્ન કરવું ઠીક છે. જીંદગીમાં વિર્યનું સંરક્ષણ કરવું, એ સર્વથી શ્રેષ્ઠ ફળદાયક છે. જેના શરીરમાં વિર્યનું વિશેષ સંરક્ષણ થયેલું હશે. તે મજબૂત, કઠાવર, શૂરવીર, પરાક્રમી અને નિરોગી થાય છે. તથા તેની પ્રજા પણ સર્વ પ્રકારે ઉત્કૃષ્ટ નીવડે છે. માટે મોટી વયે લગ્ન કરવાં એ વધારે સારું છે.

કાન—બાળકના કાન ઠંડા થવા દેવા નહિ. ઠંડા થાય તો કાનટોપી પહેરાવવી. નહિ તો શરદી લાગી કાન પાકશે. અને પીડા થશે. કદી કાન દુઃખે તો તેલ ઉનું કરી માંહે ટીપાં પાડવાં. કાન વહે તો સમુદ્રશીણને તેલમાં ઉકાળી તેનાં ટીપાં પાડવાં. કાનમાં જિદ્રો પાડવાની રીત નુકસાન કરતા છે. કાનમાં જિદ્રો પાડી માંહે અલંકાર ધાલવાથી ઘણી પ્રકારે નુકસાની થાય છે. માટે એ રીત સારી નથી. કાનને સળી વગેરેથી ખોતરવો નહિ. ખોતરવાથી વખતે પાકે છે અને પીડા થાય છે. વગેરે

શીતળા—બાળકો શીતળા નીકળવાથી આંધળાં, લૂલાં, કાણાં અને બહેરાં થાય છે તથા આખે શરીરે ચાઠાં પડી ચહેરો ખગડે છે વગેરે બા-મી ઉત્પન્ન થાય છે. એટલુંજ નહિ પણ એથી મરણ પણ થાય છે. બાળકને આના જેવી એકે મોટી બીક નથી. આ રોગ એમી છે. જે વખતે એ રોગ ચાલતો હોય, તે વખતે તેમને એવી જગ્યાએ લાઇ જવાં નહિ. શીતળા કઢાવેલ ન હોય તો આ વખતે તરત કઢાવી લેવાં—શીતળા કઢાવવાથી ઉપર કહેલી ખામી ઉત્પન્ન થવાની દેહેશત રહેતી નથી. એ વાર કઢાવવાથી નીકળતાં પણ નથી—શીતળા એક વખત કઢાવવા કરતાં સાત સાત વર્ષે એ ત્રણ વખત કઢાવવાં વધારે ઠીક છે. શીતળા કઢાવતાં જે બાળકને એપ લેવામાં આવે, તે શુભડાં, રતવા, તાવ વગેરે રોગ વાળો ન જોઇએ, પણ તનદુરસ્ત, મજબૂત બાળકનું અને નિરોગી બાળક હોય તેનો એપ લેવો ફાયદાકારક છે. રોગી બાળકને એપ લેવાથી બાળકને તરત તેવા રોગ લાગુ પડે છે. આ વખતે ખૂબ સંભાળ રાખવી. તેમજ બાળક શરીરે સારું હોય ત્યારેજ કઢાવવાં. નવ દશ રોજે દાણા ભરાઈ સોજો ચડે છે. તેથી પીડા થાય છે. પછી એક એ દિવસે આરામ થવા લાગે છે. તેને ઓસડ કરવાની જરૂર નથી. તાડ કરે ને દુખ થાય, તો તે પર ધી ચોપડવું. તેથી ભીંગડાં ઉખડી જશે. દાણા પુટ્યા પછી માથે ઝીણી રાખ બૂંસવી એ પણ ઠીક છે. દાણા ખણી ઉખેડી નાંખવા દેવા નહિ. ઉખેડી નાંખવાથી જોઇએ તેવો લાભ થતો નથી. જે બહુ તો

હાથે લૂગડું વીંટવું. બીંગડું ઉખેડવું નહિ, પણ એની મેળે ઉપડી જવા દેવું.

ખાળાગોળી—ખાળકને ખાળાગોળી આપવાની રીત ઘણી નુકશાન કરતા છે—એથી દેખીતો કદી લાભ લાગતો હોય પણ પરિણામે નુકશાન કરતા છે. તે નિલ આપવાથી તો એક જાતના ખોરાક જેવું અને એક જાતના અંધાણીના અંધાણ જેવું થાય છે. એનો નિશો રહે છે સાંસુથી ખાળકને ઉંઘ આવે છે અને ઠીક રહે છે. નિશો ઉતર્યો, તો પાછું એવું ને એવું થાય છે. નિશો કરવાથી જોઈએ તેવી ઉંઘ આવતી નથી. ખાળાગોળીમાં જૂની જૂની વસ્તુઓ આવે છે, તેમાં ચીરીણ મુખ્ય આવે છે. એ પાણી કે ધાવણમાં ઘોળી પરાણે ખાળકના હાથ, પગ પકડી પાછ દે છે. તેમાં તેના ખરાબ પર નિર્દય માતાને જરા પણ દયા આવતી નથી. આ રીત દેખાદેખીથી સ્ત્રીઓમાં પહેલી હોય છે. આ એક જાતના અંધાણથી ખાળક દુઝળું, નંખળું, પીળું પચક, હાથ પગ દોરડી ને પેટ ગાગરડી જેવું થાય છે. આ રીતે પરાણે ઉંઘાડવું એ ન ઉંઘાડવા ખરાબર છે. આ તો શત્રુવટ સાચવ્યા જેવું થાય છે. ઉંઘાડવાનો ખરો રસ્તો તેમને સુતા પહેલાં પૂરતી કસરત આપવી એ ઉત્તમ છે. માટે ખાળાગોળી આપવાની રીત રાખવી નહિ.

આંખ—ખાળક જ્યારે ઉંઘી ઉઠે, સારે તેની આંખો ઠંડા પાણીથી ધોતા જવી. આંખમાંનો ચીપડા વગેરે મેલ ધોઈ સાફ કરવો—ઠંડા પાણી—એ આંખ નિલ ધોવાથી તેજ વધે છે, ઠંડક વળે છે અને આંખની ગરમી ઓછી થાય છે, વગેરે લાભ થાય છે—આંખ ધોયા વગર એમને એમ રાખવાથી નુકશાન થાય છે. આંખમાં નિલ આંજણ કે બીજું કાંઈ અંજન હોય તે આંજતાં જવું. તેથી આંખ ઉઠતી નથી અને તેજ વધે છે. આંખ ઉઠવી એ એવી રોગ છે. માટે કોઈની આંખ ઉઠી હોય, તે પાસે ખાળકને જવા દેવું નહિ. આંખ ઉઠે તો તેની તરત ખરાબર માવજત કરવી. એમાં ગફલત કરવાથી આંખને નુકશાન થાય છે. વગેરે, વગેરે.

એપી રોગ—ખાળકને આમાં જણાવેલા એપી રોગથી ઘણી સંભાળ રાખવી. જ્યારે જ્યારે આવા એપી રોગ ચાલતા હોય અગર જેને એ લાગુ પડેલ હોય, તે પાસે ખાળકને જવા દેવું નહિ. રોતો તાવ, ઓરી, અછબડા, શીતળા, ગાલ પચોરિયાં, ઉટાંટિયું, ગળસુણું, દાદર, આંખ દુખવી, ટાઇફસ તાવ, કોલેરા, વગેરે રોગ—અંધ પક્ષા પછી તેવી જગ્યાએ લઈ જવું તથા તેવા રોગી માણસને સારી પેઠે આરામ થયા પછી તે પાસે જવા દેવું. આ વખતે તેની તનદુરસ્તી સાચવવા ઘણી કાળજી રાખવી.

બાળ શિક્ષણ.

ઓ પ્રભુ શી સંભાળથી, વાડ કરી ચોપાસ;
 વૃદ્ધિ હમારી તું કરે, ગણિ નિજ સંતતિ ખાસ. ૧
 માત તાત હમને પ્રથમ, સુશોધ આપે ઘેર;
 પછિ શિખવે શાળા-ગુર, નીતિ-નિયમ રૂડી પેર. ૨
 વિવેક બુદ્ધિ-નિયમની, હદમાં રાખી ભાવ;
 તે ગુર-હમને મોકલે, લેવા દુનિયદ દહાવ. ૩

જ્યોર્જ હરબર્ટ.

માણસની જીંદગીનો સૌથી અગત્યનો વખત બાળપણ છે. તે જેવું જન્મધરી નવી દુનિયાના દરવાજા આગળ આવે છે કે તરત તેની દૃષ્ટિ જે સીજ પર પડે છે, તે આશ્ચર્યની સાથ જુઓ છે. પછી ધીરેધીરે જેવાનું, તપાસવાનું, સરખાવવાનું અને મનમાં જે વિચારો થયા હોય, તે બરી રાખવાનું આરંભે છે. આ વખતે તે આજુબાજુની વસ્તુઓના ગુણદોષનું અને બીજાઓના મનનું જેટલું જ્ઞાન મેળવે છે, તેટલું આખી અવસ્થામાં મેળવતું નથી. લૉડ બ્રાહ્મને કહ્યું છે કે;—“બાળક દુનિયાના પદાર્થોના ગુણદોષનું તથા પોતાના અને પારકાના મનનું જેટલું જ્ઞાન દોઢથી અઢી વર્ષની વયમાં મેળવે છે, તેટલું જ્ઞાન જીંદગીના બાકીના વખતમાં મેળવતું નથી, આ વખતે તે જે જ્ઞાન મેળવે છે અને જે વિચારો તેના મનમાં ધડાય છે, તે સર્વ જોરસા તે અગત્યના છે કે ક્ષણભર આપણે એવું ધારીએ કે પાછળથી તે સઘળું ભૂલી જવાય અથવા જતું રહેતું હશે, પણ તેમ થતું નથી.” બાળકની બાલ્યવસ્થા ઘણી અગત્યની છે. તેના સ્વભાવને રૂપ આપવા તેની પાસે જેવા નમુના ધરવામાં આવે છે, તેવું તેનું આચરણ બંધાવા માંડે છે. તેની જીંદગીનો પાયો આ વખતથીજ રચાવા માંડે છે. એ પાયો જેમ મજબૂત નંખાય, તેમ કરવા તેની પાસે સારા નમુના ધરવા જોઈએ. સર્વ નમુનામાં માતા એ નિહનો સહવાસી અને મૂખ્ય નમુનો છે. પરજેશ્વરે તેને પોતાનો પ્રતિબિંબ કરીને મોકલી છે. તેનાપરજ બાળકના પાલન પોષણ અને સારા નરસા બંધિયનો આધાર છે. તેજ તેનું પરમ ધન છે અને તેજ તેનો અસરકારક મુખ્ય શિક્ષક છે. બાળકને માતા તરફથી જેવી કેળવણી અને દ્રષ્ટાંત મળે છે, તેવું તે અતે થાય છે. જ્યોર્જ હરબર્ટે કહ્યું છે કે;—એક સારી મા સો શિક્ષકની બરાબર છે. ધ-

રમાં તે સધળા હૃદયને ખેંચનાર લોહચુંબક છે અને સધળાની આંખ દો-
રવનાર ધ્રુવનો તારો છે. તેની નકલ હમેશાં થાય છે.” **ગુરુનાંચૈવ સર્વે-
પામ્માતા પરમકોગુરુઃ** સર્વે ગુરુઓમાં માતા એ પરમ અને મુખ્ય
ગુરુ છે. બાળક ધરત્રી શાળામાં જેવું શિક્ષણ મેળવે છે, તેવું તે થાય છે.
તથા જેવું ઘરમાં દેખે છે, તેવું શિખે છે. તેના જીવનની ધારી ત્યાંજ બં-
ધાય છે. તે માણસાઈ આવતાં સુધી, પણ મટતી નથી. એટલુંજ નહિ
પણ તે મરણ પર્યંત એવીને એવી ટકી રહે છે. તેની કેળવણી તેનાં જ-
ન્મતાં વેંતજ શરૂ થાય છે. પ્રથમ તેને ધાવતાં આવડતું નથી. તેથી માતા
એકાદવાર સ્તન મુખમાં આપી, તેના દૂધનો સ્વાદ ચખાડે છે, કે તરત
પછી પોતાની મેળે ધાવવા લાગે છે. એ રીતે બાળક સ્વાભાવિક રીતે જે
જે હીલચીલ કરવા માંડે, તેનું વલણ સારા તરફ વાળવા ધ્યાનમાં રાખ-
વું. પ્રથમ તેની સ્પર્શ ઇન્દ્રિય જાગૃત થાય છે. તેથી સ્તનનો સ્પર્શ થતાં
ધાવવા માંડે છે. પછી નેત્રવડે પોતાની માતાને ઓળખે છે, કાનવડે મા-
તાનો સાદ ઓળખી કાઢે છે. પછી રસેન્દ્રિય જાગૃત થાય છે, તેવડે કડવું,
મીઠું, ખાટું વગેરે જાણી શકે છે અને હેવટ દ્રાણેન્દ્રિય જાગૃત થાય છે.
તે જેમ જેમ મોટું થતું જાય છે, તેમ તેમ તેને ઇન્દ્રિયોવડે જ્ઞાન થતું
જાય છે. જન્મ્યા પછી તેના લોહીનું ફરવું ઉતાવળું ચાલે છે. તેથી તન,
મન, અને સર્વ ઇન્દ્રિયોના વધવા સાથે તેની નકલ કરવાની શક્તિ પણ
સાથેજ વધવા માંડે છે. માટે માતાએ બાળકને સદ્ગુણોવાળું કરવાને પો-
તેજ ધર આગળ હરકોઈ આવતા જતા સાથે એવી રીતે વિવેક મર્યાદા-
થી વર્તવું કે બાળક પણ એ દેખીને તેવી રીતે વર્તતાં શિખે; કેમકે બા-
ળકો માઆપમાં જેવું જુએ છે, તેવુંજ શિખે છે, કહેવું કાંઈ અને ક-
રવું કાંઈ એમ ન કરવું કેમકે તેથી બાળકના મનપર ખરી અ-
સર થશે નહિ— કહેવા પ્રમાણેજ વર્તવાથી સચોટ ખરી અસર
થશે. તેમજ તે સાથે પણ વિવેક, મર્યાદાથી વર્તવું અને તેને મધુર વ-
ચને બોલાવવું. જેમકે:—પ્રિય પ્રાણલાલ બાઈ ! વહાલી વિદ્યાગવરી ! આ-
વો ! આ તમારા ગુરુ પધાર્યા તેમને નમન કરો. બાઈ ચમનલાલ ! આ
પાન સોપારી ગુરૂને આપો. બાપુ ખુલાખીદાસ ! આ રકાખી આપણા ક-
પાટમાં મૂકો બાઈ. મણીબેન ! ચંદાગવરી ! આવો બાપુ ! આ ગુલાબ
અને મોગરાને જૂદાં જૂદાં કરો બા ! વાહ ! બહુ સારું કામ કર્યું—આવો
મણી બેન ! ચમનબાઈ ! આ ફુલનો હાર તમારા બાપાને પહેરાવી પગે

લાગો. વગેરે રીતે ધરનાં કામ કાજમાં બોલાવવાની રીત રાખવાથી તેઓ સખ્ય, વિવેકી, મર્યાદશીળ, નમ્ર, અને સુધડ વગેરે સદ્ગુણો વાળાં થશે. વળી મીઠાશ ભરેલાં વચને કામ કરાવવાથી તેઓ આપણું ધારેલું કામ હેં-સે હેંસે કરી આપશે. તેથી તેને કામ કરવાની ટેવ પડશે, શરીરને કસ-રત મળશે, વિવેક મર્યાદા, મધુર વચન વગેરે શિખશે અને મા પાસે કા-મમાં રહ્યાથી તેઓ રખડવાં જશે નહિ. તેથી નદારી સોંપત વગેરેથી દુ-ર્ગુણો આવવાની દેહેશત રહેશે નહિ. જાળક પાસે કામ કરાવતાં કદી એ-કાદ કામ જગડ્યું, તો કડવાં વચન કહી ધમકાવવું કે મારવું નહિ, પણ જરા દીલગીર મોં કરી, પછી તરત હસી વહાવથી બોલાવવું—અને મીઠા શબ્દોએ શીખામણ દેવી જે, બાઈ ! તેં આમ કર્યું તો નુકસાન થયું. જાપુ ! હવે એમ કદી કરીશ નહિ હો, આપણને નુકશાન થાય. હમેશાં કામ સંભાળીને કરવું. પ્રથમ માતાનું મોં દીલગીર જોઈ જાળક જાણશે કે મેં આ બોલું કર્યું. હવે ફરી ન કરવું. હસી પડવાથી માતાનો ક્ષમા-વંત ગુણ જોઈ રોવાની કે હઠ પડવાની ટેવ પડશે નહિ અને જે જે શીખામણ આપવામાં આવશે, તે લક્ષ દષ્ટ સાંભળશે. તેથી સારી ટેવ પ-ડશે. ઘર આગળ પેરાણો, વડિલ, ગુરૂ, કે હરકોઈ આવે તેને આવો, બે-સો, પધારો, સાહેબ, સાહેબજી પધારજો, કૃપા રાખજો, મહેરબાન, આવજો, જેજો, રામ રામ, સલામ, મારાં ધન્ય ભાગ્ય કે આજે આપ મારે ઘેર પધાર્યા. વગેરે રીતે મધુર વચને, વિવેકે અને માન મરતબે આદરસત્કાર કરવાની ટેવ રાખ્યાથી જાળક પણ મા જાપનું દેખી તેવું શીખે છે. માટે સારી ટેવ પાડવા ધ્યાન રાખવું. આ વખતે તેના હૃદયમાં જેવી છાપ પા-ડવામાં આવશે, તેવી જીંદગી પર્યંત રહેશે.

જાળકને કદી પણ અમર્યાદપણે કે અવિવેકે વર્તવા દેવું નહિ. હા-લ કેટલાંક મા જાપ પોતેજ જાણી જોઈને જાળકને કહેશે કે, લે, આ લા-કડી માર તારા મામાને, તેને મૂર્ખ કહે, તારા કાકાનું કહ્યું માનીશ નહિ, મોટા ભાઈને લૂચ્યો કહે, આ કાકાનો પ્યાલો પડ્યો છે તે છાનો માનો ઉ-પાડી લાવ, પૂછે તો કહેજે કે મને ખબર નથી. વગેરે રીતે અવિવેક અને અમર્યાદપણે ચાલતાં, અપશબ્દો અને જીદું બોલતાં તથા ચોરી કરતાં શિ-ખવે છે. એથી જે ખરાબ ટેવ પડે છે, તે કદી મોટપણે જતી નથી. તેનું, ફળ મા જાપને આંતે ચાખવું પડે છે અને દુઃખ ભોગવે છે, સારે કહેશે કે છોકરાં જગડી ગયાં વગેરે બોલી પસ્તાવો કરે છે, પણ એનું મૂળ પો-

તેજ છે એ જાણતાં નથી. સમજી મા બાપે સુખી થવું હોય, તો પ્રથમ-થીજ બાળકોને સુધારવા કાળજી રાખવી જોઈએ. પ્રથમથીજ માબાપ વ-ગેરે વડિલો પ્રત્યે પૂજ્ય બુદ્ધિ રાખી વર્તે અને વિવેક, મર્યાદા વગેરે સદ્-ગુણો આવે એમ કરવું જોઈએ. મા બાપ પ્રત્યે પૂજ્ય બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરવા પિતાએ કહેવું કે આ તારી માતા છે, તેને પગે લાગ. તેણે તારે માટે અ-નેક પ્રકારનાં દુઃખો ભોગવ્યાં છે. (માતાના ગુણનું વર્ણન કરી બતાવવું.) તેનો બદલો આખી જીંદગી સેવા કર્યાથી પણ વળી શકે એમ નથી. ઈ-શ્વરી રૂપ ગણી તેની સેવા કરવી, તેની આજ્ઞાને આધિન રહેવું, અને સદા આનંદમાં રાખવી, નહિ તો તને પાપ લાગશે. વગેરે, વગેરે-તેમજ માતાએ તેના પિતાના ગુણનું વર્ણન કરી કહેવું કે, આ તારા પિતાને પરમેશ્વર રૂપ જાણવા, જેને પગે લાગ. તેની અહોનિધ મન, વચન અને કર્મથી સેવા ક-રવી. તેમનું મન કદી કચવાવવું નહિ, તેના ઉપકારનો બદલો જીંદગી પ-ર્યંત વાળી શકાય તેમ નથી. તેનું મન દુઃખાય એવું કરશે તો પાપ લા-ગશે. વગેરે, વગેરે, પરસ્પર પ્રત્યે વર્તવાવા ઉપદેશ કરતા રહેવું. પોતાપ્રત્યે વર્તવાવા પોતે કરેલો ઉપદેશ બરાબર ઠસતો નથી. માટે આવી ગોઠવણ કરવાથી ઉત્તમ અસર થશે. તે જીંદગી પર્યંત એવી ને એવી રહેશે.

બાળકની તર્કશક્તિ વધે એમ કરવું. કાંઈ સાફ, નરસું અને તો તેનું કારણ સમજાવતાં જવું. તેને કોઈ વાતમાં ગુંથવણ પડે, તો તરત કહી ન દેતાં તે પોતાની મેજે શોધીલે એમ કરવું. જે જે વસ્તુ જીએ અને તેના વિષે પ્રશ્ન પૂછે, તેનો ખુલાસો આપી તેના મનને સંતોષ પમાડવું. તેના પ્રશ્નને નકામા ગણી તરછોડી કાઢવું નહિ. જે પ્રશ્નનો ખુલાસો અ-પાતો નથી, તો તેની જિજ્ઞાસા દબાઈ જઈ પૃચ્છક બુદ્ધિ નાશ પામે છે. કંઈ પ્રશ્ન હોય, તેપણ વિચાર કરી ખુલાસો આપી તેની જિજ્ઞાસાને ઉ-ત્તેજન આપવું. કંઈ શાકપત્ર મોરતાં જોઈ બાળક આપણા હાથમાંથી છ-રી લેવા આવે; તો તેને ધમકાવી દૂર કરવું નહિ, કારણ તેની જિજ્ઞાસા તૃપ્ત ન થવાથી રોવા માંડે છે, હડ પકડે છે અને પછી એમ કરતાં એવી ટેવ પડે છે. માટે એવા પ્રસંગ સાફ અગાઉથીજ લાકડાની બુંદી ધારવા-ળી છરી કરાવી રાખવી, કે જ્યારે પેલી છરી પકડે કે તરત તેના હાથ-માં આ છરી દેવી; કે લે બાપુ ! શાક મોર. જરાતરા મોરે કે કહેવું, વાહ ! સાફ મોરું. હવે છરી લાવ જોઈએ ! એમ કહી ઉંચે મૂકવી. પછી કહેવું, વાહ ! તું બહુ ડાહ્યો છે ! વગેરે રીતે મધુર વચને રાજી ક-

રવાથી કંઈ ખોલશે નહિ, પણ એમ ન કહેવું કે આ છરી તો “બાવા” લઈ ગયા. વગેરે કહી સંતાડી જૂઠું ખોલવું નહિ. જે એમ કરવામાં આવશે, તો તે જાણી લેશે કે મને છેતર્યો છે. પછી પોતે પણ તેમ કરતાં અને જૂઠું ખોલતાં શિખશે. માટે સાચી યુક્તિએજ સંતોષ પમાડવો શ્રેષ્ઠ છે. **રમત**—બાળકને પાણીમાં રમવા દેવું નહિ. પાણીમાં રમવાથી તેનાં લૂગડાં બીનાં થાય છે. તેથી શરદી લાગી માંદાં પડે છે. પાણીના વાસણમાં હાથ ધાલી રમતું હોય, તો તેને પરાણે અટકાવવું નહિ, પણ પાસે જઈ કહેવું, ભાઈ! બાપુ! પાણીમાં રમવાથી શરદી થાય ને માંદાં પડીએ, માટે લે હું તને રમાડું એમ કહી પોપૈયાના પાનની ડાંડી કે નળી જેવું કંઈ લઈ તેનો એક છેડો ટુંટું અને બીજો છેડો લાંબો એમ વાળવું. નાનો છેડો પાણીમાં ને મોટો બહાર રાખી, માંહેટી હવર મોંએથી ખેંચી લેવી. એટલે વાસણ માંહેલું પાણી એ નળી વાટે બહાર નીકળશે. આ જોઈ બાળકને ગમત પડશે. માછલી, વાડાણ, ચકલી, કાચબો, બતક, વગેરે રમકડાં કમાનવાળાં અને લોહચુંબકવાળાં આવે છે. તે પાણીમાં આમ તેમ તરતાં ફરે છે. એવે રમકડે રમાડવું. વળી તે શી રીતે તરે છે? નળીમાંથી પાણી કેમ નિકળ્યું? એનું કારણ સમજાવવું. તેથી તેને ગમતની સાથે ઘણું જ્ઞાન મળશે. ઘરમાં સ્ત્રીને રખડતી નહિ રાખતાં ગોઠવી રાખવી, કે બાળકને લડતડીયાં ખાતાં વખતે વાગી જાય નહિ. રમકડાં ધારવાળાં કે અણીવાળાં રાખવાં નહિ. દીવા પાસે રમવા દેવું નહિ. નહારા છોકરાની સોજતે કે નીતિમાં બગાડો થાય એવી રમતે રમવા દેવું નહિ—દીંગલા દીંગલીની રમતથી બાળકને ખરાબ અસર થાય છે, તે રમવા દેવી નહિ, બાળક જે રમત રમે તે પર દેખરેખ રાખવી. જુઠું ખોલતાં, કોઈની સ્ત્રી ઉપાડતાં, ગાળો દેતાં, સામે થતાં, હઠ પકડતાં, વગેરે અપલક્ષણે આચરતાં જાણવામાં આવે, તો તરત અટકાવી જરા દીલગીર મોં કરી કહેવું કે, ભાઈ! આ ખોટું કરો છો. આ તો અનીતિ કહેવાય. એમ કહેવાથી સમજી જશે કે આ કામ ખોટું કહેવાય માટે ન કરવું. એમ નીતિ અનીતિ, પાપ પૂણ્ય, ન્યાય અન્યાય, સાચું નરસું, વગેરે પ્રસંગ આવતાં સમજાવતાં જવું. એટલે સારી અસર થઈ યોગ્યપણે ચાલશે.

ગમતની સાથે જ્ઞાન—બાળકને ગમતની સાથે સહેલથી અક્ષર જ્ઞાન, રંગ આકાર, અને સામાન્ય જ્ઞાન વગેરે જ્ઞાન થવા માટે રમવાનાં લાકડાનાં કે કાગળનાં જુદા જુદા રંગ આકારનાં ટુકડાં મૂળાક્ષર આવી જન-

ય એવી ગોઠવણીવાળાં રમકડાં લેવાં. તેમાં દરેક રમકડાના નામનો પહેલો અક્ષર તે માથે આવે એવી ગોઠવણી કરવી—જેમકે;—અખોડ—અ. આ-રસી—આ. કમળ—ક. ખગુર—ખ. ગધેડો—ગ. ચકલી—ચ. બદામ—બ. હળ—હ. પાટી—પ. લીંચુ—લ. વગેરે ગોઠવણી કરવી. પછી સવાલ પૂછી કહેલા અક્ષરવાળું રમકડું શોધી બતાવે એમ કરવું. બતાવ્યા પછી તેનો રંગ, આકાર અને ઉપયોગ વગેરે પૂછવું. તેમજ એકથી દશ સુધીના આંકડાની ગોઠવણી પણ રમકડામાં કરવી. તેથી દશ સુધી બોલતાં અને ઓળખતાં સહેલથી શિખી જશે. પછી કાનો, માત્રા, અને હ્રસ્વ, દીર્ઘવાળાં રમકડાંની ગોઠવણ કરી તે ઓળખાવવાં. પછી ક, અક્ષરવાળું રમકડું શોધાવી તેની જોડે કાનાવાળું રમકડું શોધાવી મૂકાવવું. પછી કહેવું કે એ બે મળવાથી, કા, થયો. એમ કાનો, માત્રાની રસભરી ગોઠવણ કરી બારાખડી શિખવવી. પછી એકાક્ષરો અર્થવાળા શબ્દો જોડતાં શિખવવા—જેમ, ખા, દે, ના, હા, ભા, વગેરે પછી. દ્વીઅક્ષરી નામો જેવાં કે;—આપા, કાકી, લાડુ, પુરી, પાણી, લોટો, બાપુ, હાથી, ઘોડો, વગેરે. સગાં સ્નેહી, મિત્ર અને ઘર ઉપયોગી વસ્તુઓનાં જાણીતાં નામો બે, ત્રણ, ચાર, પાંચ એમ ચડતા ચડતા અક્ષરો આવે એવી ગોઠવણીએ જોડાવવાં, ઓળખાવવાં અને વંચાવવાં. એટલું આવજ્યા પછી લખતાં શિખવવું. બાળકો આપણું કહેલું બતાવે, કહે, અને કરે, ત્યારે વચમાં વચમાં સાબાશી આપતા જવી; કે તેથી તે હોંસે, હોંસે સઘળું શિખી જશે.

બાળકને પરુ, પક્ષી, મનુષ્ય અને જાણીતાં બાળકોનાં નામો આવે, એવી વાર્તાઓ સાંભળવાનું તથા ગાવાનું બહુ પ્રિય હોય છે. માટે વચમાં વચમાં ગાવાનું આવે, એવી ધર્મનીતિ કે ઇશ્વર સંબંધીની સાદી અને ટુંકી વાર્તાઓ રસભરી વાણીથી દાખલા દર્શાવે સાથે કહેવી. તેમાંથી સાર ખેંચી શિખામણ આપવી અને તે વાર્તા પાછી કહી બતાવે એમ કરવું; કેમકે બાળકને નકલ કરવાની સ્વાભાવિક ટેવ હોય છે. તેથી મોંએ કરેલી વાર્તા વખતો વખત યાદ આવી સારી અસર થાય છે અને વર્તણૂક સુધરે છે. તેમજ ઇશ્વર અને ધર્મનીતિ સંબંધી શ્લોક, કવિતા, વગેરે મધુર રાગમાં ગવરાવતાં જવું અને મોંએ કરાવતા જવું. જૂત, પ્રેત, ડાકણ, સાકણ, બદુ અને મત્ર વગેરે વહેમ ભરેલી વાતો કરવી નહિં. તેમજ અહીં હાઉં છ, બાઉં છ, બાવા ઝાલી જાય, સિપાઇ પકડી જાય, અહીં ભૂત છે. વગેરે કહી વહેમીલું, બીકણ, બાયલું અને ના-

હિંમતવાન વગેરે દુર્ગુણો પેદા થાય, એવું નહિ કહેતાં શરવીર, સ્વતંત્ર, ધાર્મિક, દયાળુ, હિંમતવાન, પરોપકારી, બુદ્ધિવાન, અને ચતુર વગેરે સદ્-ગુણો ઉત્પન્ન થાય એવી વાર્તાઓ કરવી તથા એવું બોલવું. આવી રીતે ધર આગળ શિખવવાની યુક્તિ રાખ્યાથી બાળક હોંસે, હોંસે આટલું જ્ઞાન પાંચ છ વર્ષમાં મેળવી શકે છે. પછી સાતમે વર્ષે નિશાળમાં દાખલ કર્યા-થી બાળકમાં ફતેહ મેળવશે. જેમ હાલ કેટલાકને નિશાળ બિહામણી લાગે છે, તેમ આને લાગશે નહિ. નિશાળમાં પ્રથમ તેને સ્વભાષાની પૂર્ણ કેળવણી આપવી. પછી સંસ્કૃત, ઇંગ્લેશ વગેરે બીજી ભાષાઓનું જ્ઞાન આપવું, પણ યાદ રાખવું કે બાળકને એકદમ એક કરતાં વધારે ભાષાની કેળવણી સાથે આપી બોળે મૂકતો નહિ. એ જે શિખે તે સમજીને શિખે એમ કરવું. બહુ ગોખવા દેવું નહિ. બહુ ગોખણથી બુદ્ધિ બેહેર મારી જાય છે, યાદશક્તિ ઓછી થાય છે અને શરીર નબળું પડે છે. વગેરે ઘણા ગેરફાયદા થાય છે. માટે જરૂર નેટલુંજ મોંએ કરાવવું.

અર્વાચીન ઈંગ્લેશ ધોરણે અપાતી કેળવણી પૂરી કરતાં ઘણો વખત અને ખર્ચ લાગે છે; તોપણ જોઈએ તેવું પૂરતું જ્ઞાન મળતું નથી. ધોરણો, પુસ્તકો, અને પરીક્ષાની એવી અવ્યવસ્થા છે, કે-શિક્ષકોને શિખવતાં અને બાળકોને શિખતાં કંટાળો આવે છે. આવી અવ્યવસ્થાને લીધે પરીક્ષામાં તાણીતુસીને પાસ કરાવવાની લલુતાએ ગોખણ ચલાવવામાં આવે છે. તેથી મન બરાબર કેળવાતું નથી અને તનની સંભાળ રહેતી નથી. વળી શિક્ષકો પણ અદ્ય અબ્યાસી, ટુંક વયના અને બેત્રણ રૂપૈડીના ટુંક પગારના હોય છે. આવા ઓછી બુદ્ધિના ટુંક બ'ડોળીઆ શું શિક્ષણ આપી શકે ! એવા શિક્ષકોમાં ઉત્તમ ગુણો ક્યાંથી હોય ! કે તેમની સારી અસર બાળકોને થાય. વગેરે રીતે હાલના શિક્ષણમાં ઘણી ખામી છે. આ સંબંધી કોણ વિચાર કરી સુધારો કરાવવા મથન કરેછે ! જેમ છે તેમ ગાડરીઆ પ્રવાહની પેઠે ચાલ્યા કરેછે. તેમાં ઘણો સુધારો કરવાની જરૂર છે. હાલ યુરોપમાં નાનાં બાળકોને અપાતી કેળવણીમાં ઘણો સુધારો વધારો થઈ ગયો છે. ત્યાં નાનાં બાળકોને કેળવણી આપી તેમની બુદ્ધિ ખીલવવાને ઘણી યુક્તિઓ શોધી કાઢવામાં આવી છે. બાળકો સહેલથી રમત ગમતની સાથે શિખે એવી ગોઠવણો ત્યાંના વિદ્વાનોએ કરી છે. ઘણી સહેલાઈથી સમજણ પડે એવી હિસાબ શિખવાની કેટલીક રીતિઓ, ગણિતશાસ્ત્રને લગતાં યંત્રો અને પુસ્તકો બનાવ્યાં છે. જાતજાત

તનાં પ્રાણીઓ, ઝાડો, વગેરે સુંદર ચિત્રોની ચોપડીઓ બનાવી છે. જેમાં નાનાં, નાનાં બાળકોને નાની સંખ્યાના સરવાળા, બાદબાકી, વગેરે હિસાબ ચિત્રોની મારફતે શિખવવાની અઘ્ઘી યુક્તિઓ વાપરી છે. ઝોટકું નહિ પણ જેમ બાળક વિચારબળમાં વધતું જાય, તેમ હિસાબ સાથે દૂનિયાના જાણવાજ્ઞેગ પ્રાણી પદાર્થનું જ્ઞાન તેજ ચોપડી મારફતે મળતું જાય છે. જેમકે;—“એક પાને થોડાંક પતંગીઆં પાડેલાં છે, કોઇ પાને પાંચ નાનાં છોકરાં, તેમાં એક બેઠેલો, બે વાંચતા, એક રમતો, એક મન સાથે વિચાર કરતો ઉભેલો, કોઈ પાને સાત ઝાડ એમાં બે ત્રણ કાપેલાં એમ રંગીન ચિત્રો પાડેલાં છે. એ ચિત્રોની નીચે એક કે બે લીટીમાં સમાઈ રહે, એમ પાંચ કે છ સવાલ મૂકવામાં આવ્યા છે. તેથી એક આખા પાઠની ગરજ સારેછે; જેમકે;—આ કેટલાં પતંગીઆં છે? એમાંથી બે ઉડી જાય તો બાકી કેટલાં રહે? એની છાતીનો ભાગ ક્યાં છે? એની ચાંચનો રંગ કેવો છે? આ પેલો છોકરો શું કરેછે? બીજો શાની સાથે રમેછે?” વગેરે રીતે ચિત્રોની મારફતે ઘણી બાબતોનું જ્ઞાન સહેલાઈથી આપવામાં આવે છે. તેમજ તેમની માતાઓ મૂળથીજ એ બાબત ઉપર પૂર્ણ લક્ષ આપેછે. તેથી બાળકો સહેલથી ધણું જ્ઞાન મેળવી બળ, બુદ્ધિમાં શ્રેષ્ઠ, સ્વદેશાભિમાની, શૂરવીર, સ્વતંત્ર વિચારનાં, હિંમતવાન, ઉત્સાહી, ખતી, અને પરોપકારી વગેરે ઉત્તમ ગુણનાં નીકળી આવે છે. **પ્રખ્યાત જૈન-સ્તુઅર્ધમીલ—**ત્રણ વર્ષની ઉંમરમાં ઈથ્રેજ, લારીન, અને ગ્રીક એ ત્રણ બાપા શિખી ગયો હતો. આ બધું તેણે ધર આગળજ મેળવ્યું હતું. આટલી ઉંમરે તો બાળકોને માંડ બોલતાં આવડે છે, પણ પ્રયત્ને પ્રભુ સહાય, પ્રયત્ન કરવાથી ફેર પડેજ પડે. પ્રાચીનકાળમાં આ દેશમાં પણ આદિ માતા સાવિત્રી, સત્યરૂપા, મૈત્રેયી, મેના, કુન્તા, કૌશલ્યા, સુમિત્રા, સીતા, વિદુલા વગેરે પ્રતાપી માતાઓએ પોતાનાં બાળકોને ઉત્તમ શિક્ષણ આપી માનવ રત્ન બનાવ્યાં હતાં, એ કોનું અગ્નણ્યું છે? અર્વાચીનકાળમાં એવું શિક્ષણ ધર આગળ કે શાળામાં મળતું નથી. ધર્મનીતિ વગરની લૂખી કેળવણીથી બાળકો વિપરીત બુદ્ધિનાં ઉત્પન્ન થતાં જાય છે. માબાપ વગેરે વડિલો અને સ્વધર્મ પ્રત્યે ખરી આસ્તા નથી. માટે જ્યાં સુધી શાળામાં ધર્મનીતિ સાથે શિક્ષણ આપવાની સગવડ ન થાય, ત્યાં સુધી માબાપે ધર આગળ બાળકોને ધર્મનીતિનો ઉપદેશ આપવા ચૂકવું નહિ.

નિશાળ—બાળકોને વિદ્યા ભણવાનું સ્થાન સ્વચ્છ, વિશાળ, ચોખ્ખી

હવા અને પૂરતા પ્રકાશવાળું જોઈએ. આજુબાજુ સુંદર સુગંધી પુષ્પ વૃક્ષના બાગની રચનાવાળું અને શાળાની અંદર સુપ્રસિદ્ધ સ્ત્રીપુરૂષ, પશુ, પક્ષી તથા વૃક્ષોની સુંદર છબીઓ ટીંગાડી સુશોભિત કરેલું હોવું જોઈએ. જે જોઈ બાળકોનું મન પ્રવૃક્ષિત થાય છે અને તેના મનની સુવૃત્તિઓ ધીરે ધીરે ખીલી નીકળે છે. વગેરે ઘણો લાભ થાય છે. એવી શાળા સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ઠ ગણાય છે.

શિક્ષાગુરુ—સદ્ગુણસંપન્ન, સુશિક્ષિત, નીતિવાન, સભ્ય, પવિત્ર મનનો, કુબોધનો નાશ કરનાર, કૃલ અકૃલ અને પાપ પુણ્યના બેદને બતાવનાર, આરિતક, હસમુખો, આનંદી, શાંત, વિદ્યાર્થીપર પ્રીતિ રાખનાર, ચુકિતઓ શોધી રમત ગમતની સાથે જ્ઞાન આપનાર, દુર્વ્યસનથી વિરક્ત, ધૈર્યવાન, ક્ષમાવંત, ઉત્સાહી, અવાજ નમ્ર પણ દાખ પડે એવો, દેખાવડો, દાખલા દર્શાવતો અને રસિક કહાણીઓથી શિક્ષણને રસિક કરી જાણનાર, વગેરે સદ્ગુણ સંપન્ન ગુરુ પાસે બાળકને શિક્ષણ અપાવવું. આવા ગુરુનું બાળકો અનુકરણ કરી આગળ જતાં શ્રેષ્ઠ નીકળે છે.

શિષ્ય—શિક્ષણ આપનાર મહેતાજી—મારતર ગુરુ ગણાય છે. તેના પર માત્રાપ્રેમ પ્રમાણે પૂજ્યપુદ્ધિ રાખવી. માન આપવું, આજ્ઞા પાળવી, મર્યાદા રાખવી, નિલ નમન કરતા રહેવું, તેના કામની ત્યાગે આવવું નહિ, નિંદા કરવી નહિ, કે સાંભળવી નહિ, તેના અપરાધમાં આવવું નહિ, ભૂલથી અપરાધ થતાં શિક્ષા કરે તો મનમાં ગુસ્સો રાખવો નહિ. ગુરુ એ માત્રાપ્રેમ છે, તો તેણે જે શિક્ષા કરી છે, તે વિચારીને મારા બલા માટેજ કરી છે, એમ જાણવું. તેનાપર પ્રીતિ રાખવી, આદરસત્કાર કરવો, તે જે આસને બેઠેલ હોય, તેથી નીચેના આસને વિવેક, મર્યાદાથી બેસવું અને બોલવું. તેના સમક્ષ કોઈની મસ્કરી કરવી કે ખડખડ હસવું નહિ. તેને સર્વ પ્રકારે સંતોષ આપવો. વગેરે, વગેરે પ્રમાણે બાળકોને સમજાવી વર્તાવવા ચૂકવું નહિ.

કેળવણી—બાળકોએ બાળ કેળવણી લીધા પછી તેને મુખ્ય કેવા પ્રકારની કેળવણી આપવી એ પ્રથમ વિચારવાનું છે. જ્યારે તન, મન, અને આત્મા એ ત્રણે એકત્ર થાય ત્યારે મનુષ્યની પ્રકૃતિ કહેવાય છે. તન, મન, અને આત્મા એ ત્રણેની જેનાથી ઉત્પત્તિ થાય, તેજ ખરી કેળવણી કહેવાય અને આ ત્રણે જેનાં સરખાં કેળવાયેલાં હોય છે તેજ ખરી કેળવણી પામેલા ગણાય છે; કેમકે કેળવણીનો મુખ્ય હેતુ એવો છે કે વિવેક ને પ-

રિપકવ કરવાનો, આચરણ સુધારવાનો, અને વધારે સારા, સુખી, ઉપયોગી, પરોપકારી, ઉત્સાહી અને ઉંચ ધંધામાં કુશળ થવાનો છે. નીતિ વગરની એકલી બુદ્ધિ કશા કામની નથી. પ્રેરેલોત્તી નામે એક સ્વીસ ગૃહસ્થે કેળવણી માટે એક ઉત્તમ પદ્ધતિ સ્થાપી છે. તેનો એવો અભિપ્રાય છે કે—

“ કેવળ બુદ્ધિની કેળવણી હાનીકારક છે, સઘળા જ્ઞાનમાં તેનાં મૂળ યથાર્થ રીતે અંકુશિત કલ્પના શક્તિની ભૂમિમાં નાખવાં જોઈએ, અને તેમાંથીજ તેને પોષણ મળવું જોઈએ, જ્ઞાનની પ્રાપ્તિ કદાપિ માણસને સંસારનાં વધારે અધમ મહાપાપોથી બચાવે, પરંતુ સંગીન વિચાર અને સદાચરણરૂપી કોટ જ્ઞાનની આસપાસ ફરતો નહિ હોય, તો તે કોઈ પણ દરજ્જે સ્વાર્થને અગે નિપજતાં દુષ્ટ કર્મથી બચાવશે નહિ.” હાલ એવા ધણા નીકળશે કે શાળામાં અપાતા જ્ઞાનથી ભરપૂર, પણ વ્યવહારિક વિવેકમાં અધુરા—તે નકલ કરવાને યોગ્ય નહિ. એટલુંજ નહિ પણ તેનાથી ચેતીને ચાલવા જેવા હોય છે. વગેરે વગેરે—એ શિક્ષણ પદ્ધતિની ખામીતુંજ પરિણામ છે. આ સંસાર કેમ ચલાવવો એ મોટો સવાલ છે. તેના પેટામાં ખીજ સવાલોનો, પણ સમાવેશ થાય છે. કેળવણી આપવામાં આ બધી વાત લક્ષમાં લેવાની છે. શરીરની શી રીતે સંભાળ રાખવી, મનને કેવી રીતે કેળવવું, વ્યવહાર કેવી રીતે ચલાવવો, કુટુંબનું કેવી રીતે પોષણ કરવું, નગરવાસી તરીકે જે ફરજો છે, તે શી રીતે અદા કરવી, સૃષ્ટિમાં જે સુખ પ્રાપ્ત કરવાનાં સાધનો છે, તેનો કેવી રીતે લાભ લેવો, પોતાની શક્તિઓનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો કે તેથી પોતાને તથા ખીજોને વધારેમાં વધારે લાભ થાય. આ સિવાય સંસાર વગર અડચણે ચલાવી શકાય, માટે નત્રતા, વિવેક, વિનય, સંતોષ, દયા, ક્ષમા, ન્યાય, ઉદારતા, ઉપરીની સત્તાનું માન, કરકસર, આભારવૃત્તિ, શુદ્ધભાવ, સત્યતા, પ્રમાણિકતા, પરોપકાર, મન અને ઈંદ્રિયોનો નિગ્રહ, સૃષ્ટિ સરજનહાર પરમકૃપાળુ પ્રભુનું રમરણ અને તેનો ઉપકાર માનવો, વગેરે ગુણો આવે એવું શિક્ષણ આપવું જરૂરનું છે. શિક્ષણ ઉપયોગી સંગ્રહસ્થાન—ખાળકોને મળતું શિક્ષણ સરળ અને સચોટ કરવા પાઠમાં આવતી કુદરતી અને કારીગરીની વસ્તુઓનો સંગ્રહ રાખવો. જેવી કે;—ધાતુઓ, લાકડાં, પથ્થર, મધ, કુંભારનું ચક્ર, નાનું સરખું છાપખાનું, રેંટીઓ, છીપ, મોતી, ધાણી, ચરખો, સંઘેડો, કાતર, કોલ, કોદારી, કોશ, પાવડો, ધમણ, એરણ, હથોડો, ગંધક, પારો, મળી શકે એટલી વનસ્પતિ, અનેક પ્રકારનાં ફળો,

મેવા, તમજ પશુ, પક્ષી, અને જીવ જંતુ જેમ પ્રસંગોપાત મળી આવે, તેમ પ્રત્યક્ષ બતાવતા જવું. કારીગરીની બનેલી વસ્તુઓ, અને કુદરતી દેખાવોના દેખાડવા યોગ્ય નમુનાઓ, દેશો, પશુ, પક્ષીના સુંદર દેખાવની છબીઓ વગેરેનો સુગ્રંહ રાખવો કે તે જોઈ બાળકો રંજન થશે અને સર્વ યાદ રાખશે. એ વસ્તુઓ પ્રસંગ પડતાં પ્રત્યક્ષ દેખાડી તે વિષે સમજીતી આપતા જવી.

શરીર શિક્ષા—માબાપ કે મહેતાજીએ બાળકને બનતાંસુધી શરીર શિક્ષા કરવી નહિ. કેમકે એવી શિક્ષાથી નડોર થઈ જાય છે. શરીર શિક્ષા કરવાને બદલે સમજીત આપવી અગર તેના તન, મન, ઉપર અસર થાય એવી તેને પ્રિય વસ્તુઓ ન આપવાની શિક્ષા કરવી એ વધારે શ્રેષ્ઠ છે. જેમકે; તેં આ ગેરવાળખી કર્યું, માટે તને રમવાનો ઘોડો નહિ લઈ આપું. હું તને બાગમાં તેડી નહિ જતાં ચંદ્રશંકરને તેડી જઈશ. તું ફલાણું કામ કરશે તો રમવાને પોપટ લઈ આપીશ. એમ સારી ચાલને માટે ઉત્તેજન આપવા ઇનામ આપવું અને નહારી ચાલને માટે નિરાશા આપવી. પશુ એ મતલબ પાર પડે એટલાં દરેક જોઈએ. ઇનામ આપવામાં અને શિક્ષા કરવામાં નિષ્પક્ષપાતી થવું સારી ચાલે ચાલવા ઇનામ હરાવ્યું હોય તે નહિ આપવાથી તરત તેના મનપર અસર થશે અને ફરી એમ નહિ કરવા પરતાવો કરશે. હર કોઈ કામમાં સાચી લાલચ આપવી અને અપરાધમાં બરાબર શિક્ષા કરવી. મહેતાજીએ વર્ગમાં નંબર ઉતારવા અગર તેને જે પ્રિય હોય તેની નિરાશા આપવી. કદી એથી ન માને તો તળવીજ કરતાં વાંક જણાયે નિષ્પક્ષપાત પણે શાંત ચિત્તે ન્યાયસર યોગ્ય શિક્ષા કરવી. મહેતાજી શિક્ષા કરે તેમાં માબાપે વચ્ચે પડવું નહિ. બાપ શિક્ષા કરે તેમાં માએ અને મા શિક્ષા કરે તેમાં બાપે વચ્ચે પડી બોટું ઉપરાણું કરવું નહિ. તેમજ સારી ચાલે ઇનામ વધારે ઘટારે અપાવવા વચ્ચે કોઈએ આવવું નહિ. એક બીજાને પોતપોતાનું કામ બળવવા દેવું. હદ ઉપરાંત ઇનામની લાલચ લગાડવી નહિ. નહિ તો ટેવ બગડશે. સદ્વર્તણુંક માટે ઇનામ આપ્યાનું અને અપરાધ માટે શિક્ષા કર્યાનું કારણ સમજાવતા જવું કે તેથી તેને સારી અસર થશે.

માબાપે રાખવાની દેખરેખ—બાળક જ્યારે બણતાં હોય, ત્યારે દરરોજ મન સાથે તનની કેળવણી અપાવવા—આજીવિકા સાધન પૂરાં પાડવા—તનદુસ્તી સારી રહી દીર્ઘાયુષી થાય તેમ કરવા, હર કોઈ ખાસ ધન-

ધાની કેળવણી આપવા—અભ્યાસ પૂરો કરાવ્યા પહેલાં નહિ પરણાવવા—
 ન્યાં મોટી ઉમરનાં મસ્કરી કરતાં હોય ત્યાં નહિ જવા દેવા—મનની લા-
 ગણી અવળે રસ્તે વળે એવી ઢીંગલા ઢીંગલી વગેરેની રમત નહિ રમવા
 દેવા—બાળકના વિવેકપર પગ નહિ મૂકવા વગેરે ધણી વાતો માળાપોએ
 લક્ષમાં રાખવી. પિતાએ બાળક દેખતાં તેની માતાને મારવી નહિ કેમકે
 એથી પિતા ઉપર તેમની અપ્રીતિ થઇ આગળ જતાં નુકસાન કરે છે. મ-
 નુષ્યો દેખતાં બાળકોનું અપમાન કરવું નહિ કેમકે એથી પણ માળાપ પર
 અપ્રીતિ થાય છે, અને તેમને અતે દુઃખ દે છે. જુગટું રમાતું હોય ત્યાં,
 બેશ્યાનો નાચ થતો હોય ત્યાં, કજીઓ થતો હોય ત્યાં, ખરાખ હવામાં, દારૂ
 પીતા હોય ત્યાં, ભગ્નયા રમતા હોય ત્યાં, સ્ત્રીઓના પ્રસવ સમયે, ગુજરી
 ગયેલાની કાણે—એટલે ઠેકાણે તેડી જવાં નહિ અને ધર્મ નીતિ વિરુદ્ધ
 ચાલવા દેવાં નહિ. વગેરે પર દેખરેખ રાખવી જોઇએ.

વાંચવું તથા લખવું—બાળકને વાંચતી તથા લખતી વખતે ધ-
 ણી સંભાળ રખાવવી. ચોપડી આંખથી દશબાર ઇંચને છેટે રાખે એમ
 કરવું. ચોપડીમાં મોં ધાલી વાંચવા દેવું નહિ; કેમકે તેથી દ્રષ્ટિ ટુંકી અ-
 ગર વાંકી થાય છે. બધો વખત બેસીને વાંચવા દેવું નહિ, પણ હરતાં ફ-
 રતાં વાંચે એમ કરવું. તેથી શરીરમાં લોહી બરાબર ફરશે અને હૃશિ-
 આરી આવશે. લખતી વખતે ટેબલ, ચુલ, કે બાજેઠ રાખી સીધા બે-
 સી વાંચે તથા લખે એમ કરવું. વાંકા વળાને તથા માથું નીચું ધાલીને
 વાંચવા તથા લખવાથી બરડો દુઃખે છે અને આંખને નુકસાન થાય છે. રાત્રે
 મોડું વાંચવા દેવું નહિ. પાઠ દિવસના કરવા ઠીક છે. એરંડીએલ તેલના,
 તલના તેલના કે મિણબત્તીના દીવાએ વાંચવા તથા લખવાનું રખાવવું,
 પણ ગ્રાસલેટ તેલના દીવાએ વાંચવા કે લખવા દેખું નહિ. કારણ તેનો
 ધુમાડો ગળામાં જવાથી ઉધરસ, ક્ષય, વગેરે છાતીનું દરદ થવાનો તથા
 આંખનું તેજ ઘટવાનો સંભવ છે. કદી તેવે દીવે વાંચવા કે લખવાની
 જરૂર પડે તો ચીમની કે લાંખનો દીવો ઉંચો ટાંગી તેના પ્રકાસે વાંચ-
 વા કે લખવા દેવું, પણ ખુદલા ડાબાએ વાંચવા કે લખવા દેવું નહિ. વ-
 ગેરે, વગેરે—આમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે કેળવણી આપવાથી બાળકો ધણાંજ
 ઉત્તમ નીકળી આવશે. દેશકાળને અનુસરતી કેળવણી આપવા વિષે એક
 કવિએ કહ્યું છે કે;—

શાર્દૂલ વિક્રિંડિત વૃત્ત.

જે વિદ્યા ધન ધાન્ય માન્ય ફળદા, જે દેશકાળે જુઓ;
તે વિદ્યા સુતને સદૈવ શિખવો, ખાલી ન વેળા ખુઓ.
જે વિદ્યા ભણવાયિ બીજુક રહે, તે તો કશા કામની;
જુની જેહ નદી થઇ જળ વિના, તે તો નદી નામની.

બાળ નિત્ય બોધ.

પ્રિય બાળકો! તમે આ સંસારમાં પૂર્વના ઘણાજ પુણ્ય પ્રતાપે મનુષ્ય જેવા ઉત્તમ જન્મને પામ્યા છો. મનુષ્ય જન્મ એ સર્વ પ્રાણી માત્રના જન્મ માં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. એ શ્રેષ્ઠપણું તેના ઉત્તમ ગુણોએ કરીને ગણાય છે. જે એ ઉત્તમ ગુણો ન હોય, તો મનુષ્ય અને બીજાં પ્રાણીમાં વર્ધારે ફેર ન ગણાય. ઉત્તમ ગુણોથી મનુષ્ય માનવરત્ન અને નીચ ગુણો (દુર્ગુણો) થી માનવપિશાચ્ય ગણાય છે. માનવરત્ન થયે સ્વર્ગ સુખ, અમર કીર્તિ અને મોક્ષફળ મળે છે. અને માનવપિશાચ્ય થયે નર્ક દુઃખ મળી ફરી ચોરાશી લાખ અવતારના દુઃખદાયક ફેરા ફરવા પડે છે. માટે અખંડ સુખ લેવાની ઇચ્છાવાળા મનુષ્યે માનવરત્ન પદ મેળવવું ઉચિત છે. એ પદ લેવા અને સંસાર વગર અડચણે ચલાવવા માન્ય પુરૂષોએ માન્ય કરેલાં વચનામૃતોનું નિત્ય સ્મરણ તથા મનન કરવું અને એવું આચરણ રાખી વર્તવું. એ સર્વ પ્રકારે શ્રેયકારક છે.

૧. પ્રાતઃકાળમાં વહેલા ઉઠી ઇશ્વર સ્મરણ કરતાં પોતાના ધંધામાં લાગવું. વહેલા ઉઠવાથી શરીર આરોગ્ય રહે છે, ચંચળતા આવે છે, અને દરેક કાર્ય સંધ્યાકાળે સંપૂર્ણ થાય છે. વખત ઘણો મળવાથી ધણું કામ થાય છે. તેથી લક્ષ્મીનો ઘણો લાભ મળે છે.

૨. નિત્ય જળ સ્નાન કરતા રહેવું. જળ સ્નાનથી શરીરના કેટલાક રોગો જતા રહે છે. ચંચળતા આવે છે, સુસ્તી જતી રહે છે. અને સ્વચ્છતાથી મન આનંદ રહે છે.

૩. બાળપણથીજ ધર્મનું આચરણ કરવું; કેમકે જેમ પાકેલાં ફળને પડવાનો ભય છે, તેમ મનુષ્યના જીવિતને ક્ષય થવાનો ભય છે. માટે વિવેકી મનુષ્યે પાપનો ત્યાગ કરી આત્માનો વિચાર કરવો.

૪. દરેક મનુષ્યે પોતાના ઈષ્ટદેવનું પૂજન, સ્મરણ અને ધ્યાન કર્યા વગર કાંઈ પણ કાર્ય કરવું નહિ.

૫. ઈશ્વર જે પરબ્રહ્મ તે દરેક મનુષ્યના હૃદયમાં વ્યાપક છે. માનવી તેને જાણતો નથી, પણ મનુષ્ય જે જે કૃત્યો કરે છે તેને તે નિહાળે છે, અને લક્ષમાં રાખે છે. આત્મા તેનો સાક્ષી છે અને તેના પોતાના આશ્રયનું સ્થળ છે—એ મનુષ્યનો સર્વથી મોટો સનાતન શાક્ષી છે. તેના કુક્રમની અવજ્ઞા કરવી નહિ. તેનાથી ડરતા રહી સર્વ કાર્યો કરવાં.

૬. આપણા કલ્યાણના કારણે પરમેશ્વરપર પ્રીતિ રાખવી, વિશ્વાસ રાખવો, અને તે પોતાને યોગ્ય લાગશે એમ કરશે, એવું વિચારવું.

૭. નિત્ય સવારસાંજ પરમેશ્વરના ઉપકારનું સ્મરણ કરવું, તેની શેવામાં તત્પર રહેવું અને આત્માર્પણ કરી તેને શરણે જવું કે તે મોક્ષદ્વારને આપે.

૮. પરમેશ્વર દયાળુ અને સર્વ પદાર્થોનો દાતા છે. તેજ સર્વ જગતનો ન્યાય કરનાર છે. જે લોકો માઠાં કર્મ કરે છે, તેને શિક્ષા કરશે એમ નિશ્ચયથી જાણવું.

૯. મનુષ્યને માઠી કલ્પના અપવિત્ર કરે છે. ખાવા પીવા ને નહાવા-ધોવાથી પવિત્રપણું નથી, પણ અંતઃકરણ નિર્મળ છે તેજ પવિત્રપણું છે, અને તેનાપર પરમેશ્વરની દૃષ્ટિ છે. માટે અંતઃકરણ નિર્મળ રાખવું.

૧૦. પરમેશ્વરે આપણને શા માટે પેદા કર્યાં છે. તે વિષે રાતદિવસ ચિંતવન કરવું. અને આત્મસ્વરૂપને ઓળખવું.

૧૧. પરમેશ્વરની સત્તાથીજ સંસારમાં મોટપ અને નહાનપ પ્રાપ્ત થાય છે. માટે મોટપનો માનવીએ ગર્વ કરવો નહિ.

૧૨. દેવ, પિતૃ અને પોતાની જીંદગીનાં મૂખ્ય કર્તવ્ય કર્મો કરવામાં બેદરકારી રાખવી નહિ.

૧૩. માતા, પિતા એ પરમેશ્વરથી બીજો દરજ્જો પૂજ્ય અને સેવ્ય છે. માટે તેનાપર પૂજ્યભાવ રાખવો, તેમની યોગ્ય આજ્ઞાઓ માનવી. આનંદ અને સંતોષ આપવો, તથા તન, મન અને કર્મથી તેની સેવા કરવી. તેથી પરમેશ્વર પ્રસન્ન થશે.

૧૪. આચાર્યોએ ખતાવેલે રસ્તે જવું. તેથી ઉલટે રસ્તે જવું નહિ.

૧૫. કયે રસ્તે જવું તે વિષે મનમાં શંકા ઉત્પન્ન થાય, તો જે રસ્તે પુખ્ત વિચાર વાળા વિદ્વાન તથા શોધક બુદ્ધિવાળાં મનુષ્યો વર્તતાં હોય તે રસ્તે જવું.

૧૬. સારા લોકો અને શાસ્ત્રની શિખામણ કઠણ લાગે ખરી, પણ

તે હિતકારક હોય છે. તે માનવી અને તે પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ.

૧૭. કોઈ શરીર મનુષ્યને જોઈ તેનો અનાદર કરવો નહિ, કેમકે કદાચિત કોઈ વેળા આપણી પણ એવી દશા આવે.

૧૮. મન, વચન અને કર્મથી સારાં કે માઠાં જેવાં કર્મ કરવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે તેનાં સારાં કે માઠાં ફળ થાય છે. અને એ કર્મે ક-રીને મનુષ્ય ઉત્તમ, મધ્યમ, અને અધમયોનિમાં પુનર્જન્મ લે છે, અને કર્મયોગે સુખ દુઃખ ભોગવે છે. એ તેમની વર્તણૂકનું ફળ છે. માટે સા-રાં કર્મો કરવાં.

૧૯ ધર્મનો નાશ થવાથી આ દેહમાં રહેલા આત્માને લગતાં માપ અને ધર્મ પ્રમાણે યોગ્ય વર્તણૂક કરવાથી થતાં પુન્યનો વિચાર કરીને હ-રદમ સદ્ગુણ ઉપર પ્રીતિ રાખવી અને વિચાર, વાણી, અને કર્મથી હ-મેશાં પવિત્ર વર્તણૂક ચલાવવી.

૨૦. આપણે આપણા મિત્ર અને દુશ્મન છીએ. માટે આપણું ક-લ્યાણ આપણે કરવાનો યત્ન કરવો જોઈએ.

૨૧. પ્રાતઃકાળમાં ઉઠી પરલોકમાં જન્મ હિત થાય, તેવું ચિંતવન કર્યા પછી ધર્મ કાર્યનો વિચાર કરવો; કેમકે અકરમાત મરણ પ્રાપ્ત થાય તો ધર્મ કરવો બને નહિ. ધારો કે સો વર્ષનું આયુષ્ય છે; તોપણ અ-તિ અલ્પ છે; કેમકે અર્ધ આયુષ્ય નિંદ્રામાં જાય છે અને અર્ધ આયુષ્ય આલ્સ, શોક, જરા, અને દુઃખથી નિષ્ફળ જાય છે. જેનો જન્મ ધર્મ, અ-ર્થ, અને કામને અર્થે થાતો નથી, તે મનુષ્યનો જન્મ તૂણ બરોબર સમજવો.

૨૨. મનુષ્યનું મન એજ બંધન ને મોક્ષનું કારણ છે. વિષયના પદાર્થને વળગી રહેવું, એ તેના બંધનનું કારણ છે અને તે પદાર્થથી મ-નને અજાણું કરવું એજ મોક્ષનું સાધન છે. મોક્ષ મેળવવા માટે, પરબ્રહ્મ પ્રમાત્માનું વિષયના પદાર્થથી મનને અજાણું કરી જ્ઞાન વડે મનન કરવું.

૨૩. વસ્ત્રાલંકાર પહેરી શરીર શોભાવવા કરતાં સદ્ગુણોથી શોભા-વવાની વધારે કાળજી રાખવી.

૨૪. સત્યનો જ વિજય થાય છે. અસત્યનો નહિ. અસત્ય કરતાં બીજું વધારે પાપ નથી. સત્ય એ શ્રેષ્ઠ ધર્મ છે. સત્યપર આપણા કર્મના ફળનો આધાર છે. માટે હમેશા સત્યને વળગી રહેવું.

૨૫. ન્યાય (ધર્મ) નીતિએ વર્તો. એનો લય થયો તો સર્વનો નાશ થશે, અને એનું સંરક્ષણ થશે, તો સર્વનું રક્ષણ થશે. માટે સાવધ રહી

તેનું સંરક્ષણ કરો.

૨૬. તન, મન અને ધનથી સર્વ પ્રાણી માત્ર ઉપર દયા કરવી. કાયા, વાણી અને મનને નિયમમાં રાખવાં. પ્રાણી માત્રને સુખ મળે અને તેનું કલ્યાણ થાય એમ કરો.

૨૭. શત્રુ કે મિત્ર કોઈપર અદેખાઈ કરવી નહિ. સર્વનું સારું ચાલવું; ક્રોધને કાળ સમાન ગણવો, કેમકે તેથી માણસની ચતુરાઈ અને અકલ ક્રોધના ઉદય સમયે મંદ પડી જાય છે. ક્રોધથી કરેલાં કાર્ય જ-સ્તાવા ૩૫ થઈ પડે છે. માટે ક્રોધ ન કરવો.

૨૮. આળસુ માણસ ક્રોધને વહાણું થતું નથી. માટે આળસ છોડી ઉઘોગે વળગો. એક પળ પછી આળસમાં વૃથા જવા દેશો નહિ; કેમકે ગયો વખત ફરી મળતો નથી.

૨૯. સગામાં સૌ સાથે સંપત્તી રહેવું. કુટુંબમાં વડિલોને માન આપવું. ઘર સંપત્તિ પ્રમાણે વસ્ત્રાલંકાર પહેરવામાં સંતોષ રાખવો, ક્રોધનાં સારાં દેખી તેવાં કરાવવા ગુંજસ ન હોય તો ક્લેશ કરવો નહિ.

૩૦. કોઈ આજ્ઞાદાર, વડિલ, પરાણો, વિદ્વાન અને ગુરૂ વગેરે મનુષ્ય ઘેર આવે, ત્યારે ઉભા થઈ વિવેક વચ્ચેના વગેરેથી આદરસત્કાર કરી તેને સંતોષ પમાડવો.

૩૧. સહજમાં કોઈ માણસની કીમત કરી મૂર્ખાઈથી તેને હલકો ગણી તિરસ્કાર કરશો નહિ. સામે માણસ જ્યાં સુધી વિશ્વાસને પાત્ર જણાય નહિ, ત્યાં સુધી આપણા અંતરનો પાર આપવો નહિ.

૩૨. જે માણસને ચાડી કરવાની ટેવ હોય, તેવા માણસનો નિશ્વાસ કરવો નહિ. તેમજ એક બીજાની વાત કરી આધાપાછી કરવાની ટેવ રાખવી નહિ.

૩૩. અભિમાની મનુષ્ય મોટા દુઃખને પામે છે, તે ક્રોધનો પ્રીતિ પાત્ર થતો નથી. તે સર્વ અનર્થનું મૂળ ગણાય છે. તે અંતે દુઃખી થાય છે, માટે મિથ્યાભિમાન રાખવું નહિ.

૩૪. માતા, પિતા, બ્રાતા, પુત્ર, પત્ની, કન્યા, બેન, પુત્રવધૂ અને દાસ દાસીઓ સાથે વિવાદ કરવો નહિ. મોટા ભાઈને પિતા તુલ્ય ગણવા, બી, પુત્રને શરીર પ્રમાણે, દાસદાસીને શરીરની છાયા સ્વરૂપ, અને કન્યાને કૃપા પાત્ર ગણી, તેની ભૂલ થઈ હોય તોપણ સહનતા રાખવી. મોટા ભાઈને પિતા પ્રમાણે, મોટી બેન અને બાલકાળની ધાવને માતા પ્રમાણે, નાનકો

બાધને પુત્ર સમાન અને તેની સ્ત્રીને પુત્રવધૂ સમાન ગણી સત્કાર કરવો.

૩૫. બાળકોએ પોતાની ઉંમર સોળ વર્ષની થાય, ત્યાં સુધી પોતાની બુદ્ધિએ ચાલવું નહિ. ઘર આગળ માઆપની આજ્ઞાએ અને નિશાળમાં મહેતાજીની આજ્ઞાએ ચાલવું. સારો અગર માઠો જે ગુણ બાળપણમાં આવે છે, તે જીંદગી પર્યંત જતો નથી. કુમળું ઝાડ જેમ નમાવીએ તેમ નમે, પણ કઠણ થયા પછી નમતું નથી. માણસની બુદ્ધિ મોટપણે જડ થાય છે. નિશાળે નિત્ય વખતસર જવું. જવાની વેળા ચૂકવી નહિ. બધાં બાળકો કરતાં હું સૌથી વહેલો પાડ શિખી જઇશ, એવું અભિમાન રાખવું. રોજ નવું નવું શિખતા જવું. નવું શિખ્યા વગર દિવસ વૃથા કાઢવો નહિ. નિશાળે જતાં રસ્તામાં રજળવું નહિ, કે ખરાબ છોકરાની સગતે રમવું નહિ. બાળપણમાં વિદ્યા યાદ રહેછે અને મોટપણે તેનો અનુભવ આવીને સમાધાન થાયછે. માટે અભ્યાસ કરવામાં બેપરવાઈ રાખવી નહિ.

૩૬. કોઈ પણ મનુષ્યને કોઈ પણ પ્રસંગે મન, વચન, અને કર્મથી કોઈ પ્રકારનું દુઃખ દેવું નહિ. દુઃખ ન દેવાનો નિયમ આપણને દયા, ધર્મ, ભક્તિ અને આરાધના વગેરે સદ્ગુણોનાં ધ્યાન કરવા મદદ કરે છે. એ આપણું પૌઠ સામર્થ્ય અને ગૌરવ વાળો મિત્ર છે તથા સુખ, સસલાતા, ને સઘળાં સારાં વાનાતું ઉત્પત્તિસ્થાન છે.

૩૭. દયા એ સદ્ગુણી મનુષ્યનું સામર્થ્ય છે. આપણાપર નિર્દયતા વપરાઈ હોય, તો તેનો બદલો નિર્દયતાથી આપશોમાં, પણ દયાથી આપશો.

૩૮. કૃતમ્મતાના અપરાધનો ગુન્હો જે કરે છે, તે પ્રાયશ્ચિત્તથી પવિત્ર થતો નથી. માટે કૃતમ્મતા કરવી નહિ.

૩૯. પરમાર્થ બુદ્ધિનો આનાદર કરતા નહિ, ‘છાલકા મનના કહે છે કે શું એ મનુષ્ય આપણા કુટુંબનો છે?’ પણ મોટા મનના મનુષ્યો બધાને પોતાના સગા સમાન ગણે છે. જે કોઈને દુઃખ ન દેતાં સર્વનું રક્ષક ઈચ્છેછે, તે અક્ષય સુખને ભોગવેછે. માટે પરમાર્થ બુદ્ધિપર પ્રીતિ રાખવી. પરમાર્થ કરવાથી જેવો આપણા આત્માને સંતોષ થાય છે, તેવો વિલાસ ક્રિયાથી થતો નથી.

૪૦. પ્રમાણિકપણે ધન, ધાન્ય સંપાદન કરવું, અને જેમને આશ્રયની જરૂર હોય, તેમને યથાશક્તિ ખુશીથી આપવું. ભોજ કરવો નહિ, અતિ ભોજ એ પાપનું મૂળછે.

૪૧. સ્વાર્થપિણાનું વલણ દુઃખનું કારણ છે. એ દુર્ગુણને શ્રમથી જેર કરવો જોઈએ. કદી પણ સ્વાર્થપિણું રાખવું નહિ.

૪૨. મનુષ્યને પુનર્જન્મ ધારણ કરવામાં માત, પિતા, પત્ની, પુત્ર, વગેરે સગાંસનેહીઓ કોઈ સાથી થતું નથી. ફક્ત કરેલાં કર્મજ સાથી થાય છે. માટે પોતાથી અળગો ન થાય, એવો સોગતી મેળવવાને મનુષ્યે હમેશાં સદ્ગુણોનો સંગ્રહ કરતા રહેવું. સદ્ગુણને પોતાનો જોભીઓ કરવાથી જે અધાઈ તરવાને કડણ છે, તેમાં થઇને તે પસાર થાય છે.

૪૩. ધર્મનાં મુખ્ય દશ તત્વ છે. સંતોષ—ખીજને દુઃખ ન દેવું—પરોપકાર અને અપકારને બદલે ઉપકાર કરવો—વિષયવાસનાનો અટકાવ—ચોરી કરવાનો અને અયોગ્ય લાભ મેળવવાનો પ્રયત્ન ન કરવો—પવિત્રતા, શિયળ ને નિર્મળતા—મનોધર્મને દબાણમાં રાખવા—જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરવું—ઈશ્વર સંબંધી જ્ઞાન મેળવવું—સત્ય, પ્રમાણિકપણું અને કૃતજ્ઞતા—ક્રોધ અને ઇર્ષ્યા કોઈપર ન રાખવી—એ ધર્મતત્વો પ્રમાણે વર્તનાર ધાર્મિક કહેવાય છે. માટે એ પ્રમાણે વર્તવું કલ્યાણકારક છે.

૪૪. સૂતી બખ્તે ઉત્તર કે પશ્ચિમ તરફ મસ્તક રાખીને સૂવું નહિ.

૪૫. ઉત્તમ મનુષ્યોએ બતાવેલા નિયમો પ્રમાણે ચાલવા ચૂકવું નહિ. ચૂકવાથી અવસ્થ અડચણ થાય છે.

૪૬. અન્ન વડે પ્રાણીઓના પ્રાણ રહે છે. તેથી સર્વ દાનમાં અન્ન-દાન શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. માટે કોઈ અતિથિ આંગણે આવે, તો તેને યથા-શક્તિ અન્ન આપવું.

૪૭. રાત્રિએ બહાર અગર કોઈ ભયંકર જગ્યોએ રહેવું નહિ, તથા રાત્રિએ નિર્ભય મને ફરવાનો સ્વભાવ રાખવો નહિ.

૪૮. સંપત્તિ છે તે સ્વમ સરખી, યૌવન છે તે પુષ્પ સરખું અને આયુષ્ય વીજળી સરખું ચપળ છે. એમ જાણી સુકૃત્યોથી જીંદગીનું સાર્થક કરવા તત્પર રહેવું.

૪૯. સંકટ આવે તોપણ દુરાચારે ચાલવું નહિ. મુસાફરને મદદ કરવી, ધર્મ સંબંધી દ્વેષ કરવો નહિ, સંતોષ અને સાદાઈ રાખવી.

૫૦. મહેનતથી કંટાળવું નહિ, વ્યવહારમાં કુશળ રહેવું, રસ્તો જુલનારને રસ્તો બતાવવો.

૫૧. કોઈ સાથે શત્રુવટ કરવી નહિ, બિચાર કરવો નહિ, કેરી વસ્તુ પીવી નહિ. જે દારૂના વ્યસનમાં ફસાય છે. તે મનુષ્યની ધણી દુર્દશ.

ધાય છે. વ્યસનનો ત્યાગ એ સુખનું મૂળ છે. માટે કોઈ જાતનું વ્યસન કરવું નહિં.

૫૨. આપણું જેણે બહું કર્યું હોય, તેનું બહું કરવા ચિંતવન કરવું તેનાપર પ્રીતિ રાખવી. કદી આપણાથી મોટો માણસ હોય, ને તેનો બદલો આપણાથી વળી શકે એમ ન હોય, તો તેનાપર પ્રીતિભાવ રાખવો અને ઈશ્વર તેનું બહું કરે એવી પ્રાર્થના કર્યા કરવી.

૫૩. પરસ્પરીપર કુદૃષ્ટિ કરવી નહિ, પરદ્રવ્ય હરણ કરવા ઇચ્છવું નહિ, કોઈની થાપણુ ઓળવવી નહિ. દગો કરવો નહિ.

૫૪. બલે દુઃખી અવસ્થા આવે અગર તેમાં પીડાતા હોય, તો પણ ધર્મની મર્યાદા ઉલ્લંઘન કરવી નહિ. જ્યાં ધર્મનું કામ આવે, ત્યાં ગમે તેવું સંકટ વેઠીને પણ તે કાર્ય પાર પાડવું. એ ધર્મિષ્ઠ મનુષ્યનો ધર્મ છે.

૫૫. મનુષ્ય જેવી મંડળીમાં રહે છે, તેવો તે ઓળખાય છે. અર્થાત્ સારાની સોળતથી સારાં અને નરસાની સોળતથી નરસાં ધાય છે. માટે જેમ અને તેમ સદ્ગુણી મનુષ્યની સોળત કરવી. દુર્ગુણીને પડખે પણ ચડવું નહિ. સજ્જનના સમાગમથી જેવું સુખ ધાય છે. તેવું બીજા કશાથી થતું નથી. સજ્જન એ શ્રેયનું સાધન છે.

૫૬. મિત્ર કે બેનપણી સાથે કપટ કરવું નહિ, તેતાથી આપણને માઠું લાગે એવું થયું હોય, તોપણ તેને સ્પષ્ટ કહીને તેનો ઉપાય કરવો. તે સરળ ભાવથી ઠપકો દે તો તેનાપર ખોટું લગાડવું નહિ.

૫૭. નિલસ સાયંકાળે આખા દિવસમાં જેજે અજાણતા પાપ કર્મ થયાં હોય, તે સર્વનો એકે એકે તિરસ્કાર કરીને અંતઃકરણથી પશ્ચાતાપ કરવો અને ઈશ્વર પાસે ક્ષમા માગવી તથા ફરીથી પાપ ન કરવાની પ્રતિજ્ઞા લેવી. વખતે અજાણતાં પાપકર્મ થઇ ગયું હોય, તો વિચાર કરવો કે એ શાથી થયું અને ફરી ન કરવાનો નિશ્ચય કરવો. એ માટે ઈશ્વર-પ્રાર્થના કરવી, કે તે ક્ષમા કરે અને પ્રતિજ્ઞા પાળવાનું સામર્થ્ય આપે.

૫૮. ચોરી કરવી નહિ. કોઈની પાઈ પૈસો કે કંઈ ચીજ મળે તો તરત તેના ખરા માલિકને શોધી સ્વાધીન કરવી, પણ લૂચ્યાઈથી છૂપાવી રાખવી નહિ. છૂપાવી રાખવાથી અંતે મોટી ચોરી કરવાની ટેવ પડે છે, અને પરિણામે તેનાં માઠાં ફળ ધાય છે.

૫૯. ધનનો, માણસનો, અને જીવાનીનો ગર્વ કરવો નહિ; કેમકે કાળ એ સર્વનો ક્ષણમાં નાશ કરે છે.

૬૦. સહનશીલ થવું. બોલકણો સ્વભાવ નહિ રાખતાં, પ્રયોજન જે-ટલુંજ મધુર વચને બોલવું. કોઇને દુઃખ લાગે એવું કહ્યું વચન બોલવું નહિ; કેમકે તેથી વૈરભાવ થઇ વખતે તુડસાન કરે છે.

૬૧. વૃથા કાળ ગુમાવવો નહિ. માન આપમાન પેટમાં રાખવું. કુ-શૃણુથી ડરતા રહેવું. તન, મનથી પૌઠ થવું.

૬૨. સારી રીતે પાળેલા પરાયા ધર્મ કરતાં, શુણ્ઘીન પણ પોતાના વર્ણાશ્રમનો ધર્મ ઉત્તમ છે. પોતાના વર્ણાશ્રમનો ધર્મ પાળતાં મરણ ને શરણ થવું પડે, તોપણ તે ઉત્તમ છે. પરાયો ધર્મ આલોક તથા પરલોકમાં સર્વત્ર ભયને ઉપગમવનાર છે. માટે સ્વર્ગ ઉપર આસ્તા રાખવી અને તેજ પાળવો.

૬૩. જે માણસ પોતાનો જાતિધર્મ છોડીને પારકા ધર્મમાં જાય છે અથવા પોતાના ધર્મને નિંદિત વચન કહીને પારકા ધર્મની સ્તુતિ કરે છે, તેના જેવું અગ્નાની અને પાપીઓનું પાપ ભરેલું કામ બીજું કોઈ ન સમજવું.

૬૪. અખિલ બ્રહ્માંડપતિ જે પરમાત્મા કે જેની શક્તિનો અને ક-ત્તવ્યનો પારજ નથી, તેને જોઇએ તો સાકારરૂપે બળે, કે નિરાકારરૂપે બળે, પણ હ્રમેશાં આંતઃકરણથી તે મહાશક્તિવાનની સ્તુતિ કરવાને કદી ચૂકતા નહિં.

૬૫. દર્પણમાં જોવાથી પોતાના મુખની છબી કેવી છે, તે સ્પષ્ટ આલમ પડી આવે છે. તેમ ધર્મશાસ્ત્ર સમજ્યાથી આ સંસારમાં પોતાને કેવાં કામો કરવાનાં છે, તે ખૂલ્લી રીતે માલમ પડે છે. માટે પરમાષ્ટ્ર અને પરાયા ધર્મશાસ્ત્ર જાણવા પહેલાં પ્રથમ પોતાનીજ ભાષા અને પો-તાનાંજ શાસ્ત્ર સમજવાં. જેમ ગુરુ વગર જ્ઞાન થતું નથી. તેમ ધર્મશાસ્ત્ર સમજ્યા વગર મોક્ષ ગતિ મળવાનું જ્ઞાન મળતું નથી. સ્વધર્મ પાળવામાં અ-ને પોતાનું જાતિ ખટકર્મ કરવામાં હ્રમેશાં પવિત્રતા વાપરીને નીતિથી ચાલવું.

૬૬. જેમ છાપડું એ ધરનું ઢાંકણ છે. તેમ ચામડી એ શરીરનું ઢાં-કણ છે. માટે ચામડી સ્વચ્છ રાખી સુધડતાઇ વધારો.

૬૭. કાયા કાન રાખવા નહિ. કોઈ માણસ બીજાની સાચીભૂદી વાત આવીને કહે, તેનો ખરો તપાસ ને વિચાર કર્યા વગર તે સાચી મા-નવી નહિં.

૬૮. જ્ઞાના શુણ્ઘ એ મનુષ્યનું બૂપણ છે. કોઇએ આપણો બવશુણ

કયો હોય તો તેનો બદલો (શિક્ષા કરીને) ન લેતાં ક્ષમા કરવી. ક્ષમાવાન-
ને કોઈ શત્રુ નહિ રહેતા, પરમસુખને પામે છે. કહ્યું છે કે;—

ક્ષમા સગનકું વશ કરે, ક્ષમા કહા નહીં હોય;

ક્ષમા અડગ જોહિ હસ્તમે, દુરિજન રહે ન કોય.

૬૯. ઉપજ કરતાં ખર્ચનો વધારો કરવો નહિ. ઉપજખર્ચનો હિસા-
બ રાખવો. વરો વિચારીને સંપત પ્રમાણે કરવો, કરજ કરી પૂલણુજી બ-
નવું નહિં.

૭૦. નીચું માથું રાખી સૂવું નહિ. તેમ ઉંધું સૂવું નહિ. ઘણો ઉ-
ભગરો કરવો નહિ. વધારેમાં વધારે નિંદ્રા ૬-૭ કલાક લેવી. બનતાં સ્વ-
ધી ઔષધનો ઉપયોગ કરવો નહિ. ખોટી સાહેદી પૂરવી નહિં. કાન ખો-
તરવા નહિં.

૭૧. સ્વાભાવિક છીંક, બગાસાં, મૂત્ર, ઝાડો એ રોકવાં નહિ. એ રોક-
વાથી નુકસાન થાય છે. ઘણો વાયુ, તડકો, વરસાદ અને નદીના પૂરમાં
ચાલવું નહિ. સૂર્ય કે જીણી વસ્તુ સામે એકી નજરે જોવું નહિં. તેથી
આંખને નુકસાન થાય છે.

૭૨. ગુણીનો પક્ષ કરવો, પણ દુર્જનનો પક્ષ કરવો નહિ. ગુણીના
પક્ષથી લાભ થાય છે, પણ દુર્જનના પક્ષથી ક્ષય થાય છે.

૭૩. બનતાં સુધી થોડું જમવું—મિતાહારી રહેવું. ઘણા આહારથી
અજીર્ણ થઈ અનેક રોગ થાય છે. નિત્ય વખતસર ખાવું અને પચે એવું
તથા એટલું ખાવું. પૌષ્ટિક ખોરાક ખાવો પણ તાણીને ખાવો નહિ, સાદો
ખોરાક, કસરત અને સ્વચ્છ હવાથી શરીર ઘણું સુધરે છે. માટે એપર
ઘણું લક્ષ રાખવું.

૭૪. પવિત્ર સ્ત્રીએ મન, વચન અને કર્મથી પતિનો ત્યાગ કરવો ન-
હિ. કદી કુટિલ જન ધર્મથી બ્રષ્ટ કરાવવાનો પ્રયત્ન કરે, તોપણ પ્રાણ જ-
તાં સુધી પાતિવ્રતનું સંરક્ષણ કરવું એ તેમનો પરમ ધર્મ છે.

૭૫. શાણપણથી, વિનયપૂર્વક, ગંભીરપણે પ્રીતિભાવથી દાન કરવું.
દાન કરવામાં ડોળ કરવો નહિ. દાન કરવું એજ ઉત્તમ છે એમ સમજ
કરતા રહેવું.

૭૬. મન અને ઇંદ્રિયો વશ રાખવાં. કોઈપર જીલમ કરવો નહિ,
કોઈને છેતરવું નહિ અને જીગડું રમવું નહિં.

૭૭. કોઈ વસ્તુનો એકલપેટાઈથી ઉપયોગ ન કરતાં, બીજાઓ સા-

થે મળી ઉપયોગ કરવો. વિવેક, વિનય અને મયાદાયી સર્વ સાથે વર્તવું.

૭૮. ઐહિક વસ્તુઓપર મોહ રાખવો નહિ. આપણો ધર્મ બ્રહ્મવવામાં કદી પાછળ પડવું નહિ. અને આપણા હિતની બાબતો વિશે બેપરવાઈ રાખવી નહિ.

૭૯. આપણી દોલતની સંભાળ રાખવી. જે વસ્તુ બીજાની છે, તે મેળવવાની ઇચ્છા રાખવી નહિ.

૮૦. પરોપકાર કે દાન કરવું. તેમાં સામા તરફથી કંઈ પણ આશા રાખી તેને પોતાની વસ્તુ આપવી, એ આપવું ગણાતું નથી. માટે સામાના ઉપકારની ઇચ્છા વગર દાન કે પરોપકાર કરવાં.

૮૧. જે ગાન્ય સ્ત્રી પુરૂષ હોય, તેનું અપમાન કરવું નહિ. અપમાન કરવાંથી મીઠું ફળ થાય છે. આપેલું વચન પાળવું, નહિ પાળવાથી તોલ ઘટે છે.

૮૨. હરકોઈ કાર્ય કે વિદ્યા કપટથી શિખવું કે કરવું નહિ. તેમ કરવાથી અંતે હાની થાય છે. ગુરૂની ભક્તિ કરવાથી તે પોતાના અંતઃકરણથી વિદ્યા ભણાવે છે અને અંતઃકરણના પ્રેમપૂર્વક ભણાવેલી વિદ્યા વધારે ફળદાયક થાય છે. માટે ગુરૂ ઉપર પ્રીતિભાવ રાખવો અને તેની ભક્તિ કરવી.

૮૩. સ્ત્રી પુરૂષે ઉત્તમ મનુષ્યની ચાકરી કરવી, પણ નાશવંત અને ચપળ લક્ષ્મીમાં મોહિત થઈ નીચની સેવા કરવી નહિ.

૮૪. સ્ત્રી વશ પુરૂષ સુખ પામતો નથી. સ્ત્રીને વચન આપતાં પણ ખૂબ સાવધ રહેવું; કેમકે મૂખ સ્ત્રી વખતે જીવનું જોખમ કરાવે છે. પાણી ગળેલું અને સ્વચ્છ પીવામાં લેવું. નહિતો શરીરમાં અનેક રોગો ઉત્પન્ન કરે છે. વસ્ત્ર સાદાં અને સ્વચ્છ પહેરવાં, પગ ગરમ અને માથું ઠંડું રાખવું એ સર્વ પ્રકારે સુખને આપનારાં છે. વગેરે, વગેરે.

શાર્દૂલ વિકીર્ણિત.

“ દે વિદ્યાનો વિભૂતિ ધર કરો, સર્વે અવિદ્યા પરી,
સત્કર્મે ફળનો સુયોગ કરીને, દેજો મતિ પાંશરી;
અબ્યુદિત આ જગત સુવિચરે, વૈદાન્ત માર્ગે સદા;
પામે મુક્તિ, સ્વધર્મે પૂર્ણ કરી, સૌ અસંત જે સુખદા. ”

આયુષ્ય વધારવાનો ઉપાય.

આ સૃષ્ટિમાં સર્વ પ્રાણી માત્ર કરતાં મનુષ્ય સર્વથી શ્રેષ્ઠ છે અને તેમની જીવંતી સૌથી વધારે અગત્યની છે. જેમ તે લાંબી મુદત ચાલે, તેમ વધારે ઉપયોગી થઈ શકે છે. શું ઉપયોગી થઈ શકે છે? ખાવું, પીવું, ઉંઘવું અને ખેતી રહેવું એજ કે? ના. એ ઉપરાંત તેનામાં જે ઇશ્વરી બીજ બુદ્ધિ અને ઈંદ્રિયો વગેરે આપેલ છે, તેને વધારી સુઉપયોગ કરવાને, સંપત્તિ અને સ્ત્રી પુત્રાદિકથી સંસારમાં લહાવો લેવાને અને પોતે સુખી થઈ બીજને સુખી કરવાને પરાપકારનાં અનેક સૂકૃત્યો કરી જગતને લાભકારક થવા દીર્ઘાયુષ્યની વધારે જરૂર છે, પરંતુ તે શી રીતે થઈ શકે? વિદ્યાતાએ તો છઠીના જે લેખ લખી આયુષ્ય નિર્માણ કર્યું છે, તે કદી મિથ્યા થનાર નથી. છઠી સાતમ કેમ થઈ શકે? વગેરે તર્ક વિતર્ક કરી કેટલાક મનુષ્યો કલ્પનાઓ દોડાવે છે, પણ તેમના આવા બોલવાપર કશો ભરસો રહેતો નથી; કેમકે અર્વાચીનકાળમાં અનેક શોધો, તપાસો અને દાખલા દર્શાવતી સિદ્ધિ થયું છે કે પરમ કશ્ણાકર પરમેશ્વરે કેટલાક એવા નિયમો સ્થાપિત કર્યા છે, કે તે પ્રમાણે ચાલવાથી જીવંતી લાંબાવી શકાય છે. જે બીજથી ઉત્પત્તિ થવાની હોય, તે સર્વાંગ સુંદર અને સર્વ રીતે સંપૂર્ણ હોવું જોઈએ—માખાપનું શરીર તનદુરસ્ત અને સખળ હોય, તો છોકરાં પણ તેવાંજ થાય છે અને કુટુંબનાં માણસો પણ પુરુષાનુક્રમથી લાંબુ આયુષ્ય ભોગવે છે. ટામ્સપાર નામનો એક માણસ ૧૫૨ વર્ષ જીવ્યો. તે ૮૦ વર્ષની ઉંમરે પેલીવાર પરણ્યો હતો. તેનો એક છોકરો ૧૦૯ વર્ષ, તેનો એક પૌત્ર ૧૧૩ વર્ષ અને એક પૌત્ર ૧૩૪ વર્ષ સુધી જીવ્યો હતો. સ્કાટલાંડ માંહેના ગ્લાસગો નગરની એક સ્ત્રી ૧૩૦ વર્ષની ઉંમર સુધી તનદુરસ્ત શરીરે કાળ ગાળતી હતી. તેનો પિતા ૧૨૦ વર્ષ અને પિતામહ ૧૨૯ વર્ષ મરી ગયો હતો. કોરનેરો નામે એક ઇટાલીનો રહેવાસી મિતાહાર અને કુદરતના નિયમ પ્રમાણે ચાલવાથી દીર્ઘાયુષી થઈ ગયો છે. એ ૪૦ વર્ષનો થયો, સાં સુધી કુછંદી હતો, તેથી તેના પેટમાં ટૂટલીકવાર દરદ થતું, શરીરના ભાગો દુઃખતા અને તાવ આવતો. તાવથી એટલો તો અશક્ત થઈ ગયો હતો, કે તેના વૈદ્યોએ કોઈ દવા લાગુ નહિ પડતાં એ માસમાં જીવંતી જવાનો અભિપ્રાય જણાવ્યો. ફક્ત તેમાં ઉપાય તરીકે મિતાહાર કરવો એ એકજ ઇલાજ છે એવું ફરમાવ્યું. આ

પરથી તેણે એ ઉપાયજ આણુ રાખ્યો. તેથી સુધરતો ગયો અને થોડા વખતમાં હતો તેવો થઇ રહ્યો. આપરથી તેણે નક્કી કર્યું, કે “શરીર ટકવાને જેટલા ખોરાકની જરૂર છે. તેથી વધારે ખાવું નહિ.” ૬૦ વર્ષ લગી તે બાર અધોળ ખોરાક અને તેર અધોળ પાણી સિવાય બીજું કંઈ લેતો નહિ. સખત ગરમી કે ઠંડીમાં રહેતો નહિ અને મન ઉશ્કેરાય એવું કરતો નહિ. આ નિયમથી તન, મન તનદુરસ્ત રાખી શક્યો. ધર-ડપણમાં એક મુકરદમામાં હાર્યો. એ દીલગીરીમાં તેના એ બાઇઓ મરી ગયા, પણ પોતે દૃઢ મનથી તેવોજ રહ્યો હતો.

. ૮૦ વર્ષની ઉંમરે એનું શરીર નખળું જણાવાથી તેના મિત્રોએ તેને ખોરાક વધારવાની ભલામણ કરી. એ જાણતો હતો કે શરીરની કુદરતી અશક્તિની સાથે તેના અવયવો પણ અશક્ત થાય છે અને પાચનશક્તિ નખળી પડે છે. તે વખતે ખોરાક વધારવાને બદલે ઘટાડવો જોઇએ. છતાં મિત્રોના આગ્રહથી ખોરાક તેર અધોળ અને પાણી સોળ અધોળ કર્યું. પણ લાંબી મુદતને નિયમ તોડવાથી દશ દિવસમાં તો ખુશ મિનનમાં રહેવાને બદલે અસુખી અને ઉદાસી રહેવા લાગ્યો. બારમે દિવસે પડખા-માં દરદ થવા લાગ્યું. તે દિવસ વિલા બાદ તાવ શરૂ થયો. તે પાંત્રીશ દિવસ સુધી રહ્યો અને જીવવાની આશા મૂકી, પરંતુ ઇશ્વરમ્હાથી પ્રય-મનો નિયમ આણુ કર્યો કે સાંજે થયો. ૮૩ વર્ષની ઉંમરે તેનાં તન, મન એવાં તનદુરસ્ત હતાં કે વગર મદદે ઘોડાપર સ્વાર થતો, ડુંગરા ચઢતો, અને એ વખતે તેણે રમતગમતવાળું નાટક રચેલું છે, બ્યારે તે પોતાના મિત્રથી છૂટો પડી રાજ્યસભામાંથી ઘેર આવતો, સારે પૌત્ર, પૌત્રીને કે-બવણી આપી ગમત અને ગાયનમાં ધરડપણના દિવસ ખુશીથી ગાણતો. જેમ ધરડપણમાં કેટલાકનો સ્વભાવ કજઆળ અને ચીડીઓ થઇ જાય છે, તેમ એને સ્વભાવ કોઈ વાર એવો થયો નહોતો. એ રીતે મિતાહારી રહેવાથી તે ખુશ મિનન અને તનદુરસ્ત હાલતમાં ૧૦૦ વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવી ગુજરી ગયો. અમેરિકાનું ન્યુ હેરલ્ડપત્ર કહે છે કે, “અમેરિકામાં જોરા માણસ કરતાં સીદી લોકો વધારે લાંબુ આયુષ્ય ભોગવે છે, કેમકે તેઓ સાદો ખોરાક ખાય છે. દારૂ પીતા નથી અને ઘર બહાર મજુ-રી અને કામ કરે છે.” ગ્રીસની સ્વચ્છ અને ખુશનુમા હવામાં રહેનારા પ્રાચીન ગ્રીક લોકો દીર્ઘાયુષી થવા માટે મિતાહાર, સ્વચ્છ હવા, નહાવું, અને ફસરત એ ઉપાયો કરતા. હીરોડીકસ નામે યુનાની હકીમ પોતાના

દર્દીઓના દર્દ અને અશક્તિ મટાડવાને તેમને ચાલવાની ફરજ પાડતો. અને તેમનું શરીર ઘસાવતો. જેમ રોગી રોગથી વધારે અશક્ત હોય, તેમ તેની અશક્તિ અને રોગ મટાડવાને ચલાવી તેના સ્નાયુ વધારે મજબૂત કરવા મહેનત લેતો. તેથી તે ઘણા રોગીઓને નિરોગી કરી આયુષ્ય લંબાવવાને શક્તિવાન થયો હતો. અર્વાચીન કાળમાં આપણા દેશમાં વનરાજ ૧૧૦ વર્ષ, અસોફ્રજ ૧૦૪ વર્ષ, ઉમરેહની એક માલણ ૧૨૦ વર્ષ, દેવગઢબારીઆના માલી ગામમાં એક ટાળી ૧૨૫ વર્ષ. વગેરે ઘણા દીર્ઘાયુષી થઈ ગયાના દાખલા છે. પ્રાચીન કાળમાં આ દેશમાં એથી પણ વિશેષ આયુષ્યવાળાં મનુષ્યો ઉત્પન્ન થયેલ છે. એ બધા લોકો વનની ખુદ્દલી હવા, સાદો ખોરાક, શરીરને પૂરતી મહેનત વગેરે નિયમો પાળવાથીજ દીર્ઘાયુષી થયેલા છે.

પ્રાચીનકાળમાં જુદા જુદા દેશના લોકો જુદી જુદી રીતે આયુષ્ય લંબાવવાના ઉપાયો કરતા. મિસરદેશમાં ગરમી પડે અને નાઇલ નદીમાં પૂર આવે, ત્યારે મહિનામાં બે વાર ઉલટી અને પસીનો લાવવાની દવા લેતા. યુરોપખંડમાં વૃદ્ધાવસ્થાથી અશક્ત થયેલાને શક્તિ લાવવા જીવાન છાકરાઓની વચ્ચે રાખતા. તેથી તેનામાં શક્તિ અને હુશિયારી આવતી. રોમની કન્યાશાળાનો મારતર હરમીયસ નિરંતર તાની બાળકીઓની વચ્ચે રહેવાથી પોતાનું આયુષ્ય લંબાવી શક્યાનો દાખલો. ડા. કોહોસેન્ટ આપે છે, અને લોકોને સલાહ આપે છે કે, “ દરરોજ પ્રાતઃકાળમાં અને સંધ્યાકાળે નિદોષ બાળકીઓની પાસે રહેવાથી જીવનરક્ષક શક્તિઓ સારી મજબૂત થઇને સચવાય છે. કેમકે નિદોષ શ્વાસોશ્વાસમાં સ્વચ્છતા વધારે રહેલી છે. ” પ્લુટાર્કના જીંદગી લંબાવવાના નિયમો ઘણા સારા ને આ સુધરેલા કાળને અનુસરતા આવે એવા છે. તે દીર્ઘાયુષી થઈ ગુજરી જવાથી તેના નિયમો સપ્રમાણ ગણાય છે, તે કહે છે કે, “ તમારું માથું ઠંડું ને પગ ગરમ રાખો, જ્યારે શરીરમાં કંઈ વિકાર જણાય, ત્યારે દવા લેવાને બદલે એક દિવસ ઉપવાસ કરવો. જ્યારે શરીરની સંભાળપર ધ્યાન આપો, ત્યારે મનની સંભાળ લેવા ચૂકતા નહિ. ” મનની શાંતિ, પહેરેજી, આત્મસંયમ, ધ્યાન, સાદો ખોરાક, મિતાહાર, મનનો નિયંત્રક, કામવાસનાથી દૂર રહેવું, અને તેવી વાસના પેદા ન થાય એવી ચીજ સામું પણ ન જોવું, શરીર કસવું, ખુદ્દલી સ્વચ્છ હવા લેવી, કુદરતના શોધમાં મગ્ન, શોધ કરતાં જે મળે તેમાં સંતોષ અને

આનંદ રાખવો વગેરે એવા નિયમથી ઋષિ મુનિઓ, સાધુઓ, વૈરાગીઓ, તપસ્વિઓ, યોગીઓ, અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ વગેરે દીર્ઘાયુષી થઈ ગયેલ છે. પાલ નામે સાધુ ગુફામાં રહી સખત પહેરેજી રાખવાથી ૧૧૬ વર્ષનો થયો હતો. પીયા ગોરસના માર્ગી તત્ત્વજ્ઞાનીઓ ઈંદ્રિય દમન અને મનવશ કરવામાં તથા પહેરેજી પાળવામાં પોતાનો ધર્મ સમજતા હતા. એ માર્ગીઓમાં આપોક્ષોનિયસ ૧૦૦ કરતાં વધારે વર્ષનો અને ઝેનો દિલસ ૧૦૬ વર્ષનો થયો હતો. ડેકનઅર્ગ નામે ડેનમાર્કનો એક પુરુષ ૯૧ વર્ષનો થયો ત્યાં સુધી રાજનૌકામાં નોકર હતો, ને ૧૫ વર્ષ તુર્કસ્થાનમાં ગુલામ તરીકે રહ્યો હતો તે ૧૧૧ વર્ષનો થયો, ત્યારે તેણે પોતાનું બાકીનું આયુષ્ય શાંતિમાં ગાળવા ઠરાવ કર્યો અને ૬૦ વર્ષની સ્ત્રી સાથે પરણ્યો, પરંતુ તે, સ્ત્રી ગુજરી જવાથી ૧૦૦ વર્ષની ઉંમરે બીજી પરણવા ધારી, પણ તેમ નહિ બનવાથી ૧૬ વર્ષ એકલાં રહી ૧૪૬ ની ઉંમરે સને ૧૭૭૨ માં મરણ પામ્યો.

જમીનના સ્વભાવ અને હવા પ્રમાણે આયુષ્ય લાંબુ ટુંકું થઈ શકે છે. સ્વીડન, નોર્વે, ડેનમાર્ક અને ઈંગ્લાંડ વગેરે દેશોમાં હાલ પણ ૧૩૦-૧૪૦-૧૫૦ વર્ષના વૃદ્ધો થયાના દાખલા મળે છે, પરંતુ અતિ સર્વ વર્ણિત એ પ્રમાણે બેહદ ઠંડી એ પણ આયુષ્ય ટુંકું કરે છે. આઈસલૅન્ડ, સૈબિરિયા, વગેરે બહુ ઠંડા દેશોમાં ૬૦-૭૦ વર્ષનું આયુષ્ય હોય છે, અને કેટલાક દેશોમાં જમીનના ગુણ અને હવા પ્રમાણે જન્મે છે, ત્યારથી વૃદ્ધ થાય છે ત્યાં સુધી ત્યાંના લોકો બળવાન અને તનદુરસ્ત હોય છે. નવજિલ્લંડ બેટના લોકો વિષે પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા કરનાર કુકસાહેબ કહે છે કે, “ હું અને મારા સાથીઓ આ બેટમાં જેટલીવાર ઉતર્યા, તેટલીવાર બાળ, યુવાન, વૃદ્ધ અને વનિતા સર્વ માણસો અમને જોવાને આવ્યા. તેમાં કોઈ માણસને અમે રોગી જોયા નહિ. તેઓનું આખું શરીર જોયું હતું. તેમાં કોઈ ઠેકાણે જખમ નહોતો અને પહેલાં કદી થયો હોય, તેનું કંઈ પણ ચિન્હ જોવામાં આવ્યું નહિ. આ બેટમાં કેટલાક વાળ અને દાંત વગરના વૃદ્ધ માણસો જોવામાં આવ્યા હતા, પરંતુ તેમાંથી કોઈ પણ બળ વિતાવેલો અને જરા ઘ્રસ્ત નહોતો. તેઓ બળ અને પરાક્રમમાં તરણ વયના માણસોના જેવા નહોતા ખરા પણ તેઓના પ્રમાણે સ્ફૂર્તિવાળા અને પ્રુદ્ધિલત ચિત્તવાળ હતા. પાણીજ તેઓની પીવાની વસ્તુ હતી. તે અત સુધી દારૂપ વિષમ એર પીવામાં તેઓની ખુશી આવી નહોતી. ”

એ રીતે દીધાયુષી મનુષ્યોના અનેક દાખલાઓ મળે છે, કારણ કે એ દેશમાં નોંધ રાખવાની રીત છે. આપણા દેશમાં એવી નોંધ રહેતી નથી. વળી આ દેશની હવા ઠંડી તેથી લાંબા આયુષ્યવાળાની સંખ્યા આપણા ગરમ દેશ કરતાં, ત્યાં વધારે હોયજ, ને છે. પરમકૃપાળુ પરમેશ્વરનો એવો અભિપ્રાય છે કે સર્વ મનુષ્ય વગર કલેશે વ્યવહાર કરી સુખ પામે ને દીર્ઘ જીવંતી ભોગવે, પરંતુ કેટલાક લોકો સ્ત્રીની પ્રસવ વેદનાનું દૃષ્ટાંત આપીને કહે છે કે, જો પ્રભુનો વગર કલેશે સુખ ભોગવે એવો વિચાર હોય તો સ્ત્રીઓ પ્રસવ વખતે પીડા પામત નહિ. આ કહેવું તેમનું વાજબી નથી. એવું હાલના શોધોથી જણાઈ આવે છે. તેઓ જે આ પીડા જણાવે છે, તે ફક્ત પરમેશ્વરના સ્થાપિત નિયમો ઉલ્લંઘન કર્યાનું કળ છે. લિસન સાહેબના કહેવા પ્રમાણે સને ૧૮૨૦ માં સ્કાટલૅન્ડ માંહેના એર્થર્ડિન નામની જગ્યાપર એક સ્ત્રી છોકરાનો જન્મ આપીને ૨-૩ દિવસ પછી છોકરાને સાથે લઈ એક દિવસમાં ૧૪ કોશ ગઈ હતી. એવા દાખલા ત્યાં ઘણા બને છે. ત્યાં કેટલીક સ્ત્રીઓ અન્નાજનાં ખેતરોમાં કાપણી કરતાં, ત્યાંથી થોડે દૂર જઈને કાંઈની મદદ વગર બાળક પ્રસવ કરીને પાછી દિવસ આથમ્યા સુધી કામે લાગી રહે છે. થોડી વ્યાધી વગર તેનાં મૂખ પર પીડાનું બીજું કંઈ પણ ચિન્હ જોવામાં આવતું નથી. ધણીક સ્ત્રીઓ પ્રસવ કર્યા પછી ૩-૪ કોશ ચાલીને જાય છે. અમેરિકાના આદિમ રહે-હેવાસીની સ્ત્રીઓ પુરૂષની સાથે જંગલમાં ફરતાં ફરતાં થોડી પછવાડે રહી બાળક પ્રસવ કરી, પછવાડે બાંધીને થોડી વારમાં સ્વામીને આવી મળે છે. અને પાછી ચાલવા માંડે છે. લારેન્સ સાહેબના કહેવા પ્રમાણે અમેરિકાના આદિમ રહેવાસી હબસી અને બીજી જંગલી જાતિની સ્ત્રીઓને ધણીજ થોડી પ્રસવ વેદના થાય છે. આમ થવાનું કારણ સામાન્ય હલકો ખોરાક અને હમેશા મહેનતથી તેઓનું શરીર બળિષ્ઠ થાય છે. તેથી તેને ભ્રાજ્યશાલી આળસુ સ્ત્રીઓના જેવા કલેશ પ્રાપ્ત થતા નથી. તેમજ બીજી જાતિની મહેનત કરનારી સ્ત્રીઓને પણ ઉપર કહેલી જંગલી જાતિની અબળાઓની પેઠે થોડું દુઃખ થાય છે. દક્ષિણ અમેરિકામાં આરોકેનિઆ નામનો એક દેશ છે, ત્યાંની સ્ત્રીઓ પ્રસવ થયા પછી તરત પાસેની નદીમાં જઈને પોતાનું અને છોકરાનું શરીર ધુવે છે. પછી પોતાના કામમાં લાગે છે. વગેરે રીતે વિચાર કરી જોયાથી માણસ પોતાની પ્રકૃતિ યુજીથી આખી ઉમર સુધી બળ, તનદુરસ્તી અને શારીરિક

તથા માનસિક સુખ મેળવી લાંબું આયુષ્ય ભોગવી શકે છે. જગત્નિય-તા કંઈકાકર મંડળમય પ્રભુએ પૃથ્વીના દરેક દેશના લોકો માટે જુદા જુદા નિયમો કર્યા નથી, પરંતુ તે તો ધનવાન, ગરીબ, માની, અમાની, બાળક, યુવાન, અને વૃદ્ધ વગેરે સર્વના ઉપર એક સરખા નિયમથી શાસન કરે છે. માણસ માત્રનું શરીર અને ઇન્દ્રિય સ્વભાવ એક સરખો જ છે. હવા, અ-જવાળું, ગરમી અને પાણી વગેરે પદાર્થો બધે એક સરખા ગુણ પ્રકાસ કરે છે. વળી પરમેશ્વરનો એવો અભિપ્રાય છે કે મનુષ્યજાતિએ સંપૂર્ણ આયુષ્ય ભોગવ્યા પછી પોતાના દેહનો ત્યાગ કરવો, પણ જેઓ શારીરિક નિયમો પાળતા નથી, તેઓની ઇન્દ્રિયો નિરતેજ થાય છે અને અણધાર્યું આયુષ્ય નાશ પામે છે. જે શારીરિક નિયમો બરાબર પાળે છે. તેઓ સુ-ખી થઈ દીર્ઘાયુષ્ય ભોગવે છે.

દીર્ઘાયુષ્યી થવાના નિયમો નીચે પ્રમાણે:—

(૧) જે બીજાથી ઉત્પત્તિ થવાની હોય, તે બીજ બળિષ્ઠ, સ્વાંગ સું-દર, અને સર્વ રીતે સંપૂર્ણ હોવું જોઈએ.—માખાપનું શરીર તનદુરસ્ત, સળળ, સ્વાંગ સુંદર અને સંપૂર્ણ હોવાથી તેનાં બાળકો પણ તેવાં જ થાય છે.

(૨) મિતાહાર—દરરોજ પરિમિત હિતકારી સાદો ખોરાક લેવો. ખોરાક વખતસ્પર, પચે એટલો અને પચે એવો ખાવો—ભૂખના ચાર ભાગ કરી તેમાં બે ભાગનું ખાવું, એક ભાગનું પાણી પીવું અને એક ભાગ વાયુ સંચારવાને બીલી રહેવા દેવો. એમ કરવાથી ખાધેલું અનાજ વહેલું પાચન થશે. આ નિયમ ઉપરાંત ખાવાથી શરીર બગડે છે. તેમજ બહુ મિઠાન, બહુ મસાલો, બહુ ખાંડ, બહુ તીખું, અને બહુ ખાટું વગેરે ખાવું નહિ. સાદો ખોરાક સૌથી ઉત્તમ છે.

(૨) પાણી—ઑક્સિજનવાળું જીવન શક્તિને જરૂરનું છે, કેમકે પ્રવાહીત્વ વગર જીવન શક્તિનું સ્પૂર્ણ યથ શક્ય નથી. માટે પાણી પથ્થ-રના ઝરાતું, વરસાદનું, અને નદીનું વહેતું સ્વચ્છ પાણી પીવું. ફૂવા, ત-ળાવનું પાણી ઉતરતું છે.

(૩) ખૂંટી હવામાં ચાલુ મહેનત કરનાર અને કુદરતના નિય-મને અનુસરતી સાદી જાંઘળી ગુન્નરનાર ખેડૂત, માળી, કાપડી, સિપાઈ અને ખારવા વગેરે વર્ગના લોકો દીર્ઘાયુષ્યી હોય છે અને ખાણ ખોદનાર, મહેતાજી—માસ્તર, ઉપદેશક, ખેડો ધંધો કરનાર વેપારી, કવિ, ચિતારા, ખ-નીજ ગાળનારા (શોની, લૂનાર, કંસારા, વગેરે) વગેરે કુકુ આયુષ્ય ભોગવે છે.

(૪) થાક નહિ લાગે એવી કસરત કરવી. એથી લોહીનું ફરવું નોસથી થાય છે. શરીરની શિરાઓ મજબૂત અને બળવાન થઇ વધારે કામ કરવાને શક્તિવાન બનાવે છે, તથા શરીર તનદુસ્ત થઈ જીંદગી લાંબાવે છે. માટે થાક ન લાગે એટલી કસરત કરવી.

(૫) મનોવૃત્તિની ચાલના—શરીરના અવયવોની સાથે મગજનો એવો સંબંધ છે કે તે સતેજ અને તનદુસ્ત હોય તોજ સર્વ અવયવોને સુખાકારી તથા સ્ફૂર્તિ મળે છે. માટે શરીરની સુખાકારી સારૂ મનોવૃત્તિની ચાલના કરવી. એ માટે વિદ્યા, વિનોદ અને હુસ્તર કામ વગેરે શિખી કરવાં, પણ વિચાર શક્તિ ને હદ ઉપરાંત મહેનત આપવી નહિ.

(૬) જાનજીવ વખતે શાંત મન—મગજ અને શરીરને એવો સંબંધ છે કે જેવી મનોવૃત્તિ હોય છે. તે પ્રમાણે શરીરપર સારી કે માઠી અસર થાય છે. કંઈ દુઃખ કે અપમાન થવાથી મનોવૃત્તિ પ્રબળ થઇ ખેદ થાય છે. તેની અસર હૃદય અને હોજરીપર થવાથી તે અને ખીજા અવયવો પણ પોતાનું કામ કરવામાં સુસ્ત થાય છે, ભૂખ મંદ પડી જાય છે અને આખું શરીર ક્ષયને પામે છે. જ્યારે ખુશી પેદા છે, ત્યારે તેની અસર હૃદય, હોજરી, અને ખીજા અવયવોપર થઇ આખું શરીર સ્ફૂર્તિવાળું ને સુખી થાય છે. પાચનક્રિયા બરાબર થઇ ભૂખ સારી લાગે છે. તેથી આખું શરીર પ્રવૃક્ષિત થઇ લાંબું આયુષ્ય થાય છે. માટે જાનજીવ વખતે મનને શાંત રાખવું. ખેદીત કરવું નહિ.

(૭) પરણેલી જીંદગી—પરણેલી જીંદગીથી દીર્ઘાયુષી થવાને ટેકા મળે છે. વગર પરણેલી જીંદગી ટુંકું આયુષ્ય કરે છે. વાંદો મનુષ્ય દીર્ઘાયુષી થયાનો એક પણ દાખલો મળતો નથી. આ નિયમ સ્ત્રીઓને પણ લાગુ પડે છે. હીલાંગીવાલી નામે એક સ્ત્રી દશ બાર વાર પરણેલી હતી. તે છેલ્લી સ્ત્રી ૯૯ વર્ષનો હતો, ત્યારે પરણેલી હતી. ૧૦૧ વર્ષનો થયો, ત્યારે એ સ્ત્રીને પેટે એક છોકરો થયો. એ ૧૧૦ વર્ષનો થઇને મરી ગયો.

(૮) મળસકે ઉઠવું—આ ટેવ રાખ્યાથી જીંદગી લાંબી થાય છે. માટે ચાર વાગ્યે ઉઠવાની ટેવ રાખવી.

(૯) વ્યસનથી વિરક્તપણું—એ જીંદગી લાંબી કરે છે. દારૂ, અપીણ, માંજે, તમાકુ વગેરે વ્યસનથી શરીર બગડી નાશનું પડે છે અને જીંદગી ટુંકી કરે છે. માટે એ ન કરવાં.

(૧૦). સૂર્યનો પ્રકાશ—મનુષ્યને જેમ પ્રકાશનો લાભ વધારે મળે છે, તેમ જીંદગી લાંબી થાય છે. તેમજ જીવનશક્તિને ખીજી ઉપયોગી વસ્તુ ગરમી છે. તેનાથી જીવનશક્તિની પ્રથમ ચાલના થાય છે. ગરમીમાં જીંદગીને પોષક અને ઉત્તેજક ગુણ છે. માટે ધટીતપણે ગરમી પણ જીંદગી લાંબાવવા જરૂરની છે.

(૧૧). ઓક્સિજન હવા—જીંદગીને ત્રીજી પોષક વસ્તુ ઓક્સિજન હવા છે. હવા વગર બિલકૂલ જીવને ચાલે નહિ. જે હવા જીવનશક્તિને મજબૂત અને સારી પેઠે પોષણ આપનારી છે, તેજ સ્વચ્છ હવા કહેવાય. એવી સ્વચ્છ હવા શ્વાસમાં નહિ મળવાથી મનુષ્યનું મરણ થાય છે. જીવનશક્તિને જે હવાની જરૂર છે તે ઓક્સિજન હવા શ્વાસોશ્વાસ વાટે લોહીમાં જાય છે. માટે દરરોજ સવારસાંજ દરિયા કિનારે, બાગમગીચામાં, કે એવી સારી ગણાતી જગ્યાએ ફરવા જવું.

(૧૨). ગરમ દેશ કરતાં ઠંડા દેશમાં—મનુષ્ય દીર્ઘાયુષી થાય છે. તેમાં એ કારણો છે. (૧). ગરમ દેશોમાં જીવનશક્તિનો ધસારો વધારે હોય છે. (૨). ઠંડા દેશની હવા વધારે સમઘાત હોવાથી જીવનશક્તિનો ધસારો અટકાવે છે.

(૧૩). જે દેશોમાં હવાનો ફેરફાર વારંવાર અને અચાનક થાય છે, તે દેશોમાં દીર્ઘાયુષીના દાખલા સાધારણ હોતા નથી. હવાના અચાનક ફેરફાર એ શરીરની અંદર ફેરફાર કરે છે. તેથી શક્તિ અને ઇન્દ્રિયોનો ધસારો કરે છે, પરંતુ જે હવાની સમાનતા અને તેમાં વિશેષ કરીને ગરમી, ઠંડી, ઘટ્ટતા, અને હલકાઈ એ બાબતોમાં સમાનતા એ જીંદગીની હયાતીને વધવામાં બહુ મદદગાર છે.

(૧૪). જે હવામાં યથાયોગ્ય બીનાશ હોય, તેજ હવા દીર્ઘાયુષી થવાને ઉપયોગી છે. તેનું કારણ બીની હવા તર હોવાથી તેનામાં શરીર ઉપર આકર્ષક શક્તિ કમી થાય છે. એટલે તેને કમી ધસાવે છે. એ સિવાય બીની હવામાં વાતાવરણની સમાનતા વિશેષ હોય છે. તેથી ગરમી, ઠંડીના વિપરિત ફેરફારો થોડા થવાનો સંભવ છે. જે હવા થોડી ઘણી પણ બીની હોય, તે અવયવોને વધારે નરમ અને તારણ્યવાન રાખે છે, પણ ઘણી સૂકી હવા નાડીઓને જલદીથી સૂકી બનાવે છે અને ધરડપણનાં સર્વ ચિન્હો તરત લાવે છે.

(૧૫). દરિયાનું પાણી દીર્ઘાયુષી થવાને ઉપયોગી છે. તેથી દરિ-

આમાં વસનાર દીર્ઘાયુષી હોય છે. એટલાં ને દ્વીપકલ્પમાં રહેનાર તેનો પૂરતો પુરવો છે.

(૧૬). ઉંઘ—મહેનત એ જીવનશક્તિને ઓછી કરે છે. મહેનતથી નાડી ઉતાવળી ચાલે છે. શરીર થાકથી તાવની માફક ગરમ થઇ જાય છે. તેથી જીવનશક્તિને ધણો ધસારો લાગે છે. એ જીવનશક્તિના ધસારાના વેગને કમી કરનાર ને જીવનાધાર ઉંઘ અને આરામ છે. માટે સાત આઠ કલાક ઉંઘ ને આરામ લીધાથી જીવનશક્તિનો ધસારો બંધ પડે છે. તેટલામાં જીવનશક્તિનો વધારો ચાલુ રહેવાથી દિવસે થયેલા ધસારાનો બદલો વળી રહે છે અને નાડીઓ નિયમસર ચાલે છે. તથા દરેક ઇન્દ્રિયો પ્રથમની માફક શાંતિમાં આવે છે. જો લાંબા વખત સુધી ઉંઘ ન લેવાય તો, જીવનશક્તિને ધસારો અને તુકસાન વધારે લાગે છે. તેથી જીંદગી ટુંકી થાય છે. માટે જીવનશક્તિના ધસારાને અટકાવવા અને જીંદગી લંબાવવાને ઉંઘ અને આરામ નિયમિત અને નિરંતર લેવાં.

(૧૭). મનુષ્યો પશુ પક્ષી રૂત્તાં પણ હલકાં બની બાળકને માતાની છાતીએથી દૂર કરી બાહુતી દાસીઓ (ધાવ)ની સંભાળ નીચે નિરાધાર રાખી ઉછેરવામાં આવે છે. તેથી બાળકનું આયુષ્ય ઓછું થાય છે.

(૧૮.) જે મનુષ્ય સુધરેલ થઇ દુરાચરણમાં અને બ્રહ્મતામાં પડે છે, બહુ ઠંડી જમીનમાં રહે છે, કુદરતના નિયમ પ્રમાણે ચાલતા નથી, આળસુ થઈ પડ્યા રહે છે, મોજ શોખ અને વૈભવ ભોગવે છે, કામી, ક્રોધી, લોભી અને તામસી હોય છે, નિરાશા, પશ્ચાતાપ, અપ્રીતિ, શોક, દીલગીરી, ચિંતા, અપમાન, અને બય એ સર્વે જીંદગી ટુંકી થવાનાં કારણો છે.

(૧૯.) પાત્રન ક્રિયાની સર્વ બનાવટ, અને હોજરી નિર્વિકારી તથા બરાબર જોઇએ. હોજરી એ મુખ્ય અને અગત્યની ઇંદ્રિ છે. જીરસો એ રોગનું મૂળ છે, તે હોજરીની સારી સ્થિતિને નરમ પાડે છે. તેથી મંદવાડ થવાની મૂળ નિશાની અજીર્ણ કે અપચો ઉત્પન્ન થઇ શરીરમાં રોગ પેદા થાય છે અને શરીરના બંધારણને નબળું પાડે છે. માટે દીર્ઘાયુષી થવાના સાધન તરીકે હોજરી નિર્વિકારી અને જીરસો નરમ રહે તેમ કરવું.

(૨૦.) છાતી મજબૂત અને શ્વાસોશ્વાસ લેવાની ઇંદ્રિ (ફેફસાં) સારી એ દીર્ઘાયુષી થવાનું સાધન છે. એ સારાં છે કે નહિ, એ શ્વાસ લાંબી મુદત ધ્રુવી રાખવાની શક્તિ, મજબૂત અવાજ, અને કફ ધણીવાર

નહિ જવાથી જણાય છે.

(૨૧.) લોહીના નિરંતર ફરવાથી આંતરિક ધસારો થાય છે.—જેની નાડી ઘણીવાર યડકે છે, તેને ધસારો જલદી થાય છે. મનની અસાધારણ લાગણીથી કે—દાર પીવાથી હૃદયના લોહીની ગતિ જલદ થાય છે. તેનું આયુષ્ય ટુંકું થાય છે. જેનું હૃદય બહુ જુસ્સાવાળું હોતું નથી અને નાડી ધીમી નિયમિત ગતિએ ચાલે છે, એ દીર્ઘાયુષ્મી થવાની નિશાની છે.

(૨૨.) સારો સ્વભાવ, ખુશમિજાજ, વિશ્વાસુપણું, વીર્યસંચયન અમુક હદ સુધી લાગણી, થોડી અરે, સમાનતા, નિયમિતતા, આશા બંધુ જીવન, પહેરેજી, શાંત મન, કુદરતના નિયમોને અનુસરી ચાલવું, આત્મસંયમ, ધ્યાન, મન તથા ઇન્દ્રિયો વશ રાખવી, બહુ કામ વાસનાથી દૂર રહેવું, કામોત્પત્તિ ન થાય એમ આચરવું, સંતોષ, આનંદ, એ સર્વે જીંદગી લાંબાવવાના આધાર રૂપ છે, કેમકે આયુષ્ય વધવા ધટવાનો આધાર જીવનશક્તિના ધીમા કે જલદી ધસારાપર છે. જેમ ધીમો ધસારો, તેમ જીંદગી લાંબી થાય છે. માટે જીવનશક્તિને પોષક નીતિની લાગણીઓના જથ્થો વધે એમ કરવું.

(૨૩.) ગામડામાં રહેવું એ દીર્ઘાયુષ્યને માફકસર છે, અને મોટા શહેરમાં રહેવું એ હાનીકારક છે. મોટા શહેરમાં બાળકોના મરણનું પ્રમાણ વધારે થાય છે—શહેરમાં જેટલાં બાળકો જન્મે છે, તેનો અરધ ભાગ ત્રણ વર્ષનાં થતાં ગુજરી જાય છે, અને ગામડામાં વીશ કે ત્રીશ વર્ષની ઉંમર થતાં સુધી અરધ પણ ગુજરી જતાં નથી. તેનું કારણ હવા, પાણી, ખોરાક અને કસરત એ બધું શહેર કરતાં ગામડામાં જીંદગીને જોષ્ટએ તેવાં મળી શકે છે. વળી પૈસે ટકે સુખી અને મોજ શોખી કરતાં ગરીબ ધરનાં મહેનતુ દીર્ઘાયુષ્મી થાય છે.

(૨૪) મનુષ્યના શરીરના બાંધાને અમુક હદ સુધીની કેળવણી આપવાથી જીંદગી લાંબી થવાને ટેકો મળે છે. જંગલી મનુષ્યો સુધરેલા મનુષ્યો જેટલી લાંબી જીંદગી ભોગવતા નથી. માટે મન સાથે તનને અવશ્ય કેળવવું.

(૨૫) જુદી જુદી જાતનાં તત્ત્વો અને શક્તિઓ મેળવવાની, ફેલાવવાની, અને તૈયાર કરવાની જેના શરીરમાં ઇન્દ્રિયો વધારે હોય તેનું આયુષ્ય લાંબુ થાય છે. વળી જેમ ઇન્દ્રિયો મજબૂત તેમ આયુષ્ય લાંબુ, પણ ઘણીજ કમજોર તેમ આયુષ્ય અલ્પ. માટે ઇન્દ્રિયોને મજબૂત કરવી, પણ ઘણી

કઠણાશ થવા દેવી નહિ.

(૨૬) હરકોઈ રોગ લાગુ પડે, ત્યારે પ્રથમ ઉપવાસ કરવો. માથું ઠંડું રાખવું. છાતી અને પગ ગરમ રાખવા. જાંઘળને વખતે શાંત મન રાખવું. અંતઃકરણમાં ઘણી ઉત્કંઠા તથા દુર્ભાવનાનો ઉદય થવા દેવો નહિ. નિત્ય નિર્દોષ ખુશીમાં થોડા કાળ ગાળવો.

(૨૭) રોગ સારો થવાનો આધાર-પાચન શક્તિ, શાંત રીતે લે-હીતું નિયમિત ફરવું, જળ શોષક શિરાઓની સંપૂર્ણ અને જોરાવર ચપળતા, તથા પ્રયત્નરણ કરનારી ઇંદ્રિયોની સારી હાલત અને નિયમિત ક્રિયા પરછે.

(૨૮) નિયમિત અને ખોડ વગરનો શરીરનો ખાંધો એ દીર્ઘાયુષી થવાનું ચિન્હ છે. જોઈએ તે કરતાં વધારે જાડાઈ એ હાની કરતા છે.

(૨૯) શરીરના કોઈ ભાગ કે આંતરડાં બહુ નખળાં ન જોઈએ. જો નખળાં હોય તો શરીરમાં તરત રોગ પેદા થાય છે અને શરીરનો ખાંધો અવ્યવસ્થિત થઈ જઈ જીંદગી ટુંકી થાય છે, પણ શરીરના ભાગો અને આંતરડાં બળવાન એ દીર્ઘાયુષ્યનું સાધન છે.

(૩૦) શરીરના તંતુઓ સમઘાત ગુણનાં, મજબૂત, અને ટકાઉ જોઈએ. બહુ સૂકાં કે કઠણ ન જોઈએ. કેટલાક ઇંદ્રિયોને મજબૂત અને કઠણ કરવાને ધણા ઉપાયો કરે છે, પરંતુ ઇંદ્રિની અમુક હદ સુધીની ધ-દૃતા એ જીવનને ફાયદા કરતા છે, પણ ઘણી ધદૃતા નુકશાન કરતા છે. જીંદગીની મુખ્ય જરૂરીયાત દરેક ઇંદ્રિની અને રસવહનની ચપળતામાં રહેલી છે.

કેટલાક ઇંદ્રિયો મજબૂત કરવાને ઠંડા જળનું સ્નાન કરી શરીર ખુલ્લું રાખે છે, અને થાક ચડે એટલી કસરત પણ કરે છે એ રીતે કરવાથી ઇંદ્રિયો વધારે સૂકી, કઠણ અને ચીકણી થાય છે. તેથી અંતે તરત નિ-રૂપયોગી થાય છે અને જીંદગી લાંબાવવાને બદલે તરત વૃદ્ધાવસ્થા લાવે છે. માટે ઇંદ્રિયો સખત કરવાની રીત એવી રાખવી, કે તેથી ઇંદ્રિયો મજબૂ-ત થાય, પણ કઠણ કે જડ થાય નહિ, બેજ વગરનું ધર, શરીરની સ્વ-ચ્છતા અને સ્વચ્છ વસ્ત્ર એ આયુષ્યમાં વધારો કરતા છે.

(૩૧) જો દ્રોષ ધનવાન અહચ્ચ ભોગવિલાસમાં ગરકાવરહી શારીરિક કે માનસિક પરિશ્રમ ન કરે તો તેને ઈશ્વરના ઠરાવેલા નિયમો ઉલ્લંઘન કર્યાનું ફળ મળે છે, ભુખ મંદ પડે છે, પાચન શક્તિ ઓછી થાય છે, વગેરેથી રોગાધિન થઈ જીંદગી ટુંકી થાય છે. માટે લાંબા આયુષ્યની ઈચ્છા-

વાળાએ ધધિર સ્થાપિત નિયમો પ્રમાણે વર્તવું. આ નિયમો પ્રમાણે વર્તવાથી શરીર નિરોગી બની આયુષ્ય લાંબુ થાય છે.

બાળકો રૂપાળાં, બુદ્ધિવાન, ગુણવાન અને અંગોનાં સુશોભિત શી રીતે થઈ શકે ?

બાળકો સર્વાંગસુદર ગુણુ અને બુદ્ધિનાં શ્રેષ્ઠ વગેરે રીતે સારાં થવાનો આધાર માતાની શારીરિક અને માનસિક શક્તિપર છે. એ કેટલીક માતાઓ નહિ બાળુતાં, પોતાનાં બાળકો કરતાં બીજાનાં બાળકોને સફેદ દૂધ જેવી આમડીનાં, તેજસ્વી, સ્વરૂપે સુંદર, મજબૂત, બળવાન, ચાલાક, હાજરજવાળી, બુદ્ધિવાન, હાથ પગ ભરેલા, ગાંઠ ગુઆળી, અને હિમતવાન વગેરે પ્રકારે ઉત્તમ જોઈ ચકિત થાય છે અને કહેછે કે;—પરમેશ્વરે અમારાં બાળકો આવાં કાં ન કર્યાં? તેનાપર એટલી બધી કૃપા અને અમારાપર કેમ નહિ? વગેરે બોલે છે. આ બોલવું તેમનું ભૂલ ભરેલું છે. મંગળકારી પ્રભુનો એમાં શું વાંક? તેમને તો સર્વ મનુષ્ય સરખાં છે. તે કોઈને ન્યૂનાધિક ગણતો નથી. તેણે તો જે નિયમો સ્થાપી મૂક્યા છે. તે સ્થાપિત નિયમો પ્રમાણે જ ચાલે છે, તેને સાફ ફળ મળે છે, અને તેનાથી જ ઉત્પન્ન ચાલે છે, તેના કુળને કલંકરૂપ કનિષ્ઠ ફળ મળે છે. એમાં કોનો વાંક? જો બાળકો સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ઠ કરવાં હોય, તો માતાએજ શારીરિક અને માનસિક શક્તિમાં ઉત્તમ થવું જોઈએ, કેમકે માયાપના તન, મન અને સ્વાભાવિક ચરિત્ર ઉપર સર્વ પ્રકારે તેના સારા થવાનો આધાર છે. એવું અનેક રીતે સિદ્ધ થયેલું છે. સૃષ્ટિકર્તાનો નિયમ છે કે—ગર્ભસંચાર થતી વખતે જેવી માયાપની પ્રકૃતિ હોય છે. તેવી પ્રકૃતિ ભવિષ્યમાં બાળકોમાં આવે છે. આ વિષે એક ઈંગ્રેજ પંડિત કહે છે કે;—“માતાના શરીર તથા મનથી જે દેહ અને મન બને છે અને જે રક્તથી પુષ્ટ થાય છે, તે માતાના સ્વભાવ ચરિત્રનો ભાગીદાર કેમ થશે નહિ, એ વાત કદી પણ સંભવતી નથી. ખરી વાત તો એ છે, કે બાળક પોતાના શરીર તથા મનની સંપત્તિ તેના અસ્તિત્વની સાથે માયાપની પાસેથી મેળવે છે. ગમે તે તરફ વિચાર કરવામાં આવે, તોપણ ગર્ભસંચાર થવાની સાથે માયાપ પોતાના શરીર, અને મનની સર્વ અવસ્થાનો ન્યૂનાધિક અંશ છોડવાને આપે છે. એમાં કંઈ પણ સંદેહ નથી.” આ નિ-

યમાનુસારેજ ધાર્મિક અને નીતિવાન મનુષ્યને ઘેર નહારાં અને અધર્મિ ત-
થા દુર્ગુણી મનુષ્યને ઘેર વખતે સારાં બાળકો ઉત્પન્ન થઈ આવે છે. એનું
કારણ એ છે કે, કોઈ પતિ પત્ની ધણીજ ઉત્તમ પ્રકૃતિનાં હોય, પણ જે
વખતે ગર્ભ સંચાર થવાનો હોય, તે કાળે હવે બાળ્યથી તેઓ વિકૃત મ-
નનાં હોય, તો બાળકો કુળાંગાર પેદા થાય છે અને કોઈ પતિ પત્ની ધ-
ણીજ ખરાબ પ્રકૃતિનાં હોય, પણ જે વખતે ગર્ભ સંચાર થવાનો હોય,
તે કાળે નાના પ્રકારનાં અનુકૂળ કારણથી સુભાગ્યે તેઓનાં મનનો ભાવ
સારો હોય, તો એક ઉત્તમ બાળકની પ્રાપ્તિ થાય છે. જે કોઈ અશીલુ કે
દારમાં આસક્ત થઈને ગર્ભસંચાર કરે છે, તેનાં છોકરાં અશીલુ કે દાર-
બાજ થાય છે એ નક્કી. આવાજ કારણથી એક માયાપનાં છોકરાં જુદી
જુદી પ્રકૃતિનાં થાય છે. માટે માયાપે બાળકના અને પોતાના જીવને અ-
ર્થે ગર્ભ સંચાર સમયે અતિ સાવધાનથી પોતાના જીવના સાધુ ભાવને
ઉજ્જવલ રાખવા જોઈએ. માતાએ ગર્ભાવસ્થાના નવમાસ પણ અતિ સા-
વધાનપણે પ્રસન્નચિત્તે સુઉદ્યોગથી ગર્ભ રક્ષા કરવી અને બાળક જન્મે તે
દિવસથી શરૂ કરી માયાપે પોતાની છેલ્લી બડી સુધી પ્રત્યેક પળે, તેઓના
જીવનની સદ્ગતિ માટે વિચાર કરવો જોઈએ. આ માટે આગળથીજ
સાવધાન થઈ રહેવાનું છે.

માતા પોતાની માનસિક શક્તિદ્વારા ગર્ભસ્થિત બાળકને ગર્ભ ધાર-
ણ કરવાના સમયથી તે પ્રસવ સુધીમાં એવા સંચારમાં ઢાળે છે, કે જેવાં
રૂપ, ગુણ બળ, બુદ્ધિ અને આકાર તેનામાં ઠસેલાં હોય છે; તેવીજ બા-
ળકની તાદૃશી છપી પડી આવે છે. આ નિયમ મનુષ્ય, પશુ, પક્ષી સર્વ-
ને એક સરખોજ લાગુ પડે છે. બાઈબલના ઇતિહાસમાં એક ઠેકાણે વ-
ર્ણન કરેલું છે કે;—“‘લેવલે, ‘યાકુબને, ઠગ વિદ્યા કરી ‘રકાઈલ, ના
બદલામાં ‘લીહ, નામની કન્યા પરણાવી. તે માટે તેનાં મેઢાં તથા બકરાં,
સાત વર્ષ સુધી ચારવાને કબૂલ કર્યું હતું. જ્યારે કપટ ઉઘાડું પડ્યું, ત્યા-
રે તેણે કહ્યું કે, સાત વર્ષ મારી બીજી નોકરી કરે તો હું મારી બીજી ક-
ન્યા રીકાઈલ પણ તેને પરણાવું. વળી તે ઉપરાંત એટલા વર્ષમાં મેઢાં ત-
થા બકરીઓને જોટલાં બચ્ચાં બુદ્ધીદાર થશે, તે તને પહેરામણીમાં આ-
પીશ. લેવલના મનમાં એમ હતું કે, ક્યાં એવાં ધણાં બચ્ચાં ઉત્પન્ન થ-
વાનાં છે, કે મારે આપવાં પડશે; પણ યાકુબે એક એવો ઉપાય શોધી કા-
ઢ્યો કે જેથી લેવલને સ્વાર્થ તત્પરતાનો યથોચિત દંડ મળે અને સર્વ

બચ્ચાં બુદ્ધીદારજ થાય. આ સાર તેણે પાણી પાવાના વાસણમાં સર્વ બુદ્ધીદાર લાકડાં ગોઠવ્યાં અને નર તથા માદાઓને જુદાં જુદાં કરી રાખ્યાં. તેમાં નરોને છૂટા રાખ્યા, પણ માદાઓને બાંધી રાખી અને પાણી વિના અકળાવા લાગી, ત્યાંસુધી પાણી પીવા દીધું નહિ. જ્યારે પાણી વિના બહુજ અકળાવા લાગી, ત્યારે તેણે નરોની વચ્ચે પાણી પીવા છોડી મૂકી. પાણી બે રંગી થયેલું હતું. તેણે એ વાસણમાં બુદ્ધીદાર લાકડાં સિવાય કંઈ દીધું નહિ. એવી દશામાં તેને વીર્ય પ્રદાન થવા દીધું. આટલું કરાને તે બંધ રહ્યો નહિ. યાકુબ એ વિષયમાં પૂરો ચતુર હતો. તે પોતાના ટોળાંને બીજે દિવસે પાછો તેજ સ્થાનપર લાવ્યો અને પ્રથમ પ્રમાણેજ માદાઓને અલગ, રાખી નરોમાં જવા દીધી નહિ. તે તૃપ્તાથી બાકુબ થઈ કે તરત તેને પેલા બુદ્ધીદાર પાણીનું ધ્યાન આવ્યું. એ ધ્યાન તેના મનમાં મજબૂત થઈ ગયું. તેનું ક્ષણ એ થયું કે ઘણાં બુદ્ધીદાર બચ્ચાં ઉત્પન્ન થયાં ” આવા સિદ્ધાંતને અનુસાર મનના એકતાલ ધ્યાનથી મનુષ્યજાતિને પણ રૂપે, રંગે, ગુણે, અને આકારે કેમ સુધારી ન શકાય ? સુધારી શકાયજ. મનની અસર ગર્ભપર કેવી રીતે થાય છે. તે નીચેનાં સિદ્ધાંતપરથી જણાશે. જેમ ‘ઐક્યારેજીપા, તેજન્ય થાય છે, તેમાં વિજળી યંત્રના તારના બે છેડાને નાંખવા—તેમાં જે ધાતુની તકતી નાંખવી હોય તે નાંખવી. એટલે વિજળીના ઉંચા નીચા બંને વળ તે બટેરીના તારદ્વારાએ તેજન્યમાં જઈ સોનાનાં અદૃશ્ય કણોને પકડી તકતીપર જમાવી દઈ સોના જેવી કરી દેશે. એજ રીતે વિજળીદ્વારાએ અસલના અક્ષર કે ચિન્હ જેવા હોય છે, તેવા ઉતારી શકાય છે. તેમાં અસલ નકલમાં કશો તફાવત પડતો નથી. તેમજ વિજળીના બળથી એક વસ્તુનું પૂર્ણ ચિત્ર ઉતારી શકાય છે. તેવી રીતેજ ગર્ભ સંચાર થતી વખતથી તે પ્રસવ થાય, ત્યાંસુધીમાં ગર્ભાણી સ્ત્રીના મનપર થયેલી અસર એક જાતની વિજળીદ્વારાએ બાળકપર તરતજ થાય છે. જેમ સોનાના ગણેલા તેજન્યમાં તકતી રહે છે, તેમજ પેટમાં ગર્ભાશયની અંદર વચ્ચે ગર્ભ રહે છે. અને જેમ વિજળી તેજન્યમાંથી સોનાનાં કણોને પકડીને તકતીને સોના જેવી બનાવી દે છે, તેની પેઠેજ સ્ત્રીની રગોના ચાલવાથી એક જાતની વિજળી ઉત્પન્ન થાય છે. તે વિજળીની શક્તિ સ્ત્રીના મનોભાવપર પ્રકૃતિ, રૂપ, રંગ, ગુણ, બુદ્ધિ અને આકાર વગેરેની જેવી અસર થઈ હોય છે, તે સાથે રજના રૂધિરનાં કણોને પકડીને ગર્ભાશયમાં રહેલા બાળકને પહેંચાડી પુષ્ટ

બનાવે છે. શું ખૂબી !!

એ રીતે સારી નરસી પ્રકૃતિ, રૂપ, ગુણ, બુદ્ધિ, રંગ અને આકાર વગેરે જે કાંઈ સ્ત્રીને મનોહર જોવામાં આવે છે અગર ઇચ્છા થાય છે, તે એના ચિત્તમાં સજડ થયે એક જાતની વિજળી ઉત્પન્ન થતાંજ તે મારફતે ક્ષણમાં ગર્ભાશયમાં જઈ બાળકપર જેવી હોય છે, તેવી અસર થાય છે. તેમાં વારં લાગતી નથી. એતો જાણે મનને ભાવના કે અસર થઈ કે વિજળીએ પહોંચ્યાડી છેજ. આવા કારણથી જો કોઈ સ્ત્રી અધારામાં ગર્ભ ધારણ કરે અને વીર્યદાતા પતિને ન દેખે એટલુંજ નહિ, પણ પ્રસવ થતાં સુધી પણ ન દેખે કે ધ્યાન ન કરે, તો બાળક સ્ત્રીના જેવુંજ રહે, રંગે, ગુણે અને બુદ્ધિએ ઉત્પન્ન થશે. કોઈ સ્ત્રી પતિ કરતાં પોતાને રૂપે, રંગે, ગુણે વગેરેમાં અધિક લેખે, અને તેમાં મગરૂર રહી પોતાનું સુખ દર્પણમાં જોયા કરે, પછી ભલે તે પતિનું પણ થોડું ધ્યાન કરતી હોય, તોપણ બાળક એ સ્ત્રીના જેવુંજ થશે. જે સ્ત્રી પતિ ઉપર ઘણી પ્રીતિ રાખતી હોય, અને તેનાજ રૂપ, રંગ, ગુણ, બુદ્ધિ અને આકારનું ધ્યાન કરતી હોય, તો તે બાળક તેના પિતા જેવુંજ તાદૃશ થશે. જે સ્ત્રીનું મન કોઈક પોતાના રૂપ, ગુણ અને આકાર ઉપર રહેતું હોય, એમ મન બંને વચ્ચે વહેંચાયેલું હોય, તો બાળક માતાપિતા બંનેના જેવુંજ એટલે તેમાં બંનેની તાસીર આવશે. ઘરમાં કોઈ સચુંવહાલું, મિત્ર કે હરકોઈ આવતું હોય, તેને સ્ત્રી સ્નેહ સહિત આદરસહાર કરતી હોય એટલુંજ નહિ પણ અહો નિશ તેનું ધ્યાન કર્યા કરતી હોય, તો વખતે બાળક એના જેવું થાય છે. તેમજ વળી એ આવનાર માણસ પતિને આવવો પસંદ નહોય, પણ સ્ત્રી સ્નેહ રાખતી હોય તેથી પતિ તેનાપર વ્યભિચારનો દોષ મૂકે. એ ભયથી સ્ત્રી ધ્યાન સહીત વિચારે કે રખેને મારે એના જેવું બાળક અવતરશે તો ! આવા ધ્યાનથી એ નિર્દોષી સ્ત્રીને એવુંજ બાળક આવે છે. એ જોઈ પતિને સ્ત્રીપર ઝેર ઉત્પન્ન થાય છે. માટે સ્ત્રીનો ધર્મ છે કે પતિની રત્ન વગર કોઈ પરપુરૂષ સાથે સંબંધ બાંધવો નહિ કે સ્નેહી રાખવો નહિ. ફક્ત સ્વપતિમાંજ અખંડ પ્રીતિ રાખી તેનુંજ ધ્યાન રાખવું. એ ધરીત અને સુખદાયક છે. ગર્ભાણી સ્ત્રીને દ્રાક્ષ, ખદામ, વગેરે મેવા મીઠાઈ અને ફળની ઇચ્છા થાય છે. તે જેવાં રૂપ, ગુણવાળાં હોય છે, તેવાં બાળકમાં આવે છે. માટે સારા પદાર્થની ઇચ્છા કરવી ઉત્તમ છે. જેમ ગર્ભાણી સ્ત્રીની પ્રીતિ અને ઇચ્છાથી બાળક

ના રૂપ, ગુણ, રંગ, બુદ્ધિ અને આકારમાં ફેર પડે છે. તેમજ અલ્પત શોક ભય, અને હર્ષથી પણ વખતે ગર્ભપાત થાય છે અગર બાળકના સ્વ-ભાવમાં ફેર પડે છે. સ્કૉટલાંડ દેશમાં એક મોચીની ગર્ભિણી સ્ત્રી એક જડ પદાર્થને જોઈ ત્રાસ પામી. એ જડ પદાર્થની મૂર્તિ તેના ધ્યાનમાં એવી ઠસી ગઈ કે તેને કેમે કરી ભૂલી શકી નહિ. તેથી અંતે તેને જે બાળક અવતર્યું, તે જડના જેવું થયું. અમેરિકાના ટ્રોયનગરના રહીશ આત્મ-વિદ્યામાં કુશળ જોન બોવીડાડસ કહે છે કે;—“ જોસ્ટન નગરમાં એક ધનવાન સ્ત્રી ગર્ભિણી હતી. તે એક વખતે પોપટથી બી ગઇ. તેથી તેને જે છોકરી અવતરી, તેની બોલી ચાલી ધણી ખરી પક્ષીને મળતી હતી. તેમજ એક ગર્ભિણી સ્ત્રીએ પોતાનાં પાજેલાં મેંદાના બચ્ચાંનું માથું હાથમાં લઇ ચંગદી નાંખ્યું. તે માટે પાછળથી ધણી પસ્તાઇ. તેથી તેને જે બાળક આવ્યું, તેની છાતી દબાએલી અને માથું મેંદાના બચ્ચાં પેઠે આગળ ધસી આવેલું હતું; તેમજ ખાગીવાળાંને ખૂબ ધ્યાન લગાડી જોવાથી પણ માડું ફળ થાય છે એના પણ અનેક દાખલા છે. આપરથી ગર્ભિણી સ્ત્રીએ ખૂબ ધ્યાનમાં રાખવાનું છે કે આંધળાં, લૂલાં, બહેરાં, મુંગા, વગેરે ખામીવાળાંને ધ્યાન લગાડી જોવાં નહિ, પણ હમેશાં માનસિક શક્તિપર સારો ભાવ દઢ થાય તેમ કરવું. સારો ભાવ દઢ થવાથી તેનું ઉત્તમ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે. ફ્રાન્સ દેશના ભૂવન વિખ્યાત મહાવીર નેપોલિયન બોનાપાર્ટના બાપે ધોરતર યુદ્ધ વિઝહાદિની વખતે બાઈપરિઝ કરી. એ પરમ સુંદરી સ્ત્રી પણ ધણી વીર્યવન્તી હતી. સ્વામી સાથે સધળા ઉત્પાદ અને કલહ વ્યાપારમાં વ્યાપ્ત થયેલી હતી. એવું કહેવાય છે કે;— તે તેના અતુલ કીર્તિમાન પુત્રનો પ્રસવ થયા પહેલાં થોડીવાર ઘોડે બેસીને સ્વામીની સાથે લડાઇમાં ગઇ હતી. એ વેળાના સ્વામીના મહા બળની અસર તેના ગર્ભસ્થિત પુત્રપર થઈ. તેથી નેપોલિયન જેવો ભૂમંડળ વિખ્યાત શૂરવીર બાળક ઉત્પન્ન થયો. ગર્ભ સંચાર થવાની વેળાએ જેની જે વિષયમાં પ્રીતિ, હર્ષ, ઉત્સાહ, અને ચર્ચા હોય છે, તેનાં છોકરાં તે વિષયમાં લાગે છે અને તેવાં કામો કરે છે. ” જે સ્ત્રીનો વિચાર હમેશાં વૈર, વિરોધ, ક્લેશ, દુર્વ્યસન, લડાઈ, આળસ, પરનિંદા, ચોરી, વ્યભિચાર, જૂઠ, છળકપટ, અને દગા ફટકા વગેરે સંબંધી થયા કરે છે, તો ગર્ભસ્થિત બાળકપર તેવીજ અસર થાય છે. અને તે માતાના દુર્ગુણો અહણ કરી તેવીજ રીતે વર્તે છે. એના અનેક દાખલાઓ છે. માટે સ્ત્રીઓએ આવા

દુર્ગુણોથી દૂર રહેવા કાળજી રાખવી.

જો માતા સ્વભાવે શાન્ત, જ્ઞાનવાન, વગેરે ઉત્તમ ગુણો અને ઉત્તમ વિચારોમાં એકતાલ બરાબર ધૈર્યયુક્ત હશે, તો બાળક ઈચ્છાનુસાર કરી શકશે. એવા ઉત્તમ ગુણો મેળવવા માટે સ્ત્રીઓને પ્રથમથીજ શાળામાં અને ઘર આગળ એવું ઉત્તમ સુશિક્ષણ આપી તથા આવા વિષયોથી વાકેફ કરી તૈયાર કરવી જોઈએ. આવી રીતે સુશિક્ષણ લઈ તૈયાર થયેલી હશે, તોજ તે પ્રમાણે વર્તી ઈચ્છાનુસાર બાળકો પેદા કરી શકશે. હાલ ઠેરઠેર ઘોડા, બળદ, વગેરે પશુ પક્ષી અને ફળ, ફૂલનાં વૃક્ષોની જાત સુધારવાને ધણી કાળજી રાખવામાં આવે છે, પરંતુ અફસોસ છે કે મનુષ્ય ‘જેવું’ ઉત્તમ પ્રાણી જે ઇશ્વરની ભૂતિ ગણાય છે, અને ‘જેનાપર આ ભૂમિના જનમંડળ અને સર્વ પ્રાણીના કલ્યાણ અકલ્યાણનો આધાર છે. તેને ઉત્તમ બનાવવા કોણ કાળજી રાખે છે? આતો અનાયાસે જેવાં ઉત્પન્ન થઈ આવે, તે ઠીક છે. એમ ચાલ્યા કરે છે. આમ જ્યાં ચાલ્યા કરે અને સ્ત્રીઓ પોતાની ફરજથી અજ્ઞાન રહે, ત્યાં શ્રેય ક્યાંથી થાય? ગૃહસ્થો ! તમે આ માટે ધણી કાળજી રાખી સ્ત્રીઓને સુશિક્ષિત કરો. તેના હૃદયમાં સારી ભાવનાની છાપ પાડો. સ્ત્રીઓએ મૂળથીજ સુચરિત્રવાન થવાને હમેશાં રામ, યુધિષ્ઠર, હરિશ્ચંદ્ર, ક્રુપ, બુદ્ધદેવ, શ્રીકૃષ્ણ, પ્રહલાદ, સીતા, સાવિત્રી, તારામતિ, વગેરે ઉત્તમ ચરિત્રવાન મહાન સ્ત્રીપુરુષોનાં ચરિત્રો વાંચી તેના ઉત્તમ ગુણોની ભાવના હૃદયમાં ટસાવી મન શાંત કરવું. કામ, ક્રોધ, દ્વેષ, વૈર, વિરોધ, કુરપણું, છળકપટ, હિંસા, અનીતિ, અને ધર્મે વિરુદ્ધના વિચારો વગેરે દુર્ગુણોનો ત્યાગ કરવો. હૃદય થડકે એવાં વચન બોલવાં નહિ, ભય ત્રાસની જગ્યોએ જવું નહિ કે એવું જોવું નહિ અને જોવાની ઇચ્છા પણ કરવી નહિ. વિકારવાળું ભોજન જમવું નહિ. રજોદર્શન, અને ગર્ભાવસ્થાના નિયમો બરાબર પાળવા. ઘરમાં સુખભોગનો સર્વ સામાન શોભાયમાન રાખવો. ચિત્રો રૂપે, રંગે, ગુણે, બુદ્ધિએ અને આકારે વગેરે રીતે સુંદર અને સુચરિત્રવાન સ્ત્રીપુરુષોનાં, ધર્માત્મા અને દેવોનાં તથા વન, વાડી, ઉપવન, વૃક્ષવેલ, વગેરેનાં મનોહર ને સુંદર હોય તેવાં રાખવાં કે એ જોઈને મનને આનંદ થાય અને મનમાં સારી ભાવનાઓ હમેશાં તાજી રહ્યા કરે. બહાર જઈને ઈશ્વરસૃષ્ટિની રચનાને નિહાળી મનને આનંદી કરવું. તેથી મન શાંત થશે અને પરમકર્ણાકર પ્રભુનું ધ્યાન રહ્યા કરશે. ગર્ભ ધારણ કર્યા પહેલાં પોતાનાં પરમ યોગ્ય સ્વરૂપવાન,

સદ્ગુણી પતિની મૂર્તિને હૃદયમાં ઠસાવવી અગર પતિની આરાધી કોઈ મહાન સ્વરૂપવાન, ગુણવાન, બુદ્ધિવાન, બળવાન, ધાર્મિક અને નીતિવાન વગેરે ગુણોથી મહાન સુચરિત્રવાન હોય, તેના ચરિત્ર અને સ્વરૂપનું ધ્યાન કરી તેની મૂર્તિ અને સુચરિત્રને હૃદયમાં ઠસાવવાં. ગર્ભસંચાર વખતે આવીજ ઉત્તમ વૃત્તિ રાખવી અને ગર્ભ ધારણ કર્યા પછી પણ આવાં સ્વરૂપ અને ગુણમાંજ લીન રહેવું. હમેશાં પતિના ગુણ અને સ્વરૂપને અગર આમાં કહેલ છે, તેવા ચિત્રનેજ ધ્યાન લગાડી જોયા કરવું અને તેના ચરિત્રનું મનન કરવું. એ ચિત્ર એવી જગ્યાએ ગોઠવી રાખવું, કે તેપર પોતાની વારંવાર દૃષ્ટિ પડે અને મનમાં ઇચ્છવું કે મને આવા ગુણ, સ્વરૂપવાળુ બુદ્ધિવાન અને પરાક્રમી બાળક પેદા થાય. એવી રીતે વર્તવાથી બાળક પોતાની ઇચ્છા પ્રમાણે ઉત્પન્ન કરી શકાશે. બાળકો ઉત્તમ પેદા થાય એમ કરવું એ દરેક સ્ત્રીનો પરમધર્મ છે અને એ તેમને પોતાનેજ શોભા પડતું છે. માટે સુસ્ત્ર સ્ત્રીઓએ આ નિયમો પ્રમાણે વર્તવા ચૂકવું નહિં.

મા ઉપર છોકરાંના ભવિષ્યનો આધાર માટે મા કેવા ગુણની જોઈએ ?

આ સંસારમાં મનુષ્યને બાળકો એ બુદ્ધાપાનો ટેકો, જીવાનીનું સુખ, સુખી ધરની દીવાલ, અને ગરીબ મનુષ્યનું પરમ ધન છે. કીર્તિમાન બાળકથી વંશનો ગૌરવ વધે છે. જે કુટુંબ સારાં છોકરાંના પ્રભાવથી પવિત્ર થાય છે, તેના વંશની સુકીર્તિરૂપી સુગંધીથી કુટુંબનું સુખ ઉન્નવળ થાય છે. આવાં સદ્ગુણી કુળદીપક છોકરાં જેને ત્યાં હોય, તેના પૂર્ણ ભાગ્ય સમજવાં. બાળકો સદ્ગુણી કે દુર્ગુણી થવાનો સધજો આધાર માતાપર છે. માતા જો ધાર્મિક, નીતિવાન, સ્વાર્થરહિત, પરમાર્થી ન્યાય પરાયણ, સત્યવાદી, ભક્તિવાન, વિશ્વાસુ, કરકસરવાળી, સુધડ, આનંદી, શાન્ત, મન તથા ઇન્દ્રિયોને વશ રાખનારી, આત્મ સંયમવાળી, તન, મનથી કેળવાએલી, વિપત્તિમાં ધૈર્ય રાખનારી, પતિવ્રતા અને મધુર ભાષણી હોય, જે ધરમાં મમતા અને ધર્મનો પ્રભાવ વ્યાપી રહ્યો હોય, બુદ્ધિ અને મન પોતાનો વ્યવહાર ડાહ્યાપણથી ચલાવતાં હોય, દરરોજની રેણી પ્રમાણિક અને સદ્ગુણી હોય, ધરનો અધિકાર માયા અને પ્રીતિ ભરેલો હોય, તે ધર ચ-

હેન, સદ્ગુણ અને સુખનું ધામ થાય છે. એવું ધર મનુષ્યને પ્રીય થઈ પડે છે, કારણ કે તે અંતઃકરણને આશ્રય આપે છે. સંસારના તોફાનમાંથી બચાવે છે. મહેનત કર્યા પછી આરામ લેવાને મધુર સ્થાન થઈ પડે છે અને સઘળો વખત સુખ અને આનંદ આપે છે. આવી સદ્ગુણી માતા-વાળા આનંદી ધરમાં બાળક સારાં થાય એમાં શું નવાઈ ! જ્યોર્જહરબર્ટની મા વિષે બોલતાં આઈઝાક વોલ્ટન લખે છે કે;—“ તે પોતાનું ધર વિવેકથી અને સંભાળથી ચલાવતી, સખતાઈથી નહિ, તેમ ચીઢથી પણ નહિ, પણ મીઠાશથી અને બાળકોને ભાવતી રમતગમતને અનુસરીને ચલાવતી. તેથી તેની સોબતમાં બાળકને પુષ્કળ વખત ગાળવાનું મન થતું. અને ઘણા સંતોષથી રહેતાં. ” બાળક જેવાની સોબતમાં રહી, ઉછરે છે, તેવાં થાય છે. બાળપણમાં બાળકને જે અસર થાય છે, તે જીંદગી પર્યંત જતી નથી. સદ્ગુણી માતા પોતાનાં છોકરાંને પરમ ધન સમજે છે અને એમ જાણે છે, કે હું એમને સદ્ગુણી બનાવીને મૂં, તો માં જીવન સાર્યક થાય. ધન્ય છે આવી સદ્ગુણી માતાને ! માતા તો આવી હોવી જોઈએ.

બાળકનું બાલ્યકાળનું આશ્રય સ્થાન માતાનો બોજો છે. તેજ તેને ધર્મવીર નીતિની પૂર્ણ પ્રેરણા અને શરવીર બનાવે છે. જગતમાં જે મહા મનુષ્યો થયા છે. તેઓ સઘળા માતાના સદ્ગુણ પ્રતાપનીજ અને જેઓ નીચ બની જગતમાં બોળરૂપ થઈ પડ્યા છે, તે પણ માતાના દોષથીજ. માતાજી બાળકના સારા નરસા બંધીને અને જનમંડળના કલ્યાણનો આધાર છે. ક્રાંસના બાદશાહ નેપોલિયન બોનાપાર્ટે કહ્યું છે કે;—“બાળકનું બંધી સાં નરસું થવું એ સંપૂર્ણ રીતે માતા ઉપર આધાર રાખે છે. મેં પોતાના જીવનમાં જે ઉન્નતિ ઉત્સાહ, ઉદ્યોગીપણું, અને આત્મસંયમપણું વગેરે ગુણો મેળવ્યા છે, તે સર્વ ગુણ મેળવવામાં મારી માતાએ મને ધણીજ મદદ કરી છે. નેપોલિયન બોનાપાર્ટેનું જીવન ચરિત્ર લખનાર કહે છે કે, તેની માતા વિના બીજ કોઈની પણ આજ્ઞા તેની ઉપર ચાલતી નહોતી. એ માતાની પાસેથી આજ્ઞા પાળતાં શીખ્યો હતો—” માતાનું આચરણ એ એક સંચો છે. તે સંચો જેવો હશે તેવા પ્રકારનીજ છોકરાંની બુદ્ધિ, પ્રકૃતિ, તથા આચરણ થાય છે. અમેરિકાના જોનરેનડલ્ક નામના એક રાજનીતિજ્ઞ પંડિતે કહ્યું છે કે;—“ જો મને બાલ્યકાળની સ્મૃતિ સર્વદા યાદ નહોત, તો ઇશ્વર દ્રેષી નારિતક થઈ જત. મારી સ્વર્ગવાસી માતા મારા બે હાથ પકડીને મને મારા ધુટણુપર બેસાડીને કહેતી—આપણા પિતા સ્વર્ગમાં

છે. માતાનો ધર્મભાવ તથા ચરિત્ર છોકરાંના જીવનમાં કેવું આશ્ચર્ય કારક પરિવર્તન કરી શકે છે. તેનું દૃષ્ટાંત ‘કવિકા’ પોતાના મિત્ર રેવરેન્ડજનન-યુ-ટનના જીવન ચરિત્રમાં એક જગ્યાપર લખે છે કે, એના બાપનું મરણ નીપજ્યાથી તે ખારવાનું કામ કરવા લાગ્યો, અને ત્યાં ધણાંજ ખરાબ કામો કરવા લાગ્યો; જ્યારે યૌવનની ચંચળતાને લીધે પાપ માર્ગમાં પગ મૂકતો હતો, અને બહુ કાળથી તે પાપરૂપી કીચડમાં ફસાઇને પોતાના આત્માનો નાશ કરતો હતો, સારે એક દિવસે એકાએક બાલ્યકાળે માતાની પાસેથી મળેલો ઉપદેશ યાદ આવ્યો. તેથી તેના મન પ્રાણને ખેદીત કરી નાંખ્યા. તેને જણાયું કે માતા જાણે પરલોક આવરણ ઉન્મોચન કરીને તેના પ્રાણમાં પ્રકાશિત થઇ હોય અને ધીરે ધીરે તેને ધર્મ અને સાધુતાનો માર્ગ દેખાડી ગઇ હોય.” સારી માતાની શિખામણ અને દાખલાની ઉડી અસર બાળકના હૃદયમાં જે થાય છે, તે કેટલોક વખત સુધી ત્યાં પડી રહી મોટપણે તેમાંથી કાંટા પૂટે છે અને પછી ફૂલો, વિચાર અને ટેવરૂપે ઉગી નીકળે છે. આ રીતે માતા બાળકના દેહમાં પ્રવેશ કરીને ફરીથી જીવે છે. ઓગસ્ટાઇનની માતા મોનિકા—“સર્વોત્તમ લાભ મેળવવા તરફ પોતાના છોકરાનું મન વાળવાને મહેનત કરતી. પવિત્ર સંભાળથી તેને સંલાહ આપતી, તેના કાલાવાલા કરીને સમજાવતી, પવિત્ર વૃત્તિ પાળવા તેને શિખામણ દેતી અને તેની દુષ્ટ ચાલથી થતા અતિ સંતાપ તથા દુઃખમાં પોતાની પ્રાર્થના કરતી અટકી નહિ. આવા તેના પ્યારથી ફતેહ થઇ અને ધીરજ તથા ભલામનો બદલો મળ્યો, તે એકે તેના શુભથી પુત્રનીજ નહિ, પણ તેના ધણીની ચાલમાં પણ ફેરફાર થયો.—વૃદ્ધાવસ્થામાં તેના ધણીના મરણ પછી પોતાના પ્યારથી ખેંચાઇને ‘મોનિકા, પોતાના પુત્રની સંભાળ લેવાને તેની સાથે મીલાન ગઇ, ત્યાં તેને ત્રીશ વર્ષની ઉમરનો મૂકીને મરી ગઇ, પણ નાનપણમાંજ તેના દાખલા અને શિખામણથી તેના મનપર ધણીજ ઉડી અસર થઇ હતી અને તેનાં ભવિષ્યનાં લક્ષણ નક્કી થઇ ગયાં હતાં.” ધાર્મિક અને ખંતીલી માતાને બોલે રહીને ઉછરેલાં બાળકો ભવિષ્યમાં મહાન થઇ આવે છે. મહાત્મા થિયોડરપાર્ક—“જ્યારે પાંચ વર્ષનો હતો, સારે તે એક દિવસે પોતાને ખેતરથી ઘેર આવતો હતો. તે વખતે એક નાના તળાવના સ્વચ્છ પાણીમાંથી એક કાચબાનું અચ્ચુ બહાર નીકળી તડકામાં રમતું હતું. તેને જોઇ પાર્ક એક પથ્થરો લઇ જવો મારવા ઉગામે છે તેવામાં તેના અંતર-

માંથી એક પ્રકારનો અવાજ સંભળાયો. પાર્ક મારીશમાં. આ સાંભળી પાર્ક આશ્ચર્ય પામ્યો અને ચારે તરફ જોવા લાગ્યો, પરંતુ કંઈ જોવામાં આવ્યું નહિં. તેણે તો ચારે તરફ અંધારું દીકું તેથી ભય પામી દોડતો પોતાની મા પાસે આવી તેના ખોળામાં બેસી બધી વાત કરી બતાવી અને પૂછ્યું, માતા ! મને મારતાં કોણે અટકાવ્યો ? માતાએ જવાબ આપ્યો. બેટા ! લોકો એને વિવેક કહે છે. હું એનેજ ઈશ્વરની વાણી કહું છું. જેમ જેમ તું એ વાત સાંભળવાને યત્ન કરીશ, તેમ તેમ એ સ્પષ્ટ સાંભળીશ. એક સમયે એજ તારા જીવનના માર્ગનો દેખાડનાર થશે. પાર્કર આવા મર્મગત સ્ત્રીના ગર્ભમાં જન્મ્યો હતો. તેથીજ તે ઉત્તતીશીલ અમેરિકાના આકાશનો ઉજવળતમ નક્ષત્ર થયો. અમેરિકામાંજ નહિ, પણ આખી પૃથ્વીના પટમાં અક્ષય અક્ષરથી મહાત્મા પાર્કરનું નામ ચિરઅંકિત રહેશે. શુભમગીરીનો ધંધો નાશ પામે એને માટે જે માણસોએ જીવનઉત્સર્ગ કર્યું હતું, તેમાં મહાત્મા પાર્કર સર્વથી અગ્રેસર પુરૂષ હતો. એના ઉત્સાહે, ઉદ્યમે, અને ધર્મભાવે અમેરિકામાં એક આશ્ચર્યકારક ફેરફાર કરી મૂક્યો છે. પાર્કર આવી ધાર્મિક માતાને ખોળે રહીને અને તેના થોડે કેળવણી મેળવી તે આજ જગતના ઉન્નત મનના અને વિચારવંત પંડિતની મંડળીમાં વચ્ચોવચ્ચ બિરાજવા પામ્યો છે.

પ્રાચીનકાળમાં આ દેશમાં પણ સુચરિત્રવાન સાધ્વી માતાઓ થકી મહાતેજસ્વિ ધાર્મિક, બળવાન, પરાક્રમી અને નીતિવાન નરો ઉત્પન્ન થયેલા છે. પાંડવોની માતા કુંતીએ પોતાના ત્રણ ને બે શોક્યના મળી પાંચ પુત્રોને પોતાના હાથ નીચે એવી સંભાળથી ઉછેરી કેળવ્યા કે તેઓ વનવાસની દુઃખ દશાથી તે મોટા રાજ્યના સ્વતંત્ર માલેક થયા, સાંસુધી એ પાંચે ભાઈઓમાં કદીપણ દ્વેષ યુદ્ધ કે વૈર ઉત્પન્ન ન થતાં સર્વ પરસ્પર પ્રેમથી બંધુભાવમાં દૃઢ રહ્યા. તેઓ મહાધાર્મિક, પરાક્રમી, બળવાન, અને વીર પુરૂષો થયા. એવી રીતની સારા વ્યવહારથી સ્વાર્થ લાગીને સર્વને એક સરખી કેળવણી આપી હતી. તેથીજ એ પાંચે ભાઈઓ પરસ્પર પોતાના પ્રાણ કરતાં પણ અધિક પ્રેમ રાખતા હતા. તેઓમાં કોઈનાં કદી પણ મન ઉંચા થયાં નહોતાં. દૈવ ઈચ્છાથી દેશવટાનાં મહા દુઃખો ભોગવ્યાં, પણ તેમણે કદી અધર્મમાં ભૂલથી પણ પગલું બર્યું નહિ. તેઓ બાળપણથી છેક નિરાશ્રિત છતાં, પણ મોટે મોટે પ્રસંગે ધૈર્યથી ધર્મ માર્ગમાં અટળ રહ્યા અને છેવટે એ માતાના પ્રતાપથીજ રાજ સુખને પામ્યાં.

તેઓનાપર માતાની પૂર્ણ સત્તા હતી. મહાગુણ સંપન્ન માતાઓના ઉત્તમ ગુણો અને સુશિક્ષણ પ્રતાપથીજ શ્રીકૃષ્ણ, શ્રીરામ, ધ્રુવ, પ્રહલાદ, વશિષ્ઠ, ગૌતમ, વ્યાસ, પરશુરામ વગેરે મહાપુરુષો અને કૈશલ્યા, સીતા, પાર્વતી, તારામતિ, દ્રૌપદી, ગાર્ગી, મૈત્રેયી, અને સાવિત્રી વગેરે એ બધાં મહાગુણવાન યદ્ જગત્ પ્રસિદ્ધિપણને પામ્યાં છે. અર્વાચીનકાળમાં અંગાલામાં રાજરામ મોહનરાયની માતા ઘણી ધાર્મિક હતી. તે પોતાના ઈષ્ટ દેવતા અને ધર્મપર દૃઢ વિશ્વાસ તથા અટલ આસ્થાને ઉદાર ચરિતવાળી હતી. રામ મોહનરાયના જેવા ઇશ્વર વિશ્વાસી યુદ્ધિમાન અને વંશનું મૂખ ઉજ્જવલ કરનાર પુત્રની માતા જગતમાં વિખ્યાત થઈ. રામમોહનરાય બવિષ્યમાં જે સદ્ગુણોથી શોભિત થયો હતો, તેમાં ઘણાખરા આલ્યકાળે માતાના ખોળામાં સૂઈને દૂધ પીતાં પીતાં મેળવ્યા હતા. “ભારતનું ગૌરવધન આપુ કૈશવ ચંદ્રસેન જેવા ઉદાર ધર્મભાવે ભારત વર્ષમાં નવ જીવનનો સંચાર કર્યો છે. યુરોપ અને અમેરિકા જેવા દેશ તેનો ધર્મમત જાણવાને સર્વદા આતુર રહેતા. તે મહાન યુદ્ધિશાળીના આલ્યકાળનું આશ્રયસ્થાન, રનેહ મમતાની ભૂતિમતી દેવી માતાનો ખોળો વિવિધ પ્રકારના સદ્ગુણો અધિકારી થયો. કૈશવચંદ્રસેને મરતી વખતે માતાના પગની ધૂળ માથા ઉપર લઈને કહ્યું હતું કે;—‘મા ! તમારા જેવી માતા સર્વની થતી નથી. તમારા ગુણો મેળવીને હું આ પદ પામ્યો છું.’ કૈશવચંદ્રસેન મનુષ્યપણાની તથા વીરપણાની છબી આ દુનિઆમાં રાખી ગયો છે. તેના આલ્યકાળના કુમળા મનમાં તે ધર્મ પરાયણ માતાએજ તેમાં અંકુર ઉત્પન્ન કરવાની મદદ કરી હતી. તેણેજ યત્નથી પોતાને હાથે બાળક કૈશવચંદ્રસેનના મનમાં ધર્મનાં બીજ વાવ્યાં હતાં. તેથી આ દુનિઆનાં માણસો સમજ્યા છે કે ભારતમાં હજુસુધી અમિત તેજસ્વિ, સાહસીક અને ધર્મવીર પુરુષો જન્મ લે છે.” ધન્ય છે આવી માતાને ! કે પોતાના બાળકોને ઉત્તમ લક્ષણોવાળાં બનાવવાને પોતામાં ઉત્તમ ગુણોનો સંગ્રહ કરી પોતાની ફરજ બજાવવા ચૂકતી નથી.

હાલ કેટલીક માતાઓ પોતામાં સારા ગુણોનો સંગ્રહ કરી બાળકોના હૃદયમાં ઉત્તમ છાપ પાડવાને બે દરકાર રહે છે. એટલુંજ નહિ પણ શેઠાણી બની કુમળા તન, મનવાળાં બાળકોને દાસ દાસીઓની સોબતમાં રાખી ઉછેરે છે. આવી અજ્ઞાન દાસ દાસીઓની સંભાળ તળે બાળકોને મૂકવાથી જે ખરાબી થાય છે, તે મોટપણે કોઈ પણ પ્રકારની કેળવણીથી

સુધરતી નથી. બાળકના બહા સંબંધી જેવી કાળજી માતાને હોય છે તેવી બીજાને હોયજ નહિ. દાસ દાસીઓ જેવાં અજ્ઞાનીની સોજતથી બાળકમાં અનેક દુર્ગુણોનો પ્રવેશ થાય છે.—“ સંગત તેવી અસર ” આ કહેવત ખોટી નથી. એક પ્રાચીન યુનાનીએ કહ્યું છે કે;—“ તમારા બાળકને કેળવવાને સાફ એક ગુલામને સોંપશો, તો તમારી કને પછી એકને બદલે બે ગુલામ થશે. ” આ વાત જે માતા પોતાના બાળકને અજ્ઞાન દાસ દાસીઓ પાસે રાખે છે, તેણે ખૂબ લક્ષમાં રાખવાની છે. વગેરે દાખલાઓથી વિચારતાં જણાય છે કે માતાએ બાળકમાં પ્રમાણિક અને સદ્ગુણોથી ભરેલાં લક્ષણોની વૃદ્ધિ કરવાને જે લાભકારક શિખામણ અને દૃષ્ટાંતરૂપી બી વાવેલાં હોય છે, તે દેખીતાં તો વ્યર્થ ગયેલાં જણાશે, પરંતુ ધણે વર્ષે, પણ સારાં કૃત્યો તરીકે અંતે ઉગી નીકળી ફળવાન થાય છે. વગેરે, વગેરે આમાં જણાવ્યા પ્રમાણે માતાઓમાં ઉત્તમ સદ્ગુણો હોવા જોઈએ.

બાળકનો માયાપ પ્રત્યે ધર્મ.

“ જે જિન્હે પિતૃ માતૃકા, લિયો ન આશિર્વાદ;

વ્યર્થ જન્મ તાકો ગયો, નર નહીં સોઈ નિષાદ ” (રાક્ષસાં)

પ્રિયજનો! આ જગતમાં માયાપ એ ધરમાં ગૃહ દેવતા સ્વરૂપ રહીને પવિત્રતાની રક્ષા કરેછે. પિતામાં પરમેશ્વરનું ન્યાયપણું અને માતામાં દયા વ્યાપી રહીછે. જગતમાં માતાના સ્નેહની બરોબર બીજ કોઈ વસ્તુ નથી. શું તેમાં સ્વાર્થનો જરાપણુ અંશ જેવામાં આવે છે? નહિ, નહિ, કદી નહિ. આપણે તેને ભૂલી જઈએ છીએ, માતા કદી પણ ભુલતી નથી. આપણે તેને છોડીએ છીએ પણ તેના પ્રાણુ આપણને આલિંગન કરેછે. તેણે નવ માસ ગર્ભમાં રાખી અનેક પ્રકારે સંકટો સહન કરી આપણને જન્મ આપ્યો; ત્યારે કંઈ સમજણ નહોતી અને મોઢું પણ પુરું ઉઘડતું નહોતું. એ વખતે માયાળુ માતા બાળકની સાથે લાડ ઘેલી બને છે અને તરેહવાર રમત કરી પોતાના મનથી મલકાય છે. તેનાં શરીરની રક્ષા સાફ તેને બીનામાંથી સુકામાં સુવાડે છે અને પોતે બીનામાં સુવેછે. બાળકને કશી ખીજ થાય તો પોતે કડવા ઝેર જેવાં ઔષધ ખાઈ તે આરોગ્ય થાય તેમ કરે છે. જે તે રડે તો તેને છાતું રાખતાં અનેક પ્રકારે વ્યાધી ભોગવે છે; તોપણ કંટાળતી નથી. વખતે પડે આખડે તો ખમા મા-

રાં વાહાલાને ! એવી ત્રિષ્ટવાણી બોલી આંખમાં આંસુ લાવે છે. બેસતાં, ઉઠતાં, હરતાં, ફરતાં આવડતું નથી, ત્યારે રખે ને તેને હરકત આવશે; એ-
વું જાણી વારે બડીએ સંભાળ રાખે છે, બોલતાં નથી આવડતું, તોપણ
તેની કંટાળા ભરેલી સંજ્ઞા સમજી જઈ, જોઈતી ચીજ પૂરી પાડે છે. ત-
રસ કે ભૂખ લાગે ત્યારે ભૂ-તાતા-એવું કાલું કાલું બોલી ખાનપાન મા-
ગે છે. જે માગે છે તે ધટતી રીતે આપનાર માતાજી છે; જ્યારે પગ ટ-
ગમગતા, સ્થિર રહી શકતા નહિ, ખાવાતું પોતાની મેજે ખાઈ શકાતું
નહિ, એ અવસરે દયા લાવનાર અને સહાય કરનાર વાહાલી માતાજી છે.
ટાઢ, તડકો, અતે વરસાદના પાણી એ ત્રણે ઋતુમાં અન્ન વસ્ત્ર વગેરે
જોઈતી સામગ્રી પૂરી પાડી સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરનાર પરમ પૂજ્ય પિતા
છે અને કલાધેલા, બની લાડ લડાવનાર પણ તેજ છે.

અહો ! ખારાં માતાપિતા સમાન આ સૃષ્ટિમાં બીજું કોઈ શુદ્ધ પ્રે-
મી નિઃસ્વાર્થી અને હીતકારક નથી. તેમાં પણ માતાનો શુદ્ધ પ્રેમ અ-
ને માયાળુ લાગણી, એતો અદ્ભૂત છે ? છોકરાં ગમે તેવાં ભારે વાં-
કમાં આવે તોપણ તે વિસારી મૂકી કેવળ શુદ્ધ પ્રેમથીજ તેના પ્રત્યે વ-
ર્તે છે. બાળપણથી તે મોટી ઉંમરનાં થયે કમાતા ધમાતા વૃદ્ધ થાય, સાં-
જીથી પણ તેમની પ્રેમમય લાગણી તેવીને તેવીજ નિરંતર રહે છે. અરે !
માતાની મમતા અને માતાની માયાળુતા ઓરજ છે. માતાની કૃપા અને
માતાની વાલપ એ જૂદા પ્રકારનીજ હોય છે. માતાને પોતાના સંતાનનું
મૂખ દેખીને જે હર્ષનાં આંસુડાં આવે છે. તે શું બીજાને આવશે ? શું
માતાને પોતાના સંતાન માટે જે ચિંતા થાય છે, તે શું બીજા કોઈને થ-
શે ? શું માતાને પોતાના સંતાનનો ઉદય જોવામાં જે આતુરતા રહે છે,
તે શું બીજા કોઈને રહેશે ? શું માતા જેવી રીતે પોતાના બાળકને અ-
મૃત દૃષ્ટિથી જુએ છે, તેવી રીતે શું બીજું કોઈ જોશે ? શું માતા બા-
ળકના સુખે સુખી અને દુઃખે દુઃખી થાય છે, તેવી રીતે શું બીજું કોઈ
થશે ? અને જેવી રીતે માતા પોતાના બાળકનું કલ્યાણ ઇચ્છે છે, તેવું
શું બીજું કોઈ ઇચ્છશે ? કદી નહિ. ઓટલુંજ નહિ, પણ માતાને બાળક
જણવામાં પોતાનુંજ લોહી ખોલું પડે છે, તેને છોરવામાં પોતાનાજ લો-
હીનું પાણી કરવું પડે છે, તેને જણાવી ગણાવી સારા અને સુખી કરવા-
ની ઇચ્છા અને મોટપણે પરણાવી સારી રીતે ધરવ્યવહાર ચલાવવાની ફિ-
કર રાખનાર માઆપજ છે. માઆપના જેવું ખરી દાઝ જાણનાર અને

સારી શિખામણુ આપનાર હેતરવી આ જગતમાં ખીજું કાણુ છે ? કાંઈ નથી, અરે ! માયાપ પોતાના પ્રિય બાળકને માટે પોતાનો વહાલો પ્રાણુ સરખો પણ આપવા ચૂકતાં નથી. દશરથે પોતાના પ્રિયપુત્ર રામચંદ્રજીના વિયોગ વિરહથી પોતાનો પ્રાણુ છોડી દીધો. અર્જુન પોતાના પુત્ર અભિ-મન્યુના મરણુ પુઠે મરવાને તૈયાર થયો હતો. દ્રોણાચાર્યે પુત્ર મરણુના સ-માચાર સાંભળીને હથિઆર છોડ્યાં. શ્રવણુના મરણુ ખબર જાણી તેના માયાપે પોતાનો પ્રાણુ લાગ કર્યો. આને પણ ધણા માતપિતાઓ પોતા-ના પુત્ર મરણુના શોકમાં જીંદગી પર્યંત ગમગીન રહી ઝુક્યા કરે છે. એ-વા ધણા દાખલાઓ જોવામાં આવે છે.

અહો ! બાળક પ્રત્યે માયાપનો પ્રેમ અલૌકિકજ છે ! માયાપના પ્રેમની, તેના શુણુની અને તેમણે કરેલા આભારની ગણનાં કદી પણ ગણી શકાય તેવી નથી. તેમના આભારનો બદલો જીંદગી પર્યંત તન, મ-ન, ધન અને કર્મથી સેવા કરીએ, તોપણ વાળી શકાય તેમ નથી. મનુ સ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;—

યંમાતાપિતરૌક્લેશંસદેહેતેસંભવેનૃણાં ।

નતસ્યનિષ્કૃતિશક્યાકર્તુર્વર્ષશતૈરપિ. ॥

મનુખ પોતાની માતાના ઉદરમાં આવે ત્યારથી માતા પિતા ને ઝો-મનું સહન કરે છે, તેનો બદલો સો વર્ષ લગી પણ વાળી શકાતો નથી. અરેખર ! માયાપનો ઉપકાર અમાપ છે. આવાંજ પરમ પૂજ્ય અને જી-વન રક્ષક માયાપ તેની સેવા નિરંતર કરવી જોઈએ. સર્વ દેશના અને સર્વધર્મના શાસ્ત્રોમાં માયાપની સેવાને સૌથી ઉત્તમ ગણેલી છે. આર્યધર્મ શાસ્ત્ર મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;—“ માયાપને જે પ્રિય લાગે તેવું દરરોજ કરવું. તેઓની સેવાને પરમ તપ કરીને કહે છે. તેઓની પ્રસન્નતા વિના ખીજું કંઈ ફરજ બજાવવી નહિ,—ગૃહસ્થાશ્રમમાં હોય ત્યારે માયાપ અને શુર ત્રણેની અવગણના ન કરે તો તેનો ત્રણુ લોકમાં યજ્ઞ થાય છે અને દેવની પેઠે તેનું શરીર તેજસ્વિ રહે છે. તેથી સ્વર્ગમાં બારે આનંદ તથા પરમ સુખને પામે છે.—એ ત્રણેનો આદર કરવો તે સર્વ ધર્મનો આદર કર્યા બરાબર છે અને એ ત્રણેનો અનાદર કર્યાથી સર્વ ક્રિયા નિષ્ફળ થાય છે,—એ ત્રણે જીવતાં રહે ત્યાં સુધી સ્વતંત્રપણે પોતાને સાફ ખીજે ધર્મ ન આચરવો. તેઓને જે પ્રિય લાગે અને તેમની ઇચ્છા પૂરી પડે

એવું કામ કરવું. ખસસ કરીને તેમની સેવામાં નિત્ય તાત્પર રહેવું.—એ ત્રણેને વિષે આચરવા યોગ્ય જે વર્તુણુંક છે, તેને સાક્ષાત્ ખરેખરો ધર્મ કહે છે. જાકીનાને ઉપધર્મ કહે છે.” આ પરથી વિચાર કરતાં જણાય છે કે સુઘ મનુષ્યે પોતાના માઆપને સાક્ષાત્ પ્રત્યક્ષ દેવતા સમજીને તેમની સેવા કરવી અને તેમનું વચન પાળવું. જુઓ ! ભગવાન્ રામચંદ્રજી જેવા ધર્મવીર ધુંરૂષે પણ પોતાના પિતાજીનું વચન પાળવાને ચૌદ વર્ષ વનવાસ સ્વીકાર્યો. ભરતખંડના બ્રૂપણ્યરૂપ બિષ્મપિતાએ પોતાના પિતાતું વચન પાળવા માટે કુંવારાજી રહેવું કપૂલ રાખ્યું. શ્રવણે માઆપને કાવડમાં ખેસાડી ખાંધે ઉપાડી તીર્થે તીર્થ કરાવ્યાં અને મન, વચન અને કર્મથી સેવા, ભક્તિ કરી સંતોષ્યાં. પાંડવોએ માતાનું વચન પાળવાને માટે દ્રૌપદીજીને પરુણ્યા-શૂરવીર ચંદ્રસિંહરાણાએ પોતાના પિતાતું વચન પાળવા માટે દીલાતપણું ખોઈ હલકી પદવી ધારણ કરી. લક્ષ્મણજીએ માતાની આજ્ઞા પાળવા રામચંદ્રજી સાથે ચૌદ વર્ષ વનવાસ જવું કપૂલ કર્યું. વગેરે આવા ઘણા દાખલાઓ મળી આવે છે. માઆપની સેવા કરનાર અને આજ્ઞા પાળનાર સુપુત્રો કદી પણ દુઃખી થતા નથી. એટલુંજ નહિ પણ માઆપના અંતઃકરણના શુભ આશિર્વાદથી સ્વર્ગ સમાન અખંડ સુખ ભોગવી અમર કીર્તિ મેળવે છે. માઆપની સેવાનો પ્રતાપજી ઝોર છે. તેમનાં ચરણ સેવનમાંજ સર્વ તીર્થો રહેલાં છે. એવું અનેક શાસ્ત્રોત્તુ વચન છે. જ્યારે શિવજીના પુત્ર ગણપતિ અને કાર્તિક સ્વામી વચ્ચે પરણવા સંબંધી વિવાદ થતાં શિવજીએ કહ્યું કે, જે “ પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા વહેલી કરી આવે, તેને સિદ્ધિ, યુદ્ધિ પરણાવીશ—” હવે ગણપતિનું વાહન મુષક અને કાર્તિક સ્વામીનું વાહન મોર. તેથી કાર્તિક સ્વામીની તો હાં-મત ચાલી પણ ગણપતિને ઘણો વિચાર થયો, પરંતુ એ વખતે તેમની માતા પાર્વતીજીએ એક સહેલો રસ્તો બતાવ્યો. તેથી ગણપતિ પોતાના “ માઆપની પ્રદક્ષિણા કરી બંનેને પગે લાગ્યા.” તેથી એને પૃથ્વી પ્રદક્ષિણા જેટલું ફળ થયું, ને તેનો ફેરો સફળ ગણાયો. એથી ગણપતિની મનઃકામના તરત સિદ્ધ થઈ, અહો ! માઆપની પ્રદક્ષિણા અને શેવાનો કેટલો બધો પ્રતાપ. !

માઆપની ભક્તિના દાખલા આ દેશમાંજ અને છે એમ નથી પણ સર્વ દેશોમાં બનેલા જેવામાં આવે છે. રોમનો ઇતિહાસ વાચતાં જણાય છે કે એક વખતે રોમના રાજ્યકર્તાઓએ કોઈ આખરદાર સ્ત્રી- સ્ત્રી-

રત્ની ચામડી ઉમેડીને તેને મારવા કેદખાનામાં મોકલી દીધી. કેદખાનાના ઉપરીને તેની ખૂબ સુરતી જોઈ દયા ઉપજી. તેથી તેનું એકદમ ખુન ન કરતાં બૂબે મારવાનો વિચાર કર્યો. એ બાઈને એક છોકરી હતી. તેણે પોતાની માતાને મળવા માટે કેદખાનાના ઉપરીની પ્રાર્થના કરી અંદર જવાની પરવાનગી મેળવી, પણ તે કંઈ ખાવાનું ન લાવે તેની સાવચેતી રાખી. એ છોકરી ધણી દિવસ આવી. તેટલા રોજ ખાવાનું ન લાવ્યા છતાં, એ સ્ત્રી જીવતી રહી. તેનું કારણ કેદખાનાના ઉપરીને છૂપી રીતે તપાસતાં જણાયું કે એ છોકરી પોતાની માતાને ધવરાવી પોતાનું દૂધ પાચે છે. એ જોઈ ધણું આશ્ચર્ય પામ્યો. તે સમજ્યો કે એ કન્યા એવી રીતે રોજ ખવરાવી જાય છે, એ બાળકીની આશ્ચર્યકારક બુદ્ધિ અને માતૃભક્તિ વિષે તેણે તરત રાજ્યના શાસનકર્તાઓની આગળ વર્ણન કર્યું. શાસનકર્તાઓએ પ્રધાનને જણાવ્યું. તેણે રોગની સાધારણ રાજ્ય સભામાં જાહેર કર્યું. તેથી કેદખાનામાં પડેલી સ્ત્રીને તરત ક્ષમા કરવામાં આવી અને સારથી માદીકરીનું રાજ્યના ખજાનામાંથી પ્રતિપાલન થશે, એવો હુકમ કાઢ્યો. રોમનોએ એ કેદખાનામાં જે ઠેકાણે બાઈને કેદ રાખી હતી, તે ઠેકાણે એક મંદિર બનાવીને તેનું—“**માતૃભક્તિનો કીર્તિસ્થંભ.**” એવું નામ પાડ્યું. એવીજ રીતે વળી માનિલી નામની બીજી એક સ્ત્રીએ પોતાના કેદખાને પડેલા વૃદ્ધ બાપ—સાધુમોનસને બચાવ્યો હતો. વારંવાર એવા બનાવ જોઈને રોમનોએ એવો સ્થિર નિશ્ચય કર્યો કે મા-બાપની પ્રતિભક્તિ કરવી એ સ્વભાવનો પ્રથમ નિયમ છે. અહો! આવાં બાળકોને ધન્ય છે! અને ધન્ય છે તેમના જન્મને! કે પોતાને જન્મ આપનાર અને ઉછેરી મોટાં કરવામાં અથાક શ્રમ લેનાર મા-બાપની સેવાનો બદલો ભૂલી નહિ જતાં, તેમની સેવા કરવામાં પોતાના પ્રાણની પણ દરકાર રાખતાં નથી. જે પોતાના માતા પિતાની ભક્તિ કરવામાંજ પોતાનો પરમધર્મ સમજે છે, જે માતાપિતાનેજ પોતાના પરમ દેવતરૂપ સમજે છે અને જે મા-બાપનેજ સંસારમાં સર્વસ્વ માનતા હોય છે. એવા સુપાત્ર પુત્રરત્નને ધન્ય છે! જેટલો ઝેરમાં અને અમૃતમાં, જેટલો અંધકાર અને તેજમાં તફાવત છે, તેટલોજ સુપુત્ર અને કુપુત્રમાં તફાવત છે. સુપુત્રરૂપ રત્નોને જન્મ આપવાથીજ માતાઓ **રત્નગર્ભા** કહેવાય છે. સૂક્ષ્મ નજરથી વિચારી જોઈએ તો કુપુત્રને પુત્રજ નામ આપવું વાજબી નથી; કેમકે “જે નરકથી રક્ષા કરે તે પુત્ર કહેવાય” આ અર્થ પ્રમાણે સુપુત્ર

પોતાના સારા આચરણોવડે માતાપિતાની નિરંતર સેવા કરી નફથી રક્ષા કરે છે. માટે પુત્ર એ નામને તેજ યોગ્ય છે. કુપુત્ર તો પોતાના નકારા આચરણથી માતાપિતાને દુઃખકારક નીવડી નફમાં નાખનારા થઇ પડે છે. તો એ પુત્ર એવા પવિત્ર નામને કેમજ યોગ્ય હોય? એતો માયાપના શરીરમાંથી થયેલા મનુષ્ય આકારના કીડાજ કહેવાય. એવા કુપાત્ર પુત્રને ધિક્કાર છે। અને તેનો જન્મ વૃથા છે. તેનું જીવવું પૃથ્વીપર બોજારૂપ છે. તે જેવો આવ્યો તેવોજ પાપનો પોટલો બાંધી ચાલ્યો જાય છે.

જે મનુષ્યો માયાપની સેવા કરી તેમનો અશિર્વાદ મેળવતા નથી, તે મનુષ્ય નહિ, પણ રાક્ષસ સમજવા. તેમને નવ માસ ગર્ભમાં રાખી માતાએ ધણું સંકટ ભેગવ્યું તેના કરતાં, તે વાંઝણીજ રહી હોત, તો વધારે સારું હતું કે દેખવુંએ નહિ ને દાઝવુંએ નહિ. માયાપની સેવા ન કરવી કે તેમની આજ્ઞા ન પાળવી એ કેવી મૂર્ખાઈ! એ કેવી કૃતઘ્નતા! અને એ કેવું નિર્દયપણું? માયાપની આજ્ઞા ભંગ કરનાર બાળક આગળ જતાં બહુ દુઃખી થાય છે અને જન્મપર્યંત પસ્તાય છે. મોટી ઉમરના માણસોએ પણ માયાપનું સદાય માન રાખવું. તથા યોગ્ય આજ્ઞાઓ પાળવી જોઈએ. કદી ધર્મ વિરુદ્ધ આજ્ઞા હોય, તો પણ તે એકવાર તો કબૂલ કરી લેવી જોઈએ, પછી નમ્રપણે સમજાવવું કે આ કરવા યોગ્ય આવા કારણથી નથી. માયાપની આજ્ઞા હમેશાં હિતયુક્તિથીજ ઉત્પન્ન થાય છે. માટે તેમની યોગ્ય આજ્ઞા થતાં તેને આધિન થવું અને તેમને માન આપવું. જોઈએ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે;—

ઉત્તમશ્રિતિતંકુર્યાત્, પ્રોક્તકારિતુમધ્યમઃ॥

અધમોઽશ્રદ્ધયાકુર્યાત્, અકર્ત્તચ્ચરિતંપિતુઃ ॥

માયાપની મરજી જાણી જઘને જે આજ્ઞા ઉડાવે તે ઉત્તમ, માયાપના કહેવાથી કરે તે મધ્યમ, માયાપ કહે અને બળાતકારે કરે તે અધમ, અને જે માયાપની આજ્ઞા ન પાળે તે નકામો છે—આ વાત દરેક બાળકોએ યાદ રાખવાની છે. હાલ કેટલાંક નહોર બાળકો પોતે મોટાં થઇ જીવાનીમાં આવતાં, માતાપિતાએ કરેલો અપાર ઉપકાર બૂલી જઇ પોતાની સ્ત્રીના કહેવાપર ભમાઈ જઇ માયાપ તરફ પ્રેમ અને માનની નજરે જોતા નથી, માયાપને અપમાન આપે છે, તેમની આજ્ઞા ઉલ્લંઘન કરે છે, જુદા રહે છે, તેમને અન્ન વસ્ત્ર પૂરાં પાડતા નથી, ગાળો ભાંડી કચવાવે

છે અને તેમને અનેક પ્રકારથી નિરાશ કરે છે. જાણે તે પેલાં ભવનાં વેરી કેમ ન હોય! એમ સમજે છે. અને પોતાનો પુત્ર ધર્મ ભૂલી જઈ તેને અનેક પ્રકારનાં કડવાં વચનો કહી દુઃખ દેછે. અહો! આવા પુત્રને ધિક્કાર છે! એટલું પણ વિચારતો નથી કે માંડે આ સંસારમાં વધારે હેતસ્વી અને બહુ કરનાર કોણ છે? કોણે મને પાળીપોષી આવડો મોટો કર્યો? કોણે મારાં સુખસાધનો વધારવાની કાળજી રાખેલી છે? અને કોણે પોતાની અહોનિષ નિંદ્રા ભંગ કરી પોતાના સુખનો ભોગ આપી મને સુખી કરવા ઇચ્છા રાખેલી? જે આવો વિચાર કરતા નથી તેને ધિક્કાર છે! માયાપના અપાર ઉપકારનો ભદ્રો ભૂલવો એ ઘણું શરમ અને પાપ ભરેલું છે. આવાં પાપી બાળકો આ લોક અને પરલોકમાં અલંત દુઃખી થાય છે. એટલુંજ નહિ પણ તેમનાં છોકરાં પણ તેમનું જોઈ, તેમને દુઃખ દેતાં શિખે છે. તેથી “હાથનાં કર્યો હૈયે વાગ્યા જેવું” થાય છે અને કર્યો કર્મ ભોગવવાં પડે છે.” જે પાપી પુત્રો માયાપની આજ્ઞા પાળતા નથી કે તેમની સેવા કરતા નથી તે નર્કમાં પડે છે. મનુષ્ય ભલે ક્રમ અકલનો હોય, પણ જે માયાપની સેવા કરે છે, તેની આ લોકમાં કીર્તિ વધી સુખી થાય છે. માટે સુસુ સુપાત્ર પુત્રોએ કાઠપિણ પ્રકારના મોહમાં નહિ લપટાતાં પોતાનાં પરમપૂજ્ય જે માયાપ તેમની નિરંતર સેવા કરવી, તેમની આજ્ઞા માનવી, તેમને કોઈ પ્રકારે કચવાવી દુઃખી કરવાં નહિ, અને તેમને તન, મન, ધન અને કર્મથી સદા આનંદ તથા સુખી રાખવાં એ તેમનો પરમધર્મ છે.

કુટુંબ પ્રત્યે ધર્મ.

આ સંસારમાં દરેક મનુષ્યે પોતાના કુટુંબ પ્રત્યે શું ધર્મ છે, એ અવશ્ય જાણવું જોઈએ. અને એ જાણી તે પ્રમાણે વર્તવું જોઈએ એ તેમનો પરમ ધર્મ છે. મનુસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે;—

માતાપિતૃભ્યાંચામાભિ, આતાપુત્રેણભાર્યયા ॥

દુહિત્રાદાસવર્ગેણ, વિવાદનસમાચરેત્ ॥

માતા, પિતા, બ્રાતા, પુત્ર, પત્ની, કન્યા, બેન, પુત્રવધૂ અને દાસ-દાસીઓની સાથે વિવાદ કરવો નહિ. વળી એમાંજ કહ્યું છે કે;—“મોટા

બાઈ પિતા ગુહ્ય છે, બાઈ અને પુત્ર પોતાના શરીર પ્રમાણે છે, દાસદા-
સીઓ પોતાની છાયા સ્વરૂપ છે અને કન્યા એ કૃપાનેપાત્ર છે. એટલા માટે
તેના તરફથી દુઃખ થાય તો પણ સહનતા રાખવી. ભારતના અનુશાસન
પર્વમાં કહ્યું છે કે;—

જ્યેષ્ઠોઽભ્રાતાપિતૃસમો મૃતેપિતરિભારત ।

સન્નેષાંવૃત્તિદાતાસ્યાત્ સર્વેતાનપરિપાલયેત્ ॥

પિતા પરલોક ગયાથી મોટાભાઈએ પિતા સ્વરૂપ થઈને નાનાભાઈઓનું
વૃત્તિવિધાન તથા તેઓનું પરિપાલન કરવું.

કનિષ્ઠાસ્તંનમસ્યેરન્ સર્વેઽન્દાનુવર્તિનઃ ॥

તમેવચોપર્જીવેરન્ યથૈવપિતરંતથા ॥

નાનાભાઈએ પિતાના પ્રમાણે મોટાભાઈની આજ્ઞા પાળવી અને તે-
મનાપ્રતિ બકિત દેખાડવી.

ભ્રાતૃજ્યેષ્ઠસ્યભાર્યાયા ગુરુપત્ન્યનુજસ્યસા ॥

યવીયસસ્તુયાભાર્યાસ્તુષા જ્યેષ્ઠસ્યસાસ્મૃતા ॥

મોટાભાઈની ભાર્યા, નાનાભાઈને શુર પત્ની પ્રમાણે છે. અને નાના-
ભાઈની ભાર્યા મોટાભાઈને પુત્ર વધૂ પ્રમાણે છે. વળી એજ પર્વમાં કહ્યું
છે કે;—મોટી બેન, મોટા ભાઈની ભાર્યા અને બાલ્યકાળે જેના સ્તનનું
પાન કર્યું હોય, તે માતા પ્રમાણે છે.—જે માણસ પિતા, માતા, ભ્રાતા,
શુર અને આચાર્યની સેવા કરે છે અને તેઓનાપર કદી પણ દ્રેષ કરતો
નથી, તેઓને સ્વર્ગ લોકમાં સારી જગ્યા મળે છે. મહા નિર્વાણતંત્ર
માં કહ્યું છે કે;—

માતરંપિતરંપુત્રદારાનતિથિસોદરાન્ ।

હિત્વાગૃહીનધુંજીયાત્ પ્રાણૈઃકંઠગતૈરપિ ॥

કંઠગત પ્રાણ થયાથી પણ ગૃહસ્થે માતા, પિતા, સ્ત્રી, પુત્ર અને સગાં
વહાણાંઓનો પરિત્યાગ કરી પોતે ખાતું નહિ. વળી એમાંજ કહ્યું છે કે;—
ગૃહી માણસે બાઈ, બેન અને ભાઈના પુત્ર, ઝાતિ, મિત્ર અને આકરોનું
પાલન કરવું અને તેઓને સંતુષ્ટ રાખવા. આમાં દર્શાવ્યા પ્રમાણે ગૃહસ્થે
પોતાના કુટુંબના પ્રત્યે વર્તવું એ સર્વ પ્રકારે સુખ અને કલ્યાણકારક છે.

માખાપનો બાળક પ્રત્યે ધર્મ.

આ સંસારમાં માખાપ એ ઈશ્વર તરફનાં પ્રતિનિધિ છે. ઈશ્વરે તેના પર બાળક ઉછેરી સુશિક્ષણ આપી મનુષ્ય રત્ન બનાવવાની, સુઉદ્યોગે ભગાડવાની, અને યોગ્ય વયે આવતાં લગ્ન કરી આપવા વગેરેની ફરજ મૂકેલી છે. એ ફરજ બજાવવી એ તેમનો ધર્મ છે, જે માખાપ એ ફિક્ક-રાઈથી બાળકના ભલાની કશી કાળજી રાખતાં નથી, તે ઈશ્વરનાં મોટા ગુન્હેગાર થાય છે. માખાપે બાળકને પોતાના શરીરના અંશ બાળી તેના પર પૂર્ણ પ્રીતિ રાખવી અને તેમનું સર્વ પ્રકારે રક્ષણ કરવું. એ સાથે મર્યાદાથી મિત્રપણે વર્તવું. તેઓ પોતાના મનની વાત ખુલા દીલથી કહે તેમ કરવું. ઘરમાં જે ખુલા દીલથી વાત કહેવાનું મળતું નથી, તે બહારથી કોઈને શોધી કાઢી એ પાસે વાત કરે છે. આવી રીતે યંવાથી વખતે નુકસાન થવાનો સંભવ રહે છે. બાળક સમગ્ર થયે તેમની દરેક કાર્યમાં સલાહ લેતા જવી. એથી કાર્ય સુધરે છે, પરસ્પર સ્નેહ અને સંબંધ વધે છે. જે સલાહ માટે પૂછવામાં આવતું નથી, તે તેમનું મન જીતી પડી સ્નેહ તૂટે છે, સંપ રહેતો નથી અને જીતી રહેવાનો વિચાર કરે છે. માટે તેમની સલાહ લઈ સ્નેહ વધે એમ કરવું. ધૂલણુ જની ગળ ઉપરાંત ખર્ચ કરી બાળકને કરજના કાળમૂખા ખાડામાં નાંખવું નહિ. ઘર બાર વહેચી ધર્મદાન કે તીર્થ કરવાં નહિ. બાળકોને ખાવાપીવાના સાંસા પાડી રક્ષણતાં મૂકવાં નહિ કેમકે બાળકને ખાવાપીવાના સાંસાપાડી રક્ષણતાં મૂકવાથી માખાપ તરીકેનો ધર્મ ગંગ થઈ મહા પાપ લાગે છે. ઉપજ કરતાં ખર્ચ ઓછો કરી બાળકના ભવિષ્યના સુખ માટે પૈસાનો સંગ્રહ કરવો. છોકરાંનાં નશીબ છોકરાં જાણે એમ વિચારી ધર્મદાન અને મોજ મજામાં પૈસા ઉડાવી દેવા નહિ. તેમનાં તન તાપ નિવારણ કરવા માટે અન્ન વસ્ત્ર પૂરાં પાડવાં. તેઓ સદા આનંદ અને સંતોષથી રહે તેમ કરવું. ટાઢ, તાપ, અને વરસાદથી રક્ષણ કરવા તેમને રહેવાના ઘરની સોઈ કરી દેવી. પુત્ર પુત્રી પોતાના શરીરનોજ અંશ છે, એમ વિચારી બંનેને સરખાં ગણી તેમનાં સુખ સાધનો વધારવા ચિંતા રાખવી. પુત્ર પુત્રીમાં દ્વીતભાવ રાખવો નહિ. બંનેમાં દ્વીતભાવ રાખનાર માખાપ ઈશ્વરનાં અપરાધી થાય છે. હાલ કેટલાંક દુષ્ટ અને નીચ બુદ્ધિનાં માખાપો પુત્રીના સુખનો કશો વિચાર નહિ કરતાં, મોંઝે માખા પૈસા લઈ તેને ગમે તેવા

વર સાથે વરાવે છે. પુત્રીના પતિ પાસેથી પૈસા લેવાથી એનું ધર ખાલી થાય છે. એથી એ બિચારી નિરપરાધી બાળા દુઃખી થાય છે. આવી રીતે કન્યાવિક્રય—કરી પુત્રનું ધર ભરવું એ ઘણુંજ પાપી અને નીચ કામ છે. આવું કામ કરનાર માઆપને માઆપ નહિ પણ વેરીજ કહેવાં જોઈએ. આને લગતીવધારે હકીકત કન્યાવિક્રય નિષેધ દર્શક નામના પુસ્તકમાંથી વાંચી આંતું પાપી કર્મ કરવું નહિ. પુત્રી યોગ્ય વયે આવતાં, યોગ્ય ઉમરના રૂવાન, સ્વરૂપે સુંદર, સદ્ગુણસંપન્ન અને વિદ્વાનવરને શોધી વરાવવી, પણ કહેવાતા કુલીનના—ખોટા ફાંકામાં અંજનજ નઈ અયોગ્ય પતિ સાથે પરણાવવી નહિ. કુલીન અકુલીનપણું એ સઘળું વિદ્યા, ધન અને સદ્ગુણપર આધાર રાખે છે. જેનામાં આ ત્રણવાનાં હોય છે તે કુલીન અને જેનામાં આ ત્રણવાનાં નથી હોતાં એને અકુલીન શાસ્ત્રમાં ગણેલ છે. કુલીનપણું સદા આ ત્રણ વાના વિના ટકી શકતું નથી. આ ત્રણવાનાં જેની અંદર હોય, પછી તેના માઆપ ગમે તેવાં ગણાતાં હોય; તોપણ તેને કુલીન ગણી પુત્રી પરણાવવાથીજ તે સુખી થવાની અને એથીજ માઆપનું કલ્યાણ થવાનું. માટે કહેવાતા કુળતા ખોટા ફાંદમાં કદી ફસાતું નહિ. પુત્રને પણ ભણાવી ગણાવી કુશળ કરી યોગ્ય વયે આવતાં, યોગ્ય ઉમરની સદ્ગુણ સંપન્ન કન્યા સાથે પરણાવવો, પણ “લાકડે માક-કડું” વળગાડી તેમનો ભવ બાળવો નહિ. તેમજ લાહાવો લેવાની લાલચે લપટાઈ જઈ પુત્ર પુત્રીનો બાળપણમાં પરણાવી દુઃખી કરવાં નહિ. બાળલગ્ન—કરવાથી બાળકોનો ભવ બગડે છે. આ રીવાજથી ઘણીજ હાની થાય છે. તે વિષે કવિ દલપતરામે કહ્યું છે કે;—

“વૈદરલી વનમાં વલવલે” એ રાગ.

બાળપણા બાળનાં, નવ કરવાં લગન;	
જો કરીએ જાણી જોઇને, વડું ઉપજે વિધન.	બાળ૦ ૧
જેમ આંખે મોર જેટલી, ધારે ફેરીએ કોઇ;	
વિશ્વાસથી વકરો કરે, રહે અતે તે રોઇ.	બાળ૦ ૨
જો કદી જોડું તે ઉછેરે, નાવે મળતો સ્વભાવ;	
આખી ઉમરમાં એહને, દીસે દુઃખનો દેખાવ.	બાળ૦ ૩
અણુઅનતી તણો એહને, જ્યારે ઉપજે અંકોર;	
એ માનનીના મુખની, ગાળો ખાય છે ગોર.	બાળ૦ ૪

સમજણ કાચી શિશુપણે, નહિ મન સ્થિર દાર;
કહો તેને કેમ કરાવીએ, આખી વયનો કરાર. આળ૦ ૫
અગ્નિરૂપે ઇશ્વર ગણી, જે દરાવ્યો જમાન;
શું સમજે શિશુ આપણાં, જેને જરીએ ન જ્ઞાન. આળ૦ ૬
માઆપની મુરખાઈનો, એતો છે આડો આંક;
વાંકું થયે ખછી વેવલાં, કાઢે કર્મનો વાંક. આળ૦ ૭
લાહાવે લેવાની લાલચે, કંઈક લાજને કાજ;
આખો મિચીને ઉડે કૂવે, પડે કરી પતરાજ. આળ૦ ૮
પાછળ શું પરતાઈએ, એવો કરીને અનર્થ;
પાણી પીને ધર પૂછીએ, એથી શું સરે અર્થ. આળ૦ ૯
સંકટ દેખી સુતાતણું, કરે આપ વિલાપ;
માતા મુખે મહા દુઃખના, શબ્દ ઉચ્ચારે આપ. આળ૦ ૧૦

આ પરથી વિચારતાં જણાય છે કે બાળલગ્ન કરવા એ નુકસાન કરતા છે માટે ખૂબ સંભાળ રાખી એ ન કરવાં. બાળકોનું શરીર આરોગ્ય રહે તેમ કરવું, કંઈ દરદ થાય તો તે દૂર કરવા ચિંતા રાખવી. બાલ્યકાળથીજ તેમની મનોવૃત્તિને ઉત્તમ માર્ગે દોરવી. દુર્વ્યસનથી દૂર રાખી શીલવંત કરવા. નિલ નિયમ પ્રમાણે ઇશ્વર પ્રાર્થના કરાવવી, તેમનું ચિત્ત ઇશ્વરમાં ચોટે એમ કરવું. માયાળુ અને ઉદાગી લાગણી ઉત્પન્ન કરવી. તથા તેમનામાં શોધક બુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરવી બીજાં મનુષ્યો સમક્ષ તરછોડી અપમાન કરવું નહિ. તરછોડી અપમાન કરવાથી માઆપપર અપ્રીતિ થાય છે. તેમનો કંઈ વાંક થયો હોય તો, મનુષ્યો સમક્ષ ઠપકો નહિ દેતાં, એકાંતમાં શાંતપણે સમજાવી કહેવું. એથી તેમને માફ નહિ લાગતાં ખરી અસર થાય છે અને ફરી એવું કૃત્ય કરતાં નથી. સ્ત્રીઓએ પોતાની શોડ્યના બાળકોને પોતાનાંજ બાળકો જાણીને એ સાથે યોગ્યપણે વર્તવું. કદી પણ દ્વીતભાવ રાખવો નહિ. વગેરે રીતે વિચારી જે માઆપો બાળકો સાથે યોગ્યપણે વર્તે છે અને જે તેમનાં સુખ સાધનો વધારે છે, તેણેજ પોતાનો ધર્મ બજાવ્યો ગણાશે.

સાસરે જતાં પુત્રીને શિખામણ.

પુત્રી સાસરે જઈ પોતાની વહુ તરીકેની જે દરજ છે. તે બરાબર

ખળવે, સાસરા પિયર અને મોસાળ એ ત્રણે કુળને શોભાવે તથા માતાની કુખને દીપાવે એવી બનાવવામાં બાપે યત્ન કરવો જોઈએ. આ સંસારમાં અનેક પ્રકારની લાલચો અને હરકતો આવી પડે છે, એ વખતે ઘણી હુશિઆર અને સમજી સ્ત્રીઓ પણ તેની સામે જીત મેળવવાને અશક્ત બને છે. એવી સ્થિતિમાં આવી પડેલી સ્ત્રીને પોતાના ધર્મનું રક્ષણ કરવામાં માખાંપ તરફથી મળેલી શિખામણજ ઉપયોગી થઈ પડે છે. એ શિખામણ યાદ આવવાથી તેમની મનોવૃત્તિઓ શરમાઈને પાછી વર્ણી અવળે રસ્તે ચાલતાં અટકી પડે છે. તેમાં પણ સાંસરે જતાં મળેલી શિખામણ જેવી હૃદયમાં સચોટ થાય છે, તેની બીજી ભાગ્યેજ થાય છે. માટે આ વખતે માતાએ પોતાની પવિત્ર ફરજ બજાવવા પુત્રીને કેવી શિખામણ આપવી તેનું થોડું વિવેચન નીચે આપું છું.

પુત્રી ! તું ડાહી થજે, તારા સાસુ સસરા અને પતિની સેવા કરજે. તારા માવતરની ખાન દાનીનો આધાર તારી ચાલ ચલગતપર રહેલો છે. તે તું યાદ રાખજે. તું તારા સાસુ, સસરા અને પતિની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલી તેમને સદા રાજી રાખજે. એનાથી જરા પણ વિરોધ ચાલીશ નહિ. સતસંગત કરી સદાચરણે ચાલી તારી સુકીર્તિ વધારજે, જેદ, જેદાણી, દેર, દેરાણી અને નણુંદ વગેરે સગાં સ્નેહી પ્રત્યે સ્નેહ રાખી નમ્રપણે વર્તજે અને તેમનાં છોકરાં પ્રત્યે સ્નેહ રાખજે, તેપર કદી દ્વેષ રાખીશ નહિ. સુખ કે દુઃખ ગમે તેવી સ્થિતિમાં તું હોય, તોપણ ધર્મ નીતિ કદી તજીશ નહિ. ઇશ્વર સ્મરણ અને સ્વામિ ભક્તિ કરતી રહેજે. વડિલોનું માન્ય રાખજે અને તેઓ કંઈ પ્રજે તો સબ્યપણે નમ્રતાથી ધીરે સ્વરે ઉત્તર આપજે. તારા પ્રાણપતિને વિનય, વિવેકનાં વચનો કરી આનંદ પમાડજે. સગાં સ્નેહીને કદી પણ કટું વચન કહીશ નહિ. સૌને મધુર વચને બોલાવજે. જો તને કાંઈ કઠોર વચનો કહે તો તે સહન કરજે. હમેશાં પ્રસન્ન વદને એક ચિત્તથી કામ કરજે. તારા પતિનું ઘર ગમે તેવું હોય, તોપણ તેને ઉત્તમ ગણજે. સર્વની સાથે બોલવા ચાલવામાં પિયરના જેટલી છૂટ ન લેતાં, ધટીતપણે મર્યાદાથી બોલજે. મીઠાશ અને સબ્યતાવાળાં વચનો બોલવામાં કદી ન્યૂનતા રાખીશ નહિ. અતિથિજનોને આદર ભાવ આપી સારો સત્કાર કરજે. દુષ્ટ માણસની સોજત કદી કરીશ નહિ. ધરેણીથી શરીર શોભાવવા કરતાં, સદ્ગુણોરૂપી સાચાં ધરેણીથી શરીર શોભાવવાની વધારે કાળજી રાખજે, પુન્ય અને પરમાર્થનાં કાર્યો કરવામાં

પ્રીતિ રાખજે, સસને સાચવજે અને જૂઠ્ઠને જડમૂળમાંથી કાઢજે. પતિને પસંદ પડતા શુદ્ધ આચરણો રાખવાં, એના જેવો વશીકરણનો ખીજો કોઈ મંત્ર નથી. તારા જીવ કરતાં પણ પતિવ્રતને વધારે વાહાલું કરજે. આ દુનિઆમાં તારા પતિ જેવો, તને ખીજો કોઈ પરમ મિત્ર મળનાર નથી. માટે તેનાપર પૂર્ણ પ્રીતિ રાખી સદા આનંદથી રહેજે. તને પિયર આવવાની ઈચ્છા થાય, તો તારા પતિ અને સાસુ સસરાની રજા લઇને આવજે. તું સદાચરણે ચાલીને સાસરા તથા પિયર અને કુળને દીપાવજે. તારા પિતાના પવિત્ર કુળને કલંક લાગે નહિ, તારી જનેતાની રૂપ વગોવાય નહિ, પ્રાચીન પવિત્રસતી જનોને જે આર્યભૂમિએ ઉત્પન્ન કરી જગતમાં શ્રેષ્ઠપદ મેળવ્યું છે, તેની ઉજવણ કીર્તિને ઝાંખ લાગે નહિ, સંસ્કૃત વિદ્યાનું ભૂપણ જળવાય અને ઈશ્રેણ વિદ્યાને માથે દોષ મૂકાય નહિ તથા હિંદમાં હમણું કહેવાતા કળીયુગને માથે અપવાદ આવે નહિ, એવી રીતે સંભાળી ચાલજે. કોઈ ગુપ્ત વાત કરતું હોય, તેમાં ચિત્ત ન રાખતાં તેથી દૂર ખસજે. કોઈ વાત કરતું હોય તેમાં કહ્યા વગર વચ્ચે બોલી ઉઠીશ નહિ. પરંથે જવાનું ખર્ચ કારણ હોય, તોપણ પતિ કે સાસુની આજ્ઞા વગર જઈશ નહિ. આજ્ઞા મળ્યે, પણ સાથે ધરની વડિલ સ્ત્રીને લઇને જજે અને ત્યાં કામ હોય એટલીવાર રોકાઈ તરત ઘેર આવજે. જે ધરમાં પુરષો બેઠા હોય, તે ધરમાં જનતાં સુધી જઈશ નહિ. કદી કારણસર જવું પડે તો સાસુ કે નણંદની સંગાતે જજે. સ્ત્રી વગરના ધરમાં ગમે એવું કારણ હોય, તોપણ જઈશ નહિ; કેમકે એવા ધરમાં જવાથી લોકો બોલું આળ મૂકે છે. ધરમાં કામદાજ વડિલોને પૂછીને કરજે. વડિલો સામે ખડખડાટ હસીશ નહિ. તેમજ નાનીવયનાની મૂર્ખાઈ બેઠા હસીશ નહિ, પણ તે સમજે એમ હોય તો ધીરેથી શિખામણ આપજે. હસવાની ટેવ રાખ્યાથી વજન ઘટે છે. કોઈનું માન ભંગ થાય એવું કદી બોલીશ નહિ. કામ કરવામાં ઘણી ઉતાવળ કરીશ નહિ, કેમકે ઉતાવળથી કામ બગડે છે-તેમ બહુ ધીરજ પણ રાખીશ નહિ. વળી આ કામ કરી રહીશ, તો ખીજું કરવું પડશે, એવી આગસુની ટેવ રાખીશ નહિ. જે કામ કરવાની તારી શક્તિ હોય, તેજ કામ કરવાની હીંમત કરજે; પણ મિથ્યા-ભિમાન રાખી જે ન થઇ શકે, તે કરવાની હીંમત કરીશ નહિ કેમકે એમ કરવાથી નાલાયકી જણાય છે.

વાહાલી પુત્રી ! શરીર, વાળ, વસ્ત્ર, અને ધરની સ્વચ્છતાઈ રાખજે.

રાખજે. કદી પણ ગંદી રહીશ નહિ—સદા સૌભાગ્યદર્શક ચિન્હો ધારણ કરી રાખજે. મિતાહાર કરજે અને ખોરાક વખતસર સાદો લેજે. પાકશાસ્ત્રના નિયમ પ્રમાણે ભોજન તૈયાર કરી બાણાભેદ રાખ્યા વગર સૈને જમાડજે. રાત્રે એકલાં ક્યાંએ જમશ નહિ—બહુ જરૂર જણાય તો પતિ કે સાસુની રમ્મ લઈ ધરની વડિલ સ્ત્રીની સાથે જજે. પુરૂષોની દૃષ્ટિ પડે એવી ખૂદલી જગ્યાએ નહાવાનો રીવાજ રાખીશ નહિ, કે વસ્ત્ર પહેર્યા વગર નહાઈશ નહિ—મર્યાદા રાખી ધીમી ચાલે ચાલજે. ઉનાલણી કે ઉછાંછળી ચાલે મર્યાદા રહીત ચાલ્યાથી હલકાર્થ ગણાય છે, લોકો નીંદા કરે છે. અને ગર્ભને હાની પહોંચે છે, તારા મેળવેલા જ્ઞાનને તાજું રાખવા તથા વધારવા નવરાશનક્રિ વેળાએ ઉત્તમ બોધ લાયક પુસ્તકો વાચતી રહેજે. અને તેમથી ગૃહીણ કરવા યોગ્ય સાર ખેંચી હૃદયમાં દસાવતી રહેજે. તારા જ્ઞાનનો ઉપયોગ ધર, દેશ અને સ્ત્રીઓના સુધારાને અર્થે કરજે, દયા, ક્ષમા, સત્ય, પરોપકાર, સભ્યતા, વિવેક, વિનય, ધૈર્ય, ઉત્સાહ અને ધાર્મિકતા વગેરે સદ્ગુણોનો સંગ્રહ કરી જન્મ ધર્યાનું સાર્થક કરજે; કેમકે આ મોંઘો માનવ અવતાર ફરી ફરીને આવતો નથી. માટે આ જન્મમાં જે સાર્થક કર્યું, તેજ સાચું છે. સુખ દુઃખ બદલાશે, પણ કર્યું ન કર્યું થશે નહિ. માટે જે કરે તે ખૂબ વિચારીને કરજે. નહારા સ્વભાવનાં, નીચકુળના, નીચ બુદ્ધિનાં, અને નીચ જાતિનાં, અને નીચ ધંધો કરનારાં સ્ત્રી પુરૂષ પાસે ઉભીશ કે બેસીશ નહિ કોઈ કારણથી એવી સ્ત્રી સાથે કામ પડ્યું, તો મતલબ જેટલી વાત કરી તરત ત્યાંથી દૂર ખસજે; કેમકે એવી સ્ત્રીઓનાં અંતઃકરણો મેલાં હોય છે. તેથી તેઓ ભરસો કરવા લાયક નથી. એવાની સોગતથી બુદ્ધિ બ્રષ્ટ થાય છે. બેસવા, ઉઠવાનો કે બેનપણાનો સંગંધ તો ધાર્મિક, નીતિવાન, ભક્તિવાન, જ્ઞાનવાન, કુળવાન, અને સભ્યતાવાળી સ્ત્રી સાથે રાખજે. તેમાં પણ જો કોઈ નીચ બુદ્ધિની અને દુર્ગુણી નીકળી આવી, અનીતિ કે દુરાચારની વાતો કરે, તો તરત ત્યાંથી કામનું બહાનું કાઢી ઉઠી નીકળજે અને ફરી તેની સોગત કરીશ નહિ. કોઈ દુષ્ટ પુરૂષ હાસ્ય કરે, તો તે જાણ્યું અજાણ્યું કરી, સાથી નીચી દૃષ્ટિએ આણું ઓઢી મર્યાદા સાચવી બોલ્યા વગર ચાલી જજે. રસ્તે ચાલતાં કોઈ પરપુરૂષ સામે દૃષ્ટિ કરી ચાલીશ નહિ. પછી તે ગમે તેવો હોય તોપણ શું થયું. તારા શિયળનું જીવની પેઠે જતન કરજે. કદી કોઈ પાપી પુરૂષ મર્યાદાનો લોપ કરે, એવું જણાય, તો એ પ્રસંગે ધણીજ સાવચેતીથી જવા આવ-

વાનો વિચાર રાખજે. છતાં કોઈ શિયળ ભંગ દરવા આવે, તો એ વખતે પ્રાણની પણ દરકાર રાખ્યા વગર હીંમતથી સામી થજે અને શિયળનું રક્ષણ કરજે-જેનું મન વશ છે અને જેની એકજ વૃત્તિ છે, તેનું શિયળ કોઈ પણ ભંગ કરવા સમર્થ નથી, એ તું નક્કી જાણજે.

શ્રાણી. સુતા ! તું વૃથા હાસ્ય, પારકાં જાળકાને ચુંચન પરપુરૂષને જોઈ ઠેસો ખાવી, મોટા સુસ્વરથી ગાવું, પોતાના કાન અને દેડપર ખંજ વાળવું, મસ્તકપર ઝોઢવું નહિ, બહુ હસવું, કામવિના પરધેર જવું, વૃથા અન્ય પુરૂષને જોવા ઉભા રહેવું, સૂચાણી વગેરે નીચ જાતિની સ્ત્રી સાથે સ્નેહ બાંધવો, ચોરી કરવી; ક્રોધ કરવો, ધરમા છાનુંમાનું કંઈ ખાવું રૂપર મોહવું, રૂપ એતો ચામડીનો ભેદ છે, અન્યમિતપણે વર્તવું, કોઈને માઠું લાગે એવું વચન કહેવું, અતિ લોભ કરવો, વૃથા લવલવ કરવું, ઉડાઉપણે ખર્ચ કરવો, કરજ કરી વરો કરવો, નજવી ખાલી ભભકાની અથવા બહારના મોટા દેખાવવાળી સ્ત્રીજોની ઇચ્છા કરવી, અમૂલ્ય વખત નકામો ગાળી આયુષ્ય અલેખે કાઢવું, સ્ત્રીજ લેવામાં અક્ષલ વાપરી તપાસ્યા વિના માગ્યું મૂલ્ય આપવું, કાચા કાન રાખી કહ્યા કહી સાંભળી વાતનું સ્વરૂપ જાણ્યા વગર અને કહેનાર કહેવું વજનદાર માણસ છે, તેનો વિચાર કર્યા વગર લડવા દોડવું, આજસુને ઉત્તેજન આપવું, પાપીનો સત્કાર કરવો, એ વગેરે અવગુણો તથા દેજે. પતિનું કલ્યાણ ઇચ્છવું કુળમર્યાદા પાળવી, ધરની વાત ઉઘાડી પાડવી નહિ, ધર ચલાવવાની નીતિમાં કુશળ રહેવું, વડિલોની મર્યા પાળવી, પરોણાનો સત્કાર કરવો, રોષવાળું મુખ પતિને દેખાડવું નહિ, પતિ દોષવાળો હોય, તોપણ તેને આધિન રહેવું અને તેમના કાર્યમાં મદદ કરવી, પવિત્ર પ્રેમ, નમ્ર સ્વભાવ, દયાળુ લાગણી, નીતિમાં પ્રીતિ, સહન શીલતા, મધુરતા, એ સદ્ગુણો સ્ત્રીઓનું જાણ છે. માટે તું એ સદ્ગુણો ધારણ કરજે. વેશ્યા, ગાનારી, ગૃહસ્થાશ્રમમાં ન હોય એવી સ્ત્રી, વેરાગણ, નાટક વગેરે તમાસા કરનારી, જાદુ ટોંણા કરનારી અને દુષ્ટ સ્વભાવની વગેરે એવા પ્રકારની સ્ત્રીઓનો સંગ કરીશ નહિ કે એ પાસે ઉભીશ પણ નહિ; કેમકે એવી સ્ત્રીના સંગથી જેનો સ્વભાવ સારો હોય છે, તે પણ ખમડી જાય છે. મન, શ્રોત્ર, નાસિકા, નેત્ર, વાક, જિહ્વા, હાથ, પાદ અને શુદ્ધ ઇન્દ્રિ એ બધાને સારા કામમાં વાળજે. ધર્મપર ભાવ રાખજે. કુટુંબ દેખી ખુશી થજે. પતિને વશ રહી સતીપથી રહેજે, અજાણી જગ્યામાં બજારમાં, અને પારકે

ઘેર એકલાં જઈશ નહિ. તેમજ નાટક, તમાસા અને ભવાયા જોવા જઈશ નહિ; ક્રમકે સઘળાં માણસો કાંઈ સબ્ય અને સારાં હોતાં નથી. તેઓને શું જોલવું અને શું ન જોલવું એનો વિચાર હોતો નથી, તો એવે ઠેકાણે જવાથી સ્ત્રીની પવિત્ર મર્યાદાને લાંછન લાગે છે. વગેરે સારી રીતે ચાલજે. જે પુત્રી માયાપની સારી શિખામણ પ્રમાણે ચાલે છે, તે સુખી થાય છે. સીતાજી અને ઝોખા પોતાની માતાની શિખામણ પ્રમાણે ચાલવાથી તેમનું પવિત્ર નામ ચાલે આખી પૃથ્વીમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ગયું છે. સીતાજીને સાસરે વળાવતી વખતે તેમની માતાએ શિખામણ આપતાં કહ્યું હતું કે;—

શ્વશુશ્રૂષણંપરા । નિત્યંરામમનુવૃતા ॥

પાતિવૃત્યમુપાલંબ્ય । તિષ્ઠવત્સેયથામુખં ॥

હે વત્સે ! તું સાસુની સેવામાં સાવધાન રહેજે અને તારા પતિ જે રામચંદ્રજી છે, તેની આજ્ઞા પાળજે. કાંઈ દિવસ પણ તેમનું વચન ઉલ્લંઘન કરીશ નહિ. પતિવ્રતાનો જે પતિની પૂજારૂપ ધર્મ છે, તેને આધારે સુખે વર્તજે. પાર્વતીજીએ પોતાની પુત્રી ઝોખાને સાસરે વળાવતી વખતે શિખામણ આપતાં કહ્યું છે કે;—

સ્ત્રીणांहिव्रतंपतिरेवदेवता । शुश्रूषणंपुत्रितदानुकूलता ॥

तद्वाधवेषुपरमोहिभावो । तद्व्रतंमेतत्परितोहिधारणं ॥

હે પુત્રી ! પતિ એજ દેવ છે, એમ જાણવું, તેની સેવા કરવી, તેને સર્વ રીતે અનુકૂળ રહેવું, તેનાં સગાં સંબંધી વિષે પણ સારો ભાવ રાખવો. એ સ્ત્રીએનો પરધર્મ છે. માટે તે ધર્મને પરિપૂર્ણ રીતે ધારણ કરજે. વળી એ વખતે કહ્યું છે કે;—

રાગ બીલાસ.

“શિખા દઉ તને દીકરી, મહારી તારી લાજ વધારજે;
જો પ્રીતે પીયુ આજ્ઞા આપે, તો પીયર ભણી પધારજે.
ઉઝેસન હળધર પદ્મન, વાસુદેવ ત્રિલુવન ધણી;
સ્વસુર પક્ષમાં સર્વ કુટુંબની, સેવા ભક્તિ કરજો ધણી.
રકગણી જાંખ્યતીને રેવતી, સલભાગા જે સુંદરી;

જક્ષ કરમાં કાળી વૃંદા, અષ્ટ પટરાણી પરી.
 રતી રંભાવતી દેવકી, માયાવતી સતી રેવતી;
 રખે દીકરી આગસ કરતી, તું ચરણ તેના સેવતી.
 રૂડી ભુંડી વાત સાંભળી હોય, કોઈ આગળ નવ ચેહેરીએ.
 ઉધારા કેશ નવ મૂકીએ, ઘણું ઝીણું વસ્ત્ર ન પહેરીએ.
 કામ ધરનાં બતાવ્યાં કરીએ, ન કરીએ કાંઈ અર્થ પડે;
 પૂછ્યા પૂઠે સૂક્ષ્મ સાદે, બોલીએ જાંઘને ખરૂં.
 પાત્ર પગે નવ ઠેલીએ, ક્ષમા રાખીએ બહુ ઉદરે;
 આધું ઝોઢી ચાલીએ, રાખીએ દૃષ્ટિ ભૂમિપરે.
 સંતાપ સાસરે ન કીજીએ, પીયરને ન વખાણીએ;
 લક્ષ દુઃખ હોય સાસરે, પણ સ્વામીને ન જણાવીએ.
 દારી માણસનો સંગ ન કીજે. નીચને મળે મારું સહી;
 સાસુ રીસ કરે ઘણી, પણ સામે બોલ કહિયે નહીં.
 સાસુ નણંદને જોડાણીની, સેવા ભક્તિ કરજે ઘણી;
 પરધેર નિત્ય જામીએ નહીં, ગયે હલકાર્થ થાયે આપણી.
 મ્હોટે સ્વરે હસીએ નહીં, કોઈ સામે તાળી નવ દીજીએ;
 ઉભા રહી ઉઘાડે માથે, પુત્રી પાણી નવ પીજીએ.
 માત પિતાને બ્રાત ભગની, પીયર સુખ ન સંભારીએ;
 આવો બેસો જીજી કરીને, કુળની લાજ વધારીએ.
 સહુને ગમતું બોલીએ, બાઈ અહંકાર કરીએ નહીં;
 હરતું વદન નિત્ય રાખીએ, સુખ દુઃખ સમાન ગણીએ સહી.
 દિવસે ન સૂએ દીકરી, બેન વચન પીયુનું પાળીએ;
 સાસુજી જ્યારે સાદ કરે, ત્યારે જીજી કરી ઉત્તર આલીએ.
 સ્વસુર જોડાણીની લાજ કીજે, ન બોલીએ જોયે સ્વરે;
 એમ ઘણી શિક્ષા દઈ માતા, પુત્રીને વિદાય કરે. ”

એરો આવને શહુણા હરી શામળાજી. એ રાગ.

“શાણા થઈને રહીએ સાસરીઆના સાથમાંજે. ટેક.

મુકા ગરવ સરવ અહનું કામ કીજીએજે,

કોઈ કામનો નકો શું વાદ કીજીએજે. શાણા ૧

નહીં વાત કરો દાસથી એકાંતમાંજે,

દેખે દેટે તો પડેજ કોઈ બ્રાંતમાંજે. શાણા ૨

વિના કામ ધામ પારકે ન પેસવુંજો,	
પરવારી નીજ મંદીરેજ એસવુંજો.	શાણી૦ ૩
ધણું હસવા કેરી ટેવતો ન રાખીએજો,	
સમો જોઇને વિચારી વાણી બાખીએજો.	શાણી૦ ૪
ગમે જેને જેવું તેવું તે શું બોલીએજો,	
બોલ બોલતાં પ્રથમથીજ તોલીએજો.	શાણી૦ ૫
મિતાહારસાર છે ધણો સ્ત્રી જાતનેજો,	
બાળ ધર નિત્ય સુઘડજ રાખીએજો.	શાણી૦ ૬
રાખો ટેવ ઉઠવાની પ્રાતઃકાળમાંજો,	
દિવસે જીવવામાં વખત નવ ગાળવોજો.	શાણી૦ ૭
અરસ પ્રસકોની ન કીજીએજો વાતડીજો,	
નહીં દાખવી ઉધાડી જરા જાતડીજો.	શાણી૦ ૮
રહીએ જ્યાં ત્યાં ન કોશું વેર કીજીએજો,	
હાજી મોહનીથી વશજ કરી લીજીએજો.	શાણી૦ ૯
કરેજ વાત બે જણા મધ્યે ના બોલીએજો,	
બાર જાંય યાય તોલ તેમાં આપણોજો.	શાણી૦ ૧૦
પડે કષ્ટ કાંઈ તોય તે રહેવું ખમીજો,	
સદા ચાલવું સ્વામીનને નમી નમીજો.	શાણી૦ ૧૧
જે શું કામ તેની વૃત્તી મુજબ ચાલીએજો,	
ધરી લાજ મરજદશીલ પાળીએજો. ”	શાણી૦ ૧૨

ખારી પુત્રી ! આ શિખામણ તારા હૃદયમાં ઠસાવી તે પ્રમાણે વર્ત-
જે. એથી તું મુખી થઇશ. તારું સૌભાગ્ય ધન્યર અખંડ રાખો. વગેરે-
વગેરે રીતે માળાપે પુત્રીને સારી શિખામણ આપી સાસરે વળાવવી.

સ્ત્રીએ સાસુ, સસરા, દેર, જેઠ વગેરે સગાં સ્નેહી સાથે કેમ વર્તવું.

મુઠ્ઠ વહુઓએ સમજવું જોઇએ, કે સાસુ, સાસરો એ ધર્મનાં માળાપ
છે; તો જેમ માળાપની પિયરમાં રહીને સેવા કરીએ છીએ, તેમ સાસ-
રામાં રહીને સાસુ, સસરાની સેવા કરવી જોઇએ. વળી સમજવું કે એજ
મારા પ્રાણનાથના જન્મદાતા છે, એજ તેને પાળી પોષી ઉછેરી મોટાં ક-

રનાર છે, એજ તેને બણાવી ગણાવી સારાં કરવામાં મહેનત લેનાર અને તેજ સ્વામીનાથનું સર્વ પ્રકારે સારું ઇચ્છનાર છે. તેના જેવું મારા પ્રાણુપતિનું હિતેચ્છુ એકે નથી. હું પણ તેનાજ પ્રતાપથી આ પતિને પામી છું. અરે ! આખા જગતમાં અમને બંનેને બોધ કોણુ હર્ષનાં આંસુ લાવનાર છે ? અને અમારાં સુખ દુઃખમાં કોણુ ભાગ લેનાર છે ? અમારાં વાહાલાં સાસુ સસરાંજ. આવાં જે પરમ પૂજ્ય પવિત્ર ગણાતાં સાસુ સસરાને સદા સંતોષમાં રાખવાં, તેમની આજ્ઞા પાળવી, તેમનું અંતઃકરણ ક્યવાય એવું કંઈ કરવું નહિ, પોતાના સદ્ગુણ અને સદાયરણુથી તેમને રાજી રાખવાં, અને તે જે શિષ્યામણુ આપે તે જેમ માયાપત્ની શિષ્યામણુ માનીએ, તેમ તેમની પણ માનવી. પિયરમાં જેમ માની રજ વગર બહાર જઈએ નહિ, તેમ સાસરામાં સાસુની રજ વગર બહાર જવું નહિ. વખતે સાસુ તાણીને કહે તો એમ સમજવું, કે એ અમારા બહા સારજ કહે છે. એ ગુસ્સે થઈ જાય, તો એમ સમજવું, કે એ અમારા બહા સારજ કહે છે. તેઓ અમારો કંઈ વાંક થયો હશે તેથીજ ગુસ્સે થયાં હશે. સાસરે કામ કરવામાં કંઈ ખોટ નથી, પણ એથી તો ઉલટી શોભા વધે છે, લોકોમાં વખાણુ થાય છે, કીર્તિ વધે છે અને ઘરમાં લાભ થાય છે. અમારી સાસુ બેસી રહી સઘળું કામ અમારી પાસે કરાવે છે. એવું કદી પણ મનમાં લાવવું નહિ, પરંતુ એમ વિચારવું, કે તેણે આજ સુધી ઘરમાં કામ કરી કરી આટલાં વર્ષ કાઢ્યાં અને મારા પતિ માટે તેણે ઘણું દુઃખ ભોગવ્યું છે; તેઓ ધરડાં થવા આવ્યાં છે. હવે હું તેમને કામમાંથી મુક્ત કરી સુખી નહિ કરું, તો પછી કોણુ કરશે ? તેને હવે વિશ્રાંતિ આપવી એ મારો ધર્મ છે. એમ વિચારી પોતે પિયરમાં જે શિષ્યેણું હોય તેનો સાસરે સારો ઉપયોગ કરવો. ધરનું સઘળું કામ બનતાં સુધી પોતાની શક્તિ પ્રમાણે ઉપાડી લેવું. સાસુજી પાસે જેમ બને તેમ આજું કામ કરાવવું. સાસુજી ધરડાં હોય, તો તે પાસે મુદ્દલ કામ કરાવવું નહિ. તેમને તો ધરમાં સર્વ કામમાં દેખરેખ રાખવાને રાખવાં બોધએ. કાર્યમાં કંઈ ભૂલ પડે, તો તે સુધારવા સૂચના કરે, એવી ગોઠવણુ રાખવી. નાના મોટાનો વિવેક રાખવો બોધએ. જગતમાં એવી રીત ન હોય તો સંસાર મહા દુઃખદાયક થઈ પડે. માટે નાના મોટાનો વિવેક રાખી પોતાની હુશિઆરીને સારી વૃત્તિથી સ્ત્રી તરીકે વધારે ઉપયોગી થઈ પડવું.

સસરાને પોતાના પિતા સમાન સમજી તેની નીરંતર સેવા કરવી.

એની સામું ઉંચે સ્વરે બોલવું નહિ. સબ્યતાને નમ્રતાથી ચાલવું. તેમની આજ્ઞા પાળવી. કોઈ રીતે તેમને બોલું લગાડવું નહિ. તેઓ હમેશાં આનંદમાં રહે તેમ કરવું. સવારમાં વહેલા ઉઠી પ્રથમ ઈશ્વર સ્મરણ કરી સાસુ સસરાને પાથે પડવું અને કહેવું કે જે કોઈ આજ્ઞા હોય તે કરો. હું ખુશીથી ચિત્ત લગાડીને ઉત્સાહ સાથે કરીશ. પછી તેઓ જે આજ્ઞા કરે તે ખુશીથી ઉપાડી લઈ પાર મૂકવી. સદાય તેમના પર સ્નેહ રાખવો, એને સંતોષ પમાડવો. એમ કરવાથી ઈશ્વર સદા રાજી રહેશે અને સાઈ કૃણ આપશે. નણુંદોને બેન સમાન ગણવી. તેના પર દયા રાખવી. એ સાથે હળીમળીને ચાલવું. ઘરનાં કામકાજ સાથે હળીમળી સંપસંપીને કરવાં. કામમાં એક બીજાને મદદ કરવી, પરસ્પર માહું ન લાગે એમ બેલવું, ચાલવું, વખતે કોઈ કામમાં એકનો વાંક થયો, તો દરગુજર કરવી. કદી જરા બોલવું થયું, તો સાસુએ વચ્ચે પડી બંનેને પોતાની દીકરી સમજી અદલ ન્યાય આપવો અને જેનો વાંક જણાય તેને ઠપકો આપવો. તથા ફરી બંને સંપસંપીને રહે એવી શિખામણ આપવી, પરંતુ યાદ રાખવું કે આવો પ્રસંગ ભાગ્યેજ આવે એમ રાખવું. નણુંદ એ ભોળામ્ભને દયાને પાત્ર છે. એતો પોતાને સાસરેથી થોડા વખતના મેમાનની માફક આવી છે, તો તેમને સર્વ પ્રકારે સંતોષ પમાડવો. એને મધુર વચ્ચે બોલાવવી. તેમને પોતાની યથાશક્તિ વસ્ત્રાલંકારથી રાજીગારી સાસરે વળાવાય એમ ઇચ્છવું અને પરસ્પર સ્નેહ સહિત જીદાં પડાય એમ કરવું. નણુંદે પણ પોતાની ભોળામ્ભને બેન જેવી ગણવી. તેમને સાઈ લાગે તેમ વર્તવું. તેમને કોઈ વાતે કચવાવવી નહિ. તેમને સુખે સુખી અને તેમને દુઃખે દુઃખી થવું. પરસ્પર સ્નેહ વધારવો. કોઈનું માહું ઇચ્છવું કે કરવું નહિ. એક બીજાની નીંદા કોઈ પાસે કરવી નહિ. કલ્યાણી કોઈની સાંભળવી નહિ. એક બીજાનો ભૂલથી વાંક થયો હોય, તો નમ્રપણે તેનો જઈ ખૂલાસો કરવો અને માફ માગવી. આવી રીતથી પરસ્પર ધણો સ્નેહ વધે છે અને એક બીજાના મનની ખાતરી થાય છે.

દેરાણી, જેઠાણીએ પણ પરસ્પર સ્નેહ રાખી સંપ સંપીને ચાલવું. એક બીજાને માહું લાગે એવું વચન કહેવું નહિ. ઘરનાં કામકાજ સાથે રહી કરવાં. પરસ્પરને કામમાં મદદ કરવી અને એક બીજાના સુખ દુઃખમાં ભાગિએણું થવું. કોઈ કામમાં હરકત આવી પડે, તો એક બીજાને દિલાસો દેવો અને હિંમત આપવી તથા હરકત દૂર કરવા મદદ

કરવી. પરસ્પર દેખ રાખવો નહિ. પરસ્પરનું સાઈં દેખી રાજ થવું. કોઇ કામમાં ચૂક પડે તો પરસ્પર નમ્રપણે બતાવી સુધારવી, પણ યાદ રાખવું કે હુકમથી કદી કંઈ કહેવું નહિ. દેરાણીએ પોતાની જોડાણીને માતા તુલ્ય માન આપવું; કેમકે તે પોતાના પતિના વડિલ બાઇની બાર્યા છે, તો તે માન્યને યોગ્ય છે. તેને પોતાથી અધિક ગણી તેની આજ્ઞા માનવી અને સદા રાજ રાખવી. નાના મોટાની રીત પ્રમાણે મર્યાદા રાખવી જોઈએજ, એ વિવેકની રીત છે. તેમજ જોડાણીએ પોતાની દેરાણીને દીકરી તુલ્ય માન આપવું એ ધટીત છે, કેમકે પોતાના પતિના નાના બાઇની બાર્યા છે, તો તેને તે પ્રમાણે માન્ય આપી સદા રાજ રાખવી, તેનાપર સાન્નિધ્ય સ્નેહભાવ રાખી દરેક કામ લેવું. એ વધારે શોભા બરેલું છે. પરસ્પર નમ્રપણેથી એકજ રૂપ બની સદા સંપર્સપીને રહેવું અને સ્નેહ વધારતા જવો, એ મોટું સુખ છે. દેર એ દીકરા બરાબર માન્યને યોગ્ય છે અને જોડાણી એ સસરા તુલ્ય માનને યોગ્ય છે. માટે એ સાથે સંબંધતાથી સસરા તથા દીકરા પ્રત્યે વર્તવાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તવું. પતિના મિત્ર અને તેમનાં સગાંવાહલાંને જોઈને રાજ થવું. તેમનાપર સદ્ભાવ રાખવો અને એ સાથે વિવેક, મર્યાદાથી વ્યવહાર ચલાવવો. તેમને જોડું લાગે એમ કદી વર્તવું નહિ. બાણેજ અને ભત્રિજને પોતાના દીકરા તુલ્ય ગણવા. તેમના પર પ્રેમ રાખવો, જોઈ રાજ થવું અને તેમનું સર્વ પ્રકારે ભલું ઈચ્છવું. કદી પણ તેમને કડવાં વચનો કહેવાં નહિ, પણ મધુર વચને બોલાવવા-તેજ પ્રમાણે ભત્રિજ અને બાણેજ સાથે પણ વર્તવું. પાડોસી સાથે સંપર્ક રાખવો, તેમની અદેખાઈ કરવી નહિ, પરસ્પર મદદ કરવી, તેમનું સાઈં દેખી ખુશી થવું અને એ સાથે વિવેક, મર્યાદાથી વર્તવું એ ઉત્તમ છે. પિયર ઘણું વસવું એ દુષણ આપનાર છે. માટે ત્યાં ઘણું વસવું નહિ. ધરકૂટ-બમાં સ્નેહ રાખવો, સંપર્ક રહેવું અને જુદા રહેવાને વિચાર કરવો નહિ, કેમકે જુદાં રહેવાથી મન જુદાં પડી જાય છે, વગેરે હાની પહોંચે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ જુદા રહેવાને પોતાના પતિને આડું આવળું સમજાવે છે. સાસુ, સસરા વગેરેનો સાચો જોડો વાંક કાઢે છે, પણ પતિ જો સમજી હોય છે, તો તેનું જે કારણ હોય છે તે જોણી કાઢે છે અને ફરી એમ ન કરે, તેનો ઇલાજ કરે છે. જે બોળો પતિ હોય છે, તે તો સ્ત્રીના કહેવાથી બરમાઈ જઈ સર્વ સાચું માની જુદો થાય છે. માટે આમ કરવું સમજી સ્ત્રી પુરૂષને ધટીત નથી. માથાપની હયાતીમાં જુદાં રહી, તેમને

કચવાવવાં એ સુપુત્રનો ધર્મ નથી. માઆપ જાણે છે કે પુત્ર વધુ આવશે, ત્યારે આપણે સુખી થઈશું પણ એ આશા જુદા રહેવાથી ભંગ થાય છે. સુખ વહુએ તો સાસુ સસરાને સદા રાજી રાખવાં. એ વિષે (અનુશાસન પર્વમાં) કહ્યું છે કે;—

શ્વશ્રુશ્વસુરયોઃપાદૌતોપયન્તીગુણાન્વિતા ।

માતૃપિતૃપરાનિત્યંયાનારીસાતપોધના ॥

અર્થ—જે ગુણ સંપન્નનારી સાસુ, સસરાની સેવા કરે છે અને મા-જાપની નિત્યભક્તિ કરે છે. તે નારી તપોધના કહેવાય છે.

આવાં શાસ્ત્રોનાં વચનો યાદ રાખી, સાસુ સસરાની નિરંતર સેવા કરવી. એ સન્નારીનો ધર્મ છે. તેમજ સાસુઓએ પણ પોતાની વહુને દીકરી જરોખર જાણી તેમની સંભાળ રાખવી. કામકાજ તેમની શક્તિ માફક કરાવવાં. એમ વિચારવું કે વહુ આપણા ઘરનાં સૌ માણસોને મદદ કરવાને અને સૌ સાથે મળી સુખ ભોગવવાને આવી છે, તો તેમને સુખ આપવું જોઈએ. તેનાથી જે કામ ન અને તે સાથે મળી કરવું, પણ કેટલીક નિર્દય સાસુઓ વહુ આવી કે તેનાપર સધળા કામનો બોજો મૂકી દે છે. અને એક શુભમડીની માફક ગણી કામમાંથી હંચું માથું કરવા દેતી નથી. ગમે તેવાં કડવાં વચનો કહે છે અને તેના પતિ પાસે આધા પાછી કરી તેમને દુઃખ અપાવે છે. વગેરે રીતે તેમનાપર જુલમ ગુજારે છે. આમ કરવું એ ઘણુંજ ખરાબ અને નીચ કામ છે. સમજી સાસુ કદી આ પ્રમાણે કરતી નથી. તેતો વહુને દીકરી માફક ગણી તે સાથે વર્તે છે. વખતે વહુ અણસમજથી આડી ચાલે છે, તો તેમને છોકરું જાણી સમજાવી સુધારે છે. અને પુત્ર તથા વહુમાં પરસ્પર સ્નેહ વધે એમ કરે છે. આવી સાસુઓને ધન્ય છે ! અને જે વહુઓ પોતાનાં સાસુ સસરાને માઆપ તુલ્ય ગણી નિરંતર સેવા કરે છે. તથા ઘરનો સધળો કાર્યભાર ઉપાડી લે છે અને દેર, જેઠ વગેરે સગાં સ્નેહી પ્રત્યે સ્નેહભાવથી પોતાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તે છે તેમને પણ ધન્ય છે ! ઘરમાં સંપ, સલાહ, સન્માનતા, સંતોષ અને આનંદ એ પાંચ ગુણો વ્યાપી રહે એમ કરવું, એ ઉત્તમ સ્ત્રીનો ધર્મ છે.

ધર ઉપયોગી વૈદક.

“શરીરે સુખી તો, સુખી સર્વ વાતે;
સરીરે દુઃખી તો, દુઃખી છે સદા તે.”

સ્ત્રીઓ ધરતો પ્રધાન છે, તેનાપરજ છોકરાં ઉછેરવાનો અને માંદાંની માવજત કરવાનો સધળો આધાર છે. માટે તે જો વૈદકશાસ્ત્રના જ્ઞાનવાળી હોય તો પોતાને પોતાનાં બચ્ચાંને તેમજ ધર કુટુંબને આરોગ્ય રાખી શકે છે. રોગીને નિરોગી બનાવી તનદુસ્ત કરે છે. થતા રોગોનાં કારણો જાણી અટકાવી શકે છે. વળી એકદમ વૈદ કે દાકતરને લાં દોડવું પડતું નથી, કેટલીક સ્ત્રીઓ જેમ અજ્ઞાનતાએ ઔષધીના ગુણ જાણ્યા વગર કે રોગની પરીક્ષા કર્યા વગર ગમે તે દરદ ઉપર ગમે તે દવા આપી દરદમાં વધારો કરે છે, તેમ વૈદકશાસ્ત્રના જ્ઞાનવાળી સ્ત્રીથી થતું નથી. તે વાકેફ હોવાથી વૈદ કે દાકતરને પણ દરદથી બરાબર વાકેફ કરી શકે છે. કેટલીક સ્ત્રીઓ પોતાને કે બાળકોને દરદ થાય છે, તો જેમ કેટલીક ઉટવૈદોને લાં દોડી જાય છે, જેવી તેવી દવા લઈ દરદમાં વધારો કરે છે અને પૈસા ગુનાવે છે. તેમ સમજીને વૈદકના જ્ઞાનવાળી સ્ત્રી પોતાથી ઉપાય કયેં બનતું નથી, તો હુશીઆર વૈદોની સલાહ લેછે અને રોગ થતાંજ ઉપાય કરે છે. બાવપ્રકાશમાં કહ્યું છે કે;—

“રોગ ઉત્પન્ન થતાંજ તેનો ઉપાય કરવો, પણ થોડો જાણી બેદિકરમાં રહેવું નહીં. કેમકે અગ્નિ, શત્રુ, રોગ અને વિષ એ થોડાં હોય તો પણ વધારે વિકાર કરે છે.” માટે દરદ જણાયું કે તેનો ઉપાય કરવો, એ સૌથી વધારે જરૂરનું છે. એમાં શું દવા કરવી! દવાથી શું થાય? એતો એની મેજેજ મટશે. આવું બોલવું તેનું ભૂલ ભરેલું છે. જે રોગ દવાથી મટે છે, તે એની મેજે કદી મટતા નથી. વળી જે દવાથી નથી મટતા, તેવા રોગ પણ દવાના સંયોગથી સારા થાય છે. માટે આવું વિચારવું નહીં પણ એ યાદ રાખવું, કે રોગ થયા પછી મટાડવાનો ઉપાય કરવાને બદલે પ્રથમ એ રોગ ખૂણમાં ધાપજ નહીં, તેવો ઉપાય કરવો, એ વધારે સાફ છે. વળી જેમ પુરૂષો પોતાના રોગથી વૈદને બરાબર વાકેફ કરી શકે છે. તેમ સ્ત્રીઓ વૈદક જાણતી નહીં હોવાથી, પોતાના ગુણ રોગની માહેતી આપી શકતી નથી. તેથી તેમને મોટું સંકટ વેડવું પડે છે.

માટે સ્ત્રીઓએ સાધારણ રોગની ચિકિત્સા અને ઉપચાર જાણવાની

જરૂર છે. માટે તેમના જ્ઞાનમાં વધારો થવા વૈદકનું ટુંક વર્ણન આપ્યું હોય તો ઠીક એવા હેતુથી તેમને ધરવૈદાં તરીકે કેટલુંક ઉપયોગી થઈ પડવા, નિસના અનુભવમાં આવતાં, સાધારણ દરદોષર વૈદક ગ્રંથોને આધારે, રોગના ટુંક વર્ણન સાથે અનુભવી વૈદોએ પસંદ કરેલા, ઉપાયો આ નીચે આપ્યા છે.

વ્યાધિનું મૂળ—કેટલાક રોગ એપ અને ઝેરી ખીચાંથી પણ ઉત્પન્ન થાય છે પણ તે સિવાય સર્વ પ્રકારના વ્યાધિનું મૂળ વાત, પિત્ત, અને કફ એ ત્રણ દોષ છે. સઘળી વ્યાધિઓ મન તથા શરીરનો આશ્રય કરી રહેલી છે. અનિયમિત વખતે ભોજન લેવું, થોડું જમવું. કડવું, તુરું એ વગેરે ખાવું. ઉન્નગરો કરવો, શોક, ભય, ચિંતા, અતિસે કસરત, ખગડી ગયેલ ખાવું, ખરાડી ખોલવું, વાયુ આદિકના વેગને રોકવા, અતિ ઉલટી, બહુ જીલાળ, અને વર્ષાઋતુ, એ વાયુ-વાતવિકારનાં મુખ્ય કારણ છે. ખાંડ ખાંડું, તીખું, ગરમ અને દાદ ઉત્પન્ન કરે એવું ભોજન, ક્રોધ, તાપ, અને શરદઋતુ એ પિત્તની વિષમતાનાં મુખ્ય કારણ છે. મધુર, ખાટું, ચીકણું, ભારે, અને થોડું ભોજન, ખેસી રહેવું, દિવસના ઉંઘવું, અતિશય પૌષ્ટિક ખોરાક ખાવો, ઉલટી અજીરણ અને વસંતઋતુ એ કફને કોપવાના મુખ્ય કારણ છે. એ ત્રણેક દોષને વિકાર પામવાનાં જે કારણ કહ્યાં તે મિશ્ર થવાથી વાતપિત્ત, વાતકફ, પિત્તકફ એમ બે કે અધિક દોષ સાથે કોપે છે. એ પ્રમાણે પ્રકોપ થઈ ચામડી, લોહી, માંસ, અને હાડકાદિમાં રોગોની ઉત્પત્તિ થાય છે. વાત, પિત્ત, અને કફ એ ત્રણ દોષજ દેહની ઉત્પત્તિનાં કારણ છે અને તે ક્રમથી શરીરના હેઠલા, મધ્ય, અને ઉપલા ભાગમાં રહેલા છે. જેમ થાંભલો ધરને ધારણ કરી રાખે છે, તેમ વાતાદિ દોષો શરીરને ધારણ કરી રહ્યા છે. આ ત્રણેમાં જ્યારે જગાડ થાય છે, સારે નાશનું કારણ પણ તેજ થઈ પડે છે. આ ત્રણ સિવાય એથું રૂધિર એવા ચાર પદાર્થથી શરીરની ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અને લય થાય છે.

આ પ્રમાણે દોષનો પ્રકોપ થવા પછી રોગનો ઉપચાર કરવા પહેલાં એ થતા રોગોને અટકાવવા એ વધારે અગત્યનું છે. એ રોગો અટકાવવાનો ઉપાય એ છે, કે તે થવા ન પામે તેવી રીતનું ખાવા, પીવાનું રાખવું. જેનો વર્ણ, ગંધ, રસ, તથા સ્પર્શ પોતાને ગમે તેવો હોય, તેવાં અન્નપાન ખરેખર પ્રાણુ આપનાર છે, અને જે વિપરીત હોય, તો તેથી મનુષ્ય દેહમાં અનેક રોગો ઉત્પન્ન થાય છે, જે મનુષ્ય ખરાબર રીતે વર્તે છે, તેને આરોગ્યતાની સાથે આયુષ્ય અને જીવનો વધારો થાય છે.

રોગની પરીક્ષા—રોગની પરીક્ષા પ્રત્યક્ષ અને અનુમાન ઝોગ એ પ્રકારે થાય છે. પોતાની ઈન્દ્રિયોથી તથા મનથી બાંહ્યતર પદાર્થોને અનુભવ કરવો તેને પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ કહેલું છે. યુક્ત કે તર્કથી પરીક્ષા કરવી, તેને અનુમાન પ્રમાણ કહેલું છે, તેમજ કહેવાથી, જોવાથી અને અનુમાન ઝોગ ત્રણ પ્રકારે પરીક્ષા કરવાનું પણ કહેલું છે. આ પ્રમાણે વખતે બરાબર જાણી શકાતું નથી માટે બુદ્ધિમાને તપાસવું કે આ રોગ આવી રીતે કોપેલો છે, આવી રીતે જન્મેલો છે, આનું આવું સ્વરૂપ છે, આવી આની સ્થિતિ છે, આવી વેદનાવાળો છે, આવી કૃતિનો છે, આવા શબ્દ, સ્પર્શ, રૂપ, રસ અને ગંધવાળો છે, આવા ઉપદ્રવવાળો છે, આવી રીતે વધે ઘટે છે, આવી રીતે પકડાઈ રહે છે, આવો જીવસો બતાવે છે, આવું નામ છે. તથા આવી રીતના ઔષધને લાયક છે. એવી રીતની પરીક્ષા કરવી. પછી રોગીના શરીરનું બળ અને રોગનું બળ તપાસી જે ઔષધને તે લાયક હોય તેવું તેને ઔષધ આપવું એ ઉત્તમ છે.

પરસેવો—આર પ્રકારથી શરીરમાંથી પરસેવો નીકળે છે. વેળુ ઇન્દ્રિયો પોટલી બાંધી તેને ગરમ કરી શરીરે શેક કરી પરસેવો કઢાડવો, એ રીત શ્લેષ્મને હણનારી છે. કોઈ પદાર્થનો ક્વાથ કરી તેની બાફ આપીને પરસેવો કઢાડવો, એ કફને હણનારી છે. પ્રવાહી પદાર્થનો યોગ કરી પરસેવો કઢાડવો એ વાત, પિત્તને હણનારી છે.

વમન-ઉલટી—શરદ, વસંત, અને વર્ષાઋતુમાં વમન કરાવવું નહીં. જે બળવાન, અત્યંત કફના પ્રકોપવાન, ઉછાળાથી અકળાએલ, ધીરજવાન, અને વમન જેને સદતું હોય, તેનેજ ધણુકરીને વમન કરાવવું, વિષ દોષથી પીડા પામતો હોય, અજીર્ણ થયેલ હોય, અને કફથી વ્યાપ્ત હોય, તેવા દરદીને મીઠળના ક્વાથનું પાન કરાવીને વમન કરાવવું. પણ જેની પ્રકૃતિ, અત્યંત કોમળ હોય, જે દુર્બળ, વૃદ્ધ, બાળક અને બીકણુ હોય તેવાને વમન કરાવવું નહીં. બાળકને રોગાનુસાર કરાવવા જરૂર પડે તો તેની શક્તિ વિચારી કરાવવું. **ઉલટીની દવા**—કફવિકારમાં પીપરમાં સિંધવ મેળવીને તેનું ચૂર્ણ ઉનાપાણીમાં દેવું, પિત્તવિકારમાં કડવી ધીસોડી, અરકુસો, અને લિંબનું ચૂર્ણ શીતળ જળમાં દેવું—કફ સહિત વાતપીડામાં દૂધ સાથે મેળવેલું મીઠળનું ચૂર્ણ પાનું—અજીર્ણમાં ઉના પાણી સાથે સિંધવનું પાન કરાવી ઉલટી કરાવવી.

ઉલટીથી થતા ઉપદ્રવના ઉપાય—ઉલટી કરતા જીભ બહાર ની-

કળી આવી હોય તો તેને તલ અને દ્રાક્ષને વાટીને ચોપડી અંદર બેસાડવી. ડોળા બહાર નીકળે, તો તેને ધી ચોપડી હળવે હાથે દાખવી-ઝડાં બ્રહ્માર્ષ ગયાં હોય તો વાત કફને હરનાર ઔષધતું ટીપું નાકમાં નાખવું-લોહીની ઉલટી થતી હોય તો ચંદન, વાળો, મેથ, ચોખાની ધાણી, મગ, પીંપર, અને જવ એ સઘળાં પાણીમાં પલાળી તે પાણી સાથે પાવું-ઉલટીના અતિયોગથી તૃણા આદિ ઉપદ્રવ ઉપજેલ હોય, તો આમળી, રસવંતી, વાળો, ચોખાની ધાણી, જળથી ધસેલું ચંદન, ધી, મધ અને સાકર સાથે પાવું.

વિરેચન-રેચ-જીલાય—આમ વાયુ, બંધ કોષ અને પેટના રોગોમાં રેચ આપવો-જે દોષની રેચથી શુદ્ધિ કરવામાં આવેછે. તે દોષ પાછો થતાં નથી. બાળ, વૃદ્ધ, ક્ષીણ, બીકણ, થાકેલો તૃષાતુર, સ્થૂળ, ગર્ભ-સ્ત્રીસ્ત્રી, નવીન જવર વાળો, તરત મસૂતાસ્ત્રી, મંદાગ્નિ વાળાને, તથા ઘેલછાવાળાને, એટલાને રેચ દેવા નહીં. બાકીના રોગવાળાને રેચ ફાયદા કરતા છે. તે પણુ-કારતક બેસતાં અને ફાગણ માસમાં લેવો ઉત્તમ છે, પણુ શરદ, વસંત અને વર્ષાઋતુમાં તો લેવોજ નહીં, તે વખતમાં બરાબર નહીં લાગવાથી નુકસાન કરેછે-**રેચની દવા**—જેને હલકો રેચ લેવો હોય તેને દ્રાક્ષ, દૂધ અને એરંડી તેલનો આપવો. સાધારણ રેચ લેવો હોય, તેને નસોતર, કડું, તથા ગરમાળો એનો આપવો અને જેને તિક્ષણુ રેચ લેવો હોય તેને ચોરનું છીર, નેપાળો અથવા દારૂડીનો આપવો. રેચ લાગ્યા પછી ચોખા, મગ, રાંધી ધી સાથે ખાવા. તેમાં ઠંડુ પાણી, પરિશ્રમ, તેલ મર્દન, મેથુજ વગેરેનો ત્યાગ કરવો. બાળકને તો દેશી કે વિલાયતી તાજું એરંડીઆ તેલનો જીલાયજ આપવો ઉત્તમ છે અગર સોનામુખીની ચાહને દૂધ અને સાકર સાથે આપવી. વારંવાર જીલાય લેવા એ નુકસાન કરતા છે. માટે જોઇએ ત્યારેજ વિચારી લેવા જોઇએ.

દાંતનું આવવું—બાળક છ સાત માસનું થવા આવેછે, ત્યારે દાંત આવવા માંડેછે. એ વખતે તેમને ઝાડો, ઉલટી, તાવ, ઉધરસ થઇ આવે છે, તથા દાંતની પીડાથી ઉંઘ આવતી નથી.

ઉપાય—દાંત આવવાની જગા ફૂલેલી જણાય, તો તે પર માખણુ ધસવું, તેથી વેદના થોડી યાય છે અને દાંત પણુ ધીરે ધીરે ઉપડી આવેછે. ધાવણીના ફૂલ, પીંપર એ આમળાના રસમાં વાટી ચોપડવાથી દાંત તરત આવે છે.

ભરાઈ જવું—વર્ષાદ વગેરેની શરદી લાગવાથી અને કફના વધારાથી આ રોગ થાયછે. તેથી ઉલટી થાયછે અને તાવ આવેછે. છાતીને માંથું દુઃખેછે. અને અશક્ત થઈ જાયછે.

ઉપાય—અતિવિષની કળી અને લવીંગ પાવું, આદુનો રસ મધમાં મેળવી પાવો, તેમજ અરડુસીનો રસ પાવાથી પણ ફાયદો થાય છે. અરડુસીનાં પાન છાતીએ બાંધી શેક કરવો. ગોરોચન ધસીને પાવું-તેથી પણ ઠીક થાય છે.

લાળ—બાળકના મોમાંથી લાળ ઝરેછે-તે તેના લૂગડાંપર ભરાઈ રહેવા દેવી નહીં તેથી તો શરદી થાયછે. **ઉપાય**—લોદર, ગોરોચન, અને તલ, એનો ક્વાથ કરી મધ સાથે પાવો.

ગાલ પચોરીઆ—આ રોગ બાળકને થાય છે. એ એપી રોગ છે. ગાલ સુણી જાય છે, તેથી વખતે થોડી ટાઢ આવી તાવ આવે છે. વખતે એ ગાલપરના ગાંઠામાં દરદ થાય છે, પણ ચાર પાંચ રોજે મટી જાય છે. **ઉપાય**—એક હલકો જીલ્લાખ આપવો, ગાંઠાપર શેક કરવો. ખોરાક હલકો દેવો. સોનાગેર વાટીને ચોપડવો. રાસના, સુંઠ, બીજોરાતું મૂળ, ચિત્રક, દેવદાર, અને અરણીનાં મૂળ એ સમભાગે લઈ પાણીમાં વાટી ચોપડવાં.

ધૂળ કે માટી ખાવી—આ ટેવ કેટલાક બાળકને હોય છે. તે માટે તેની ધણી સંભાળ રાખવી. આ ટેવ માતાની બેદરકારીનું જ કારણ છે. તેથી તેના હાથ પગ દોરડી થઈ પેટ વધી જાય છે. શરીર જાળતું જાય છે અને એથી વખતે મરણને પણ પામે છે. માટે તે ન ખાય તેવી સંભાળ રાખવી.

ઉપાય—વરીઆળી, ગંધક, એલચી, ખોદાર, એનું ચૂર્ણ એ વાલ ધાવણ કે ગાયના દૂધમાં પાવો. તેથી રોગ લાગી પેટમાંનો બિગાડ નીકળી જશે. રેવચીનો શીરો પણ પાવાથી તેવોજ ફાયદો થાય છે.

પેટમાં ભાર રહેવો—બાળક કે તેની મા ખાવાપીવામાં સંભાળ રાખતી નથી એથી એ રોગ થાય છે. જે વાયડા પદાર્થ ખાવામાં આવે છે તોપણ થાય છે, સારે ખોરાક પચી શકતો નથી અને પેટમાં દુખેછે.

ઉપાય—એરંડીઆ તેલનો કે રેવંતીના શીરાનો અથવા ગરમાળાના ગરનો રોગ આપવો. તેથી ઝાડો સાફ થઈ બીગાડ નીકળી જશે. જવ કે એરંડીની ખીર પેટપર ચોપડવી. કરીઆતુ ને સોનામુખીની આઠ કરી

ગાળ સાથે પાવી તેથી જાડો સાફ આવી પેટ હલકું થશે.

આમણુ—ખાનકને જીલ્લાય વારંવાર આપવાથી, નળખાપથી, જાડે જતાં કરાંજવાથી, જાડે ઘણીવાર ખેસી રહેવાથી આ દરદ થાય છે. **ઉપાય**—જીલ્લાય નહીં આપવો પણ સાફ દસ્ત થવા માટે પેટે એરંડીયું તેલ ચોપડવું. ઠંડા પાણીનો રૂમાલ બાંધવો. પાણીમાં મીઠું મેળવી તેમાં ત્રણ ચાર ઈંચ ઉડાં પાણીમાં ચાર પાંચ મિનીટ ખેસાડવું. બકરીના દૂધથી મળદાર ઘોવું. અને ક્યુકાનો લોટ દાખવો. તેથી ખેસી જશે. વખતે બે હાથના અંગુઠા વતે તેને તેલ જરા લગાડી ધીરેથી દાખી દેવી. ને મળદારપર લૂગડાની ગાદી રાખી લંગોટ વળાવવો. કલઘ સફેતો તથા માયું સરખે ભાગે લઘ વાટી દરરોજ બરબરાવવાથી ઉંચે ચડી જાય છે. તે પાછી નીકળતી નથી.

વધરાવળ—એ વાયુથી પેદા થાય છે. તેથી પેડુ અને વૃષણની અંદર દુઃખેણે વખતે વૃષણ મોટા થાય છે. **ઉપાય**—શેશગુંદર, ઝરેર, સુવા, શીંગરોટીનાં મૂળ, મરચશીંગી, વાવડીંગ, ઈંદ્રજવ, કાંકચ, એરંડી, એ સમ ભાગે લેધ તેને કપડ છાંણ ચૂર્ણ કરી ટાઢા પાણીમાં આપવાથી મટે છે.

ખસ ને લુખસ—એ બે જાતની થાય છે. એક ફેાડકા થયા વગર શરીરમાં ચર આવે છે. તેથી ખણી ખણી લોહી કાઢે છે. બીજી પ્રથમ ઘોળા ને પછી પીળા ફેાડકા ઉપડે છે, તેમાંથી પર નીકળે છે. **ઉપાય**—પ્રથમ એક જીલ્લાય આપવો. ઉંટીઓ ગંધક તેલમાં મેળવી મસળવો. સુખડવું તેલ, કપૂર, અને લીંબુનો રસ સમ ભાગે લઘ મેળવી ચોપડવો. મજા, સાકર એ બે બે પૈસાભાર, સુનામુખી, જીરું એ અકેક પૈસાભાર એ સઘળાં જીણાં વાટી સવાર સાંજ ઉના પાણીમાં તોલા ૧ સાતરોજ લેવાથી ગમે તેવા ચામડીનાં દરદને મટાડે છે, આવચી તોલા ૨, ગંધક તોલા ૧૧ સંચળ તોલા ૧૧ એ ત્રણને બારીક વાટી કપડ છાંણ કરી અથના તાજ ધીમાં મેળવી જ્યાં ખસ હોય ત્યાં ધસી ચોપડવું તેથી તસ્ત મટી જશે.

ગોળો—**પેટપીડ**—એ વા, ગરમી કે શરદીથી થાય છે. જો તે શરદીથી હોય તો ખાટા ઓડકાર આવે છે. ખાધેલું પચતાં વાર લાંબે છે. **ઉપાય**—ચણકળાળ, અકલકરો, સુંઠ, મરી, પીંપર, એ સર્વે સમભાગે લઘ ખાંડી જીણો ભૂકો કરવો. તે દરરોજ મધમાં મેળવી ચાટવાથી મટશે. જો ગરમીની અસરથી હોય તો ખાધેલું પચે પણ ગરમીના

નેરથી દરદ ભરેલો ઓડકાર આવે છે. પાણીની તરસ લાગે છે. ઉપાય—
વાંસકપૂર, ખોરના ઠળીઆ, એલચી, સુંઠ, કેસર, કપૂર, કસ્તુરી, એ
સખળાં સમભાગે લઇ, ઝીણું વાટી તેમાં ત્રણ ભાગ ખાંડ મેળીને દર-
રોજ સવારે હથેળી ભરીને ખાવું. બદહનમીનો ઇલાજ લાંઘણ છે, જે
જયફળ મધ સાથે આપે તો ફાયદો થાય છે. સુંકું લીંબુ મોંમાં રાખવું.
જે ઓકારી આવે તો સડકચુરો પાવાથી ફાયદો થાય છે.

હુડકી—એ વાયુથી કે શરદ વાયુથી ઉપડે છે. ઉપાય—ફટકડી ૫-
લાવી રતી ૪ ખાય તો તે મટે. કુંવારના રસમાં સુંકોનો ભુદો મેળવી ચાટવો.

મસા—મોઢે, માથે, અને ગાલે થાય છે. એ ઘણા ખરાબ લાગે છે.

ઉપાય—પાપડીઓ ખારો દેવતાપર કુલાવી સફેદ થાય, ત્યારે કાઢી લેવો.
તેજ ખરોખર કળીચુનો મેળવી, તેમાં ત્રીજો ભાગ ડુંગળી નાંખી, પછી
તેને ખારીક ખરણ કરી મસા ઉપર ચોપડવો. તેથી મટી જશે. મીઠું અને
ફૂવાતું પાણી એ બંને મેળવી મસા ઉપર ચોપડવાથી મટે છે. સરકો
લગાડવાથી પણ મટે છે. ઘોડાનો મોવાળો તાણી બાંધવાથી પણ ખરી પડે છે.

તાવ-જવર—એ રોગ શરદ, વસંત અને ગ્રીષ્મ ઋતુમાં વિશેષે કરીને આ-
વે છે. પ્રથમની એ ઋતુમાં આવે છે. તેનું એ કારણ છે કે વર્ષા ઋતુમાં એકઠું
થયેલ પિત્ત શરદ ઋતુમાં સૂર્યના કીરણોથી પીંગળીને જવર ઉત્પન્ન કરે છે.
તેમજ હેમંત ઋતુમાં એકઠો થયેલો કફ વસંત ઋતુમાં સૂર્યના કીરણોથી,
પીંગળીને જવરને ઉપજાવે છે. એવો આ ઋતુનો સ્વભાવ છે. તાવ જે ઋ-
તુમાં આવે, તે વખતે ખાવા પીવાની ઘણી સંભાળ રાખવી. આ રોગ
ખાવાપીવાની અથોચ્યતાને લીધે વાત, પિત્ત અને કફ એ દોષો કોપી જ-
વરને પેદા કરે છે. એ વાતજવર, પિત્તજવર, કફજવર, વિષયજવર, વગેરે
નામથી ઓળખાય છે. રક્ષ, લઘુ, શીત પદાર્થોનું સેવન, કસરત, વખન,
વિરેચન, હઢેગ, શોક, ઉગ્મગરો, ઇલાદિકથી ઉત્પન્ન થાય છે, નખ, આંખ,
મૂત્ર, ઝાડો, અને ચામડી એ રાતાં થાય છે, ફેર આવે છે, સાંધા, કેડ,
પડખાં, અને વાંસો એ દુઃખે છે. મોં સ્વાદ વગરનું થાય છે, કંઠમાં શો-
ષ થવો. સૂકી ખાંસી આવવી. અરચી થવી, બગાસાં આવવાં, માથું
દુઃખવું. એ તેનાં લક્ષણ છે. ઉપાય—દેવદાર, ગળો, સુંઠ, પીપરીમૂળ,
એનો ક્વાથ પાવો. કરીઆતું, કડું, લવિંગ, પીપર, તુળસી એનો ક્વાથ
પાવાથી પણ ફાયદો થાય છે.

પિત્તજ્વર—ખાટું, ખાંડ, ગરમ, તીખું, વગેરે ખાવું, અજીર્ણમાં જમવું, વગેરે કારણથી પિત્ત ક્રોધે છે. એથી મોં તીખું લાગે છે, નાક, મોં, કંઠ, હોઠ, અને તાળવું પાકી આવે છે, તરસ, ભ્રમ, મોહ, મૂર્છા, પિત્તની ઉલટી થવી, અતિસાર થવો, અન્નપર અરૂચી, પરસેવો, નખ, આંખ, મોં, મૂત્ર, ઝાડો, અને ચામડીનું રાતું થવું અને ઠંડા પદાર્થપર રૂચી એ પિત્તજ્વરનાં ચિન્હ છે. **ઉપાય**—લીંબડાની અંતરે છાલ, ગળો, દ્રાક્ષ, જેઠી-મધ, કડું, ને મોથ, એનો ક્વાથ કરી પાવો. અથવા લીંબડાની અંતર-છાલને કે લીંબડાની ગળોને વાટી તોલા ૨ સવાર સાંજ પાવાથી આરામ થાય છે, તાંદળજની બાજીથી ઉલટી, તૃષા, આગ એ મટે છે. **કફજ્વર**—એ મધુર, ભારે, ઠંડું ખાટું ખાંડ. દિવસે સુવુ, હર્ષ એ વગેરેથી કફજ્વરને ઉપજાવે છે. એની વસંતકાળમાં ધણું કરી વધારે ઉત્પત્તિ છે, શરીર ભારે થવું, મોંમાં મીઠાસ થવી, ઉબકો આવવો, ઉલટી થવી, જઠરાગ્નિ મંદ પડવી ઓડકાર આવવા, નિંદ્રા વધવી, આળસ આવવું, શ્વાસ ચડવો, તથા મોં, નખ, મૂત્ર, ઝાડો અને ચામડીનું ધોળું થવું તથા ગરમ પદાર્થોપર પ્રીતિ થવી. **ઉપાય**—ગળો, પીંપર સુંઠ, અને રીંગણી, અરડુસીના પાન, કીસમસી, એ સમાન લઈ તેનો ક્વાથ કરી પાવો. નાગરમોથ, પાવાથી પરસેવો છૂટી તાવ હલકો પડે છે. ને હુશીઆરી આવે છે,

ટાઢીઓ તાવ—એમાં મસ્તક પીડા, સાંધાનું ફાટવું. મૂખ સૂકાવું, ઉલટી, તરસ, અરૂચી, નિંદ્રાનો નાશ, બગાસાં આવવાં, ટાઢ ચડવી, પરસેવો વારંવાર આવવો, શરીરમાં સાધારણ બળતરા, શરદી જણાવી, ઉધરસ આવવી, એ તેનાં ચિન્હો છે. **રોજીઓ, એકાંતરીઓ, તરીઓ, ચોથીઓ** વગેરે આનાજ પ્રકાર છે. **ઉપાય**—ટાઢ ચડે તો પ્રથમ ગરમ કપડાં ઓઢવાં, ઉના પાણીની ઘટલીથી શેક કરવો, ગરમ ચાહ પીવી, તાજી હવા ઓરડામાં આવવા દેવી, અતિવિષ, કરીઆતું મોથ, એ સમભાગે ક્વાથ કરી તાવ ન હોય ત્યારે પાવો. તાવ ન હોય ત્યારે ક્વીનાઈન પણ ઉત્તમ છે. તે આપવું. કાંકય અને કાળાં મરી એ સમભાગે લઈ આપવાથી રોજીઓ, એકાંતરીઓ, ચોથીઓ વગેરે તાવ ઉતરી જાય છે. લીંબડાની અંતરછાલને ઉકાળી તોલા ૨૦ થી ૫ સુધી તાવ હોય ત્યારે ત્રણ ત્રણ કલાકે આપવી. તેથી તાવ ઉતરી જાય છે, **વિષમજ્વર**—એમાં બધા તાવનાં કેટલાંક લક્ષણો હોય છે. એ તાવ ફરી ફરી ઉથલો કરે છે. માટે આ વખતે ધણી સંભાળ રાખવી. **ઉપાય**—ઝાડો સાફ ન આવતો

હોય, તો આંખળાં, હરડે અને ધમાસાનો ક્વાથ ઠંડો થાય, ત્યારે આપવો. કરીઆતું, કડું, મોથ, ખડસલીઓ, ગળો, ગરમાળાનો ગર એનો ક્વાથ પાવાથી ઉતરી જશે.

સૂચના—જે ઋતુમાં તાવ આવવાનું લખ્યું છે, તે ઋતુમાં ખાવા પીવાની સંભાળ રાખવી. તાવ આવવાના ચિન્હ જણાય તો લાંઘણ કરી નાંખવી. લાંઘણ એ એને ચટકાવે છે. તે પછી પણ ચોખ્ખાને મગના પાણીનું સેવન થોડા રોજ કરવું. અને હલકો ખોરાક લેવો.

શૂળ કે ચુંક—એ વા અને શરદ વાથી, તેમજ પેટમાં ખીગાડ થવાથી થાય છે, એથી પડખે ચુંક આવે છે. ઉપાય—હરડાં, ખેડાં, આમળાં, કડું, ગરમાળાનો ગર એનો ક્વાથ પાવો. અગવા હીમજ, અતિવિષ, હીંગ, સંચળ અને ઈંદ્રિય એ સમભાગે લઈ ખારીક જૂકો કરી તેમાંથી તોલો ના ગરમ પાણી સાથે લેવાથી વાયુ અગર શૂળ બંધ થશે.

કોલેરા—આ રોગ ધણી દુષ્ટ છે. એ ખે રીતે હુમલો કરે છે. પ્રથમ તો એકલોજ થોડો થોડો ઝાડો થાય છે. જે તેને બંધ કરવામાં નથી આવતો તો વધારે જોર કરે છે. ઝાડાને રસ્તે જે પડે તે ગંધાતું નથી, પણ ચોખ્ખાના ધોવણ જેવું હોય છે, ઝાડો કપળ થતો નથી, દરદ થતું નથી, આંતરડાં ખેંચાતાં નથી. સખત ગોટલાં ચડે છે. થોડી વારમાં બધું જોર જતું રહે છે, આખું શરીર, જીભ, અને શ્વાસ તદ્દન ઠંડા પડી જાય છે. નખ આસમાની રંગના થઈ જાય છે, પાણીની તરસ ધણી લાગે છે, અને ઉલટી ઉપરા ઉપરી થાય છે, આંખમાં ખાડા પડે છે. અને અવાજ બદલાઈ જાય છે. ખીજી જાતના કોલેરામાં કસી ચેતવણી મળતી નથી, ઉલટી, ઝાડો કે ગોટલાંએ કશું થતું નથી, અને એ રોગ થયો છે એવું રોગીને માલમ પડતું નથી, પણ એટલુંજ કહે છે કે મને નબળાઈ જણાય છે. એ નબળાઈ એકદમ વધી જઈ શરીર ઠંડું પડી જાય છે. અને મરણ પામે છે. આ રોગમાં જેને પેટમાં દુઃખાવ થતો નથી, તે બહુ કરી મરી જાય છે. પણ પેટમાં દુઃખી દુઃખીને ઝાડો થાય છે. એ સ્થિતિ સુધરવાની નિશાની છે. ઝાડા થવા ઉપરથી ખીક ન રાખવી, પણ વખતે જેને નથી થતો કે થોડો થાય છે, તેને માટે ભય રહે છે. ઉપાય—સૂકાં મરચાં, ને મીઠું ઉકાળીને અરધા અરધા કલાકે પાવું. પ થી ૧૦ ઘઉંભાર કાલા ધંતુરાનાં સૂકાં ફુલનો જૂકો, કાળાં મરી, અને મંધ એ ત્રણે મેળવી ઝાડો બંધ થતાં સુધી આપવો. ઝેરકચોળું ઉકાળી કે

ધસી પાવું—રોગીના ખાટલા પાસે કપૂર ખાળવું. તમાકુની ખીડીની પેઠે કપૂરની ખીડી કરી પીવી. હાથ પગે શેક કરવો, ગોટલા ચડે ત્યાં હીંગના પાટા બાંધવા. અગર રાઘ વાટી પ્લાસ્ટર મારવાં. તેને ઉઠવા બેસવા નહીં દેતાં બિછાનામાંજ સુવાડી રાખવો. શરીર થંડુ થાય, તો ગરમાવો આવે, એવાં ઔષધ આપવાં. આકડાની છાત્રુનો ભૂકો અને કાળાં મરીનો ભૂકો સમ ભાગે મેળવી આદુના રસમાં કે સુંઠના પાણીમાં ચણા જેવડી ગોળી વાળવી, તેમાંથી એકથી બે ગોળી અડધા અડધા કલાકે આપવી. ઉલટી કરી કાઢી નાંખે તો તરત ખીજી આપવી ને ઉલટી બંધ થાય, ત્યાં સુધી આપ્યા કરવી. એ ગોળી ઉપર ખીજી દવા આપવી નહીં કેમકે તેનો ગુણુ જણાતો નથી. તરસ લાગે તો ધાણા ને વાળાને ઉકાળી થડો કરી આપ્યા કરવું. અથવા લવીંગ, જયફળ, કે નાગરમોથનું પાણી ઉકાળીને પાવું, એખી ચાહ પાવી. ઝેરી નાળીએરના કોપરોનો ભૂકો બે આનીભાર ખાંડી પાણી સાથે આપવો. ઉલટીથી નીકળી જાય તો ફરી પેટમાં ટકે ત્યાં સુધી આપવું. તેથી ફાયદો થાય છે. સૂચના—આ રોગ વાળાને અફીણુ વાળી કોઈ દવા આપવી નહીં.

નેત્ર રોગ—આ રોગમાં આંખો લાલ થાય છે. લાહે બળે છે, ચીપડા વળે છે, સોજે ચડે છે, પાણી ઝરે છે, અને વેદના થાય છે. એ ગરમી કે વાથી થાય છે. ઉપાય—આ રોગીને હલકો જીવાળ આપવો. આંખ ઉપર છાંયો રાખવો. થોડા રોજ ધર બદાર નીકળવું નહીં, આંખ ઉપર ગરમ પાણી કે ખસખસના ડોડવાને ઉકાળી તેનો શેક કરવો. ફટકડી ધઉં ૬ ભાર ઝૂલાવીને પાણી તોલા ૨૫ માં મેળવી તે પાણીથી આંખ ધોવી. રસવંતી, લીંબુનો રસ, હળદર, અશીણુ, તેને વાટી લોઢાની કડકીમાં ઉનાં કરી પોપચાંએ લેપ કરવો. લીંબુની ચીરપર હળદર, ફટકડી, અશીણુ, નાખી ઉતું કરી, ઘોળા લૂગડામાં પોટલી કરવી. તે આંખને લગાડવી, રાત્રે ચીમેડમાં જરા મીઠાની કાંકરી નાંખી આંખની, આંખપર અજમાની પોટલીનો શેક કરવો. સરગવાના પાનનો રસ મધમાં મેળવી આંખની આજુબાજુ લેપ કરવો. ઝૂલાવેલી ફટકડીને પાણીમાં મેળવી તેનાં આંખમાં ટીપાં પાડવાં. તેમજ મોરથુથુને ઝૂલાવી ગુલાબ જળમાં મેળવી આંખમાં ટીપાં પાડવાં. ખીલ પડ્યા હોય, તો મોરથુથુ તેપર ધસવું સોજે હોય તો અશીણુ ને ફટકડી સરખાં મેળવી આંખની આજુબાજુ મોપડવાં. આંખે આંખ મારતી હોય તો મોરથુથુ ૧૫ ધઉં ભાર, કપૂર ૪

ધઉં માર ખળખળતા પાણી તોલા ૬ માં મેળવી તેથી સવારસાંજ આંખ ધોવી.

રતાંધળાપણું—જેને દિવસે સૂત્રે પણ રાત્રે મુદલ સૂત્રે નહીં તેનો ઉપાય—ડોડીની બાજી પાણીમાં બાફી સવારમાં નયણે કોઠે ખાવી. અરીઠાંના મીઠાને પાણીમાં ધસી આંજવાં.

મેં આવી જવું—ગરમીથી મેં આવે છે. જીભ, તાળવું ને ગાલ પાકી આવી રાતાં થાય છે કે ચાંદાં પડે છે, તેપર ઝીણી ધોળા રંગની છાંટ કે ડાઘા પડે છે આ રોગ મોટાં કરતાં બાળકને વધારે થાય છે. ઉપાય—ટંકણુખાર દૂધાવી મધમાં મેળવી પીંછી વડે સવારસાંજ ચોપડવો. દૂધાવેલો ટંકણુખાર કાથાના ઉકાળામાં મેળવી કોગળા કરાવવા. ચેણી-કચાલા, એળચી, કાથો, એ ત્રણેનો બૂકો ભરભૂરાવી લાળ પડવા દેવી. ધોળી તપખીર લગાડી લાળ કરવા દેવી.

દાંતનું દરદ—દાંતમાં સડો લાગવાથી, અજીર્ણ, વગેરે કારણથી એ દરદ થાય છે. ઉપાય—દાંતમાં પોલાણ હોય ને દરદ થતું હોય, તો દાંતને સાફ કરી કપૂર તથા અરીણુ મેળવી તેમાં ભરવું. લવંગ અથવા પેપરમીટના તેલનું પુખડું દાંતમાં રાખવું. દાંતના કોહોવાટથી પીડા થતી હોય, તો અકલકરાના ઝાડના ફૂલને ચીરીને દુઃખતા દાંત ઉપર દાખવાથી દરદ નરમ પડે છે. સુંકે, ફટકડી, અકલકરો એ ત્રણે સરખા લઘુ છુંદી દાંતમાં ભરી લાળ પડવા દેવી. અરીઠાના ઠળીયાનો ગલ અને તેના ઉપરનું પડ બીજાવી દાંતપર રાખી લાળ ગળવા દેવી.

મંજન—આ મંજનથી દાંતના તમામ દરદ મટી દાંત મજબુત થાયછે, મેં વાસ મારતું નથી. ઉપાય—કાથો તોલા ૨ માયાં તોલો ૧ કપૂર તોલો ૦૧ ચાક તોલા ૪ બાવળની છાલ તોલા ૨ બોરસલીની છાલ તોલા ૪ એ સઘળાને બારીક વાટી ખરળ કરી દાંતે ધસવાથી ફાયદો થાયછે.

સલેખમ—એ શરદી કે ગરમીથી થાય છે. શરદીથી બંને નાકનાં નસકોરાંમાં સોજો થાય છે. તેમાંથી પાણી ઝરે છે. ને તે ગળામાં ઉતરી ખાંસી થાય છે. શરદીથી થાય તે પાણી જાડું ને પરાણે નીકળે છે અને ગરમીથી થાય છે, તે પાણી ગરમ પાતળું વહે છે. ઉપાય—શરદીથી થતું હોય તેણે તમાકુ સુંઘવાતું રાખવાથી થતું નથી. ખસખસ, ધાવણીનાં કુલ, સુંકે એ પાણીમાં ક્વાથ કરી ત્રણ રોજ પીવું. ગરમીથી થનારે જાસ, સરકો ને જવનો લોટ એ મેળવી ખાવો. કાયફળ, મોથ, કડું, કચુકા, કાકડાશીંગ, ને પોખર બૂળ એનું મૂર્ચુ મધમાં ચાટવું. અરીણુ નાકપર ચોપડવું.

વરાધ-સસણી—આ રોગ બાળકને તેમજ મોટાને પણ વખતે વાયુ નળીમાં સોજો થવાથી થાય છે. પ્રથમ સળેખમ થાય છે, શ્વાસ લેવાતો નથી, છાતી દુઃખે છે. તાવ આવે છે. ખાંસી થાય છે. પેસાળ ઘોડો થાય છે. દીવસ કરતાં રાત્રે દરદ વધારે જણાય છે. ચામડી હુફેલી ને બીની લાગે છે. ખાંસીનો અવાજ લાંબો ને સોરવાળો હોય છે. ખીને ચોંકી ઉઠે છે.

ઉપાય—એ આબ્જરીને ઓરડામાં રાખવો. શ્લીઆળો હોય તો તેમાં સગડી રાખવી, તેમાં બહુ તાપ રાખવો નહીં. ઓરડામાં તાજી હવા આવવા દેવી. આકડાનાં મૂળીઆની છાલનો ભૂકો આપી ઉલટી કરાવવી. તેથી તાવ નરમ પડશે. ને પરસેવો વળશે ને ખાંસી ઓછી આવશે. દસ્ત સાફ લાવવા એરંડીયા તેલનો જીલાળ આપવો. આકડાનાં મૂળીઆની છાલનો ભૂકો ૨૪ ઘઉં ભાર, ઘોળી ખાંડ ૩૬ ઘઉં ભાર, આ બંનેને મેળવી તેમાંથી ૫ ઘઉં ભાર ચાર ચાર કલાકે આપવું. છાતીપર નાગરવેલના પાનથી શેક કરવો. છાતીની આગુઆગુ અજમો વાટી ઉતો કરી લેપ કરવો.

ઉટાંડીયું—આ ખાંસી નાના બાળકને શરદી વગેરેથી થાય છે. બાળકને ખાંસી વારંવાર થવાથી ગુંગળાવી દે છે. પ્રથમ સળેખમ થઇ પછી એ થાય છે. **ઉપાય**—ફટકડીને ધૂલાવી ૫ થી ૧૦ ઘઉં ભાર પાણી સાથે મેળવી ગળામાં પીચકારી મારવી. જો નખળાઈ હોય, તો કઠીનાઈન, લોઢાનો અર્ક, અને કોડલીવર ઓછલ પાવું. એકલું કોડલીવર ઓછલ પણ ફાયદા કરતા છે. જીલાળ માટે સોનામુખીની ચાહ અથવા એરંડીયેલ તેલ આપવું. ખોરાક દૂધ કે કાંજ આપવો.

આંચકી—શરીરનું વારંવાર ખેંચાઇ જવું. કમાનની પેઠે વળવું વગેરે થાય છે. આ દરદ બાળકને દાંત આવે છે, ત્યારે તેમજ ખીજ આબરમાં થાય છે. તેમજ મોટાને પણ થઈ આવે છે. તે ધણું કરી મગજમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. માટે મગજ ઉપર થંડા પાણીના પોતાં લપેટ્યાં રાખવાં. **ઉપાય**—ટંકણુખારને ધૂલાવી વાલ ૧ ધાવણુમાં મેળવી આપવો. ગોરોચન ધસીને પાવું. પ્રસવ થયા પછી જીને આંચકી આવે તો કપૂર વાલ ૧ એરંડીયા તેલ તોલા ૨૫ માં મેળવી ગરમ કરી પાણીમાં પાવાથી મટી જશે. તેમજ ડુંગરીનો રસ પાવો પણ ફાયદો કરે છે. ગરમ કરેલા પાણીમાં છાતી સુધી રાખવાથી ફાયદો થાય છે. તે જ્યારે જણાય ત્યારે કરવું, પાણી સહેવાય તેવું ગરમ રાખવું.

નસ્કોરી ધૂટવી—એ લાગવાથી, રગ ચીરાવાથી, કે લોહીના વધા-

રાખી લોહી પડે છે. ઉપાય—ખીજકીદંડ, મજાદ, અશીણ, ને કરોળીઆના પડની વાટ કરી નાકમાં રાખવી. ખેતરની કાળી માટીનો માથે લેપ કરવો. માટી સુંઘવી, મોરથુથુની પીચકારી નાકમાં મારવી. દાડમના પૂલનો રસ નાકમાં ચૂકવો. ફટકડી, માયાફળની ભૂકી સુંઘવાથી પણ બંધ થાય છે.

ઉંદર, ભમરી ને મધમાંખીનો ડંખ—એના ડંસથી પીડા થાય છે. ઉપાય—એ ડંખપર ગેર ચોપડવો. ચોરતું દૂધ પણ ઠીક છે. તુળસી ના રસમાં અશીણ ધસીને ચોપડવું.

માથામાં ઉંદરી—એ રોગ થવાથી વાળ ખરી જાય છે. ઉપાય—પ્રથમ માથું મુંઝાવી તે સવાર સાંજ સાબુથી ધોવું. મોરથુથુ ૧૫ ઘઉં-બાર શેર ૦૧ પાણીમાં મેળવી. તેમાં લૂગડું બોળી ઉંદરી હોય ત્યાં ચૂકવું. આ પ્રમાણે કરવાથી પોપડા વળશે. તે ઉખડી સાફ થશે. ગંધક અથવા સુરાખારના તેજબને પાણીમાં નાંખી તેમાં કપડું બોળી માથાપર ચૂકવું અથવા ત્રીણીદીમજી હરડે દીવેલમાં તળીને તેનો ભૂકો કરી માથાપર લગાડવો.

હડકવા—ફૂતરું, શીઆળ વગેરે પ્રાણીને હડકવા હાલવાથી કરડે છે, તેથી હડકવા હાલે છે. જે ભાગપર તે કરડેલ હોય તે જગાને આસ-પાસ કાપી નાંખી લોહી ઝરવા દેવું અગર કારીખાર લગાડવું. અથવા ડંસને ડામ દર્ધ બાળી દેવો. ખીમારને અંધારામાં રાખવો, તેને કરતુરી સુંઘાડવી. અથવા કુકડવેલને પાણીમાં વાટી એક નવટાંક પાણી પાવું તેથી ઉલટી થશે, ન થાય તો ઉલટી થાય ત્યાં સુધી એ રીતે કરવું. એમ દર અઠવાડીએ ઉલટી કરાવવી.

બળવું-દાઝવું—અગ્નિથી દહાય ત્યારે ક્રોધા ઉપડે છે ને બળતરા બળે છે. ઉપાય—કુંવારના કટકાને ચીરી બળેલા ભાગપર ચૂકવો. તેનો રસ ચોપડવો. અથવા સરકો અને સાહી ચોપડવાં. શુંદરનો જાડો લેપ કરી માથે ઘઉંનો લોટ ભરભરાવો. મીઠાને તેથી અરધા ચુનાના પાણીમાં મેળવી ચોપડવું. મધ સાથે કેરોસિન તેલ મેળવી ચોપડવું.

ખોડો-જી—માથાના વાળ સાફ નહીં રાખવાથી અંદર ભૂકી જેવું થઈ જીણી જીવાત થાય છે તે કરડે છે. ઉપાય—પાપડીઆ ખારાને પાણીમાં મેળવી માથું ધોવું. ચણાને છાસમાં પલાળી નરમ થાય, ત્યારે માથે ચોળવા. બે પહોર થાય, ત્યારે માથું ધોવાથી જી તથા ખોડો નીકળી જશે. ઉજળી ખાંડ ને લીંબુનો રસ મેળવી માથે ચોળવું અથવા નવસારનો ભૂકો સરકામાં મેળવી ચોળવાથી પણ જી ને ખોડો બંને નીકળી જાય છે.

ઉલટી-ઝાડો ને પેટમાં દુઃખતું બંધ કરવાનો સિદ્ધ ઉપાય—
 બોરીંગણીના ડોડવાનો રસ, પીંપરીમૂળ, ચવક, ચિત્રક, સુંઠ, એ વાટી મ-
 ધમાં કે ધીમાં મેળવી ચટાડવાથી બાળકને થતી ઉલટી બંધ થાય છે.
 વખમો પાણીમાં વાટી પાવાથી પણ બંધ થાય છે. ટુદીનો, અજમો, એ-
 નચી, કાળાં મરી, સુંઠ, એળીઓ, અતિવિષ, પીંપર, ઈંદ્રજવ, વાવડીંગ,
 સંચર એ સમ ભાગે લઈ ચૂર્ણ કરી તેની ગોળી ચણા જેવડી કરવી આ
 ગોળીથી ઉલટી, ઝાડો, પેટમાં દુઃખાવ વગેરે બંધ થાય છે.

આંજણી—આંખનાં પોપચાં નીચે ઝીણી ઝીણી ફેાડકી થાય છે, તે
 કાંકરાની પેઠે ખુંચે છે. તે ગરમીથી થાય છે. **ઉપાય—**સોઘરો આંજવો.
 અથવા સિંદૂર કે સાઈ ચોપડવાથી મટે છે. ધઉંના ચુલા કે આટાનો શેક
 કરવો. જલ્દી ધસીને ચોપડવા.

કફ—છાતી તથા ગળાને એ ફેંધે છે. ઉધરસ ખાતાં છાતીમાંથી પી-
 ણા બળખા નીકળે છે. **ઉપાય—**અરડુસીનો રસ મધ સાથે પાવો. તેથી
 કફ મટે છે.

હરસ—એ ગુદાની કોરપર થાય છે. તેથી ઝાડો ઉતરતી વખતે પી-
 ડા થાય છે વખતે તેમાંથી લોહી પડે છે. **ઉપાય—**અરીણુ તોલો ૧૦, મા-
 યાકળની ભૂકી તોલો ૧, માખણુ તોલા ૩ માં મેળવી ચોપડવાં. અથવા
 મરી તોલા ૧, પીંપર તોલા ૨, સુંઠ તોલા ૩, ચિત્રો તોલા ૪, સુરણુ
 તોલા ૧૬ એ સર્વેને વાટી તેની ગોળમાં ગોળીઓ કરી ખાવાથી એ રોગ
 મટે છે. મીઠાનુ પાણી ચોપડવાથી મૂળમાંથી કપાઈ જાય છે. છાશ એ હ-
 રસનું ઉત્તમ ઓષડ છે. ચુનો, સાજીખાર, ટંકણખાર, મોરચુથુ, એ સમ
 ભાગે લઈ ત્રણ દીવસ લીંચુના રસમાં પલાળી મસાને ચોપડવાથી મટે છે.

અળાઈ—એ ઉનાળામાં ગરમીથી ઝીણી ઝીણી ફણીગીઓ થાય છે
 તેથી ખરજ આવે છે, ને ચટપટે છે. **ઉપાય—**ધમાસો, ખસખસના ડો-
 ડવા એને પાણીમાં ઉકાળી તેમાં નહાવાથી મટી જશે. વાળો, શંખજીરૂ,
 કપૂરકાચલી એ સમ ભાગે વાટી ચોપડવાં.

રતવા—આ એક જાતનો ચેપી રોગ છે. એ ગરમીથી ઉપડે છે.
 તેમાં ગડા ઉપડે છે, તે દુઃખે છે, એ જુદે જુદે ઠેકાણે ફરે છે. તાવ આવે છે
 ઝાડો થાય છે. વખતે ઉલટી કરે છે. **ઉપાય—**જુના વાંસની ગાંઠ ધસી
 ચોપડવાથી અગ્નિ શાંત થાય છે. હેમકંદ, રતવેલીઓ, કાળો હંસરાજ, ચ-
 લુક્યાલા, વાળો, સુખડ, સોનાગેરૂ, એ સમ ભાગે લઈ વાટી ચોપડવાથી

તરત મટે છે. ગરમાણાની છાલ અને ખેડાંતો ભૂકા સમ ભાગે લઈ વાટી ખદખદાવી ચોપડવાથી બધી જાતના રતવા મટે છે.

કાનની પીડા—એ વા, ગરમી, નબળાઈ કે લોહી વિકારથી દુઃખે છે. તેમજ કોઈ જીવજંતુ પેસી જવાથી પણ દરદ થાય છે. **ઉપાય**—વાથી કાન દુઃખતો હોય તો સ્ત્રીનું દૂધ અગર ધૂપેલ તેલને ગરમ કરી ટીપાં પાડવાં. લોહી વિકારથી દુઃખે તો ફસ ખોલાવવી ને ધુપેલ તેલમાં સમુદ્ર-શીશુ કકડાવી તેનાં ટીપાં પાડવાં. કીડા પડ્યા હોય તો એળીઆને ગાયના દૂધમાં ઉતું કરી કાનમાં રેડવાથી કીડા મરી જશે. પર નીકળતું હોય તો ટંકણુખાર ખાંડી ઝીણો ભૂકો કરી ભરભરાવવો. ને ઉપર લીંબુના રસનાં ટીપાં પાડવાં. કાન બહેરો હોય તો આકડાનાં પાંદડાં દેવતા ઉપર ઉનાં કરી તેના રસનાં ટીપાં દીન ૧૫ સુધી પાડ્યા કરવાં. ઉંટના ખૂનનાં ટીપાં પણ તેવોજ ફાયદો કરે છે. તે સુતી વખતે પાડવાં.

દમ—હાલતાં ચાલતાં શ્વાસ ચડી આવે છે. છાતી ને ગળામાં ક-ફનો જમાવ થાય છે. વખતે બળખા ચીકણા નીકળે છે. જો તરત ઉપાય નથી થતો, તો એ રોગીનું શરીર નબળું પડી જાય છે. ચોમાસામાં ને શિયાળામાં શરદીથી એનું જોર વધે છે. જ્યારે તે ઉપડે છે, સારે શ્વાસોશ્વાસ લેતાં ગુંગળાઈ જાય છે. **ઉપાય**—એળીઆ મધ સાથે ચાટવાથી ફાયદો થાય છે. મોથ, ખેર, મરી, પીંપર, વાવડીંગ, ચીત્રો, સુંદ, એ સમ ભાગે લઈ, ખાંડી ચાળી દરરોજ સવારે તોલા ૦૫ ખાવાથી શ્વાસ, પાંડુરોગ, કમળો, શૂળ, તથા વાનો ગોળો એ સર્વ મટે છે.

ખીલ—ગરમીથી અને જીવાન માણસને નાક, ગાલ, અને કપાળે થાય છે. **ઉપાય**—મહતો લોટ સરકામાં ભીંજવી મોંપર ચોપડવો. અથવા દ્રાક્ષના ઝાડનું લાકડું બાળીને તેની રાખ સરકામાં મેળવી ચોપડવી.

મરડો-ઝાડો—એ ચોમાસાની શરદી અને વાયુથી થાય છે. એથી ઝાડા સાથે લોહી અથવા જળસ પડે છે. **ઉપાય**—અરડુંસો પૈસા ૧ ભાર, સાથે સાકર તેટલીજ મેળવી દૂધમાં પીવો. લોહી તથા આમવાયુથી મરડો થયો હોય તો પેટમાં આંકડી આવે છે. ઝાડા સાથે લોહી તથા આમ પડે છે, ઘડીએ ઘડીએ મરડો આવે છે અને ઝાડો ઉતરતાં જીવ ગભરાય છે. કઠણુ ઝાડો થાય તો તાવ પણ આવે છે. જીભ ઉજળી થાય છે, પે-ડુમાં દુઃખે છે, ઝાડે ફરતાં પીડા થાય છે, તોપણ સાફ ઝાડો ઉતરતો નથી. થોડાંક આમ તથા લોહીનાં ટીપાં પડે છે.

ઉપાય—સુઠ, ને વરીઆળી અકેક તોલો લઈ ખાંડી શેર ૧૧ પાણીમાં ઉકાળવાને નવટાંક પાણી રહે, ત્યારે ઉતારી તેમાં વિલાયતી ચોખું એરંડીયું તેલ તોલા ૨૧ નાખી થંડા કરી પાવું. તેથી દસ્ત સાફ થશે. જો ખરાખર ન લાગે, તો એક દિવસ જવા દઈ. બીજે દિવસ તેજ પ્રમાણે પાવું. તેથી કસર નીકળી જશે. પછી હીમજી હંરડે ને ધીમાં તળીને તેમાં થોડી તળ્યા વગરની નાખી ભૂકો કરી. તેમાં તેટલીજ ખાંડ બેળવી ફાકવાથી બધી પ્રકારના મરડા મટેછે. શંખજીર, ખાંડમાં બેળવી ત્રણ ત્રણ કલાકે ફાકવાં અગર મરડાંશીંગ, મોચરસ, અતિવિષ, કાકડાશીંગ, સુઠ, જ્યેષ્ઠળ, ભાંગ, અશીણુ, બીલીતોગર, ધાવણીનાં ફુલ, ઇંદ્રજવ, ને જાવંત્રી આ સમભાગે લઈ ખાંડી કપડાછાણુ કરી ચણીઆખોર જેવડી ગોળીઓ કરવી. દિવસમાં ત્રણ વખત અકેક ગોળી લેવી, અને પેટપર શેક કરવો. ખોરાક હલકો લેવો. તેથી મટી જશે.

મુત્રકન્ધ—એ રોગ શરદી કે ગરમી વગેરેના કારણથી પેસાળ બંધ થાય છે, ત્યારે દરદી ધણો અકળાય છે. **ઉપાય—**ઇંદ્રવયણાની જડ વાટી પાવાથી ઝાડો ને પેસાળ બંને થશે. કળથી ઉકાળી તેનું પાણી પાવાથી ફાયદો થાય છે, ડુંગળી, ગોખર, કપાસનાં બીજ, કાકડીનાં બીજ, એ ચારે ઓપડ સમભાગે લઈ પાણીમાં ઉકાળી સાકર બેળવી પાવાં. તેથી એક પહોરમાં પેસાળ છૂટશે. ડુંડી ને પેડુપર પાણીનો શેવાળ મૂકવો. કેસુડાનાં ફૂલ બાફી બાંધવાં. મુલતાની માટીને ધસીને ડુંડીપર લેપ કરવો. કપૂર અથવા સુરોખાર પેસાળ માર્ગમાં દાખલ કરવાથી છૂટે છે. ચણકબાળ, સોનામુળી, અળસી, પાખાણુબેદ, સુરોખાર, એનું ચૂરણ આપવું.

કોચલી—એ રોગ લોહી વિકારથી અગર નબળાઇથી કે ગરમીથી થાય છે. ત્યારે ગળામાં દુઃખે છે, થુંકે પણ વખતે ઉતરી શકતું નથી. **ઉપાય—**પાકેલા અંજીરને પાણીમાં ઉકાળી કાચના શીશામાં ભરી રાખવું તે એક અઠવાડીક પીવાથી મટે છે.

મોમાંથી લોહીનું પડવું—એ ગરમી વગેરે કારણથી પડે છે. **ઉપાય—**અરડુસો તોલા ૧ તથા મધ તોલા ૧૦ એ બે બેળાં કરી દરરોજ સવારે ચાટવાથી લોહી બંધ થશે.

ગળું પડવું—એ બાળકને પછડાવાથી વગેરે કારણથી પડે છે. **ઉપાય—**સિંધવ, વજ, બાબચી, હળદર, મરી, પીપર, એ સઘળાં સમભાગે લઈ ખાંડી કપડાછાણુ કરી મધ સાથે ચાટવાથી મટે છે.

છાંઈ-કરોળીઆ-ચીતરી—તે હાથ, પમ, છાતી, મોં વગેરે ઠંકા-
જો જરા ઘોળાસ મારતાં ચાઠાં પડે છે. તે ઘણાં ખરાબ લાગે છે. ઉપા-
ય થતો નથી, તો વધે જાય છે. ઉપાય—તેલીઓ દેવદાર, લીંબુના ર-
સમાં ઘસીને ચોપડવાથી મટે છે. બહેડાં કે તલનાં ફુલને ચોપડવાથી પણ
મટે, બાખચી લીંબુના રસમાં વાટી ચોપડવાથી પણ મટે.

પાડુ ને કમળો—એ ક્ષેત્રમાં પિત્ત બેળું થવાથી, ફિકરથી તથા
ફેફસાં ને મગજના રોગથી અને તાવથી પણ થાય છે. તે આંખોના ડા-
ળાં, નખ, પીળા થાય છે, મોં પીળું થઈ જાય છે ને વખતે કાઠને શ-
રીર પણ પીળું પડતું જાય છે. ઉપાય—ખેર, પીંપર, ચિતરો, સડકચુ-
રો, સુંઠ, વાવડીંગ, એ સર્વ સમાન લઘુ બારીક કરવું. તેમાં લુહારની
કાહોડમાં લોટું ઘડતાંજ લોટાની ઝેણુ પડે છે—કાટ પડે છે, તેનો બારીક
બૂકો ખરણમાં કરીને બીજી ઔષધીથી બમણો નાંખી નિત્ય સવારમાં
ખાવાથી કમળો, પાડુરોગ મટી જાય છે. વિકળાનાં પાદડાં ચાવવાથી પ-
ણુ કમળો મટે છે.

આધારીશી—એ શરીરની નખળાઈથી, ગરમી કે શરદીથી નિત્ય
શ્વેત ઉગે ત્યારથી બપોર સુધી અરધું માથું દુઃખે છે તેથી કથું એન પ-
ડતું નથી. ઉપાય—વજ, પીંપર, મરી, સુંઠ એ સર્વે પાણીમાં વાટી
ગળી નાકમાં સુંઘવાથી આરામ થાય છે. તુળસીનો રસ ધતુરાના રસ
સાથે સુંઘવાથી મટે છે.

માથુ દુઃખવું—એ વાત, પિત્ત અને શરદીથી દુઃખે છે. વખતે
બીજા રોગના કારણથી પણ તે સાથે દુઃખે છે. ઉપાય—સુંઠ અને કનેર
સમ ભાગે લઘુ વાટી ત્રણ ગણા ગાયના ધીમાં મેળવી, સુંઘવાથી ગમે તે
પ્રકારથી દુઃખતું હશે તે મટી જશે. જો વાથી દુઃખતું હોય તો એરંડાની
જડ છાંયે સુકવી પાણીમાં ઘસી માથે ને પગને તળીએ ચોપડવાં. જો ગ-
રમીથી દુઃખે તો સુખડ ઘસીને ચોપડવી. અથવા ચીતરાછાલ ઘસીને ચોપડવી.

ઉધરસ-ખાંસી—એમાં પ્રથમ સહેજમ થઈ તે છાતીમાં જામે છે,
તેથી તથા તેલ, મરચાં અને ખોરી ચીજના ખાવાથી, ગરમી તથા શર-
દી તથા છાતીના બિગાડથી થાય છે. તેમજ શ્વાસ બેવાની નળીઓ તથા
ફેફસાંના પડમાં સોજો તથા ખખડાટ થવાથી, ગળાને શરદી લાગવાથી,
ધુળ અને બીજાં રજકણો શ્વાસમાં જવાથી, ખાંસી-ઉધરસ થાય છે. ઉ-
પાય—કાકડાશીંગ, દરાખ, પીંપર, કાચફળ, અને સુંઠ, આ સમ ભાગે

લઈ તેનું ચૂર્ણ મધ સાથે ૩૦ ઘઉંબાર ચાટવાથી ઉધરસ, તાવ, દમ, અને સસરણી મટે. કાકડાશીંગ, અતિવિષ, પીપર એ સમભાગે લઈ ચૂર્ણ કરી મધમા ચટાડવાથી બાળકની ખાંસી મટે છે. સાકર, વાંસકપૂર, પીપર, એલચી, તજ એનું ચૂર્ણ મધ અને ધી સાથે ચાટવાથી સર્વ પ્રકારની ઉધરસ, દમ, ક્ષય, એ રોગોને મટાડે છે.

શૂળ, — ચુંક ને અજીર્ણ — એવાઈ, શરદવાઈ, વગેરે કારણથી થાય છે અને અજીર્ણ — છારીઆ ઓટકાર સાથે જાડો થાય છે, પેટમાં દબદબો. રહે છે. **ઉપાય** — કુદીનો, અજમો, એળચી એ સરખાં લેવા. તેથી અરધ ભાગે કાળાં મરી, સુંઠ, એ સર્વનું ચૂર્ણ મધ સાથે ચાટવું. લવીંગ, સુંઠ, અને અજમો એ ત્રણની ગોળી કરી લેવાથી અજીર્ણ મટે છે.

કરમ — જીવડા — બાળકને પેટમાં કરમનો વધારો થવાથી પેટમાં દુઃખે છે, બૂખ જતી રહે છે. આખો દિવસ ખાવાનું માગ્યા કરે છે, તરસ લાગે છે, નાક મશળ્યા કરે છે, મોં ગંધાય છે, ખાટી ઉલટી થાય છે, બેચેની રહે છે, ઉંઘ આવતી નથી, સફરામાં કરડતું હોય, તેવું લાગે છે, જાડો પાતળો થાય છે, કોઈ વખતે કરમ પડે છે, તાવ આવે છે, ખેંચ તાણ થાય છે. **ઉપાય** — એકથી બે વર્ષના બાળકને સેન્ટોનના ગા થી ૧ ઘઉંબાર જરા સાકરના શીરામાં મેળવી ચટાડવું. એથી જાડો વધારો આવશે નહીં ને કરમ પડશે, પાયા પછી ચાર કલાકમાં ન પડે, તો ચાહતી અરધી ચમચી સાથે એરંડીયું પાવું. તેથી ખુલાસાથી આડા સાથે કરમ પડશે. એમ બે ત્રણ વખત એકાંતરે કરવું. કપીલો વાટી દહીંમાં પાવો. તેથી પણ કરમ પડે છે અગર મરી જાય છે. વાવડીંગ, કપીલો, એ સમભાગે લેવાં એને તેનાથી અરધ સુંઠ સાથે કવાય કરી પાવાથી કરમનો નાશ થશે.

સોજો — એ ગરમી, નળગાઈ; કે લોહી વિકારથી થાય છે. **ઉપાય** — નવા વાંસનો કટકો સિંધવ, હળદર, એ સર્વે ધસીને ચોપડવાથી ઉતરી જાય છે. ઝેરી કચુરો, સુરીજન, સુંઠ, સાટોડી આંખાહળદર, તથા એરંડાની જડ એ સર્વે ગાયના મૂત્રમાં વાટી ઉનું કરી ચોપડવાથી સોજો ઉતરી જાય છે.

સર્પડંસ — સર્પડંસ થાય કે તરત તે ડંસથી ત્રણ ચાર તકુ છેટે એક દોરી કે લૂગડાથી મજબુત તાણી બાંધી લેવું. તેથી બે ત્રણ તકુ બીજો બંધ બાંધવો. પછી તે ડંસ ઉપર ચીરો પાડવો, તેમજ ડંસની આસપાસ કાપી કાપી લોહી કાઢ્યા કરવું. તેમાં એ ઝેર નીકળી જશે.

વળી તરત દેવતાનો અંગારો લઈ દાખવો કાં લોડું ધખાવી ડાંમ દઈ એ ડંસવાળી જગો બાળી નાંખવી. અગર ચીરા પાડી કાસ્ટીક લગાડવું અગર મીઠું લગાડવું. ચરીઠા ને પાપડીઓ ખારો લઈ તેનું પાણી કરી તેમાં લૂગડાનો કટકો બોળી ઉપર મૂકવો ને તેપર એ પાણી સીંચ્યા કરવું. એ પાણી આંખમાં પણ આંજવું. ઝેર ચડે ને ડોલ આવે એવું જણાય, તો તીખા ને ધી પાવું—તમાકુ કે મોરચુથુ અગર મીઠોળ પાંઈ ઉલટી કરાવવી. ગાયનું દૂધ પાવું. બીજોરાનાં બીને ૩ ૧ ભાર ખળખળતા ઉના પાણીમાં ભીંજવી પાવાં તેથી જીલાય લાગશે. ઈંદ્રવાયણના મૂળ ૩૧. ૧) ભાર પાવાથી ઝાડો ઉલટી થશે, વળી વજ, આકડાની જડ, સિંધવ એ સમ ભાગે લઈ બારીક વાટી વાશી પાણીમાં પાવાં. તેથી સાઈ થશે. પણ તે ઉપર ગાયનું દૂધ પાવું ઠીક છે. આકડાના કુમળાં પાનને આકડાના છીરમાં ચોળી લખોટી જેવડી ગોળીઓ કરી આરામ થાય, ત્યાં સુધી દેવી. કુમળાં પાન ન મળે, તો તેના ફળમાંથી રેશમ જેવું ૩ નીકળે છે, તે સાથે આકડાના છીરને મેળવી લખોટી જેવડી ગોળી કરી દેવી. આથી ધણો ફાયદો થાય છે. ચરીઠાના ગરને પાનમાં દેવો. નેપાળાના મીંજને પાવાં જેથી ઝાડો ઉલટી થાય. આ પ્રમાણે તરતોતરત ઉપાયો કરવાથી ઝેર ઉતરી જાય છે.

વિંછી—આના ઝેરની વેદના ધણી થાય છે. જેવો કરડે કે જો સોઢ વતી તેનો કાંટો કાઢી શકાય તો કાઢી નાંખવો. અગર કોઈ હુશિયાર ચુસનાર હોય તો ચુસી થુંકી નાખી દેવું. તેથી એ ઝેર ઉતરી જાય છે. ચુસનારના મોંમાં ચાંદી ન હોવી જોઈએ. પછી તેણે ધીનો કોગળો કરી નાંખવો. એ ડંસપર માખણ ધસવું, ઘોડાવજને ચાવી ઝેર ચડનારના કાનમાં ડુક મારવી. દીવાસળીનાં રાતાં ટોપકાં પાણીમાં ધસી ચોપડી ઉપર શેક કરવો. લશણની કળી મસળવી. ચોરનું દૂધ ચોપડવું. અઘેડાના પાનનો રસ ચોપડવો. આમોનીઆની શીશી સુંઘાડવી. ડંસપર કુંગળીનો ગાંડીઓ ઓઢવી છુંદી બાંધવો—એ વગેરેથી આરામ થાય છે.

સ્તનનું પાકવું—બાળક વારંવાર ધાવવાથી સ્તનની બીટડીને ચેરા પડે છે. અથવા ચાંદાં પડે છે. **ઉપાય**—બીટડીપર ઓલીવનું તેલ ચોપડી શેક કરવો. તેપર ૩-૪ ઘઉંભાર ફટકડીને પાણી તોલા ૨૫ માં મેળવી. સ્તનપર લગાડવું, સોજો હોય તો સોનાગેર, મરવો, સુખડ, સુંઠ, એ સમભાગે લઈ, બારીક વાટી ગુલાબ જળમાં લેપ કરવો. સ્તન પાકેલ હોય, તો ટાઢવાઈને તાવ આવે છે, સજીકા મારે છે. તેનો ઉપાય

ખસખસના ડોડવાને પાણીમાં ઉકાળી શેક કરવો. અથવા લીંઝડાના પાનને વરાળીઆં કરી બાંધવાં—ગુલાબજળમાં કપડું બોળી મૂક્યા કરવું. સુખડ અને રતાંજળી ધસીને ચોપડવી આથી આરામ થશે.

સ્તનમાં દૂધ વધારવાનો ઉપાય—જે સ્તનમાં દૂધ પૂરું આવતું ન હોય, તો દૂધ, માખણ, અને મલાઇનો રસ, તોલા ૩ કડવા વાલનો લોટ મેળવી ચોપડવો. સુવા, કોપર, બદામ, ચણા, અને પરતાં, આ બધાં સમભાગે લઈ દીવસ માં બે વાર ફાકવાં. થોડો સૂવાનો ભૂકો શેર ૦૫ દૂધમાં મેળવી ખાવું. એળીઆની ખીર કરી ખાવી. ગજોની જડ, ગોખરૂતી જડ, સતાવળીની જડ એ દરેક તોલો તોલો લઈ પાણી શેર ૧ માં ઉકાળી નવટાંક નેહું, ત્યારે તેમાંથી સવાર સાંજ અરધ અરધ પીવું. એથી દૂધનો વધારો થશે.

વાળો—એ પાણી ગળ્યા વિનાતું કે જેવું તેવું પીધાથી એ રોગ થાય છે. **ઉપાય**—હીંગ તથા અરીહાનો ગર ગરમ કરી વાળાપર બાંધવો. અગથીઓ ધાણાની બાજી (કોયમી) અને કાસનીના પાનને છુંદી બાંધવાં. દરદ બહુ થતું હોય તો સુખડ ધસીને તેમાં કપૂર, અશીણુ મેળવીને ચોપડવાં. આકડાના પાનને વાટી લેપ કરવો. લસણ, હીંગ, સાખુ સમ ભાગે લઈ મેળવી બાંધવાં.

ખરજી—એ રોગ હાથે, પગે, વગેરે ઠેકાણે થાય છે. એથી આગડી ઉપર ઝીણી ફાડકીઓ થઈ. તેમાંથી પાણી જેવું નીકળી બીંગડાં વળે છે. ચર આવે છે. **ઉપાય**—જીનો વાંસ ધસીને ચોપડવો. ખરજીવા ઉપર દહીં મૂકી ફૂતરાં પાસે ચટાડવું. ફૂતરાની જીભમાં ખરજીવા મટાડવાનો ગુણ છે. લીંઝડાના પાનનો રસ ચોપડવો. મોરથુથુને પૂલાવી પાણીમાં મેળવી તે પાણી ચોપડવું.

ગુંમડાં—આ રોગ લોહી વિકારથી, પિત્તથી અને શરીરે ગંદા રહેવાથી થાય છે ગુંમડાં પાકી તેમાંથી રસી નીકળે છે. ને ધારાં પડે છે. **ઉપાય**—પીળો સાખુ ને લાલ ખાંડ સાથે મેળવી તેની પટી કરી લગાવવી. નાનાં બાળકને થયેલાં હોય, તો તેને કોડલીવર ઓઈલ દૂધ સાથે પાવું. દીવેલનો જીલાબ આપવો. સાખુથી ચોળી જરા ગરમ પાણીથી ગુંમડાં ધોવાં. ને ઉપર આમળાં, આંબો, બાવળ, ભોરડી, આકડાનાં લાકડાં, એ બાળા ભરમ કરી મોરથુથુને પૂલાવી તેમાં મેળવી ગાયના ઘોઝેલા ધીનમાં મેળવી ચોપડવું અગર કોઈ દાળવું. ધાણા, દ્રાક્ષ, સાકર અને આ-

મળાં એ ચાર પલાળી બેનું પાણી નિલ પીવું. કંઈ ગરમ ચીજ ખાવી નહીં. તેથી ગુંઝાં તરત મટી જશે.

દાદર—એ શરીરની અંદરના બિગાડથી, ગરમીથી, અને બહાર મેલ વગેરેના ભરાવાથી દાદર થાય છે, તેમાં ખરજ આવે છે. ઉપાય ન થાય તો તે ફેલાય છે. **ઉપાય**—સરકામાં લૂગડું બોળી મૂકવું. ટંકણખારને સરકા શેર ૦૧ માં ગજકરણના પાન મેલાવી ચોપડવું. ટંકણખાર આની ૨ ભાર પાણી તોલા ૨૦ માં મેળવી ચોપડવું. કપૂર, ફટકડી, ગંધક, કાચો એ સમ ભાગે લઈ લીંબુના રસમાં મીલાવી ચોપડવું. મુરદાશીંગને ગુલાબજળમાં વાટી ચોપડવું. મોરચુથુને ડૂલાવી પાણીમાં મેળવી ચોપડવું.

બાળદવા—નાગરમેથ, મરી, સુંક, જીરું, પીંપર, બીલીફળનોમ-રબ, લવીંગ, ઇંદ્રજવ, અતિવીપ, વાવડીંગ એ સર્વ સમભાગે લઈ ખારીક વાટી કપડછાણ કરી લીંબુના રસમાં ગોળીઓ વાળવી. એ ગોળી દરરોજ સેવન કરાવવાથી ઝાડા સાફ થઈ પેટનું જડ થવું, કરમ, ખસ, શીળસ, તાવ એ રોગોને અટકાવી શરીર તનદુરસ્ત બનાવે છે. ટંકણખાર, લવિંગ, પીંપર, એ સમ લેવાં. ટંકણખારને ત્રણચાર વાર છાણમાં ઘોઈ સ્વચ્છ કરવો ને અગ્નિ ઉપર મૂકી ડૂલાવી, પછી લવીંગ અને પીંપરને પણ ડૂલાવવાં એ ત્રણે મેળવી ચૂરણ કરી મધમાં ચટાડવાથી બાળકને ઉધરસ મટી જાય છે. નાગરમેથ, અને અતિવીપ એ સમ લઈ ખારીક ખરલ કરી મધમાં ચટાડવાથી તાવ ને ઉલટી મટે છે.

સૂચના—૧ ચોપડો લેવાનું પ્રમાણ બ્યાં લખ્યું ન હોય ત્યાં સમ પ્રમાણે અથવા દરેક બન્ને તોલા લેવું.

૨ એક બે માસના બાળકને દૂધ, સાકર, મધ, કે ધી, સાથે દેવું. ખાવાપીવાના ચૂર્ણનું વજન એક રતી લેવું. પછી જેમ જેમ વયે વધે, તેમ તેમ મહીને એક રતી પ્રમાણ વધારવું. એક વર્ષની ઉંમર પછી દરેક વર્ષે વાલ ૨૦ એ પ્રમાણે ૧૨ વર્ષ સુધી વધારતા જવું. વર્ષ ૧૩ થી ૬૦ સુધીના માણસને એક તોલા આપવું.

૩ કવાથ, કાઠો, અને ઉકાળો ચૂર્ણથી ચાર ગણો રાખવો.

૪ કવાથ કે ઉકાળાના ચોપડ મેળવી નિત્ય ચાર તોલા ખાંડી એક કોરી માટલીમાં ચોપડથી મોળગણું પાણી મૂકી, ધીમા તાપે ઉકાળવાં. માથે કંઈ ઢાંકવું નહીં. ઠંડા પશ્ચ પછી ઉતારી ગાળી બાળકને તોલા ૦૧ થી ૧, ને મોટાને તોલા ૪, મધ, સાકર, ગોળ કે ધી સાથે પાવો.

૫ ચૂર્ણ મોટા માણસને તોલા ૦૧ થી ૧ સુધી. બાળકને વાલ ૨ થી તોલા ૦૧ સુધી હેવું, સાકર નાંખવી તો બમણી ને ગોળ સમ ભાજે નાખવો. ચૂર્ણ ત્રણ ગાસ પછી બગડી જાય છે. બાળકને વનસ્પતિનો રસ પાવો તો તોલા ૦૧ થી ૧ સુધી અને મોટા માણસને તોલા ૧ થી ૨ સુધી તેમાં મધ, સાકર, ગોળ, કે ધી જે મેળવવા કહ્યું હોય, તે તોલો ૦૧ નાખવાં.

૬ ગોળી, મધ કે ગોળમાં વાળવાની હોય તે વાલ ૧ સુધીની વાળવી.

૭ કોગળા જ્યાં કરવા કહ્યા હોય, તે આખા દીવસમાં શેર ૦૧ થી ૧ સુધી પાણીના કરવા.

૮ જ્યાં હીમ વિષે કહ્યું હોય, સાં તે ચૂર્ણથી છ ગણા પાણીમાં પલાળી, સવારે ઘોળીગાળીને ઉપયોગમાં લેવું.

૯ ક્ષેપ એ પાણીમાં વાટી કે કોફી ચોપડવું.

૧૦ જ્યાં બાફ લેવાનું કહ્યું હોય, સાં જે પાણીમાંજ ઉકાળવાનું હોય, તે ઉકાળી તેની વરાળ બહાર ન જાય. માટે મોં પાસે તે દામ રાખી માથે કપડાં ઓઢી શરીરને બરાબર ઢાંકી લેવું, કે વરાળ અંદરજ રહે. એ વરાળ પાંચ, પંદર કે વીસ મિનિટ સુધી લેવી.

૧૧ ઔષધીઓ પોતે ઘોળખતાં ન હોય, તો બીજા પાસે બરાબર ઘોળખાવી તાજી લેવો.

૧૨ દવા દેશ, કાળ, હવા ને મનુષ્યની વય, શક્તિ ને પ્રકૃતિ જોઈને દેવી.

૧૩ ઔષધ તૈયાર કરી ઘણો વખત રાખવું નહીં; કારણ તેનો ગુણ ઓછા થાય છે. માટે ઉપયોગ પ્રમાણેજ તૈયાર કરવી.

૧૪ ઔષધ રોગની બરાબર પરીક્ષા કરીનેજ આપવું.

૧૫ ઔષધની માત્રા જરૂર વગર ઓછા વધતી આપવી નહીં. તેમજ જે વખતે ખાવાનું કહ્યું હોય, તેજ વખતે ખાવું. વખતનો ફેરફાર કરી ખાવું નહીં. ઔષધ ઉપર જે ખોરાક ખાવાનો કહ્યો હોય તેજ ખાવો.

માંદાની માવજત.

સ્ત્રીઓએ માંદા માણસની માવજત કરતાં શિખવું જોઈએ. પ્રાચીનકાળમાં આર્ય સ્ત્રીઓમાં આ જ્ઞાન વિશેષ હતું. તેઓ પોતાની ગૃહ વાટીકામાંજ દવાઓના રોપાઓ રોપતી અને માંદાની હેરફેર કેમ કરવી ? મલમપટો કેમ દેવો ? તેમની ખાવાપીવાની સંભાળ કેવી રીતે રાખવી ?

તેને કેવે પ્રકારે દિલાસો દેવો ? વગેરેથી વાકેફ હતી. અર્વાચીનકાળમાં જીઓમાં આવું જ્ઞાન ધણું થોડું જોવામાં આવે છે. માંદા માણસની બ-રાબર માવજત કરવાથી અને દવાની તબીબી રાખવાથી તેમને ધણો લાભ થાય છે; કેમકે સ્નેહીના હાથની સંભાળથી માંદા માણસને હમેશાં વિશેષ સુખ થાય છે. આ બાબતની અજ્ઞાનતાથી વૈદોને વાકેફ કરવામાં પણ ખા-મી આવે છે. માટે જીઓમાં ખીજ કેટલાક જ્ઞાન સાથે તેનામાં આવડત, આનંદી, પ્રકૃતિ, ધીરજ, સમયસૂચકતા, અને પોતાની મરજી પર કાચુ વ-ગેરે ગુણોની વિશેષ જરૂર છે.

આવડત—માંદા મનુષ્યને રહેવાનો ઓરડો લીંપીગુંપી સ્વચ્છ રા-ખવો. તેના ઓરડામાં સરસામાનનો બીડો રાખવો નહિ, અંદર ખૂદી હ-વાની આવજાવ થાય એવી સગવડ કરવી, પણ હવા તેના શરીર પર થઇ જાય, તેવે સ્થળે સૂવાનું ન રાખવું. તેનું બિછાનું સ્વચ્છ રાખવું, તેમાં ગંદકી થવા દેવી નહિ. તેના ઓછાડ બદલતા રહેવો, તેનાં કપડાં પણ ત્રણ ચાર રોજ બદલી ધોએલાં સ્વચ્છ પહેરાવવાં. ઓરડાની અંદર સાંજ સવાર સુગંધી ધૂપ કરવો કે અંદરની હવા સુધરે. ખોરાક રચતો, પચે એવો અને પચે એટલો બરાબર પકાવેલો આપવો. પાણી નિર્મળ અને રૂચે એટલું પીવા આપવું. તે પાસે ધણા માણસોનો બીડો થવા દેવો નહિ. એ પાસે કંઈ વખતે વાત કરવી અને કંઈ વખતે ન કરવી તે જાણવું. પાસે ધણો કોળાહોળ થવા દેવો નહિ, કારણ તે તેને ગમતું નથી. તેથી એ કં-ટાળે છે. તે રીસે બરાબર કે ઉશ્ચરાય તેવી વાતો કરવી નહિ. એ વિશે અગાઉ સૌને ચેતવી રાખવાં. એ કોને જોઇ ખુશી થશે ? તેને ખીજની મુલાકાત લેવી ક્યારે ગમે છે ? એ જાણવું. જોવા આવનાર એથી વાકેફ ન હોય તો તેને ઉતાવળ કરી ઉઠાડી મૂકવા નહિ, કારણ ઉઠાડી મૂકવાથી દરદીને એમ થાય છે, કે એમને મારે લીધે ઉઠાડી મૂક્યા. માટે તેમને ખબર ન પડે એમ ગોઠવણ કરવી.

આનંદી પ્રકૃતિ—માંદાની પાસે હસતે ચહેરે અને મન આનંદ રાખી જવું. બોલવાની વાણી આનંદ ભરેલી રાખવી. હવે સાફ છે, એવો દિલાસો દેવો. તેના ઓરડામાં જવાથી આનંદ આનંદ થઇ રહે તેમ કરવું, અને આપણે તેના દુઃખમાં ભાગ લઇએ છીએ, એવું તેના મનમાં લાગે એમ કરવું. તેના મનમાં એમ ન આવે કે મારે માટે કોઈને કંઈ લાગતું નથી.

ધીરજ—રોગિને બનતાં સુધી એકલો રાખવો નહિ, પણ તેના ખા-

ટલા પાસે બેસી તેનું દુઃખ બૂલાવવાનો ઉપાય કરવો. તેનું મન રાજી થાય, તેવા પ્રકારની વાતો કરવી. કંઈ પણ દુઃખની વાતો કરી, તેનું મન દુઃખાય એવું કરવું નહિ અગર છાનામાના બેસી તેને તપાસ્યા કરવું. તે વગર કારણે ફરિયાદ કરે તે સાંભળ્યા કરવી. આપણો નકામો વાંક કાઢે અગર ખીજવાઈ જાય, તે સાંખી રહેવું. તે આડું બોલે તે સહન કરવું. આપને હમણાં આરાગ થશે, એવાં ધીરજનાં વચ્ચનો આનાંદી ચહેરે કહેવાં, વગેરે રીતે ધીરજ આપી આનાંદ અને શાંત રહે તેમ કરતા રહેવું.

સમય સુચકતા—રોગિની સ્થિતિમાં એક દમ ફેરફાર થઈ જાય, તો, ગભરાઈ નહિ જતાં, તરત તેનો યોગ્ય ઉપાય કરવો. ડાક્ટર કે વૈદ વાઢકાપ કરે તો તેના હાથ પગ પકડી રાખવા. એ વખતે તેનું દુઃખ જોઈ આપણને લાગે, તોપણ તે વખતે આપણો ચહેરો ખુશ દેખાડવો, કે તેથી તેને હોંગત અને દીલાસો મળે. જો આપણે ગભરાઈએ, તો તે વ્યાકુળ બને છે. તેથી મોટું નુકસાન થાય છે. માટે એ વખતે ઘણી સાવચેતી રાખવી.

આપણી મરજીપર કાબુ—રોગિના ઓરડામાં જેટલીવાર રહેવું. તેટલો વખત આપણો જીરસો કબજે રાખવો. તેના જીવવાની આપણે કંઈ પણ આશા ન હોય, તો પણ તે સાથે આશા અને ઉમેદ ભરેલી રીતે વાતો કરવી. તેની સામે રહી આંસુ પાડવાં નહિ. “હું શું મરી જઈશ?” એવો સવાલ પૂછે તો મજબૂત મન રાખી, તેનો ધીરેથી દીલાસો મળે એવો ઉત્તમ આપવો. તે મરજીની અણીપર આવેલ હોય, તે વખતે આપણને ખેદ થાય, તો પણ મન વાળી ધીરજ રાખવી. રો કરકર કરવી નહિ, કારણ રોવાથી તે વ્યાકુળ થઈ જાય છે. તેથી તેને વધારે દુઃખ થાય છે તથા મરણ સમયે અનેક કદપનાઓ કરે છે. માટે તે વખતે સર્વેએ શાંતતા રાખી તેનું મન ધૈર્ય તરફ વાળવા, ધૈર્ય રમરણ કરવું. જેથી તેની સદ્ગતિ થાય. એ મરણ કે જીવણ, એ વિષે વૈદ કે ડાક્ટર જે કહી ગયેલ હોય, તે દરદીને જણાવવું નહિ. જણાવવાથી ફડકામાંજ તે તરત મરણ પામે છે. ધણાના જીવ જાત ધાર્યા હોય, તે પણ આશાથી વખતે બચે છે. માટે હમણાં આરામ થઈ જશે. સર્વથી મોટો વૈદ જે પરમેશ્વર તે સાંજ કરશે, વગેરે રીતે છેવટ સુધી આશાજ આપ્યા કરવી.

તાજી હવા—રોગીને તાજી હવા મળે માટે ઓરડાનાં બારી બારણાં ખૂલ્યાં રાખવાં. તેના અંગપર થઈ પવન ન જાય, તેની સંભાળ રાખવી. તેની માવજત કરનારે પણ વખતો વખત બહાર જઈ તાજી હવા

લઈ આવવી. આથી એક તો તાજી દવા મળે છે, ને તેથી પડેલો શ્રમ પણ દૂર થાય છે અને કામ કરવામાં હુશિઆરી આવે છે. માટે આમ કરવા ચૂકવું નહિ. જો બહારની દવા બીનાશવાળી હોય, તો દવાયલાં કપડાં બદલી નાંખી અંદર જવું. એમને એમ એ પાસે જવું નહિ.

રોગિની વર્તણૂક પર ધ્યાન—તે એમ કહે કે મને એન પડતું નથી, ત્યારે તેના હાથ પર આપણો હાથ હળવે હળવે ફેરવવો. તેના વાળ પર ધીરે ધીરે ઝુસ ફેરવવું. તેના હાથ, પગ અને માથું ચાંપવું અથવા તેની મરજી લઈ મધુરપણે સાફ અવાજે ધીરેથી કંઈ વાંચવું, અથવા ગાવું. તે પાસે કે બહાર કંઈ ચુપચુપ વાત કરવી નહિ, કારણ તેથી તેને વહેમ પડે છે. માટે જે કંઈ બોલવું હોય, તે સ્પષ્ટ અવાજે બોલવું. વખતે તેને જે વાત જણાવવા જેવી ન હોય, તો દૂર જઈ કરવી, કે તે કોઈ રીતે બચી ન શકે.

ઊંઘ—તેને ઊંઘ આવે એમ કરવું. એ ઊંઘમાં હોય, ત્યારે બેવા આવનારાને અંદર આવવા મના કરવી. તે વખતે બહારથીજ તળવીજ રાખવી કે કોઈ અંદર દાખલ ન થાય, અગર એક પાટીઆ ઉપર પોઢેલા છે. એવા અક્ષરો લખી બારણા પર ટાંગી રાખવું. એ સારી પેઠે ઊંઘ લે એમ કરવું. જો એકવાર તેને કોઈ ઊંઘમાંથી ઉઠાડે છે, તો ફરી તેને કોઈ પ્રકારે ઊંઘ આવતી નથી. માટે તેને ઊંઘમાંથી ઉઠાડવો નહિ.

રોગની પરીક્ષા—માવજત કરનારે રોગની પરીક્ષા કરતાં શિખવું જોઈએ. એ જાણવાથી વૈદને બોલાવવો ન બોલાવવો એ ખચ પડે છે અને તેથી ફીનું વારંવાર ખર્ચ થતું બને છે તથા જરૂર પડે બોલાવવામાં ગફલત થતી નથી, ત્યાં સુધી ધરના ઉપચારો કરવાની ખચ પડે છે. વૈદ કે ઠાકરની દવાથી જેવો લાભ થતો નથી, તેવો માવજત કરનારની કાળજી અને પ્રીતિથી કરેલી ચાકરીથી લાભ થાય છે.

ઔષધ—રોગની પરીક્ષા કરી તેને કેવી દવા આપવી એ જાણવું જોઈએ. જાણવામાં હોય તો તેવી ઘટતી દવા આપવી અગર રોગનાં ચિન્હથી વૈદને વાકેફ કરવો. તે જે દવા આપે, તે નિયમ પ્રમાણે ખાવા પીવા દેવી, તે દવા ખાય પીએ નહિ, તો સમજાવી યુક્તિથી આપવી. ચોપડવાની હોય તો ચોપડવી. કરી પાળવી કહી હોય, તેની પળાવવી. ભૂખ લાગી હોય તો પૂછી ખાવા દેવું. તરસ ન વેડે માટે તેને વારંવાર પાણીનું પૂછવું. વગેરે. વગેરે.

આ પ્રમાણે માવજત કરતાં આવડવાથી ઘરમાં ધણો ફાયદો થાય છે. વખતે વૈદોની દવા જેવી લાભ કરતી નથી, તેવી માવજત લાભ કરે છે અને મનુષ્યના અમૂલ્ય કીમતી પ્રાણ બચે છે. ઇશ્વરે આપેલો “જીવ” ક્યારે જશે. એ કોઈ બાંધી શકતું નથી. માટે ધીરજ રાખી સારી પેઠે સંભાળથી માવજત કરવા ચૂકવું નહિ.

સ્ત્રી પરીક્ષા.

આ સંસારમાં ઉત્તમ રૂપ, ગુણવાળી સ્ત્રી સાથે જે પુરૂષનાં લગ્ન થાય છે અને તેના સમાગમથી સુખ ભોગવે છે, એ પુરૂષને પૂર્ણ બાળ્યશાળી સમજવો. સ્ત્રીઓના સ્વાભાવિક ગુણો જે ધૈર્ય, ઉત્સાહ, ડાહ્યાપણ, સાદસ, અને પ્રેમ વગેરે નૈ અંતઃકરણમાં દંકાએલા હોય છે. તે પ્રસંગ આવતાં આપોઆપ એની મેળેજ પ્રગટ થાય છે. દરેક સ્ત્રીના ખરા પ્રેમ યુક્ત હૃદયમાં એક ઇશ્વરી અંશનો દીપ હમેશાં પ્રકાશમાન હોય છે. સૂર્યના પ્રકાશમાં જે પ્રમાણે દીવો નજરે પડવાને અશક્ય હોય છે, તે પ્રમાણે એ સંપત્તિના, ભોજશોખના ખરા દહાડામાં દેખાતો નથી, પણ વિપત્તિ રૂપ અસંત અધારામાં તેની પૂર્ણ પ્રભા દેખાય છે અને તેથી જ્ઞેનારના હૃદયને ધણોજ હર્ષ થાય છે. તે જે પ્રીતિ કરે છે, તે પતિના ઐશ્વર્યની લોભી યદને નહિ, પણ એક નિશ્ચયથી કરે છે, એમ લાગશે. કાંઈને પણ પોતાની સ્ત્રી કેવી હોય છે. તે પ્રથમ સમજાતું નથી, પણ કાળના હાથમાં જે વખતે તે સપડાય છે, તે વખતે તેની પૂર્ણ યોગ્યતા માલમ પડી આવે છે. જેની સદ્ગુણના બંડારરૂપ હોય છે, તેને દુઃખમાં પણ સુખ પ્રાપ્ત થાય છે. સ્ત્રીએ બધી રીતે પુરૂષની બરોબરી કરવાને શક્તિવાન નથી; તોપણ પરમેશ્વરે તેનામાં એવો કાંઈ અજાયબ ગુણ મૂક્યો છે કે, તે આપત્તિના કાળમાં ધણો ઉપયોગી થઈ પડે છે. આ સિવાયના સમયમાં પણ સ્ત્રીની ઉત્તમતા, કનિષ્ઠતાની પરીક્ષા તેના જ્ઞાન, ગુણ, શીળ અને કર્મ એ ચાર પ્રકારે થઈ શકે છે તથા સંકટને સમયે પણ તેની શ્રેષ્ઠતાની, કુળની અને જાતની પરીક્ષા થઈ શકે છે. જેમ સીતા, દ્રૌપદી, દમયંતી અને સોનરાણી વગેરે સતી જનોને અનેક પ્રકારનાં કષ્ટો પડ્યાં, તેપરથી તેના મહત્ત્વ ગુણો વગેરેની ખાતરી થઈ. આપરથી સિદ્ધ થાય છે કે સ્ત્રીઓની પરીક્ષા આપત્તિને સમયે અને તેના જ્ઞાન, ગુણ, શીળ અને કર્મપરથી થઈ શકે છે.

પત્ની વશ કેમ થાય

સ્ત્રીને ભય કે દુઃખ આપીને તથા લાગ કરીને વશ રાખવાનો વિચાર જે પુરુષો કરે છે. એ વિચાર તેમનો ધણોજ બૂલ બરેલો અને દુઃખદાયક છે. એવી રીતે વશ કરવાથી સ્ત્રી દેખીતી રીતે વશ જેવી લાગે છે, પણ તેનું અંતઃકરણ એથી અળગું હોય છે. એના મનમાં પતિપર ખરો ભાવ હોતો નથી, પણ ભય ત્રાસવડે તેને ઉપરથી ભાવ બતાવવો પડે છે. આવી પ્રકારે વશ કરવાથી ધણી પ્રકારે માઠાં ફળ થાય છે. સારી પ્રજા થવાની ઇચ્છા રાખનાર પુરુષે સ્ત્રી જે દુરાચારે કે આડી ચાલતી હોય, તો તેને જ્ઞાન બળ વડે સમજાવી વશ રાખવી વધારે હીક છે. બળી તેને ત્રણ રાખવાનો સહેલો ઉપાય એ છે કે;—પૈસા સંગ્રહ કરવાનું તથા ખર્ચવાનું, ધર વ્યવહાર ચલાવવાનું, બાળબચ્ચાં ઉછેરવાનું, રસોઇ કરવાનું, 'પશુપક્ષી વગેરેની સંભાળ લેવાનું', લેવા દેવાનું, ઉપજ ખર્ચનો હિસાબ રાખવાનું, વગેરે ધર વ્યવસ્થાના કાર્યોમાં મગ્ની રહે તેમ કરવું. તેનાપર પ્રીતિ રાખવી, વઆલંકાર વગેરે જોઈતી વસ્તુઓથી સંતોષવી, સારી સારી આશાઓ અને ફીલાસાઓ આપી મનરંજન કરવું. સ્ત્રી પ્રત્યે વર્તવાના ધર્મ પ્રમાણે વર્તિ સંતોષ પમાડવો અને તેને દુઃખે દુઃખી થવું તથા તેનામાં જ્ઞાન શુણોનો સંગ્રહ કરવા, તેને સારાં સારાં સ્ત્રી ધર્મનીતિવાળાં અને ઇશ્વર સંબંધી જ્ઞાનનાં પુસ્તકો વાંચવા દેવાં અગર વાંચી બતાવી તેની સમજણ આપતા જવી. તેમજ પોતામાં પણ સારા શુણોનો સંગ્રહ કરવો અને તે પ્રમાણે વર્તવું, કે તેનો પાસ તેને લાગ્યા વગર રહેશે નહિ. તથા જેમ પોતા શરીરનું સાફ ઇચ્છીએ, તેમ તેમનું સર્વ પ્રકારે સાફ ઇચ્છવું. તેથી તરત વશ થશે અને ખરી પ્રીતિ બતાવશે. આમ કરવાથી જે લાભ થાય છે, તે ભય ત્રાસ બતાવવાથી થતો નથી. માટે વશ કરવાને આવી રીત વાપરવી, એ સૌથી ઉત્તમ ફળદાયક છે.

પતિ વશ કેમ થાય ?

પતિ વશ કરવા સંબંધી કેટલીક સ્ત્રીઓને બહુ કોડ હોય છે. આ વિષે સમજી વિદ્વાન સ્ત્રીઓ સિધા રસ્તા લે છે અને મૂર્ખ સ્ત્રી હોય છે તે નુકસાનકારી અવળા રસ્તા લે છે. સિધા રસ્તા લેનારી સ્ત્રી સુખી થાય છે અને અવળા રસ્તા લેનારી સ્ત્રી અંતે દુઃખી થાય છે. એ તેમના કૃત્યોપ-

રથી તરત જણાઈ આવે છે. એક વખતે પાંડવો, બ્રાહ્મણો અને દ્રૌપદી વગેરે વનમાં એક ઠેકાણે બેસી હાસ્યવિનોદની વાતો કરતા હતા. ત્યાં શ્રી કૃષ્ણની પ્રિય સ્ત્રી સત્યભામાજી આવ્યાં. દ્રૌપદીજી અને સત્યભામાજીએ એકાંતમાં આવી પરસ્પરના કુશળ સમાચાર પુછ્યા. પછી સત્યભામાજીએ દ્રૌપદીજીને પૂછ્યું કે, તમે લોકપાળ સરખા મહાશૂરવીર અને મજબૂત અંગ વાળા પાંડવો સાથે કેવી રીતે વર્તો છો ? એ તમને વશ કેમ થયા ? એ તમારા પર ક્રોધ કેમ કરતા નથી ? એ તમારજ સુખ જોઈ રાજી રહે છે તેનું કારણ શું ? શું તમે વ્રત, ઉપવાસ, તપ, વરીકરણના મંત્રવાળું ઔપચ્ક, કામ શાસ્ત્રની વિદ્યા, જપ, અને પૂજન કર્યું છે ? જે હોય તે મને કહો, કે હું પણ એ પ્રમાણે કરી શ્રી કૃષ્ણને વશ કરું. સત્યભામાનાં આવાં વચનો સાંભળી દ્રૌપદીજીએ કહ્યું, કે સત્યભામા ! તમે અજ્ઞાન સ્ત્રીઓનું આચરણ કેમ પુછો છો ? તેનો ઉત્તર શું આપું ? આવો સંશય તમારે રાખવો નહિ. જે સ્ત્રી મંત્રાદિકને પરાયણ હોય છે. તે પતિના જાણવામાં આવતાં, જેમ ઘરમાં સર્પ દેખીને મનુષ્ય ઉદ્ભવને પામે, તેમ તેનાથી ઉદ્ભવને પામે છે. જ્યાં ઉદ્ભવ હોય છે, ત્યાં શાંતિ રહેતી નથી અને જ્યાં શાંતિ નહિ, ત્યાં સુખ ક્યાંથી હોય ? ઢોંગી અને ધંતર, મંતર કરી ધુતી ખાનારાઓ પાસે મંત્ર, જંત્ર કે દોરાધાગા કરાવે છે. આથી વખતે એ લૂચ્યાઓ કંઈ સીજ ખાવાને આપે છે. તે ખવરાવવાથી કાંતો પતિ, લૂલો, લગડો, ખુધો, કે આંધજો થાય છે, અગર તેને શરીરમાં કોઈ પ્રકારનો રોગ ઉત્પન્ન થાય છે. વળી એ ખચર પતિને થાય છે, તો તેના પર વધારે અપ્રીતિ કરે છે. એટલે જે સુખ લેવા ધાર્યું હતું, તેને બદલે ઉલટું વધારે દુઃખ વોહોરી લે છે, પણ તે એટલું નથી સમજતી. કે જો એ ધંતર, મંતર કરી પૈસા ધૂતી લેનારાઓ એ ધંતર, મંતરથી દેવને તાબે કરતા હોય, તે બીજાને સુખ આપતા હોય, તો તે બિચારા શા માટે માગી ખાત ? તેમની આવી ખરાબ સ્થિતિ કેમ હોત ? અને તેઓ બીજા પર આધાર કેમ રાખત ? તે તો એક દેવને જ રીઝવી ઈચ્છા પ્રમાણે મેળવી સર્વોપરી હોત, પરંતુ એ તો પેટ ભરવાનો ચોખ્ખો ઉપાય છે. તેમાં બોળી સ્ત્રીઓ ભરમાઈ જઈ પૈસા ખરાય કરે છે અને વખતે તેમાં પોતે પણ ખરાય થાય છે, આગર ગુમાવે છે અને નાતજાતમાં કલંકને પાત્ર થાય છે. આથી એવી સ્ત્રી આલોકમાં અપજશ અને અપ કીર્તિને પામી પરલોકમાં નર્ક દુઃખ ભોગવે છે. તથા દેહ ધર્માનું સાર્થક વૃથા કરી, ચોરાશી લાખ અવતારના ફેરામાં પડે છે. માટે

મંત્ર, જન્મ, દોરાધાગા કે ઔષધીથી પતિ વશ થતો નથી અને એવો નુકસાનકારી ઉપાય કરવો પણ નહિ. હું પાંડવો પ્રત્યે કેમ વર્તું છું તે સાં-
ભળો;—“ હું અહંકાર, ક્રમ, ક્રોધ, તથા લોભનો ત્યાગ કરીને પાંડવોની સેવા
કરું છું. ઈર્ષ્યા ત્યાગ કરી તથા મનને વશ કરી, પતિ જેમ પ્રસન્ન થાય,
તેમ કરું છું. દૂરથી બોલાવે અગર હસારો કરે, તો હું તરત પાસે હાજર થાઉં
છું. તેમની ઇચ્છા પ્રમાણે ચાલું છું. પતિને ખોટું લાગે એવું કંઈ બોલતી
નથી. ખરાબ જગ્યોએ ઉભી રહેતી નથી. જે સ્ત્રીની લોકોમાં કંઈ ખરાબ વાત
થતી હોય, એવી સ્ત્રી પાસે બેસતી નથી, કે ઉભતી પણ નથી. નહારા પદાર્થ
જોતી નથી. ખરાબ ટેકાણે બેસતી નથી. મારા પતિને સૂર્ય, અગ્નિ અને
ચંદ્ર સ્વરૂપ માનું છું. મારા પ્રાણનાથ વિના દેવ, મનુષ્ય, કે ગાંધર્વ ગમે
તેવા રૂપાળા, ચૈવનવાળા, વસ્ત્રાલંકારથી શોભિત હોય, તો પણ તેને તુચ્છ
લેખું છું. મારા પતિ જન્મા પછી જન્મું છું. જેમ તારા અને ચંદ્ર વિ-
નાની રાત્રિ, જેમ દીપક વિનાનું ઘર, જળ વિનાની માછલી, દેવ વિનાનું
દેવળ, જીવ વિનાનું શરીર, જળ વિનાનું જળાશય, તેમ પતિ વિનાની સ્ત્રી
આ જગતમાં શોભતી નથી. અગ્નિ વિના જેમ યજ્ઞ વ્યર્થ ગણાય છે, તેમ
પુરૂષ વિના સ્ત્રીનો જન્મ વ્યર્થ છે. પતિ વિનાની સ્ત્રીનો સર્વ સંસાર શો-
કનું કારણ છે. સંસારમાં પતિ એજ સુખ માત્રનો હેતુ છે. પતિથીજ સ્ત્રીને
સર્વ સુખ અને સૌભાગ્યપણું છે. પતિજ આ સંસારમાં સ્ત્રીને તારણ હાર
છે. માટે હું તેની તન, મન, કર્મ અને કાયાથી ખરા અંતઃકરણથી ભાવ
રાખી ઇશ્વર તુલ્ય માની સેવા કરું છું. પતિ વનમાંથી કે ગામમાંથી ઘેર
આવે, ત્યારે હું સામી જઈ આસન નાંખી આપી, પાણી પીવા આપું છું.
આનંદની વાત કરી તેમનું મન ખુશ કરું છું. હું ધરનાં વાસણુ સર્વ સાફ
કરું છું, રસોઈ મધુર રસવાળી કરું છું. અને વખતસર તેમને બોબન કરાવું છું.
ધન સાચવું છું. ધરની સર્વ સામગ્રી સ્વચ્છ રાખું છું. મારા પતિનો તિરસ્કાર
થાય, એવું કદી પણ બોલતી નથી. નહારી સ્ત્રીઓની સંગત રાખતી નથી,
આળસ રહિત થઇ પતિને અનુકૂળ રહું છું. હું ધણું હસતી નથી. વા-
ડીમાં કે બહાર એકલી ઉભી રહેતી નથી. ધરથી બહાર સંગાત વિના
જતી નથી. પતિ, સાસુ, સસરા વગેરેની રજા વગર બહાર, પિયર, કે
સગા રેતેલીઓને ત્યાં વિવાહ કે ઉત્સવ વગેરે ઉત્તમ સમયે પણ જતી ન-
થી. ઉપરા ઉપર કે ઉકરડા પાસે ઉભી રહેતી નથી. નિરંતર સલ્ય બોલું
છું અને પતિનું જેમ હિત થાય એમ કરું છું. પતિ વિના મને કોઈ પ-

દાર્થ પ્રિય નથી. કામના પ્રસંગથી પતિ પરદેશ જાય છે, સારે ચંદન, શુ-
ષ્પ, ઉત્તમ વસ્ત્રાલંકાર પહેરતી નથી. પરંતુ વ્રત, નિયમ કરે છે. જે મારા
પતિ નથી જન્મતા, કે નથી પીતા તે પદાર્થને હું દૂરથી મેલી દઉં છું. શા-
સ્ત્રોમાં જે પ્રમાણે સ્ત્રી ધર્મ લખ્યા છે, તે પ્રમાણે વર્તું છું.

ઉત્તમ સુંદર વસ્ત્ર, અલંકાર, પુષ્પ, અને ચંદનથી શશ્વગાર ધરી
મારા પતિની સેવા કરું છું. કુટુંબમાં જે જે ધર્મો પાળવાને મારાં સાસુ-
જી કુતાબજે બતાવ્યા છે. તે પ્રમાણે ચાલું છું. માનવા લાયક મનુષ્યોને
માન આપું છું. રાત્ર દિવસ યમ, નિયમ અને વિનયને સેવું છું. મારા
પ્રશ્ન પતિ ક્રોધમાં હોય છે, તો પણ હું દીનપણે દાસી થઈ સેવા કરું છું;
કારણ સ્ત્રીને પતિ એજ એક આધાર છે, પતિ એજ દેવ છે અને પતિ
એજ ગતિ છે. મારે પતિનું કોઈ વખતે પણ વચન ઉલ્લંઘન કરતી નથી.
તેમજ મારા પ્રાણપતિને જન્મ આપનાર મારાં સાસુજીને પણ દેવ તુલ્ય
મણી સેવા કરું છું. જમાડી જમું છું, અને પોદાકા પછી તેના ચરણ
ચાંપી હું સુવા જઉં છું. આજ અમે વનમાં છીએ, પરંતુ જ્યારે મહા-
રાજ યુધિષ્ઠિરનું રાજ્ય હતુ, સારે હું શ્રાદ્ધાર્ણવ અને ગરીબને અન્ન, વસ્ત્ર આ-
પતી, રાજ્યના હાથી, ઘોડા, રથ, પાલખી વગેરે વાહનો કેવી સ્થિતિમાં
છે, તેની તજવીજ કરતી. રાજ્યનું આવક ખર્ચ કેટલું છે, તે પણ હું જા-
ણતી. એટલુંજ નહિ પણ રાજ્યનો હિસાબ પણ સંભાળતી. મારા પ્રાણ-
પતિ કુટુંબનો ભાર મારાપર રાખી પોતે નિશ્ચિત થઈ ફરતા. મેં સર્વ
સુખનો ત્યાગ કરી પ્રાણપતિએ સોંપેલો ભાર માથે ચડાવી લીધો હતો.
મારા પતિનો બંડાર ભરપૂર ભરેલો હતો, તે હું જાણતી હતી અને તેની
વ્યવસ્થા કરતી હતી. સુંદર રાજ્ય ભૂવનમાં વનમાં, સુખમાં કે દુઃખમાં હું
પ્રાણનાથની સાથે સરખા રેતેહથી રહેતી અને રહું છું. પતિના પોદાકા
પછી શયન કરું છું. અને ઢાંચા પહેલાં ઉઠું છું. હું રાત્ર દિવસ આ પ્રમા-
ણેજ વર્તું છું. એજ મારું સાચું વશીકરણ છે. હુંતો જાણું છું, કે આ
સિવાય પોતાના પતિને પોતાની સાથે પ્રેમથી બાંધવાને બીજું કોઈ સાધન
નથી. નીચ સ્ત્રીઓના આચરણને હું માનતી નથી, અને ઈચ્છતી પણ નથી.”

સત્યભામા ! “તમારું અનુષ્ઠન નથી, કે સ્ત્રીઓ ઉપર પતિ પ્રસન્ન
રહે છે. તેજ સ્ત્રીઓનું પરમ દૈવત છે. સારાં વસ્ત્રો અલંકારો, ચંદન,
શુષ્પ અને સુગંધી પદાર્થો તથા દુકામાં કહીએ તો સર્વ સુખનાં સાધનો
માત્ર પતિની પ્રસન્નતાથીજ સ્ત્રીઓને પ્રાપ્ત થાય છે. તેમજ પુત્ર પરિવાર

ધન, ધાન્ય અને સર્વસ્વ, પતિની પસન્નતાથીજ મેળવી શકાય છે અને તેનાજ કોપથી એ સર્વોત્તો નાશ થાય છે. સખી ! સુખથી સુખ મળતું નથી, પરંતુ દુઃખથી સુખ મળે છે. માટે સ્નેહથી, પ્રેમથી, મન, વચન, અને કર્મથી તમારા પતિ શ્રી કૃષ્ણની તમે સેવા કરજો. બહારથી આવતા તમારા પતિનો સાદ સાંભળી તમે ઉભાં થઈ સામાં જાઓ, આસન આપો, અને પતિ આરન ઉપર બેસે કે શીતળ જળનો લોટો ભરી પાસે મૂકો અને પંખાથી પવન નાંખો. જે તમારા પતિને વાહાલાં હોય, તમારા પતિના ભક્ત હોય અને સ્નેહી હોય, તેમને અન્નવસ્ત્ર અને અલંકારથી માન આપજો. તમારા પતિના શત્રુ હોય, તેમના અપ્રિય હોય અને જેઓ દુરાચરણી હોય, તેઓથી તમે દૂર રહેજો. મન વશ રાખજો; ગાફલ ન રહો, અને ધણું બોલવું બંધ રાખો. બીજા પુરુષની તો વાત દૂર રહી, પરંતુ ધુમ્ર અને સાંખ કે જે તમારા પુત્ર છે. તેની સાથે પણ એકાંતમાં બેસેશો નહિ. જે ઉત્તમ કુળમાં જન્મેલી હોય, નિષ્પાપ, સુશીલ, સરલ, અને સતી હોય, એવીજ સ્ત્રીઓની સંગતી રાખજો. જે સ્ત્રીઓ કુર સ્વભાવની, કજ્જાળી, ધણું ખાનારી, ચોરી કરનારી અને દુરાચરણી હોય, તે સ્ત્રીઓથી દૂર રહેજો. અમૂલ્ય વસ્ત્રાલંકાર પહેરી પરમ પ્રેમથી અને મન, વચન અને કર્મથી પતિની સેવામાં રહેજો. તમારા પતિએ જે કંઈ વાત કરી હોય, તે કોઈને કહેશો નહિ, કારણ તે વાત પાછા તેઓ જાણશે, તો તમારાપર સ્નેહ હશે તે તૂટશે. આ પ્રમાણે હમેશાં વર્તેશો, તો શ્રી કૃષ્ણના મનમાં તમારાપર પ્રેમ અને દયા આવ્યા વિના રહેશે નહિ. આવું આચરણજ સૌભાગ્ય વધારનાર, સ્વર્ગની પ્રાપ્તિ કરાવનાર અને પતિને વશ કરવાનું સાધન છે.”

અહો ! સાધ્વી દૌપદીજનો પતિને વશ કરવાનો કેવો ઉપાય ? ખરેખર આવા ઉપાયથીજ પતિને વશ કરી શકાય છે અને એ રીત ઉત્તમ છે. માટે બીજા નકામા દુઃખદાયક અને ક્લેશ ભરેલા ઉપાય ન કરવા. ફક્ત પતિને વશ કરવાનો આવોજ સુખદાયક ઉપાય કરવો, કે પતિ એની મેળે વશ થશે.

શીયળવ્રત.

શિયળ—એ સ્ત્રીઓનું સાર રત્ન સતીત્વ ધન છે. જ્યારે લગ્ન થાય છે, સારે ધર્મરૂપ માનેલા અગ્નિ અને હજારો લોકોની સમક્ષ સ્ત્રી પુ-

૩૫ પરસ્પર પ્રીતિના લાભ બંધાએલાં છે, કે કોઇ પરસ્પર પુરૂષ સાથે પ્રીતિથી બંધાતું નહિ અને પરસ્પરના દેહનો અધિકાર બીજાને સોંપવો નહિ. એવી પ્રતિજ્ઞા કરી પોતાના દેહને પરસ્પર અર્પણ કરી દીધાછે, અને પરસ્પરમાં અખંડ પ્રીતિ રાખવાને બંધાએલ છે; છતાં જે સ્ત્રી પુરૂષ એ ઇશ્વરી લેખનો ભંગ કરીને પોતાની કાયા બીજાને સોંપે છે અને પોતાની એમ બતાવે છે. એને ધિક્કાર છે. એના જેવો એકે મોટો ગુન્હો નથી, એના જેવું એકે મોટું પાપ નથી. આવા પાપી મનુષ્યપર પરમેશ્વર ગુસ્સે થાય છે અને તેને મોટી શિક્ષા કરે છે. આ દુનિયામાં “ચોરી છીનાળી” કરવામાં જેવી ખોટ ગણાય છે. તેવી ખોટ બીજા એકે કામમાં ગણાતી નથી. જગતમાં સ્ત્રી પુરૂષની સંખ્યા લગભગ સરખી ગણાય છે. તેપરથી જણાય છે કે, એક સ્ત્રીને એક પુરૂષ અને એક પુરૂષ એક સ્ત્રી હોવી જોઈએ. વળી સંસારના નિયમ પ્રમાણે ધર્મ સંસ્કાર કરી પરણેલું જોડું, એક બીજાનું વચન તોડે, તો પછી પરણવાનું શું કારણ ? સારે મનુષ્ય અને જંગલી પશુ, પક્ષીમાં શો ફેર ? પરણેલી સ્ત્રી પોતાના પતિપર ખરી પ્રીતિ ન રાખે, તો પતિની સ્ત્રીપર ક્યાંથી રહે ! આથી બંને દુઃખદ સ્થિતિમાં આવી પડે છે. વળી જેનાં માખાપ વ્યભિચારી હોય છે, તેનાં છોકરાં પણ વ્યભિચારી થાય છે. આવાં ઘણાં મનુષ્યો થવાથી કુટુંબ, જ્ઞાતિ, અને દેશ ખરાબ સ્થિતિમાં આવી પડે છે. વ્યભિચારી મનુષ્યોને અહો રાત્ર સુખે નિંદ્રા આવતી નથી, કે સુખે ધંધો કરવો સૂઝતો નથી અને ક્યાંએ તેમને સુખ મળતું નથી. તેણે જેથી સુખની ઈચ્છા રાખેલી હોય છે, તે ઈચ્છા બ્યારે પૂરી થતી નથી, સારે એ દુઃખી, દુઃખીને દુઃખી થાય છે. વ્યભિચારીની આખર લોકોમાં ઝોઝી થાય છે, તેમનો કોઇ ભરસો કરતું નથી અને કોઇ આંગણે ઉભવા દેવામાં રાજી હોતુ નથી. કદી ઘર આગળ કોઇ આવે, તો જાણે કે એ અહીંથી જાય તો સારું. આવાં મનુષ્યને કોઈ જોઇતું માન આપતું નથી. એ કૃલ કરનાર જાણે છે, કે મારા વિષે કોઇ જાણતું નથી, પણ સમજતા નથી કે કોઈ પણ કૃલ છાતું રહેતું નથી. એવા ગાણસખી દાલ ચાલ ઉપરથીજ માણસો કળી કાઢે છે અને સધળે નીંદાય છે. આવા લોકો આલોકમાં ધિક્કારને પામી, પરલોકમાં અસદ્ ગતિને પામે છે. ભારતમાં કહ્યું છે કે;—“સ્ત્રી શીલ ભંગ થયે મહાદોષને પાત્ર ઠરે છે. તેણે કોઇ પરપુરૂષનો વિશ્વાસ કરવો નહિ. જેણે શીલનું સંરક્ષણ કર્યું છે, તેણેજ સર્વ સાધન કર્યું સમન

જવું.” “જે સ્ત્રી પતિનો ત્યાગ કરીને એકાંતમાં ગમે ત્યાં ફરે છે, તે આમડૂકરીના અવતારને પામે છે અને વિદ્યા ખાતી ફરે છે.” યાજ્ઞવલ્કય ઋષિએ કહ્યું છે કે;—“જે સ્ત્રી વ્યભિચાર કરે, તેને પત્નીપણના અધિકારથી રહિત કરવી. તેનો વિશ્વાસ કરવો નહિ.” એ રીતે અનેક શાસ્ત્રોમાં વ્યભિચારનો નિષેધ કરેલો છે. શીળનું સર્વ રીતે રક્ષણ કરવાથીજ સ્ત્રી ઉત્તમતાને પામે છે અને શીળ ભંગ થયે, સ્ત્રી નીચ ગણાઈ, સાસરા, પિયર અને મોસાળ એ ત્રણે કૂળને કલંક લગાડે છે.

સ્ત્રીએ પરપુરૂષ સાથે રમવું, હસવું, છળમાં અંગને સ્પર્શ કરવો, એકાંતમાં એક આસન ઉપર ઘણીવાર બેસવું, શરીરની કોઈ જાતની સેવા કરવી અને એળ દેખાડવી, એ સર્વે વ્યભિચારમાં ગણાય છે. માટે તેમ ન કરવું, કેમકે એ સધળું શુદ્ધ નીતિથી ઉલ્લટું છે. જે આચરણથી લોકોના મનમાં સંદેહ ઉત્પન્ન થાય અને એ લોકોમાં ફેલાય, એટલું એ દુષણ આપનારું તથા પતિ પત્નીમાં પ્રેમ ઓછો કરાવનારું છે. પતિ પત્નીમાં પ્રેમ ટકાવી રાખવાને, તો જેમ બને તેમ અકપટતાની વિશેષ જરૂર છે. માટે સ્ત્રીએ પોતાની જીંદગીના સારરત્ન સતીત્વ ધનનું સંરક્ષણ કરવા માટે પ્રાણની પણ દરકાર રાખવી નહિ. બુઝો! પ્રાચીનકાળમાં સીતાજી, દ્રૌપદીજી, દમયંતી, સુકન્યા અને વીરમતી વગેરે સ્ત્રીઓએ અનેક સંકટો સહન કરીને, પણ પોતાના શીળનું રક્ષણ કર્યું છે. એ ક્રોનું અગ્નિધનું છે! માટે સ્ત્રીઓએ શિયળનું રક્ષણ કરવા ચૂકવું નહિ.

“મામેરૂં મોંઘા મૂલનું” એ રાગ.

શુણો સમજી સકળ નર નારિયો,

મોટો શિયળ તણો મહિમાય;

શિયળ પાળો સ્નેહથી.

જે કોઈ શિયળ સારી રીતે સાચવે, સર્વે સુફળ મનોરથ થાય; શિયળ સોના રૂપાની શોભા ન સમજાવે, શોભા સરસ શિયળ શણગાર; શિયળ જેવાં નકટીને બૂધણ નાંખીયાં, એવાં શિયળ વિના નર નાર; શિયળ વધે લાજ અધિક ઠીક લોકમાં, પરલોકમાં મુક્તિ પમાય; શિયળ સુખ સંપત્તિ શિયળથી સેવીએ, રીઝે જગકર્તા જગરાય; શિયળ માટે શિયળ સરવ વિધે સાચવો, તજો કામી હરામીનો સંગ; શિયળ જરીએ ડરિયે ન મરણના ડર થકી, ભારે ડરિયે શિયળ થતે ભંગ; શિયળ તજી લાજ બેઅણી ન બોલીએ, નહિ ડોલિયે મદ છકમાંય; શિયળ નીચી નજરે સરલ ચિત્તે ચાલીએ, હાંસી મશ્કરી કરિયે ન કાંચ; શિયળ

ફાટી આંખે ફરે જે કોઈ ફાતક, તેનું ડાટીએ માટીમાં મૂખ; શિયળ૦
 તળવી સોજત નિત્ય તેહની, જેણે લજવી જનેતાની કૂખ; શિયળ૦
 બણવું ગણવું તો તેહનું ધન્ય છે, જેણે કુળને લગાડ્યો ન ડગ; શિયળ૦
 બણી ગણીને જે શિયળ ન સાચવે, એના બણતરમાં ઉઠી આગ; શિયળ૦
 હૈયાકુટા બોલેબોલ હાંસીએ, દેખી ફાંસીને નાશીએ દૂર; શિયળ૦
 શિક્ષા સુંદર દક્ષપતરામની, બણી કામની સીખો જરૂર; શિયળ૦

પરોણાચાકરી.

આપણે ઘેર કાંઈ સમુદાય વહાલું, રનેહી કે દરકાંઈ આવી ઉતરે. તે
 જેવું બાણસ હોય તે પ્રમાણે તેને યથા શક્તિ ખાવા, પીવા, સૂવા, ખેસવા
 બગેરેથી આદરસત્કાર કરવો, એ ગૃહસ્થનો ધર્મ છે. આવેલો પરોણો નારાજ
 થાય એમ કદી કરવું નહિ. કેમકે આંગણે આવેલા પરોણાની સારી રીતે
 બરદાસ થતી નથી, તો તે નારાજ થાય છે અને નારાજ થાય છે, તો
 ધરધણીના પુન્યનો નાશ થાય છે અને આખરે ઓછી થાય છે. અતિથિને
 સત્કાર કરવો, એ આર્યધર્મમાં ફરમાવેલું છે. એ પ્રાચીન પ્રસિદ્ધ રીતિ
 આજે પણ આલી આવે છે. કદી શક્તિ રહિત હોઈએ; તોપણ પરોણાચા-
 કરી કંઈ વગર તેને નિરાશ પાછો વાળવો નહિ. પરોણો આવ્યો ન આ-
 વ્યો થતો નથી. એ તો “હસ્તાંએ પરોણો અને રેતાંએ પરોણો.” પછી
 ભલે આપણા ઘરમાં છોકરાં જે ખાતાં હોય, તે ખવરાવીએ, તેની ફિકર
 નહિ, પણ મન આનંદ રાખી સત્કાર કરવો એ ઉત્તમ છે. મોં બગાડી
 નાંખીએ અને પછી ભલે શાકરના લાડુ કરી જમાડીએ, તોપણ એને પરોણો
 કડવા ઝેર જેવા ગણે છે અને જાણે છે, કે હું એને ઘેર ક્યાંથી ગયો. મેં
 તો આને ઘેર સાચું જાળવ્યું હતું, પણ આ તો હવે સર્વ થઈ રહ્યું લાગે છે,
 આવો મનમાં વિચાર કરી, એ સર્વ વાત બહાર પાડે છે. તેથી એ ધરધણીની
 આખરે ઓછી થાય છે અને ધીરે પણ તેના પર નાખુશ થાય છે. આંગણે
 આવેલાને યથા શક્તિ સત્કાર કરવો, આદરભાવ આપવો, ખુશી ખબર પૂછવા,
 અને કહેવું અહો ! ભલે પધાર્યા તમે અમારે ત્યાં ક્યાંથી, વગેરે વિવેક વચ-
 નોએ આદરસત્કાર થતો જોઈ પરોણો ખુશી થાય છે. પછી ભલે ખાન, પાન
 જે આપણા ઘરમાં હોય તેવું આખું હોય, તેની હરકત નહિ, પણ ધરધણીનું
 હસતું મૂખ અને વિવેક જોઈ બીજા પણ તેનાં વખાણુ કરે છે. તેથી તેમની

આગર વધે છે. તેમજ ધર આગળ હરકોઈ નમ્ર, વિદ્વાન, ગૃહસ્થ, સંન્ય, વૃદ્ધ, આગરદાર અને સદ્ગુણ સંપન્ન વગેરે મનુષ્ય આવે, તો તેને આસન આપી બેસાડવા, પછી જળપાન આપી કુશળ ખજાર પૂછવા. તે જતાં સુધી આવવાનું કારણ ન કહે, તો પછી આવવાનું કારણ પૂછવું. જતી વખતે વિવેક, વિનય ભરેલાં મધુર વચનો કહી, અને ત્યાં સુધી વળાવવા જવું. સ્ત્રીએ પતિ કે ધરનો કોઈ પુરુષ એ વખતે હાજર ન હોય, તો પોતાની મર્યાદા સાચવી તેમનો ઘટતો સત્કાર કરવો. પોતાના શીળ ધર્મને હાની ન પહોંચે એની તજવીજ રાખતા જવી. એક દમ અગ્નિયા માણસનો ભરસો કરી દેવો નહિ. તેમ તેમને ખોટું લાગે એમ પરોણાચાકરી કરવામાં બેફિકર રહેવું નહિ. બધી રીતનો વિચાર રાખી કાર્ય સાધવું; એ ચતુર સ્ત્રીનું કામ છે. આવી રીતે વર્તવાથી ધરની શોભા અને કીર્તિ વધે છે. માટે ગૃહસ્થે આંગણે આવનારની યથા શક્તિ પરોણાચાકરી કરી તેમને સંતોષ આપવો એ ગૃહસ્થાશ્રમીનો ધર્મ છે.

ચાકર કેવા રાખવા ?

ગૃહસ્થે ધરમાં જે સ્ત્રી પુરુષને ચાકર રાખવાં હોય, તે સ્ત્રી પુરુષ નમ્ર, વિવેકી, સત્ય, સંન્ય, આસ્તિક, નીતિવાન, મહેનતુ, ધણીનું બહુ ઇચ્છનાર, કાળજીદાર, મર્યાદાશીલ, ચતુર, નિરોગી, યુવાન કે વૃદ્ધ નહિ, કેમકે યુવાનનો સ્વભાવ ઉછાંછળો હોય છે, તેના મનની વૃત્તિ સ્થિર હોતી નથી. તેથી વખતે ખગારો થાય છે. વૃદ્ધ માણસ શરીરે અશક્ત હોવાથી, તેનાથી ઝડપથી ધાર્યો પ્રમાણે કામ થઈ શકતું નથી, કે વારંવાર ઉઠબેસ કરી શકાતી નથી. માટે આ બે સ્થિતિનાથી મધ્યમ સ્થિતિનાને રાખવાં ઠીક છે. સ્ત્રી હોય તો પરપુરુષનો સહવાસ નહિ કરનારીને, અને પુરુષ હોય તો પરસ્ત્રીનો સહવાસ ન રાખનારને, સમગ્રવ્યુત્તરત સમજી લે તેને, રજા મળે તો પણ બહાર જઈ આપણા ધરની વાત ન કરનારને, અને ચાકરના ધર્મને જાણનારને, વગેરે ગુણવાળાં સ્ત્રી પુરુષને રસોઈ કે ધરના કામકાજ માટે રાખવાં એ ઠીક છે, પણ ગરમ મિઝાજવાળાને, રૂપાળાને, વાંદાને, આળસુને, નિર્બળને, યુવાન કે વૃદ્ધને, બ્યભિચારીને, નાક સુતું હોય તેને, લાળ પડતી હોય તેને, પત, કોઠ, ક્ષય, ચાંદી, પરમે વગેરે રોગિને, ભભકાદાર વસ્ત્ર પહેરી દાઢમાઢમાં રહેનારને, નીચ ખુદ્દિનાને, પાપ કર્મ કરનારને, દારૂખાજને, દુર્વ્યસનીને,

નિંદાખેર, ચાડીયા, ધર્મપર આસ્તારહિત, નારિતક, ચોરીકરનાર, જૂઠું ખોલનાર, ઉડાઉ, ખાઉકણુ, વાનો સાંભળવવાની તથા કરવાની પ્રીતિ રાખનાર, કાળજી રહિત વગેરે અવગુણવાળાં સ્ત્રી પુરૂષને રસોઇ કે ધરના કામકાજમાં રાખવાં નહિ. જો આવો વિચાર કર્યા વગર રખાય છે, તો પાછળથી પસ્તાવો થાય છે, પરંતુ યાદ રાખવું કે સ્ત્રીઓ પાસે તો સ્ત્રી ચાકરજી રાખવી ઉત્તમ છે. જે સમજી પુરૂષ હોય છે, તેતો ધરમાં સ્ત્રી ન હોય, ત્યાં સુધી પુરૂષ નોકર રાખે છે, પણ જ્યારે ધરમાં સ્ત્રી આવે છે, ત્યારે તો પુરૂષ નોકરને રજા આપી, સ્ત્રી નોકર રાખે છે. કદી પુરૂષને રજા ન આપે, તો તેને પુરૂષના કામમાં રાખે છે અને સ્ત્રી પાસે તો સ્ત્રી નોકરજી રાખે છે. રસોઇ બનતાં સુધી ધરની સ્ત્રીઓજ કરવી જોઈએ, કેમકે પુરૂષને ધરની સ્ત્રીનો જોવો વિશ્વાસ હોય છે, તેવો વિશ્વાસ ચાકર ઉપર હોતો નથી. તેમજ ચાકર કરતાં ધરની સ્ત્રીને વધારે ચીવટ હોય છે. કદી કારણસર રસોઇઓ રાખવાની જરૂર પડે, તો પુરૂષ કરતાં સ્ત્રી જાતિને પ્રથમ પસંદ કરવી, કેમકે રસોઇ કરનારને ઘણો વખત ધરમાં ગુજરવો પડે છે અને ધરની સ્ત્રીઓ પણ ત્યાંજ રહે છે. વળી સર્વ કામ પર ધરની સ્ત્રીની દેખરેખ હોય છે. તેને ભોજન સંબંધી ભાવતું ન ભાવતું કહેવા, કે ખાવા સંબંધી પુરૂષની શરમ રાખવી પડે છે, એ કારણથી સ્ત્રી નોકર હોય, તો એ સંબંધી સ્ત્રીઓને કંઈ અડચણ આવતી નથી. કદી કોઈ ઉપાયથી તેવી સ્ત્રી ન મળે કે કંઈ ખાસ કારણ હોય, તો ચાકરના ગુણવાળા પુરૂષને રાખવો.

ચાકર સાથે વ્યવહાર—ધરમાં રસોઇ કરનાર કે કામ કરનાર ચાકર સ્ત્રી હોય, કે પુરૂષ હોય પણ સ્ત્રીએ તેનો બહુ વિશ્વાસ કરવો નહિ. તે સાથે કામ જેટલોજ વ્યવહાર રાખવો. કામ જેટલુંજ ખોલવું. એ સાથે ખેસવા ઉઠવાનો સહવાસ રાખવો નહિ, કારણ એથી મોભો જતો રહે છે. વળી સહવાસે કરીને તેને આપણી સાથે ખોલવાની છૂટ મળે છે. વખતે ધર આગળ કોઇ આવે છે, ત્યારે પણ એ ટેવથી છૂટી જાય ખોલે છે. તેથી આપણું માન ભંગ થાય છે અને લોકો એથી હલકો વિચાર બાંધે છે. ધન, લૂગડા, ધરેણું વગેરે રાખવાના ખાનગી ધરની કુંચી તેને ખતાવવી નહિ કે આપવી નહિ. તેમ ક્યાં રહે છે તેની વાકેફગારી થવા દેવી નહિ. કારણ સ્ત્રી અને ધન દેખીને મોટા મુનીવરની પણ દાનત બગડે છે. ખાનગી ખેસવા, ઉઠવાના ઓરડામાં અગાઉથી તેમને પરવાનગી લીધા

અગર આવવા જેવા નહિ; કારણ ખાનગી ઘસમાં સ્ત્રીઓને ખેસતાં, સૂતાં કોઈ વખતે શરીર પરથી વસ્ત્ર આધુનં પાછું ખસી ગયું હોય, કે માથું ઉઘાડું હોય, તેવે પ્રસંગે પુરૂષ ચાકર રજા લીધા વગર એકદમ આવી ઉભે છે, તો સ્ત્રીની મર્યાદા ભંગ થાય છે. વળી અંગપરથી વસ્ત્ર ખસેલું હોય, તેવે પ્રસંગે અચાનક તેના આવવાથી સ્ત્રીને ધારકો પડે છે. તેથી તેના મનની અસર તનપર થઈ શરીર બગડે છે અને આવા સહવાસથી લોકો વગર વિચાર્યું આળ ઓઢાડે છે, વગેરે માહું પરિણામ આવે છે. અજ્ઞાનસ્ત્રી, મુર્ખરાજા, વેલ, અવિચારી એ ચારનો સ્વાભાવિક રીવાજ એવો છે, કે તેઓ જેવાની સંગતિમાં આવે છે, તેવાની સાથે પ્રીતિ બાંધી લે છે અને બુદ્ધિ વિનાની સ્ત્રીઓ દુરાચારી થઈ જાય છે, તેથી સમજી પુરૂષો સ્ત્રીઓ પાસે પુરૂષ નોકર સખતા નથી. કદી હોય તો તે સાથે સ્ત્રીઓએ સહવાસ રાખવો નહિ, કે રજા વગર ખાનગી ચોરડામાં દાખલ ન થવા દેવા, તેનો અગાઉથી બંદોબસ્ત કરી રાખવો. સ્ત્રીએ ચાકર સામે ઉભી હસવું નહિ, તે સાથે કામ જેટલીજ વાત કરી, ત્યાંથી દૂર ખસી પોતાને કામે લાગવું. ચાકરની સાફ દાનતની પરીક્ષા માટે પાઈ, પંસો, બે આની વગેરે તેને કામ કરવાની જગ્યાએ નાંખી મૂકવી. પછી તે લે છે કે નહિ, તેની ચોક્કસી રાખવી. વખતે એ ઉપાડી દેવા આવે, તેટલા ઉપરથી તેની સાફ દાનત વિષે પાકું અનુમાન બાંધવું નહિ; કારણ લૂચ્યા હોય છે, તે પોતાનો વિશ્વાસ બેસાડવા સાફ વખતે એમ કરી દેખાડે છે, પણ તેની સાફ દાનત વિષે તો ઘણું પ્રસંગે ખાતરી થાય છે. માટે અનેક રીતે તેના ગુણની ખાતરી કરતા રહેવું. એમ કરતાં જો દુર્ગુણી જણાય, તો તરત તેને રજા આપવી. જીનો ચાકર હોય તો પણ તેનો પાકો વિશ્વાસ રાખી, બે દરકાર રહેવું નહિ. ચાકર પાસેથી કામ નિયમસર લેવું, તેના કામપર દેખરેખ રાખવી, તેની વર્તણૂકપર બારેબાર ખાનગી રીતે તપાસ કર્યા કરવી. કંઈ ચીજ ઉપાડી જાય કે કામમાં કાળજી રાખે નહિ, તેની તપાસ રાખવી. તેના કામમાં ભૂલ થાય, તો નહિ વદતાં નમ્રપણે ધીરેથી સહેજ ઠપકો દેવો અને ફરી એવી ભૂલ ન કરે તેની સમજીત આપવી, પણ તેનું માન ભંગ કરવું નહિ; કે તેતો કોઈ કારણસર તિરસ્કાર કરવો નહિ. તેને દુઃખ પડે તો તે દૂર કરવામાં મદદ આપવી અને દીલાશો દેવો. શેઠ, શેઠાણી પ્રત્યે તેમનો શો ધર્મ છે, એ જાતે અગર કોઈ મારફતે સમજાવતાં જવું, કે તેઓ પોતાની ફરજ બજાવતાં સમજે અને સેવકના ધર્મ પ્રમાણે વર્તે એમ કરવું.

મનુષ્યનું મુખ્ય કર્તવ્ય.

આ સંસારમાં મનુષ્યે મુખ્ય શું કરવાનું છે ? આ સવાલ પ્રથમ ઉત્પત્તથાય છે. તેનો ઉત્તર એજ છે,—ધર્મરના પરમપદને પામવાનું. જ્યાં-સુધી એના પદને પામવાનો મનુષ્ય પ્રયત્ન કરતો નથી, હાંસુધી તે પશુ, પક્ષી, કીટ, પતંગ અને વનસ્પતિ આદિના અવતાર રૂપે અવતરી જન્મ મરણ થયા કરે છે અને આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ હાથે કરીને વોહારી લે છે. આ મનુષ્ય દેહ અનેક સુકૃત્યોના પુણ્યે અને પ્રારબ્ધ યોગે પ્રાપ્ત થયો છે. તેના વડેજ ધર્મરના પરમપદને પમાય છે. તે સિવાય એકે રીતે ધર્મરની પ્રાપ્તી થતી નથી, ત્યારે આવો યોગ્ય મળ્યા છતાં-જે એ યોગ ગુમાવે છે. તેના જેવો બીજો મૂર્ખ કોણ ? ધર્મરના પરમપદને પામવું, તે કંઈ ખાવા, પીવાને ગાડી, વાડીને લાડીમાં ચુલતાન બની વૈભવ વિલાસથી કે પુત્ર પરિવાર વધારવાથી પમાતું નથી, કે નથી પમાતું, શૃંગીપતિ થવાથી, કે નથી પમાતું કરોડો ધ્વજ થવાથી, કે નથી પમાતું વિદ્વાન, આરિસ્ટર અને ડાક્ટર વગેરેની હંચી પદવી મેળવવાથી. હા, જેટલું યોગ્ય કરવાનું હોય, તે કરવું હીક છે, પણ તે સર્વ કરતાં જતાં પણ ખરી ધમ્મજા તો એજ રાખવી, કે પરી બ્રહ્મની પ્રાપ્તી ક્યારે થાય ? અને શી રીતે થાય ? કે જન્મ મરણનો ફેરો ટળે. “આજ નહિ કોત્રે કરીશું” બાળ, અને યુવા એ અવસ્થામાં નહિ, પણ વૃદ્ધાવસ્થામાં કરીશું. આ વિચાર કેવો ભૂલ ભરેલો છે ? વૃદ્ધાવસ્થા તો રહી પણ કાલની કોને ખબર છે ? અને વૃદ્ધાવસ્થા સુધી આપણે જીવીશું, એની પણ શી શા-બિત્તી ? વિકાળ કાળતો મૂખ વિકાસી આસવાને તૈયાર થઈ બેઠો છે. તે ક્યારે અકસ્માત આવીને કંઈ પકડશે ? એ કોઈના જાણવામાં નથી, કે કોઈના જાણવામાં આવતું પણ નથી. માટે હમેશાં અગમચેતી રાખી, કાળથી ચેતતાં રહી, મુખ્ય કર્તવ્ય જે પરીબ્રહ્મને જાણવાનું કામ છે. તે કર્તવ્ય કર્મ કરવામાં પછાત પડવું જોઈએ નહિ. નહિતો કાળ અકસ્માત અડપી જશે, તો “મનના વિચાર મનમાંજ રહેશે” અને પસ્તાવો કરી ફરી ચોરાશીના ફેરામાં પડવું પડશે તથા ફરી અનેક આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ ભોગવવી પડશે. કાળે મોટા મોટા દેવ, દાનવોને પણ છોડ્યા નથી, તો બિચારું મનુષ્ય કોણ માત્રમાં છે ? એ વિચાર ખૂબ કરવો અને શમ, દમ, શાસ્ત્રઅધ્યયન, સંતોષ, સહનશીલતા અને નમ્રતા વગેરે સદ્ગુણો

અહણુ કરીને, જે રીતે આ મિથ્યા દેહમાંથી મોહમાયાનો ત્યાગ થઈ શકે એમ કરવું અને ધારણુ કરનાર જે ધર્મ છે, તેને વધારતા જવો; કેમકે એજ ખરો સાથી છે. આ અસાર સંસારમાં પુત્ર, કુટુંબ, સ્ત્રી, અને ધન, માલ એ કોઈ સાથે આવતું નથી. ફક્ત કરેલાં ક્રમજ સાથે આવે છે આણુસમજી માનવી આ પંચમાબૂતના પૂતળાને સત્ય માને છે અને તે સર્વને પોતાનું માની માર્ગ, તાર્ગ કરીને મોહમાં પડી, પોતાની યોગ્ય ફરજ જાનવવાથી દૂર રહે છે. એ ઘણા ખેદની વાત છે ! મનુષ્ય કહે છે કે આ “માર્ગ” શરીર હાલ સારું નથી. “હું” શરીર સારું કરીશ. આમાં માર્ગ—અને—હું—કહે નારો જીદો અને શરીર પણ જીદું એમ સમજાય છે. “હું” એવો જે શબ્દ થાય છે, તે કોઈ પદાર્થ નથી, પણ તે “આત્મા રૂપે વ્યાપક પુરૂષ છે” તેને ન નિહાળતાં અજ્ઞાનતાથી “હું” એને શરીર કરી જાણે છે, પણ તે ખરેખર કંઈ નથી. જ્ઞાની મનુષ્ય દેહના ભોગ, દેહને ભોગવવા દે છે, પરંતુ તેના ભોમમાં પોતે લીન થતો, કે આ શક્તિ રાખતો નથી અને તેમાં સુખ, દુઃખ, હર્ષ, શોક કંઈ પણ રાખતો નથી; કારણ કે સઘળા ભોગો દેહ સાથે સંબંધ રાખે છે, આત્મા સાથે નહિ. જ્યારે આત્માને કોઈ પ્રકારનો સંબંધ નથી, ત્યારે વ્યવહાર દૃષ્ટિએ જે સુખ દુઃખ સમજાય છે, તે સત્ય નથી, કેમકે દેહ પોતેજ નાશવંત છે—ખોટાછે; તો તેના સંબંધની વસ્તુઓ પણ ખોટીજ છે અને તેવા દેહે માનેલા ભાઈ, બત્રિજ, કાકા, કુટુંબ અને સગારનેહી કેમ સાચાં માની શકાય ? નહિ.

આ અસાર સંસારનાં અનેક દુઃખોનો મનુષ્યે અનુભવ લીધા છતાં, અસત્ય પદાર્થોપર મમતા રાખી રહેલ છે. તેથી સત્ય શું છે ? તે જાણી શકાતું નથી. આ જગત્ સત્ય નથી, પણ સત્યનો માર્ગ દેખાડનાર છે. આ મનુષ્ય શરીર સત્ય નથી, પણ સત્યને સાધી લેવાનું સાધન છે. તેનો લોક વ્યવહાર સઘળું મિથ્યા છે. ફક્ત પરમાત્માને જાણવાનો વ્યવહાર સત્ય છે. મૂર્ખ મનુષ્ય માયા પ્રપંચના મોહને લીધે પોતાની મુખ્ય ફરજ ભૂલી જઈને અસત્યને સિદ્ધ કરવા મથે છે. તેમાં અનેકવાર દુઃખો ભોગવે છે, નિરાશ થાય છે અને પરતાવો કરે છે, તોપણ માયામાં લપટાએલો મા-માનવી નહિ ચેતતા, ફરી આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ હાથે કરીને વોહો-રી લેછે. જ્યાં સુધી માનવી મોહ નિંદ્રામાંથી જાગૃત થઈ અભિમાનને અલગો કરતો નથી, ત્યાં સુધી પરબ્રહ્મને જાણી શકતો નથી.

આર્ય શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે;—

યઃપશ્યતિસ્વયંસર્વ । યંનપશ્યાતિકશ્ચન ॥

યશ્ચેતયતિબુધ્યાદિ । નતદ્યચેતયત્યયં ॥

જે બ્રહ્મ પોતે સર્વ જુએ છે, પણ તેને ખીજું કોઈ જોઈ શકતું નથી. બુદ્ધિ આદિ ને જે ચેતનવાળાં કરે છે, પણ તેને બુદ્ધિ આદિ ચેતવી શકતાં નથી. તે એવું છે.

એવા પરબ્રહ્મપર જ્યાં સુધી ખરી પ્રીતિ ઉત્પન્ન થતી નથી, ત્યાં સુધી મનુષ્ય આ સંસારમાં અનેકવાર જન્મે છે અને મરે છે. આધિ, વ્યાધિ અને ઉપાધિ બોગવે છે. જ્યાં સુધી મનુષ્યનું અજ્ઞાન દૂર થતું નથી, ત્યાં સુધી એક શુદ્ધ નિરંજન નિરાકાર પરમ કરુણાકર પ્રભુને પામી શકતો નથી. આ દેહેજ ઇશ્વરના પદને પમાય છે, છતાં મનુષ્ય ઈશ્વરને જાણવાનો પ્રયત્ન કરતો નથી, એ કેવો અફસોસ ! માટે હે માનવી ! સતશુર અને સતશાસ્ત્રોએ પરબ્રહ્મને જાણવાના જે માર્ગો બતાવ્યા છે, તે માર્ગ ગ્રહણ કરવા પ્રયત્ન કરો અને અહંકાર તજી વ્યવહારમાં વૈરાગ્ય તથા નિષ્કામ વૃત્તિ રાખી સુકૃત્યો કરો. જેથી જન્મ મરણનો ફેરો મટે અને મનુષ્યદેહ ધર્માનું સાર્થક થાય.

ધરન્યવસ્થા.

શ્રી પરણી સાસરે આવે છે, ત્યારે તેના પતિનું ધર તેજ તેનું ધર ગણાય છે અને પતિના ગૃહકાર્યની ચિંતાનો સધજો ભાર તેનાપર આવી પડે છે. માટે માતાએ પોતાની પુત્રીને બાલ્યકાળથીજ ધર વ્યવસ્થાની કે-જાણવી આપી યોગ્ય બનાવવી જોઈએ. એ યોગ્ય થયે ધણી સુખી થઈ વખાણુને પામે છે અને માઆપની શોભા વધારે છે, પરંતુ જો તેમને અ-યોગ્ય લાડ લડાવી ઉછેરી ધર વ્યવસ્થાથી અણવાકેફ રાખવામાં આવે છે, તો તે સાસરે ગયા પછી ધણી મુંઝાઈ રહે છે. સાસુ, સસરા અને નણંદ, વહુમાં આવડત નહિ હોવાથી, તેમને અને તેમના માઆપને વગોવે છે. તે-થી એ બિચારીને પસ્તાવો કરવો પડે છે. માટે પુત્રી સાસરે જવાને યો-ગ્ય ઉમરની થાય, ત્યાં સુધી સુશિક્ષણ આપી તૈયાર કરવાની ધણી જરૂર છે.

સુધડતાઈ—શ્રીઓમાં આ ગુણ એક તેમને પરમ ભૂષણ રૂપ છે. નિત્ય એક પહેર રાત્રિ હોય, ત્યારે ઇશ્વર સ્મરણ કરતાં ઉઠી, આંખો મોં

અને દાંત સાફ કરી ગૃહકાર્યમાં લાગવું. ધરના સર્વ ભાગો, આંગણું અને ધરની અંદરનાં પેટી, પેટારા, કપાટ, તથા ખુંજો ખોચરે જ્યાં કચરો જાણાય, ત્યાં સાંજ સવાર વાળી સાફ કરવું. ભીતો અને છાપરે જાળાં બાંહેલાં હોય, તે કાઢી નાંખવાં. ધરમાં કચરાનો ભરાવો થવાથી કાડી, મકાડી, કરોળીઆ વગેરે અનેક નાના પ્રકારના જીવ જીવાંત ઉત્પન્ન થાય છે. તેથી ગંદકીનો વધારો થઈ, ધરની હવા બગડે છે. ધરને ભોંય તળીએ ચાર પાંચ રોજો છાણુ માટીથી લીંપવું, ભીતો ચૂના કે ખડીથી ઘોળવી. ધરની ને આગણાની ભૂમિનું તળીયું નીચું, ઉંચું, ખાડાખડાવાળું હોય, તો સરખું કરવું, કે તેમાં પાણી કચરો ભેળાં થઈ સડી ગંદકી કરે નહિ તથા શરદી થાય નહિ, તેની સંભાળ રાખવી; કેમકે શરદી થવાથી અને હવા બગડવાથી માણસો માંદાં પડે છે. માટે ધર અને આંગણું સરખું, અને સ્વચ્છ રાખવું. ધરની અંદર રમકડાં, ટેબલ, ખુરસી, કપાટ, કોચ, પલંગ, ભરતકામ, ચિત્રોના નમુના, છપીઓ, વીણા, વાંસળી, તંબુર, સતાર, સારંગી, સુંદરી, મૃદંગ, પીઆનો, હારમોનિયન, છત, હાંડી, ઝુમર, અને તખતા વગેરે ફરનીચરપર ધૂળ કચરો વળગેલાં હોય, તે લૂઝી સાફ અને ચક્રચકિત કરવાં. ગોળા, ગોળીઓ, લોટા, લોટીઓ, ધાધેર, ઘડા, પ્યાલા, ચાળી, વાટકા અને તપેલાં વગેરે રાંધવા, ખાવા, પીવાનાં, દહીં, છાસ, નાંખવાનાં અને પાણી ભરવાનાં તાંબા પીતળનાં અને માટીનાં વાસણોમાંથી લીલ કે મેલ હોય તે રેતી કે રાખથી માંજ કાઢી સ્વચ્છ કરતા રહેવું. જે લીલ કે મેલવાળાં વાસણમાં ખાવા, પીવામાં આવે છે, તો એથી શરીરમાં નુકસાન થાય છે. સૂવાની પથારી, ખાટલા, ગોદડાં, ગાદલાં અને તળાઈ વગેરે ઉપાડી ઝાટકી સાફ કરી, સંકેલી નિત્ય મૂકવાની જગ્યાએ ગોડવી મૂકવાં. અંદર પરશેવો કે ભેજ લાગેલો હોય, તો બે ચાર દિવસે તડકે રાખવાં, કે અંદરની ભેજ અને ગંદકી ઉડી જાય. આ પ્રમાણે કરવાથી અંદર ચાંચડ, માકડ અને જીવ વગેરે પડતું નથી. ઓછાડ બે ચાર દિવસે બદલતા જવો. ધરની અંદર પાળેલાં, પક્ષીઓનાં પાંજરાં અને પશુઓને બાંધવાની જગ્યા સાફ કરતા જવી. છાણુને ઘણા રોજ એકઠું કરી રાખવું નહિ. એકઠું કરી રાખવાથી જીવાંત પડી ગંદકી થાય છે. ખાળકુંડી, પાણુઆરાં વગેરે રેમાંથી કચરો કાઢી સારા પાણીથી ઘોતા જવું. આંગણે વાવેલાં વૃક્ષોમાં ગંદુ પાણી, કે એકવાડ નાંખવો નહિ. તેમ ધર આગળ એકવાડ કે ગંદુ પાણી ઢોળી ગંદવાડો થવા દેવો નહિ. જે ગંદવાડ હોય તે ધરથી થોડે

હૂર જઇ નાંખવો. એ રીતે ધરને સાફ કર્યા, પછી આંગણામાં કંકુ અને અળીલથી રમણિક ચિત્રો કાઢી, આંગણાને સુશોભિત કરવું. ધરમાં અને આંગણામાં સુગંધી પુષ્પો વેરી, ધૂપ કરી ધરને સુગંધી અને સુશોભિત કરવું.

સુર્ય ઉગ્ય પછી નિર્મળજળે શરીર યોળી મશળીને જે રીતે શરીરનો મેલ દૂર થાય, તે રીતે સ્નાન કરવું. માથાના વાળ ચાર પાંચ રોજે ખારો, માટી, આંમળાં કે ચરીદાથી ઘોઈ સાફ કરવા. સ્નાન કરતાં ધણો વખત લગાડવો નહિ, તરત કોરો ટુવાલ કે રૂમાલથી શરીર ધસી લૂઝી દોઈ કરવું અને તરત વસ્ત્ર પહેરવાં. ભીંને લૂગડે ધણીવાર રહેવું નહિ, રહેવાથી શરદી થાય છે. ઊના કરતાં ઠંડા જળે સ્નાન કરવાથી શરીર મજબૂત થાય છે અને પ્રકૃતિ સારી રહે છે, પણ જેને તે માફક આવતું ન હોય, જાગર મુંદગી હોય, ત્યારે શરીરની ગરમી જેટલા ગરમ પાણીએ સ્નાન કરવું. કપડાં ધોએલાં અને સાફ પહેરવાં. ધોતીઆં, સાડી નિલ ધોવાં. બાળકોને પણ નિલ નવરાવી સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરાવવાં. એ રીતે ન-હામ ધોમ સ્વચ્છ વસ્ત્ર પહેરી, ધૂપ દીપ કરી થોડો વખત ઈશ્વર ભક્તિમાં ગાળવો અને તેની પ્રાર્થના કરી, ઉપકાર માનતા રહેવો. ઇશ્વરભક્તિ કર્યા પછી નવીન રંગનાં વસ્ત્રો પહેરવાં. આંખ આંજવી, માંથે તેલ નાંખી વાળ ઝાળવા, સેંથો ભરવો, કપાળમાં ચાંદલો કરવો, નાકમાં ફૂલ, હાથમાં કંકણ અને ડોકમાં કંઠી વગેરે સૌભાગ્યદર્શક શણગાર સજી, પાણી ભરી લાવવું પછી રસોઠ કરવી.

રસોઠ—રસોઠ કરતાં આવડવી, એ સ્ત્રીઓનું મુખ્ય કામ અને ચતુરાઈ છે. જેના ધરમાં રસોઠઓ હોય, તેણે તો માથે રહી દેખરેખ રાખવી. અને રસોઠઓ ન હોય, તો સ્ત્રીએ રસોઠ જાતે કરવી, એ ઉત્તમ છે. આ સંસારમાં સૌના જીવનનો આધાર ભોજન છે. આ શરીર એક યંત્ર છે. અન્ન જળએ બે વસ્તુઓ યંત્ર ચાલનારી કળ છે. એ કળવિના શરીર બરાબર ચાલી શકતું નથી. એટલુંજ નહિ પણ ટકી પણ શકતું નથી. માટે તેને અન્ન જળ આપવું, એ અગત્યનું છે. અન્ન જળથી જેમ શરીર દીધાયુષ્થી થાય છે, તેમજ એની અયોગ્યવ્યવસ્થા રાખ્યાથી શરીર નાશ પામે છે. માટે એ સંબંધી ધણી સંભાળ રાખવાની જરૂર છે. અન્ન, જળ ખાવા પીવાથી, વાયુ, કફ અને પિત્ત એ ત્રણ દોષો પ્રગટ થાય છે, તેનું વધતા, ઝોઝાપણું થયે ધણા રોગો પેદા થાય છે. માટે રસોઠ કરનાર તથા જમનાર બંનેએ પદાર્થોના ગુણ દોષ જાણવાની જરૂર છે.

તેમાં પણ રસોઈ કરનારે ઘરકુટુંબીઓની પ્રકૃતિ અને પદાર્થોના ગુણ દોષો જાણવાની પ્રથમ જરૂર છે. તેમજ પદાર્થોના ગુણદોષ, પાકશાસ્ત્ર, રસાયણ શાસ્ત્ર, અને વૈદ્યકશાસ્ત્ર વગેરેનું જ્ઞાન મેળવવું. તથા વડિલો પાસેથી અનુભવ લેવો. જેના શરીરમાં વાયુ વિશેષ હોય, તેણે વાલ, ચોળા, તુવર વગેરે વાયુ કોપાવનાર વાયડા પદાર્થો ખાવાપીવા નહિ. જેના શરીરમાં ક-ક્રદોષ હોય, તેણે ધી, ગોળ, ખાંડ, સાકર વગેરે કફને કોપાવનાર ઠંડા ને ગળ્યા પદાર્થો ખાવા નહિ અને જેના શરીરમાં પિત્તદોષ વિશેષ હોય, તે-ણે મેથી, રીંગણાં, તેલ, મરચાં, વધારણી અને બાજરી વગેરે પિત્તને કોપાવનારા ખારા, તીખા અને ગરમ પદાર્થો ખાવા નહિ. તેમજ કફ વાત, કફપિત્ત, અને વાતપિત્ત વગેરે શરીરની પ્રકૃતિ જાણવી જોઈએ. પતિને કે કુટુંબીને આ ભોજન ભાવે છે કે નથી ભાવતું, આ તેમની પ્ર-કૃતિને અનુકૂળ આવશે કે નહિ. એ સર્વે જાણી રસોઈ કરવાને શરૂ કર-વી. પ્રથમ રસોઈનો સઘળો સામાન રસોડામાં ગોઠવી રાખવો, કોઈ પણ ચીજ વારંવાર માગવી પડે નહિ એની સંભાળ રાખવી. રાંધવાના પદા-ર્થોમાં ઠાંકરા કરતર કે જીવાત ન પડે માટે માથે ઢાંકી રાખવું. રસોઈના સર્વ પદાર્થો પરિપક્વ અને સ્વાદીષ્ઠ થયેલા જણાય, ત્યારે ઉતારી ચૂલા માં-હેના કોયલા પાણીથી છાંટી નાંખવા, કે પાછા તે કામ લાગે. તૈયાર થ-યેલી રસોઈ કાઢવી હોય, તો કલઘવાળાં વાસણમાં કાઢી ઢાંકવી. કલઘ વિ-નાના વાસણમાં કાઢવાથી કસાઈ જાય છે. કસાઈએલું ખાવાથી તનદુરસ્તી બગડે છે. માટે કલઘ વગરનાં વાસણ ખાવામાં વાપરવા ઠીક નથી. અ-જાજ બરાબર વીંણી, ખાંડી, ઝાટકી, સાફ કરી અને બરાબર પકાવી ગ-રમાગરમ ખાવાથી શરીર આરોગ્ય થાય છે, પણ જેમ આવ્યું તેમ ઠાંકરા કુંકરીવાળું, જાકુંમોટું દળી, ખાંડી, જેવું તેવું પકાવેલું, અને ઠંડું પડી ગયેલું ખાવાથી શરીર રોગી થાય છે, બરાબર નિયમ પ્રમાણે બના-વેલી રસોઈ ખાવાથી બળ, બુદ્ધિ, તનદુરસ્તી અને આયુષ્યનો વધારો થાય છે. માટે બુદ્ધિ વાપરી પતિ આવતાં પહેલાં રસોઈ તૈયાર કરી ઢાંકી રા-ખી રાહ જોવી. આવે કે તરત સ્નાન કરવાનો સામાન હાજર કરવો. ઇશ્વર સ્મરણ, પૂજન અને ધ્યાન કરવાની સર્વ સામગ્રી જ્યાં જોઈએ ત્યાં ગોઠવી રાખવી. નિત્યકર્મ કરી ઉઠે કે ભોજનશાળામાં રસોઈ પીરસવી.

ભોજન—ભોજન કરવાની જગ્યાએ બેઠેલાં સ્વચ્છ કરેલી હો-વી જોઈએ. તેમાં સુગંધી ધૂપ કરી આરે તરફ સુગંધી પ્રસરે અને મન

આનંદ થાય એમ કરવું. બોજન પીરસ્યા, પછી પાસે જળપાત્ર, મરચું, મીઠું અને ચટકદાર ચટણી વગેરે રાખવાં. જેટલાં જમવાં ખેંદાં હોય, તેમાં કોઈને ભાણુંતર કરવો નહિ. પીરસતાં મનમાં સંકોચાવું નહિ, જમતી વખતે શોક, ભય અને દુઃખની વાતો કરવી નહિ, કેમકે આનંદમાં રહી જમેલું અન્ન જલદી પચી જાય છે, શોક, ભયમાં ખાધેલું અન્ન વિકૃતિને કરી તનદુરસ્તી બગાડે છે. માટે આ વખતે સાવચેત રાખી, અગાઉથી આનંદ થાય, એવી વાતો કરવાની ગોઠવણ કરી રાખવી. રસોડું અને બોજન કરવાની જગ્યા જેમ અને તેમ ગુપ્ત રાખવી, કેમકે કોઈ શત્રુ આવી વખતે ગુપ્ત પણે બોજનમાં સેળભેળ કરે અગર ભય, ત્રાસ થાય એવું કોઈ આવી ઉભું રહે. માટે તેને ગુપ્ત રાખવી એ વધારે સાફ છે. ખોરાક હમેશાં વખત સર, પચે જોટલો અને પચે એવો ખાય તેમ કરવું. ઉત્તમ ખોરાક કરતાં સાદો ખોરાક લાભ દાયક છે. નિત્ય એક તરેહનો ખોરાક ન દેતાં હમેશાં જુદો જુદો રચીસર કરી આપવો. બોજન કરી રહ્યા પછી પાન, સોપારી, એળચી, લવીંગ વગેરે મુખવાસ ખાવા આપવાં. એ રીતે સૌને જમાડી પછી પોતે જમવું. એટલાં કાઢવો. એજ પ્રમાણે રાત્રે પણ ખાવા લાયક બોજન તૈયાર કરી ખવરાવવું. સવારના બોજનકૃત્યથી પરવારી ધરમાં સંગ્રહ કરેલી વસ્તુઓની વ્યવસ્થા કરવી.

સંગ્રહ કરેલી વસ્તુઓની સગવડ—ધર ઉપયોગી વસ્તુઓ થઈ રહેલા આવે, તે પહેલાં ત્રણ ચાર રોજ અગાઉથી પતિને ચેતવી રાખવું. વસ્તુ ધરમાં આવે, કે તેને સાફ સુક કરી ઢાંકી સંભાળી રાખવી. વસ્તુઓ રાખવા, રસોઈ કરવા, જમવા, ખેસવા અને સૂવાની જગ્યાના વિભાગ જૂદા જૂદા રાખવા. બધું એકત્ર રાખવું નહિ. એકત્ર રાખવાથી ધરની હવા બગડી તનદુરસ્તી ખરાબ થાય છે. અનેક પ્રકારનાં ઘીઆં, ઔષધીઓ, દાણોદૂધી, ફરનીચર, સાકર, ખાંડ, ગોલ, ઘી, તેલ, મસાલા, અને અથાણાં, વગેરે સાફસુક કરી જીવજંત પડે નહિ, એમ સંભાળીને રાખવાં અને તેની વખતો વખત સંભાળ લેતા જવી, પાણી સીંચવાની દોરીઓ, ગાયો, બેંસો વગેરે પશુઓ પાંધવાનાં દોરડાં સાચવી જુદી જગ્યાએ ગોઠવી રાખવાં, જ્યાં ત્યાં કંઈ પણ રખડતું રાખવું નહિ. વસ્તુઓની એવી ગોઠવણી રાખવી, કે તે જોઈએ, ત્યારે તરતજ જડે, ફાંફાં મારવાં પડે નહિ. કોઈ ચીજ ઉઘાડી રાખવી નહિ. કીડી, મકોડી ચડે, અને ઉંદર કે બિલાડી ખાય એમ રાખવી નહિ. સર્વ ખંડોની બારો જાળી ખૂલી રા-

ખવી, કે અંદરની હવા સારી રહે અને વસ્તુઓ બગડે નહિ. મુરખ્યા, મધ, આસવો વગેરેની બરણીઓનાં મોં કપડાથી બાંધી રાખવાં. ગાદલાં, ગોદડાં અને ઓછાડ સંકેલી યોગ્ય જગ્યાએ ગોઠવી રાખવાં, તાંબા, પીતળનાં વાસણો માંજ સાફ કરી એક બાજુ ગોઠવી મૂકવાં. તમામ વસ્તુઓની એવી ગોઠવણી રાખવી કે સઘળે ઝાકઝમાળ થઇ રહે. જે જો-ઇને સૌકોઇ આશ્ચર્ય થાય, એવી વ્યવસ્થા કરવી.

સયન ગ્રહની સોભા—રાત્રિના બાર કલાક એ ગ્રહમાં શુભરવાના હોય છે, એમાં સુખ અને આનંદથી જીવ આવે, એવી સર્વ પ્રકારે સગવડ કરવી, એ સુધડ સ્ત્રીની ચતુરાઈનું કામ છે. સૂવાનો ઝોરડો જુદોજ હોવો જોઇએ. એ ગ્રહ લીપેલ શુપેલ અને ખડીકે ચૂનેથી ઘોળેલો રાખવો. નિત્ય વાળી ઘોળી સાફ કરતા જવો. એમાં સ્વચ્છ હવા આવવા જવાની બારી જાળીઓ રાખવી. પલંગ એવી રીતે રાખવો કે સૂતી વખતે શરીરપર થઇને પવન જાય નહિ, કે બહારથી દુર્ગંધી આવે નહિ, ઘરની વચગાળે પવન નાંખવાનો પંખો રાખવો, બેસવા, ઉઠવા કે વાંચવા, લખવા સાફ એક બાજુ ટેબલ, ખુરશી રાખવી. ટેબલ માથે દીવા સાફ વાલસર રાખવું. વખત જાણવા સાફ ઘડીઆળ અને રાત્રિએ પહેરવાના વસ્ત્રાલંકારનો કપાટ એક બાજુ રાખવો, નકશા, સુપ્રસિદ્ધ મહાત્મા સ્ત્રી પુરોનો અને દેવોની છબીઓ, વનવૃક્ષ અને સુંદર પશુ, પક્ષીઓનાં ચિત્રો, વગેરે ટાંગવાં. અભેરાઈપર નાના પ્રકારનાં રંગબેરંગી રમકડાંઓ રાખવાં. ઉપર હાંડી, ઝુમર, અને તખ્તતા, અને મનરંજનાર્યે મનોહર ગાન, તાનનાં સાધનો એક બાજુ ટીંગાડી રાખવાં. જૂઠું બોલવું એ પાપ છે, પરોપકાર એજ પુણ્ય છે. તન, મનથી પવિત્ર રહેા, એક ઇન્દ્રિય ઉપર નેક નિષ્ઠા રાખો, સ્ત્રીઓને પતિ સેવા એજ ઇચ્છીત કૃત્યને આપનાર છે. વગેરે સુબોધ વાક્યોના છાપેલા કાગળો બાજુ બાજુ ટીંગાડવા, કે બેસતાં ઉઠતાં સારી શિખાગણુ યાદ આવે. સુંદર અને સ્વચ્છ કરેલી શય્યા બિછાવી રાખવી, સુગંધી ધૂપ કરી સઘળે સુગંધમય કરી મૂકવું. વિહાર સમયે વિવિધ પ્રકારનાં નાજુક તથા ઝીણાં વસ્ત્રો પહેરવાં અને થોડાક ઘરેણાં પણ પહેરવાં. સુગંધી પદાર્થો, શાંતિકારક ચંદન, તથા ઘોળા રંગનાં પુષ્પો વગેરે આભૂષણો ધારણ કરવાં. તે જાણે ઈંદ્રભૂવનમાં ઈંદ્રાણી હોય નહિ ! તેની પેઠે શોભિ રહે, બાળબચ્ચાં અને પતિને પોદાડી, પોતે પોદાવું. અને પતિના ઉઠ્યા પહેલાં ઉઠી નિત્ય કામે લાગવું. આવા સુશોભિત ભૂવનમાં

શયન કરવાથી મન હમેશાં આનંદ અને પ્રકૃષ્ઠિત રહે છે. તથા સુખરૂપે નિંદ્રા આવે છે.

ગૃહવા ટીકા—સુત્ર સ્ત્રીએ ઘર આગળ અને પાછળની પડતર જગ્યામાં એકવાડ કે કચરો નાંખી ગંદકી કરવી નહિ, પણ ત્યાં એક નાનો સરખો સુંદર ખામ બનાવવો. નિલ નવરાશની વેળાએ પડતર જમીનને ખોદી ખણી જમીનને પોચી કરવી તેમાં ચોખ્ખણ, ત્રીકાણ, ગોળ, સડખૂણ, અષ્ટકોણ વગેરે પ્રકારના ક્યારા કરવા. તેમાં કોઈમાં કેળ, તો કોઈમાં ગુલાબ, કોઈમાં મોગરો, તો કોઈમાં ગુલાદાવદી, કોઈમાં કરેણ, તો કોઈમાં જીરું, કોઈમાં અજમા, પોષ, ધાણાભાજી, તગર, તુળસી, ભરવેા, કેતકી, માલવી, જસુસ, અને ગલતુરો વગેરે જીવંત પ્રકારનાં સુગંધી પુષ્પો અને શાકભાજી તથા ઔષધીઓ રોપવી. તે બધાને જીવંત જીવંત પ્રકારનું ખાતર પૂરવું. હમેશાં પાણી પાતું અને માથે છાંંટા જવું. મધ્યમાં બંને તો કૂવારાની સોઈ કરવી. ચારે તરફ જવા આવવાની સડક અને કમાનો વાળી બેઠકો કરવી. આ પ્રમાણે નજર આગની સોઈ કરવી. જેથી ઘર શોભે નીકળેછે. હવા સુધરેછે અને શરીર તન દુસ્ત રહેછે તથા શાકભાજી અને જોઈતી ઔષધીઓ તરત મળી આવેછે. માટે આવી ગોઠવણી કરવી.

લેવડદેવડ—સ્ત્રીઓને લેવડદેવડ કરતાં આવડવું જોઈએ. આ સદ્ગુણ વગર ગૃહસ્થીનું ગૃહકાર્ય યરાચર ચાલી શકતું નથી. ઘર ખરચ આવકના પ્રમાણમાં રાખવો. ઉપજ કરતાં ખરચ વધારે ન થાય, તેની સંભાળ રાખવી. એટલુંજ નહિ, પણ ભવિષ્યના સુખ સાર દરમાસે કે વર્ષે ખરચ કાઢતાં સિલિકમાં વધારો થાય એમ કરવું. જે વસ્તુની ઘરમાં કશી જરૂર નથી, તે વસ્તુ નકામી પડતર ખાતે લેવી નહિ, કેમકે એવી બીજી જરૂરની વસ્તુઓમાં પૈસા વાપરી નાંખવાથી, જ્યારે જોઈતી ચીજો લેવાની જરૂર પડે છે, ત્યારે પૈસા નહિ હોવાથી, મોં વકાશી બેસવું પડે છે. તે વખતે કંઈ નકામી પડેલી વસ્તુ વેચવા જવાતી નથી. માટે લેવડદેવડ કરવામાં આખર રહે, તેવી સકાઈ રાખવી. જે ચીજ લેવી તે જોઈ તપાસી, બે ચાર ટેકાણે ભાવ પાડની તજવીજ કરી, યરાચર કીંમતે લેવી, પણ એકદમ ઉતાવળ કરી વેચનારના વખાણ ઉપર મોહી વિશ્વાસ રાખી, તે જે કીંમત કહે તે યરાચર છે, એવો ભરસો રાખી લેવી નહિ; કેમકે ધૂત વેચનારાઓ પોતાની વસ્તુની કીંમત વધારે લેવા, તેનાં અનેક પ્રકારે વખાણ કરે છે, સોગન ખાય છે, અને ધર્મ દારે છે. માટે એપર કશો વિશ્વાસ કરવે

નહિ. જે સ્ત્રીજની બહુજ જરૂર છે એવું જણાય, ત્યારે તેના ટકાઉ અને ભાવપર પૂરતો વિચાર કરી લેવી. મનની, ભભકાની, રંગભેરંગી, પણ ટકાઉ નહિ તેવી, જેવી કે કાચની દીવીઓ, પ્યાલા, વગેરે ઓછા ટકાઉ હોય, તેવો સામાન ખનતા સુધી લેવો નહિ. તેમજ ઉધાર માલ કદી પણ લેવો નહિ. ઉધાર લેવાથી નામાનો ઉકરડો થાય છે. તેમાં વખતે ધૂર્ત વેચનારા આપણી પાસે હિસાબ નહિ હોવાથી, પોતાની દાનત બગાડી જે સ્ત્રીજ ન લીધી હોય, તે પણ કેટલીક માંડી મૂકે છે, વળી વેચનારને ઉધારના પૈસા મોડા મળવાથી, એ સ્ત્રીજ મોંઘી આપે છે, વગેરે રીતે નુ-કસાન જાય છે. ભરવા, તોળવા, માપવા વગેરેમાં તપાસ રાખવી કે ઓ-છું ન આપે. તે માટે તોલાં અને ત્રાજવાનાં પહાં તપાસવાં. તેમજ પહાં-ના દોરા તપાસવા, કે તે નાના મોટા ન હોય. તેમજ ત્રાજવાની ડાંડીનો દોરો બરાબર મધ્યે છે કે નહિ ? એ સઘળું તપાસવું. લીધા પછી ઘેર ઉ ટાંકી જોવાની ટેવ રાખવી. ઓછીનું લેવું નહિ; કેમકે આપણી પાસે ન હોય, તે વખતે દેનાર લેવા આવે, અને એ વખતે ના પાડવાથી સામાનું મન કચવાય છે. વળી લેવદેવ કરવી તેમાં હિસાબ જાણવાની જરૂર છે. હિસાબ ગણતા આવડતા નથી, તો સામે માણસ છેતરી જાય છે, વગેરે રીતે લેવદેવમાં ઘણી સંભાળ રાખવી અને તેમાં કરકસર કરવી.

કરકસર—સ્ત્રીઓએ લેવદેવમાં ઉડાઉ થવું નહિ. જેમ અને તેમ કરકસરથી વ્યવહાર ચલાવવો. જે સ્ત્રીજ આઠ આને મળતી હોય, તેવીજ બીજી સ્ત્રીજ જરા ફેરફારવાળી સાત આને મળતી હોય, ને તેથી કામ રડતું હોય; તો એક આનો બચે એમ કરવું. કરકસર કરવી એ પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીઓનું વધારે કામ છે. જે સ્ત્રીમાં કરકસર કરવાની આવડત નથી, તેનું ઘર પાયમાલ થાય છે. પછી ભલે મોટો ધનવંત હોય, તોપણ શું થયું ? “સો સર અને એક કસર” સો ઠેકાણેથી આવક હોય, તેની બરાબર એક કસર છે. કરકસર કરી ભવિષ્યના સુખ માટે પૈસાનો સંગ્રહ કરી રાખ્યો હોય, તો વૃદ્ધાવસ્થામાં સુખ મળે છે. એટલુંજ નહિ, પણ કોઈ કારણ અવસર અકસ્માત આવી પડે છે, તો તે વખતે સંગ્રહ કરે-લો પૈસો કામ લાગે છે. માટે નિત્યના ખોરાક, પોષાક, વગેરે ગૃહકાર્યના સઘળા વ્યવહારમાં કરકસરથી વર્તવું. ચપટી દાણો જ્યાં ત્યાં રખડતો હો-ય, કે ઉંદર ખાતા હોય, તો ભલે ખાય. એટલામાં શું ? તેમજ સોવા, ઝા-ટકવામાં, ખાંડવામાં અને દળવામાં ચપટી દાણો ગયો તો શું હરકત છે ?

થોડું રાંધેલું અન્નાજ છે એમાં શું ? ઝોઠવાણીમાં નાંખી દો. જે ચીજ જોઈતી ન હોય, તોપણ એક બે પૈસાની લોને એમાં શું વિસાત છે ? એ રીતે નકામો વ્યવહાર કરી બગાડો ન કરવો. થોડે થોડે કરતાં હિસાબ કરીએ તો ઘણે વખતે ઘણું થઈ પડે છે. “કાંકરે કાંકરે પાળ બંધાય ને ટીપે ટીપે સરોવર ભરાય.” એમ પછી, પછી કરતાં તો લાખો રૂપિયાની રકમ થઈ પડે છે, એ સ્ત્રીઓએ જાણવું જોઈએ. કમાણી થતી હોય, તેમાંથી ખર્ચ કરતાં થોડું થોડું વધારીએ તો ઘણે દિવસે ઘણો પૈસો એકઠો થાય. કોઈ મનુર ચાર આના રોજ કમાતો હોય, તેમાંથી ફક્ત રોજ એક આનો બચાવે, તો એક વર્ષે રૂ. ૨૨-૮-૦ થાય અને એ ચાણી વર્ષે રૂ. ૯૦૦ નવસો જેવડી મોટી રકમનો માલેક થાય છે. વળી જેમ કમાતો જાય, તેમ સેવિંગબેંકમાં વ્યાજે મૂકતો જતો હોય, તો એથી પણ મોટી રકમ થઈ પડે છે. પછી જ્યારે ધરડપણમાં કમાવા જઈ શકાતું ન હોય, તે વખતે બહેને સુખે બેઠો બેઠો ખાય. માટે “આલ્યું તેવું ચાલ્યું” અને “મજે ત્યારે મીર ન મજે ત્યારે ફકિર” એમ ફતંગ દીવાળીઆ બની વ્યવહાર ચલાવવો નહિ. જે ભવિષ્યનો વિચાર ન કરતાં આલ્યું, તેવું ચાલી જાય છે, તે ધરડપણમાં દુઃખી થાય છે. માટે ધરમાં બગાડ કે નુકસાન થતું અટકાવવું. ભવિષ્યનો વિચાર કરી, ધરખર્ચ જોઈ વિચારી કરવો. થોડેથી સરતું હોય, તો ઘણું કરવું નહિ. પતિને લલચાવી ધરેણાં, લૂગડામાં નકામો પૈસો નાંખી દેવો નહિ. ધરેણાંમાં વધારે પૈસા રોકવા કરતાં, જોઈતાં જ ધરેણાં રાખવાં અને બાકીના પૈસા વ્યાજે દેવા, કે તેમાં વંચારો થાય. દ્રવ્ય છે એજ મનુષ્યનો જીવ છે. મનુષ્ય ભલે મૂર્ખ હોય, તોપણ દ્રવ્ય હોવાથી ડાહ્યો ગણાય છે. દ્રવ્યહીન ડાહ્યો માણસ પણ માન પાન પામતો નથી. વળી દુઃખની વખતે દ્રવ્ય એ એક મિત્રની ગરજ સારે છે, પૈસો પેદા કરવામાં કેટલું દુઃખ ભોગવવું પડે છે ! એનો વિચાર કરવો. ઘણે દુઃખે પ્રાપ્ત કરેલો પૈસો નકામા ખર્ચમાં નાંખી દેવો નહિ. જોઈ વિચારી ખર્ચ કરી કરકસરથી પૈસાનો સંગ્રહ કરવો, પરંતુ યાદ રાખવું કે અંત લોભ એ પાપનું મૂળ છે. માટે અંતિ લોભ કરવો નહિ જેવે પ્રસંગે જેટલું જ્યાં વાપરવું થઈત હોય, તેટલું ત્યાં વાપરતા જવું. નહિ તો. “કીડી સંચે ને તેતેર ખાય, પાપીનું ધન પરલઈ જાય.” એમ ન થાય. જો સંચેલું દ્રવ્ય ધર્મકર્મ અને પરાપકારમાં નથી ખર્ચાતું તો પાછળનો પૈસો કોણ જાણે કોણ ખાય છે. માટે યોગ્ય વ્યવહાર કર-

તા રહી, સાથે ભવિષ્યનો પણ વિચાર કરવો. એકલા પતિની કમાણીપર આધાર ન રાખતાં, નવરાશના વખતમાં ધરમાં બેઠા જે ધંધો થઇ શકે, તે કરી બે પૈસાનો ઉમેરો કરતા રહેવું.

ધરધંધો—ધરકામમાંથી પરવારી કંઈ પણ હુન્નરકળાવડે પતિને ધ-
ટીત સહાયતા કરવી. કમાનાર એક અને ખાનાર ઘણાં હોય, તે
પતિને ઘણું દુઃખ ભોગવવું પડે છે. માટે જેમ અને તેમ વખતની કર-
કસર કરી અવકાશનો અવસર શોધી, તેમાં કંઈ પણ મહેનત કરી પતિની
કમાણીમાં અને ધરખરચમાં મદદ કરવી, એ સ્ત્રીનો ધરમધર્મ છે. સ્ત્રીએ
પતિના યોગ્ય સોખતી થવું, એ તેમનું મુખ્ય કામ છે. માટે તેણે દળવું,
ખાડવું, ભરડવું, હીર વીંટવું, સીવવું, સાંધવું, ભરવું, ગુંથવું, સૂતર
કાંતવું, વણવું, ચિતરવું, રંગપૂરવા, વૈધનો ધંધો કરવો, માટીનાં
તરેહ તરેહનાં રમકડાં બનાવવાં, કાતરવું, કાતરવું, ટોપીઓ કરવી,
મોજાં, ગલપટ્ટા ગુંથવા, વગેરે ઉપયોગી ધંધો કરી, ધરમાં બેઠાં બેપૈસા
સારી પેટે કમાઇ શકાય છે, પણ એમ ન કરતાં પગ ઉપર પગ
ચડાવી આળસુ બની બેસી રહેવું; કે ઊંઘ્યા કરવું એ દરિદ્રીનું કામ છે.
ધરમાં બેઠાં ધંધો કરવામાં ખોટ નથી. ખોટતો ચોરી છીનાળીમાંજ છે.
સુસ્ત સ્ત્રીએ નકામો વખત જરા પણ નહિ ગુમાવતાં, ધરકાર્ય કરી નવ-
રાશમાં બે પૈસા યોગ્ય ધંધો કરી મેળવવા. અગ્રેજ લોકોની સ્ત્રીઓ પણ
ઘેર બેઠાં મોજાં, ગળપટ્ટા, વગેરે ગુંથવાનું કામ તથા ધરનાં મનુષ્યોનાં
કપડાં હાથે સીવે છે અને બહારથી પણ બે પૈસા આવે એવો ધંધો કરે
છે. દળવા, ખાંડવા અને ભરવા વગેરે ધંધો કરતાં, વણવા, ગુંથવા, સીવવા
અને વૈધકના ધંધામાં બહો લાભ થાય છે. માટે જે ધંધામાંથી બે પૈસા
વધારે મળે, એવો ધંધો શિખવો અને ઘેર બેઠાં નીતિસર કરવો. જે સ્ત્રી
ધંધો કરી જાણતી નથી. તે માંડમજૂરી કરી ગુજરાન ચલાવે છે. કદી પતિ
મરી જાય છે, તો ગરીબ સ્ત્રીને ગુજરાન ચલાવવાનો સધળો બોલો પો-
તાપર આવી ચડે છે. હવે જે તે ઉપયોગી ધંધો કરી જાણતી હોય છે,
તો સુખેથી આજીવસહિત ધંધો કરી ગુજરાન ચલાવે છે; પણ જે કંઈ
ધંધો કરી જાણતી નથી, તે ભવિષ્યમાં દુઃખી થાય છે અને ગંધામજૂરી
કરી પેટ ભરે છે. કદી પેટનું પૂરું થતું નથી, તો કુર્કમ કરી છાંદગી ખ-
રાય કરે છે. જે ભવિષ્યનો વિચાર કરી અગાઉથી ઉપયોગી ધંધો શિ-
ખી હોય છે, તે શિયળ સાચવી નીતિસર ધર્મ માર્ગે ધંધો કરી સુખેથી

ગુજરાત ચલાવે છે. માટે સ્ત્રીઓએ ઉપયોગી ધંધો શિખી કરવો અને ખતિને મદદગાર થવું.

હિસાબ લખવો—સ્ત્રી એ ગૃહ રાજ્યનો કાર્યભારી છે. માટે તેણે ઉપજ ખરચનો હિસાબ લખતાં શિખવું જોઈએ. નામુએ એ ઉપજ ખરચનો અડસડો જાણવાને દીવો છે. માટે સ્ત્રીએ કઈ કઈ બાજતમાં કેટલું ખરચ થયું ? આમાસે કે વર્ષે કઈ બાજતમાં વધારે ખરચ થયું ? તેટલું વધારે થયું, તો શું કારણ ? એ કારણ શોધી જો અયોગ્ય ખરચ થયું હોય, તો ફરી તેટલું ન થાય, તેની તજવીજ રાખવાનું સૂઝે છે. વળી પેદાશ કેટલી છે ? કઈ કઈ બાજતમાં થઈ ? વધારે પેદાસ શેમાં થઈ ? અને થઈ તો શી રીતે ? વગેરે શોધી ફરી તેથી વધારે સારી પેદાસ કરવાનું સૂઝે છે. ઉપજ ખરચનો સરવાળો કરતાં નફો થયો કે તોટો ? નફો થયો, તો કેટલો ? અને તોટો થયો, તો કેટલો ? એનું શું કારણ ? જે કારણ હોય શોધી ફરી તેવું ન થાય તેમ કરવાનું સૂઝે છે. જો નામુ નથી રખાતું તો આ બધું અધારામાં રહે છે અને અધારામાં રહેવાથી મોટી તુકસાનીના ખાણમાં પડવું પડે છે. ઉપજ ખરચનો અડસડો જાણવાથી ખરચ ચેતીને કરવાનું સૂઝે છે. વધારે ખરચ કરવાનું મન થતું નથી. હિસાબ ન લખવાથી જેમ આવે છે, તેમ ખરચ ક્યેં જઈએ છીએ, તેમાં મન પાછું હટતું નથી. તેથી ભવિષ્યનો રસ્તો સૂઝતો નથી. વળી હિસાબ લખવાથી બીજો એ લાભ થાય છે, કે આપણે ધણા સાથે સંબંધમાં જોડાયા હોઈએ છીએ, તો તેમાં કોને કેટલું અને ક્યારે આપ્યું તથા ક્યારે લેવાદેવાનો ઠરાવ છે; એ જાણવામાં આવે છે. વળી કઈ કઈ વસ્તુ ક્યારે અને કેટલી લાવ્યા હતા, તે કેટલો વખત ચાલી. આગળના કરતાં વધારે જોઈ કે ઓછી અને તેનું કારણ શું ? રોકડે પૈસે લાવ્યા હોઈએ, તેનું નામું હોય, તો સામે માણસ લૂચ્યાઈ કરી ફરી લઈ શકતો નથી. વળી દરેક પાસે શું લેવદેવ નીકળે છે એ માલમ પડે છે. વર્ષ આખરે ઉપજ ખરચનો સરવાળો કરી બાકી કાઢી હિસાબ લેવા દેવાને સૂઝ પડે છે. વગેરે હિસાબ લખવાથી ધણા લાભ થાય છે. માટે ઉપજ ખરચ વગેરે નો હિસાબ લખવામાં આગસ કરવી નહિ.

પશુ પક્ષીની પાલના—સ્ત્રીએ ઘર આગળ પાળેલાં પશુ પક્ષીઓની નિત્ય સાંજસવાર સંભાળ લેતા રહેવું. તેના રહેવાનાં સ્થળમાંથી કચરો પૂજો, ચરક, છાણ, મૂત્ર વગેરે દૂર કરી વાળી સાફ કરતા રહેવું,

તેમાં ગંદકી રહેવા દેવી નાહ, કે જીવાત થવા દેવી નહિ. પશુઓને ચારે નાંખવો અને પાણી પાવું. પક્ષીઓને ફળ, ફૂલ નાંખવા અને પાણી પાતા જવું. ઉનાળાની ઋતુમાં તેમને પાણીથી નવરાવતાં જવાં. નિલ્ય તેમના અંગપરથી મેલ કે કચરો હોય, તે સાફ કરવો. તેમને કોઈ પ્રકારનો રોગ લાગુ પડે, તો અનુભવિને પૂછી દવા કરવી. તે જે રીતે સાળાં થાય, તેમ કરવું. પશુ પક્ષીઓને ખવરાવવા પીવરાવવામાં બેદ્દિકરાઈ રાખવી નહિ. એમ સમજવું કે તેઓ આપડાં આપણે સ્વાધીન પડ્યાં છે, અને તેઓ મુગાં છે, તો તેમનું આપણે પાલણુ પોષણુ કરવું, એ આપણો ધર્મ છે. તેમની સંભાળ લેવાનો આધાર દાસ દાસીઓના ઉપરજ રાખવો નહિ, વખતો વખત જાતે જઈ સંભાળ લેતા જવી. સંભાળ ન લઈએ, તો તે બિચારાં બીજના હાથથી દુઃખી થાય છે દુઃખી થાય છે તો પણ તેઓ આપણને જણાવી શકતાં નથી. તેથી અંતે ઝૂરી ઝૂરીને મરણુ પામે છે. તેનો દોષ આપણને લાગે છે. તેમને આપણે પાળીને પ્રીતિ બતાવીએ છીએ, તો તેઓ પણ આપણા ઉપર પ્રીતિ બતાવે છે. જે આપણે તેનાપર ગુસ્સે થઈએ છીએ, તો તે આપણા ગુસ્સાને જાણી લઈ, આપણાથી બનતાં સુધી ચેતતાં રહે છે. વળી તે આપણને કેટલાં બધાં ઉપયોગી છે ? એ સૌ કોઈ જાણે છે. માટે તેઓ કોઈ વખતે આડું ચાલે, તો દયા લાવી ધીરજ રાખી તેમને વસ કરવું, પણ ઉતાવળ કરી મારવું નહિ. તેમનું તો સર્વ પ્રકારે પાલણુ પોષણુ અને રક્ષણુ કરવું. એ પાળનારનો ધર્મ છે.

નવરાશનો વખત—શ્રીઓએ ગૃહકાર્યમાંથી પરવારી જેટલો નવરાશનો વખત મળે, તેમાં ઉપયોગી હુન્નર કામ કરવાં, મનરંજન ગીતો ગાવાં અને કાવ્ય વાંચી મનને આનંદ કરવું. પ્રભુ ભક્તિ અને સ્તુતિ કરવી. ઈશ્વર સંબંધી નીતિ સંબંધી અને સંસાર વ્યવહારને ઉપયોગી જ્ઞાન મેળવવું. સારાં સારાં વર્તમાનો, ચોપાનીઆં, અને ઉત્તમ બોધદાયક પુસ્તકો વાંચવાં. વાંચતાં ન આવડતું હોય, તો બીજા પાસે વંચાવી જ્ઞાનમાં વધારો કરવો. પતિના કાર્યમાં મદદ કરવી, નવીન શોધમાં મનને લગાડવું. અંગને કેળવવું. પોતાના પતિને શી રીતે આરામ અને સુખ આપી શકાય તથા પતિ કામથી પરવારી થાક્યા ઘેર આવે, ત્યારે તેને શી રીતે ગમત અને આનંદ આપી શકું એનો વિચાર કરવો બાળકોના પાઠ લેવા, દેવા. પોતે પણ પતિ પાસેથી નવીન જ્ઞાન લેતાં જવું. વગેરે, વગેરે રીતે નવરાશના વખતમાં વર્તવું. વખત અમૂલ્ય છે. ગયો વખત ફરી મળતો નથી. જે-

ટલો વખત ગયો, તેટલો વખત આયુષ્યમાંથી ઓછો થયો. મા જાણે મારાં બાળકો મોટાં થાય છે, પણ આયુષ્ય ઓછું થતું જાય છે, એ જાણતાં નથી. તેમાં જેટલો વખત લેખે કઢાયો હોય, તેટલો તો લાભ છે પણ વખત વૃથા ગુમાવ્યો હોય, તે તો નુકસાન સમજવું. જે વખતની કીંમત જાણતાં નથી, તે પાછળથી પસ્તાય છે. માટે વખતને અમૂલ્ય સમજી નવરાશની વેળા વૃથા નહિ ગુમાવતાં, તેનો ખરો ઉપયોગ કરતાં જવું. એ ચતુર અને ડાહી સ્ત્રીનું કામ છે. વગેરે, વગેરે.

પ્રાચીન સ્વયંવર પદ્ધતિ.

સ્વયંવર—પોતાની મરજી પ્રમાણે પતિને પસંદ કરીને પરણવું તે, આ રીત પ્રાચીનકાળમાં ઘણી ચાલતી. તેથી જોકું ઘણું સુખી થતું. પસંદગી કરવામાં કોઈ રૂપ ઉપર, કોઈ હુશિઆરી અને શૂરવીરતા ઉપર, કોઈ ચીઠીઓમાં ધાવ, સમસ્યાઓ લખી મોકલી જે પૂરો કરે તે સાથે અને કોઈ રૂપ, ગુણ અને વિદ્વાન વરને શોધી લાવવાને દેશ દેશાંતર પોતાના ગુણુર ગુરને મોકલી ખર્ચ મંગાવતા. તેમાં જે યોગ્ય જણાય, તેને કન્યા પસંદ કરતી; વગેરે રીતે પસંદ કરવાનું કામ કન્યાઓનું હતું. કન્યાઓ પસંદ કરેલો, વર માખાપને યોગ્ય જણાયે, તે સાથે તેનો સંબંધ કરી દેતા. તેમાં આડે આવતા નહિ. વળી કોઈ તો વર પસંદ કરવા માટે પોતાને ત્યાં સ્વયંવર મંડપ રચી, તેમાં દેશો દેશના વિદ્વાન ધીર, વીર, ગુણુવાન અને પ્રસિદ્ધજનોને નોતરવામાં આવતા, તેમને યોગ્ય આસન અને માન પાન આપી સત્કાર કરાતો. પછી તેમાં જે પ્રમાણે પરીક્ષા લેવાની પ્રથમ ગોઠવણુ રાખેલી હોય છે, તે પ્રમાણે કરવામાં આવતું. તેમાં ઠરાવેલી પરીક્ષા જે પસાર કરે, તેને કન્યા પોતાની વરમાળા આરોપતી. આ પ્રમાણે ગુણુદોષની પરીક્ષા લઈ કન્યા ખુશીથી પોતાના હમેશના સાથી સાથે પ્રેમ ગાંઠ બાંધતી. તે જીંદગી પર્યંત નહિ છૂટતાં અચળ રહેતી. અર્વાચીનકાળમાં માખાપો જેમ પોતાની પુત્રીઓને ગમે તેવા વર સાથે વરાવી દુઃખી કરે છે, તેમ તે પ્રસંગે થતું નહોતું. તે પ્રસંગે તો કન્યા માટે વરની શોધ ખોળ કરવામાં ઘણું ઘણું કરતા. આજની પેઢે તેમની પસંદગીના હક છીનવી લેવામાં આવ્યા નહોતા. તેમની મરજી વિરુદ્ધ કદી કોઈ આવે, તો તેમનું કશું ચાલતું નહિ. તેમની પરણવાની બ્યાં

મરજી હોય, ત્યાંજ પરણાવતા. જે સુખ દુઃખમાં સાથી ગણી નિભાવે તથા ગુજરાન ચલાવે અને સદ્ગુણ સંપન્ન હોય, એવો યોગ્ય વર ખોળી કાઢી, તેમની સાથે પરણવું, એ પરણનારી સ્ત્રીનું કામ છે, પણ તે પોતાની મેળે વર શોધી કાઢી વરવાને લાયક થાય, એવી ભણાવી સમજણી અને યોગ્ય ઉમરની કરવી, એ માળાપનું કામ છે. તે યોગ્ય સમજણી અને ઉમર લાયક થયે, પોતાની મેળે વર શોધી વરે, તેમાં માળાપની સંમતી લેવી નેઈએ અને માળાપે પણ તેમને વાજળી રીતે સહાયતા આપવી નેઈએ. પ્રાચીનકાળમાં આ રીત ઘણી પ્રસરેલી હતી. એ સૌ કોઈ જાણે છે, સીતાજી રામચંદ્ર સાથે, દમયંતી નળ સાથે, દ્રૌપદી અર્જુન સાથે, અને રૂક્મણી શ્રીકૃષ્ણ સાથે સ્વયંવરે પરણેલી હતી. સીતા અને દ્રૌપદીજી લગ્ન કાળમાં હુશિઆરી અને બહાદુરી ઉપર મોહીને તથા, દમયંતી અને રૂક્મણી રૂપ, ગુણ ઉપર મોહીને વરેલી હતી.

આ પ્રમાણે પરસ્પરની ઇચ્છાથી જોડાએલાં જોડાં કેવાં સુખી થતાં ! તે આપણે તેમના ચરિત્ર ઉપરથી જાણીએ છીએ. તેમનામાં પરસ્પર પ્રેમ અચળ રહેતો, એ પ્રેમ ગમે એવા સંકટના સમયમાં પણ જતો નહિ. ઘરમાં સૌ સંપત્તિની રહેતાં અને પરસ્પર સુખ દુઃખમાં ભાગ લેતાં. એટલુંજ નહિ, પણ દુઃખમાં પણ તજ ન દેતાં વિલાસો, હીમત અને ધીરજ આપતાં. ઘરના વડીલોની માન, મર્યાદા સચવાતી. સ્ત્રીઓ પતિની ખાતર પ્રાણ આપવાને પણ ચૂકતી નહિ. સદા તેમને સુખે સુખી અને તેમને દુઃખે દુઃખી રહેતી. જુઓ ! સીતા, દ્રૌપદી, દમયંતી વગેરે સતીઓ એ પતિ માટે કેટલું બંધુ દુઃખ ભોગવ્યું છે ! એ બધો પ્રતાપ મરજી માફક પતિને પસંદ કરી—સ્વયંવરે પરણવાનોજ સમજવો.

એ સ્વયંવર રીતિ બંધ થવાનું કારણ આગળ મુસલમાન જુલમી રાજાઓનું જોર હતું. તેથી અડચણો થવા લાગી. તેમજ કેટલાક રાજા રાણાઓ કન્યા વરવા માટે પરસ્પર લડવા લાગ્યા અને શાસ્ત્ર તથા ધર્મ નીતિની અજ્ઞાનતાએ ચારે તરફ પ્રવેશ કર્યો. આ વગેરે કારણોથી સ્વયંવરની સર્વોત્તમ રીતિ બંધ પડી અને આધુનિક કાળની અજાણમણી રીતો ચાલુ થઈ. “ લાકડે માંકડું ” વળગાડવા માંડ્યું. તેથી ખરો પ્રેમ જતો રહ્યો. હશે, સોમાં પાંચ ઠેકાણે ખરો પ્રેમ. એથી શું વળ્યું ? હાલ ઈશ્વર કૃપાથી મહારાણી સરકારનું દયાળુ અને ન્યાયકારી રાજ્ય થયું છે. તેમને અડચણ કરતા કશો જુલમ નથી. ઠેરઠેર પુત્ર, પુત્રીઓને જ્ઞાન મેળવવાનું

શાળાઓ થઈ છે, માટે તેઓને યોગ્ય ઉમર થતાં સુધી ઉત્તમ શિક્ષણ આપી, જ્ઞાન સંપાદન કરાવે. જ્ઞાનવાન થયા પછી પ્રાચીન પ્રસિદ્ધ સુખ-દાયી સ્વયંવર રીતિએ પરણાવી, તેમનો સંસાર સુધરે એમ કરે. એ રીતિ ચાલુ કરવાથી કોઈ પ્રકારે શાસ્ત્રબાધ લાગવાનો નથી. જુઓ ? આપણી એ પ્રાચીન રીતિ પ્રમાણે આજે યુરોપાદિ દેશના લોકો પણ સ્વયંવરે વરી સુખી થવાં લાગ્યા છે, તો શું ? આપણે આપણી પુરાતન ઉત્તમ આર્યનીતિ રીતિને સાવ વિસારી મૂકી દુઃખી થઈશું ? કદી નહિ. આયો ! અર્વાચીનકાળની અલખાગણી નીતિરીતિને તજો, અને પ્રાચીનકાળની ઉત્તમ સુખદાયી નીતિરીતિ ગ્રહણ કરો. જેથી દંપતીનો સંસાર પ્રેમમય થાય.

પ્રાચીન વિવાહ પદ્ધતિ.

આ સૃષ્ટિમાં સંસારી સુખ ગૃહસ્થાશ્રમથી મળી શકે છે. એ ગૃહસ્થાશ્રમ સ્ત્રી પુરૂષના પવિત્ર સંબંધથી થાયછે. એ પવિત્ર સંબંધ વિવાહ નામથી ઓળખાય છે. વિવાહની રીતિ સર્વ દેશોના લોકોમાં સ્વાભાવિક રીતે હોય છે. જે લોકોની વિવાહની રીતિ સારા ધોરણપર ચાલે છે. તેમની નીતિ સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ઠ હોય છે. અને તેમનો સંસાર સર્વ રીતે સુખી હોયછે. પ્રાચીનકાળમાં આર્યોની નીતિ રીતિ સર્વ પ્રકારે શ્રેષ્ઠ હતી અને તેથી તેઓ સર્વ પ્રકારે સુખી હતા. એવું અનેક શાસ્ત્રોપરથી સિદ્ધ થાય છે. તેઓ આજની પેઠે સાવ બાલકાળમાં બાળકોનાં લગ્ન કરતા નહિ, પણ ન્યારે પુત્ર પુત્રી ભણી ગણી સજ્જાં થતાં અને તેમના ખરા ગુણ દોષ જાણવામાં આવતા, ત્યારેજ લગ્ન કરતા. **વિવાહ કાળ** વિષે વાગ્-ભટ્ટે કહ્યું છે કે;—૧૬ વર્ષની વય બાલ્યાવસ્થા, ૭૦ વર્ષ સુધીની મધ્ય-માસ્થા અને તે ઉપરાંત વૃદ્ધાવસ્થા ગણાયછે; કેમકે ૧૬ વર્ષની વય સુધીમાં ધાતુ—વીર્ય અને પરાક્રમની વૃદ્ધિ થાયછે. ૭૦ વર્ષની વય સુધી સમાન રહે છે. અને પછી ક્ષીણ થાયછે. **આયસાયન**—“ ૧૬ વર્ષની વય સુધીની સ્ત્રીને બાળ, ૩૦ સુધીની ને યૌવન, ૫૫ સુધીની ને પ્રૌઢા અને પછીનીને પ્રગલ્ભા માને છે. અથર્વવેદમાં કહ્યું છે કે;—“ બ્રહ્મચર્ય વાળી યુવતી કન્યા યુવાન પતિને પ્રાપ્ત થાય. ” મનુમહારાજે—“ કન્યાને માટે બ્રહ્મચર્ય ક્રમતીમાં ક્રમતી ૧૬ વર્ષ અને વધારેમાં વધારે ૨૫ વર્ષની વય સુધી ઠરાવ્યું છે, અને પુરૂષને માટે ૨૫ તું અને વધારેમાં વધારે

૪૨ નું ઠરાવું છે. જ્યાં સુધી બાળકી બ્રહ્મચર્યમાં હોય, ત્યાં સુધી તેનું કન્યત્વ નષ્ટ થતું નથી. વેદમાં અને જુદા જુદા શાસ્ત્રમાં કન્યા ૧૬ વર્ષ સુધી બાળક ગણાય છે. તેટલી ઉંમરે તેનો વિવાહ થવો યોગ્ય ગણ્યો છે, અને શારીરિક શાસ્ત્રનો પણ એવોજ મત છે. નાની વયે લગ્ન કરવાનો નિષેધ કયો છે.

અર્વાચીનકાળનાં ઋતુ, હવા અને દેશકાળ જોતાં રજેદર્શન થવાનો કાળ ૧૩-૧૬ વર્ષ સુધીમાં હોય છે, અને કાઠને વખતે મોંડું પણ આવે છે. માટે ૧૩ વર્ષની વય સુધીમાં લગ્ન કરવાં એડીક છે, પણ સમાગમ કાળતો રજેદર્શન થયા પછીજ હોવો જોઈએ. અનેક મહાત્માઓના વિચારો જોતાં, તો પૂર્વે મોટી વયેજ વિવાહ થતો હતો. તે યોગ્યજ હતો; કેમકે મોટી વયે સ્ત્રી પુરુષના ગુણદોષ પારખી શકાય છે. ગુણ દોષની પરીક્ષા કર્યા વગર લગ્ન કરવું, એ પણ મોટું નુ-કસાન છે. હાલ જેમ પુત્ર પુત્રીના ગુણ દોષની પરીક્ષા કર્યા વગર લગ્ન કરવામાં આવે છે. તેમ પ્રાચીનકાળમાં નહોતું, પ્રાચીનકાળમાંતો ઘણી રીતે વર કન્યાની પરીક્ષા કરી વિવાહ થતો. વિવાહ સંસ્કાર ઈશ્વર અને અગ્નિની શાક્ષીથી કરવામાં આવતો, અને હાલ પણ એ રીત ઘણે ઠેકાણે ચાલુ જ છે. એ દેવતાઇ શાક્ષીથી જે સંબંધ જોડાય છે. તે કદી છૂટી શકતો નથી. ઋગ્વેદ સંહિતામાં કહ્યું છે કે;—કન્યા ઉપર અગ્નિ નામના દેવતાનો અધિકાર છે.” તે અગ્નિની વતી કન્યાનો પિતા જમાઇને કન્યાનો હાથ આપતાં બોલે છે કે;—

ધર્મેચાર્થેચકામેચનાતિચરિતવ્યેયંત્વયા ।

ધર્મ, અર્થ, અને કામ એ ત્રિવર્ગમાં કોઈ પણ ઠેકાણે આને છોડી દેવી નહિ. તેનો ઉત્તર જમાઈ તરફથી મળે છે નાતિચરામિ નહિ છોડું. તે પછી વર વધૂ બંને પરસ્પર પ્રતિજ્ઞા કરે છે, તે આગળ જુદા ભાગમાં જણાવી છે. એ રીતે દેવ સમક્ષ મંત્રોચાર પૂર્વક બંધાએલો સંબંધ કોઈનાથી છોડી શકતો નથી. રમૂતિ ગ્રંથમાં વિવાહ આઠ પ્રકારના કહ્યા છે. પણ હાલ પ્રાણપત્ય વિવાહ સુખ્ય ચાલે છે. “તમે બંને સાથે રહીને ધર્મનું આચરણ કરજો, એમ કહી વરનો સત્કાર કરી જે કન્યા દાન કરવામાં આવે છે. તે પ્રાણપત્યવિવાહનો પ્રકાર છે.” શાસ્ત્રોક્ત રીતે વૈદિક મંત્રથી વિવાહ કરવામાં આવે છે, તેનું કારણ એ છે, કે તેઓનાં અતઃકરણો એક બીજા સાથે પ્રેમ રૂપી હીરની ગાંઠથી એવાં તો જોડાએલાં

રહે, કે તે ફરીથી ગમે તેવી વિપત્તિ આવી પડે, તોપણ છૂટી શકે નહિ. તેમ છોડવાની ઇચ્છા પણ કરે નહિ. વળી એથી પ્રેમની ગાંઠ એટલી તો સજડ બંધાયછે, કે પોતાના પ્રીતિ પાત્રને જે પદાર્થ અતુકૂલ, પ્રતિકૂલ, તેજ પોતાને પણ અતુકૂળ પ્રતિકૂળ માનેછે. એવી અતુકૂળતા માટે પોતાના દેહની પણ દરકાર રહેતી નથી. જેમ પાર્વતીજીએ શિવજી માટે કર્યું હતું. ખરી રીતે પરીક્ષા કરી સમજણી વચે આવતાં, એક ખીજની પસંદગીથી સંબંધ કરી શાસ્ત્રાકત વિધિએ જે લગ્ન થાયછે. તેથીજ ખરો પ્રેમ બંધાયછે, પરંતુ હાલ પરીક્ષા કરી પરસ્પરની પસંદગીથી સંબંધ બાંધવો અને વૈદિક મંત્રે વિવાહ કરવો, એ તો એક બાબતીએ રહ્યો, પણ પૌરાણિક મંત્રથી પણ યથાર્થ રીતે વિવાહ થણે ઠેકાણે થતો નથી. હાલ તો ગોર અજ્ઞાનપણે પ્રેમે તેવા શ્લોકોં બણી જઇ, હાથ મેળવી છોડાછેડી બાંધી દેછે. તેમજ બ્યાં શાસ્ત્રાકત વિધિએ લગ્ન કરવામાં આવે છે, ત્યાં પણ ઘણી અધટિત રીતિ વપરાયછે. જે શબ્દો પતિને પોતાને બોલવાના હોયછે, તે પતિ તો મૂઠ રહી ગોર બોલી જાયછે. જેમકે, **મહંત્વાદુર્ગાર્હપત્યાયદેવાઃ**—“ગાર્હપત્યા અગ્નિની સેવા માટે દેવતાએ મને તું આપેલીછે.” આ શબ્દો ગોરે બોલવાથી એ કન્યા ગોરને પરણી ગણાયછે. વળી **મયાપત્યાજરષ્ટિર્યથાસ**—“હું રૂપ પતિ સાથે સ્થિરથા” **મયાપત્યા**—હું પતિ આ શબ્દો પણ પતિએ બોલવા જોઇએ, તે પણ અજ્ઞાનતાથી ગોર બોલેછે. આ કેટલું બધું અજ્ઞાનતાપણું કહેવાય ! આવી શાસ્ત્રક્રિયાએ જોડાએલા જોડામાં પૂણું પ્રેમ ક્યાંથી હોય ? આ વખતે તો વર વધૂ એ પરસ્પરજ બોલવાનું છે. માટે હાલ જેમ કેટલાક લોકો કંઈ પણ મોઢે કરી રાખેછે, તેમ વિવાહ સંસ્કાર થતી વખતે બોલવાના મંત્રો કે તેના અર્થ મોંએ કરી રાખવા જોઈએ અને વર કન્યાએ લગ્ન વખતે પરસ્પર બોલવા જોઇએ. ગોરે તો તે પ્રસંગે બોલવાની ફક્ત સૂચનાજ આપવી. આ પ્રમાણે કરવું જોઈએ. જેઓ ધર્મપર ખરી શ્રદ્ધા રાખનારા છે અને જેઓ પ્રાચીન પદ્ધતિએ લગ્ન સંબંધમાં જોડાઇ સુખી થવા ઇચ્છતા હોય, તેમણે પ્રાચીન કાળની ભૂજપદ્ધતિ પ્રમાણે વિવાહ સંસ્કાર કરવા ચૂકવું નહિ.

પત્ની તરીકે કેવી કન્યા પસંદ કરવી ?

આ સંસાર સુખરૂપ બનાવવામાં ઉત્તમ સ્ત્રીની જરૂર છે. જે ઉતાવળ કરી “ લાકડે માકડું ” વળગાડી દેવામાં આવે છે, તો પુરૂષનો આખો ભવ બગડે છે. ફક્ત એક દિવસના સુખ સાથે શાક જેવી ચીજને પણ તપાસી, જે સાફ હોય છે, તે પસંદ કરવામાં આવે છે; પણ આ તો જેની સાથે આખો ભવ ચુલ્લરવો છે, તેને પરીક્ષા કરી કેમ પસંદ ન કરવી ! હાલ તો આ બધું અધારામાં પડ્યું છે. તેથી સંસાર સુખ જોઈએ, તેવું મળતું નથી. પ્રાચીનકાળમાં આર્યો કન્યાની પરીક્ષા કર્યા, પછીજ જે યોગ્ય જણાય તેના સંબંધમાં જોડાતા. વાત્સાયને કહ્યું છે કે;—પોતાની જ્ઞાતિની જે સ્ત્રી બીજા સાથે વિવાહિત થઈ નથી. તેની સાથે શાસ્ત્ર વિધિએ લગ્ન કરવાથી પુરૂષને ધર્મ, અર્થ, પુત્ર, પુત્રી, સંબંધીઓ, સ્વપક્ષવૃદ્ધિ, રતિ સુખ એ છવાનાં પ્રાપ્ત થાય છે. કન્યા કેવી પસંદ કરવી ?—સારા કુટુંબની, જેના માઆપ અને હયાત હોય, પુરૂષથી નાની હોય, જે કુટુંબમાં સદાચાર પળાતો હોય તે કુળની, જે કુટુંબનાં સઘળાં માણસો એક બીજા સાથે સ્નેહ ભાવથી રહેતાં હોય તે કુળની, જે કુટુંબમાં સગાં સ્નેહીઓનો જથ્થો મોટો હોય તે કુટુંબની, તેણીના મા તથા બાપ તરફનાં કુટુંબનાં સગાંવાહાલાં હોવાં જોઈએ. પોતે લાવણ્ય સંપન્ન અને સદ્ગુણ મય હોવી જોઈએ તથા તેના શરીરપર શુભ ચિન્હો હોવાં જોઈએ. તેણીના દાંત, નખો, કાન, નિમાળા, આંખ, અને સ્તનખરાખર જોઈએ. વધારે કે ગોઠાં ન જોઈએ તથા આરોગ્ય હોવી જોઈએ. બૃહત્સંહિતામાં લખ્યું છે કે;—જે સ્ત્રીનો ઉપસો હોઠ બહુ ઉંચો હોય, અને તેના નિમાળા છેડેથી જડા હોય તે ધણું કરી વઢકણી નીકળે છે. સાધારણ રીતે જોતાં જે સ્ત્રી કંઈપણ હોય છે, તે દુર્ગુણી હોય છે અને જે સ્વરૂપે સુંદર હોય છે, તે ધણું કરી સદ્ગુણી હોય છે. ગોટમૂખે કહ્યું છે કે;—પુરૂષે એવી સ્ત્રી સાથે પરણવું, કે જે સ્ત્રી સાથે પરણવાથી પોતે સુખી થશે. એમ તે સમજતો હોય અને પોતાના મિત્રો તરફના કંઈપણ વાંધા વિના તે સાથે પરણી શકતો હોય, વળી જે કન્યા ઉપર મન અને દૃષ્ટિને આગ્રહ બંધાય, તે કન્યાને વરવાથી સુખ થાય છે. પુરૂષ એવી કન્યાને પરણે કે તે કન્યા સાથે તેણીના સંબંધીઓ હમેશાં ચાકરની માફક વર્તે, તો તે પુરૂષે પોતાના દરજ્જાથી ચડતા દરજ્જાનો સંબંધ કરેલો કહેવાય છે, પણ એવો

સંબંધ સમજું પુરૂષો કદી કરતા નથી. પુરૂષ તથા તેના સંબંધીઓ કન્યા સાથે ચાકર પેરે વર્તે, તેણે પોતાના દરજ્જાથી ઉતરતા દરજ્જાનો સંબંધ કીધેલો કહેવાય છે. તેવાં લગ્ન પણ નિંદાને પાત્ર ગણાય છે. માટે તે પણ ન કરવાં, પણ જ્યાં બાળ, સ્ત્રી, પુરૂષ પરસ્પર ક્રિડા કરીને સુખાનુભવ લેછે અને એક બીજાની પ્રશંસા કરીને ઉભયના પક્ષની કીર્તિ વધારે છે. તે સંબંધજ સત્પુરૂષોમાં પસંદગી પામેલો છે. આમાં જણાવેલો પોતાના કરતાં ચઢતાં દરજ્જાનો સંબંધ કરવો, પરંતુ સંબંધ કર્યા, પછી પોતાની સ્ત્રીના સગાં વહાલાં સાથે સારી રીતે હળી મળી જવું, પરંતુ બીજો હીન સંબંધ કહ્યો; તેતો કરવોજ નહિ, કારણ કે વ્યવહાર નિપૂણોએ તે સંબંધને ધિક્કારી કાઢેલો છે. વળી એક બીજાની પડોસમાં રહેતાં કુટુંબો એકબીજાની સાથે લગ્નની ગાંઠથી બંધાય, તો સોએ સો વસા તેઓની વચ્ચે દરરોજ કજ્જો થયા વિના રહેશે નહિ, આ પ્રમાણે સંબંધ બાંધવાનો વિચાર કર્યાબાદ વરવા તૈયાર થયેલા, પુરૂષપર કુમારીકાનો પ્રેમ છે કે નહિ, તે સમજવાનાં ચિન્હો વિષે વાત્સાયને કહ્યું છે કે;—(૧) જો કુમારીકા પુરૂષની સામું જોતાં આશંકાય અથવા પુરૂષની નજર તેણીની નજર સાથે મળતાં, તેણી નીચું માથું કરી દેતો જાણવું કે તે કુમારીકાનો તે પુરૂષપર પ્રેમ છે. (૨) વળી જો તેણી તે પુરૂષની પાસેને પાસે રહેવાની મરજી બતાવે, તેમજ તેના મિત્રો તરફ તેણી મિત્રભાવ બતાવે, તો સમજવું કે તેણીનો તે પુરૂષપર પ્રેમ છે. (૩) જો તે કુમારીકા પોતાના માથાના અંગોડાપરનું ડુલ તે પુરૂષને આપે અને તે પુરૂષે મોકલેલું ફૂલ પોતાના અંગોડામાં ખોસે, તો જાણવું કે તેણીનો તે પુરૂષપર પ્રેમ છે.”

કેવી કન્યાને પરણવી નહીં?—જે કન્યા ઉપર તન, મન અને દૃષ્ટિનો પ્રેમ બંધાય નહિ, તેની સાથે પરણવું નહિ. વળી નિંદ્રાવશ થયેલી, રૂદન કરતી, અને પરણવા વખતે નાશભાગ કરનારી, જેનું નામ અકલ્યાણસૂચક હોય, સંતાડી રાખી હોય, બીજા સાથે જેનું વેશવાળ થયું હોય, રાતા નીમાળા હોય, ખુંધી હોય, પગ વાંકા વળેલા હોય, જેનું કપાળ ઉંચું હોય, ધર્મક્રિયાના સંબંધમાં અપવિત્ર થયેલી હોય, વ્યભિચારણી હોય, અડકાયેલી હોય, ગર્ભવંતી હોય, એન તરીકે માન્ય કરેલી હોય, ઘણી નાની હોય, જેના હાથપગ ઓગળતા હોય, જેનું નામ નક્ષત્ર ઉપર હોય, જેનું નામ નદી કે વૃક્ષને નામેનામ હોય, જે નિંદાપાત્ર થયેલી હોય,

જેના નાગના ઉપાંચ અક્ષરમાં **લ** અને **ર** અક્ષર આવતા હોય, તેવી કન્યા સાથે પરણવું નહિ. તેમજ ક્ષય, હરસ, અપરમાર, કુષ્ટ, વગેરે રોગી માણસોના વંશમાં અને અધિકાંગી, રોગિણી, વગેરે દોષવાળી કન્યા સાથે લગ્ન કરવું નહિ. વળી પોતાના કુળની કન્યા સાથે લગ્ન કરવું એ મહા પાપ છે. માટે તેમ કરવું નહિ, કુળની કન્યા સાથે લગ્ન કર્યાથી તે કુળમાં ઘણા દોષ લાગે છે. તેનાં છોકરાં ઘણી પ્રકારે અશક્ત અને નિર્વીર્ય થાય છે. એમ કરતાં ધીરે ધીરે તેમનો વંશ નાશ પામે છે. જેમ હાલ રૂપેન રાજ્યના રાજવંશીમાં ઘણા મનુષ્યો બાણેજી અને બાઘની દીકરી સાથે લગ્ન કરવાથી અતિ અશક્ત થઈ ગયા છે અને એ દોષથી લાંના પોર્ટુગીઝ ધનવાન લોકોના વંશમાં ઘણાજ જડની ઉત્પત્તિ થઈ છે. તેમજ અંગ્રેજોમાં અને કેટલાક મુસલમાનોમાં પણ પાસેના એવા સંબંધોની કન્યા સાથે લગ્ન કરવાની રીતિ છે, પરંતુ હિંદુઓ પૂર્ણ ભાગ્યવાન છે, કે આર્યશાસ્ત્ર કર્તાઓએ એ સંબંધી ઘણાજ આરિક વિચારને શોધ કરી, એવા નિયમો બાંધ્યા છે, કે તે નિયમાનુસારે હજી સુધી વર્તવામાં આવે છે.

ઉપર પ્રમાણે સઘળો વિચાર અને કન્યાની તપાસ કર્યા પછી કન્યાનું માથું કરવા આવનારમાં જે જે સુંદર દેખાવના અને ડાહ્યાપણાથી બોલતા હોય, તેવા લોકોનો કન્યાવાળાએ સત્કાર કરવો. પછી કન્યાને શણગારી હરકોઈ બાને વર તરફનાને બતાવવી, પરંતુ તેમાં પણ દૈવ પરીક્ષા કર્યા વગર કંઈ પણ નિર્ણયપર આવવું નહિ. દૈવપરીક્ષામાં યોગ્ય જણાયે તે સાથે શાસ્ત્રવિધિએ લગ્નસંબંધ બાંધવો એ સૌથી ઉત્તમ છે.

પતિ તરીકે કેવા પુરૂષને પસંદ કરવો ?

પ્રાચીનકાળમાં સ્ત્રીઓને પોતાને પતિ પસંદ કરી લેવાની પૂર્ણ સત્તા હતી. અર્ધપ્રાચીનકાળમાં એ તેમનો હક ખુંચાવી લેવામાં આવ્યો છે. હાલતો માઆપ જેને પસંદ કરે, તેનેજ બિચારી બાળાઓને ગમતો અણગમતો પણ કબૂલ રાખવો પડે છે. આ ઘણા ખેદની વાત છે, કેમકે જેને જેની સાથે આખો ભવ સુખ દુઃખમાં સાથે ગુજરવો છે, તેણે નીતિસર પોતાને યોગ્ય મનપસંદ પતિ શોધી લેવો, એ તેમનું પોતાનું કામ છે. એમાં બીજાને શું ખબર પડે ? એ હક તો સ્ત્રીઓને પોતાનેજ મળવો જોઈએ. તે જેને પસંદ કરે તેમાં માઆપની પછી સંમતી લે એ વાજબી

છે અને એમ કરવું જોઈએ. પ્રાચીનકાળમાં આયોગમાં આ રીત ચાલતી હતી. તે વિષે મહાત્મા વાત્સાયને જણાવ્યું છે કે;—(૧) જો કોઈ કુમારીકા માટે ધણા તરફથી માગાં આવતાં હોય, તો તે કુમારીકાએ એવાજ પુરૂષનું માથું કબૂલ રાખવું, કે જે પુરૂષ સાથે પરણવાથી તેણીનું રક્ષણ થશે તથા તેણીની જીંદગી સુખી નીવડશે. જે પુરૂષ પોતાની માગણીઓ પૂરી પાડવાને આતુર, વિદ્વાન, સદ્ગુણી અને સ્વરૂપવાન વગેરે ગુણસંપન્ન હોય તથા કલ્યા પ્રમાણે ચાલનારો હોય, તેવા પુરૂષને પસંદ કરવો. (૨) જ્યારે કોઈ કુમારીકાનાં સગાંવહાલાં પૈસાની લાલચથી એવા માણસ સાથે તેણીને પરણાવવા માગતા હોય, કે તે માણસ રૂપ, તથા ગુણરહિત હોય અથવા તે લગ્ન કરવા યોગ્ય બીજે કારણે ન હોય અગર બીજી કેટલીક સ્ત્રીઓને પરણેલો હોય, તો તેવા માણસનું માથું તેણીએ ધિક્કાર સાથ ના પાડવું. પછી તે માણસમાં બીજા ગમે તેવા ગુણો હોય, તોપણ શું થયું? તે પુરૂષ એકવારકી તો પોતાના કલ્યાસર રહેવાનું કબૂલ કરતો હોય, શરીરે બળવાન હોય, પોતાની સાથે પરણવાને માટે તે બહુ આર્જવ બતાવતો હોય અને ઘણી ઘણી રીતે તેણીનો હાથ મેળવવાને પ્રયત્ન કરતો હોય, તોએ તેનું માથું ધસીને ના પાડવું. (૩) બીજી કેટલીક સ્ત્રીઓને પરણેલા પુરૂષ સાથે લગ્નની ગાંઠથી જોડાઈ, તે ધણીકમાં એક ગણાવું, તેના કરતાં એક પુરૂષ જે બહુ ગરીબ હોય અને બીજી કંઈ સંપત્તિ તેની પાસે ન હોય, પણ જે પોતાપર અત્યંત પ્રીતિબાવ રાખતો હોય, તેની જોડે પરણવું વિશેષ સાફ છે. સાધારણ રીતે પૈસાદાર પુરૂષોની ધણી સ્ત્રીઓને કંઈ ચિંતા હોતી નથી, પણ તેઓપર કંઈ તેમના ધણીઓ પ્રીતિ રાખતા નથી. અથવા તેઓને પોતાના ભરોસાની વાત કહેતા નથી. તેઓ તો તેના મનોવિકારને શાંત પાડનાર માત્ર હથિઆરરૂપ ચિજજ છે. (૪) જો તમારાથી ઉતરતા કુળનો કોઈ પુરૂષ તમારે માટે માથું કરે અથવા જે માણસના નિમાળા ભુરા હોય અથવા જે પુરૂષને પરદેશોમાં મુસાફરી કરવાનો શોખ હોય, તે પુરૂષનું માથું કબૂલ કરવું નહિ. (૫) જો કોઈ એવો પુરૂષ તમારે માટે માથું કરે, કે જે પુરૂષે બીજી ઘણી કુમારીકાનાં માગાં કર્યાં હોય અથવા જેને જીગાર રમવાની અને છેતરપિંડી કરવાની ટેવ હોય તથા જેને બહુ છોકરાંઓ હોય, તે પુરૂષનું માથું કબૂલ કરવું નહિ. (૬) જો તમારે માટે ધણા પુરૂષોએ માગાં કર્યાં હોય અને તેમાંથી કયા પુરૂષનું માથું કબૂલ રાખવું. તે

વિષે તમને શુંચવણ પડતી હોય, તો લોક વ્યવહાર મુજબ જે પુરૂષે પોતાનું માથું પોતાના માથાપની મારફતે તમારા માથાપપર મોકલ્યું હોય, તે પુરૂષને પસંદ કરવો. કેમકે એવો પુરૂષ ઉત્તમ અને હેતવંતો સ્વામી નિવડે છે. સુખી લગ્નનું ઉત્તમ ચિન્હ એ છે, કે વરવહુ વચ્ચે પ્રીતિ હોવી જોઈએ. નાની ઉમરના તથા વૃદ્ધ સાથે પરણવું નહિ. ક્ષય હરસ, અપરમાર, કુષ્ટ વગેરે રોગિ માણસોના વંશમાં પરણવું નહિ. વચનથી બંધાઈ સગપણ કર્યું હોય, તે સગપણ ખાસ કારણ વગર તોડી શકાય નહિ. તોડનારને રાજદુવારમાં ખોટી જુગ્યાની આપી હજાર સગા-ઓનો જીવ લેવા જેટલું પાપ લાગે છે. તેમજ વિવાહ કરતાં, કંઈ પૈસા ખાવાને લેવા નહિ, કારણ જે લોભને મારે પૈસા ફેછે, તે પોતાની કન્યાને વેચનાર તરીકે લેખાય છે. ઉપર પ્રમાણે પુરૂષના ગુણ તપાસી માંથાપની સંમતી લઈ પતિ પસંદ કરવો અને શાસ્ત્રવિધિએ વિવાહ સંબંધ જોડવો, એ ઉત્તમ સુખદાયક છે. તપાસ કર્યા વગર પરણવાથી વખતે વિરૂદ્ધ સ્વભાવ, અસમ ખુદ્ધિ, અપ્રીતિ અને વિપરિત મતાલંબી સાથે સંબંધ થઈ જાય છે. તો બંને જણા આખી ઉમર સુધી વિષમ દુઃખ ભોગવે છે. માટે જેઓ વરકન્યાના સારાસાર ચરિત્ર ઉપર વિચાર કર્યા વગર લગ્ન કરેછે. તેઓ પગલે પગલે પરમેશ્વરના પવિત્ર નિયમનું ઉલ્લંઘન કરેછે. તેથી માંથાપ પણ છોકરાંનું દુઃખ જોઈ દુઃખી થાય છે. માટે આ સંબંધી અગાઉથીજ પરીક્ષા કરવાનો રીવાજ રાખવો, એ સર્વને સુખદાયક છે.

કન્યાની દૈવ પરીક્ષા.

કન્યાની દૈવ પરીક્ષા કર્યા પછી જે યોગ્ય જણાય, તેની સાથે સંબંધમાં જોડાવું એવું આશ્વલાયનનું વચન છે. દૈવ પરીક્ષા કરવાનું કામ જે એ નિયમ પ્રમાણે ચાલતો હોય, તેજ કરી શકે. વર કન્યા તરફનાં બંનેએ જોશીને બોલાવી, આ લગ્ન લાભ કારક નીવડશે કે નહિ. તે પ્રથમ ખાત્રી કરી લેવી. પછી વર તથા કન્યાનું કુટુંબ તથા મોસાળ કેવું છે, તેની ખાત્રી કરવી, એટલે વરકન્યાના બાપના કુટુંબો છેલ્લી દશ પેઢીમાં ધર્મશાસ્ત્રોના જ્ઞાન, વ્રતાદિ, તથા સત્કર્મો માટે પ્રસિદ્ધ હોય, તે જોવું. વળી વર ખુદ્ધિવાળો છે કે નહિ. તે પ્રથમ તપાસવાને ધણું લક્ષ રાખવું, વળી કન્યા માટે-તે ખુદ્ધિ વાળી, રૂપાળી, સદ્ગુણી, તેના શરીરપર

શુભ ચિન્હો હોય, શરીરનો ખાંધો સારો, આટલું જાણી દૈવ પરીક્ષા માટે આઠ પ્રકારની જમીનમાંથી માટી લઈ, તેના ગોળા કરવા. જે કન્યાનાં લક્ષણ જાણવાનાં હોય, તે કન્યાને તે ગોળામાંથી કોઈ એક ઉપાડવા કહેવું. તે કહેતાં— “રેતમગ્રે” આટલા શબ્દો બોલવા. (૧) પછી કન્યા જે ગોળો ઉપાડે, તે ગોળાની માટી બેવડો પાક આપનાર એતરની જમીનમાંથી લેવામાં આવી હોય, તો સમજવું કે તેણીનાં છોકરાંના ઘરમાં અનાજના બંડાર ભરેલાં રહેશે. (૨) જે ગોળામાંથી લેવામાં આવેલી માટીનો ગોળો તેણી ઉપાડે, તો સમજવું કે તેણીનાં છોકરાં પુષ્કળ ગાયો દિ દોરોના ધણી થશે. (૩) પણ જે કોઈ યજ્ઞ કુંડની માટીથી અનાવેલો ગોળો તેણી ઉચકે તો સમજવું કે તેણીનાં છોકરાં બહુ ભક્તિભાવ વાળાં થશે. [૪] વળી જે કોઈ જીવતા પાણી વાળો સરોવરમાંથી આણેલી માટી વાળો ગોળો ઉચકે તો સમજવું, કે તેણીનાં છોકરાં સંઘળાં પ્રકારની સંપત્તિને પામશે. (૫) જે જગ્યાપર હમેશાં જુગાર રમાતો હોય, તે જગ્યાપરથી આણેલી માટી વાળો ગોળો તેણી ઉપાડે, તો સમજવું કે તેણીનાં છોકરાં મોટાં જુગારી થશે. (૬) જે જગ્યાએ ચાર રસ્તા ગળતા હોય, તે જગ્યાએથી આણેલી માટી વાળો ગોળો તેણી ઉપાડે તો સમજવું, કે તેણીનાં છોકરાં બામટાં થશે. (૭) પણ જે જમીનમાં કંઈ પાક થઈ શકતો ન હોય, તે પડતર જમીનમાંથી આણેલી માટી વાળો ગોળો તેણી ઉપાડે, તો સમજવું કે તેણીનાં છોકરાં વાંઝીયાં થશે. [૮] સ્મશાન ભૂમિમાંથી આણેલી માટી વાળો ગોળો તેણી ઉપાડે, તો સમજવું કે તેણીની છોકરીઓ પોતાના ધણીનું મોત ઉપગ્રવનાર થઈ પડશે. એ પ્રમાણે દૈવ પરીક્ષા કરવાનું આશ્વલાયન જણાવે છે. એ રીતે પરીક્ષા કર્યા પછી તેનામાં સર્વ શુભ ચિન્હો જણાય, તો તે સાથે વિવાહ કરવો ઉત્તમ છે.

પરણતી વખતે વરકન્યાની કબુલાતો.

સ્ત્રી પુરુષના વિવાહ સંસ્કાર વખતે જે ધર્મનિર્મિત હૃદયરત્ન હાજર જાણી અગ્નિ અને લોકોની સાક્ષીએ પવિત્ર પ્રતિજ્ઞાઓ કરવામાં આવેછે, તે ધર્મ, વ્યવહાર અને નીતિના ધોરણને અનુસરતી કરવામાં આવેછે. એવું તે પરથીજ સિદ્ધ થાયછે. આ પ્રતિજ્ઞાઓ આશ્વલાયન ગૃહ્ય સૂત્રમાં

જણાવેલી છે. તેમાંથી આ સ્થળે દાખલ કરી છે. તેપરથી જણાશે કે પ્રાચીન આર્ય લોકોની નીતિ રીતિ કેવી હતી ? અને તેથી તેમનો તે પ્રસંગે સંસાર કેવો સુખમય હશે ? એ સર્વે તેપરથી જણાઈ રહે છે. પ્રતિજ્ઞા પહેલી. (૧) “આ યજ્ઞશાળામાં ખીરાજેલા લોકો નિશ્ચયતાથી જાણો છો કે અમે અમારી પ્રસન્નતાથી અસ્થાશ્રમમાં એકત્ર રહેવાને એક ખીજનો સ્વીકાર કરીએ છીએ, અમારા હૃદય જળની પેઠે શાંત મળીને રહેશે, જેમ પ્રાણવાયુ પ્રિય છે, તેમ અમે એક ખીજની પ્રસન્ન રહિશું, સર્વે સુખ દુઃખ ખમીશું અને એક ખીજ પ્રત્યે દૃઢ પ્રેમ રાખીશું.”

૨—“જેમ પવિત્ર વાયુ અને જળ આદિ ને ફિરણોથી ગ્રહણ કરનાર સૂર્ય દૂરના પદાર્થો અને દિશાઓને પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ અમે એક ખીજને ઇચ્છાથી પ્રાપ્ત થઈએ છીએ, અમારા અન્યોઅન્ય મનને ઇશ્વર અતુકૂળ રાખે.”

૩—“અમે એક ખીજની સાથે વિરોધ નહીં કરીએ, પણ પ્રાણ રક્ષક થઈએ, સર્વ દુઃખને દૂર કરી ઇશ્વર કૃપાએ સુખ ભોગવવા પ્રયત્ન કરીશું, પશુઓને સુખ આપીશું, પ્રસન્ન ચિત્ત અને પવિત્ર અંતઃયરણથી રહિશું અને સુંદર, શુભગુણ-કર્મ-સ્વભાવ વાળા વીરોને ઉત્પન્ન કરીશું.”

૪ પુરૂષ—“ઐશ્વર્ય અને સુસંતાનાદિ સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ કરવા હું તારો હાથ પકડું છું; તું મારી સાથે વૃદ્ધ થાય ત્યાં સુધી સુખથી રહે.”

૫ સ્ત્રી—“હું તમારો હાથ સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ કરવા પકડું છું, તમે મારી સાથે વૃદ્ધ થાઓ ત્યાંસુધી પ્રસન્ન અને અતુકૂળ રહો. હું અને તમે આજથી પતિ પતિના ભાવથી રહિશું.”

૬ “(સ્ત્રી આ વિશેષ પ્રતિજ્ઞા ઇશ્વર પ્રાર્થના કરતાં અને લોકોને ઉદ્દેશીને કરે છે.) રક્ષક ઐશ્વર્ય યુક્ત, ન્યાયકારી જગતનો ઉત્પન્ન અને ધારણ કરનાર પરાત્મા, અને આ સભામાં બેઠેલા સર્વ વિદ્વાન લોકો “અહસ્થાશ્રમ કર્મ અનુષ્ઠાન માટે મને તમને આપે છે, માટે તમે મારે હાથે અને હું તમારે હાથે વેચાયા છીએ, હવે આપણે કદી પણ એક ખીજ તરફ અપ્રિય ચાલ આવીશું નહિ.”

૭ પુરૂષ—“હે પ્રિયે ! ઐશ્વર્યયુક્ત હું તારો હાથ ધરું છું, તથા ધર્મ યુક્ત માર્ગમાં પ્રેરક હું તારો હાથ ધરી ચુક્યો છું. તું ધર્મથી મારી પત્નિ અથવા ભાર્યા છે. હું તારો ધર્મથી ગ્રહપતિ છું. આપણે બેઉ ગણી ગ્રહકાર્યો સિદ્ધ કરીએ અને બેઉને અપ્રિય આચરણ વ્યભિચાર છે, તે

કદી ન કરીઓ. એવું કરીએ કે જેથી ધરનું સર્વ કાર્ય સિદ્ધ થાય અને ઉત્તમ સન્તાનો, ઐશ્વર્ય અને સુખની વૃદ્ધિ સદા ચાલતી રહે.”

“સર્વ જગતના પાલણુ કરનાર પરમાત્મા જેણે તને મને આપી છે, તું સર્વ જગતમાં પોષણુ કરવા યોગ્ય મારી પત્નિ થા. તું હું પતિ સાથે શો શરદઋતુ અર્ધાત્ સો વર્ષ સૂધી સુખ પૂર્વક જીવતી રહે.”

૮ સ્ત્રી—“હે ભદ્રે ! પરમેશ્વરની કૃપાથી તમે મને મળ્યાંછો, મારે માટે તમારા વગર આ જગતમાં પાલણુ કરનાર અને સેવા કરવા યોગ્ય ઈષ્ટ દેવ કોઈ નથી ને હું તમારા વગર બીજા કોઈને માનીશ નહીં જેમ તમે મારા સિવાય કોઈ બીજા સ્ત્રી સાથે પ્રીતિ નહિ કરશો, તેમ હું પણ કોઈ બીજા પુરૂષ સાથે પ્રીતિ નહિ કરું, તમે મારી સાથે સો વર્ષ જીવતા રહો.”

૯ પુરૂષ—“જેમ પરમાત્માની આ સૃષ્ટિમાં તેની તથા આત્મ વિદ્યાનેની શિક્ષાથી દંપતિ થાય છે. જેમ વીજળી સર્વમાં વ્યાપક રહેછે, તેમ તને મારી પ્રસન્નતાથી સુંદર વસ્ત્ર અને આભૂષણ તથા મારાથી સુખ મળે. આ તારી અને મારી ઇચ્છા પરમાત્મા પૂરી કરે. સર્વ જગતનો ઉત્પન્ન કરનાર પરમાત્મા ! તું પૂર્ણ ઐશ્વર્ય યુક્ત ઉત્તમ પ્રજાથી મારી સ્ત્રીને આચ્છાદિત શોભાયુક્ત કરે, હું સૂર્ય કીર્ણની પેઠે તેને વસ્ત્રાભૂષણાદિથી સુશોભિત સદા કરીશ.”

૧૦ સ્ત્રી—“હું પણ તમને એજ પ્રકારે સૂર્યની માફક સુશોભિત આનંદયુક્ત અનુકૂળ પ્રિયાચરણ કરીને ઐશ્વર્ય વસ્ત્રાભૂષણ આદિથી સદા આનંદિત રાખીશ.”

૧૧—“હું જ્ઞાનથી તારું શ્રદ્ધણુ કરુંછું. તું પણ મારું શ્રદ્ધણુ જ્ઞાનથી કરે છે, હું તને પૂર્ણ પ્રેમથી સ્વીકારુંછું. તું મને પૂર્ણ પ્રેમથી સ્વીકારે છે. તું સામવેદ જેવી છે, હું રગ્વેદ જેવોછું. તું અને હું પ્રસન્નતા પૂર્વક વિવાહ કરીએ છીએ, સાથે રહી વીર્ય ધારણુ કરીએ, ઉત્તમ પ્રજા ઉત્પન્ન કરીએ, ધણું સન્તાનો થાય, તે આપણે વૃદ્ધ થઇએ ત્યાં સૂધી જીવતાં રહે, આપણે એક બીજાથી પ્રસન્ન, રચીવાળા, સારા સારા વિચારો કરતાં સો વર્ષ સૂધી એક બીજાને પ્રેમથી જોતા રહીએ, આનંદથી જીવીએ અને પ્રિય વસ્ત્રો સાંભળતા રહીએ.”

૧૨ સ્ત્રી—“આપનું હૃદય, આત્મા અને અંતઃકરણ મારા પ્રિયાચરણ કર્મમાં ધારણુ કરું છું. મારા ચિત્તને અનુકૂળ આપનું ચિત્ત સદા

રહી, આપ એકાગ્રહ થઇ મારી વાણીથી જે કાંઇ કહું તે સદા કર્યો કરશો, કેમકે આજથી પરમેશ્વરે આપને મારે આધીન કર્યા છે, અને મને આપને આધીન કરી છે.” આ પ્રમાણે પ્રાચીનકાળમાં વિવાહસંસ્કાર સમયે ઉત્તમ પ્રતિજ્ઞાઓ બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિ, અને વૈષ્ય એ ત્રણે વર્ગમાં કરવામાં આવતી, પરંતુ ધણો અફસોસ છે કે અર્વાચીનકાળમાં આ પ્રમાણે કોઈ કોઈ સ્થળે અર્થરહિત પ્રતિજ્ઞાઓ થાય છે. અને કોઈ સ્થળે તો થતી પણ નથી. અહો!! અર્વાચીનકાળમાં આપણી આર્યસનાતન નીતિરીતિનું થોડું અજ્ઞાન! અને થોડી બેદરકારી! આ પ્રમાણે થવાથી આપણો સંસાર નિંદાયો! દંપતિમાંથી ખરી પ્રીતિ ગઈ, ઠેરઠેર અનીતિ ને અધર્માચરણનાં મૂળો રોપાયાં, તેથી ખરું સંસારસુખ ગયું, પતિપતિનાં પરસ્પર મન શુદ્ધાં પક્ષાં, અને ગ્રહસ્થાશ્રમનો લહાવો લેવાને બદલે દુઃખરૂપ થયાં, તો પણ અજ્ઞાનતાની અંધારી દૂર કરવામાં આવતી નથી. હે પ્રિયજનો! તમો તમારી મૂળ નીતિરીતિ વિચારો! પવિત્ર ધર્મશાસ્ત્રોમાં જણાવેલી આવી ઉત્તમ પ્રતિજ્ઞાઓ અર્થસહિત મૂખે કરી વિવાહસંસ્કાર સમયે યથાવિધિએ પરસ્પર બોલી ગ્રહણ કરો! જેથી ફરી પૂર્વનો રંગ જામે.

પ્રાચીન અર્વાચીન સ્ત્રીઓમાં તફાવત ને તેનાં કારણો.

પ્રાચીનકાળમાં આપણા દેશની સ્ત્રીઓની હાલત ધણે દરજ્જે શ્રેષ્ઠ હતી. જેની કીર્તિ આજે ચોપાસ પ્રસરી રહી છે. તે સમયની સ્ત્રીઓને પ્રથમ દરજ્જે વિદ્યા અને તેમના ધર્મનું જ્ઞાન મળતું હતું. તેથી તેઓ પોતાના પ્રાણનાથ પ્રત્યે, પુત્ર પુત્રી પ્રત્યે, સાસુ, સસરા, દેર, જેઠ વગેરે સગાંસ્નેહી પ્રત્યે શો ધર્મ છે. તે જાણતી અને એ સર્વે પ્રત્યે સ્નેહ રાખતી. કુટુંબ દેખી હરખાતી. પતિ તરફથી જેવાં વસ્ત્રાલંકાર મળતાં, તેમાંજ સદા સંતોષથી રહેતી. સાસુની સત્તા નીચે રહી, ગૃહકાર્ય કુશળપણે કરતી. રજ્જેદર્શન, ગર્ભાવસ્થા અને પ્રસૂતિ સમયે પાળવાના નિયમો જાણતી, અને તે પ્રમાણે વર્તતી. બાળકોને ઉછેરવામાં, કુળવવામાં, અને તેમને સદ્ગુણો ને પરાક્રમી બનાવી પૃથ્વીમાં પંકાતા કરવામાં પ્રયત્ન કરતી. નિત્યોપદેશ આપી નીતિધર્મને રસ્તે ચડાવતી અને પોતે તેવો દાખલો આપતી. એથી કરીનેજ આવી માતાઓને પેટે રાગ, કૃષ્ણ, અશ્વત્થ, અશ્વત્થ,

પરશુરામ, વ્યાસ, વશિષ્ઠ, પરિક્ષિત, હરિશ્ચંદ્ર, બોળ, વિક્રમ, ભર્તૃહરિ વગેરે શૂરવીર, ધર્મવીર, સત્યવાદી અને નીતિ નિપૂણ ગદાત્મા કહેવાતા પુરુષો પેદા થઈ ગયા છે. તેમજ સીતા, કૌશલ્યા, દ્રૌપદી, લક્ષ્મીજી, પાર્વતીજી, સરસ્વતી, લીલાવતી અને ગાર્ગી વગેરે સતી કહેવાતી અને દેવીરૂપ મનાએલી સ્ત્રીઓ એવીજ ઉત્તમ માતાના પેટે ઉત્પન્ન થયેલ છે. એ સમયની સ્ત્રીઓ ઉત્તમ રીતે ગૃહકાર્ય, ગૃહવ્યસ્થા, અને ઉપજ્ઞાપ્યનો દિસાખ રાખી, કરકસરથી પોતાનો વ્યવહાર કરી જાણતી. ગૃહરાજ્ય ચલાવવામાં પોતાના પતિને અનેક રીતે મદદગાર થતી. પતિને સંકટને સમયે સહાયતા, ધીરજ, હીમત, દિલાસો અને શિખામણ આપવાને પણ ચૂકતી નહિ. પતિને સુખે સુખી અને પતિને દુઃખે દુઃખી થતી. પતિ તરફથી તિરસ્કાર થાય, વિયોગ થાય, તોપણ પતિપર તેવોને તેવોજ પ્રેમ રાખી રહેતી. તે સમયની સ્ત્રીઓ છૂટથી પોતાના પતિ સંગાતે સાર્વજનિક સભાઓ વગેરે ઠેકાણે જઈ શકતી અને ધર્મનીતિના વિવાદમાં પ્રવિણ પુરુષોને પણ હરાવતી. તેમને ઓઝલપડદે પગ્ગા રહેતું પડતું નહિ. લીલાવતી જેવી સ્ત્રીએ ગણિત જેવો ગહનગ્રંથ રચ્યો છે. કેટલીકે કાવ્યોનાં, વૈદ્યકના, રસશાસ્ત્રનાં વગેરે ગ્રંથો ગુંથ્યા છે અને કેટલીકે વેદ જેવા સર્વ માન્ય ગ્રંથના બાખ્યો કર્યાં છે. દુર્ગાવતી, કર્મદેવી, લક્ષ્મીબાઈ અને તારાબાઈ જેવી અનેક સ્ત્રીઓએ શત્રુઓને સંહારવામાં સામેલગીરી કરી છે. એ ઇતિહાસપ્રસિદ્ધ લલનાઓની વાત કોને અજાણી છે? કેટલીકે પતિપ્રાણ રક્ષણાર્થે પોતાના પ્રાણ આપેલા છે. સીતા જેવી સતીએ અને વીરમતી જેવી સુશીળ સ્ત્રીએ પોતાના પ્રાણ જતાં સુધી પણ શીયળ ભંગ કર્યું નથી. વગેરે ગુણગ્રંથ સ્ત્રીઓ થઈ ગયેલ છે.

અર્વાચીનકાળમાં એ બધું અસ્ત થયું છે. વિદ્યા વિસારી મૂકી છે. નીતિધર્મનું જોષએ તેવું શિક્ષણ મળતું નથી, તેથી સ્ત્રીઓ પોતાના ખરા ધર્મથી અજાણ રહી છે. પતિ પ્રત્યે, પુત્ર પુત્રી પ્રત્યે, સાસુ, સસરા, દેર, જેઠ વગેરે સગાંરનેહી પ્રત્યે શું ધર્મ છે? એ કશું જાણતી નથી. આજે તો જ્યાં જોષએ, ત્યાં સાસુવહુના ઝગડા, સગાંરનેહીમાં કુસંપ, પાડાપાડોસી સાથે વેર, પતિને રંજન કરવાને બદલે રંજાડે છે. પુત્રપુત્રીને યોગ્ય રીતે પાળાપોષી, બણાવી ગણાવી ધર્મનીતિવાળાં કરવાને બદલે ગમે તેમ વર્તવા દે છે. તેમને સારી સંગતે લગાડવાને બદલે પોતેજ ગમે તો કુલક્ષણ આપનાર થાય છે. જોષએ તેવી રીતે ગૃહકાર્ય જાણતી નથી, નથી જાણતી

હિસાબ રાખતાં, કે નથી જાણતી ખરી રીતે કરકસરની રીત, નથી જાણતી સુધડતાઈ રાખવાના નિયમ, કે નથી જાણતી ધર્મનીતિ પાળતાં અને નથી જાણતી ઈશ્વરપ્રતિ ખરી ભક્તિ. વગેરે પ્રાચીન અર્વાચીન સ્ત્રીઓમાં ધણો તદ્દાવત માલગ પડે છે. તેનું કારણ તપાસીએ તો દેશમાં અનેક ધર્મો પ્રસર્યા, ઠેરઠેર કુસંપે પ્રવેશ કર્યો, પરદેશી અને પરધર્મિ લોકોએ હુમલા કર્યા, દેશની અનેક પ્રકારની સમૃદ્ધિ લૂટાઈ ગઈ. 'દુઃખ જીલમનું' જોર વધ્યું. તેથી વિધાને વિસારી મૂકી, સરસ્વતી દેવી અલોપ થઈ ગઈ. ધર્મનીતિના ઉપદેશો થતા અટક્યા, વિધાવિલાસના મેળાવડા બંધ પડ્યા અને તેમને ઉત્તેજન મળતું અટક્યું. સારી સ્ત્રીઓની સંગતિ ગઈ. ધર્મનીતિની અજ્ઞાનતાએ આગળ પગલું ભર્યું. તેથી સ્ત્રીઓ પોતાના ખરા ધર્મને ભૂલી ગઈ. ધરની લક્ષ્મીને બદલે લુંડી થઈ, સાંનૈર્વનિક સભામાં પતિ સંગાતે જવાને બદલે ઝોઝલપડે પડી અને સંસારસાગર તરવાના ખરા સાથીને બદલે, ધરમાં કામ કરનાર સાથી (મજૂર) જેવી થઈ. વગેરે કારણોથી અર્વાચીન સ્ત્રીઓની નબળી સ્થિતિ થઈ છે.

પરંતુ સુભાગ્યે હાલ ઈશ્વર કૃપાથી ઇંગ્રેજ સરકારના પ્રતાપી અમલમાં જીલમગારનો જીલમ જઈ, ઠેર ઠેર વિદ્યાશાળાઓ થઈ છે. તેમાં અનેક પ્રકારનું શિક્ષણ આપવામાં આવે છે, તેથી કેટલીક સ્ત્રીઓ લખતાં, વાંચતાં શીખી છે અને હજી શીખે છે. કોઈ કોઈ વર્તમાનો, પુસ્તકો, ચોપાનીઆં વગેરે વાંચતી થઈ છે. અને કેટલીક સારી સ્ત્રીઓની સોજતથી કંઈ કંઈ સુધરી છે તથા પોતાનો ખરો ધર્મ શું છે? એ કેટલીક જાણતી થઈ છે. તેમાં કોઈ પોતાની સ્વદેશી બેનોને સારી બનાવવા પ્રયત્ન પણ કરે છે. કેટલીક ભરવા, ગુંથવા, સીવવા અને ચિતરવા વગેરે ઉત્તમ ધર ધંધો શીખી છે. કેટલીક નકારી અને નુકસાનકારી રૂઢી તથા વહેમોના નુકસાનકારી રીવાજને દુઃખ રૂપ માની, તેથી અળગી રહેવા લાગી છે, વગેરે થતું જોવામાં આવે છે. તોપણ હજી પ્રાચીનકાળનો રંગ જામવાને તો ઘણીવાર છે. એટો બ્યારે પ્રાચીનપદ્ધતિએ ધર્મનીતિ વાળું યોગ્ય સુશિક્ષણ આપવામાં આવશે, સતીજનોના સુચરિત્રોની ઉંડી છાપ તેમના અંતઃકરણમાં પાડવામાં આવશે, અને સ્ત્રી ધર્મથી પૂર્ણ વાકેફ કરવામાં આવશે તથા સદ્સ્ત્રીઓની અહોનિશ સોજત મળશે, ત્યારે જ ભારત બુદ્ધિની સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ થશે.

(૪૦૯)

સદા ચરણે ચાલવા વિષે બોધ.

[સતી ગીતા.]

અને સ્ત્રીબોધ જુદા જુદા રાગમાં ગાવાની ગરબીઓ—

સ્ત્રીઓને પુરસદે મનરંજનાર્યે ગાવા અને તેમાંથી સુબોધ ગ્રહણકરવા લાયક ઉત્તમ કવિઓની બનાવેલી રસીક કવિતાઓ દાખલ કરી, તેને સતીગીતા એવું નામ આપવું દુરસ્ત ધાર્ણ્યું.

સ્ત્રીઓને શીખામણ.

હાળ.

એક અનૂપમ શીખામણ ખરી, સમજ લેજોરે સઘળી સુંદરી.

તુટક.

સુંદરી સૈજે હૃદય રેજે, પરસંગે નવ બેસિયે,
ચિત થકી ચુકી લાજ મૂકી, પરમંદિર નવ પેશિયે.
બહુ ઘેર હીડે નારિ નિર્લજ, શાસ્ત્રે પણ તજવી કહી;
જેમ પ્રેત દષ્ટે પડ્યું ભોજન, જમવું પણ જુગતું નહીં.

હાળ.

પરશું પ્રેમરે હસિ નવિ બોલીયે, દંત દેખાડીરે શુંક ન બોલીયે;

તુટક.

શુંકધરનો પરની આગળ, કહો કેમ પ્રકાશીયે;
વળી વાત જે વિપરીત બાબે, તેથી દૂરે નાશીયે.
અસુર સવારે અને અગોચર, એકલાં નવિ જામરે;
સહ સાતકારે કામ કરતાં, સહજે શીળ ગમાધયે.

હાળ.

નટવિટ નરવુંરે નયણ ન જોડીયે, મારગ જાતારે આધું ઓઢીયે.

તુટક.

આધું ઓઢીયે વાત કરતાં, ધણુંજ રૂઝાં શોભિયે;
સાસુ અને માના જણ્યા વિન, પલક પાસ ન થોભીરે.
સુખ દુઃખ સરજ્યું પામિયે, પણ કુળાચાર ન મુકીયે;
પરવશે વસતા પ્રાણ તોપણ, શીળથી નવીચુકીયે.

હાળ.

વ્યસનીની સાથેરે, વાત ન કીજીયે, હાથો હાથેરે, તાળી ન લીજીયે.

(૪૧૦)

ત્રુટક.

તાળિ ન લીજો નજર ન દીજો, ચંચળ ચાલે ન ચાલીયે;
વિષય બુદ્ધે વસ્તુ કેની, હાથે પણ નવિ ઝાલિયે.
કોટિ કંદર્પ રૂપ સુંદર, પુરૂષ પેળી ન મોહિયે;
તણખલાને ગણો તોલે, ફરી પાછો નવિ જોધયે.

ઢાળ.

પુરૂષ પરાયોરે વળી ન વખાણીયે, વૃદ્ધ તે પીતા સરીખો જાણીયે.

ત્રુટક.

જાણિયે પિયુવિણુ પુરૂષ સઘળા, સહોદર સમોવડે;
પતિવ્રતાનો ધર્મ જોતાં, નાવે કોઈ તડો વડે.
કુરૂપ કુછી કૂબડો ને, દુષ્ટ દુર્બળ નિર્ગુણો;
બરથાર પામી ભામની તમે, ઈર્દ્રથી અદકો ગણો.

ઢાળ.

અમર કુમારેરે તજિ સુરસુંદરી, પવન કુમારેરે અંજના પરિહરી.

ત્રુટક.

પરિહરિ સીતા રામે વનમાં, નજો દમયંતી વળી;
મહાસતી નિર્મળ કષ્ટ પાડે, શીળથી તે નવિ ચળી.
કસોટીયે જિમ સુવર્ણ કસતાં, કંતસું વિછડે તહી;
તનમન વચને સત્ત રાખે, સતી તે જાણો સહી.

ઢાળ.

રૂપ દેખાડીરે પુરુષ ન પાડીયે, નિર્લજ થઇનેરે મન ન બિગાડીયે.

ત્રુટક.

મન ન બિગાડીયે પુરુષ પરનું, જોગ જોતાં નવિ મલે;
કલંક માયે ચડે કુડાં, સગાં સહિ દૂરે ટળે.
અણુ સરજ્યો ઉચ્ચાટ થાયે, પ્રાણુ તિહાં લાગી રહે;
આ લોક પામે આપદા, પરલોકે બહુ પીડા સહે.

ઢાળ.

રામને રૂપેરે સુર્યણખા મોહી, કામન સિધ્યું અને ઈજત ખોઈ.

ત્રુટક.

ઈજત ખોઈ દેખિ અમયા, શેઠ સુદર્શન નવિ ચળ્યો;
બરથાર આગળ પડી ભુંડી, અપવાદ સઘળે ઉછડ્યો.

(૪૧૧)

કામની બુદ્ધે કામનીએ, વંકચુલી વાણે ધણું;
પણુ શીળથી ચુક્યો નહીં, દૃષ્ટાંત એમ કહેતાં ભણું.

ઢાળ.

શીળ પ્રભાવેરે, જુઓ સોણે સતી, ત્રીભુવનમાંહીરે તે થઈ છતી.

ત્રુટક.

છતી થઈ જો શીળ રાખ્યું, કલ્પના કીધી નહી;
તે નામ તેહનાં જગત બાણે, વિશ્વમાં ઉગી રહી.
વિવિધ રત્ને જડીત ભૂષણ, રૂપ સુંદર કીંતરી;
પણુ શીળવણું શોભે નહીં, તે સત્ય ગણુજો સુંદરી.

ઢાળ.

શીળે સુરનર સ્થિ શેવા કરે, રહેવાનુંરે નિશ્ચળ જે ધરે.

ત્રુટક.

ધરે નિર્મળ શીળ ઉજવળ, તાસ કિરતી જળ હજો;
મન કામની તે સિદ્ધિ પામે, અષ્ટ ભય દૂરે ટળે;
ધન્ય ધન્ય તે જાણે ધરા, જ્યાં શિયળ યોગ્ય આદરે;
આનંદના તે આધ પામે, “ઉદયરત્ન” જશ વિરતરે.

જૈનકવિ.

રાસડો.

(સૈયરો દિ'ડોળે બેસીને અથવા ફરતાં રાસડા લેતાં ગવાય છે.)

રમવા આવોનીરે આવોને નંદજીના લાલ, રમવા આવોનીરે. એ રાગ.

સજની સમજોનીરે સમજો શિખામણુ સાર, સજની સમજોનીરે;

નહિ સમજો તો ધિક્કાર, સજની સમજોનીરે. એ ટેક.

પડવે પ્રથમ એક ઈશને બજાએ, જગા પ્રભુ તે પંથને તજાએ;

રોજ સુનીતિ સજાએ, સજની સમજોનીરે. સમજો ૧

નીતિ વિના જ્ઞાન ભક્તિ ન સારાં, થાશે સદા સદાયરણુથી પારાં;

રહેજો નહારાથી ન્યારાં, સજની સમજોનીરે. સમજો ૨

સૈને નમન નમ્ર ભાવથી કરવું, રૂપ જોયન અભિમાન ન ધરવું;

દ્વિશિઆરીમાં નહિ ફરવું, સજની સમજોનીરે. સમજો ૩

ખીજે પ્રભુ બળવંતશું પ્રીતી, આપ સમાન ગણો મન જીતી;

ઉધી બુદ્ધિથી અનીતી, સજની સમજોનીરે. સમજો ૪

પ્રાણીનો પ્રભુ પેદા કરનારો, પતિ ભાવે ભજતાં ભવ હારો;

- ધર્મમાં વિષય વિચારો, સજની સમજોનીરે. સમજો ૦ ૫
- રાંકની ઉપર દયાળું રહેજો, દીનને દાન ગળ સમ દેજો;
જન્મ્યાનો દહાવો લેજો, સજની સમજોનીરે. સમજો ૦ ૬
- ત્રીજે તમારી ટેવ સુધારો, જૂઠું ને કડવું ન વેણ ઉચ્ચારો;
દુઃખમાં ધીરજ ધારો, સજની સમજોનીરે. સમજો ૦ ૭
- મૂકી મર્યાદા ન ખડખડ હસવું, તાણીને જ્ઞાન સમાન ન બસવું;
કાળજડાને કસ્વું, સજની સમજોનીરે. સમજો ૦ ૮
- થાજો સતીપદ પામવા ખંતી, ધીરજથી જશવંતિ જીવંતી;
સીતાને દમયંતી, સજની સમજોનીરે. સમજો ૦ ૯
- ચોથે ચોરી ને જૂલમ જારી, મોટામાં મોટાં એ પ્રાતક ભારી;
નાખશે નર્ક મોજારી, સજની સમજોનીરે. સમજો ૦ ૧૦
- સુંદરી સ્નેહથી શીયળ પાજો, ભુંડીના હાલ ભુંડા બહુ ભાજો;
સંતોષથી મન વાજો, સજની સમજોનીરે. સમજો ૦ ૧૧
- મન કર્મ વચને પતિવ્રત પાજો, સ્વામીનું ધર ધરી સ્નેહ સંભાજો;
ભરથારનું સુખ ભાજો, સજની સમજોનીરે. સમજો ૦ ૧૨
- પાંચમે પાછો કહું છું પોકારી, જાવું મરી વૈભોગ વિસારી;
સાથન કોઈ સહીઆરી, સજની સમજો નીરે. સમજો ૦ ૧૩
- શાની હુંપદ ક્ષણભંગુર કાયા, સુખ દુઃખ સૌ તડકો ને છાયા;
મિથ્યા સંસારની માયા, સજની સમજો નીરે. સમજો ૦ ૧૪
- પાત્ર જોઈ કરજો હાથ ટાટો, સ્વાર્થ સાથે પરમારથ સાધો;
હરિને હમેશાં આરાધો, સજની સમજો નીરે. સમજો ૦ ૧૫
- છક્રે પરણ્યો પતી ગણી પ્યારો, પર નરને ભાઈ બાપજ ધારો;
મોક્ષનો તો ન ઉધારો, સજની સમજો નીરે. સમજો ૦ ૧૬
- જેવો મળ્યો તેવો લેવો નિભાવી, ટંટો કર્યા થકી ટળશે શું બાવી.
કોઈ દ્વિતુરથી ન ફાવી, સજની સમજો નીરે. સમજો ૦ ૧૭
- નાથકને નિત હાથ બે જોડી, સંભળાવવું આગ સન્મુખ દોડી;
દાસીની કસુર ન થોડી, સજની સમજો નીરે. સમજો ૦ ૧૮
- સાતમે કરવી સ્વામીની સેવા, સામુ ન થાવું નહારા હેવા;
દેશે મહાદેવ મેત્રા, સજની સમજોનીરે. સમજો ૦ ૧૯
- કંથ ન કામણથી વસ થારો, ખચર પડચારી ઉલટો ખીજશે;
ધૂતારા ધૂતી ખાશે, સજની સમજોનીરે. સમજો ૦ ૨૦

- કંકાસ કરી લેતી લુગડાં ધરેણાં, લાડ ઘેલી વળી કાઢતી લેણાં;
મરખી મારશે મેણાં, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૨૧
- આઠમે માનો સાસુને માતા, દેરને જેઠ ગણો દિલ બ્રાતા;
સસરો પિતાસુખ દાતા, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૨૨
- વેરીને પણ વશ વિનય કરેછે, તેથી સતી નખી સાસુ કે'છે;-
માતાજી આજ્ઞા શીછે ? સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૨૩
- સાસરીઆતું સેહેવું, રાત દીવસ રૂંદે રાજી રહેવું;
પીયર જઘને ન કહેવું, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૨૪
- નોસે નણુંદ દેરાણી જેઠાણી, ખેન ગણો પ્રીત અંતર આણી;
મીઠી વદો મુખ વાણી, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૨૫
- સંપર્થી જ'પ જરૂર ફર આણો, હલકી વાત હૈયામાં ન આણો;
વાલાં સગાને વખાણો, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૨૬
- ઝોટલા ચાર મળે જે ઠામે, ભાગે ધરના ઝોટલા પરીણામે;
એવી કુ'વત આપ નામે સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૨૭
- દશમે ડીલ હરામ ન કરવું, પરધર દા'ડી જાણું ન ફરવું;
ખડુ ન પીયર પરવરવું, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૨૮
- કામ કર્યા એણે કામણ કીધાં, વા'લથી સર્વને વશ કરી લીધાં;
પ્રેમનાં શરખત પીધાં, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૨૯
- જેર જુલમ વહુપર ન જુજરો, સાસુને વહુનો કલેશ નહારો;
પુત્રી પેઠે અંગિકારો, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૩૦
- એકાદશીએ આળસ છોડો, જાગોતો પ્રીતી પ્રભુમાં જોડો;
ટેક મર્જદ ન તોડો, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૩૧
- શીખો ગાતાં ને ભરતાં ચીરતતાં, શીખો વળી શીવતાં ને વેતરતાં;
દુર્જનથી રખે ડરતાં, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૩૨
- શેઠાણી ચઢને ન ખેસી રહેશે, આળસથી રોગ દુઃખ રહેશે;
મીઠાન દા'ડી ન લેશે, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૩૪
- ખારશે બાળાપણ ન બતાવો, મોટાં થયાં એમ મનમાં લાવો;
જેને તેને ન બોલાવો, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૩૪
- પે'રવું ઝોઢવું વખત વિચારી, સમજુને મન સદાઈ સારી;
જાઝી આછાંધ નહારી, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૩૫
- ગભરાઈ ગર્ભની હેળથી ગોરી, ખાય જુ'ડી જૂતડોને મટોડી;

એ થકી હાની ન થોડી, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૩૬
 તેરશે ગાજો ગીત પ્રભુનાં, ગાશોમાં ગીત નહારાં નમૂનાં;
 સંકટ થાશે સમૂનાં, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૩૭
 મોઢે ચડાવી ન બાળ બગાડો, તેમ રોયો પીટયો કહી ન પછાડો;
 રે'મમાં રોફ બેસાડો, સજની સમજેનીરે, સમજો ૦ ૩૮
 બાળન બાળપણે પરણાવો, સારે સગે ન કળેડું કરાવો;
 ભાવથી ખૂબ બણાવો, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૩૯
 ચૈદશે વેહેમની વાત વિસારો, જાદૂ શુકનને જોશી જુઠારો;
 વળગાડ ખોટો ધારો, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૪૦
 વે'લા ઉઠી નિત ધરવાળી નાખો, શરીરને લુગડાં સદા સ્વચ્છ રાખો;
 ચોખ્ખાઇનાં સુખ ચાખો, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૪૧
 સ્થાપજો વનિતા સમાજ વખાણી, સૈયરને શીખ આપજો શાણી;
 સં'પી રે' ધણી ધણિઆણી, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૪૨
 પૂતમે પાવરધા બણી થાજો, વેમ તજી ગુણવંત ગણાજો;
 ખીજોને આ રસ પાજો, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૪૩
 વાંચે જો ચોપડિયો નિત સારી, ધડી ન ખુવે કરી કુથલી નહારી;
 જાઉં એ ઉપર અલિહારી, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૪૪
 પંદર તીથીનો બોધ પ્રમાણી, માને તો બહુ સુખ પામશો શાણી;
 “વલ્લભદાસ”ની વાણી, સજની સમજેનીરે. સમજો ૦ ૪૫

સાસરે સંપિને ચાલવા વિષે.

ધોળ.

રામ લક્ષ્મણ વનમાં સિધાવતાં, સાથે સીતાને લક્ષ્મણ બ્રાત;
 કહે રઘુનાથ. પધારો પીયર બણી. [એ રાગ.]
 સાસરે સારી રીતથી ચાલવું, એથી લાભ અધિક બેની થાય;
 સંકટ સહુ જાય. સં'પી ચાલો સાસરે. [ટક.] ૧
 કંજિયો કદી કરવો નહીં કોઇશું, ચાલો સંપિને બેન સદાય;
 જોથી સુખ થાય. સં'પી ૦ ૨
 સાસુને શાણી માતા સમી ગણો, એની આગ્રા માનો હરનીશ;
 નમાવીને શીશ. સં'પી ૦ ૩

સાસુ સાચી માતા જાણો સાસરે, લાવો નહિ તેનાપર કદી રીસ;
રૂઠે જુગદીસ. સં'પી૦ ૪

પ્રાતઃકાળમાં પ્રીતથી ઉઠવું, બોલવું આ રીતે સાસુ સાથે;
જોડીને બે હાથ. સં'પી૦ ૫

આજ્ઞા આપો જે આપ ઉમંગથી, ચોંટાડી સ્નેહે ચિત્તની સાથે;
પાણું પ્રીતે માત. સં'પી૦ ૬

સસરાને તો બાપ સમો ગણો, ભુંડું બણવું નહીં તેને વેણુ;
દીસે દુઃખદેણુ. સં'પી૦ ૭

શાણી આજ્ઞા પાળો સસરા તણી, ઉથાપો માં તેનું કણું કેણુ;
પાળો પ્રીતે રેણુ. સં'પી૦ ૮

નણુદીને બેનો જેવી જાણવી, આણવી એનાપર અતિ પ્રીત;
રાખો રૂઠી રીત. સં'પી૦ ૯

બાધ જેવા જાણો દેર જેઠને, રાજી રાખો તેને રૂઠી રીત;
આજ્ઞા પાળી નિલ. સં'પી૦ ૧૦

પરણ્યા પતિ સાથે ટંટો ન કરીએ, ખીજાએ ન ધરી ઉર ખાર;
રહિએ ધરી ખ્યાર. સં'પી૦ ૧૧

આજ્ઞા એનીને નિલ અનુસરો, કરો જેમ કહે ભરથાર;
પૂરો ધરો ખ્યાર. સં'પી૦ ૧૨

સુખ આપો આજ્ઞા પાળી એહને, સાચું સ્વામીનું સગપણ સાર;
છે મોક્ષનું દાર. સં'પી૦ ૧૩

જેથી જગદીશ રૂઠી રીતે રીઝશે, ખીજશે ન ધરી કદી ખાર;
સુખ આપે અપાર. સં'પી૦ ૧૪

પરપુરૂષ સામું નવ પેખવું, લેખો ભરથાર વીણુ બાધ બાપ;
લેખ્યો સતી છાપ. સં'પી૦ ૧૫

પરપુરૂષની સામું પેખતાં, લાગે પાપ જગતમાં અમાપ;
એવી શાસ્ત્રે છાપ. સં'પી૦ ૧૬

પડોશી સાથે પ્રીતથી વરતવું, તેની સાથે લડો ન વાર;
મળે શીટકાર. સં'પી૦ ૧૭

કોઇનું સાફ દેખી શોક ના કરો, ખોટો લોભ કરો ન લગ્નાર;
એમાં નહીં સાર. સં'પી૦ ૧૮

ગળ ઉપર ધરેણું ધડાવવાં, ટંટો કરવો નહીં કોઈ વાર;

ધર માંહી લગાર.

સંપી૦ ૧૯

દેવાની ખાડમાં ન હુઆવવો, શણુગાર સાટે ભરથાર;

બેની કોષ વાર.

સંપી૦ ૨૦

ધરની વાત બીજે જામ ન કરો, ઠરો એથી આણુસમજી અપાર;

ધીઃકારે સંસાર.

સંપી૦ ૨૧

પેટ મોટું રાખો પ્યારી બેનીયો, રૂડી કે ભુંડી વાત લગાર;

કાલો નહીં બાર

સંપી૦ ૨૨

સંતોષી બની બની સ્વામી સાથે વસો, ભોગવો જે આપ્યું ભગવાન;

કૃપાને નિધાન.

સંપી૦ ૨૩

શીખ શાણી જે “લલુ” ની માનશો, પામશો સુખ સ્વર્ગ સમાન;

રીઝે ભગવાન.

સંપી૦ ૨૪

ગીતો, ગરબા છંદ ગાયા પછી તથા મંડળી ખરખાસ્ત

થવાની હોય, ત્યારે ગાવાની—ગરબી.

“મા પાવે તે ગઢથી ઉતર્યા મા કાળીરે” એ રાગ.

અમે જામશું અમારે ઘેર, સઘયર સાંભળજો;

મનગમાં રાખી મેર, વળી વેહેલાં મળજો.

૧

જો કવચન કહ્યું કાંહી, સઘયર સાંભળજો;

તો માફ કરો મનમાંહી, વળી વેહેલાં મળજો.

૨

ગામ ગીતો ગરબા છંદ, સઘયર સાંભળજો;

ઉરમાં ઉપજ્યો આનંદ, વળી વેહેલાં મળજો

૩

પરીપુરણ તમારો પ્રેમ, સઘયર સાંભળજો;

કોષ કાળે વીસરે કેમ, વળી વેહેલાં મળજો.

૪

હું કહ્યું જોડી હાથ, સઘયર સાંભળજો;

સઘળી સાહેલી સાથ, વળી વેહેલાં મળજો.

૫

આજ ટાઢાં કીધાં તન, સઘયર સાંભળજો;

મળવાથી હરખ્યું મન, વળી વેહેલાં મળજો.

૬

દેખી સુંદર દેખાવ, સઘયર સાંભળજો;

જીવતરનો લીધો લાવ, વળી વેહેલાં મળજો.

૭

સઘળી તમને શાખાશ, સઘયર સાંભળજો.

પરમેશ્વર પુરે આશ, વળી વેહેલાં મળજો.

૮

મન ગમતો કરી મેળાપ, સઘયર સાંભળજો;

તનડાના ટળીઆ તાપ, વળી વેહેલાં મળજો.	૯
આ અવસર આજ અમૂલ્ય, સધયર સાંભળજો;	
તે લાખ દીવાળી તુલ્ય, વળી વેહેલાં મળજો.	૧૦
હું કહું છું વાર હજાર, સધયર સાંભળજો;	
આ સદ્ગુણ થયો સંસાર, વળી વેહેલાં મળજો.	૧૧
શુભ્ણી ખોલ તમારા આજ, સધયર સાંભળજો;	
સમજી શીખીયાં સુધરાધ, વળી વેહેલાં મળજો.	૧૨
તમે દીલનાં છો દરીઆવ, સધયર સાંભળજો;	
ભલો દીઠો તમારો ભાવ, વળી વેહેલાં મળજો.	૧૩
તમે ડહાપણનાં દેનાર, સધયર સાંભળજો;	
તમે બલવણુનાં ભંડાર, વળી વેહેલાં મળજો.	૧૪
ગંગાજળ નીરમળ નામ, સધયર સાંભળજો;	
તમે ઠરવાનું છો ઠામ, વળી વેહેલાં મળજો.	૧૫
તમે ગરવાં ગુણ ગંભીર, સધયર સાંભળજો;	
તમે ધરમ ધુરંધર ધીર, વળી વેહેલાં મળજો.	૧૬
તમે સતી શીરોમણી શુદ્ધ, સધયર સાંભળજો;	
બહોંતેર કળામાં બુધ, વળી વેહેલાં મળજો.	૧૭
તમે સદાયરણુમાં સીધ, સધયર સાંભળજો;	
તમે નીરમળતાના નીધ, વળી વેહેલાં મળજો.	૧૮
તમે વિદ્યા બાગ વીશાળ, સધયર સાંભળજો;	
કુળ દીવન દીપક માળ, વળી વેહેલાં મળજો.	૧૯
તમે સમજીમાં સરદાર, સધયર સાંભળજો;	
તમે ઉત્તમ અને ઉદાર, વળી વેહેલાં મળજો.	૨૦
મન વસયાં તમારાં વેણુ. સધયર સાંભળજો;	
નીરખીને ઠરીયાં નેણુ, વળી વેહેલાં મળજો.	૨૧
ધણું સરસ તમારો સંગ, સધયર સાંભળજો;	
રૂદે ચઢ્યો તમારો રંગ, વળી વેહેલાં મળજો.	૨૨
વળી કહીએ છેલી વાર, સધયર સાંભળજો;	
જણુ જણુને કરોડ જીહાર, વળી વેહેલાં મળજો.	૨૩
હરી પુરે તમારી હામ, સધયર સાંભળજો,	
દે આશીશ “દક્ષપતરામ” વળી વેહેલાં મળજો.	૨૪

(૪૧૮)

મૂકંકરોતિવાચાલંપંગૂલ્લંઘયતેગિરિં ॥

યત્કૃપાતમહંવંદેપરમાનંદમાધવમ ॥ ૧ ॥

અર્થ—જે ઉપર પરમેશ્વરની કૃપા છે તે કોઈ મુગો માણસ હોય
ઐટલે તેને મુદ્દલ બોલતાં ન આવડતું હોય તો પણ તેને વાચ્યા પૂર્ણ કરે છે.
અને પંથુ ઐટલે મુદ્દલ ચલાતું ન હોય પણ તેને પર્વત ઉપર ચડે તેવું કરેછે
તેવા પરમ આનંદકારીને માયા જીતેલા પરમેશ્વરને હું નમસ્કાર કરું છું.

સમાપ્ત.

અગાઉથી ગ્રાહક થઈ આશ્રય આપનારા

સદ્ગૃહસ્થોનાં મુખ્યારક નામ.

અમદાવાદ.

- ૧ ને. રા. બા. ગીરધરલાલ ઉલટરામ.
 ૧ મે. દામોદર મંયારામ આ. ઇજનેર
 ૧ „ મોતીલાલદોલતરાયરમા.કો.કલાર્ક
 ૧ „મી.જગન્નાથરણછોડદાસહેડકલાર્ક
 ૧ „ ઓ. પી. બી. એ. યોગીરાજ.
 ૧ રા. રા. અમૃલાલ પ્રાણુલાલ.
 ૧ „ „ મણીભાઈજેસંગભાઈહીસંગ
 ૧ „ „ પુરૂષોત્તમભાઈ મગનભાઈ.
 ૧ „ „ વકીલ લક્ષ્મીશંકર દેવશંકર.
 ૧ „ „ પુરૂષોત્તમસખારામ બો.ડે.વૈ.
 ૧ „ „ મણીલાલ વિશ્વનાથ.
 ૧ „ „ નગીનદાસ રણછોડદાસ.
 ૧ „ „ મગનલાલ મનસુખરામ દવે.
 ૧ „ „ ચમનલાલલભોગીલામહેતા.
 ૧ „ „ વલભભાઈ નાગરજી.
 ૧ „ „ પ્રાણુશંકર ગૌવરીશંકર.
અંજાર (કચ્છ)
 ૧ નેકનામ મહારાજ શ્રી ખેંગાર-
 જી લાઈબ્રેરી.
 ૧ રા. રા. જોશીમાધવજીવિ.શીવરામ
 ૧ „ „ ઉમીઆશંકર ખુશાલીરાય.
 ૧ „ „ પટેલ રામજી લાધા.
અજમેર (રજપુતાના.)
 ૧ રા. રા. મનસી સમર્થદાન સમ્પા-
 દક “રાજા આન સમાચાર.”
 ૧ „ „ બાપાલાલ વેણીરામ.
 ૧ „ „ છોટાલાલ કેશવલાલ કલાર્ક.
અમરેલી.
 ૧ રા. રા. કશનદાસ ચત્રબુજ ગાંધી.

- ૧ „ „ હગનલાલ નરોત્તમ શેઠ.
અબળ.
 ૧ મે. દામોદરદાસ હીરજી જગડ.
 આ. પો. સુ.
 ૧ મે. થાણુદાર જશવંતરાયમયાશંકર.
અમલેશ્વર.
 ૧ રા. રા. નર્મોરામ આશારામ પટેલ.
અલહાબાદ.
 ૧ રા. રા. લક્ષ્મીશંકર. બી. એ.
અનસૂયા.
 ૧ મે. શ્રીધર નિત્યારામ. ડાક્ટર.
અંકેવાળીઆ.
 ૧ નેકનામ. રાણાશ્રી રણજીતસિંહ-
 જી દેવીસિંહજી.
અલુવા.
 ૧ ને. ઠાકોરશ્રી ભગવાનજી ગોદલજી.
અધાર.
 ૧ રા. રા. પા. સુનીલાલમોતીરામમુળી.
અમૃતસર.
 ૧ રા. રા. જીવણરામ હરિશંકર દવે.
અમરાપર.
 ૧ રા. રા. સેવકરામવિશ્વનાથમહેતાજી.
આંકલાવ.
 ૧ રા. રા. જગન્નાથ રામશંકરભાઈ.
આણંદ
 ૧ રા. રા. હરકીશનદાસ. લો. ફ. આ-
 વરસીયર.
આંબલીઆરા.
 ૧ રા. રા. મગનલાલ નરોત્તમ પટેલ.
આમોદ.

૧ રા.રા.લલુભાઈમંછારામમજુદાર

આંકલવા.

૧ બાઇ દેવબાઇ.

આંકીઆખ બંદર.

૧ રા. રા. ઉમેદચંદ બેચરદાસ.

૧ „ „ માવજી કાળીદાસ.

ઝોરપાડ.

૧ રા. રા. ઘેલાભાઈ મૂલચંદ.

ધન્દોર કેમ્પ.

૧ રા. રા. દલપતરામ દલસુખરામ
મહેતાજી.

ધનવારા બજાર. (નાળપોર)

૧ રા. રા. અબાસઅલીઅલીભાઈડાકટર

ઉતેળીઆ.

૧ રા. રા. છોટાલાલ જગન્નાથમહેતાજી

૧ „ „ મહેતા જટાશંકર બકોરદાસ.

ઉંચડી.

૧ નેકનામ. કુંવરીશ્રી૩પાળીઆસાહેબ

૧ મે. ચુડાસમા. શીવસિંહજીબાવાજી

ઉના.

૧ રા. રા. મકનદાસકુબેરદાસસરવૈયર.

૧ „ „ લક્ષ્મીશંકર ત્રીકમદાસ.

૧ „ „ ગુલાબરાયવિ. અમરજીદેશાઈ

ઉનાપા.

૧ રા. રા. ગણુપતરામબાપુજીમહેતાજી

ઉમરેઠ.

૧ મે. પરી નાનાલાલ કીલાભાઈસે-

કેટરી નડીયાદ. બી. હાઉસ.

ઉનાઈ.

૧ મે. જીજીભાઈકુંવરજીડીપામેનેજર.

ઉમેટા.

૧૧ મે. લલુભાઈ હરિદાસ જમી-

દાર મારફતે.

૧ „ કુમારશ્રીપૃથીરાજજીહઠીસિંહજી

૧ „ પાટવી કુમાર શ્રી રાયસિંહજી
રતનસિંહજી.

૧ રા. રા. આશારામકુબેરજીકારકુન.

૨ „ „ ભોળાનાથ કેશવરામતલાટી.

૧ „ „ પુંજરામ અભેરામ તલાટી.

૧ „ „ મૂળજી ભવાનીશંકર તલાટી.

૧ „ „ પૂલભાઈ ગાનભાઈ શેઠ.

૧ „ „ છોટાલાલ લલુદાસ તલાટી.

ઉરણ બંદર.

૧ રા. રા. રતનજી વીરજી શાહ.

ઝોડન.

૧ રા. રા. સુમેદારમેજરવાલજીરામા.

ઝોરપાડ.

૧ રા. રા. હરિભાઈગોવિંદજીતલાટી.

૧ „ „ ઘેલાભાઈ મૂળચંદ.

કડી.

૧ રા. રા. હર્ષદરાય મજરાય.

૧ „ „ ચીમનલાલછોટાલાલદેશાઈ.

૧ „ „ અમથારામ વૈકુંઠરામ ભટ્ટ.

૧ „ „ મથુરાંદાસ ગગલ પરીખ.

કર્નાલ.

૧ મે. સંપતરામ પુનીઆ.. કિસોરી.

ડીલી. કે. આર. વાઈ.

કરાંચી બંદર.

૧ મે. કરશનદાસ પ્રેમજી ટ્રાન્સલેટર.

૧ રા. રા. નગીનદાસ દામોદરદાસ.

૧ „ „ જોશી નાનજી ઝવેર.

૧ „ „ મેઘજી ગાભા મોચી.

૧ „ „ કાનજી માવજી

૧ „ „ ભાઈ નાઉમલ ઉદેરનમલ.

૧ „ „ ચાંપશી અમરશી.

- ૧ „ „ ઠા. મોરારજી સુંદરજી.
 ૧ „ „ ત્રીકમદાસ દેવજીપારખીઆ
 ૧ „ „ વીરજી વિ. વશરામ.
કતારગામ.
 ૧ રા. રા. પ્રાગજી વલભરામ નાયક.
કરીઆણા.
 ૧ મે. ખાયર જીવા વીરા બાગદાર.
કલકતા.
 ૧ રા.રા. પરી શામળદાસ કરમચંદ.
 ૧ „ „ કાળીદાસ દેવકરજી.
 ૧ „ „ રામજી લાલજી ઠકર.
કારંબ. (વરાડપ્રાંત.)
 ૧ રા. રા. પ્રાગજી લીલાધર ઠકર.
કાવલી.
 ૧ રા.રા.મુનસીમહંમદકરીમજીભારતર
કાનાનોર અંદર.
 ૧ રા. રા. પુરષોત્તમદાસ વિ. માવજી.
કાશી (બનારસ.)
 ૩ રા.રા. દેશાધ સેવકલાલ ઇશ્વરલાલ.
કાનામાંગલોર.
 ૧ રા. રા. હરિદાસ પુરષોત્તમ અને
 વાઇડા કેશવજી.
કુંડલા.
 ૧ મે.સૈયદહુસેનમીઆખીનનિઝામુદીન
કુતીઆણા.
 ૧ રા. રા.ગંગારામવિ.લાલજીત્રવાડી.
કુંભગાર્કિ.
 ૧ મે. સીલેમન હસનની કંપની.
કેલીકટ.
 ૨ રા. રા. દારકાંદાસ તુળસીદાસ.
 ૧ રા.રા. ગોરધનદાસ દેવચંદ શાહ.
 ૧ રા. રા. પ્રેમજી વિ. લધા ઠકર.

કોચીન.

- ૧ રા. રા. કાનજી વિ. કેશવજી શાહ.
 ૧ „ „ નરસિંહ વિ. હરિદાસશાહ.
કોટડા (પીઠા.)
 ૧ રા. રા. વલભદાસ બાણજી ભારતર.
 ૧ „ „ કાળા હરખચંદ કામદાર.
કોટડા (કચ્છ.)
 ૧ રા.રા.ઉમાશંકરરામચંદ્રદેવેભારતર
કોડાચ (કચ્છ.)
 ૧ રા. રા. ઠાકરશી વિ.જેઠાભાઇ વેદાંત
કિએકટો (અરમા.)
 ૧ રા. રા. સી. ટી. પંડિત પોસ્ટભારતર
ખંભાત.
 ૧ રા. રા. માણુકલાલ મોતીરામ.
 ૧ „ „ ચીમનલાલ દૂર્ગા. તો.દરેગા
 ૧ „ „ મણીશંકરગૌવરીશંકરકલાર્ક.
ખડાલ.
 ૧ મે. શ્રી સુરસંઘજી સરદારસંઘજી.
ખાંભોદર.
 ૧ રા. રા. ગોવર્ધન કાનજી મેહેતાજી.
ખીજડીઆ (બમ.)
 ૧ રા. રા. ધરમશી રામજી પટેલ.
ખીરસરા.
 ૧ રા. રા.હરિલાલવિ.રણુછોડદાસ.મા.
ખેડા.
 ૧ મે. રા. બહાદુર મોતીલાલ ચુની-
 લાલ ડી. ડે. કલેક્ટર.
 ૧ રા. રા. છોટાલાલ લક્ષ્મીચંદ.
ખારાધોડા.
 ૧ રા. રા. લાઇબ્રેરીના સેક્રેટરી.
ખૈરથલ.
 ૧ મે. બાબુ મગનલાલ ઇન્સ્પેક્ટર.
ગડત.
 ૧ મે. રા. સા. દયાળજી ગાલાભાઇ

ગણેશ.

- ૧ નેકનામ. આઘ શ્રી હરિયા.
 ગઢેચી,
 ૧ રા. રા. દુલભદાસ વિ. માધવજી.
 ગાંગડ.
 ૧ રા. રા. હીરાચંદ વેલજી કારભારી.
 ગાજણા.
 ૧ ને. મહારાણા શ્રી હર્મિતસંધજી
 રામસંધજી ઠાકર.
 ગઢડા.
 ૧ રા. રા. રામજી દેવરામ રાઈટર.
 ગીદડ.
 ૧ ને. મે. નથુભાઈ પીતાંબર કાર-
 ભારી સાહેબ.
 ૧ સૌ. મોંઘીબાઈ મી. પનજી નથુના
 પુત્ર અમૃતલાલનાં પત્ની.
 ગુંદીઆળા.
 ૧ ને. રાણા શ્રી કસલસિંહજી લધુ-
 ભા દરબાર.
 ગોલવાડ.
 ૧ લલ્લુભાઈ સુરભાઈ દેશાઈ. રટે.
 માસ્તર.
 ગાંડલ.
 ૫ ને. શ્રીમંત અખંડ સૌ. આઘ શ્રી
 નંદકુ વેરબા સાહેબ.
 ૧ સૌ. બાઈ વિજયાલક્ષ્મી તારમા-
 સ્તર ભાનુશંકરનાં પત્ની.
 ૧ રા. રા. મંગળજી પ્રાગજી દડવા
 વૈવટી કારકુન.
 ૧ , , , શાલેખીનઅય્યકરપો. જમાદાર
 ૧ , , , ખ્રીસ્તી રણુછોડ ઉકાભાઈ.
 ૧ , , , ધરમશી વાલજી કડીઆ.
 ગોધ્રા.
 ૧ રા. રા. મી. માનકરઅનેજીમીઅતરામ
 ૧ ને. મે. માણેકલાલ રણુછોડલાલ
 પો. સુ. સિ.

ઘોષા અંદર.

- ૧ રા. રા. દુર્ગાશંકર મહાશંકર આ. મા.
 અમારડી.
 ૧ મે. નાનાલાલ વજેશંકર થાણુદાર.
 ૧ રા. રા. પ્રભુરામવિ. ગંગારામ. માસ્તર.
 ૧ રા. રા. શિરાજભાઈ જીવરાજ હે. કો.
 ૧ મે. રા. જોળમૂલુભાઈ કનુભાઈ ભાગદાર
 ચીચણુ અંદર.
 ૧ રા. રા. મથુરાદાસ પ્રાણજીવનદાસ.
 ૧ , , , ત્રીભોવન શંકરલાલ.
 ૧ , , , નરસિંહલાલ હરિલાલ.
 ચીતળ.
 ૧ રા. રા. પ્રાગજી બાણુજી માસ્તર.
 ૧ , , , આપુભાઈ દોલતરાય મેનેજર
 ચોટીલા.
 ૧ રા. રા. ધાધલ દેવાઈત રાણા ખે-
 રાણા ભાગદાર.
 ૧ રા. રા. મણીશંકર વિ. હરજીવન
 જપ્તીદાર.
 છીદ્રા.
 ૧ રા. રા. મણીલાલ અચરતલાલ.
 છોટાઉદેપુર.
 ૧ ને. મે. મહારાવળશ્રી ઇંદ્રસિંહજી
 જીતસિંહજી.
 ૧ , , , ભરતસિંહજી જીતસિંહજી.
 ૧ , , , ચંદ્રસિંહજી જીતસિંહજી.
 ૧ , , , ખુમાણસિંહજી જીતસિં-
 હજી.
 ૧ , , , ભવાનીસિંહજી જીતસિંહજી
 જખલપુર.
 ૧ રા. રા. શેલત વેણીશંકર.
 ૧ , , , ગૌરીશંકર માધવરામ.
 જંડ.
 ૧ , , , દેવરાજ ખીમજી રોઠોડ.

જાંબુસર.

૧ રા. રા. વકીલખજવતરાયદીનાનાથ

૧ " " " હરગોવનદાસ દુલભદાસ.

જસદણ.

૧ રા. રા. વકીલ કેશવજી જેરામ.

જખૈ (કચ્છ.)

૧ રા. રા. ખીમજી હંશરાજ.

જાંકરાખાદ.

૧ મે. ડાક્ટર અમીદાસ મનજી એલ. એમ.

૧ રા. રા. કૃષ્ણચંદ બેચરદાસ સરવૈયર.

જાંબુડા. (ગમ.)

૧ રા. રા. લાખા વિ. માલસુર. પે. આ.

૧ " " ગોવિંદ ભોળાણી ગઢવી.

૧ " " ભગવાનજી નાગાજી.

૧ " " વસ્તા ધનજી ખોળ.

૧ " " દેવજી પુરુષોત્તમ ગાંધી.

૧ " " શોની રણછોડ તેજણી.

૧ " " મૂળુ ભોળ ગઢવી.

૧ " " આપા દેવરાજ ગઢવી.

૧ " " દેવરાજ ભાણુજી સુતાર.

૧ " " સુંદરજી હરજી ખોળ.

જાળીયાદેવાણી.

૧ ને. મે. કુમાર શ્રી સુરસિંહજી.

જામનગર.૧ ને. મે. કલ્યાણરાય લક્ષ્મીશંકર ના
યજ્ઞદીવાન.૧ રા. રા. માનશંકર વિ. છપીલદાસ
માંકડ.૧ ને. મે. શ્રીમંત સૌભાગ્યવંતા આ-
ઈશ્રી વખતુઆ.૧ ને. મે. શ્રીમંત સૌભાગ્યવંતા આ-
ઈશ્રી માળુઆ.૧ ને. મે. શ્રીમંત સૌભાગ્યવંતા આ-
ઈશ્રી કુલીઆ.

૧ ને. મે. શ્રીમંત કુંવરીશ્રી રૂપાળીઆ.

૫ રા. રા. રેવાશંકર પ્રભાશંકર ત્રિવેદી.

૧ મે. હરગોવિંદ હરનારાયણ કુંવર-
સાહેબના ડચુટર.

૧ રા. રા. દુલેરાયછોટાલાલઅંબરીયા.

૧ " " નથુભાઈઅંબાશંકર. મ. પ્રે. મે.

૧ " " લાલશંકરઉમીઆશંકરઆચાર્ય

૧ " " પંડ્યા કાળીદાસલાધામાસ્તર.

જીતનગર.

૧ રા. રા. કાશીરામ જ્ઞેશંકર સરવૈયર.

જીનાગઢ.૧ ને. મે. જાલા પુરુષોત્તમરાય સુંદર-
જી નાયબ દીવાન.

૧ મે. ગોવર્ધનદાસ દિંદ્રજી સિરસ્તેદાર.

૧ મે. નરસિંહપ્રસાદ સુંદરજી જાલા.

૧ રા. રા. વકીલગીરધરલાલરાજનરામ.

૧ રા. રા. દુલેરાયવિ. હરિપ્રસાદનાં પત્ની
સૌ. આઈ ઇચ્છાલક્ષ્મી.

૧ " " પ્રભુદાસ દિંદ્રજી વૈશ્રવ.

૨ " " ગોવિંદજી નાનજી બુક્સેલર.

૧ " " ગુલાબશંકરવિ. કલ્યાણજીવોરા

૧ " " હીરાચંદ ભગવાનદાસ.

જેતલસર (સિવિલ સ્ટેશન.)૧૧ નેકતામદાર રાવસાહેબ નથુભાઈ
નાનાભાઈ. ડે. આ. પો. એ.
સાહેબ મારફત.૧ રા. રા. ગોવિંદલાલ છતુલાલ સિ-
રસ્તેદાર.૧ " " હીમતલાલભાઈ જીનાગઢ
વકીલ.૧ " " લક્ષ્મીશંકરભાઈ પોરબંદર
વકીલ.

૧ " " કાળીદાસભાઈ વડીઆવકીલ.

૧ " " હરખચંદ ઇંદ્રજી મોસલી એ-
કાઉન્ટન્ટ.

૧ " " મગનલાલ હરિદત્ત કલાર્ક.

૧ " " ચંદુલાલ નાનાલાલ.

૧ " " રવીશંકર જીવણલાલ વઝીલ

૧ " " દેશાધ નાનાલાલ વૃજલાલ
વઝીલ.

૧ મે. મહારાંકર મોતીરામ ડે. આ.
પો. એ. સિરસ્તેદાર.

જેતપુર (કાઠીનું)

૧ રા.રા. દારકાંદાસવિ.દયાળજીવઝીલ.

જેધપુર (મારવાડ.)

૧ ને. મે. માણેકજી ભીમજીભાઈ મ-
હારાજના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી.

૧ નેકનામ. બાઈ શ્રી ગોકાંબાઈ.

જેધપુર (જામ.)

૧ મે. વાસુદેવભાઈ બળવંત વૈવટદાર.

ટંકારા.

૧ મે. મહાલકારી સાહેબ.

૧ રા. રા. સુંદરજી રણછોડ આ. મા.

દીંટાઈ.

૧ રા. રા. હરગોવિંદ શંભુરામ ઠાકર.

દીંબા.

૧ ને.મે.કુમારશ્રીરાધુભાગુમાનસિંહજી

૧ ને.મે.કુમારશ્રીબળવંતસિંહજીમેરૂમા
દુવા.

૨ રા.રા.બેચરલાલભલુભાઈસ્ટે.માસ્તર
દુકેદ.

૨ રા. રા. રસ્તમજી રતનજી શેઠ.

ડેહજી (થાણા તાબે.)

૧ રા. રા. વજેરામ મણીભાઈ.

૧ " " મગનલાલ ગોવિંદજી ઠાકર.

ડેડાણ.

૧ મે. નરસિંહ જેરામ કારભારી.

ડીકા.

૧ રા. રા. કેશવલાલ દલસુખરામ.

ઠઠ્ઠા (સિંધ.)

૩ રા. રા. લક્ષ્મીદાસ તુળશી.

૧ " " મુલતાની મગનલાલ કું-
ભણદાસ મોપ્રી.

તણુછા.

૧ રા. રા. અંબાલાલ નથુરામ ભટ્ટ
તાટમીઓ (બ્રહ્મદેશ.)

૧ રા. રા. જેશંકર મોનજી રાવળ.
તાલટી.

૧ મે. અણ્ણમલ હેડમાસ્તર.

ત્રાળસા.

૧ રા. રા. જીવાબાઈ બેચર મહેતાજી.

થરાદ.

૧ રા. રા. મગનલાલ નારાયણજી.

થાણા.

૧ ને. મે. હજુર ડે. કલેક્ટર સાહેબ.

૧ મે. રા. બા. કેશવલાલ હીરાલાલ.

૧ મે. શેઠ રતનજી અરદેશર કંટ્રાક્ટર
થુની.

૧ રા. રા. નાનજી નાથા કંટ્રાક્ટર.

દમણ.

૧ રા. રા. આણંદરાવ ગણપતરામ.

૧ " " મોતીરામ મંગળદાસ ઇંગ્રે-
જી દવા વેચનાર.

દરેડ.

૧ ને. મે. બાઈ શ્રી સજીબા સાહેબ.
દડવા (મોટા.)

૧ ને.મે.વાળાહમીરપુંજદડવાભાગદાર.

૧ " " વાળાજેઠસુરગોદડડવાભાગદાર

૧ " " વાળા સામત ગીગા કાન-

પુર તાલુકદાર.

૧ „ „ વાળા ભાણુ માત્રા કાનપુર
તાલુકદાર.

૧ „ „ ધાધલ રામભાઈ માણસુર.

૧ રા. રા. ત્રીભોવન કાળા કામદાર.

૧ „ „ જીવન હીરજી કામદાર.

૧ „ „ ભીમજી ઝીણા વિપ્ર.

૧ „ „ પુરૂષોત્તમ નાનજી શેઠ.

૧ „ „ વીરજી રવજી શેઠ.

૧ „ „ દયારામ ભાણુજી જોશી.

દ્વારકાં.

૧ રા. રા. વાલજીભાઈ જેરામ મહેતા

દશાડા.

૧ ને. મે. જેસરખાં અલ્લેમખાનજી

તાલુકદાર.

દામનગર.

૧ રા. રા. ગીરજશંકરદુલભજીવિ. પો. મે.

દીઆર.

૧ રા. રા. પ્રેમજી લક્ષ્મીરામ. ઠકર.

દેવગઢ.

૧ રા. રા. મૂળજી રૂગનાથજી. ને. લા.

સેફ્ટરી.

દેશલપર (કચ્છ)

૧ રા. રા. મોરારજીઅજમાલ માસ્તર.

ધરમપુર.

૨ ને. મે. મહારાણા કુમારશ્રી ચં-

દ્રદેવજી દાદાસાહેબ.

૧ ને. મે. બીખાભાઈ હરિભાઈ આ-

બકારી. કમિશનર.

૧ „ „ ઠાકોર નારસિંહજી ભગ-

વાનસિંહજી.

૧ રા. રા. મણીરામ કુમેરદાસ વસાણી

૧ „ „ છોટાલાલ નારણદાસ.

૧ „ „ જીવણુરામ ભગુભાઈ દા.

ધરમપુર (પ્રાંત રામનગર.)

૨ ને. મે. શ્રીમંત મહારાણાશ્રી મો-

હન દેવજી રાણારાજે.

ધર્માવરમ (જી. અનંતપુર)

૧ રા. રા. જેસિંગ રતનચંદ રાજ.

૧ „ „ નરોત્તમદાસરણુછોડદાસશા.

ધરવાળા.

૧ ને. મે. ગોહલશ્રી દેવિસિંહજીગોડભાઈ

ધરશાણા

૧ રા. રા. ત્રીભોવનદાસ છોટારામ.

ધાનેશ

૧ રા. રા. દાનસંગ સ્વામજી પારેખ.

ધ્રાંગધ્રા.

૧ રા. રા. જેઠાલાલ યાપાલાલ ફોજદાર

૧ „ „ વજેરામહરિનારાયણ. માસ્તર

૧ „ „ લક્ષ્મીશંકર પ્રભાશંકર દેવે.

૧ „ „ કાનજી પ્રભાશંકર દેવે.

૧ „ „ નૌતમલાલ પ્રભાશંકર દેવે.

ધોળ

૨ ને. મે. અખંડ પ્રૌઢ પ્રતાપ મ-

હારાજી શ્રી હરિસિંહજી

જયસિંહજી ઠાકોર સાહેબ.

૧ ને. મે. કુમારસાહેબ શ્રી દોલતસિં-

હજી હરિસિંહજી.

૧ ને. શ્રીમંતઅખંડ. સૌ. યાદશ્રીનાનીયા

૧ ને. શ્રીમંત અખંડ. સૌ. યાદ

શ્રી રૂપણીયા.

૧ ને. શ્રીમંત. અખંડ. સૌ. ધોળીયાઈ. દી-

વાનસાહેબમાણેચંદભાઈનાપત્ની.

૨ રા. મે. મૂળશંકરભાઈ દયારામસર

ન્યાયાધિસ.

૧ „ „ વજેરામઈંદ્રજીરેવન્યુકમીશનર.

૧ „ „ શાકરલાલ શામજી હેડમાસ્તર

૧ „ „ જોરામ વશરામ તા. ભારતર.

૧ બાઇ ગગીબાઇ ભવાન.

૧ રા.રા. માણેક ચાંપશી વકીલ.

૧ „ „ મોરારજી દેવરાજ વકીલ.

૧ „ „ હીરજી લવજી વકીલ.

૧ „ „ ધનજી હીરાચંદ શાહ.

ધ્રાફા.

૧ ને. મે. જોડેભાઈ ચંદ્રસિંહજી
ફતેસિંહજી.

ધોરાજી.

૧ રા. રા. પ્રાણજીવન સુંદરજી ઠકર.

ધોળકા.

૧ રા.રા. દેવચંદ નરોત્તમ વકીલ.

૧ „ „ છોટાલાલ છગનલાલ.

૧ „ „ પીતામર હરગોવિંદ તલાટી.

૧ „ „ હરિભાઈ આણંદજી ઠાકોર.

નવસારી.

૧ રા.રા. વિશ્વેશ્વર હરેશ્વર ચાણિક.

નવીખંદર.

૧ રા. રા. બળવંતરાય વિ. પ્રભા-
શંકર મહેતા.

નખત્રાણા.

૧ રા.રા.દયાશંકરજીવણરામચાણુદાર.

નળદૂર્ગ.

૧ રા. રા. અરદેશર પાલજીજી તા-
રાપુરવાળા.

નડીયાદ.

૧ રા.રા.ભોળાનાથત્રીકમલાલમુખસાર

૧ રા. રા. નર્મદાશંકર દેવશંકર મહેતા.

૧ „ „ જોશંકર લક્ષ્મીદત્ત સ્ટાંપવેડર

નાઉગાંગ.

૧ રા.રા. શ્રીરોજશાહપાલજીજીમરચંટ.

નાંદોદ.

૧ રા. રા. ગીરધરલાલ હરિવલભદાસ.

નારાયણ સરોવર (કચ્છ.)

૧ રા.રા. બાલાશંકર કાશીરામ ભારતર

૧ „ „ હરિશંકર વિ.કાનજી તીર્થંગોર

નાગપુર.

૧ રા. રા. નવરોજજી કાવસજીધનનેર

નારગોલ.

૧ રા.રા. દલપતરામ કેશવરામભારતર

નાગોમા.

૧ રા.રા.દેશાધ્રવશનજીરંગનાથમહેતાજી

નાશીક.

૧ રા. રા. ચંદુલાલ લલુભાઈ.

નાયકા.

૧ રા.રા.અમૃતલાલસુંદરલાલમહેતાજી

પલશાણા.

૧ રા. રા. અંબાલાલ હરિભાઈ સ-

નંદી મુખત્યાર.

પંચપીપળા.

૧રા.રા.જમનાદાસલલુભાઈતારભારતર

પરિઅજ.

૧ રા.રા.રમણલાલદામોદરદાસતલાટી.

પાલ. (ધંડર પાસે.)

૧ ને. મે. ઠાકોરશ્રી પૃથીસિંહજી.

પાનેલી.

૧ રા.રા.મૂળશંકરભગવાનજીસ્ટે.ભારત.

૧ „ „ કાળીદાસ વિ. પરમાનંદદાસ.

૧ „ „ દાનસિંહ બેચરજી.

પાટડી.

૧ ને.મે. દરબારશ્રી સુરજમલજી.

૧ „ „ ભીમભાઈખંડુભાઈપા.વેએ.ઈ.

પાલેજ.

૧ રા. રા. પીતાંબર શંભુરામ જમ્મીદાર

- ૧ " " ત્રીભોવન વિશ્નુભાઈ શાહ.
પાણીશીણા.
- ૧ ને. મે. રાણાશ્રી જશવંતસિંહજી
હરિભાઈ.
- પાંચવડા.
- ૧ રા.રા. પુરૂષોત્તમ મયારામકામદાર.
- પાંચાવાડા.
- ૧ રા.રા.દલસુખલાલ શ્યામજીભારતર
પરીઆતાં.
- ૧ રા. રા. લલ્લુભાઈ રૂગનાથજી ના.
યક. મહેતાજી.
- પાલણપુરુ.
- ૧ રા. રા. જનમહામદખાન તુરમહ-
મદખાન વડીલ.
- ૧ " " મનસુખરામ દેવચંદ વેરા.
- પાળીયાદ.
- ૧ રા.રા. મણીશંકર જગન્નાથડાકટર.
- ૧ " " મગનલાલ વિ. વિરચંદટચુટર
- ૧ " " માણેકચંદ મધુશાહ. કે. લા.
સેક્રેટરી.
- ૧ " " રૂગનાથસિંહજી હરિભાઈ.
- પ્રાંતીજ.
- ૧ રા. રા. મણીલાલ મોહનલાલ સ-
બરજીરટાર.
- પાલીતાણા.
- ૧ ને. મે. લાલજી હરિદાસ. ઠાકોર
સાહેબના પ્રાઇવેટ સેક્રેટરી.
પાટણ (ગુજરાત).
- ૧ ને. મે. કહાનદાસ કસીઆભાઈ
સીરસતેદાર.
- ૧ ને. મે. છોટાલાલ ભાઈલાલ. એલ.
એમ. ઈ. હેડમાસ્તર.
- ૧૬ રા. રા. દશરથલાલ ગંગારામ

- જગદેવપરમાર અને કેશ-
રીના કર્તા મારફતે.
- ૧ મે. રા. સા. વાસુદેવ દાજીદવળે.
મુનસફ સાહેબ.
- ૧ રા.રા. ગોપાળધર શીવધર દેશાઈ.
- ૨ " " શંભુધર લક્ષ્મણજી. દેશાઈ.
- ૧ " " શ્યામલાલ દોલતરામ વડીલ.
- ૧ " " ગોકુળદાસ નયુભાઈ.
- ૧ " " ત્રીભોવનદાસ મૂળજી.
- ૧ " " લલ્લુ હેમચંદ.
- ૧ " " હેમચંદ વરતા.
- ૧ " " હીરાલાલ શંકરભાઈ.
- ૧ " " માધવચંદ હીરાચંદ મહેતા.
- ૧ " " શ્યામલાલહીરાલાલમજમુદાર.
- ૧ " " મલુકચંદ અનોપચંદ પરી.
- ૧ " " કૃષ્ણરાવજીનોઘણી કામદાર.
- ૧ " " ડાહ્યાલાલવાડીલાલમુખસાર.
પેટલાદ.
- ૧ મે. પ્રહલાદજી સેવકરામ વૈવટદાર.
- ૧ રા.રા. પ્રભુલાલ સખીદાસ, વડીલ.
- ૧ સૌભાગ્યવંતા અંબાજી જીવરામ
હેડમીસ્ટ્રેસ.
- પેશાવર.
- ૧ રા. રા. યમનશાહ હોરમસજી.
- પ્રભાસપાટણ.
- ૧ રા.રા.મોતીલાલ જીવણુલાલ છાંયા
મુનસફ.
- પેરખંદર.
- ૧ રા.રા.ગોવિંદજીવિ.ડાહ્યાભાઈ.વડીલ
- ૧ " " શા.કપુરચંદ હરજીવન કરાણી
- ૧ " " હાજીઈસમાલ હાજીશકુર.
- ૧ " " જીસઅબબદુલ કરીમઝવેરી.
- ૧ " " પ્રમાણંદ વિ. નેમીદાસ.

અગસરા.

- ૧ ને. મે. આમશ્રી જલુઆર્ધ.
 ૧ રા.રા. પરમાનંદ. લા. ના. સેક્રેટરી.
 ૧ „ „ રવીશંકર શીવજી ઝરીકલાર્ક.
 ૧ સૌભાગ્યવંતા. હરિઈચ્છા રૂપશંકર
 ઉદયશંકરનાં પત્ની.

અબાણા.

- ૫ ને. ખુદાવીંદ મલેકશ્રી નશીબખા-
 નજ દરિઆખાનજી.

અરાકર. (જી. અર્દાવાન.)

- ૧રા.રા.આયુકરશનશવજી. રે.કંદ્રાકંટર.

અરાણુપુર.

- ૧ રા. રા. ગંગારામ લક્ષ્મીરામ.

અળદાણા.

- ૧ રા.રા. જગન્નાથ લીલાધરઆચાર્ય.

આટવા.

- ૧ રા. રા. ધનજીશાહ લાયબ્રેરીના
 સેક્રેટરી.
 ૧ „ „ હંશરાજ વિ. રૂગનાથ. શેઠ.
આડા.

- ૧ રા.રા.હરિશંકર આવાભાઈ ત્રવાડી.

આરડોલી.

- ૧ રા. રા. પુરૂષોત્તમ ગોપાલજી ભટ્ટ.

આવળીઆળી અંદર.

- ૧ રા. રા. હીમચંદ ખુશાલભાઈ શાહ.

બીકાનેર.

- ૨રા.રા.મહમદહુશેનખાંસરન્યાયાધિસ

- ૧ „ „ વિક્રમદાસ ઓવરસીયર.

બીલ.

- ૧૧ રા.રા. જગન્નાથ લક્ષ્મીરામ અ-
 શીણવાળા.

બીલખા.

- ૧ રા. રા. શામજી નાનજી.

- ૧ „ „ મકનજી ડોસા. ગાંધી.

ખુરાનપુર.

- ૧ રા. રા. કેવળરામ મંગળજી.

બેટ. (ઓખામંડળ.)

- ૧ રા. રા. વાયડા છગનલાલ હરજી

આ. માસ્તર.

બોટાડ.

- ૧ રા. મે. છોટાલાલ વિ. હરિપ્રસાદ
 વૈવટદાર.

- ૧ રા.રા.ચુનીલાલ છગનલાલ દોશી.

બોરસદ.

- ૩ ને. મે. અંબેરભાઈ મથુરભાઈ. સે.
 માજીસ્ટ્રેટ.

- ૧ રા. રા.જેઠાલાલજેકશનદાસ પરીખ

- ૬ રા. મે. ધેલાભાઈ ભાઈશંકર વ-
 કીલ મારફતે.

- ૧ રા. મે. ધેલાભાઈભાઈશંકર વકીલ.

- ૧ રા. રા. રણુછોડભાઈ.રામભાઈ.

- ૧ „ „ નર્મોરામ ભાઈશંકર.

- ૧ „ „ પીતાંબરદાસ ગોરધનદાસ.

- ૧ „ „ ગંગાશંકર જગજીવન.

- ૧ „ „ હીરાલાલ પ્રાણજીવન પરી.

બોડેલી.

- ૧ રા. રા. પુરૂષોત્તમ રણુછોડદાસ.

બોરીઆસીમ.

- ૧ રા.રા.છોટાલાલરણુછોડલાલમહેતા.

ભરૂચ.

- ૧ રા.રા.જીવાભાઈ જમીયતરામ હા.

આ. માસ્તર.

- ૧ રા.રા. ચુનીલાલ. લ. હેડક્લાર્ક.

- ૧ „ „ હીરાલાલધર્મજીલાલમજમુદાર

- ૧ „ „ ચુનીલાલભગવાનભાઈઆયુ.

- ૧ „ „ ગુલાબભાઈનરોત્તમદાસપરીખ

- રા. રા.દેશાધિકર્યાણુરાયહકુમતરાય

૧ " " ઇશ્વરલાલ કરશનદાસ.

૧ " " અંબાશંકર ઉત્તમરામ.

ભામોદરા.

૧ રા.રા.ખુમાણ દેશાભાઈભોજભાઈ.

ભાડુવ.

૧ રા. રા. પ્રેમચંદ મદનજી શેઠ.

ભાડભૂત.

૧ રા. રા. ગોપાલ કાળીદાસ. શેઠ.

ભાલોદ.

૧ ૧. રા. લક્ષ્મીપ્રસાદ અનંતરાય.

દ. માજીએટ.

ભાયાવદર.

૧ રા. રા. કાળીદાસ ભોધાભાઈ. સા-

ધણેરીના સેફ્ટરી.

ભાઇદર.

૧ રા. રા. કબા બાપુભાઈ શેઠ.

ભારેન બંદર.

૧ રા.રા. મુલતાની પમનમલતેજમલ

ભાવનગર.

૩ ને. મે. હરિલાલ દામોદરદાસ આ.

સરન્યાયાધિસ.

૨ " " ગીરજાપ્રસાદહરિપ્રસાદદેસાઈ

૧ " " રાધાજીદા પયુભાનાનભા ભાઈ

૧ " " બા સાહેબ શ્રી હરિબા વાં-

કાનેરવાળાં.

૧ " " માધવસંગજીરામાભાઈહજીરી

૧ " " નયુભાઈ ગોદડભાઈ હજીરી.

૧ " " પ્રભાશંકરભાઈ ગૌવરીશં-

કર ઓઝા.

૧ " " વજેશંકર ગૌરીશંકર ઓઝા.

૧ " " કુંવરજી આણુદજી જી. પ્ર.

અધ્યક્ષ.

૧ " " મહેતા સાકરલાલ સવાઈ

લાલ પ્રાંત વકીલ.

૧ " " મહમદઅલી અબદુલઅલી

દીવાની જડજી.

૧ " " બા સાહેબ શ્રી કુંવરી રામ

બા સાહેબ

૧ " " બા સાહેબ શ્રી કુંવરી કેશા

બા સાહેબ.

૧ " " બાઈ શ્રી મેરમબાઈ.

૧ " " વજલાલ ઓધવજી. શેઠ.

૧ " " ભીમજી લક્ષ્મીરા મારતર.

૧ " " છોટાલાલ ગીલાભાઈ કલાર્ક.

૧ " " હરજીવન પુરષોત્તમ શાહ.

૧ " " વજલાલ ત્રીભોવન કામદાર.

૧ " " જમનાદાસ પરમાનંદદાસ

હેડક્લાર્ક

૧ " " પ્રભાશંકર પ્રાણજીવ ત્રિવેદી.

૧ " " દોરાણજી શાપુરજી.

૧ " " મિત્તી. પુરષોત્તમ પીતાબર

૧ " " પારેખ મનમોહન ઓધવજી

૧ " " વજલાલવિ. ભગવાનદાસદોશી

૧ " " ત્રંબકલાલ નયુભાઈનાણુવટી

૧ " " મણીશંકરવિ. નારણજીકંપાઉન્ડર

૧ " " જોડા જીવણ ખીરિત.

ભીમડી

૧ રા. રા. ધરમસિંહ ધેલાભાઈ ઠા.

૧ " " ચંદ્રશંકર ભીમાનંદ.

ભૂજ. (કચ્છ).

૫ નેકનામદાર મહારાજા ધિરાજી શ્રી

ખેંગારજી સવાઈ બહાદુર.

૧ મે. માવજી રણછોડ દરબારી બા-

ગોના સુપ્રિન્ટેન્ડેન્ટ.

૧ મે. મોતીરામ રવીશંકર મોટી

લાઇબ્રેરીના સેફ્ટરી.

- ૧ „ વિદ્યુતેજ્જ કાષ્ઠધેરી.
 ૧ રા.રા. ગણેશજી જેઠાભાઈ.
 ૧ „ „ પ્રાણશંકર કીપાશંકર કલ્કાર્ક.
 ૧ „ „ દુલેરાય વિ. ત્રીકમદાસ. વોરા.
 ૧ „ „ માણેકલાલ વિ. કાશીરામ
 ૧ „ „ ભગવતીદાસ નર્મોરામ મહેતા
 ૧ „ ત્રીકમલાલ સંગજી પંડ્યા.
ભૂજપૂર (કચ્છ.)
 ૧ રા.રા. જીવરામ અજરામર ગોર.
ભરાર્ધ ખંદર
 ૧ રા.રા. માધવજી ગોકળદાસ ઠકર.
ભેસાણ.
 ૧ રા.રા. છોટાલાલ દુર્ગાદાસ રેવ-
 ન્યુકલાર્ક.
 ૧ „ „ સદાશંકર છોટાલાલ પોલી-
 શ કલ્કાર્ક.
 ૧ „ „ જગજીવન પ્રેમજી વકીલ.
ભેલસા.
 ૧ રા.રા. મૂળજી ચાંપશી.
મહાનચેરી. (કાચીન.)
 ૩ રા.રા. હંશરાજ નદવજીબુક્સેલર.
 ૧ „ „ સુંદરજી શીવજી શેઠ.
 ૧ „ „ દેવચંદ વીરજી.
મરકત.
 ૧ રા.રા. ઠા. ગોપાલજી વાલજી.
માળીયા.
 ૧ નેકનામદાર કુમારશ્રી રાજસિંહજી.
માતર.
 ૧ રા.રા. સુરજરામ મહીપતરામ દીવાન
 ૧ „ „ અમૃતલાલ સુંદરલાલ મહેતાજી.
 ૧ „ „ મગનલાલ યુનીલાલ.
 ૧ „ „ મંગળદાસ યુનીલાલ પરી.

માલપુર.

- ૧ ને. મહારાવોલજી દીપસિંહજી દ-
 રખાર સાહેબ.

માલેગામ.

- ૧ રા. રા. ગીરજશંકર દામેશ્વર.

માંગારેળ.

- ૧ રા.રા. ઇચ્છાહીમકાશમમીયાંમુનશી.

- ૧ „ „ આણુંદજી વાલજી વકીલ.

- ૧ „ „ ત્રિભૂવનદાસ વિ. કૃપાશંકર
 ધજનેર.

માણસાં (મહીકાંઠા.)

- ૧ રા. રા. શાકરચંદ વિ. લલ્લુભાઈ
 આ. ભારતર.

માહિમ (મુંખઈ)

- ૧ રા. રા. હરિદાસ નારાયણ રિપની
 ગમારતર.

માસમા.

- ૧ રા.રા. જોષિતારામ વેણીરામ મહેતાજી
 મદ્રાસ.

- ૧ રા.રા. મેસર્સભોગીલાલએન્ડ કંપની

- ૧ „ „ દામોદર વિ. લીલાધર વ્યાસ.

- ૧ „ „ ભલાશંકર શુભરાય ભટ્ટ.

- ૧ „ „ મણીલાલવિ. ભલાશંકર પંડ્યા.

- ૧ „ „ પીતાંબર નરસિંહ.

- ૧ „ „ કૃષ્ણરામ વિશ્વનાથ દવે.

- ૫ „ „ ત્રીભોવનદાસ પ્રેમજી શાહ.

- ૧ „ „ આળકૃષ્ણદાસ હરિવલ્લભદાસ

- ૧ „ „ જટાશંકરવિ. હરિભાઈ ભટ્ટ.

- ૧ „ „ ગોવિંદદાસ હરિવલ્લભદાસ.

- ૧ „ „ સોમેશ્વર જેઠાભાઈ દવે.

મંડેર.

- ૧ રા.રા. વજેશંકર ડાહ્યાભાઈ મહેતાજી

માંડવી (કચ્છ.)

૧ રા. રા. જોશી પુરુષોત્તમ તુળશી.

૧ રા. રા. વોરા મુસાજી તુરભાઇ.

મુંદ્રા (કચ્છ.)

૧ રા. રા. જેઠી બલદેવ વેલજી ન્યા-
યાધિસ.

૧ " " શામજી લક્ષ્મીદાસ ઠા.

૧ " " કુંવરજી કલ્યાણજી વકીલ.

માદલનીરલ.

૧ " " દેવશી વિ. હીરજી.

માંધાપર (કચ્છ)

૧ " " મિત્તીવાણજી ખીમજીકંટ્રાકટર.

મુંબઈ બંદર.

૨ ને. મે. ગોવર્ધનદાસ ગોકળદાસ તે-
જપાળ. શેઠ.

૧ " " ઝવેરીલાલકમીઆશંકરયાત્રિક.

૧ " " શોરાયજી શાપુરજી બંગાલી.

૧ " " તુરમહમદભાઈ જેરાજભાઈ
પીરભાઇ.

૧ " " માધવદાસ રમનાથદાસ.

૧ " " કલ્યાણજીભાઇ ગ્રીવસદેઠન-
ના હેડક્લાર્ક.૧ " " રાવસાહેબ. દલપતરામ પ્રા-
ણજીવન બખ્ષર. ક.મા.એ.ઇ.

૧૧ " " વીરજી ડાહ્યાભાઇ માસ્તર.

૨ " " લક્ષ્મીદાસ ગોકળદાસ.

૭ " " બમનજી જમસેદજી બીલી-
ભોરીઆ મારફત.

૧ " " બમનજી મેરવાનજી મહેતા.

૧ " " નવરોજજી નશરવાનજી રાણા.

૧ " " લક્ષ્મીભાઇ ભોગીલાલ.

૨૨૨૨૨.કાળીદાસજેયંદ્રદેઠડાપીઠાવાળા

૧ " " પ્રભુદાસ હરજીવનદાસ શાહ.

૧ " " ગોરધનદાસ પ્રેમજી.

૧ " " દલપતરામ. ઉ.

૧ " " સુંદરદાસ નારણદાસ.

૨ " " ડાહ્યાભાઈ તાપીદાસ.

૧૧ " " ખુશાન્નભાઇ કરશનજીશાહ.

૨ " " વિક્રમદાસ ગોકળદાસ.

૧ " " ત્રીભોવનદાસ ભગવાનદાસ.

૧ " " હનનલાલ ચુનીલાલ શરાફ.

૧ " " વલભદાસ કચરા. ઠા.

૧ રા. રા. ત્રીભોવનદાસ રતનજી.

૧ " " વલભરામ મોરાર લુવાર.

૧ " " માધવદાસ દેવીદાસ.

૧ " " કેશવજી જેઠા. શોની.

૧ " " બાણજી વશરામ.

૧ " " વલભજી કચરા. ઠા.

૧ " " વિનાયકરાવ દામોદરાવ દ-
લપતી.

૧ " " ભગવંતલાલગોપાલાલદેશાઈ

૧ " " સુંદરજી જેરાજ શેઠ.

૧ " " અમૃતલાલ કાળીદાસ.

૧ " " જમનાદાસગોરધનદાસશાહ

૧ " " હારકાંદાસત્રીકમદાસદેશાઈ.

૧ " " રજબચલી ચાંદાભાઇ.

૧ " " કાળા ડોસા શોની.

૧ " " મી. રતનજી વનમાળી ઇ-
જીનીયર.

૧ " " શીવશંકર હરિદત્ત જાની.

૧ " " કોરજી નરસિંહ ઠકર.

૧ " " ગોરધનદાસ ચત્રજીજેશી.

૧ " " લક્ષ્મીદાસ ખીમજી ઠકર.

૧ " " લક્ષ્મીદાસનથુ સુંદરજી ઠકર.

૧ " " માધવગોપાળ સુરતી લુવાર.

૧ " " રમનાથદાસ પ્રમાણુદાસ.

- ૧ „ „ હીરજી હ શરાજ દલાલ.
 ૧ „ „ જમસેદજી માણેકજીકરાણી.
 ૧ „ „ ભીમજી રવજી કાપડીઆ.
 ૧ „ „ કાશીરામ રતનશી વ્યાસ.
 ૧ „ „ ભંગવાનદાસ વનરાવન.
 ૧ „ „ ગોરધનદાસ ભાઈદાસ શાહ.
 ૧ „ „ ભાઈદાસરણુછોડદાસ શરાફ.
 ૧ „ „ માણેકલાલ ગોવર્ધન.
 ૧ „ „ જોગજીવલીભાઈબાબુજીભાઈ.
 ૧ „ „ નુરભાઈ અમદુલહુસેન.
 ૧ „ „ રવચંદ રામચંદ શાહ.
 ૧ „ „ મહમદભાઈઅલીભાઈવેપારી.
 ૧ „ „ મહમદભાઈ હાસમભાઈ.
 ૧ „ „ દલપતભાઈ ભગુભાઈ શેઠ.
 ૧ „ „ ભીખાલાલ મગનલાલજેશી.
 ૧ „ „ કાનજીદેવજી ઠા.શાપુરવાળા.
 ૧ „ „ વશનજીવેલજીઠા.શાપુરવાળા.
 ૧ „ „ રંગનાથ કરશનજી ઠા. જી-
 નાગઢવાળા.
 ૧ „ „ વલભદાસ કુલચંદ શાહ.
 ૧ „ „ માણેકલાલ જગનલાલ શાહ.
 ૧ „ „ જોગજીવલીભાઈ ગીગાભાઈ.
 ૧ રા.રા. રામકૃષ્ણ મહાદેવ ચોનેકર.
 ૧ „ „ ખીમજી લધા. ઠા.
 ૧ „ „ જોગજી ગુલામહુસેનભાઈ રે-
 મતલાવિરજી.
 ૧ „ „ ઠાકરશી વિ. ગોપાલજી ઠા.
 ૧ „ „ મોરારજી વીરચંદ.
 ૧ „ „ વે.સ.ભોંસલા મીઠાનીકંપની.
 ૧ „ „ વિકૃતદાસ ગોબરદાસ શાહ.
 ૧ „ „ કનૈલાલડાલાભાઈ મજમુદાર.
 ૧ „ „ બલાખીદાસ હાથીભાઈ.
 ૧ „ „ લાલજી હબજી.
 ૧ „ „ કરશનદાસ વિ. તેજપાળ ઠા.
 ૧ „ „ દામોદરવિ. મેધજી ઉપાધ્યા.
 ૧ „ „ મોતીલાલ રવચંદ શેઠ.
 ૧ „ „ ધનજીભાઈ જમસેદજી આં-
 તરીઆ.
 ૧ „ „ ભાઈદાસ ભગુભાઈ મહેતા.
 ૧ „ „ શાપુરજી નવરોજજી ગાર્ડન
 મીલકંટાર્ક.
 ૧ „ „ દેવીદાસભાઈ.
 ૧ „ „ કાનજી પરબત રૂના વેપારી.
 ૧ „ „ કપા.વીરચંદ.
 ૧ „ „ મણીજીવલ ઠકર.
 ૧ „ „ વિકૃતદાસ જાદવજી શાહ.
 ૧ „ „ ઠાકોરદાસજીવણુરામચંદ.
 ૧ „ „ જગજીવન રંગનાથ શાહ.
 ૧ „ „ દેવીદાસ જીણુભાઈ શાહ.
 ૧ „ „ ત્રીકમદાસ માધવજી ઠા.
 ૧ „ „ લક્ષ્મીરામ જીજીભાઈ વ્યાસ.
 ૧ „ „ લક્ષ્મીદાસ રામદાસ શાહ.
 ૧ રા. રા. દેશવજી વલભજી વેપારી.
 ૧ રા. રા. સુંદરજી ચત્રભુજ ઠા.
 ૧ નેકનામ. મૂળજી જીવરાજ જોગ
 લાખચેરી.
 ૧ રા. રા. ભગવાનદાસ પ્રેમજી.
 ૧ રા. રા. પુરષોત્તમ ભીમજી ઠા.
 ૧ રા. રા. વિકૃતદાસ પુરષોત્તમ ઠા.
 ૧ રા. રા. જીવણદાસ વિ. નયુભાઈ.
 ૧ રા. રા. ખીમજી લાલજી જેશી.
 ૧ રા. રા. શીવલાલ નર્સેરામ ભટ્ટ.
 ૧ રા. રા. શા. પુરષોત્તમ માધવજી
 સોપારીવાળા.
 ૧ રા. રા. વોરા શીવલાલ મોતીલા-
 લની કંપની.
 ૧ રા. રા. વેલજી જીવણ.

- ૧ રા. રા. પ્રામજી શવજી.
 ૧ રા. રા. ગોકળભાઈ મૂળચંદ શાહ.
 ૧ રા. રા. પ્રેમજી પેરાજી હા.
 ૧ રા. રા. પ્રાગજી દુલભભાઈ દેશાઈ.
 ૧ " " હરગોવિન્દદાસ કાનદાસશાહ.
 ૧ " " દેવીદાસ પ્રાગજી.
 ૧ " " વલ્લભદાસ પ્રાગજી હા.
 ૧ " " અંબારામ કરશન ખતરી.
 ૧ " " રામદાસ જેઠાનંદ જોશી.
 ૧ " " કાળીદાસ રામચંદ્ર ખતરી.
 ૧ " " પુરુષોત્તમ. ખોડા હરજી.
 ૧ " " માધવજી સ્વાધવજી.
 ૧ " " દેવીદાસ નાનાભાઈ.
 ૧ " " ગીરધરલાલ હરિલાલ.
 ૧ " " કલ્યાણજી ગોપાલજી.
 ૧ " " ભીમજી પુરુષોત્તમ રાધવજી.
 ૧ " " શેઠ પરમાનંદકોરજી માધવજી.
 ૧ " " માણેકલાલ ગીંગા કકડ.
 ૧ " " ગોકળદાસ મદનજી મોદી.
 ૧ " " લાલજી વીરજી હા.
 ૧ " " મોહનલાલ વિ. મુગટરામજીયા
 ૧ " " પદમશી ગોવિંદજી.
 ૧ " " પ્રમાણુદ લવજી.
 ૧ " " જીવન દેવજી શાહ.
 ૧ " " માણેકલાલ દેવીદાસ.
 ૧ " " જગનલાલ ભવાન વ્યાસ.
 ૧ " " ઠાકરશી ગોપાલજી.
 ૧ " " દયારામ જગજીવન.
 ૧ " " કેશવરામ કેશવલાલ ભટ્ટ.
 ૧ " " દામજી દેવજી શાહ.
 ૧ " " મી. વલ્લભદાસ રામજીવજી.
 ૧ " " કવિ. ગોપાલજી વિ. કલ્યાણજી.
 ૧ " " પુરુષોત્તમ નારાયણજી.

- ૧ " " માધવદાસ જેઠા હા.
 ૧ " " નારાયણદાસ કલ્યાણદાસ ઝવેરી
 ૧ " " ગોવર્ધનદાસ ચત્રભુજ જોશી.
 ૧ " " જેઠાભાઈ નારણજી હા.
 ૧ " " અત્રીગોવિંદજી ભદવજી કપુરવાળા
 ૧ " " ગોવર્ધનદાસ દયારામ.
 ૧ " " રંગીલદાસ ગોવિંદજી મહેતા.
 ૧ " " મયારામ આત્મારામ શોની.
 ૧ " " મુલતાની ધરમદાસ આશાનંદ.
 ૧ " " " લક્ષ્મીદાસ તુળશીદાસ
 ૧ " " " રામદાસ નાથામલ
 પરલમચંદ.
 ૧ " " કરશનદાસ લાલજી હા.
 ૧ " " બાઈ પીરોજી બાઈ દીનશાજી.
 ૧ " " ધરમદાસ ભગવાનદાસ શેઠ.
 ૧ " " કરશનદાસ પરમાનંદદાસ.
 ૧ " " પ્રાણજીવન કેશવજી શોની.
 ૧ રા. રા. ખોમ્બાલાદીન મામદલકમાન
 ૧ " " ભગવનદાસ વલ્લભદાસશાહ.
 ૧ " " હરિરામ વિ. સુંદરજી વ્યાસ.
 ૧ " " શેઠ ગોકળદાસ ગોપાળદાસ ઝવેરી.
 ૧ " " નરોત્તમદાસ ગીરધરદાસ.
 ૧ " " ખટાઉ મોરારજી.
 ૧ " " ખોમ્બામજી બાઈ ઇચ્છાહીમ.
 ૧ " " ગંગારામ કરશનજી વ્યાસ.
 ૧ " " સુંદરદાસ નારણદાસ.
 ૧ " " પીતાંબર હરિરામ જોશી.
 ૧ " " મુલતાની સંતલાલ રામદાસ
 ૧ " " રંગનાથદાસ પ્રાણજીવનશાહ.
 ૧ રા. રા. મૂલજી લીલાધરશાહ એલ. સી. ઇ
 ૧ રા. રા. કરશનદાસ હરજી મૂળજી ઇ. ઇ. વે.
 ૧ રા. રા. જેઠા વંદરાવન શાહ.
 ૧ રા. રા. વિદુષાચી મનાજી પોષ્ટવાળા
 ૧ રા. રા. જેવંચરામ જમનાદાસ.

- ૧ રા. રા. રામજી મૂળજી શાહ.
 ૧ રા. રા. હરિવલ્લભ કૃષ્ણવલ્લભ ઓ-
 વરસીયર.
 ૧ રા. રા. હરદેવલાલ મુગટલાલ મુ-
 નસી આ. ઇન્જનેર.
 ૧ રા. રા. રતનલાલ રંગીલદાસ.
 ૧ રા. રા. કેશવલાલ હરજીવનદાસશાહ.
 ૧ રા. રા. કેશુભલપેરાજદાસમુલતાની.
 ૧ રા. રા. ખુશાલભાઈકરશનજીશાહ.
 ૧ રા. રા. કરશનદાસ જીવરાજ ઠા.
 ૧ રા. રા. પ્રાણજીવનદાસદારકાંદાસશાહ
 ૧ રા. રા. જીગલ હરજીવન મોદી.
 ૧ રા. રા. મહાશંકર ઓધવજી.
 ૧ રા. રા. જીવરાજ જીકાભાઈ.
 ૧ રા. રા. ત્રિભોવનદાસ વિ. નેમચંદ.
 ૧ રા. રા. દામજી દેવજી.
 ૧ રા. રા. નેણશી હુંગરશી ઠા.
 ૧ રા. રા. મોહનલાલ રગછોડદાસ.
 ૧ રા. રા. હીરાચંદ વિ. વશનજી.
 ૧ રા. રા. રવજી જાદવજી શેની.
 ૧ રા. રા. વિઠ્ઠલદાસ ચુનીલાલ.
 ૧ રા. રા. ચત્રભુજ વંશનજી પાટ.
મુલતાન.
 ૧ ને. બાઈ માણેકબાઈ મનચેરજી.
મૂળદ.
 ૧ રા. રા. નારણજી કેશવજી.
મેંગણી.
 ૧ ને. મે. પાટવી કુમારશ્રી નારસિં-
 હજી માવધસિંહજી.
મેઢરડા.
 ૧ ને. કુમારશ્રી વાળાગાણુસીયાના-
 ગજેતપુરમેઢરડાભાગદાર.
 ૧ રા. રા. આણુંદંજી વિ. પરમાણુંદં.

- ૧ રા. રા. મૂળશંકર જૂડા યાત્રિક.
મેસાણા.
 ૧ રા. રા. પરી નરોત્તમ કાળીદાસ.
મેરતા.
 ૧ રા. રા. આરતશંકર મંગળાશંકર મુ.
મહેમદાવાદ.
 ૧ રા. રા. ઝવેરભાઈ મથુરભાઈ ઓ.
 માગલતદાર.
મોજે.
 ૧ રા. રા. ભાઈલાલ ઇચ્છાભાઈ.
મોડાસા.
 ૧ રા. રા. ત્રીભોવન અમથાલાલ
 મ્યુનિ. સેક્રેટરી.
 ૧ રા. રા. મોતીલાલખોડીદાસફોજદાર.
મોણપુર.
 ૧ ને. મે. જશવંતસિંહજી ખેતાભાઈ
 ઠાકોર સાહેબ.
મોરબી.
 ૫ નેકનામ શ્રી. સૌ. રાણીજી સાહેબ.
 ૩૦ રા. મે. આર્યસુબોધકનાટકકંપનીના
 પ્રગટકર્તા વાલજી આશારામ તથા
 મેનેજર મૂળજી આશારામ ઓઝા.
 ૧ મે. શીવસિંહજીચંદ્રસિંહજીખેલાવાળા
 ૧ મે. દેવચંદ પોપટ દફતરી.
 ૧ રા. રા. પ્રભાશંકર વલમજી જોશી.
મોહનપુર.
 ૧ રા. રા. નાનાજીશીવરામઅવલંકારકુન
 ૧ ને. મે. ભાભાસાહેબ પૃથીસિંગજી
 દોલતસિંગજી.
મોરથાણા.
 ૧ રા. રા. દેશાઈ મોહનભાઈ શવ-
 રામ કામદાર.

રાણુજ.

૧ રા. રા. વીરચંદ મૂળચંદ શાહ.

૧ રા. રા. લક્ષ્મીચંદ વલ્લભરામ શેઠ.

રતલામ.

૧ રા. રા. ઓચ્છલાલ જે. દરોગા.

રાંજકોટ.

૨ ને. મે. મહાશંકર દયારામ.

૧ ને. મે. જદવજી વાજીજી વકીલ.

૧ ને. મે. વિજયશંકર મણીશંકર કીકાણી.

૧ ને. મે. મોતીચંદભાઈ તુળશીદીવાન.

સાહેબ.

૧ ને. મે. જીવણલાલ હરજીવનદાસ
સિરતેદાર.૨ ને. મે. કુમારશ્રી શિવસિંહજી મુ-
ટેડીવાળા.

૧ ને. મે. કુમારશ્રી લખુભાજી મનગવાળા.

૧ ને. મે. કુમારશ્રી જોરાવરખાનજી.

૧ ને. મે. કુમારશ્રી વખતસિંહજી મા-
ણસાવાળા.

૧ ને. મે. કુમારશ્રી હીરસિંહજી.

૧ ને. મે. રાણા શ્રી સાહેબસિંહજી
દાજીભાઈ.૧ ને. મે. કુમાર શ્રી બાવાવાળા વ-
ડીઆવાળા.૧ ને. મે. ગુલાબભાઈ ગોપાલજી આ.
માસ્તર રાજકુમાર કાલેજ.

૧ ને. મે. છગનલાલ એસ પટવારી.

૧ રા. રા. વેણીરાગ જુદાણુ દીવેદી.

૧ રા. રા. બાપાલાલ મોતીલાલ મુખસાર

૧ રા. રા. કાનજી નથુભાઈ માસ્તર.

૧ રા. રા. કાનજી આણુદજી ધધરી
આ. પો. પ.

૧ રા. રા. રામજીદાસભાવજી કંટ્રાકટર.

૧ રા. રા. વોરા લકમાનજી કરીમજી
જનરલ મરચન્ટ.

૧ રા. રા. કરશન ઝીણા કડીઆ.

૧ રા. રા. રાઠોડગનાથભાવજી કંટ્રાકટર
રાજપરા.

૨ ને. મે. કુમારશ્રી શીવાસિંહજી આશાજી.

રાંદેર.

૧ રા. ર. હરિભાઈ રામજી ભાઈભગત.

૧ રા. રા. કેશવરામ જયશંકર ક-
ન્યાશાળા. આ. મા.૧ રા. રા. મણીશંકર ગૌરીશંકર ટિપાધ્યાય
રાંધણપુર.૧ ને. કાનાગદાર સરકાર નાદચ્છીઆ-
નજી સાહેબ બહાદૂર.૨૦ ને. નવાજ સાહેબશ્રી બીસમીત્રા-
ખાનજી સાહેબનાં માનવંતા
નામદાર રાણીજી સાહેબ.૩૦ ને. મે. દલપતરામ છગનલાલ સ-
રન્યાયાધિસ સાહેબ.

૨ ને. જોન મહાલક્ષ્મી જમનાદાસ.

૧ મે. મંછારામ આશારામ મેડીકલ
ઓફીસર.

૧ મે. શામળદાસ હરજીવનદાસ માસ્તર.

૧ મે. ચંદુલાલ હરિલાલ દાકોર જન-
ગીરદાર.

૧ મે. શીવલાલ ગણપરામ આ. માસ્તર.

૧ મે. કકતદાસ પ્રભુદાસ વકીલ.

૧ મે. બાબરભાઈ ભુલાભાઈ હોસ્પિ-
તાલ. આ.

૧ રા. રા. સંઘવીઅમૃતલાલકમરચંદ.

રંગુન.

૧ રા. રા. હરિલાલ પ્રજલાલ મહેતાજી.

૨ „ „ લક્ષ્મણ હરજીવન કલાર્ક.

૧ „ „ ગૌરીશંકર જ્ઞેશંકર મહેતાજી.

૧ „ „ નારશંકર કેશવરામ દેશાધ.

૧ „ „ હુશેનમહમદ મનસુર.

૧ „ „ લક્ષ્મીરામ જ્ઞેહાભાઈ.

૧ „ „ નાગરદાસ મકનજી.

રંગપુર (મહીકાંઠા.)

૧ રા.રા. છગનલાલ ત્રીભોવનદાસ.

લાડી.

૩ ને. મે. હાકોર સાહેબશ્રી સુરસિં-
હજી તખ્તસિંહજી.

લીખડા.

૧ ને. મે. ગોહેલશ્રી હરિસિંહજી જ્ઞે-
સિંહજી તાલુકદાર.

૧ રા.રા.નાગરદાસજગન્નાથ મહેતાજી.

લીલીયા.

૧ રા. રા. ભવાન કડવા મહેતા.

લીંખડી.

૧ રા. રા.નર્મદાશંકર વિ. પ્રભાસંકર.

લુવારીઆ.

૨ રા.રા.કૃપાશંકરજગન્નાથમહેતાજી.

લોધીકા.

૧ રા. રા. જ્યુખીલી લાધજેરીના સે-
ક્રેટરી કુલચંદ હીરાચંદ.

વડનગર.

૧ રા. રા. મોતીલાલ વિ. પ્રાણલાલ
પોસ્ટ માસ્ટર.

૧ „ „ ગોમાજી મયાચંદ.

વરસોડા.

૧ રા. રા. કેશવજી કારભારી.

વડેરા.

૧ રા. રા. જ્યાનંદ રત્નેશ્વર મહેતાજી.

વરવાળા.

૧ „ „ લીભોવનદાસ કાનજી પારેખ.

વડોદરા.

૧ ને. મે. છગનલાલ હાકોરદાસ મો-
દી. આ. ડીરેક્ટર.

૧ રા. રા. ભીખારામ ગોવિંદરામ
ચીટનીસ.

૧ „ „ નારાયણલાલ કેશવલાલ બ-
રોડેકર.

૧ „ „ ચીમનરાવબળવંતરાવ નિકતે.

૧ રા. રા. મોતીભાઈ મણીભાઈ.

૧ રા. રા. ચુસ્તાજી ભીખાજી.

૧ રા. રા. મોરારજી વશનજી નાયક.

૧ રા. રા. ચંપેકલાલ લાલભાઈ.

૧ રા. રા. બાપ્પારાવ બાઉસાહેબ મ
જમુદાર.

૧ રા.રા.જ્ઞેહાલાલ વણારસીકાઠીઆ.

૧ રા.રા.પુરૂષોત્તમ પ્રજ્જલાલ બક્ષી.

૧ રા.રા. દુરસરાવ કુબેરરાવ ભટ્ટ.

૧ રા. રા. હીરાલાલ મનસુખ શેઠ.

૧ રા. રા. ત્રીકમલાલ દલપતરામ.

૧ રા.રા.મગનલાલકાળીદાસ કંટ્રાકટર
વઢવાણ.

૧ ને. મે. ભવાનીશંકર ગીરજાશંકર
સરન્યાયાધિસ.

૧ ને. મે. હાકરશી પચાણ કલાર્ક.
વણુથળી. (જુનાગઢ).

૧ રા. રા. હરપ્રસાદ ઉદેશંકરજ્ઞેહાદાર.

વળા.

૧ ને. મહારાજા શ્રી હાકોર સાહેબ.

૨ ને. લીલાધરદાસ હરખચંદ.

૧ ને. યશવંતરાવ વિનાયકરાવ બા-
રકર હજીર સેક્રેટરી.

વણોદ.

૧ ને. મે. કાળીદાસમણીશંકરન્યાયાધિસ.

વસઈ ખંદર.

૧ રા. રા. માધવજી વાલજી.

વસો.

૧ રા. રા. કન્યાશાળાના મહેતાજી.

૧ „ „ ભાઇલાલભાઇ લલ્લુભાઇ.

વાલવોડ.

૧ રા. રા. ગીરધરલાલ જ્યેષ્ઠ શાહ.

વાગરા.

૧ રા. મે. ત્રિભુવનદાસ લક્ષ્મીદાસ
સખજડજી.

૧ રા. રા. બળવંતરાયશીવપ્રસાદવકીલ

૧ „ „ મગનલાલઅંમૃતલાલચોકસી
વાવડી (નાંદાદ.)૧ રા. રા. ફકીરભાઇવશનજીભોજણીદાર
વાંકાનેર.

૧ રા. રા. મૂળજી દારકાંદાસ.

વાસણા.

૧ રા. રા. ભૂપતરાય. હ. દાતાર.

વાલીઆ.

૧ રા. રા. રણજીડ મયારામ.

વાશાવડ.

૧ રા. રા. દેશાઇ બાવાભાઈ લક્ષ્મી-
શંકર ભાગદાર.

વાંસદા.

૪ અખંડ પ્રૌઢપ્રતાપ નેકનામદાર શ્રી
રાજ સાહેબ.

વાળાપધર. (કચ્છ)

૧ રા. રા. શીવશંકર વિ. લાલજી
વૈધ, શાસ્ત્રી.

૧ રા. રા. પુંજભાઇ દેવજી ભારતર.

વીંછીયા.

૧ રા. રા. કાળીદાસ દેવચંદ ભારતર.

૧ બાઈશ્રીકાકુબાઈ વિ. રાણીગભાઈ.

વિરપુર (ગુજરાત.)

૧ નેકનામદાર ઠાકોરશ્રી છત્રસિંહજી.

વિલાસપુર.

૧ રા. રા. હરિશંકર કામેશ્વર જોશી
વિરમગામ.

૧ રા. રા. પાંડલીકલાધરજીનીના સેક્ટરી

૧ „ „ દેશાઇ વજેશંગ હરિભાઈ.

૧ „ „ નથુભાઈ છગનલાલ.

વેંગણી.

૧ રા. રા. નાગેશ્વરભવાનીશંકરભારતર
વેલાછા.૧ રા. રા. ગંગાધરજીવનતા. ભારતર
વેલાઠા.

૧ રા. રા. જયશંકરભેયરસુપરવાઇઝર.

૧ „ „ આશારામધીરજીરામકારકુન.

વેરાવળ.

૧ રા. રા. જેઠાભાઇ વિ. માવજીશોની.

૧ „ „ લલ્લુવિ. છગનલાલ કેટ્ટાકટર
શનાલા.

૨ ને. મે. કુમાર શ્રી વાળા હીષા નથુ.

શિકારપુર [સિંધ.]

૧ રા. રા. દયારામ રામદાસ.

શીલ.

૧ રા. રા. ઝવેરચંદ હરજીવનદાસ
ન્યાયાધિસ.

શિહોર.

૧ રા. રા. જેઠાલાલ હમીઆશંકરકવિ

૧ „ „ ગુલાબરાયચિ. નારણજીમહેતા

૧ „ „ ગોવિંદ ગીલાભાઈ.

૧ „ „ ભાઈચંદ શામજી મહેતા.

સરધાર.

૧ રા. રા. જેઠાલાલ અનુપરામભારતર.

૧ „ „ કાનજી આણંદજી ગાંધી.

સમી.

૧ રા. રા. આશારામ હરજીવન દવે.

શિહોરી.

૧રા. રા. કનૈયાલાલ રામરાયફોજદાર.

સાણદ.

૧ રા. રા. લક્ષ્મીશંકરશીવશંકરમામલત.

૧ ,, ,, દયાશંકર મહામુખરાય.

સાધી.

૧ રા. રા. હરિલાલરણુછોડલાલફોજદાર

સાદરા.૨ ને. રાવળહાદૂર નાથાભાઈ દાજીભા
ઇ. પો. એ. સા. ૫ આસિ.

૧ ને મી. આર. કે. હાકોર.

૧ રા. રા. કૃતેહચંદ રાયચંદ વકીલ.

૧ ,, ,, મૂળચંદઓત્તમદાસએ. કલાર્ક.

૧ ,, ,, લક્ષ્મીરામ મહીપતરામ દીવા-
ન. પોલીસ ઇન્સ્પેક્ટર.**સાતપાટી.**

૧ રા. રા. મૂળચંદ આપુભાઈ.

સાયલા.

૧ ને. મે. કુમારશ્રી મદારસિંહજી.

૧ ને. મે. જગનલાલગોડીદાસન્યાયાધિસ.

સાંતલપુર.

૧ રા. રા. આદીતરામ દેવરાગજી.

૧ ,, ,, મકનજી પૂલચંદ સંઘવી.

સાયણ.

૧ રા. રા. મૂળજી ગોવિંદરામમાસ્તર.

સારોદ.

૧ ને. મે. બાવાભાઈ અમેસિંહ.

સાણોદર.

૧ રા. રા. નંદલાલ માહેશ્વર માસ્તર.

સોજત.૧ રા. રા. બાપાલાલ જગનલાલ તા-
રમાસ્તર.**સિદ્ધપુર.**

૧ રા. રા. નર્મદાશંકર સાંકળેશ્વર ભટ્ટ.

૧ ,, ,, અંગાલ કેવળીરામ વકીલ.

૧ ,, ,, ભૂદર પ્રાણનાથ.

સીસોદરા.

૧ રા. રા. લલ્લુભાઈનાનાલાલદ્વીવેદી.

૧ ,, ,, જોરાભાઈ મસોન પટેલ.

સીંજવાડા.

૧ રા. રા. જીવરામ રામરાગપરીખ.

સુત્રાપાડા.૧ રા. રા. દેશાઈ હરપ્રસાદ વિ. ઉ-
દેશંકર ફોજદાર.૧ ,, ,, મોતીલાલ જીવણુલાલ છાંયા
મુનસફ.**સુદલપુર.**૧ રા. રા. સોમેશ્વર ગણુપતરામ લા-
ઇસન્સદાર.**સુરપુરા.**૧ રા. રા. નંદલાલ નારાયણજી સ્ટે-
શન માસ્તર.**સુદાસણા.**૧ નેકતામદાર હાકોરશ્રી તખ્તસિંહજી
પરખતસિંહજી.**શુવાલી.**

૧ રા. રા. નથુભાઈ દેવશંકર ડાક્ટર.

સુલતાનપુર.

૧ રા. રા. દેવચંદરણુછોડદાસ ફોજદાર.

સુરત.

૧ રા. રા. મુકુંદરાય મણીરાય.

૧ ,, ,, હરગોવિંદહરનારાયણવકીલ.

૧ ,, ,, ગણુપતીરામ વિજયુરામ ત્રિ.

૧ ,, ,, ડાહ્યાભાઈ વલ્લભદાસ.

૧ ,, ,, જગનલાલ કાનદાસ આખ-
કારી ઇન્સ્પેક્ટર.

- ૧ ,, ,, હોરમજી બ. માંકીદલાલ.
 ૧ ,, ,, મરહુમ વકીલ ધીરજલાલ-
 નાં પુત્રી બાઈ હરકોર.
 ૧ ,, ,, મૂળચંદ ઓધવદાસ.
 ૧ ,, ,, ફરામરોઝ જીવાજી ભર્યા.
 ૧ ,, ,, સુનીલાલ તુલજીરામ મહેતા.
 ૧ ,, ,, છોટાલાલ પ્રાણજીવનદાસ.
 ૧ ,, ,, ગોવિન્દદાસ સુરજલાલ ગુડસ
 સ્ટેશન મારતર.
 ૧* ,, ,, કાળીદાસ બાઈલાલ.
 ૧ ,, ,, નદશંકર ભવાનીશંકર.
 ૧ ,, ,, નગીનબાઈજીતુભાઈ ડાક્ટર.
 ૧ ,, ,, સુરજરાગ રાજરામકંટ્રાક્ટર
 ૧ ,, ,, બગુભાઈ મોતીરામ.
 ૧ ,, ,, નારાયણરાવ દેવદત્ત જોશી.
 ૨ ,, ,, ભાનુમુખ હરિસુખરાગ.
 ૩ ,, ,, ધીરજરામ ઉદેરામ.
 ૧ ,, ,, સેવકરામત્રીકમદાસનાણાવટી
 ૧ ,, ,, લલ્લુભાઈ ગોપાળદાસ.
 ૧ ,, ,, નભેરામ પરભુદાસ વકીલ.
 ૧ ,, ,, ઉમીઆશંકરહરિશંકરઉપાધ્યા
 ૧ ,, ,, ગુલાબદાસ જમનાદાસ.

- ૧ ,, ,, રણછોડદાસ પરભુદાસવકીલ
 ૧ ,, ,, નગીનબાઈ ડાહ્યાબાઈ પટો-
 બાવાળા.

સોપાલા.

- ૧ રા. રા. ઉમેદરામ બાનુશંકર ડે.
 સ્ટે. મારતર.

હરિપરા.

- ૧ રા. રા. પ્રાણજીવન આત્માસમ
 મારતર.

હરમાન ભાંગડા બંદર.

- ૧ રા. રા. બાવાજી લાલદાસ લક્ષ્મ-
 જીદાસજી.

હૈદરાબાદ (સિંધ.)

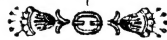
- ૧ રા. રા. મીરીસ બાલાજી કેશવ-
 ભોંસલે ગ્રેડિંગ મારતર.

હાલોલ.

- ૧ રા. રા. મોતીલાલ લલ્લુભાઈ સુ-
 પરવામજર.

હાંસોટ.

- ૧ રા. રા. ઝવેરી હરિલાલ ગોવિં-
 દલાલ હેડમારતર.

ચોડા વખતમાં છપાઈ બહાર પડશે.

જરા ધ્યાન દઈ વાંચો !

સદ્ગૃહસ્થો ! શું તમારી અને તમારા કુટુંબની જીવંતી ઉત્તમ ક-
 રના ચાહો છો ? તો હોય આ જીવન સુધારવાનું સાધન વાંચો ?

ચરિત્ર ચંદ્રિકા.

ભાગ ૧ લો

આ ગ્રંથ દુનિઆના દરેક ધર્મના મનુષ્યોને અવશ્ય વાંચવા

ચોખ્ખા અતિ રસિક અને સદ્ગોષ્ઠદાયક થશે, આવો ગ્રંથ આજ સુધી
 એકે બહાર પડ્યો નથી. આમાં પ્રાચીન અર્વાચીન જગતપ્રસિદ્ધ પવિત્ર ધા-

માયાયો અને પ્રખ્યાત મહાપુરૂષોનાં શિક્ષણ લેવા લાયક અદ્ભુત રસિક જીવનચરિત્રો છે. જીવનચરિત્રો એ જીવન સુધારવાનું સાધન છે; કેમકે ઉત્તમ દૃષ્ટાંત એ મનુષ્યોને ઉત્તમ થવાને જાગ્રત કરે છે. આવા હેતુથી આ પુસ્તકમાં—શંકરાચાર્ય—દિગ્વિજયકરનાર, વલ્લભાચાર્ય, ઐષ, ક્ષપણક, નાનક, ચાર્વાક, ઋષભદેવ, અર્હન, —અરિહંતા, જરથોસ્ત, મુસા, ઇસ્રુખ્રિસ્ત. હજરતમહમદપેગંબર, ચાણાક્ય, પાણિનિ, પતંજલી, પાર્શ્વનાથ, કબીર, સદ્ગુણદેવ, રામાનુજાચાર્ય, ગંધવાચાર્ય, ગુરૂગોરક્ષનાથ, અગસ્ત્યઋષિ, કુમારીલભટ્ટ, ધનવંતરી, ભાષ્કરાચાર્ય, ખીરબલ, ગંગકવિ, ભવજીતિ, તુળસીદાસ, ચાંગદેવ, દયાનંદસરસ્વતી, કેશવચંદ્રસેન, મહનભિશ્ર, નિવૃત્તિનાથ, પીરલી, નિપટનિરંજન, પુંડરીક, બસવ, મયૂર, દંડી, બાણભટ્ટ, જગન્નાથરાય પંડિત, કવિકાળીદાસ, જયદેવ, તાનસેનગવંચો, પૂર્ણસમય, પરમત કાળાનય, અપર્યાદિક્ષિત, સુરદાસ, રામદાસસ્વામી, પદ્મપાદાચાર્ય, વગેરે ૫૧ મહાપુરૂષોનાં શિક્ષણ લાયક રસિક ચરિત્રો આવશે.

આમાં કેટલાક દુનિયામાં ધર્મ સલાવનારાઓ, ઉપદેશકો, વિરપુરૂષો, શોકો, શીલસુદો, મહાનયંત્રકારો, મહાકવિઓ, સમર્થ વિદ્વાનો, પૂર્ણ ઇશ્વરભક્તો, પ્રખ્યાત ગાયનશાસ્ત્રીઓ, અને પાખડ મત સલાવનારા નારિતકો વગેરે સમર્થ પુરૂષો છે. તેઓ કાણહતા, કેવાહતા, તેઓ કેવા વિચારો પ્રગટ કરી પૃથ્વીમાં પંકાયા, કેવા કેવા શોધો કર્યા અને ધર્મસંબંધી કેવા કેવા વિચારો તથા ચમત્કારો જતાવી લોકોનાં મન પોતા તરફ વાળી લીધાં, વગેરે. તેમજ ધર્મ, નીતિરીતિ, વિવેક, મર્યાદા વગેરે આ ચરિત્રોમાંથી જાણવાનું તથા શિક્ષણ લેવાનું ઘણું મળી આવે છે.

“સર્વ મનુષ્યો ધર્માચાર્યોનો જતાવેલો ધર્મ પાળે છે અને તેમનાં વચનો પ્રમાણે સંસાર ગાળે છે. તે ધર્માચાર્યોની હકીકતથી વાકેફ થવું, એ દરેક ધર્મવાળાનું મુખ્ય કામ છે. વાકેફ થવાથી પોતાના અને પરાયા ધર્મતત્વોનો મુકાબલો કરી શકાય છે અને તેમાંથી સારાસાર ગ્રહણ કરી શકાય છે. એ સઘળું જાણવાને આ પુસ્તક અચ્છું સાધન થઈ પડે, એમ કહ્યું છે. આ પુસ્તકની આહક જેટલીજ નકલો છપાશે, પાછળથી મળશે નહિ. માટે આવો અમૂલ્ય વખત ખોવો નહિ. જેને જોઈએ તેણે પોતાનાં અને પોતાના મિત્રોનાં મુખારકનામો તરત લખી મોકલવાં. આ પુસ્તકનો અમૂલ્ય લાભ સર્વ લઈ શકે, માટે તેની કીમત ફક્ત રૂ. ૨ પોષ્ટેજ જુદું. પૂરું સુંદર થશે. પાંચ નકલ રાખનાર યા અપાવનારને પોષ્ટેજ માફ. આઠ નકલ રાખનાર યા અપાવનારને એક નકલ બક્ષીસ. અને પોષ્ટેજ માફ. રોકડે અગર વેલ્યુપેએબલથી મળશે. જવાબ માટે ટીકીટ મોકલવી.

મુ. દ્રોણ—કાઠિયાવાડ.

} કેશવજી વિશ્વનાથ ત્રીવેદી.
સતીમંડળના કર્તા,

